BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI
1930

“ZAMONAVIY PSIXOLOGIK TADQIQOTLAR TENDENSIYALARI”

XALQARO ILMIY-AMALIY ANJUMANI
TO‘PLAMI

2024 - yil, 20 - aprel

www.buxdu.uz

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI

BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI

PSIXOLOGIYA VA SOTSIOLOGIYA KAFEDRASI

ZAMONAVIY PSIXOLOGIK TADQIQOTLAR TENDENSIYALARI

XALQARO ILMIY-AMALIY ANJUMAN
2024-yil 20-aprel

Buxoro – 2024

O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28-yanvardagi “2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-60-son Farmoni, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktyabrdagi “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5847-sonli Farmoni, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Ma’muriy islohotlar doirasida oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar sohasida davlat boshqaruvini samarali tashkil qilish chora-tadbirlari to‘g‘risida” 2023-yil 4-iyuldagi PQ-200-son qarori 9-bandiga asosan xalqaro ilmiy-texnik hamkorlik ko‘lamini kengaytirishga qaratilgan xalqaro va respublika miqyisodagi ilmiy anjumanlar, simpoziumlar, seminarlar va boshqa ilmiy hamda ilmiy-texnik tadbirlarning o‘z vaqtida samarali o‘kazilishini hamda Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligining 2024-yil 20-martdagi 76-sonli buyrug‘i ijrosini ta’minlash maqsadida 2024-yilning 20-aprel kuni Buxoro davlat universitetida **“ZAMONAVIY PSIXOLOGIK TADQIQOTLAR TENDENSIYALARI”** mavzusida Xalqaro ilmiy-amaliy anjuman o‘tkazildi.

Xalqaro ilmiy-amaliy anjumani asosiy maqsadi - psixologiya sohasidagi tadqiqotlarni yanada yuqori bosqichga olib chiqish va ushbu yo‘nalishdagi yangi ilmiy tadqiqotlar bilan yaqindan tanishish, ularni amaliyotga tadbiq qilish, psixologiya fanlarini o‘qitishda zamonaviy psixologik va information texnologiyalardan samarali foydalanish, yoshlarni milliy g‘urur va ma’naviy fazilatlarga tayanadigan barqaror axloqiy-ruhiy holatni ta’minlash, murakkab vaziyatlarga shaxsning bardoshlilikni, yuksak hislarni tarbiyalash hamda ilmiy, innovatsion, pedagogik faoliyatida psixologik xizmatni ko‘rsatish va tegishli mutaxassislarning bilim va ko‘nikmalarini mustahkamlashdan iboratdir.

Anjuman materiallaridan oliy ta’lim muassasalari talabalari, magistrlar, doktorantlar va professor-o‘qituvchilar foydalanishi mumkin.

TAHRIR HAY’ATI:

Xamidov O.X. – Buxoro davlat universiteti rektori, iqtisodiyot fanlari doktori, professor;
Rasulov T.H. – fizika-matematika fanlari doktori, professor;
Nazarov A.M. – psixologiya fanlari doktori, professor;
Chudakova V.P. - psixologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD),dotsent;
Müşerref D.- psikolojik bilimler adayı, professor;
Trushina I.A. - pedagogika fanlari nomzodi, dotsent;
Zabelina E.V. - psixologiya fanlari doktori, dotsent;
Leonova V.O. - psixologiya fanlari nomzodi, dotsent;
Kozubtsov I.N. - pedagogika fanlari doktori, dotsent;
Amarasena J. – Buxoro innovatsiyalar universiteti prorektori;
Xusainova T.M. - sotsiologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD);
Barotov Sh.R. – psixologiya fanlari doktori, professor;
Huseynova A.A. – falsafa fanlari doktori, professor;
Abdullayeva B.S. – psixologiya fanlari doktori, professor;
Akramova F.A. – psixologiya fanlari doktori, professor.

Maqolalarning to‘g‘ri va aniqligiga mualliflar mas’uldir.
© ZAMONAVIY PSIXOLOGIK TADQIQOTLAR TENDENSIYALARI

Konferensiya materiallari to’plami Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligining 2024-yil 20-martdagi 76-sonli buyrug‘i bilan nashrga tavsiya etilgan.

KIRISH SO‘ZI

Assalomu-aleykum hurmatli anjuman ishtirokchilari!

Sizlarni Buxoro davlat universitetining anjumanlar zalida ko‘rib turganimizdan xursandmiz.

Muhtaram Prezidentimiz Shavkat Miromonovich Mirziyoyev mamlakatimizdagi ijtimoiy jarayonlar haqida ishonchli axborot berish maqsadida matbuot anjumanlari, brifinglar, mediaturlar tashkil etilmoqda, hayotimizdagi muammo va hodisalarga tezkor munosabat bildirilmoqda, ularning veb-saytlar, ijtimoiy tarmoqlar, mobil missenjerlardagi sahifalari yangilab borilmoqda. Bugun biz hamma sohada, jumladan, ommaviy axborot vositalarini rivojlantirish borasida yutuqlar bilan birga, kamchiliklar va nuqsonlar bo’lishi ham tabiiydir.

Jahonda shiddat bilan davom etayotgan globallashuv, inovatsion texnologik jarayonlarning murakkablashishi va tezlashishi natijasida axborot xurujlarining inson ruhiyatiga ta‘sirining mohiyatini ochib berish, insondagi o’ziga xos psixologik xususiyatlar rivojlanishini obyektiv aks ettirish muammosi yuzaga kelmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligining 2024-yil 20-martdagi 76-sonli buyrug‘i ijrosini ta’minlash maqsadida 2024-yilning 20-aprel kuni Buxoro davlat universitetida **“Zamonaviy psixologik tadqiqotlar tendensiyalari”** mavzusida Xalqaro ilmiy-amaliy anjuman tashkil etildi. Bugun o‘tkazilayotgan Xalqaro ilmiy-amaliy anjumanni tashkil etilishidan maqsad shundaki, psixologiya sohasidagi tadqiqotlarni yanada yuqori bosqichga olib chiqish va ushbu yo‘nalishdagi yangi ilmiy tadqiqotlar bilan yaqindan tanishish, ularni amaliyotga tadbiq qilish, psixologiya fanlarini o‘qitishda zamonaviy psixologik va information texnologiyalardan samarali foydalanish, yoshlarni milliy g‘urur va ma’naviy fazilatlarga tayanadigan barqaror axloqiy-ruhiy holatni ta’minlash, murakkab vaziyatlarga shaxsning bardoshlilikni, yuksak hislarni tarbiyalash hamda ilmiy, innovatsion, pedagogik faoliyatida psixologik xizmatni ko‘rsatish va tegishli mutaxassislarning bilim va ko‘nikmalarini mustahkamlashdan iboratdir.

Respublikamizda psixologiya sohasida 60 nafar fan doktori, 140 nafar fan nomzodlari faoliyat yuritmoqda, Shundan kafedrada 2 nafar fan doktori, 9 nafar fan nomzodi, falsafa doktorlari faoliyat olib bormoqdalar.

Universitet huzurida psixologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasini beruvchi ilmiy kengash samarali faoliyat ko‘rsatmoqda.

Mazkur kafedra tashabbusi bilan “Psixologiya” jurnali va “Вестник интерактивный психологии” xalqaro OAK jurnallari nashr qilinmoqda. Psixologiya va sotsiologiya kafedrasi huzurida “Psixologik klinika” faoliyati tashkil qilingan bo‘lib, hozirda aholiga samarali psixologik xizmat berib bormoqda.

Mazkur kafedra Rossiya, Ukraina, Qozog‘iston va Buyuk Britaniyaning Sassiks universiteti bilan doimiy hamkorlik olib bormoqda. Ushbu anjumanga 300 dan ortiq ishtirokchilar o‘z maqolalari bilan qatnashmoqda. Xorij OTMlaridan 10 nafar, Respublika OTM laridan esa 20 nafardan ortiq psixolog olimlar offlayn va onlayn shaklda ishtirok etishmoqda.

O‘ylaymanki, bugun ushbu anjumanda muhokama qilinadigan masalalar, qabul qilinadigan xulosalar, ilgari suriladigan takliflar psixologiya sohasini rivojlantirish uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

Anjuman ishiga omad tilayman.

Obidjon Xamidov Xafizovich
Buxoro davlat universiteti rektori, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

I SHO‘BA.
ZAMONAVIY PSIXOLOGIK TADQIQOTLAR METODOLOGIYASI

TALABA - YOSHLARDA ILMIY VA INNOVATSION FAOLIYATNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Nazarov Akmal Mardonovich
Buxoro davlat universiteti
Psixologiya va sotsiologiya kafedrasi mudiri,
psixologiya fanlari doktori (DSc), professor

Bugungi kunda barcha sohalarda ilmiy va innovatsion faoliyat mexanizmlarini takomillashtirish, ilmiy ishlanma va innovatsion faoliyat natijalarini ishlab chiqarishga tadbiq etish, tadqiqotlarning samaradorligi va ta'lim sifatini oshirish alohida e'tibor berilmoqda. Bu borada barcha sohalarda jumladan, oliy ta'lim muassalarida ham ilmiy va innovatsion faoliyatni isloh qilishning ustuvor yo‘nalishlarini belgilash, mustaqil fikrlaydigan yuqori malakali kadrlar tayyorlash jarayonini sifat jihatidan yangi bosqichga ko‘tarish, ilg‘or zamonaviy ta'lim texnologiyalariga asoslangan holda yoshlarni ilmiy-innovatsion faoliyatini rivojlantirishga doir empirik tadqiqotlar olib boorish davrning o‘zi taqozo etmoqda.

Dunyoda aynan intellektual mulk sohasida bilan shug‘ullanuvchi Butunjahon intellektual mulk tashkiloti (WIPO) hamda Kornell universiteti va Xalqaro biznes maktabi (INSEAD) bilan hamkorlikda chop etiladigan "Global innovatsiyalar indeksi" (GII) jurnalining hisobotida jahon davlatlarining ilmiy yutuqlari, innovatsion salohiyati, innovatsion ko‘rsatkichlari bo‘yicha yillik reytingi e'lon qilinib borilmoqda. Shunga muvofiq tarzda O‘zbekiston Respublikasini "Global innovatsion indeks" (GII) reytingida 2026 yilgacha 30 pog‘onaga ko‘tarish vazifasi belgilangan. Butunjahon intellektual mulk tashkilotning (WIPO) yillik reyting natijalarida O‘zbekiston 81 ta indikator bo‘yicha baholanadigan Global innovatsion indeksi reytingida 2015-yilga nisbatan 36 ta pog‘onaga ko‘tarilganligini alohida e'tirof etish mumkin.

Yurtimizda ayniqsa, talaba-yoshlarni ilmiy va innovatsion faoliyatga yo‘naltirish bo‘yicha bir qancha samarali ishlar amalga oshirilib kelinmoqda. Jumladan, bu borada ilmiy, ijodiy va innovatsiya sohasiga taaluqli huquqiy normativ hujjatlar qabul qilinganligi bu sohaga alohida e'tibor berilayotganligidan dalolat beradi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining "2022-2026-yillarda O‘zbekiston Respublikasining innovatsion rivojlanish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida"gi Farmoni qabul qilingan. Farmonga asosan innovatsiya va ilm-fan sohalariga Davlat budjetidan ajratiladigan yillik mablag‘lar hajmi 2018-yilga nisbatan 3 baravarga oshirildi va ya'ni 1,5 trillion so‘mga yetkazilgan; 2018-yildan boshlab har yili o‘tkazilayotgan Xalqaro innovatsion g‘oyalar haftaligi - "Innoweek.uz" xorijiy innovatsion va ilmiy markazlar, investitsion fondlar, texnologik agentliklar, texnoparklar va biznes-inkubatorlarni bir maqsad yo‘lida jamlovchi innovatsion haftaliklar tashkil qilinmoqda. Bu haftaliklar ilmiy-innovatsion oylarga innovatsion yillarga aylanib bormoqda.

Ilmiy va innovatsion faoliyat insoniyat madaniyatining bir qismi bo‘lib, jamiyat taraqqiyotining eng muhim yo‘li sifatida qabul qilingan bo‘lib, bu insonlarning tashqi dunyo bilan o‘zaro munosabatlari, ularning ehtiyojlari, qiziqishlari hamda maqsadlarini amalga oshirishda o‘ziga xos shaxs faoliyatining noyob shaklidir. Zamonaviy dunyo jamiyati va ilmiy-innovatsiyalarni axborotlashtirish jarayonida bunday faoliyat mamlakatning eng muhim strategik maqsadlarini hal qiladigan ilmiy loyihalarni joriy etish bo‘yicha yangi g‘oya va ishlanmalarni ishlab chiqish dolzarb masalalardan bo‘lib qolmoqda.

Bugungi kunda talaba-yoshlarni ilmiy va innnovatsion faoliyatini rivojlantirish, ularni

ushbu sohaga yo‘nalatirish dolzarb muammolardan sanaladi. Ushbu muammolarga yechim topish maqsadida shaxsning mavjud imkoniyatlari, individual xususiyatlarini va kreativ, kognitiv jarayonlarini empirik o‘rganish natijasida amalga oshirish mumkin.

Innovatsiya har qanday jarayonga yangi tashkiliy uslub kiritish hisoblanadi. Innovatsion - tushunchasi birinchi bo‘lib XIX asrda olib borilgan ilmiy-amaliy tadqiqotlarda uchraydi. “Innovatsiya” tushunchasining yangicha yo‘nalishini “innovatsion kombinatsiyalar”ni tahlil qilish, iqtisodiy sohalarning rivojlanishidagi o‘zgarishlar natijasida XX asrning boshida avstriyalik va amerikalik iqtisodchi Y.Shumpeterning ilmiy tadqiqotlarida qo‘llagan**.** Taniqli iqtisodchi Y.Shumpeter 1900-yillarda iqtisod sohada ushbu terminni ilmiy jihatdan qo‘llagan ilk olimlardan biri hisoblanadi.

“Innovatsiya” tushunchasi mazmunan aniq holatni ifodalaydi. “O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi”da qayd etilishicha, innovatsiya quyidagicha mazmun va tushunchalarga ega: “Innovatsiya (ingl. “innovationas” – kiritilgan yangilik, ixtiro) – 1) texnika va texnologiya avlodlarini almashtirishni ta’minlash uchun iqtisodiyotga sarflangan mablag‘lar; 2) ilmiy-texnika yutuqlari va ilg‘or tajribalarga asoslangaan texnika, texnologiya, boshqarish va mehnatni tashkil etish kabi sohalardagi yangiliklar, shuningdek, ularning turli sohalar va faoliyat doiralarida qo‘llanishi” deb izoh berilgan.

Innovatsiyaga har qanday turdagi yangilik sifatida emas, balki, mavjud tizimning samaradorligini jiddiy ravishda oshiradigan omil sifatida qaraladi. Keng tarqalgan yanglish fikrlashlarga qaramasdan innovatsiyalar kashfiyotlardan farq qiladi, innovatsiyalarning ilmiy kashfiyotlar va ixtirolardan farqi quyidagi tushunchalar bilan izohlanadi:

Ilm-fan – bu ma’lum mablag‘larni bilimlar va g‘oyalarga aylantirish jarayoni hisoblanadi. Innovatsiyalar – bu bilimlar va g‘oyalarni mablag‘larga aylantirishdir.

Ixtiro – bu yangi konsepsiyalarni yaratishdan iborat.

Innovatsiya – bu ixtironing amaliy ahamiyatini alohida ajratib ko‘rsatish va uni muvaffaqiyatli sotiladigan mahsulotga aylantirish jarayonlarini o‘z ichiga oladi.

Yangilik - bu intellektual faoliyat natijasi bo‘lib, bu yangi strategiya, biznesning yangi modeli, yangi tashkiliy tuzilma, yangi marketing usuli, yangi jarayon, yangi texnologiya, yangi mahsulot yoki ularning ma’lum birikmasidan tashkil topgan murakkab jarayonlar yig‘indisi hisoblanadi.

Innovatsion faoliyat - to‘plangan bilim, texnologiya va uskunalarni tijoratlashtirishga qaratilgan ilmiy, texnologik, tashkiliy, moliyaviy va tijorat tadbirlar majmui sanaladi.

Innovatsiya jarayoni tarkibiy tuzilmalar va qonuniyatlarni qamrab olgan tizimdan iborat bo’lib, innovatsiya jarayonlari, ularning funksiyalari, rivojlanish qonuniyatlari, mexanizmlari va uni amalga oshirish texnologiyalari, boshqarish tamoyillarining asoslarini o’rganish oliy o’quv yurtlarining o’quv jarayonini zamonaviy psixologiya hamda pedagogika fanlari yutuqlari asosida jahon standartlari darajasida tashkil etish imkonini beradi.

Psixolog olimlar tomonidan olib borilgan tadqiqot natijalari shundan dalolat beradiki, bugunning yoshlari birinchidan o‘ziga ishonchi bo‘lsa, o‘zini o‘zi qadrlash darajasi yuqori bo‘lsagina, ikkinchidan, esa o‘z faoliyatini o‘zining harakatlari natijasida rivojlantirsa, ayniqsa, ular muvaffaqiyatsizlikka uchraganda, o‘zini past baholaganda, salbiy emotsional holatlarni his qilganda yaqqol sezilar ekan. Bunday ikki toifadagi yoshlar o‘ziga xos tarzda o‘zini o‘zi anglash yo‘llari, usullari va shakllarini qidiradi.

Talaba-yoshlar o‘rtasida shaxslararo munosabatlar va hayot bo‘lgan qiziqishlarini o‘rganish maqsadida olimlar tomonidan o‘tkazilgan sotsiologik so‘rov natijalarga ko‘ra, 1853

nafar ishtirokchilar o‘z baxtini nimada ko‘rmoqda, degan savolga ko‘pchiligi o‘zlarining maqsadlarini belgilagan mustahkam oila (59%), samimiy do‘stlar (52%), muhabbat (50%), sevgan faoliyatidagi muvaffaqiyat (44%) deb javob berishgan.

So‘rovnomadan olingan quyidagi omillar sezilarli darajada past natijani tashkil etgan. Bular moddiy ta’minot (31%), o‘zining shaxsiy hayoti (20%), qadriyatlar (9%).

Mashhur yozuvchi R.Berne ta’kidlaganidek, “Bizning baxtsizliklarimizning siri shundaki, bizning baxtli yoki baxtsizligimizni o‘ylash uchun juda ko‘p bo‘sh vaqt bor” deb yozgan edi.

Talaba-yoshlarni ilmiy va innovatsion faoliyatga yo‘naltirish jarayonining psixologik shartlari quyidagilardan iborat:

- ilmiy va innovatsiya asoslarini o‘rganish jarayonini faollashtirish;
- yoshlarda ilmiy va innovatsion faoliyatga bo‘lgan qiziqishini oshirishning zamonaviy hamda yangi usullarini izlash;
- o‘z-o‘zini rivojlantirish va o‘zini o‘zi anglash jarayonini takomillashtirish.

Amerikalik mashhur psixolog N.Rodjers o‘z tadqiqotlarida munosabatlarning ijtimoiy-psixologik jihatlari, shaxslararo munosabatlarga yangilik kiritish, bu jarayonda ishtirok etuvchi shaxslarning toifalari, ularning yangilikka bo‘lgan munosabatlari, yangilikni qabul qilish, mohiyatini anglashga bo‘lgan tayyorgarlik darajasi hamda muayyan shaxslar toifalari o‘rtasidagi innovatsion xarakterga ega ijtimoiy-psixologik munosabatlarning tasnifi masalalari o‘rganilgan.

Yangilik kiritishning psixologik aspekti amerikalik olimlardan biri K.Rodjers tomonidan ishlab chiqilgan. U yangilik kiritish jarayoni qatnashchilarining toifalari tasnifini, uning yangilikka bo’lgan munosabatini, uni idrok qilishga shayligini tadqiq etgan.

Rus psixologi V.A.Petrovskiyning olib borgan tadqiqotlarida yoshlarda faoliyat davomida kutilmagan noodatiy, moslashmagan holatlar borligini aniqlagan. Bu esa hayotiy muammolarni anglash va hal qilishning yangi bosqichiga olib chiqishi hamda ijodkorlik, kognitiv jarayonlarning faol shaklida namoyon bo‘ladi – deb ta’riflaydi.

Tadqiqotchi I.Stepanovaning fikriga ko‘ra, “innovatsiya” tushunchasi ilmiy-texnika salohiyatini real, yangi mahsulot va texnologiyalarni yuzaga chiqaradigan jarayon sifatida talqin etiladi.

B.Santoning fikriga ko‘ra, innovatsiya - bu yuqori sifatli barcha sohalar uchun yaratiladigan texnologik jarayonlar deb ta’riflaydi.

Masalan, M.V.Volinkina innovatsion faoliyatni yangi bilimlarni olish va uni ta’lim bozorining boshqa ishtirokchisi tomonidan amalga oshirish bilan bog‘liq biznes faoliyati deb tushuntiradi. Olimning fikricha, innovatsion faoliyatning zarur tarkibiy qismlariga quyidagilar kiradi:

- yangi texnologiyalarni yaratish uchun bilimlardan foydalanish;
- yangi bilim olish;
-innovatsion g‘oyalarni tijoratlashtirish.

Aksariyat hollarda shaxslararo munosabatlar ilmiy va innovatsion faoliyatning asosi sifatida qaraladi. Ya’ni yoshlarni ilmiy va innovatsion faoliyatga yo‘naltirishda ularnining ijtimoiy muhiti ham ma’lum bir darajada ahamiyat kasb etadi.

Olimlar V.Y.Lyaudis va N.R.Yusufbekova tadqiqotlarida innovatsion faoliyatni jarayon sifatida qaraladi. Buning natijasida mavjud madaniyatda ijtimoiy sohaga ham tegishli innovatsion o‘zgarishlar yuz beradi. “Innovatsiya” tushunchasi ular tomonidan ham yangilik, ham ushbu yangilikni amaliyotga joriy yetish jarayoni sifatida belgilanadi. Shulardan kelib chiqib, innovatsiya va yangilik tushunchasini ko‘pgina ilmiy adabiyotlarda farqlash asosiy g‘oya

sifatida qaraladi.

Innovatsion ijtimoiy texnologiyalar - bu innovatsion faoliyat usullari, jamiyatda innovatsiyalarni yaratish va moddiylashtirishga, ijtimoiy hayotning turli sohalarida sifat o‘zgarishlariga hissa qo‘shadigan, jamiyatdagi moddiy va boshqa resurslardan maqsadga muvofiq foydalanishga olib keladigan tashabbuslarni amalga oshirishga qaratilgan usullardir. Alohida ta’kidlash joizki, ijtimoiy sohadagi innovatsiyalarning asosiy maqsadi zamonaviy jamiyatdagi ijtimoiy-psixolgik muammolarini hal qilishdir. Ijtimoiy munosabatlardagi innovatsion faoliyat aholining ijtimoiy muammolarini hal qilishning yangi, yanada samarali va arzon usullarini topish zarurati bilan bog‘liq.

Hozirgi davr ta’lim taraqqiyoti yangi yo’nalish - innovatsion faoliyatni maydonga olib chiqdi. «Innovatsion ta’lim» termini va unga xos bo’lgan tadqiqotlar XX asrning 60-yillarida G’arbiy Yevropa va AQShda paydo bo’lgan. Zamonaviy ta’limga xos muhim jihatlardan biri – pedagog faoliyatining innovatsion xarakter kasb etishiga erishish sanaladi. Rivojlangan xorijiy mamlakatlarda pedagog faoliyatining innovatsion xarakter kasb etishiga erishish masalasi XX asrning 60-yillaridan boshlab jiddiy o‘rganila boshlagan.

Xususan, V.V.Belous, F.E.Vasilyuk, O.Y.Zotova hamda V.A.Slastenin kabi tadqiqotchilar tomonidan olib borilgan ishlarda innovatsion faoliyat, pedagogik faoliyatga innovatsion yondashish, innovatsion g‘oyalarni asoslash va ularni amaliyotga samarali tadbiq etish, xorijiy mamlakatlar hamda respublikada yaratilgan pedagogik innovatsiyalardan xabaror bilish orqali pedagog faoliyatida ulardan faol foydalanish borasidagi ilmiy izlanishlar olib borilgan.

Innovatsion ta’lim (ingl. “innovation” – yangilik kiritish, ixtiro) ta’lim oluvchida yangi g‘oya, me’yor, qoidalarni yaratish, o‘zga shaxslar tomonidan yaratilgan ilg‘or g‘oyalar, me’yor, qoidalarni tabiiy qabul qilishga oid sifatlar, malakalarni shakllantirish imkoniyatini yaratadigan ta’lim. Innovatsion ta’lim jarayonida qo‘llaniladigan texnologiyalar innovatsion ta’lim texnologiyalari yoki ta’lim innovatsiyalari deb nomlanadi.

“Innovatsion ta’lim” tushunchasi birinchi bor 1979-yilda “Rim klubi”da qo‘llanilgan. Ta’lim innovatsiyalari bir necha turga ajratiladi. Innovatsiyalar turli ko‘rinishga ega.

Quyidagilar innovatsiyalarning asosiy ko‘rinishlari sanaladi:

- yangi g‘oyalar;
- tizim yoki faoliyat yo‘nalishini o‘zgatirishga qaratilgan aniq maqsadlar;
- noan’anaviy yondashuvlar;
- odatiy bo‘lmagan tashabbuslar;
- ilg‘or ish uslublari.

Barcha sohalarda bo‘lgani kabi ta’limda ham “novatsiya”, “innovatsiya” va ularning mohiyatini ifodalovchi faoliyat to‘g‘risida fikrlar mavjud.

Agar faoliyat qisqa muddatli, yaxlit tizim xususiyatiga ega bo‘lib, faqatgina tizimdagi ayrim elementlarni o‘zgartirishga xizmat qilsa, u novatsiya (yangilanish) deb yuritiladi.

Bordi-yu, faoliyat ma’lum konseptual yondashuv asosida amalga oshirilib, uning natijasi muayyan tizimning rivojlanishiga yoki uni tubdan o‘zgartirishga xizmat qilsa, u innovatsiya (yangilik kiritish) deb ataladi. Ilmiy adabiyotlarda “novatsiya” (yangilanish, yangilik) hamda “innovatsiya” (yangilik kiritish) tushunchalarining bir-biridan farqlanishiga alohida e’tibor qaratiladi.

Darhaqiqat, yangilik – vosita sanalib, u aksariyat holatlarda yangi metod, metodika, texnologiya va boshqa ko‘rinishida namoyon bo‘ladi.

Mohiyatiga ko‘ra, novatsiya va innovatsiya o‘rtasida muayyan farqlar mavjud. Bu farqni

quyidagi 1-jadvaldan ko‘rishimiz mumkin.

1-jadval

Novatsiya	Innovatsiya
1) amaldagi nazariya doirasida qo‘llaniladi;	1) tizimli, yaxlit va davomli bo‘ladi;
2) ko‘lam va vaqt bo‘yicha chegaralanadi;	2) ma’lum amaliyotda yangi faoliyat tizimini loyihalaydi;
3) metodlar yangilanadi;	3) subyektlarning faoliyati to‘la yangilanadi;
4) natija avvalgi tizimni takomillashtiradi.	4) yangi texnologiyalar yaratiladi;
	5) faoliyatda yangi sifat natijalariga erishiladi;
	6) amaliyotning o‘zi ham yangilanadi.

Olimlarning fikriga ko‘ra, ta’lim innovatsionlari quyidagi o‘zgarishlarga olib keladi:
pedagogik nazariyaning o‘zgarishi;
o‘qituvchi faoliyatining o‘zgarishi;
o‘quvchi (talaba) faoliyatining yangilanishi;
pedagogik texnologiyaning o‘zgarishi;
ta’lim mazmunining yangilanishi;
o‘qitish shakl, metod va vositalarining o‘zgarishi;
ta’lim tizimi boshqaruvning o‘zgarishi;
ta’lim maqsadi va natijalarning o‘zgarishi.

Tadqiqotchi R.N.Yusufbekova pedagogik yangilikka o’qitish va tarbiya berishda avval ma’lum bo’lmagan va avval qayd qilinmagan holat, natija, rivojlanib boruvchi nazariya va amaliyotga eltuvchi voqelikning o’zgarib turishi mumkin bo’lgan mazmuni sifatida ta’riflaydi. N.Yusufbekova innovatsiyalarni pedagogik nuqtai nazardan ko‘rib chiqishga e’tiborni qaratadi. Xususan, pedagogik innovatsiyalar muallif tomonidan ta’lim va tarbiya jarayonida avval ma’lum bo‘lmagan, qayd qilinmagan holat yoki natijaga olib boruvchi pedagogik hodisaning o‘zgarib turishi mumkin bo‘lgan mazmuni ekanligi ta’kidlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-2026-yillarga mo‘ljallangan “Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi” to‘g‘risida. PF-60 son Farmoni. 28 yanvar, 2022 yil.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 6-iyuldagi “2022 - 2026 yillarda O‘zbekiston Respublikasining innovatsion rivojlanish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-165-son Farmoni.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Ilmiy va innovatsion faoliyatni integratsiya qilish tizimi samaradorligini oshirishga doir chora-tadbirlar to‘g‘risida” gi PQ – 3899 son Qarori. 8 avgust, 2018 yil.
4. Берне Р. Развитие “Я – концепции” и воспитание: Пер. С англ. - М., 1986.
5. Петровский А.В. Личность. Деятельность. Коллектив. - М.: Знание, 1982. - 255 с.
6. Роджерс К.Р. // Клиент-центрированная психотерапия. - М.: Апрель Пресс, Издательство ЭКСМО-Пресс, 2002.
7. Бойко В.В. Синдром "Эмоционального выгорания" в профессиональном общении. Монография. - СПб.: Питер, 1999. - 105 с.

BOSHLANG‘ICH SINFLARGA INFORMATIKA FANINI O‘QITISH METODIKASI (1-sinflar misolida)

Najmetdinova Nargiza Sayfetdinovna
Buxoro davlat tibbiyot instituti tyutori

Bugungi raqamli asrda informatika fani ta’limi hatto, eng yosh o‘quvchilar uchun ham o‘quv dasturining asosiy qismiga aylandi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga, xususan, birinchi sinf o‘quvchilari uchun informatika fanini o‘rgatish o‘ziga xos qiyinchiliklar va imkoniyatlarni taqdim etadi. Ushbu maqola birinchi sinf o‘quvchilarining rivojlanish ehtiyojlariga moslashtirilgan samarali metodolarni o‘rganadi va o‘qituvchilarni erta yoshdan boshlab hisoblash qobiliyatlari va raqamli savodxonlikni rivojlantirish strategiyalari bilan boytishga qaratilgan.

O‘qitish metodikasini o‘rganishdan oldin, birinchi sinf o‘quvchilarining rivojlanish tayyorgarligini aniqlash juda muhimdir. Bu yoshda bolalar tabiatan qiziquvchan va izlanishga intiladi. Ular boshlang‘ich darajada bo‘lsa ham, mavhum fikrlash va muammolarni hal qilish uchun rivojlanayotgan qobiliyatga ega. Shu jumladan, informatika fanini o‘rgatish amaliy va nazariy o‘rganish imkoniyatlarini taklif qilish orqali rivojlanish imkoniyatlaridan foydalanishi kerak. O‘qituvchilar, shuningdek, talabalar o‘rtasida kognitiv rivojlanishning turli sur’atlarini yodda tutishlari va shunga mos ravishda ta’lim strategiyalarini moslashtirishlari kerak.

Misol uchun: O‘yinga asoslangan ta’limni integratsiyalash. O‘yin yosh bolalar uchun tabiiy o‘rganish usuli bo‘lib, uni informatika ta’limiga integratsiyalash juda samarali bo‘lishi mumkin. Interfaol o‘yinlar, boshqotirmalar va hikoya qilish mashg‘ulotlari, naqsh va algoritmlar kabi asosiy tushunchalarni qiziqarli tarzda tanishtirishi mumkin. Ushbu tadbirlar nafaqat hisoblash qobiliyatini, balki hamkorlik va ijodkorlikni ham rivojlantiradi. O‘yin orqali o‘quvchilar mantiqiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishlari va muammolarni hal qilish qobiliyatlariga ishonch hosil qilishlari mumkin.

Vizual dasturlash vositalaridan foydalanish. Birinchi sinf o‘quvchilari hali malakali o‘quvchilar bo‘lmasligi mumkin, bu esa vizual dasturlash vositalari orqali informatika tushunchalarini o‘rgatish uchun xizmat qiladi. Scratch Junior kabi platformalar foydalanuvchilarga qulay interfeysni taqdim etadi, unda talabalar animatsiya va o‘yinlarni, kod bloklarini belgilab to‘g‘ri ketma-ketlikda joylashtirib yaratishlari mumkin. Kodlash tushunchalarini vizual tarzda ifodalash orqali bunday vositalar kirish uchun to‘siqni kamaytiradi va yosh o‘quvchilarga kodlash orqali o‘z g‘oyalarini ifoda etish imkoniyatini beradi. Bundan tashqari, vizual fikr-mulohazalar o‘quvchilarga o‘z harakatlarining natijasini darhol ko‘rish imkonini beradi, tushunishni mustahkamlaydi va tajribani rag‘batlantiradi.

Jismoniy hisoblashni birlashtirish. Jismoniy hisoblash qurilmalari bilan amaliy tajribalar birinchi sinf o‘quvchilariga texnologiya bilan o‘zaro aloqa qilishning aniq usullarini taklif qiladi. Bee-Bots yoki Code-a-Pillars kabi oddiy robototexnika to‘plamlari bolalarga jismoniy manipulyatsiya orqali harakatlar va ketma-ketlikni dasturlash imkonini beradi. Ushbu tadbirlar raqamli va jismoniy dunyo o‘rtasidagi tafovutni ko‘paytiradi, hisoblash tushunchalarini tushunish va saqlashni kuchaytiradi. Bundan tashqari, moddiy obyektlarni his qilgan holda ishlashni ta’minlaydi.

Bahs munozaraga asoslangan ta’limni rivojlantirish. Qiziqish va izlanishni rag‘batlantirish birinchi sinf o‘quvchilariga informatika fanini o‘rgatishda asosiy hisoblanadi.

O‘quvchilar savollar berish, yechimlarni o‘rganish va kashfiyotlar qilishda bahs munozaraga asoslangan ta’lim yondashuvlari informatika tushunchalarini chuqurroq tushunishga yordam beradi. O‘qituvchilar bu jarayonni o‘quvchilarga ularning qiziqishlari va qobiliyatlariga mos keladigan ochiq topshiriqlar va loyihalarni yo‘naltirish orqali osonlashtirishi mumkin. O‘quvchilar o‘z bilimlarini egallashga va dolzarb mavzularni izlashga imkon berish orqali, bahs munozaraga asoslangan yondashuvlar, ichki motivatsiya va o‘sish tafakkurini rivojlantiradi.

Hamkorlikdagi ta’lim muhitini yaratish. Hamkorlik o‘quv jarayonida, ayniqsa yosh o‘quvchilar uchun hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Loyihalar va tadbirlarda birgalikda ishlash orqali birinchi sinf o‘quvchilari bir-biridan o‘rganishlari, fikr almashishlari va ijtimoiy muloqot qobiliyatlarini rivojlantirishlari mumkin. Hamkorlikdagi o‘quv muhitlari, shuningdek, muvaffaqiyat uchun jamoaviy ish hamda hamkorlik muhim bo‘lgan real senariylarni aks ettiradi. O‘qituvchilar guruh loyihalarini tayinlash, hamkasblar o‘rtasida repetitorlik mashg‘ulotlarini tashkil etish va o‘quvchilar o‘z fikrlarini baham ko‘rish hamda savollar berish uchun qulay bo‘lgan sinf madaniyatini rivojlantirish orqali hamkorlikni osonlashtirishi mumkin.

Haqiqiy topshiriqlar orqali o‘rganishni baholash. Baholash o‘qitish va o‘qitish jarayonining ajralmas qismi bo‘lib, o‘quvchilar va o‘qituvchilar uchun qimmatli fikr-mulohazalarni beradi. Birinchi sinf o‘quvchilariga informatika fanini o‘rgatish jarayonida, baholash o‘quvchilarning fundamental tushunchalarni tushunishini va ularni real sharoitlarda qo‘llash qobiliyatini baholashga qaratilishi kerak. Baholash faqat an’anaviy testlar va viktorinalarga tayanishdan ko‘ra, raqamli hikoyalar yaratish, o‘yinlarni loyihalash yoki dasturlash muammolarini hal qilish kabi haqiqiy vazifalar orqali amalga oshirilishi mumkin. Bu topshiriqlar nafaqat o‘quvchilarning hisoblash ko‘nikmalarini baholaydi, balki ijodkorlik, tanqidiy fikrlash va muammolarni hal qilish qobiliyatlarini ham rag‘batlantiradi.

Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki, boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga, xususan, birinchi sinf o‘quvchilariga informatika fanini o‘rgatish o‘ylangan va rivojlanishga mos yondashuvni talab qiladi. Amaliy mashg‘ulotlar, interfaol o‘yinlar va so‘rovga asoslangan ta’limdan foydalanish orqali o‘qituvchilar yosh o‘quvchilarda hisoblash ko‘nikmalarini va raqamli savodxonlikni rivojlantirishlari mumkin. Ushbu metodlar orqali birinchi sinf o‘quvchilari doimiy rivojlanayotgan raqamli landshaftda kelajakdagi muvaffaqiyat uchun mustahkam poydevor qo‘yishlari mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Bers, M. U. (2018). Coding as a playground: Programming and computational thinking in the early childhood classroom. Routledge.
2. Brennan, K., & Resnick, M. (2012). New frameworks for studying and assessing the development of computational thinking. In Proceedings of the 2012 annual meeting of the American Educational Research Association.
3. Yadav, A., & Hong, H. (2017). Computational thinking for teacher education. Communications of the ACM, 60(4), 55-62.
4. Code.org. (n.d.). Computer Science Fundamentals. Retrieved from https://code.org/educate/curriculum/elementary-school
5. Papert, S. (1993). The children’s machine: Rethinking school in the age of the computer. Basic books.

6. Resnick, M., Maloney, J., Monroy-Hernbndez, A., Rusk, N., Eastmond, E., Brennan, K., ... & Kafai, Y. (2009). Scratch: Programming for all. Communications of the ACM, 52(11), 60-67.

BO‘LAJAK PSIXOLOGLARDA EMPATIYA SHAKLLANISHINING IJTIMOIY-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Yelibayev Jaxanger Tungishebayevich
O‘zbekiston Milliy universiteti Umumiy psixologiya kafedrasi stajyor-o‘qituvchisi

Bo‘lajak psixologlarda (yoshlik) davrida kasbiy kamolotga erishishning bir qismi, kasbiy o‘zini o‘zi anglashning yuqori bosqichiga to‘g‘ri kelib, bu yosh shaxsni shakllantirish jarayonida, juda muhim rol o‘ynaydigan davr hisoblanadi. Shuningdek, ushbu yoshdagi yuqori talabalarning asosiy psixologik xususiyatlari sifatida, ilk bor mustaqil ravishda qaror qabul qilish, kelajak yo‘lni tanlash, muhim hayotiy maqsadlarga ega bo‘lish kabi xususiyatlar shakllanadi. Y.I.Kulaginaning so‘zlariga ko‘ra, bolalikdan yoshlikka o‘tish davri nafaqat shaxsiy kamolotining belgisi, balki madaniyatga intilish, ma’lum darajadagi bilim, me’yorlar va malakalar tizimini egallash, ular orqali shaxs samarali mehnat qilishini, hayotiy muvaffaqqiyatlarga erishishi mumkinligi hamda ijtimoiy mas’uliyatga ega bo‘lishni anglash, kabi sifatlarning shakllanishi bilan xarakterlanadi. Muallif ushbu fikr-mulohazalari bilan, voyaga yetish davrini jamiyat hayotiga qo‘shilish, ishtimoiy me’yor va qoidalarning mazmunini anglash, ijtimoiy javobgarlikni his etish davri sifatida talqin etadi. Xorij tadqiqotchisi Dj Battervort ham, mazkur masalaga o‘ziga xos yondashib, uni bolalikdan kattalikka o‘tish davri deb ta’riflab, undagi ijtimoiy shart-sharoit, jamiyatdagi o‘zgarishlar va guruhiy vaziyatlarni, shaxs intellektual taraqqiyoti va dunyoqarashiga samarali ta’sir etuvchi, psixologik omillar sifatida e’tirof etadi. Demak, muallifning ta’biriga muvofiq, yuqori sinf davri nafaqat ijtimoiy bosqichi balki, kasbiy ahamiyatga ega bilimlar va malakalarni anglash, kelajak sari intilish balki, ijtimoiy ahamiyatga ega bo‘lgan munosabatlarni o‘zlashtirish, boshqalarning muammolariga qiziqish, notanish his-tuyg‘ular va tajribalarga befarq bo‘lmaslik kabi, kasbiy xarakterologik sifatlarning shakllanish davri ham sanaladi. Biroq, jamiyatda birovlarning taqdiri, murakkab vaziyatlariga befarq, empatik qobiliyatlari sust darajada rivojlangan insonlarni uchratish ham tabiiy holdir. Ye.S.Goncharenko ta’lim sharoitida o‘zaro empatik munosabat bildirish masalasini o‘rganar ekan, empatik qobiliyat darajasi yuqori o‘quvchilar shasini shunday ta’riflaydi: “Empatik o‘quvchilar o‘zini boshqalar o‘rnida ko‘ra oluvchi, boshqa shaxslarning his-tuyg‘ulari, istaklari, g‘oyalari va harakatlarini bevosita tushuna oluvchi, yaqin insonlarga ijobiy nuqtai – nazar munosabat qiluvchi, ularning his-tuyg‘ularini ajrata oluvchi shaxslardir”. Mazkur ta’rifga muvofiq, o‘quvchilar shaxsi uchun ham, empatik qobiliyatlar (hamdarlik) o‘ta muhim xususiyat sanalib, u sinf o‘quvchilari o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarni tartibga soluvchi, hamkorlikdagi faoliyatni takomillashtiruvchi, boshqalarning taqdiriga e’tiborni oshiruvchi, ijtimoiy mas’uliyatni shakllantiruvchi psixologik jarayondir.

G.M.Breslavning aytishicha, empatik qobiliyat odatda, hayotiy tajribaning o‘sishi bilan orta boradi, shaxsning xatti-harakatlari va hissiy reaksiyalari qanchalik yetuk bo‘lsa, empatiya bildirish ham, shunchalik osonroq bo‘ladi. Boshqa bir tadqiqotchi G.Etchegoenga ko‘ra esa, zamonaviy psixologik amaliyotda, empatik qobiliyatlarni takomillashtiruvchi psixologik xususiyatlar sifatida muloqotga kirishuvchanlik, yuqori emotsional intellekt, refleksiya, hissiy barqarorlik, ijtimoiy mas’uliyatlilik, yuqori darajadagi ijtimoiy intellekt, rivojlangan ichki

altruizm, yuqori darajadagi rivojlangan ijtimoiy idrok, sezgirlik, ekzestensial ehtiyojlarga ega bo‘lish kabilar, ko‘proq afgor omma tomonidan e’tirof etiladi. O‘spirinlik yoshida namoyon bo‘luvchi, aqliy yetuklikning sharti sifatidagi empatiya, ijtimoiy xulq-atvor va altruizmning stimulyatori sanaladi. Bu borada tadqiqotchi M. V. Osorinaning so‘zlari juda ahamiyatga molik “g‘oya” hisoblanadi. Tadqiqotchi shunday deydi: “Agar bolalik va o‘smirlik davrida inson ota-onasi bilan empatik o‘zaro munosabatga ega bo‘lsa, u holda balog‘at yoshida ham atrof-muhitga nisbatan salbiy munosabat namoyon bo‘lmaydi. Ya’ni boshqalarning taqdiri va hayotiy vaziyatlariga, boshdan kechirayotgan hissiy kechinmalariga befarq bo‘lmaydi”. Muallif tomonidan aytib o‘tilgandek, yuqori sinf o‘quvchilarida mazkur xususiyatlarning shakllanganlik darajasi muhim sanalib, ushbu xususiyatlarsiz biror bir faoliyatda samarali natija ko‘rsatish ehtimoldan holi sanaladi. Quyida empatik qobiliyatlarni takomillashtiruvchi ayrim psixologik xususiyatlar va ularni tadqiqotchilar tomonidan o‘rganilganlik holati masalasiga to‘xtalib o‘tishga harakat qilamiz.

Ta’kid joizki, empatik madaniyat faoliyat va muloqotda shakllanib, u muloqot va faoliyatga tegishli ko‘plab o‘ziga xos bilimlar tizimini o‘z ichiga oladi, ya’ni bunda tushunish, empatik tinglash, empatik munosabat, empatik kuzatish va boshqa tushunchalar farqlanadi. Muloqot va faoliyat ikki komponent sifatida, boshqa insonlar bilan o‘zaro munosabat o‘rnatishga, yordam qilish va hamkorlikda ishlash vaziyatlarida namoyon bo‘luvchi, empatiya ko‘nikmalar va qobiliyatlarni takomillashtirishga keng hissa qo‘shadi. A.V.Kurpatov o‘zining “Individual munosabat: Empatiya nazariyasi va amaliyoti” nomli monografiyasida yozishicha, empatik madaniyat o‘quvchilar shaxsi shakllanishida o‘ta ahamiyatli sanalib, u guruhiy sharoitda shaxslararo munosabatlarni muvozanatli bo‘lishiga keng imkon beradi. Bundan tashqari, empatik madaniyat nafaqat boshqa insonni konseptual tushunishga, balki boshqa insonlarning ichki dunyosiga hissiy kirib borish kabilarga keng yordam beradi. Tadqiqotchining so‘zlariga ko‘ra, o‘quvchilarni empatik madaniyatga o‘rgatish –bu o‘z fikrlarini tinglash va ularni to‘g‘ri ifodalay olish, his-tuyg‘ularni turlicha tasvirlash va ularni og‘zaki ifodalay olish, muloqot sherigining hissiy holatini seza olish, shu asosda o‘zining yaqin kishilari, tengdoshlari va boshqalar bilan konstruktiv munosabatlar o‘rnatish kabi xususiyatlarni shakllantirish bilan xarakterlanadi. Ammo, shuni unutmaslik lozimki, empatik madaniyatini rivojlantirishga nafaqat psixologlar, balki o‘qituvchilar va ota-onalar ham o‘z hissalarini qo‘shishlari lozim bo‘ladi. Rejaga muvofiq, yuqori sinf o‘quvchilarida yaxshi empatik munosabatlarni ta’minlovchi, ayrim psixologik xususiyatlarning turi hamda ularning empatik qobiliyatlar bilan uzviy aloqadorlik holati masalalariga to‘xtalib o‘tishga harakat qilamiz. Bizningcha, o‘z hissiyotlarini erkin ifodalash yoki ularni boshqa tuyg‘ular bilan identifikatsiya qilish jarayoni bu, insonlarning o‘z sheriklariga va o‘z faoliyatlariga his-tuyg‘ularini har tomonlama to‘g‘ri yo‘naltira olish qobiliyati hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Баттерворт Дж., Харрис М. Принципы психологии развития / Дж. Баттерворт, М. Харрис. - Москва : Когито-Центр, 2000. – 350 с.

2. Бреслав Г.М. Эмоциональные особенности формирования личности в детстве: норма и отклонения / Г.М. Бреслав. – М.: Педагогика, 2013. – С.123-124.

3. Гончаренко Е.С. Развитие эмпатийного потенциала личности (на материале исследования детей 7-8 лет) автореферат / Е.С. Гончаренко. – Краснодар: Сириус, 2003. – С.65-66.

4. Кулагина И.Ю., Колюцкий В.Н. Возрастная психология: Развитие человека от рождения до поздней зрелости: Учебное пособие для вузов.:Юрайт,2011. – С.14-15.

5. Этчегоен Г. Эмпатия // Журнал практической психологии и психоанализа. - 2003. - №1.С.14 -16.

MILLIY TARBIYA IJTIMOIY-PSIXOLOGIK JARAYON SIFATIDA

Jabborov Xazrat Xusenovich

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti, "Pedagogika va psixologiya" kafedrasi dotsenti, psixologiya fanlari doktori (DSc)

Davlatimiz prezidenti Shavkat Mirziyoyev ta'lim-tarbiya masalasiga bag'ishlangan aksariyat chiqishlarida "Har bir ishning ilmi bor", deb ta'kidlaydilar. Tarbiyaning ham ilmi bor. Uning nomi – pedagogika va bugungi kunda psixologiya fani predmetiga ham aylanib ulgirdi. Ayniqsa farzand tarbiyasi masalasida ota-onalarning bilimlari puxta, amaliy bo'lishi - millatimiz uchun hayot-mamot masalasi. Zero bu davrda 20 yildan keyin keladigan avlod qanday bo'lishi hal qilinadi.

Shuningdek, milliy tarbiya masalasiga qaratilgan tadqiqotlarimiz va davlatimiz rahbarining tarbiya masalasiga bag'ishlangan chiqishlari, nutqlari va asarlarida milliy tarbiya ijtimoiy-psixologik jarayon ekanligi aniqlandi. Ya'ni, tarbiya orqali milliy o'zlikni anglash mumkin, milliy o'zlikni anglash orqali shaxs o'z milliy xarakteri, milliy qadriyatlari, milliy an'analari bilish mumkin.

Milliy tarbiyaning- ijtimoiy-psixologik jarayon sifatida talqinini davlatimiz rahbari tomonidan aytilayotgan "Milliy tiklanishdan milliy yuksalish sari", "Jamiyat – islohotlar tashabbuskori", "Ma'rifatli jamiyat quraylik", "Jamoatchilik nazorati kuchaysin", "Xalq davlat organlariga emas, balki davlat organlari xalqqa xizmat qilishi kerak", "Halollik vaksinasi", "Ma'naviyat bo'lmagan joyda hech qachon adolat bo'lmaydi!","Inson manfaatlari hamma narsadan ulug'", "Xalq boy bo'lsa, davlat ham boy va qudratli bo'ladi", "Xalq bizdan rozi bo'lsa, ishimizda unum va baraka bo'ladi", "Adolat – qonun ustuvorligida", "Insonlarning dardu tashvishlarini o'ylab yashash – odamiylikning eng oliy mezonidir", "Biz buyuk tarix, buyuk davlat, buyuk madaniyat yaratgan xalqmiz", "Biz – hech qachon mehnatdan qochmaydigan, qiyinchilikdan qo'rqmaydigan, adolatni qadrlaydigan, azmu shijoatli, buyuk xalqmiz" kabi g'oyaviy qarashlarda ming asrlik milliy qadriyatlarimiz, milliy o'zligimiz va milliy tarbiyamizning asoslariga urg'u berilayotganligida ham ko'rish mumkin.

Bugungi yangi davr shiddati ta'lim-tarbiya tizimiga ham o'zining aniq, qat'iy talablarini qo'ymoqda. Ushbu talablar doirasida davlatimizda ta'lim sohasida pedagoglarning moddiy-ma'naviy sharoiti tubdan yaxshilanib, ta'lim sifatini oshirishning zamonaviy texnologiyalari joriy qilinmoqda.

Tarbiya va ta'limni bir-biridan alohida ajratib bo'lmaydi, bu ikki jarayon o'zaro uyg'un, uzluksiz asosda tashkil etilgandagina odobli, axloqiy fazilatlarga ega shu bilan birga bilimdon, zukko, ruhan va jismonan sog'lom, keng dunyoqarash va tafakkurga ega, zamonaviy ma'rifat egasi bo'lgan vatanparvar o'smirni yetishtirib beradi. Biz tadqiqotimiz davomida ota-onalarni farzand tarbiyasi masalasidagi ikki xil qarash va yondashuvini kuzatdik, ya'ni biri "milliy tarbiya", "zamonaviy tarbiya". Bugungi kunda O'zbekistonda o'smir tarbiyasini milliy va zamonaviy asosda ilmiy-texnologik isloh qilish borasida olib borilayotgan ishlar uni bugungi kun

ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda ilmiy asoslangan tayanch kompetensiyalar, fazilatlar asosida shakllantirishni talab etmoqda.

Kuzatishlarimiz shuni ko'rsatmoqdaki, Vatanga sadoqat, burch va mas'uliyat, tashabbuskorlik va boshqa fazilatlar o'smir ongida nazariy tushunchalar sifatida qolib ketgani holda uning tabiatida amaliy odatlarga aylanmayapti. Buning oqibatida ularning ushbu fazilatlar haqidagi so'zlari bilan amallari orasida katta tafovut namoyon bo'lmoqda, bu esa har yili mustaqil hayotga kirib kelayotgan yigit-qizlarning hayotda o'z o'rinlarini topishlarida bir qator muammolarni yuzaga keltirmoqda.

Amerikalik olima M.Midning fikricha, taqlid muloqot, o'yin, o'qish va mehnat orqali shakllanadi. Bu jarayon boshqalarni ijtimoiy rolini qabul qilish, ularga o'xshashga intilishning ko'rinishidir.

Taqlid bolaning yoshiga, idrokiga bog'liq ravishda ongli yoki ongsiz tarzda yuz berishi mumkin. Bola go'dak yoshida kattalarga ko'r-ko'rona taqlid qiladi, buni ongsiz holatdagi taqlid deyishimiz mumkin.

Fransuz olimi E.Dyurkgeymning fikricha, bola taqlid qilish qobiliyati bilan tug'iladi, o'smir yoshiga yetganda esa taqlid qilish faqat tanlov asosidagina amalga oshib, ijtimoiy tajribani keng ma'noda egallay boshlashi, natijada bolaning xarakteri, temperamenti, qiziqishlari ham shakllanadi. Demak, bola o'sgan sari, taqlid jarayoni mazmunan o'zgaradi va ongli xarakter kasb etadi.

Keltirilgan ma'lumotlardan xulosa qilish mumkinki, azaldan o'zbek xalqining tarbiya usullarida go'daklarni e'zozlash, kichik yoshli bolalarni erkin qo'yish, ularga qattiq intizom talabi qo'yilmasligi kabilar o'z ifodasini topib kelgan. Tartib-intizomga bo'lgan talabning kuchayishi bolaning keyingi yosh bosqichlarida (5–6 yoshdan so'ng) amalga oshirilgan. Mazkur yondashuvlar masalaga daxldor tadqiqotchi M.Quronov va X.Jabborov larning "Baxtli bola ma'naviyati" nomli kitobida ham ko'rish mumkin.

Shu munosabat bilan bugungi globalashuvning shiddatli va axboriy sharoitida milliy tarbiyaning ijtimoiy-psixologik omillari tadqiq qilish orqali oiladada farzand tarbiyasi uchun tayanch fazilatlarni shakllantirish, mazkur fazilatlarga ularni odatlantirish, tarbiyada tushuntirish/ko'rsatish/o'rgatish/namuna bo'lish kabi ta'sirchan usullarni isloh qilish va shu orqali ma'naviy tarbiya tizimini yanada rivojlantirish alohida ahamiyat kasb etadi.

Milliy tarbiya masalasiga daxldor tadqiqotchi M.Quronovning "Milliy tarbiya" nomlgi monografiyasida qayd qililinishicha XIX asrga kelib chet el ijtimoiy fanlarida boshqa xalqlar milliy-madaniy xususiyatlarini tadqiq qiluvchi kulturantropologiya va sotsiologiya maxsus fanlarga aylanib, "Boshqa dunyo kishisi" muammosini o'rgana boshladi. Bu aslida, boshqacha tarbiya - milliy tarbiyaning tizim, uslublari, maqsadlaridagi xususiyatlarni ilmiy nuqtai-nazardan o'rganish davri boshlanganligini anglatar edi.

"Boshqa dunyo kishisi"ni o'rganish taraqqiyparvar yangilik edi. U "Boshqa mamlakat, millat kishisi qanaqa?", "U o'zini o'rab olgan dunyoni, borliqni qanday idrok qiladi?", "U yaxshilik va yomonlikni qanday tushunadi?", "U o'z xatti - harakatlarida qanday mezonlarga asoslanib yo'l tutadi?" kabi savollarga javob berish kerak edi. Bizningcha bu milliy tarbiyaga ijtimoiy va etnopsixologik bilimlarga ehtiyoj sezilganligini ham bildiradi, shuningdek o'sha davrlardan boshlab milliy tarbiyaning ijtimoiy-psixologik omillarga qiziqish ortib borgan.

Milliy tarbiyaning manbai - milliylikdir! Shunday ekan biz tadiqoqtimizda o'quvchi uchun tadqiqotimiz bir butun yaxlit idrok etilish uchun bu so'zlarning ham etimalogiyasiga to'xtalishni maqsad qildi.

"Millat", "milliylik", "milliy g‘urur", "milliy odob", "millatlararo muloqat madaniyati" tushunchalarining o’zagini arabcha "mil" so’zi tashkil qiladi. Bu so’z arabchada "o’zak", "‘tub mohiyat", "negiz" ma’nolarini anglatadi. "Millat" so’zi esa bir necha ma’noni; 1) din: mazhab; 2) ummat: bir mazhabga mansub aholi: 3) xalq ma’nolarini anglatadi. "Millat", "milliylik" tushunchalarining talqini bilan tanishar ekanmiz, ularning g‘arbona va sharqona tarzlari bor ekanligini ko’ramiz. Aniqrog‘i, g‘arbiy talqin xristian, sharqiy talqin esa islomiy o’zbeklarga borib tutashadi. Ya’ni, Ovrupo xalqlari tillariga "millat" tushunchasi lotincha "natio" - qabila, xalq sifatida xristian dini bilan birga kirib kelgan bo’lsa, Osiyoga esa Islom ta’limoti orqali yuqoridagi uch xil ma’noda kirib kelib singdi.

"Tarbiya" so’zi "milliy tarbiya" tushunchasining tarkibiy qismi bo’lganligi tufayli bu tushunchaga ham yangicha yondoshgan holda, xolis ilmiy-pedagogik ta’rif bermoq kerak. Arabcha "tarbiya", "tarbiyat" so’zlari 1) parvarish qilmoq; ta’lim bermoq; o’rgatish; odob o’rgatish; 2) navozish, mehribonlik ko’rsatish: ko’z-quloq bo’lish; himoya qilish kabi ko’pqirrali mazmunga ega. "Tarbiyachi" so’zi esa shu ko’pqirrali tarbiyaviy faoliyatni amalga oshiruvchidir. Demak, milliy tarbiyaga quyidagicha mualliflik ta’rifini berish mumkin Milliy tarbiya - yosh avlodni xulq-atvorida o’z xalqiga xos milliy fazilatlarni shakllantirish jarayonidir.

Milliy tarbiya ijtimoiy-psixologik jarayon sifatida o’rganishlarimizga asoslanib quyidagicha xulosalarni taqdim etish mumkin:

milliylik - ijtimoiy taraqqiyotning tadrijiy tamoyili natijasida yig‘ilgan madaniy qadriyatlar sintezidir. Milliy tarbiya - ana shu madaniy-tadrijiy sintezga asoslangan holda yosh avlodni zamonaviy sharoitga va kelajakka mos ravishda shakllantirish jarayonidir: shaxsning milliyligi va zamonaviyligi - uning ijtimoiylashuvining madaniy darajasidir;

har bir milliy madaniyat - umuminsoniy qadriyatning muayyan ko’rinishidir. Chunki insoniyat - bu xalqlar, millatlardir. Ana shu nuqtai-nazardan milliy tarbiya - har bir insonni o’z milliy madaniyati manbaida, ya’ni muayyan umuminsoniy qadriyat asosida shakllantirishdir;

har bir inson o’z Hayoti davomida turli ijtimoiy rollarni o’taydi. Bu rollar mazmuni, ko’lami, namoyon bo’lish jabhalari ilk o’smirdan boshlab ko’payib, kengayib, murakkablashib, milliylashib boradi. Ana shunday tug‘ma va ilk o’zlashtiriluvchi ijtimoiy rollardan biri – shaxsning milliy rolidir;

xalqlar, millatlar mavjud ekan, milliy tarbiya jarayoni bizning xoxishimizdan tashqari ravishda, madaniy determinizm asosida davom etaveradi. Shuning uchun bu jarayonni davlatning manfaatlariga mos ravishda maqsadga yo’naltirilsa, milliy tarbiya ulkan yaratuvchan taraqqiyparvar ma’naviy kuchga aylanadi;

har bir zamonda shakllanayotgan avlod bilan oldingi avlod vakllari orasidagi milliy fazilatlar, milliy qadriyatlar, milliy xarakter xususiyatlaridagi o’zgarish va tendensiyalarni kuzatib borish, ular orasidagi bog‘liqliklarni psxodiagnostik metodlar orqali doimiy ravishda tekshirib, ahamiyatga molik jihatlarini monitoringini olib borish maqsadga muvofiq;

oilada farzand tarbiyasi - oila baxti, farzandlarning tarbiyali yetuk inson bo’lib yetishidagi ota–onaning sa’yi- harakati hisoblanadi. Oiladagi farzand tarbiyasi uning kelajakda kim bo’lib yetishishida muhim o’rin tutadi. Demak, bola oilada jamiyatning qiyofasini ko’radi, bo’lajak fuqaroning tabiati, dunyoqarashi va axloqiy qiyofasi oilada shakllanadi hamda shunga ko’ra kamol topib boradi;

farzandlarimizni ilm-fan va ta’lim-tarbiya asosida voyaga yetkazish maqsadga muvofiq ekan, o’z o’rnida tarbiya esa milliy fazilatlarga yo’g‘rilgan milliy tarbiya bilan chambarchas bog‘liqdir. Shu bois milliy tarbiyaning ijtimoiy-psixologik omillarini tadqiq qilishimiz va qo’lga

kiritilgan tahliliy malumotlar asosida maqsadli va manzilli tavsiyalar ishlab chiqib uni amaliyotga tabiq etish muhim ahamiyat kasb etadi. Biz mazkur paragrifda milliy tarbiyani ijtimoiy psixologik jarayon ekanligini ilmiy izohlantirdik, endi keying paragrifda milliy tarbiyani sharq mutafakkirlari tomonidan o'rganilishini ko'rib chiqamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Маргарет Мид. Культура и мир детства. – М.: Глав. ред. восточ. летературы, 1988. – С. 179.

2. Дюркгейм Э. Ценностные реальные суждения // Социологические исследования. – М.: издво "Рефл-бут", 1991, № 2. – С. 109–110.

3. Quronov M., X.Jabborov "Baxtli bola ma'naviyati" nomli qo'llanma // "Sano-standart" nashriyoti T:.2018 y. 268 b.

4. Jabborov X.X. "O'smirda milliy tarbiya shakllanishining psixologik qonuniyatlari". Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences.VOLUME 2 | ISSUE 1 ISSN 2181-1784 Scientific Journal Impact Factor. SJIF 2021: 5.423.

STRESS: NAZARIY ASOSLARI, TURLARI VA HAYOTDA NAMOYON BO'LISH SHAKLLARI

Tajibayev Shohruh Maqsudovich
Buxoro davlat universiteti, tadqiqotchi

Ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, stress muammosini ilmiy asoslash faqat so'nggi o'n yilliklarda sodir bo'ldi. Stress haqidagi birinchi eslatmalar V. Vundt, V. Jeyms, R. Manning, V.Kannon asarlarida ilmiy asoslanishiga qaramay, stress haqidagi ta'limotning asoschisi kanadalik psixofiziolog Gans Sele hisoblanadi. 1936 yil iyul oyida uning muharrirga yozgan maktubi ingliz tilidagi "Nature" jurnalida nashr etilgan turli tashqi ta'sirlarga tananing qarshi reaksiyalari haqida ma'lumot beradi. G. Selening fikricha, stress (umumiy moslashish sindromi) har qanday salbiy ta'sirga javoban tananing o'ziga xos bo'lmagan reaksiyasidir. Boshqacha qilib aytganda, bu xavf tug'ilganda tanada sodir bo'ladigan o'zgarishlar majmuasi, deyishimiz mumkin: qondagi adrenalin darajasi keskin oshadi, qon bosimi ko'tariladi, yurak urishi tezlashadi, qon tomirlari kengayadi, miya va miya intensivligi, mushaklarning faolligi kuchayadi, ochlik hissi yuzaga keladi va 1400 ga yaqin boshqa psixofiziologik o'zgarishlar sodir bo'ladi. Shu ma'noda stress omon qolish mexanizmi sifatida mavjud. Qadimgi odam, xuddi hayvon kabi, xavf-xatarga duch kelganda, bir zumda reaksiyaga kirishishi kerak edi: hujum qilish (jang reaksiyasi) yoki qochish (parvoz reaksiyasi). Uning mavhum fikrlarga vaqti yo'q edi. Bu ibtidoiy, fiziologik stress deb atalgan. Har bir inson bir necha marta fiziologik stressni boshidan kechiradi. Ilmiy adabiyotlarda "psixologik stress" yoki "emotsional stress" tushunchalari ajralib turadi, ular odamning o'tkir yoki uzoq muddat davomida uning ijtimoiy yoki biologik ehtiyojlarini qondirishni cheklaydigan ziddiyatli hayotiy vaziyatlarning aniq psixo-emotsional holati bilan tavsiflanadi. Stress, Y.G.Chirkov ta'biri bilan aytganda, qarama-qarshi, tushunarsiz va noaniqdir. Tadqiqotchilar A.Fridman, D.Galansev, Yu.Sherbatixning fikricha, "stress – bu organizmning hayotiy vaziyatlarga uzoq muddatli tizimli (psixologik va gormonal) reaksiyasi bo'lib hisoblanadi. Shuni ta'kidlash kerakki, stress holatini keltirib chiqaradigan omillar odatda "stressorlar" deb ataladi va stress ta'sirida organizmda sodir bo'ladigan

o‘zgarishlarning umumiyligi umumiy moslashish sindromi deb ataladi. Zamonaviy adabiyotda stressning turli tasniflari mavjud:

1. Kundalik stress - bu kundalik hayotda paydo bo‘ladigan, lekin shaxsga salbiy ta’sir ko‘rsatadigan kichik va ahamiyatsiz hodisalarga tananing reaksiyasi, masalan, hozirgi sog‘liq muammolari, kiyim-kechak uchun pul yetishmasligi, ovqat pishirish bilan bog‘liq muammolar va boshqalar.

2. Emotsional stress - asab tizimining haddan tashqari kuchlanishiga javobidir.

3. Kasbiy stress - boshqa xil hodisa bo‘lib, insonning mehnat faoliyatidagi stressli vaziyatlarga ruhiy va jismoniy reaksiyalarida namoyon bo‘ladi.

4. Axborot stressi - bu odam bardosh bera olmaydigan va belgilangan tezlikda qaror qabul qila olmaydigan axborot hajmi natijasida yuzaga keladigan holat.

Stress va stressga chidamlilik sohasida ilmiy tadqiqot olib borgan taniqli rus olimi, biologiya fanlari doktori, professor Yu.V.Shcherbatix odamning ta’sir qilish qobiliyatiga ko‘ra stressning uch turini ajratadi:

1) bizning nazoratimizdan tashqarida bo‘lgan stresslar;

2) biz haqiqatan ham ta’sir qilishimiz mumkin bo‘lgan stresslar;

3) o‘zimizning tasavvurimiz mahsuli bo‘lgan stresslar.

Shuningdek stressning yana ikki turini ajratib ko‘rsatish mumkin:

1) eustress - hayotni saqlab qolish va saqlashga xizmat qiladigan normal stress ("stress" (inglizcha) - bosim, taranglik);

2) patologik stress - og‘riqli holatlarda namoyon bo‘ladi ("distress" (inglizcha) - qayg‘u, baxtsizlik, bezovtalik, charchoq, muhtojlik).

Odamlarda stressning eng keng tarqalgan sabablari orasida yaqinlarini yo‘qotish, sog‘liq muammolari, atrofdagilar bilan buzilgan munosabatlar, yoqimsiz odamlar bilan muloqot qilish, moliyaviy qiyinchiliklar, ishsizlik, vaqt etishmasligi va dam olmaslik, raqobatlar yoki ommaviy nutqlar kiradi. Stress ham obyektiv va subyektiv bo‘lishi mumkin. Obyektiv stress insonda fiziologik va psixologik buzilishlarning mavjudligini anglatadi. Subyektiv stress deganda umumiy psixo-emosional fonning pasayishi tushuniladi. Psixika va tana bir xil energiya axborot tizimining bir qismi ekanligini tushunish kerak. Agar tanada o‘zgarishlar bo‘lsa, bu odamning ruhiy holatiga ta’sir qiladi va aksincha, ruhiy holatdagi o‘zgarishlar tanadagi o‘zgarishlarga olib keladi. Zamonaviy inson stressni boshdan kechiradi, lekin ibtidoiy odamlar kabi emas. Zamonaviy stress, birinchi navbatda, psixologik darajada, shundan keyingina jismoniy darajada namoyon bo‘ladi. Ko‘pincha, zamonaviy odam, psixologik qiyinchiliklar ta’sirida, tanada jamlangan barcha zo‘riqishlarga jismoniy darajada munosabat bildirish imkoniyatiga ega emas. Kuchli tashqi ta’sirlarga javob berish qobiliyati ma’lum bir shaxsning individual psixologik xususiyatlari ya’ni: psixofiziologik konstitutsiyasi, ta’sirlarga sezgirlik darajasi (sezuvchanlik), motivasion va hissiy-irodaviy xususiyatlarining barqarorligi darajasi bilan belgilanadi. Tashqi ta’sirlarning qayg‘uga olib kelishini oldini olish uchun shaxsda ijobiy fikrlash, o‘zini nazorat qila olish, intizom, to‘siqlarni engib o‘tish istagi va boshqalar kabi fazilatlarni rivojlantirish kerak.

Xalqaro statistik ma’lumotlarga ko‘ra, ishchilarning 30% dan 90% gachasida charchash sindromi rivojlanish xavfi mavjud. Bunday keskin stress holatining paydo bo‘lishi uchun asos stress omillari bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin. Stressorlar insonda stressni keltirib chiqaradigan va uning salomatligi va farovonligi uchun salbiy oqibatlarga olib keladigan tashqi yoki ichki sharoitlardir. Stress omillari juda ko‘p, ammo eng muhimlari quyidagilardan iborat:

1) mikrostressorlar - bu odamda stressni keltirib chiqaradigan kichik, kundalik vaziyatlar yoki hodisalar. Masalan, ishga kechikish, hamkasblar bilan kelishmovchiliklar, rejalardagi kutilmagan o‘zgarishlar;

2) makrostressorlar - bu odamga sezilarli ta’sir ko‘rsatadigan va stressni keltirib chiqaradigan jiddiyroq hodisalar yoki holatlar. Makrostressorlarga misollar: ishni yo‘qotish, ajralish, jiddiy kasallik;

3) surunkali stress omillari doimiy yoki uzoq muddatli omillar bo‘lib, ularning doimiy mavjudligi sababli stressni keltirib chiqaradi. Surunkali stress omillariga misollar: vaqt etishmasligi, moliyaviy muammolar, qiyin munosabatlarni kiritish mumkin.

Uzoq muddatli stress insonda charchoq, asabiy buzilishlar va ba’zida jiddiy fiziologik kasalliklarga olib keladi. Shunday qilib, stress - bu tananing tarang holati, ya’ni organizmning unga yuklatilgan talabga (stressli vaziyat) o‘ziga xos bo‘lmagan javobidir. Stress ta’sirida inson tanasi stressni boshdan kechiradi, buning natijasida odam deyarli bir zumda o‘zining barcha ichki resurslarini safarbar qilib, to‘siqni engib o‘tishga harakat qiladi. Ammo shunday bo‘ladiki, stressli vaziyat surunkali holga kechadi va keyin charchoq bosqichi boshlanadi, bu esa odamni hissiy charchash va psixosomatik kasalliklarga olib keladi. Shuning uchun inson jismoniy va psixo-emosional holatini uyg‘unlashtirishga yordam beradigan o‘z-o‘zini tartibga solish va qayta tiklash usullarini bilish muhimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Рудаков, А. Л. Стресс, стрессоустойчивость и саногенная рефлексия в спорте: монография / А. Л. Рудаков. – Красноярск, 2011. – 190 с.
2. Управление стрессом для делового человека. Технологии управления стрессом, проверенные в корпоративных войнах, судебных баталиях и жестких переговорах / А. Фридман, Д. Галанцев, Ю. Щербатых, – М. : изд-во «Добрая книга», 2018. – 512 с.
3. Полякова, О. Н. Стресс: причины, последствия, преодоление / О. Н. Полякова; под ред. А. С. Батуева. – СПб. : Речь, 2008. – 144 с.
4. Яковлев Е.В., Леонтьев О.В., Гневышев Е.Н. Психология стресса: Учебное пособие. — СПб.: Изд-во Университета при МПА ЕврАзЭС, 2020. 94 с.
5. https://www.statista.com/ – 02.07.2018. Электронный ресурс
6. Бергис Татьяна Анатольевна, проблема профессионального стресса педагогов в условиях современной образовательной системы. Карельский научный журнал. 2020. Т. 9. № 1(30), стр 47-48.

IJTIMOIY JARAYONLARNING SHAXS MA’NAVIY EHTIYOJLARI XARAKTERIGA PSIXOLOGIK TA’SIRI

Kudratov Akmaljon Ibodillayevich

Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti akademik litseyi direktori,
Psixologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

Zamonaviy psixologiya fanida “ehtiyojlar muammosi” ilmiy tadqiqotlarning markaziy vazifalaridan biriga aylanib bormoqda. Chunki ehtiyoj muammosiga yechim topishda xorij va mamlakatimiz psixologiyasining zamonaviy holatini tahlil qilish jiddiy ahamiyat berilishini talab etilmoqda.

Mamlakatimiz jamiyati inson ehtiyojlarini ko‘p tomonlama qondirilishini ta’minlash maqsadida rivojlanib bormoqda. Mashhur olimlar ham yosh tadqiqotchilarni tadqiqotlarida ehtiyojlarning fiziologik mexanizmini tushunishning tabiiy-ilmiy asoslarini tasvirlab berishga harakat qilmoqdadir.

Inson ehtiyojlari ijtimoiy-psixologik xarakterga ega. Bu birinchidan, hatto tor shaxsiy ahamiyatga ega bo‘lgan deb tuyuladigan masalan, ovqat tanovul qilish bilan bog‘liq ehtiyojlarni ham qondirish uchun ham mehnatning ijtimoiy-psixologik natijalaridan foydalaniladi.

Ikkinchidan, ehtiyojlarni qondirish uchun, inson berilgan real ijtimoiy muhitda tarixan yuzaga kelgan usul va yo‘llardan foydalanadi va unga muayyan sharoitlarning mavjud bo‘lishi talab etiladi.

Uchinchidan, insonning ko‘plab ehtiyojlari nafaqat uning shaxsiy talablarini, balki inson mansub bo‘lgan, birga mehnat qiladigan jamiyat, jamoa, guruh talablari hamdir - jamoa ehtiyojlari shaxs ehtiyojlari xossasini oladi.

Shaxs faolligida fiziologik ehtiyojlarning roli nimadan iborat?

Organizmning ichki muvozanati bevosita bog‘liq bo‘lgan omillarning soni juda ko‘p. Ular qatoriga qurilish va quvvat, energetik moddalarning yetarli miqdori, tegishli harorat, atmosferada kislorodning mavjudligi, suv, asabiy va jismoniy taranglikdan, og‘ir, yuksak psixologik holatdan keyin hordiq, muayyan vaqtda uyqu va hokazoar kiradi. Biz tirik organizmlarda oziq-ovqat tanovul qilish, suv ichish va uxlash va boshqa ehtiyojlari bor deymiz. Shuningdek shaxsda fiziologik ehtiyojlarni qondirish yoki qondirmaslikning psixologik jarayonlarga va umuman olganda shaxsga ta’sir ko‘rsatishi muqarrar bo‘lib va shu sababdan individ psixik hayotining eng muhim shartlaridan biri hisoblanadi. O‘z navbatida, aksariyat hollarda fiziologik ehtiyojlarni qondirish jarayoni psixik omillarga bog‘liq bo‘ladi. Masalan, kislorodning yetishmasligi ko‘rsatmalarning vaqtinchalik o‘zgarishini, tanqidiy munosabat darajasining susayishini, his-tuyg‘ularning jo‘shishi holatini keltirib chiqaradi va bu shaxsning tartibini, izdan chiqishiga olib keladi.

Uyqudan qoldirish (uxlashga qo‘ymaslik) Korsakov sindromi deb nom berish mumkin bo‘lgan bir qator psixik tartibsizliklarga olib keladi. Gallyusinatsiya (alahsirash, har xil mavjud bo‘lmagan hodisa, narsalarni ko‘rish) holatlari ham kuzatilgan. Biroq, bunday tartib buzilishlarning belgilari o‘n besh soat odatiy uyqudan keyingina to‘la yo‘qolgan.

Masalan, ona qaramog‘ida bo‘lmagan, yasli yoki kasalxonalar muhitida bo‘lgan bolalarda tartibni buzilishi aniqlangan. Bunday sharoitlarda, emadigan chaqaloqlarda nafaqat rivojlanishda inqiroz, orqaga ketish regressiya, balki jismoniy holdan toyish bilan birga kuzatiladigan somatik tartib buzilishlar ham kuzatilgan.

Ma’lumotlar miqdorini va psixika o‘tkazadigan ta’siri va psixika turiga bog‘liq ravishda tadqiqot qilishning oddiyligini hisobga olganda oziq-ovqatga bo‘lgan ehtiyoj eng muhim va qiziqarli ehtiyoj turlaridan biridir. Bu yerda insonda fiziologik ehtiyojlarni qondirishning ijtimoiy xarakteri, ma’lum ijtimoiy guruh bilan muloqot jarayonida olingan individ tajribasiga va shaxsning xususiyatlariga bog‘liqlik xususan aniq namoyon bo‘ladi.

O‘tkazilgan tajribalarda tajribada ishtirok etuvchilar orasida jiddiy farq borligi aniqlandi. Biroq, bunday farqlar mavjudligiga qaramasdan, barcha ishtirokchilarda jiddiy zaiflik kuzatildi. Bosh og‘riqlar, arzimas narsaga achchig‘i chiqish, jinsiy masalalarga befarqlik paydo bo‘ldi, ovqat pishirish haqidagi kitoblarga va oziq-ovqat tasviri tushirilgan ko‘rgazmali suratlarga qiziqish oshdi. Ko‘p hollarda etnik nazoratning susaygani kuzatildi.

Ko‘p marta ochlikdan o‘lish bo‘sag‘asida bo‘lishni boshdan kechirgan odamlar ularning oziq-ovqatga – asosan non va yog‘ mahsulotlariga bo‘lgan munosabatlarida namoyon bo‘lgan miyalaridan muhrlanib qolgan fikr bilan ajralib turishgan. Bunday munosabat xususan ularning oziq-ovqat mahsulotlarini keraksiz miqdorda ko‘p zahira qilishlarida, non mahsulotlari do‘konida nonga ko‘zlari tushganda o‘ziga xos jonlanib ketishi va boshqa ko‘rinishlarda namoyon bo‘ladi.

Aytish lozimki, faol, serg‘ayrat odamlar og‘ir urush davrlarida asirga tushganda, ochlikka boshqalardan ko‘ra yaxshiroq dosh berganlar.

Olim K. Obuxovskiy “Ochlik keladi deb uzoq vaqt qo‘rquvda turish ochlikning o‘zidan ham kuchliroq salbiy ta’sir o‘tkazuvchi omildir” degan farazni ilgari surdi.

Ilgari surilgan farazni tasdiqlab, ushbu faktlar insonning o‘zi qondirmagan ehtiyojning oqibatlarini kutishdan kelib chiqqan qo‘rquvning “jarohatlovchi” ta’sirini kuchaytiruvchi yana bir omilni ko‘rsatish imkonini beradi. Ushbu omil qo‘rquv bilan chambarchas bog‘liq ojizlik, nochorlikdir.

Ochlik bilan bog‘liq turli asabiy, jismoniy tanglik, tarangliklar hammada ham bir xil bo‘lishi ehtimoldan xoli emas, biroq ularning “aqliy qayta ishlanishi” insonning hayot tajribasi, uning rag‘batining (motivining) sababi bo‘lmish ko‘rsatmalarga bog‘liq holda turli darajada bo‘ladi.

G‘arb mamlakatlari psixologlari orasida insonning barcha rag‘batlari (motivatsiyasi) asosida “biologik” ehtiyojlar yotadi degan nuqtai nazar keng tarqalgan. Bunda ushbu nuqtai nazar tarafdorlari biologik ehtiyojlarning hayotiy zarurligiga, ularning genetik paydo bo‘lishining birlamchiligiga va hokazo da’volarga ishora qilishadi. Bu yerda aksar holatlarda rag‘batlanishning (motivatsiyaning) kelib chiqish muammosining aynan psixologik ifodasining o‘zini umuman hayot faolligining kelib chiqishining biologik muammosi tomonga o‘tkazib yuborish (adashtirib yuborish) sodir bo‘ladi. O‘z o‘zidan ma’lumki, biologik jihatdan, oziq-ovqat vositasida amalga oshuvchi almashinuv jarayonlari (assimilyatsiya va dissimilyatsiya) faollikning manbai hisoblanadi. Biokimyoviy jarayonlar psixik jarayonlarning moddiy asosini tashkil qilgani sababli, pirovard natijada ular psixik faollikning ham dastlabki manbai hisoblanadilar.

Ushbu yondashuvdan turib yuqori, ruhiy, faqat insonga xos (intellektual-aqliy, estetik, ijodiy, yaratuvchanlikka bo‘lgan) ehtiyojlar qanday tushuntiriladi?

Bu masalada, birlamchi va ikkilamchi deb nomlanadigan harakatga keltiruvchi omillar mavjudligi haqidagi keng tarqalgan qarash mavjud. Bunda ikkilamchi omillar birlamchilariga nisbatan “asbob” (instrumental) hisoblanib, birlamchilarning qondiruvchi vositalar sifatida paydo bo‘lishgan va keyinroq nisbatan mustaqillik xossasini olgan. K. Obuxovskiy ham shunday fikrni ta’kidlab o‘tadi. Olim: “Dastlabki ehtiyojlarni qondirish individ ichki muvozanatini saqlab turishning asosiy shartidir. Buni esa muhitning alohida olingan elementlari organizm uchun qanday qimmatga (ahamiyatga) ega ekanligini tushungandagina amalga oshirsa bo‘ladi”, deb yozadi.

K.Obuxovskiy dastlabki faoliyatning aynan insonga xos turlari sodir bo‘ladigan uch pog‘onaga tegishli bo‘lgan uch xil ehtiyojni ajratib ko‘rsatadi:

1. Individ uchun tushunarli bo‘lmagan, noma’lum voqea-hodisalarni bilishga intilish;

2. O‘z xatti-harakatlarini nafaqat mavjud voqelikka mos ravishda, balki boshqa odamlarning his-tuyg‘ulari (emotsional) ko‘rsatmalariga bog‘liq holda ham tartibga solish;

3. O‘z shaxsining qadriyatini boshqa barcha tan olgan qadriyatlar bilan taqqoslash;

Birinchi navbatda, inson o‘zi uchun dolzarb, mavjud voqelik asosida qarorlar qabul qilishi va amal qilishi lozim. Kichkina bola uchun ham uni o‘rab turgan dunyoning alohida predmetlari, odamlar, hayvonlar va narsalar uning o‘zi uchun qanday qimmatga ega ekanligini tushunish, shuningdek, boshqa qimmatlar, qadriyatlarga nisbatan ulardan imkoni boricha samarali tarzda “foydalanish, iste’mol qilish, tanovul qilish” yoki ularning salbiy ta’sirini oldini olish maqsadida munosabatda bo‘lish uchun tasavvurlar, ko‘rsatmalar o‘ta muhimdir.

Insonning mavjud voqelikda qanday xatti-harakatlar, qarorlar qabul qilishi tarziga intellektual, ya’ni mavhumiy tafakkur yordamida bilishga asoslangan oriyentirovka deb ta’rif berish mumkin. Demak, insonda uni o‘rab turgan dunyoni “intellektual (aqliy) bilishga bo‘lgan ehtiyoj” mavjudligini tan olish zarur. Bunday ehtiyojni bilishga bo‘lgan ehtiyoj deb atash mumkin.

Aksariyat hollarda, ijtimoiy munosabatlarda intellektual bilimlar yetarli bo‘lmasligi mumkin, sintoniya kelishganlik, moslashganlik esa boshqa odamlarning inson manfaatlariga putur yetkazadigan xubdin xulq-atvoridan “himoya qiluvchi vositaga” aylanadi. Boshqa odamni his-tuyg‘u asosida bilish his-tuyg‘ular asosida (emotsional) muloqotga kirishning (kontaktning) asosidir. His-tuyg‘ular asosida muloqotga kirishning o‘zi insonning o‘zgacha, o‘ziga xos ehtiyojidir, uning ikkinchi muhim dastlabki xatti-harakat qilishga, qaror qabul qilishga asos bo‘ladigan ko‘rsatma, oriyentirovka ehtiyojidir.

K.Obuxovskiyning ushbu konsepsiyasida maxsus e’tibor qaratishga munosib bo‘lgan bir qator juda qiziqarli holatlar ilgari surilgan va u ba’zi misollar keltirilgan bo‘lsada, uning ikkilamchi ehtiyojlari birlamchi ehtiyojlarga nisbatan “asboblar”, “vositalar” ekanligi va ularni birlamchi ehtiyojlarni qondirish uchun paydo bo‘lganliklari va keyinchalik nisbiy mustaqillik maqomini olganligi haqidagi fikri uncha asoslangan emas. Albatta, aynan insonga xos qobiliyatlar va tegishli ehtiyojlarning shakllanishi, paydo bo‘lishi insonning taqqoslab bo‘lmaydigan keng ma’noda umumiy bo‘lgan va nozik tarzda moslasha olishiga olib keldi. Biroq, batafsilroq tahlil qilinganda, filogenezda ham, ortogenezda ham intellektual (aqliy) va boshqa qobiliyatlar va ehtiyojlar bevosita paydo bo‘lmagan va asosan biologik ehtiyojlarni qondirish vositasi sifatida xizmat qilganligini aniqlash qiyin emas.

A.N.Leontevning ta’kidlashicha, asosli tarzda yoshi kattalarning bolaning faoliyati (asosan o‘yin faoliyati) samaradorligi qanday bo‘lishiga qaramay uning ehtiyojlarini qondirishadi. Biologik ehtiyojlarning qondirilmasligi faoliyatning yuqori daraja vositalari va stimullarning (motivlarining) shakllanishiga stimul, sabab, turtki bo‘lmaydi, aksincha: rivojlanayotgan intellektual (aqliy) imkoniyatlar va yuqori pog‘ona bilish ehtiyojlari shubhasiz bola hayotini ta’minlab turish vositasi hisoblanmaydi, aynan biologik ehtiyojlarni qondirish o‘sha faqat insonga xos yuqori pog‘ona ehtiyojlarning shakllanishi vositasi hisoblanadi. Bolaning yuqori pog‘ona funksional imkoniyatlarining elementlari, ularning kurtaklari biologik ehtiyojlarni qondirishga qaratilgan faoliyatdan emas, balki aynan ushbu faoliyat doirasi, chegarasidan tashqarida va bolaning bunday faoliyatdan ozod bo‘lib borgani sari o‘sib, rivojlanib chiqadi.

Tadqiqotchi olimlardan L.I. Bojovich rahbarligi ostidagi laboratoriyada bir ehtiyojning ichida psixologik rivojlanish mexanizmini va uning sifat jihatdan boshqa shakllarga aylanishini o‘rganish bo‘yicha tadqiqot ishlari olib borilgan. Bunday mexanizmni, ya’ni aynan insonga xos xulq-atvorni harakatga keltiruvchi, ruhiy ehtiyojlar deb nomlanuvchi omillarning kelib chiqishi muammolarini ochib berish, bizni asosiy nazariy muammomizning yechimini topishga yaqinlashtiradi.

Bu holat haqida L.I.Bojovich quyidagi farazni ilgariga suradi. Ehtiyoj qondirilganda, bola nafaqat qoniqqanlik va tinchlanishni his qiladi, balki ba'zi, hali o‘rganilmagan vaziyatlarda kuchli ijobiy psixologik hissiyotlar ham oladi. Aftidan, ushbu emotsional his-tuyg‘ular ehtiyojni qondirish yo‘lini izlash va uni qondirish jarayoni bilan bog‘liq. Ushbu his-tuyg‘ularni davom ettirish, qayta jonlantirish yoki kuchaytirishga intilib, bola (albatta ulg‘aygan odam ham) ehtiyojni qondirish predmetini takomillashtirishni yoxud qondirishning yangi usullarini izlashni boshlaydi.

I.Lingar ning takidlashicha "Insonda ehtiyojlarning chuqur rivojlanish darajasida boshqa ko‘rinishga o‘tishi (metamorfozasi) nima sodir bo‘layotganida, obrazli qilib aytganda, ularni organizm holatlarining ob'ektiv ehtiyojlaridan ajratib olishda aks etadi. Ularning bir-biriga mos kelmasligi, ba'zan esa ular orasida ro‘y rost tafovut elementar ehtiyojlardayoq aks etadi".

Barcha odamlarning moddiy ehtiyojlarining qondirilishi shaxsning tirikchilik, bir burda non topish yo‘lida qaqshatqich kurash natijasida tug‘iladigan ochko‘zlik, qizg‘anchiqlik, hasadgo‘ylik, o‘g‘rilik va hokazo kabi illatlardan qutulishga yordam beradi.

Asl, haqiqiy insoniy ehtiyojlarning asoslari oilada, chaqaloqlikdan kurtak otib, tarbiyalanib qo‘yib boriladi. Afsuski, ota-onalar bunday o‘ta muhim masalaga hamma vaqt ham tegishli va yetarlicha e'tibor berishmaydi. Farzandlariga muhabbatlaridan ko‘r bo‘lib qolgan ota-onalar ko‘p hollarda o‘z farzandlarining eng arzimas injiqliklarini ham qondirish uchun ularni erka qilib yuborishadi, turli qurbonliklarga borishadi, o‘zlari uchun eng zarur narsalardan voz kechishadi, bolalarga o‘z talablarini oila byudjeti imkoniyatlariga mos tarzda qo‘yishlarini, boshqa odamlarning ehtiyojlarini ham hurmat qilish lozimligini o‘rgatishmaydi. Buning natijasida jamiyatga haddan ortiq talab qo‘yadigan g‘irt takasaltang, ishyoqmas, tekinxo‘r, hayotini umrini bekorga kuydirib yuboradigan odamlar sezilmagan holda ulg‘ayadi. Narsaparastlikka, o‘yin-kulgu, kayf-safoga hirs qo‘yish ularning oldiga hayotni uning buyukligi va ko‘p qirraligidan foydalanish, undan bahra olish yo‘lini to‘sib qo‘yadi, bunday odamlarda insonga xos boshqa ehtiyojlarning ahamiyatini yo‘qqa chiqaradi. Ma'naviy majruh, ba'zan esa jinoyatchi odamlar mana shunday tarzda paydo bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. К. Обуховских. Психология в лечения человека -М.., "Прогресс", 1971 с 76
2. А.Н. Леонтьев. Деятельность, Сознание, Личность -М.: Политиздат. 1975. С 107
3. И.Лингарт. Процесс и структура человеческого учения. М. "Наука" 1970
4. Б.Г. Ананьев. Психология педагогической оценки. Избр. Психолог. труды.-М.: "ЛГУ" 1980с 76

MAKTAB DIREKTORLARINING SAMARALI BOSHQARUVINI TASHKIL QILISHDA IJTIMOIY-PSIXOLOGIK KOMPETENSIYALARNING AHAMIYATI

Safarov Dilmurod Xalimovich

Navoiy viloyati pedagoglarni yangi metodikalarga o'rgatish milliy markazi, "Pedagogika va psixologiya, ta'lim texnologiyalari" kafedrasi mudir, psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori(PhD), professor

Annotatsiya: *Ushbu maqolada rahbar maktab direktorlarining samarali boshqaruvini*

Maktab direktorlarining samarali boshqaruvini tashkil qilishda ijtimoiy-psixologik kompetentligini oshirish juda ham muhim hisoblanadi. Maktab direktorlari ishning tahlilini xodimga bo‘lgan talablarning manbai sifatida qarash mumkin. Mehnat psixologiyasida (yoki industrial psixologiyada, u g‘arb ilmiy va amaliy adabiyotida shunday nomlanadi) ishning tahlili asosiy tadqiqot metodi va rahbar talablari va ish o‘rnining ijrochiga nisbatan qo‘yadigan talablarini baholash imkonini beruvchi metod bo‘lib hisoblanadi. Buning uchun ish o‘rni va ish jarayoni mukammal tahlil qilingan va professional muhim sifatlar ro‘yxati, shuningdek, absolyut va nisbiy professional yaroqsizlik belgilari aniqlangan. Bunday yondashuv yetarlicha uzoq vaqt hukmronlik qilgan va yaqinlargacha o‘zini oqlab kelgan.

Ish o‘rnining odamga bo‘lgan talablarini aniqlashning usullaridan biri - bu faoliyatning yaxshi va yomon xodimlar o‘rtasida eng yaqqol namoyon bo‘ladigan farqini aniqlashga va tavsiflab berishga yo‘naltirilgan bajariladigan ishlar kompleksidir. Bunday yondashuv asta-sekin yangi kontsepsiya – kompetentlikni modellashtirish kontsepsiyasining shakllanishiga olib keldi.

Ish o‘rnining odamga bo‘lgan talablarining tahlili xodimning ish samaradorligi yuqori yoki past bo‘lishini ta’minlab beradigan eng muhim talablarga, masalan, qo‘l harakatlari tezligi yoki bir operatsiyadan ikkinchi operatsiyaga o‘ta olish tezligini tahlil qilishga qaratilgan.

Shu tariqa psixologlar yaxshi xodimlarni tanlab olishga yo‘naltirilgan ish o‘rnini tahlil qilish metodidan ish o‘rinlarini odam imkoniyatlariga moslashtirishga qaratilgan metodga o‘ta boshladilar. Shu narsa e’tiborliki, kompetentlikni modellashtirishga erta qiziqish paydo bo‘lishini rag‘batlantirgan konkret yondashuvlardan biri Xey-Makber yondashuvi bo‘lib, u o‘z mohiyatiga ko‘ra ish o‘rinlarini tahlil qilish metodining adaptatsiya qilingan va kengaytirilgan ko‘rinishidan iborat.

Hozirgi zamon biznes-muhiti o‘ta raqobatliligi va o‘zgaruvchanligi bilan xarakterlanadi. Shu sababli tashkilotlar o‘z strukturalarini ancha oddiylariga almashtirib, ko‘proq komandaning o‘z-o‘zini boshqarishiga ishongan holda boshqaruvning oraliq zvenolarini (quyi va o‘rta zvenodagi rahbarlarni) olib tashlamoqdalar.

Tashkilotlar matritsaviy tuzilmaga ega bo‘la boradilar va shunga mos ravishda ularning qiyofasi va an’anaviy ish strukturasi o‘zgara boradi).

Ushbu o‘zgarishlarning kuzatilishi ishni tahlil qilishning an’anaviy bajariladigan tartibi yangi tashkiliy muhitda va personalni boshqarishning zamonaviy amaliyotida yaroqsiz bo‘lib qoladi, degan xavotirni ortishiga olib keladi.

Aynan ushbu sharoitda ijtimoiy-psixologik kompetensiyalarni modellashtirish amaliyoti oxirgi bir necha yillar davomida inson resurslari sohasiga tarqaldi. Hozirgi vaqtda kompetensiyalarga o‘rganishga asoslangan tadqiqotlar 75% dan (292 ta tashkilotda o‘tkazilgan so‘rov asosida) 80 % gacha (Amerika kompensatsiya assotsiatsiyasi, 1996-yil, 426 ta tashkilotda o‘tkazilgan so‘rov asosida) holatda respondent-kompaniyalar kompetensiyalarga asoslangan yondashuvni qo‘llashlarini ko‘rsatganlar.

Bu bozorning girdobli muhitini, shuningdek, tashkilot o‘sishining ko‘lamlari va tempini hisobga olgan holda personalni boshqarish imkonini beradi. Ijtimoiy-psixologik kompetensiyalar modellari rivojlanib borishiga bog‘liq ravishda mutaxassis-amaliyotchilar va kadrlar xizmati iste’molchilari yangi foydali sxemalar va metodlarni izlay boshlaydilar. Ushbu zo‘r berishlarga yordam berish maqsadida sanoat va tashkiliy psixologiya Jamiyati (SIOP) kompetensiyalarni modellashtirish amaliyotini tadqiq qilish va qayta ko‘rib chiqish vazifasini qo‘ydi.

Shunday qilib, keyingi yillarda ishlarni tahlil qilish o‘rnini kompetensiyaviy yondashuv ishonch bilan egalladi. Tashkilotda personalni boshqarish xizmati ishida kompetensiyaviy

yondashuvni amaliy qo‘llash dolzarb bo‘lib bormoqda, chunki tashkilot ishining natijasi, asosan, xodimlarning kompetensiyalari ular egallab turgan lavozimlari talablariga qanchalik mos kelishiga bog‘liq bo‘ladi. Ammo hozirgacha kompetensiyalar nima, ularni qanday o‘lchash va baholash mumkin, degan savolga bir xilda javob yo‘q. Ko‘pchilik mualliflar o‘z ishlarida mazmuniga ko‘ra yaqin, ammo baribir farq qiladigan ta’riflarni beradilar va turli xil metod va kompetensiyalarni baholovchi metodikalarni tavsiflaydilar.

Ishlar tahlilida, eng avvalo, nigoh “nima” bajarilganligiga nisbatan yo‘naltirilgan bo‘lsa, kompetensiyalarni modellashtirish esa ko‘proq maqsadlarga “qanday” erishilishi yoki ish qanday bajarilishiga yo‘naltirilgan bo‘ladi. Bunday holatda ikkita yondashuvning o‘xshashligi va farqlarini qanday qilib yaxshi tashkillashtirish va tavsiflash mumkin, degan savol tug‘iladi.

Ijtimoiy-psixologik kompetentlilikni modellashtirish va ishlarni tahlil qilish o‘rtasida qator ahamiyatli farqlar mavjud. Kompetentlikni modellashtirishga yondashuvlar, odatda, professional guruh uchun, ishlarning butun darajasi (masalan, ijro hokimiyati, boshqaruv, nazorat) uchun yoki butun tashkilot uchun asosiy yoki umumiy bo‘lgan kompetensiyalarning individual darajasi tavsifini beradi.

Asosiy e’tibor umumiy yoki universalni keng qo‘llanilishi va foydalanilishiga qaratiladi. Hatto modellashtirish bo‘yicha zo‘r berish vazifalarning qisqa belgilangan guruhiga (masalan, sotish bo‘yicha menedjerlarga) mo‘ljallangan bo‘lsa ham, olingan tavsiflar odatda, yetarlicha yuqori darajada va umumiy xarakterda bo‘ladi. Ikkinchi tomonda esa, asosiy e’tibor ish o‘rinlarini tahlil qilishga qaratilgan bo‘lib, bunda nima farq qilishiga, ya’ni turli xildagi ish o‘rinlari o‘rtasida, professional guruhlar o‘rtasida, tashkilotdagi darajalar o‘rtasida nima farq qilishiga e’tibor qaratiladi.

Garchi ishlar tahlili ba’zida keng e’tibor darajasida bo‘lsa ham, (masalan, oilaviy tadqiqotlar o‘tkazilganda) guruhlashtirish uchun asos bo‘lib xizmat qiladigan deskriptor elementlar, odatda, kompetensiyalarni modellashtirishga bo‘lgan ko‘pchilik urinishlarda erishiladigan detallashtirishga qaraganda ancha batafsil darajada bo‘ladi. Boshqa tomondan, faqat umumiy kompetensiyalardan foydalanib qurilgan modellar, odatda, bir-biriga o‘xshash bo‘ladi.

Ijtimoiy-psixologik kompetentlikni modellashtirishga bo‘lgan yondashuvlar, eng muhimi, olingan tavsiflardagi mos kelishlarning qisqacha mazmuniga qaraganda o‘zining uzoq muddatli tashkiliy yaroqliligini ko‘rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Данилченко, Ю.Б. Понятие, цель и содержание оценки кадровой работы в органах прокуратуры.// Европейские перспективы 2014. С. 46-52.

2. Atai, F., Blum, D., Horowitz, T., Khalid, A., &Rzaeva, N. Cultural Elites in Uzbekistan. In P.J. Luong (Ed.), The Transformation of Central Asia: States and Societies from Soviet Rule to Independence, (pp. 93-119). New York: Cornell University Press. 2018.

3. Ding D.Z., Akhtar S. (2001) The organizational choice of human resource management practices: A study of Chinese enterprises in three cities in

4. Athey T. R., Orth M. S. Emerging competency methods for the future //Human Resource Management: Published in Cooperation with the School of Business Administration, The University of Michigan and in alliance with the Society of Human Resources Management. – 2009. – Т. 38. – №. 3. – P. 215-225.//

5. Boyatzis RE. The competent manager: A model for effective performance. New York: Wiley. 2002.- 78 p.

6. D'Aveni D. Hyper competition. New York: Free Press. 1994 - 98 p.

7. Иванов В.Г., Кузменкова В.Н., Афанасев К.С., Формирования системы кадрового резерва государственной и муниципальной службы: российский и зарубежный опыт // проблемы и пути социально-экономического развития: город, регион, страна, мир. Международная научно-практическая конференция: Сборник статей. 2013. стр.39-48

O‘ZBEK OILASIDA AJRALISH MUAMMOSINI O‘RGANISHNING HOZIRGI HOLATI

Ro‘ziqulov Faxriddin Rasulovich

Navoiy viloyati pedagoglarni yangi metodikalarga o‘rgatish milliy markazi, direktori, psixologiya fanlari nomzodi, professor

Respublikamiz oila institutining mustahkamlashga doir qabul qilingan huquqiy-me’yoriy hujjatlar va “Mahalla va oila” ilmiy-tadqiqot instituti faoliyatini tashkil etilganiga qaramasdan, oila-nikoh munosabatlaridagi o‘zgarishlar, oiladagi er-xotin o‘rtasidagi kelishmovchiliklar, ajralishlar, ota-onalari hayot bo‘lgan “tirik yetim” bolalar sonining ko‘payishi, ularni tarbiyalash muammosi, sobiq qudalar o‘rtasida jiddiy janjallarning yuzaga kelishi, ajralishganlar hamda voyaga yetmaganlar tomonidan sodir etilayotgan jinoyatlar miqdorining o‘sishi, o‘z joniga qasd qilishlar, oilaviy nizolar zaminida ro‘y berayotgan jinoyatlar, (shu jumladan, qotillik), avlodlar o‘rtasidagi hissiy yaqinlikning zaiflashuvi, buning oqibatida xalqimiz uchun an’anaviy bo‘lib kelgan: yaqin kishilar, nogironlar, qariyalar, bolalarga g‘amxo‘rlik qilish kabilarning sustlashishi, qariyalar uylaridagi shaxslar sonining ko‘payishi, bolalar va kattalar o‘rtasidagi asab kasalliklari, nevrozlar, nevrasteniya, psixasteniya va boshqalarning ortib borayotganligi oila va oilaviy munosabatlar muammolarini maxsus o‘rganish masalasini paysalga solib bo‘lmaydigan o‘ta dolzarb ahamiyat baxsh etdi.

Ilmiy adabiyotlarda o‘zbek oilasining umumiy masalalari bo‘yicha o‘tkazilgan qator tadqiqotlarda o‘zbek oilasining pedagogik, falsafiy, sotsiologik, tibbiy jihatlari o‘rganilgan. Bularning orasida o‘zbek oilasining psixologik jihatlari nisbatan kam o‘rganilganligi ko‘zga tashlanadi.

Ma’lumki, XX asrning ikkinchi yarmiga qadar o‘zbek oilalarida ajralish hollari juda kam bo‘lgan. Oila-nikoh inson hayotida eng muqaddas ijtimoiy hodisa bo‘lib, u jamiyat tomonidan, Islom aqidalari, urf-odatlar, qadriyatlar orqali juda qadrlangan. Oilaning buzilishi esa qoralangan.

O‘tgan asrimizning so‘nggi 50-70- yillari mobaynida barcha oilalar qatori o‘zbek oilalarida ham oila-nikoh munosabatlarida keskin o‘zgarishlar bo‘lib o‘tdi. Masalan, ayolning oilada va jamiyatda tutgan o‘rni tubdan o‘zgardi. Bu o‘zgarishlar esa oilaviy munosabatlarda haqiqiy “inqilob” bo‘lishiga va yangi oila-nikoh munosabatlari turlarining shakllanishiga olib kelmoqda. Milliy oilalarda er-xotin munosabatlarining yangi shakllari yuzaga kelmoqda. An’anaviy avtoritar oila-nikoh munosabatlari o‘rniga egalitar (teng) oila-nikoh munosabatlari ko‘proq shakllana boshladi. Umuman oila-nikoh munosabatlarida qator o‘zgarishlar yuzaga keldi. Lekin shular bilan bir qatorda, ayrim salbiy hodisalar miqdori ham ortib bordi. Bunday

salbiy hodisalarga: ajralishgan oilalar sonining ortib borishi va bularning erkaklar, ayollar, bolalar ruhiy ijtimoiy holatiga ta'sir etishi, tug'ilish darajasining pasayishi, o'smirlar va yoshlar o'rtasida jinoyatchilikning ortishi, xotin-qizlar o'rtasida o'z joniga qasd qilish, o'ziga o't qo'yish, sobiq er-xotin, ularning yaqin qarindoshlari orasida ziddiyatlarning yuzaga kelishi, ajralishganlar orasida turli kasalliklar sonining ko'payishi, erkaklarning ichkilikka ruju qo'yishi, jinoyat sodir qilishi kabi ko'ngilsiz hodisalarning tez-tez sodir bo'layotganligi va bularning bevosita oilaviy hayot bilan bog'liqligi tufayli o'rganilayotgan masalaning dolzarblik darajasini yanada oshirib yuboradi. Bu yerda shuni aytib o'tish joizki, O'zbekiston bo'yicha ajralishlar, MDH bo'yicha olingan o'rtacha ko'rsatgichdan bir necha marta kam sodir etilsa-da, lekin ularning salbiy asoratlari o'zbek oilasida boshqa millatlardagiga qaraganda keskinroqdir. Masalan, N.A.Sog'inov tadqiqotlarida ta'kidlanishicha, o'zbek oilalarida ajralish miqdori MDH miqyosidagi o'rtacha ko'rsatkichdan 2,5 marta kam bo'lsa-da, lekin har bitta ajralgan oila boshiga to'g'ri keladigan "tirik yetim" bolalar miqdori, o'rtacha ko'rsatkichdan to'rt marta ko'pdir (131. -86 b.). O'zbekistonda statistika agentligi ma'lumot berishicha 40 yil maboynida ajralishlar koeffitsienti 0,1 dan 1,6 gacha o'sgan. Bilasizmi, o'rganishlardan xulosa sifatida aytib o'tish lozimki, ajrimlar asosan 30 yoshgacha bo'lgan er-xotinlar oilasida sodir bo'lmoqda va o'zbek oilasida ajralishlarning o'ziga xos xususiyatlaridan biri - uning qishloq va shahar aholisi o'rtasidagi farqlari bo'lib, shaharda oilalar buzilishi hollari qishloqqa nisbatan 4-5 barobar yuqoridir. Bunday farqlarni viloyatlarimizning barchasida ham uchratishimiz mumkin . Bulardan tashqari, so'nggi vaqtlarda bevosita oilaviy hayot va shaxslararo munosabatlar bilan bog'liq salbiy hodisalar soni ham ortib bormoqda.

Yuqorida keltirilgan salbiy hodisalarning ro'y berayotganligi va shular bilan birga o'zbek oilasining ijtimoiy psixologik jihatlarining deyarli o'rganilmaganligi o'z navbatida bu jihatlarni ilmiy asosda maxsus o'rganish zaruratini yuzaga keltiradi.

Oila-nikoh munosabatlari yurtimizda bundan qariyb uch ming yil muqaddam yaratilgan, zardushtiylarning diniy kitobi "Avesto"da ham o'z aksini topganligini alohida ta'kidlash lozim. "Avesto" kitobida oilaga jamiyatning asosiy bo'g'ini sifatida katta ahamiyat berilgan, jamiyatning mavjudligi va farovonligi, ijtimoiy aloqalarning mustahkamlanishi, yomonlikka qarshi kurash, inson zotining davom etishi, "Avesto" jamiyatining yashovchanligi, dinning vorisligi va tarqalishi jamiyat mustahkamligiga bog'liq ekanligi keltiriladi. Shuning uchun nikoh Oliy tangri Ahura Mazdaga xush kelishi, nikohsizlik esa gunoh, yomonlik ekanligi ta'kidlanadi.

Zardushtiylik qo'ydi-chiqdini, ya'ni taloq qilishni qat'iyan taqiqlagan, er-xotin sadoqatini targ'ib etgan, buzuqlikni, zinokor xotinlar turmush tarzini la'natlagan.

Sharq mamlakatlarida bir necha asrlar mobaynida din va shariat qonunlari asosiy hal qiluvchi axloqiy va huquqiy kuch bo'lib hisoblanib kelingan. Har qanday dinda bo'lgani kabi islomda ham oilaga, oila-nikoh munosabatlariga, ajralishgan er-xotin munosabatlariga va oilalarning buzilishiga juda katta e'tibor berilgan. Islomda oila-nikoh munosabatlari boshqarilib turilishining asosiy, hal qiluvchi ijtimoiy-nazariy manbasi "Qur'oni Karim"dir. "Qur'oni Karim"ning oila-nikoh masalalari bo'yicha asosiy g'oyasi, monogam (bir nikohli) oiladagi tartibni ideallashtirishdan iborat. Bunda erkak va ayolning oiladagi va jamiyatdagi vazifalari aniq ko'rsatilgan. Oilada erkak va ayolning o'rni va vazifalarini aniq ko'rsatib berish bilan "Qur'oni Karim" erkakka oilani moddiy jihatdan ta'minlash va taloq qilish javobgarligini alohida yuklaydi. Er-xotinlarning ajralishlari aniq bo'lgan taqdirda, uni salbiy asoratlarsiz o'tishini Islomda "chiroyli suratda ajralish"ga, ya'ni er-xotin bir-birini va bolalarini behurmat qilmay xususan ayol kishini boshqalar nazarida qora qilmay, ayblamay, unga keyin ham boshqa er

xaridor bo‘lishligini nazarda tutish lozimligi ta’kidlanadi. Bulardan tashqari shuni aytish lozimki, shariat qonunlari asosida oilaviy hayotning deyarli har bir ikir-chikiri, holati, jihati shunday ko‘rib, tuzib chiqilganki, unda biron bir arzimas narsaning o‘zi e’tibordan chetda qolmagan.

Ajralish masalasi, xususan, er xotinini taloq qilishi, ajralishning salbiy oqibatlari, yetim bolani tarbiyalash muammolari Islom ilmida ham o‘rganilgan bo‘lib, unda oqibatlar, sodir bo‘lish sabablari va ularni bartaraf etish yo‘llari diniy nuqtai nazardan bayon etiladi.

Ajralish oqibatlari er-xotinlarning xarakterini, ruhiy emotsional kechinmalarini to‘kis anglamasliklari yoki bir-birlarining haq-huquqlarini poymol qilishlari natijasida kelib chiqadi. Shariat qonunlari o‘zi belgilab bergan shart-sharoitlarga, inson o‘z etiqodlariga qat’iy itoat etishini talab qilgan. Bunday ta’limotlarning asrlar mobaynida hukmronlik qilishi odamlarda oila-nikoh munosabatlariga, oilaviy hayotda sodir bo‘ladigan hodisalarga nisbatan shunday tayyorgarlikni shakllantirganki, bunga ko‘ra odamlar o‘zlarining oilaviy hayotlarida nimalar ro‘y berishidan qat’iy nazar ularni tabiiy bir hol deb, taqdir taqozosi (peshonaga yozilgani) deb qabul qilganlar va ularga ko‘nikib kelganlar. Bular esa o‘z-o‘zidan Islomga etiqod qiluvchi xalqlarda, jumladan, o‘zbeklarda ham oila-nikoh munosabatlarini, ijtimoiy psixologik xususiyatlarini maxsus ilmiy o‘rganish lozimligiga zarurat tug‘dirmagan. Shular bois o‘zbek oilalarining psixologik muammolari shu vaqtgacha maxsus ilmiy tadqiq etish doirasidan chetda qolib kelgan.

Oila-nikoh muammolariga bag‘ishlangan ilmiy-tadqiqot ishlarining sharhi shuni ko‘rsatadiki, bevosita o‘zbek oilasi, jumladan, o‘zbek oilasida ajralish masalalariga bag‘ishlangan ishlar miqdori nihoyatda kam. Shu bilan birga nafaqat o‘zbek oilasi, balki Markaziy Osiyoda yashovchi mahalliy xalqlar: qozoqlar, tojiklar, turkmanlar, qirg‘izlar, qoraqalpoqlarda oila-nikoh masalalari kam o‘rganilganiga qaramay, ming yillar davomida xalqimizning buyuk farzandlari, bashariyat tarixida o‘chmas iz qoldirgan allomalar: Abu Rayhon Beruniy, Burhoniddin Marg‘inoniy, Abu Nasr Forobiy, Abu Ali ibn Sino, Imom Termiziy, Imom Buxoriy, Imom Moturidiy, Xoja Ahmad Yassaviy, Bahovuddin Naqshband, Rudakiy, Alisher Navoiy, Abulqosim Firdavsiy, Ahmad Donish, Muso Xorazmiy, Faxr ul Banot Sibg‘atulloh qizi, Abdurauf Fitrat va ko‘plab mutafakkirlarimiz oilaviy hayot masalalari bo‘yicha o‘zlarining shaxsiy kuzatishlariga asoslangan holda o‘z zamondoshlari va o‘zlaridan oldin yashab o‘tgan donishmandlarning bu boradagi ishlarini tahlil qilib, oila-nikoh masalalari, oilaviy hayot haqida qator asarlar yozib, o‘zlarining fikr mulohazalarini kelajak avlod uchun bebaho ma’naviy meros sifatida qoldirganlar. Ular tomonidan qilingan ishlar, yozilgan asarlar asrlar osha xalq ongida, xalq ijodida “axloqiy qoida” sifatida saqlanib, avloddan avlodga o‘tib yashab kelgan va bugungi kunda ham o‘zining tarbiyaviy ahamiyatini yo‘qotgani yo‘q.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Shoumarov G‘.B. Muhabbat va oila. -Toshkent: Ibn Sino, 1994. - 119 b.
2. Ro‘ziqulov F.R. Ajralishlarni oldini olishga va oilaviy qadriyatlarni shakllantirishga yo‘naltirilgan trening mashqlari. Uslubiy qo‘llanma.
3. Абдулов С. и др. Азбука семейной жизни: беседы о любви, браке, семье /Н. Ростов н/д.: Кн.Изд-во,1983.-63с.
4. Абрамов М.С. Мужчины и женщины - Т.:Медицина, 1990.-160 с.

BULLING IN SCHOOLCHILDREN SOCIO-PSYCHOLOGICAL MECHANISMS OF NORMALIZATION OF BEHAVIOR

G'aybulloyev Alisher Asadovich
BuxSU " psychology and sociology" chair teacher

Around the world, ages 13-15; about 50% of adolescents say they have been exposed to peer abuse in and around school.

Bulling has become a part of student life around the world.

The problem of school violence arose at the beginning of the 20th century, when in 1905 K. Dukes first published his work on the subject. The first systematic studies of the problem of bullying were carried out by Scandinavian researchers: D. Olweus, P.P. Heinemann, A. Picas, E. Roland. They developed the concept of bullying (from English bully - bully), which they described as oppression, discrimination and violence.

This problem later became known as V.T.Orton, D.A. Lane, D.P. Tattum, E. Monthe. interested British scientists like.

Tattum (1989) understood bullying as a specific type of violence that when a person physically attacks or threatens another powerless person for a long time, a person feels lonely, deprived of fear and freedom of movement.

D.In his study, Lane wrote that E.Relying on Roland's work, bullying provides the following definition: violence, which can be both short-term and long-term, can be physical or psychological violence and manifests itself in such a way. Attitude towards a person or group of people who cannot defend themselves today.

Other foreign scholars, such as Besag, have advanced their views on the concept of bullying. Besag (1989) mentioned that behavioral forces that can be described as intimidation, physical, psychological, social, or verbal repeated attacks can occur repeatedly in people who are formally or situationally large, compared to those who do not have any means of self-defense.

T.R.According to Heald (1994), bullying is a long - term, physical or psychological abuse carried out by one person or directed against an individual who cannot defend himself in a group and tactical situation, consciously causing pain, intimidating or threatening to stress a person for a long time.

P.K.Smith & amp; I.Whitney defines bullying as a situation, showing specific examples of bullying, such as; threatening, beating and kicking, locking the room, sending intimidation messages, and refusing to communicate with a person.

Arora (1994) studied the problem of bullying in a school environment and concluded that bullying can be observed, causing dissatisfaction or stress, which occurs among young people attending school. From an advantage over the "victim", who is physically and mentally weaker, the "offender" receives a sense of satisfaction; the "offender" uses this behavior to devalue others, to stand out from his background.

Bullying is common in the world and has always existed. They have been struggling with this problem for a long time, the problem of intimidation cannot be solved instantly and forever. If the manifestation of violence is not stopped in time, over time they become more dangerous. To solve the problem of violence, it is important to correctly and timely respond to attempts to create a state of violence. If all participants in the educational process are actively and seriously engaged in the problem of violence, then there is a high probability of preventing many conflicts.

Prevention of bullying; should include aspects such as warning, elimination and control.

Preventive work involves changing the social, family and personal State of the student, helping to improve the quality of his life and behavior, applying special pedagogical and educational measures through changing personal directions.

The main goal of measures to prevent bullying situations: to help children learn to fight stressful situations and aggression.

The goals of violence prevention include:

• teaching teachers to work with difficult children and solve bullying situations;

* promote the social well-being of students;

* psychological and pedagogical education of parents;

* elimination of traumatic and socially dangerous situation;

* development of tolerance and patriotism in students;

"Adolescent bullying prevention program" (co.S. Shalaginova) after implementation, "bullying request (self-assessment)", "aggression test" (L.G. Pochebut), a repeated study using" Sociometry " methods. "(Moreno). The study was carried out in the control group of Class 6 "B" and the experimental group of Class 6 "B", with which a program for the Prevention of bullying among adolescents was carried out.

To determine if there are cases of bullying in the classroom, consider the results of the “Bullying Survey (self-assessment)”. According to the survey, the number of "victims" of violence has slightly increased - 46%, 50% of adolescents among boys, and 44% among girls. The share of the total number of "victims" of bullying has slightly increased, they scare less than once a week, and bullying lasts less than six months - 15%.

Later we got T.R. we rely on the concept given by. Heald (1994), Violence is a prolonged physical or psychological violence directed against an individual who is carried out by an individual or group and cannot defend himself. This concept most fully and accurately describes the concept of "bullying" and includes all the features that we have identified.

Determine what forms bullying takes at school. As previously noted, D. Lane incorporates physical and mental violence into the concept of violence, researcher I. Berdyshev speaks of the presence of verbal, behavioral and, in fact, aggressive violence with physical violence; T.Mertsalova divides physical, emotional, verbal, mental and sexual violence.

Based on this, the following forms of violence can be distinguished:

1. Bullying in physical school is the act of intentionally pushing, kicking, kicking, beating, and inflicting other bodily injuries, etc.Sexual violence is also possible, which involves actions of a sexual nature.

2. Psychological school violence-violence associated with exposure to the psyche of a child, psychological trauma is carried out through constant abuse, threat, harassment and intimidation.

The" victim"constant name begins to feel insecure due to calling (malicious nicknames), ridicule, spreading unpleasant rumors, isolation, intimidation (the" criminal "can force the" victim " to do what he does not want), extortion. money, food, forced to steal something, damage property and other actions (Theft, Robbery, hiding the personal belongings of the "victim"). This also includes “cyberbullying” - bullying using mobile phones, the internet, controversial images, the dissemination of photos and rumors, names, etc.

Thus, on the basis of the analysis, we can conclude that bullying is understood as violence that is systematically carried out by an individual or a group of individuals over a long

period of time in relation to an individual who cannot defend himself, and these actions are the act of harming the victim for a long time and, receiving psychological or physical satisfaction from the

Diagram

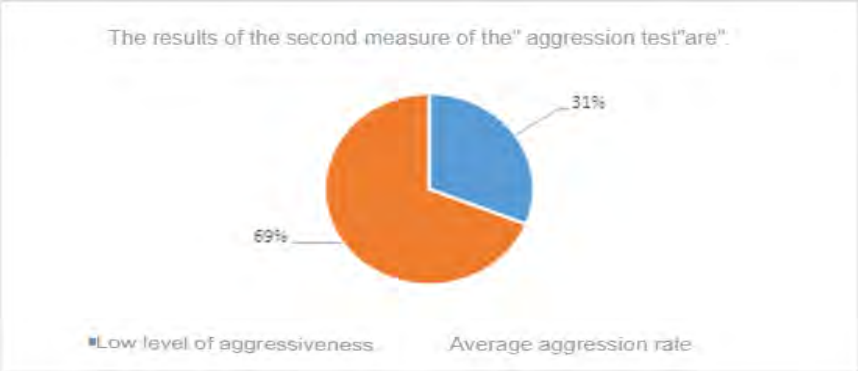

We consider bullying that occurs in the school environment between adolescents in relation to the educational process, whether at school or outside of it, with participants in the educational process.

"Aggression test" (L.G. Pochebut) results remained the same, with 31% of adolescents having low levels of aggression and high levels of adapted behavior. The remaining 69% of adolescents have an average level of aggression and adaptation.

According to the results of the aggression scale, the results remained the same: 16% of adolescents in the class had a higher level of physical aggression, 12% had a higher level of objective aggression, and 19% of adolescents had a higher level. self-aggression.

Table

Quantitative data using the "aggression test" method (L.G. Pochebut).

Degree of aggression	Verbal aggression		Physical aggression		Object aggression		Emotional aggression		Self-mutilation	
Normal level of aggression and flexibility in measurement.	26	100	22	84	23	88	26	100	26	81
High levels of aggression and low levels of flexibility on the scale	0	0	4	16	3	12	0	0		19

A comparison of results was made to determine the reliability of differences in the level of aggression between experimental and control groups (according to the"aggression test" method) and in the sociometric Status Index ("Sociometry"). From the analysis of the data obtained, it is possible to assess the differences between the groups. Prior to the adolescent violence prevention program, groups had the same metrics across all studied metrics.

At the control stage, differences in indicators were found: the level of aggression of adolescents in the control group was higher than that of adolescents in the experimental group, and the sociometric status of participants in the experimental group was higher than that of

adolescents. control group. Consequently, preventive work has led to significant changes in all variables for the positive.

Comparing the two group-control and experimental results, using the "bullying survey (Self-Assessment)" Method to determine the presence of violent situations in the classroom, it can be seen that class 6-"B" has a higher number of "victims". and the violent cases themselves are more than the Experimental Group 6 "b". Thus, in the control group, the "victims" of intimidation are 46% of the total number of the class, and in the experimental group-27%, almost twice as low. Also, in the control group, 31% of cases of violence occur over a long period of time; in the experimental group, this percentage is lower and is 23%.

Calculating the results using the Wilcoxon T-test showed that the empirical t value corresponds to a zone of significance in terms of" importance". In an experimental group, aggressive behavior and decreased levels of flexibility (Temp. = 153), as well as a slight improvement in the sociometric status of adolescents in the group (Temp. = 3)followed a positive trend.

Using theoretical analysis, we found that violence is systematic violence against an individual or a group of individuals who cannot defend themselves for a long time.

The main causes of violence in adolescence can be divided into external, personal and intra-family.

• external reasons are the environment of the educational institution in which the teenager is studying,

• personal causes are based on adolescent experience and include psychological and physiological changes,

• the reasons within the family, on the other hand, arise from problems in the relationship of the parent brother, sister and child. These reasons are related to the psychological changes of the teenager and his experiences, and also apply to the "offender" and "victim".

Taking into account Individual characteristics, it is important to carry out individual work with potential “bullies” and “victims”, in order to achieve a good result in the Prevention of violence, group work on the Prevention of intimidation should be carried out throughout the school and in each class separately.

During the practical study, it was diagnosed that there were cases of bullying in the lessons, the degree of aggression of adolescents was measured, “Sociometry” was carried out to identify potential “victims”and “offenders”.

In this regard, a program for the Prevention of bullying among adolescents was selected, which includes tasks for constructive response in disputes, reduction of aggressive reactions, optimization of interpersonal relationships and the development of tolerance. During the trainings, participants actively worked, expressed their opinion, discussed the proposed topics of classes with interest.

As a result of the program, a decrease in cases of bullying among adolescents was achieved, repeated diagnostics proved the effectiveness of the program.

The stated goal of the study was achieved. All prescribed tasks for bullying and prevention among adolescents were completed. A diagnosis was made and a program for the Prevention of bullying among adolescents was chosen, which had a positive effect on the results of re-diagnosis.

List of used literature

1. Реан А.А., Новикова М.А., Коновалов И.А., Молчанова Д.В. Руководство по противодействию и профилактике буллинга: Методические рекомендации – Москва, 2019.
2. Доклад ООН о положении дел в мире в области профилактики насилия в отношении детей 2020 г.: резюме. ISBN 978-92-4-000713-0 (Версия онлайн).
3. Воробьева К. Детская агрессивность как следствие деструктивного семейного воспитания / К. Воробьева // Воспитание школьников. – 2008. – № 7. – С. 48–56.

XULQ-ATVORDA VA SHAXSLARARO MUNOSABATLARDA IRODANI RIVOJLANTIRISH

Rahmatova Nasiba Sobirovna
Navoiy innovatsiyalar universiteti "Ijtimoiy-gumanitar fanlar"kafedrasi
Pedagogika va psixologiya ta'lim yo'nalishi o'qituvchisi.

Iroda inson shaxsiyatining eng muhim fazilatlaridan biridir. Bolalikdan ota-onalar, keyin esa o'qituvchilar farzandida ana shu xususiyatni tarbiyalashga intiladi. Insonda irodaning mavjudligi uni o'z hayotining erkin va ongli sub'ektiga aylantiradi. Iroda sizga maqsadlar qo'yish va ularga erishish imkonini beradi. Zamonaviy psixologiyada iroda tushunchasining ko'plab ma'nolari mavjud. Umuman olganda, zamonaviy psixologlarning ko'pchiligi iroda tushunchasini insonning tashqi va ichki to'siqlarni engib o'tishda ongli ravishda belgilangan maqsadga erishish qobiliyati sifatida izohlaydi .

Iroda – arabcha xohish, istak, maqsad degan ma'noni bildiradi. U shaxsning ma'lum maqsadni amalga oshirish yo'lidagi o'z xatti-harakatlarini ongli ravishda yo'naltirib turish, shu yo'ldagi qat'iyatliligi, mavjud to'siqlarni yenga olishga qodir bo'lgan psixologik qobiliyatidir. Iroda inson faoliyati, muomalasi va xulq-atvorining muhim xususiyati, uning turmush mazmunini belgilab beruvchi muhim omil hisoblanadi. Irodasi mustahkam, kuchli odamda maqsad bilan faoliyat, xulq-atvor izchilligi kuzatiladi. Shaxs oldiga qo'yilgan maqsadga erishishga nisbatan ishonch tuyg'usi irodaning kuch-quvvati va bosh mezonidir.

Har qanday inson faoliyati har doim o'ziga xos harakatlar bilan birga keladi, ularni ikkita katta guruhga bo'lish mumkin: ixtiyoriy va ixtiyorsiz. Ixtiyoriy harakatlarning asosiy farqi shundaki, ular ong nazorati ostida amalga oshiriladi va shaxsdan maqsadga erishishga qaratilgan muayyan harakatlarni talab qiladi. Harakat qilish va qaror qabul qilish zarurligini anglagan odam har doim ham uni samarali amalga oshirishga kirishmaydi. Nima uchun odamlar ba'zan o'z rejalarini, qarorlarini amalga oshirish uchun hech narsa qilmayaptilar, hatto kuchli va hissiy manfaatlarni qondirishadi, lekin faqat kuzatuvchilar bo'lib, chetda qolishni afzal ko'rishlarini qanday tushuntirish mumkin. Va boshqalar, aksincha, yangilangan energiya bilan harakat qilishadi. Bo'g'imlari og'riydigan, har bir keraksiz harakati qattiq og'riq keltiradigan kasal va zaif odam qanday qilib o'zini to'shakdan turishga majbur qiladi, qiyinchilik bilan qo'liga bir stakan suv olib, og'ziga olib keladi, stakanni qiyshaytiradi, og'ziga qiyshaytiradi. og'zi bilan harakat qilish, ya'ni bitta maqsad bilan birlashtirilgan bir qator harakatlarni bajarish - chanqoqni qondirish. Xulq-atvorni tartibga solishga qaratilgan ongning harakatlari tufayli barcha individual harakatlar bir butunga birlashadi va odam yotoqdan chiqib, suv ichadi. Bu hodisalar ko'pincha irodaning namoyon bo'lishi bilan bog'liq bo'lib, harakatlarni namoyon qilish harakatlari ko'pincha ixtiyoriy tartibga solish deb ataladi.

Insoniyatning ijtimoiy tarixiy taraqqiyotining yirik namoyandalari ijodiy faoliyatiga taalluqli ma'lumotlar, qarorga kelish namunalari ularning ijtimoiy psixologik qiyofalarini aks ettirish imkoniyatiga egadir. Masalan, buyuk sarkarda Amir Temur Ko'ragoniyning "Kuch adolatdadir" degan shikmati, Alisher Navoiyning "Zanjirband sher-engaman der" shitobi, Cho'lponning "Xalq dengizdir, xalq to'lqindir, xalq kuchdir" chaqirig'i javobgarlikni yuksak his etgan holda xalqining xoshish irodasini ifoda qilib, qat'iy irodaviy xatti-harakatlarini amalga oshirganlar, shu bilan birga ular o'zlarining ma'naviy, qadriy, ruhiy qiyofalarini chuqur va ko'pyoqlama ochib berishga musharraf bo'lganlar.

Vigotskiyning ta'kidlashicha, "shaxs mahorat belgisi bilan ajralib turadigan xulq-atvor birligini o'z ichiga oladi" va shunga ko'ra, shaxsning rivojlanishi o'z xatti-harakati va aqliy jarayonlarini boshqarish qobiliyatini shakllantirishdir. D.B. Elkonin shaxsiy xulq-atvorning shakllanishi ixtiyoriy harakatlar va xatti-harakatlarning paydo bo'lishi ekanligini bir necha bor ta'kidlagan. A.N. Leontyev umumiy ixtiyoriylikni shakllantirish bolaning shaxsiyatini rivojlantirish uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega, deb hisobladi. L.I. Bozovich, shuningdek, iroda va iroda muammosi shaxs psixologiyasi va uning shakllanishida markaziy o'rinni egallaydi, deb ta'kidlaydi.

Yuqoridagi mulohazalardan ko'rinib turibdiki, psixologiya fanida irodani tushunish, ta'riflash bo'yicha bir xil munosabat yaratilmaganiday, irodaviy sifatlarning ma'noviy asosini tashlil qilish yuzasidan ham umumiylik, umumiy qarashlar majmuasi mavjud emas. Jumladan, V.AKruteskiy o'z asarida irodaviy sifatlar tarkibiga sobitqadamlik, mustaqillik, qat'iyatlilik, sabr-toqatlilik, intizomlilik, dadillik, jasoratlilik va tirishqoqlikni kiritadi. P.M.Yakobson bo'lsa, irodaning muhim sifatlarini mustaqillik, qat'iyatlilik, tirishqoqlik, o'zini uddalashga ajratadi.

Har bir kishida irodaning ayrim sifatlari umr bo'yi mustahkamlanib, shu odamning xususiy sifatlari bo'lib qolishi mumkin. Shaxsning bu o'ziga xos xususiyatlari xarakter xislatlari deb ataladi. Har bir kishidagi biron bir irodaviy sifatlarning har qanday namoyon bo'lishi shu kishi xarakterining xislati bo'lavermaydi.

Iroda kuchi va xarakter qat'iyati. Iroda ma'lum kuch bilan yuzaga chiqadi: ba'zi hollarda kishining irodasi kuchli sur'atda namoyon bo'lsa, boshqa hollarda kuchsiz namoyon bo'ladi. Iroda kuchi irodaning muhim sifatidir. Iroda kuchining turli darajasi irodaviy jarayonning hamma bosqichlarida ko'rinadi. Iroda kuchi avvalo ehtiyojlarni his qilishda va intilishda ko'rinadi, biz kuchli hamda kuchsiz intilishlarni, kuchli hamda kuchsiz hohishlarni farq qilamiz.

Iroda kuchi jasorat deb ataladigan dadillikda ayniqsa ravshan ko'rinadi. Jasorat kishining shunday holatiki, bunda kishi tez qarorga keladi va uni bajarishga ahd qiladi. Hatto salomatligini va hayotini xavf ostida qoldirishi mumkinligi hayoliga ham kelmaydi. Jasorat kishining boshqa kishilarga emas, balki o'ziga bergan amridir. Kishi axloqiy burchining talabiga ko'ra, buyuk maqsadga erishish uchun bir zumda hayot bilan o'limdan birini tanlab olsa, bunday jasorat iroda kuchi ekanligini ko'rsatadi.

Irodaviy harakatlarda kishining axloqiy xislatlari namoyon bo'lsa, iroda kuchi ijobiy ahamiyatga ega deb hisoblaymiz. Kishilarning axloqiy hislarlari haqida fikr yuritilganda aytilgan so'zlarni emas, balki ularning ma'naviy qiyofasini ko'rsatadigan irodaviy harakatlarni nazarda tutamiz. Shuning uchun kuchli irodaning mardlik, o'zini tuta bilish, sabot-matonat, chidam va jasurlik kabi xususiyatlari irodaning axloqiy sifatlari deb hisoblaymiz.

Xulosa qilib aytganda irodaviy fazilatlar irodaning axloqiy tarkibiy qismi bilan bog'liq bo'lganligi sababli, bu shaxsni tarbiyalashda va uning motivatsion-irodaviy sohasini rivojlantirishda katta istiqbollarni ochadi. Biroq, bu fazilatlar nafaqat axloqiy tarkibiy qism, balki

genetik xususiyatni ham namoyon qiladi: irodaviy fazilatlar asab tizimi xususiyatlarining tipologik xususiyatlari bilan chambarchas bog‘liq. Shu sababli, insonning qo‘rquvi va paydo bo‘lganda o‘zini tuta olmasligi, shuningdek, tez qaror qabul qila olmaslik, uzoq vaqt charchoqqa dosh berolmasligi va hokazolar tug‘ma asosga ega bo‘lishi mumkin. Ammo bu kuchli irodali fazilatlarni rivojlantirish befoyda degani emas. Biroq, insonning tug‘ma xususiyatlariga sezilarli darajada bog‘liq bo‘lgan ba’zi irodaviy fazilatlarga kelsak, ularning rivojlanishiga haddan tashqari optimizm va standart yondashuvlardan qochish kerak. Siz kuchli irodali fazilatlarni rivojlantirish yo‘lida jiddiy qiyinchiliklarga duch kelishingiz mumkinligini bilishingiz kerak, shuning uchun o‘qituvchilar, murabbiylar va ota-onalardan sezgirlik va pedagogik donolik talab qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. F.I. Xaydarov, N.I. Xalilova darslik umumiy psixologiya . Toshkent -2009

2. Bozhovich L. I., Slavina L. S., Endovitskaya T. V. Ixtiyoriy xatti-harakatlarni eksperimental o‘rganish tajribasi // Masalalar. psixolog. 1976. No 4. B. 55 – 68.

3. Bojovich L. I. Ontogenezda shaxs shakllanishining psixologik qonuniyatlari // Masalalar. psixolog. 1976. No 6. B. 45 – 53.

4.Lyin E. P. Iroda psixologiyasi - Sankt-Peterburg: "Piter" nashriyoti, 2000 yil 5.Leontyev A.I. Ehtiyojlar, motivlar, his-tuyg‘ular // Tuyg‘ular psixologiyasi Matnlar. − M., 1984 yil.

6. Leontyev A.I. Iroda psixologiyasi. Vestn. Moskva Univ. Ser. 14, Psixologiya. 1993. № 2, 2-bet. 3–14.

7.Vygotskiy L. S. To‘plami. manba: 6 jildda M., 1983 yil.

TALABALAR FAOLIYATIDA KOPING STRATEGIK XULQ NAMOYON BO‘LISHINING PSIXOLOGIK TAVSIFLARI

Amonova Sanobar Xamidjonovna
Qarshi davlat universiteti tadqiqotchisi

Hozirga qadar koping xulq va uning mazmunini aniqlashtirish borasida ko‘plab, ijtimoiy-psixologik, umumpsixologik, pedagogik - psixologik mazmundagi ilmiy tadqiqotlar amalga oshirilgan. Biroq, ushbu amalga oshirilgan tadqiqotlarda koping-strategik xususiyat o‘smirlik davriga xos xususiyatlar bilan, tibbiy soha vakillari faoliyati bilan, boshqaruv sohasidagi rahbar shaxslar faoliyati bilan hamda ichki ishlar xodimlari faoliyati bilan bog‘liq ayrim masalalarni tadqiq etishda o‘rganilgan. Shunday bo‘lsada, bardosh berish, chidamlilik, murakkab vaziyatlarda moslashuvchanlik, yengib o‘tuvchi xulq kabi xususiyatlarni talabalik davri bilan bog‘lab o‘rganish holati, aytarli darajada qoniqarli emas. Ta’kidlash joizki, mazkur masalada rus psixologiyasida talaygina ishlar amalga oshirilgan bo‘lsa-da, biroq mahalliy psixologik tadqiqotlarda bunday masalalar deyarli o‘rganilmagan. Shu boisdan, talabalik davrida o‘quv jarayoni bilan bog‘liq bardosh bera olishlik, yengib o‘tish, tez moslasha olish kabi xususiyatlarni tavsiflovchi “koping-strategiya” shakllanishini psixologik jihatdan tekshirish, o‘ta ahamiyatli ilmiy izlanishlar turkumidan biri hisoblanadi. Mazkur paragrafda talabalar shaxsida koping-strategik xulq shakllanishining psixologik o‘ziga xosliklari haqida batafsil to‘xtalib o‘tishga harakat qilamiz.

Umuman olganda, talabalar faoliyatida koping - strategik xulq o‘ta muhim holat sanalib, uning foydasi imtihon oldi vaziyatlarida, mustaqil yashash sharoitlarida, o‘quv vazifalarining haddan ortiq qo‘pligi sharoitida, iqtisodiy va ijtimoiy jihatdan muhim sanalgan ehtiyojlarning qondirilish yoki qondira olmaslik sharoitida yaqqol namoyon bo‘ladi. Aslida koping xulq, talabalar shaxsi uchun faqat ijobiy xarakterga ega bo‘lgan xususiyat sanalib, uning yaxshi rivojlanganligi ta’lim sharoitida yuzaga keluvchi ko‘plab salbiy holatlarning oldini olishga imkon beradi. Koping xulqning ijobiy namoyon bo‘lishiga ta’sir etuvchi yoki unga omil bo‘la oluvchi psixologik unsurlarni aniqlash, ular o‘rtasidagi o‘zaro aloqadorlik xususiyatlarini psixodiagnostik baholash, uning shakllanishiga ta’sir etuvchi yetakchi shaxslilik sifatlarini ajratib olish kabilar, zamonaviy psixologiya uchun o‘ta ahamiyatli ilm turlaridan biridir.

N.S.Tatarnikovaning yozishicha, talabalik davri o‘z taqdirini o‘zi belgilash, ijtimoiy aloqalarni keng doirada o‘rnatish, mustaqil ishlash malakalarini o‘zlashtirish, mustaqil qaror qabul qilish ko‘nikmalarini egallash, shaxsiy aloqalarni mustahkamlash, hayotiy strategiyalar va rejalarning paydo bo‘lishi, kasbiy ko‘nikma va malakalarni puxta egallash, ijtimoiy guruh sifatida rivojlanish kabilar bilan xarakterlanadi. Ushbu yondashuvga muvofiq, shaxsning to‘liq ijtimoiylashuvi va kasbiy tayyorgarligining eng muhim davri sifatida, talabalik davriga to‘g‘ri kelishini ko‘rish mumkin. Biroq, ta’lim olish jarayoni har doim ham, ijodiy imkoniyatlar va muvaffaqqiyatlar bilan kechadigan jarayon emas.

Qoidaga ko‘ra, talabalarni kasbiy faoliyatga tayyorlash ishlari ko‘pincha, ularning hissiy sohasining xususiyatlariga, imtihon sharoitlarida muvaffaqqiyatga erishish va yaxshi natijalarni ko‘rsatish qobiliyatiga ham bog‘liq hisoblanadi. M.V.Juykovaning yozishicha, imtihon stress omili sifatida talabalarda psixologik stressni keltirib chiqaradigan, u ta’sir etuvchi omillar orasida birinchi o‘rinni egallaydi. Imtihonlar bilan bog‘liq stressning oqibatlari, keyinchalik talabaning o‘quv faoliyatiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Ta’kidlash joizki, akademik muvaffaqqiyat nafaqat bilim darajaga, balki mashg‘ulot paytidagi talabalarning zo‘riqish holilik holatiga ham uzviy bog‘liq sanaladi. Imtihon davri ko‘pchilik talabalar uchun juda og‘ir bo‘lganligi sababli, undagi stressni yengish muhim muammoga aylanadi. Ya’ni, organizmda stress darajasining oshishi aqliy va somatik salomatlikka, ishlashga, kognitiv, hissiy va fiziologik jarayonlarning ko‘rsatkichlariga kuchli ta’sir qiladi.

Imtihon davrida talabalarning shaxsiy ko‘rsatkichlari va ularda kechayotgan stress darajasi o‘rtasidagi bog‘liqlikni masalalari A.G.Ilyuxin tomonidan keng tadqiq etilgan. Muallifning ta’kidicha, imtihon topshirish sharoiti bilan bog‘liq vaziyatlarida, stress muhim nazariy va amaliy muammo sifatida namoyon bo‘lishi ta’kidlangan. Boshqacha aytganda, vaqt ichida psixologik stressni ta’minlaydigan imtihon holati, talabadan barcha psixofiziologik va psixo-emosional resurslarni, shu jumladan qator yengish strategiyalarining safarbar eta bilishni talab etadi. Shuning uchun ham, imtihon sharoitida talabalarning yengish strategiyalarini o‘rganish va uning shaxsiy xususiyatlar bilan bog‘liqligini o‘rganish masalalari dolzarbdir. Imtihon paytida stressni boshdan kechirish darajasida turli mutaxassisliklar talabalari o‘rtasida sezilarli gender farqlarga egadir.

Ye.A. Annekovaning qayd etishicha, o‘quv faoliyatida talabalar salbiyga nisbatan ijobiy kurash strategiyalaridan tez-tez foydalanadilar. Ya’ni imtihon stressi sharoitida, ularning harakatlari qiyin vaziyatni va o‘zlarining reaksiyalarini nazorat qilish va yuzaga kelgan stressni kamaytirishga qaratiladi. Stressli vaziyatni samarali yengish bo‘yicha, o‘z qobiliyatlarini haddan tashqari oshirib yuborishlari bilan ajralib turadi. Yigitlar va qizlar o‘zlarining salbiy tajribalarini yengish uchun foydalanadigan usullarda farqlarga ega bo‘ladi. Demak, yigitlar ko‘pincha,

stressga xulq-atvor va kognitiv reaksiyalar, muammoni hal qilish uchun faol urinishlar bilan bog‘liq, kurash strategiyalari bilan murojaat qilishadi. Qizlar esa, ko‘pincha, muammolardan o‘zini chalg‘itish, kuchli his-tuyg‘ulardan qochish va ijtimoiy yordam izlashda kabi turdagi hissiy strategiyalardan foydalanadilar.

Yu.L.Sorokinaning tadqiqotlariga ko‘ra, gumanitar yo‘nalishda ta’lim oluvchi talabalar, jinsidan qat’iy-nazar, texnika yo‘nalishdagi talabalarga qaraganda, hayotiy qiyin vaziyatlarda ijobiy his-tuyg‘ularni izlashga, ijtimoiy yordam olishga, almashtirish va chalg‘itish strategiyalaridan keng foydalanishga ancha ustun bo‘lishi aniqlangan. Mazkur qarashlarga muvofiq, imtihon vaqtida emosional zo‘riqish darajasining oshishi ko‘proq, nochorlik va o‘ziga achinish tuyg‘ularining kuchayishiga, stressli vaziyatdan qochishga urinish, muammodan aqliy chalg‘ishga qodir emaslik, o‘zini o‘zi ayblash hissi kabilarda yaqqol namoyon bo‘lar ekan.

Xulosa. Talabalarda koping-strategiya shakllanganligini belgilovchi psixologik xususiyatlar sifatida, o‘zini o‘zi boshqara olish malakasi, stressbardoshlilik, hayotiy maqsadlarni erta tushuna olish, yuqori darajada rivojlangan emotsional intellekt, axloqiy yetuklik, o‘z ustida mustaqil ishlay olish, ekstremal vaziyatlarda qaror qabul qila olish ko‘nikmasi kabilar ko‘proq ilmiy e’tirof etilar ekan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Татарникова Н. С. Основные пути индивидуализации высшего профессионального образования : монография / Н. С. Татарникова. - Нижний Новгород: ВГИПУ, 2009. – С.96.

2. Жуйкова М. В. К вопросу о необходимости формирования навыков совладающего поведения // Современная психология: актуальные проблемы и тенденции развития: материалы междунар. науч.-практ. конф. - Новосибирск: Изд-во «ЭНСКЕ», 2010. – С.37 - 45.

3. Илюхин А.Г. Развитие копинг-стратегий у студентов в ситуациях интеллектуальных испытаний. Дисс. … к.психол.н. – Тамбов, 2011. – С.57.

4. Аннекова Е.А. Личностные детерминанты оценки трудных жизненных событий юношами и девушками и их стратегий совладания. Дисс. … к.психол.н. – Ростов-на-Дону, 2010. – С.80.

5. Сорокина Ю.Л. Преодоление кризиса учебной адаптации студентами педагогического вуза. Дисс. … к.психол.н. – Ярославль, 2005. – С.28.

TA’LIM TIZIMIDA PSIXOLOGIK XIZMATNI SAMARADORLIGINI OSHIRISH MASALALARI

R.A.Abdurasulov

Jizzax davlat pedagogika universiteti Umumiy psixologiya kafedrasi professori

G.S.Xudoyqulova

Jizzax davlat pedagogika universiteti 2-kurs magistranti

Davr hamma zamonlarda ham ta’limning yuqori darajada bo‘lishini taqozo qilgan. Barcha rivojlangan mamlakatlardagi xalq ta’limi tizimining muvaffaqiyati ushbu sohada psixologik xizmatni har tomonlama to‘g‘ri va samarali tarzda tadbiq etish bilan bevosita bog‘liq ekanligi e’tiborni tortmoqda. Tegishli adabiyotlar tahlili va kuzatishlarimiz natijasi shundan

dalolat bermoqdaki, maktabda psixologik xizmat tizimining ilmiy va amaliy vazifalari turli mamlakatlarda turlicha joriy etilmoqda. Bizning umumta'lim maktablarimizda psixologik xizmat tizimi o'ziga xos usulda joriy etilgan va eksperimental ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda.

Maktabda ta'lim olayotgan har bir bolaning iqtidorini, individual imkoniyatlarini to'liq o'rganmay, tahlil qilmay turib, mazkur o'quvchi kelajagini pedagogik jihatdan to'g'ri baholab bo'lmaydi. O'quvchilarning faolligini ta'minlashda bugungi kunda psixologik xizmat tizimi tomonidan bartaraf qilinishi lozim bo'lgan qator muammolar mavjud.

Psixologik pedagogik adabiyotlardan ma'lumki, boshlang'ich sinf o'quvchisi uchun eng birinchi maqsad - bu yaxshi baho orqali o'z « men»ligini ilk bor his etish, ota-onasi va kattalar hurmatiga sazovor bo'lishidir. Shuning uchun o'quvchilar yaxshi baho olishga intiladilar. Lekin ko'p hollarda baholash mezonining buzilishi o'quvchi ruhiyatiga, ayni paytda shaxs sifatidagi taraqqiyotiga salbiy ta'sir etmay qolmaydi. Shuning uchun boshlang'ich sinf o'quvchilarida baholashning psixologik mezonlari chuqurroq o'ylab ko'rilishi kerak. Bola shaxsini to'g'ri tushunish va uning harakatlarini tahlil qila olish zarur. Boshlang'ich sinf o'quvchilari bilan olib borilayotgan ta'lim jarayoni shunday tashkil etilishi kerakki, unda bolalar baho uchun emas, balki o'zligini tanishi, o'zidagi imkoniyatlarini kashf etishi va iqtidorini namoyon qilishiga yo'naltirilgan bo'lishi lozim. Bunga misol tariqasida Yaponiya ta'lim tizimini keltirish mumkin. Yaponiyada boshlang'ich ta'lim tizimida bolalarni shaxs sifatida shakllanishiga alohida e'tibor berilishi, boshlang'ich ta'limda baholash tizimini yo'qligi, asosiy e'tibor tarbiyaviy jarayonga yo'naltirilganligi bilan o'ziga xosdir. Aytish joizki, ta'limning sifati bolalarning qay darajada tarbiyalanganligiga ham bog'liqdir.

«Har bir shaxs qaytarilmas temperamentdir»- degan edi mashhur fiziolog olim I.P.Pavlov.

Qolaversa, har bir insonning o'zigagina xos imkoniyatlari mavjudligi va unga hamisha jiddiy e'tibor berish zarurligi haqida O'rta Osiyoning buyuk mutafakkirlari Ibn Sino, Farobiy va Beruniy ham o'z zamonalarida alohida qayd etib o'tganlar. Chunonchi, o'qituvchi bola shaxsini tarbiyalash uchun, dastavval uning «betakror olamiga» kira olishi va shunga mos keluvchi tarbiyaviy tadbirlar rejasini tuzishi va qo'llashi lozim.

Taniqli psixolog olim L.S.Vigotskiy taraqqiyotdan ilgarilab ketgan ta'limgina samarali bo'lishini qayta-qayta ta'kidlagan edi. Bugun bola kattalar yordamida amalga oshirilayotgan ishni ertaga o'zi bajarishi kerak. Bunga bolani har tomonlama rivojlantiradigan, uni fikrlashga o'rgatadigan, qobiliyatini asta-sekin o'sib borishiga imkon yaratadigan, tafakkurining yangi-yangi qirralarini ochadigan pedagogik usullar va maxsus psixologik xizmat tizimi mavjud bo'lgan taqdirdagina erishish mumkin.

Ta'lim tizimida psixologik xizmatni samarali tashkil etishda quyidagi holatlarni inobatga olish lozim deb o'ylaymiz:

1.Maktab psixologlarining kasbiy tayyorgarligi masalasi hozirgi kunning muhim vazifasi sifatida amaliyotchi psixologlarni kasbiy faoliyatga tayyorlashga e'tibor qaratish. Bunda oliy ta'lim tizimida tayyorlanayotgan amaliy psixologiya yo'nalishi fan dasturlarini takomillashtirishga e'tibor qaratish.

2.Oliy ta'lim tizimida amaliy psixologiya yo'nalishida psixologlarni tayyorlashda o'quv rejalarini takomillashtirish.

3.Amaliy psixologiya yo'nalishi uchun o'quv rejalarini tayyorlashda o'quv fanlarining uzluksizligiga va o'quv soatlarining hajmiga e'tibor qaratish.

4.Amaliy psixologiya yo‘nalishida o‘qitiladigan fanlarning ketma-ketligi, fanlarning bir-birini to‘ldiruvchi holatlariga va amaliyot bilan bog‘langanligiga urg‘u berish.

Ta’lim jarayonini samaradorligini oshirish, o‘quvchilarni psixologik jihatdan kamolotini ta’minlash uchun maktab psixologlari quyidagi vazifalarni amalga oshirishlari lozim:

1.Har bir o‘quvchida namoyon bo‘lishi mumkin bo‘lgan stress (hissiy zo‘riqish) holatlariga xos asosiy ko‘rinishlarni aniqlash.

2.O‘quv faoliyatini tashkil etish, nazorat qilish va boshqarish jarayonida o‘quv faolligi va samaradorligiga salbiy ta’sir etishi mumkin bo‘lgan holatlarni oldindan ko‘ra bilishi va ularni bartaraf etish uchun muntazam ravishda tegishli tadbirlar o‘tkazish.

3.Fanlarni o‘zlashtirmaydigan o‘quvchilarni o‘zlashtira olmaslik sabablarini aniqlash va shu asosda ular bilan alohida mustaqil ishlar olib borish, ulardagi imkoniyatlarni kengroq o‘rganish va ularning rivojlanishi uchun o‘quvchi shaxsidagi faollikni oshirish yo‘llarini izlash.

4.Har bir o‘quvchining o‘zigagina xos iqtidori, qiziqishlari, maqsadlari, o‘qish imkoniyatlari haqida shu o‘quvchining o‘ziga, sinf rahbariga va ota-onasiga o‘z vaqtida tegishli ma’lumotlar bera olish.

5.Psixologik xizmat nizomiga amal qilgan holda har bir o‘quvchi uchun «psixologik varaqa» to‘ldirish.

6.Har bir sinfdagi o‘quvchilar guruhi, rasmiy va norasmiy kichik guruhlar, sardorlar va ayrim «ajralib kolgan» o‘quvchilar bilan individual psixologik ishlar olib borish rejalarini tuzish.

7.O‘quvchilarni maktabga qabul qilishda faol ishtirok etish va ularni kasbga yo‘llash bilan bog‘liq tadbirlar ko‘lamini belgilash.

Qisqasi, har bir o‘quvchi uchun psixologik muhofaza imkoniyatlarini yaratish va shu asosda o‘quv faoliyati samaradorligini ta’minlash zarur bo‘ladi. Maktabda o‘quvchilarga xos psixik qonuniyatlarni aniqlab olish ta’limni tashkil etishda muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, bolalarga bilimlari va huquqlari doirasida boshlang‘ich ta’lim tizimida olib borilayotgan darslarni psixologik jihatdan tahlil qilish va tegishli tavsiyalar ishlab chiqish ta’limdagi yutuqlar omili bo‘ladi. Bu jarayonda ayniqsa aqliy va nutqiy taraqqiyotida nuqsoni bo‘lgan ayrim o‘quvchilar faoliyatiga alohida e’tiborni qaratish lozim. O‘ylaymizki, maktab psixologlari tomonidan yuqorida qayd etilgan masalalarga e’tibor qaratishi va vazifalarining muvaffaqiyatli amalga oshirilishi ta’limda psixologik xizmat tizimi istiqbollarini yanada yuqori saviyaga ko‘tarishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Abdurasulov R.A., Qarshiboyeva G.A. Psixologik trening asoslari. O‘quv qo‘llanma. T. «ZUXRA BARAKA BIZNES».2019. 176 b.

2. Ismoilova N.Z. Psixologik trening asoslari. O‘quv qo‘llanma. Toshkent, “Innovatsiya-ziyo”, 2019. - 242 b.

3. Karimova V.M. Ijtimoiy psixologiya. - T. 2006. - 243 b.

ONKOLOGIK KASALIKKA CHALINGAN BEMORLARNING IJTIMOIY-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Axmedova Zarrina Djamilovna
Buxoro davlat universiteti psixologiya va sotsiologiya kafedrasi o‘qituvchisi
Axtamova Ferangiz G‘ayrat qizi
Buxoro davlat universiteti talabasi

Onkologik kasalliklar “o‘sma kasalligi”deb ham nomlanadi. Bu insonning ichki tana muhitida turli xildagi o‘smalarning rivojlanishi bilan bog‘liq jarayon hisoblanadi. Onkologik kasalliklar nafaqat katta yoshdagi aholi, balki bolalar salomatligiga ham jiddiy ta’sir etayotgan muammolardan biridir.

Bugungi kunda bolalar o‘rtasida qanday onkologik kasalliklar ko‘p uchrayapti?

Bolalar o‘rtasida uchraydigan onkologik kasalliklar ichida gemablastozlar qariyb qirq foizni tashkil etadi. Shuningdek, markaziy asab tizimi o‘smalari, neyroblastomalar, buyrak, suyak, yumshoq to‘qimalar, quloq, tomoq, burun, jigar va jinsiy a’zolar xavfli o‘smalari uchrab turadi. Bolalarda onkologik kasalliklar yuzaga kelishida embrional omillar asosiy o‘rin egallaydi. Bolalarda xavfli o‘sma kasalliklarining oldini olish uchun, avvalo, ota-ona sog‘lom bo‘lishi, oilada sog‘lom muhit yaratilishi, inson zararli illatlardan xoli bo‘lishi, shuningdek, ekologik muhit musaffoligi juda muhim hisoblanadi.

Onkologiya fani hozirgi 3 yo‘nalishda rivojlantirilmoqda:

1. Normal hujayradan rak hujayraga o‘tish mexanizmini fundamental usullar orqali yechish;
2. Aholi o‘rtasida ushbu kasallikka moyil bo‘lgan va klinik belgilari yuzaga chiqmagan kishilarda rak immunologik usullar bilan aniqlash;
3. Xavfli o‘smalarni immunologik usullar bilan davolashni takomillashtirish.

O‘sma kasalliklari insoniyatga juda qadim zamondan ma’lum bo‘lgan, unga oid dastlabki yozma manbaalar miloddan avvalgi asrlarda Misr, Xitoy, Hindistonda topilgan. Abu Ali ibn Sino "Tib qonunlari" kitobida o‘zining shaxsiy eksperimental va klinik tajribalari bilan birga o‘smalarning kelib chiqishi, belgilari, ularni taniy olish va davolash usullarini ham bayon qilgan. Xavfli o‘sma ko‘pincha o‘lim bilan tugaydi. Shuning uchun deyarli hamma mamlakatlarda unga qarshi kurash olib boriladi. Bu ishga Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti, Xalqaro rakka qarshi kurash ittifoqi va agentligi rahbarlik qiladi. Onkologik kasalliklar bugungi kunda nafaqat O‘zbekiston hududida, balki butun dunyo bo‘yicha dolzarb muammo bo‘lib kelmoqda. Aksariyat onkologik kasalliklarning davo chorasi hozirgacha o‘ylab topilmagan. Ma’lum bir onkologik kasalliklarni davolash imkoni bor. Masalan “saraton” kasalligining bir qancha yengil formasini davolash mumkin. Onkologik kasalliklarni aniqlash va ularni aniqlash jarayonida skrining markazlar muhim rol o‘ynaydi. Sababi skrining orqali kasallikni ancha oldinroq aniqlash va darhol davolash choralarini ko‘rish orqali kasallikning oldini olish mumkin.

Bolada xavfli o‘sma rivojlanayotganini qanday bilish mumkin?

Bola holsizlanadi, kamqonlik rivojlanib boradi, tana harorati 37-37,5 gacha ko‘tariladi. Bundan tashqari, tana vazni kamayadi, periferik limfa tugunlari, jag‘osti, qo‘ltiqosti, bo‘yin, chovlarda limfa tugunlari kattalashadi. Ana shunday alomatlar kuzatilsa, bolani onkolog ko‘rigiga yo‘llash kerak. Bugungi kunda hududlarimizdagi tibbiyot muassasalarida bolalarda onkologik kasalliklarni erta aniqlash va davolash bo‘yicha zamonaviy imkoniyatlar yaratilgan.

Keling saraton (o‘sma) kasalligi bilan yaqindan tanishamiz.

Saraton (boshqa nomlari: kanser (lotincha: cancer — „qisqichbaqa“), rak (ruscha: рак)) deb hujayralarning tipik o‘sishi aytiladi. Atipik o‘sish bunday hujayralar qarishi yoki jarohatlanishiga qaramay cheksiz ko‘payishi bilan ifodalanadi. Sog‘lom hujayradan farqli o‘laroq, bunday hujayralarda tabiy o‘lim mexanizmi o‘chirilgan, ya’ni ular to‘xtovsiz bo‘linish jarayonida bo‘ladi.

Saraton mutatsiyaga uchragan hujayralarga qarab asosiy 4 guruhga bo‘linadi. Karsinoma — epitelial to‘qimalarda, sarkoma — mezenxemal to‘qimalarda, leykemiya — qon ishlab chiqaruvchi ilikda, limfoma va miyeloma — immunitet tizimi hujayralarida va miya va bosh miya hujayralarida atipik rivojlanishni anglatadi. Tabiiyki, saratonning „suyuq“ turlari o‘sma paydo qilmaydi. Saraton (rak) — bu tanadagi ichki to‘qimalardan o‘sadigan yomon sifatli o‘sma (shish). Kasallikning bunday nomlanishiga sabab, 90% holatlarida bemorlarda yomon sifatli o‘smalar qisqichbaqa (saraton) qisqichiga o‘xshaydi (rus. рак). Rivojlangan mamlakatlarda barcha o‘limlarning 15-20% saraton kasalligidan kelib chiqadi.

Saraton kasalligi 2 bosqichga bo‘linadi.

Saratonning erta bosqichlari

Shifokorlar saraton oldi (prekantseroz) va erta bosqichlarida saratonni davolashga optimizm bilan nazar solishlari, ilm-fan yutuqlari va ularni amaliy qo‘llash natijalariga asoslanadi:

Kundalik amaliyotga minimal invaziv diagnostika tizimlari: KT, MRT, MSKT, PET-KT kiritilishi real vaqtda shikastlangan hujayralarning yakka to‘planmalarini 2D va 3D vizualizatsiya qilish (saraton oldi bosqichlari uchun) imkonini berdi;

Erta bosqichlarida onkojarayon patogenezi mexanizmini yaxshiroq tushunish, biokimyo, patofiziologiya, klinik tibbiyot sohasidagi kashfiyotlar davolashning yangi choralari va usullarini ochib berdi.

Yuqorida keltirilganlar faqat onkologiya boshlanayotganida samarali bo‘ladi.

Saratonning so‘nggi bosqichi

Tibbiy muassasalarga beparvo qilingan patologiya shakllari bilan murojaat qilgan bemorlarni samarali davolash juda qiyin.

Onkologik kasallikni kech aniqlanishi sabablari:

Ko‘plab odamlarda onkologik kasalliklarni erta aniqlash texnologiyasi ishlab chiqilmagan, klinik belgilar bo‘lmagan bemorlar o‘zlarini sog‘lom deb hisoblashadi;

Saratonning ba’zi shakllarida metastaz mavjudligi, subklinik kechimdan o‘smalarning tez o‘sishi bilan namoyon bo‘ladigan patogenezning yuqori tezligi.

Inson saratonining yuzdan ziyod nozologik shakllari aniqlangan. Ko‘pincha a’zo va to‘qimalarda yuqori tezlikli apoptoz (dasturlashtirilgan o‘limi) va mos ravishda o‘lgan hujayralarning o‘xshash xususiyatli yangi hujayralar bilan almashadigan yomon sifatli o‘smalar kuzatiladi. Jarayon qayerda rivojlanganligiga qarab, kasallik alomatlari va belgilari o‘zgarib turishi mumkin.

Rak kasalligini keltirib chiqaruvchi sabablar nima ekanligini hozirgacha hech kim aniq isbotlanmagan. Hozirda bir necha o‘nlab ilmiy nuqtai nazarlar mavjud. Agar ularning barchasi bir umumiy tasvirga birlashtirilsa, yomon sifatli o‘smalarning rivojlanishiga yordam beradigan uchta asosiy omil ajratiladi:

Fizik omillar — ular radiatsiya, ultrabinafsha nurlari;

Kimyoviy omillar — kantserogenlar;

Biologik omillar — ayrim xavfli viruslar.

Ularning barchasi dastlab DNK tuzilishi patologiyasiga olib keladi, natijada, onkogen faollashadi va hujayralar abadiy hayotga erishadi. Buning oqibatida hujayralar nobud bo‘lmasdan, juda katta miqdorda ko‘payishni boshlaydi va o‘smani hosil qiladi.

Turli yosh guruhlari uchun onkologik kasalliklarning rivojlanish xavfi quyidagicha bo‘ladi:

Gemopoez (qon hosil qilish) va limfa hosil qilish organlari — 30 yoshgacha;

Oshqozon, qalqonsimon bez, limfoma, leykoz (erkaklar va ayollar), bachadon bo‘yni, tuxumdonlar, sut bezlari (ayollar) — 31- 40 yosh;

O‘pka, oshqozon-ichak trakti (erkaklar, ayollar), sut bezlari, ayol jinsiy a’zolari (ayollar) — 41-50 yosh;

Oshqozon-ichak trakti, o‘pka — 51-60 yosh;

O‘pka, teri, oshqozon-ichak trakti, sut bezlari — 61-70 yosh;

Teri, o‘pka, oshqozon-ichak trakti — 70 yoshdan oshganlar uchun.

Saratonni davolashning zamonaviy tamoyillari — rivojlanib bo‘lgan kasallikning oqibatlarini bartaraf etishga asoslangan: jarrohlik aralashuvi, kimyoterapiya va radioterapiya usullari orqali o‘simta hujayralari o‘sishini bostirish;

Hujayra mutatsiyasini boshqarish usullarini tushunish uchun hech qanday tamoyillar mavjud emas.

Saraton kasalligining oldini olish uchun tez-tez shifokor ko‘rigidan o‘tib turing. Kantserogenez jarayonini dastlabki bosqichlarda aniqlash imkoniyati yildan-yilga o‘sib bormoqda. Saratonni boshlang‘ich davrlarida yengish esa juda oson!

2000 yilda saraton kasalligiga chalinganlarning soni 10 000 000 ni tashkil etdi. Turmush sharoiti, atrof-muhit va turmush tarzi yomonlashib borayotganligi sababli, 2020 yilga kelib, olimlar bashoratiga ko‘ra, saraton bilan kasallanganlar soni 16 millionga yetadi. Kasallanganlar foizini kamaytirish uchun rak kasalligini profilaktika qilish lozim.

Yevropada saraton kasalligining oldini olish choralari qo‘llanilgach, kasallanishlar soni 20 foizga kamaydi. Saraton bilan kurashishdagi eng yaxshi choralar — chekish va noto‘g‘ri ovqatlanish bilan kurashish, ultrabinafsha nurlanishini kamaytirishdir. Saraton bilan og‘rigan bemorlarning hissiy iztiroblari, tashvishlari va ruhiy tushkunliklari turli xil hayot sohalariga ta’sir qilishi mumkin.

Xulosa. O‘zaro munosabatlarda avtonom va mustaqil bo‘lishga odatlangan bemor paradoksal ravishda o‘zini haddan tashqari ko‘tarishi va e’tiborga loyiq emasligini his qilishi mumkin. Bundan tashqari, yaqinlarining borligi va e’tibor bemorga yomon tashxisni doimo eslatishi mumkin: "Men o‘zimning saratonim haqida o‘ylamaslikni afzal ko‘raman, boshqalarning e’tibori esa buni eslatadi". Aksincha, g‘amxo‘rlik qiluvchilar kasallikka etarlicha baho bermaslik yoki o‘z yaqinlaridan uzoqlashish, tashxis va davolanishga e’tibor bermaslik munosabatini ko‘rsatishi mumkin.Bu ko‘pincha o‘zlarini qabul qilib bo‘lmaydigan salbiy his-tuyg‘ulardan himoya qilish uchun xavfsiz aqlning "qochib ketishi" ni ko‘rsatishi mumkin, ammo bemorlar tomonidan salbiy qabul qilinishi mumkin. Bu ularning azob-uqubatlari va kasalliklarining kattaroq devalvatsiyasi sifatida ko‘rinishi mumkin va ba’zi bemorlar o‘zlarini "past darajadagi bemor" deb bilishlari mumkin. Davolash jarayonining markaziy jihati tibbiyot xodimlari va bemorlar o‘rtasidagi aloqadir. Tashxis va sog‘liqni saqlash muolajalari haqidagi munozaralar bemorlar uchun stressli jihat va agar etarli darajada boshqarilmasa, hissiy/affektiv noqulaylik manbai bo‘lishi mumkin. Bemorlar klinik ma’lumotni tushunishlari mumkin bo‘lgan

samarali va qo‘llab-quvvatlovchi joyning yo‘qligi ularning kasalliklarining mantiqiyligini tushunishning pasayishiga va ularning tashxisi bilan bog‘liq xavflar haqida real taxminlarni yaratish qobiliyatining pasayishiga olib kelishi mumkin. Odatda, saraton tashxisi og‘riq, o‘lim va funktsiyani yo‘qotish kabi ba’zi potentsial noqulay hodisalarning kutishlari bilan bog‘liq. Bemorlarga ularning sog‘lig‘ini tan olishga va kasallik haqidagi tasavvurlarini o‘zlarining hayot hikoyalariga qayta yo‘naltirishga yo‘naltirish muhimdir. O‘zlarining saraton sayohatlari bilan bog‘liq shaxsiy e’tiqodlari va ehtiyojlarini o‘rganish ularga o‘z kasalliklarini shaxsiy nazorat qilish imkonini beradi, bu ularga o‘z mahoratini hayotning bir nechta sohalariga o‘tkazishga yordam beradi

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Arrieta Ó., Angulo LP, Núñez-Valencia C., Dorantes-Gallareta Y., Macedo EO, Martinez-López D., va boshqalar (2013). Kichkina hujayrali bo'lmagan o'pka saratoni bilan og'rigan bemorlarda hayot sifati, davolanishga rioya qilish va prognoz bo'yicha depressiya va tashvish assotsiatsiyasi . Annal. Surg. Onkol. 20 , 1941–1948 yillar. 10.1245/s10434-012-2793-5 [PubMed] [CrossRef] [Google Scholar]
2. Ó., Angulo LP, Núñez-Valencia C., Dorantes-Gallareta Y., Macedo EO, Martinez-López D., va boshqalar (2013). Kichkina hujayrali bo'lmagan o'pka saratoni bilan og'rigan bemorlarda hayot sifati, davolanishga rioya qilish va prognoz bo'yicha depressiya va tashvish assotsiatsiyasi .
3. Bishop GD (1991). Kasallik tushunchasini tushunish: kasallik vakillari. Salomatlik va kasallikdagi ruhiy vakillik . Nyu-York, NY: Springer, 32-59. [Google olimi]
4. Xaydarov F.I. Xalilova N.I Umumiy psixologiya . – T.:TDPU 2010
5. Nishanova Z.T. Mustaqil ijodiy fikrlash. – T.Fan.2003
6. Umarov B.M. Psixologiya.T.2012
7. G‘oziyev E.G‘. Pedagogik psixologiya asoslari. Toshkent Universitet, 1997
8. Ibodullayev Z. Tibbiyot psixologiyasi. Toshkent, 2012

POZITIV PSIXOLOGIYA – YANGI SHAKLLANGAN MAKTAB

Haydarbek Hamdamov
Jizzax davlat pedagogika universiteti “Umumiy psixologiya” kafedrasi katta o‘qituvchisi

Bizga ma’lumki, psixologiya tarixida bir necha o‘nlab psixologiya maktablari va yo‘nalishlari mavjud. Har bir maktab yoki ta’limot inson xulq-atvorini turli rakurslarda o‘rganishga harakat qilgan. Pozitiv psixologiya fanida paydo bo‘lgan nisbatan yangi yo‘nalish hisoblanadi. Ushbu o‘ziga xos bo‘lgan ta’limot insonlarni sog‘lom va baxtli hayotga yetaklab borishni asosiy maqsad qilib olgan. Ta’kidlash joizki, psixologiyaning boshqa yo‘nalishlari asosan anormal xulq-atvor hamda disfunksiyaga ko‘proq ahamiyat qaratganlar. Pozitiv psixologiya esa boshqa ta’limotlardan farqli o‘laroq, insonlarga xushhollikni bunyod etish va hayotda baxtliroq bo‘lish kabi muammolar bilan shug‘ullanadi.

Aniqroq qilib aytganda, pozitiv psixologiya zamonaviy psixologiyaning yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, ushbu maktabning vakillari diqqat-e’tiborini asosan shaxsiy va ijtimoiy xushhollikni

(ingl. well-being) shakllantirish va yaxshilashga, shuningdek insonning o‘zini o‘zi takomillashtirishi uchun mavjud imkoniyatlarni tadqiq etishga qaratadilar.

Pozitiv psixologiya baxt va xushhollikni, mamnunlikni, o‘z-o‘ziga ishonchni, hamda optimizmni his qilish shart-sharoitlarini o‘rganishga qaratilgan ilmiy-tadqiqot ishlarini olib boradi. Hayotning mazmuni, hayotiy qadriyatlar ijobiy hissiyotlar bilan yashash kabi masalalar ham pozitiv psixologiyaning tadqiqot doirasiga kiradi.

Pozitiv psixologiya singari insonni baxt va xushhollikka olib borishda o‘ta foydali bo‘lgan sohani yaxshiroq tushunib olish uchun uning asosiy nazariyalari, amaliy qo‘llanilishi hamda shakllanish tarixini o‘rganishdan boshlash maqsadga muvofiq.

Eng avvalo pozitiv psixologiyaning darajalarini bilib olish kerak bo‘ladi. Aksar mutaxassislar pozitiv psixologiyada uchta ma’lum ma’noda tafovutli darajalarni ajratib ko‘rsatadilar:

1. Subyektiv daraja. Ushbu darajada tadqiqotchining nigohi baxt va xushhollikni, shuningdek nekbinlik, ya’ni optimizmni his etishga qaratiladi. Sanab o‘tilgan his-tuyg‘ularni inson hayoti va tajribasini qay tartibda o‘zgartirishiga doir masalalar ham aynan shu darajada tadqiq etiladi.

2. Individual daraja. Subyektiv daraja bilan kechirimlilik, sevgi va mardlik kabi fazilatlarning majmui pozitiv psixologiyaning individual darajasini tashkil etadi.

3. Guruhiy daraja. Insonning altruizm va ijtimoiy mas’uliyat kabi fazilatlar bilan ijtimoiy munosabatlarni yanada kuchaytirib, o‘zi yashab turgan jamiyat bilan o‘zaro ta’sirga kirishishi.

Mazkur darajalardan kelib chiqqan holda pozitiv psixologiyaning uchta katta sohasini alohida keltirib o‘tish maqsadga muvofiq bo‘ladi:

1. Baxtni subyektiv his etish (pozitiv emotsiyalar – lazzatlanish, hayotdan qoniqqanlik, yaqinlik hissi, o‘zi va kelajak haqida konstruktiv fikrlar – optimizm, o‘ziga ishonch, energiyaning ko‘pligi, “hayotiy kuch”ning mo‘lligi);

2. Oliy individual-psixologik insoniy sifatlar (donishmandlik, muhabbat, ma’naviylik, haqqoniylik, mardonavorlik, ezgulik, ijodkorlik, reallik hissi, mazmunni izlash, kechirimlilik va hamdardlik, hazil-mutoyiba, saxiylik, altruizm, empatiya va hokazo). Aytish mumkinki, pozitiv psixologiya maktabining vakillari ijtimoiy-gumanitar fanlarda “axloqiy fazilatlar” deb ataladigan qadriyatlarni ilmiy-psixologik jihatdan tadqiq etishga harakat qilganlar.

3. Pozitiv ijtimoiy institutlar (demokratiya, sog‘lom oila, erkin ommaviy axborot vositalari, ish joyida sog‘lom muhit, jamiyat ichidagi hududiy sog‘lom guruh va jamoalar).

Yuqoridagi uch sohani yanada aniqlashtiradigan bo‘lsak, pozitiv psixologiyaning strukturasi uchta subyektiv darajani o‘zida mujassam etadi: yoqimli hayot, yaxshi hayot, anglangan hayot. Bu darajalar ierarxiyani hosil qiladi. Ta’kidlash joizki, darajalarning har birini yaxshi tadqiq etilgan deb aytolmaymiz. Yoqimli hayot – inson hayotida nisbatan yaqqol namoyon bo‘ladigan, kuzatish osonroq bo‘lgan daraja. Gap bu yerda emotsiyalarning muvozanatlashgan holga kelishi haqida bormoqda. Ya’ni, mazkur pog‘onada ijobiy emotsiyalar salbiy emotsiyalardan ustunlik qiladi. Yaxshi hayot – inson bu darajaga o‘zidagi kuchli tomonlarni ishga solish orqali erishadi. Ikkinchi darajaga o‘tar ekanmiz, xushhollik bilan shaxs tavsiflarini tahlil qilishimiz va hayotga tadbiq etishimiz kerak bo‘ladi. Bunda ijobiy emotsiyalar bilan umumbashariy qadriyatlar o‘rtasida aloqadorlik mavjud ekanligini yaxshi tushunishimiz kerak bo‘ladi.

Anglangan hayot – psixologik xushhollikni tushunish va to‘liq his eta olish. Psixologik xushhollikning darajasi “o‘zini baxtli his qilish” holati hamda organizmdagi barcha

funksiyalarning yaxshi ishlashini belgilab beradi. Yuqori psixologik xushhollik darajasiga ega odamlarda mahsuldorlik, baxtli hayot, hayotdan qoniqish va zavqlanish kabi ijobiy his-tuyg‘ular namoyon bo‘ladi.

Martin Seligman, Mixay Chiksentmixayi, Ed Diner, Barbara Fredrikson, Sonya Lyubomirski, Ilona Bonivell, Tal Ben-Shaxar kabi psixologlar pozitiv psixologiyaning yirik vakillari sifatida e’tirof etilganlar. Umuman olganda pozitiv psixologiya 1990 yillarning oxirida amerikalik psixolog Martin Seligman va uning hamkasblari J.Vayllant, E.Diner va M.Chiksentmixayilarning tashabbusi bilan fan olamida paydo bo‘lgan.

Individlarning jamiyatda ravnaq topishi va xushhol tarzda mavjud bo‘lishini ta’minlovchi omillarni izlash uchun ilmiy-psixologik tadqiqotlarni tashkillashtirish va o‘tkazish pozitiv psixologiyaning asosiy maqsadi hisoblanadi.

Seligman va uning izdoshlari zamonaviy psixologiyaning paradigmasi salbiylikdan ijobiylikka, kasallik konsepsiyasidan salomatlik konsepsiyasiga o‘zgarishi kerakligini ta’kidlaganlar. Ularning fikricha, insonning kuchli tomonlari, uning yaratuvchilik potensiali, shuningdek alohida insonning hamda insonlar jamoasining sog‘lom va xushhol yashay va ishlay olishi tadqiqot va amaliyotning obyekti bo‘lishi lozim.

Pozitiv psixologiya psixika va xulq-atvorning adaptiv va ijodiy elementlarini tushunish va amaliyotda qo‘llashga oid muammolarni tadqiq etishga harakat qiladi. Pozitiv psixologiyaning vakillari “Nega aksar odamlar atrof-muhitda ularni o‘rab olgan barcha qiyinchiliklarga qaramay, mazmunli hayot kechirishni uddasidan chiqadilar?” degan masalani psixologiya fanining atamalari yordamida izohlab berishni o‘z oldiga maqsad qilib qo‘yadilar. Bizga ma’lumki, hozirgi zamonda psixologiya ko‘p jihatdan inson hayotidagi ko‘ngilsizliklar va xatoliklar bilan ishlaydigan bo‘lib qoldi. Aniqroq qilib aytganda, psixologiya insonning kuchli tomonlari ham mavjud ekanligini unutib qo‘yib, asosan odamlarga yetishmayotgan ruhiy masalalar bilan o‘ralashib qoldi. Ya’ni an’anaviy psixologiyada shaxsning ruhiy buzilishlari, distresslar va boshqa turdagi kasalliklarga haddan ziyod urg‘u beriladi. Masalan, zamonaviy klinik psixologiyada insonning baxtsizligini tavsiflab beruvchi bir necha yuzlab sindrom va fenomenlarni uchratishingiz mumkin. Biz xurofotlar va zo‘ravonliklar haqida ko‘p narsa bilamiz, ammo saxiylik yoki qahramonlik psixologiyasi haqida esa akademik fan doirasi deyarli hech narsa bilmaydi.

Pozitiv psixologiya o‘zining qarashlarini yanada aniqroq ifodalash maqsadida “PERMA” modelini ishlab chiqqan. “PERMA” bu xushhollikning asosiy unsurlarini o‘zida mujassam etgan beshta qadriyatning bosh harflaridan tuzilgan qisqartmadir:

1. Pozitiv emotsiyalar (Positive emotions). Nekbinlik, ya’ni optimizm bilan yashash, o‘tmishni shukr bilan yod etish, “Hozir va shu yerda” mamnunlik bilan yashash hamda kelajakka umid bilan qarash.

2. Jalb qilinganlik, qo‘shilganlik (Engagement). Zavq keltiradigan faoliyat turlari va sevimli mashg‘ulotlarga “oqim” bilan kirishib ketish va “ichida yashash”.

3. Munosabatlar (Relationship). Oilasi va do‘stlari bilan yaxshi shaxslararo munosabatlarni o‘rnatish.

4. Mazmun (Meaning). Hayotda kengroq va chuqurroq bo‘lgan ma’no va mazmunni qidirish va topa olish.

5. Orzularning ushalishi (Accomplishments). Hayotda qo‘yilgan maqsadar va orzularga erishish.

Pozitiv psixologiyaga asosan baxt va xushhollik “genlar ishi” yoki “taqdir ishi”ning natijasi emas. Inson o‘zidagi kuchli sifatlardan unumli foydalanish orqali baxt va xushhollikni bunyod etishi mumkin. Oliy insoniy sifatlar depressiya kabi negativ psixik holatlarni bartaraf etishda zaruriy resursni tashkil etadi.

Pozitiv psixologiyaning yorqin vakillaridan biri asli kelib chiqishi vengriyalik bo‘lgan AQSh psixologi Mixay Chiksentmixayi (1934-2021) psixologiya faniga “Oqim” (flow) tushunchasini olib kirganligi bilan mashhur. “Oqim” konsepsiyasida jamiyatda har bir inson aynan o‘zi istagan ishni qilishi uchun muayyan bir yoki bir nechta faoliyat turlari mavjud bo‘ladi.

“Oqim” holatida vaqt go‘yoki to‘xtab qolgandek bo‘ladi va inson ushbu faoliyatni hech qachon tugamasligini orzu qilishni boshlaydi. Inson o‘ziga yoqmaydigan ishni qilgan paytida boshqa ko‘p ishlari ko‘ngildagidek chiqmaydi.

“Oqimni boshdan kechirish” turli odamlarda turlicha kechadi. Bu zavq bag‘ishlaydigan ish bilan shug‘ullangan vaqtda ko‘proq kuzatiladi. “Oqim” holati “inson-badiiy obraz” tizimida, ayniqsa yozuvchilik va rassomchilikda yanada aniqroq ro‘y beradi. Oqim holatida yashashning quyidagi foydali tomonlarini ajratib ko‘rsatish mumkin:

1. Hissiyot va emotsiyalarini yaxshi boshqara olish.
2. Baxt va xushhollik.
3. Ichki motivatsiya.
4. Ishga sho‘ng‘ib ketish va mahsuldorlik.
5. O‘qish-o‘rganish, ko‘nikmalarga ishlov berish va kreativlik.

Pozitiv psixologiyani fandagi alohida yo‘nalish sifatida e’tirof etilishi “American Psychologist” jurnalining 2000 yilda chiqqan 1-soni bilan bog‘liq. Jurnalning ushbu soni to‘liq pozitiv psixologiyaga bag‘ishlangan edi. M.Seligman va Mixay Chiksentmixayilar jurnalning umumiy tahririni zimmalariga oladilar. Mazkur sonda ularning dasturiy maqolalari chop etiladi (Seligman, Csikszentmihalyi, 2000). Ularning maqolalari pozitiv psixologiya harakatining manifesti sifatida qabul qilinadi. Bundan tashqari, jurnalda P.Baltes va U.Shtaudingerlarning donishmandlik haqida, A.Bassning baxt evolutsiyasi haqidagi, E.Dinerning subyektiv xushhollik hamda D.Mayersning baxt va pulning aloqadorligi to‘g‘risidagi maqolalari ham nashrdan chiqadi. K.Piterson (optimizm), R.Rayan va E.Desi (o‘zini o‘zi determinasiyalashtirish), D.Saymonton (kreativlik), E.Vinerlar (iste’dod) ham jurnalning ushbu tarixiy sonida ilmiy maqolalarini chop ettiradilar.

Bir qarashdan pozitiv psixologiya gumanistik psixologiya maktabiga o‘xshab ketadi. To‘g‘ri, o‘z vaqtida Abraxam Maslou va Karl Rodjerslar ham inson ruhiyatidagi kamchiliklarga emas, balki insondagi kuchli va ijobiy imkoniyatlarga ko‘proq e’tibor berishga chaqirgan. Gumanistik psixologiyani psixologiya fanining umumiy taraqqiyoti o‘zanidagi g‘oyaviy harakat desak to‘g‘riroq bo‘ladi. Shu o‘rinda aytib o‘tish kerakki, psixologiya tarixi bilan shug‘ullanuvchi bir qator mutaxassislar gumanistik psixologiyani ilmiy maktab deb hisoblamaydilar. Aniqroq qilib aytganda, gumanistik psixologiya akademik fandan ma’lum ma’noda uzoqlashishga urinib, o‘zining muqobil metodologiyasini ishlab chiqishga uringan. M.Seligman va M.Chiksentmixayilar pozitiv psixologiya vakillarini gumanistik psixologiyaning xatolarini takrorlamaslikka chaqirganlar. Ular o‘zlarining ilmiy farazlarini umume’tirof etilgan ilmiy metodologiyaga asoslangan holda asoslab berishni eng to‘g‘ri yo‘l deb bilganlar.

M.Seligman va M.Chiksentmixayilarning ta’kidlashicha, “pozitiv psixologiya – yangi g‘oya emas. O‘tmishda uning ko‘plab atoqli vakillari bo‘lgan. Biz originallikka da’vo

qilmaymiz. Biroq, o‘tmishdoshlarimiz o‘zlarining g‘oyalarini asoslash uchun yetarli darajadagi empirik tadqiqotlarni jalb etish va to‘plashning uddasidan qoniqarli darajada chiqolmadilar.

Xulosa sifatida shuni aytish mumkinki, bir necha yil mobaynida pozitiv psixologiya yo‘nalishida olib borilgan tadqiqotlarning o‘zi fan olamida yaxshi taassurot qoldira oldi. Biz bu borada chiqayotgan nashrlarni tahlil qilishdan to‘xtamasligimiz kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. *Леонтьев Д.А.* Подход через позитивные черты личности: от психологического благополучия к добродетелям и силам характера // Личностный потенциал: структура и диагностика / Под ред. Д.А. Леонтьева. М.: Смысл, 2011.

2. Селигман М. Новая позитивная психология. М.: София, 2006.

3. Чиксентмихайи М. Поток: психология оптимального переживания. М.: Смысл; Альпина нон-фикшн, 2011.

4. Ҳайдарбек Ҳамдамов. (2022). ХУШҲОЛЛИКНИНГ ТУЗИЛИШИ ВА АҲАМИЯТИ: МУАММО ВА ЕЧИМЛАР. EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH, 2(12), 533–538. https://doi.org/10.5281/zenodo.7337673

5. *ҲАМДАМОВ Ҳайдарбек.* (n.d.). ПСИХОЛОГИЯДА РЕЗИЛЕНТЛИК ФЕНОМЕНИ: АСОСИЙ ЙЎНАЛИШЛАР ВА ИСТИҚБОЛДАГИ МАСАЛАЛАР. Zenodo. https://doi.org/10.5281/zenodo.7743535

ФОРМИРОВАНИЕ ПСИХОГИГИЕНЫ МЕЖЛИЧНОСТНЫХ ОТНОШЕНИЙ- ЭФФЕКТИВНЫЙ ПУТЬ СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО И ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ ЛИЧНОСТИ

Д.Д. Шарипова

д.п.н., проф. ТашГПУ

В настоящее время установлено, что психогигиена- наука о сохранении и достижении психического здоровья населения в процессе различных возникающих межличностных отношений, влияние факторов внешней среды (экологических, производственных, социально-бытовых), нуждающаяся в проведении специальных исследований для разработки эффективных путей воздействия на среду пребывания и функции человеческого организма.

В контексте сказанного, психогигиену межличностных отношений следует рассматривать как возрастную психогигиену, психогигиену быта, психогигиену семейной жизни, психогигиену трудовой деятельности обучения и воспитания.

При этом необходимо учитывать, что здоровые межличностные отношения формируются на уровне здоровьесберегающего мышления, способствующего психологическому благополучию и психическому здоровью при условии уделения внимании мыслям, эмоциям и поведению, направленных на развитие способности мыслить и принимать решения, обеспечивающие сохранение и укрепление всех видов здоровья (физического, психического, социального, репродуктивного).

В этой связи весьма важным становиться обязательное выполнение основных принципов здоровьесберегающего мышления, в частности, осознанность, предвидение

последствий, целенаправленность и уверенность в оптимальном развитии межличностных отношений в изменяющихся условиях среды.

Согласно литературным данным, наличие здоровьесберегающего мышления способствует формированию психогигиены межличностных отношений, имеющие значения для продления жизни и повышения качества жизни, предотвращения заболеваний и проблем со здоровьем, эмоциональному благополучию (уменьшить стресс, улучшить настроение и повысить самооценку), повышению жизненной активности, развитию самосознания и саморазвития, а также развитию социальных навыков (умение работать в команде, эмпатия, уважение к себе и окружающим).

Как выше отмечалось, важное значение приобретает создание здоровьесберегающей среды для формирования психогигиены межличностных отношений, как эффективного пути социально-психологического и профессионального развития личности. Человек большую часть своей жизни проводит в общении с другими людьми и эти коммуникации должны быть дружескими, способствующих хорошему настроению. В то же время грубое, пренебрежительное отношение и неприемлемый тон общения приводят к психотравмам особенно у мнительных и чувствительных людей.

Проблемы психогигиены имеют свои особенности у лиц пожилого и старческого возраста, характеризующиеся снижением общей работоспособности, функции памяти и внимания, акцентуацией отдельных характерологических черт личности, что может стать причиной возникновения межличностных конфликтов в силу уязвимости психики пожилого человека.

Особого внимания заслуживает психогигиена семейной жизни, так как здесь наблюдается разный характер проявления межличностных отношений: между супругами, между невесткой и свекровью, между старшими и младшими поколениями, которые определённым образом влияют на развитие и судьбу каждого члена семьи.

Следует отметить, что на социально-психологическое и профессиональное развитие человека существенным образом влияет соблюдение психогигиены трудовой деятельности и образовательный процесс, так как определенные периоды жизни человека связаны с этими видами деятельности и образовательный процесс, сопровождающийся проявлением различных межличностных отношений (обучающий и обучающиеся, обучающиеся между собой и обучающиеся с другими участниками процесса), а также именно здесь ведется профориентационная работа на выбор будущей профессии.

Список использованной литературы:

1. Камилова Н.Г., Шарипова Д.Д. Психолого-педагогические аспекты здоровьесбережения обучающихся. Ташкент. 2017 “Fan va texnologiyalar markazining bosmaxonasi. – 134 с.
2. Казаков Ю.Н. Теория личностного здоровья санационное мышление превентивной безопасности. М.: РАСН, 2014. С 56-58.
3. https://moluch.ru
4. https://cyberleninka.ru
5. https://studlife.ru
6. https://infourok.ru
7. https://ppt-online.org

HIMOYA ORDERI- ZO‘RAVONLIKDAN JABRLANGAN AYOLLARNING HUQUQIY KAFOLATIDIR

Raximova Indira Igorovna
Falsafa fanlari doktori dotsent (PhD)
Abdumalikova Mashhura Xusan qizi
Aniq va ijtimoiy fanlar Universiteti Psixologiya yo‘nalishi magistiranti

O‘zbekiston Respublikasining Qonuni xotin-qizlarni tazyiq va zo‘ravonlikdan himoya qilish to‘g‘risida qonunchilik palatasi tomonidan 2019-yil 17-avgustda qabul qilingan Senat tomonidan 2019-yil 23-avgustda ma’qullangan

1-modda. Ushbu qonunning maqsadi

Ushbu Qonunning maqsadi xotin-qizlarni tazyiq va zo‘ravonlikning barcha shakllaridan himoya qilish sohasidagi munosabatlarni tartibga solishdan iborat. Oliy Majlis Qonunchilik palatasiga “Bolalarni zo‘ravonliklarning barcha shakllaridan himoya qilish to‘g‘risida”gi qonun loyihasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan kiritildi. Bu haqda parlament quyi palatasining axborot xizmatiga tayanib, O‘zAga xabar berdi. Qonun loyihasida bolalarni zo‘ravonlikdan himoya qilish sohasidagi davlat siyosatining asosiy yo‘nalishlari, bolalarni zo‘ravonlikdan himoya qilishga mas’ul davlat organlari va tashkilotlar, shuningdek, ularning vakolatlari belgilanmoqda. Bundan tashqari, bolalarni zo‘ravonlikdan himoya qilishda ota-onalarning (yoki ularning o‘rnini bosuvchi shaxslarning) ishtiroki, ularning majburiyatlari, ta’lim tashkilotlarida bolalarga nisbatan zo‘ravonlikka yo‘l qo‘yilmaslik nazarda tutilmoqda. Shuningdek, bolalarni zo‘ravonlikdan himoya qilish bo‘yicha ularga himoya orderi berish tizimi joriy qilinmoqda, himoya orderi — tazyiq va zo‘ravonlikdan jabrlangan xotin-qizlarga davlat himoyasini beruvchi hujjat hisoblanadi.

«Alohida ta’kidlash joizki, himoya orderi oilada eridan jabrlangan yo uchinchi shaxslarning zulmiga uchragan ayollarga, ota-onasi yoki boshqa shaxslarning zulmiga duch kelgan (voyaga yetmagan) qizlarga, qo‘ni-qo‘shnilar o‘rtasidagi kelishmovchiliklarda jabr ko‘rgan, ko‘chada, ishda, o‘qishda tazyiq yoki shilqimlikka uchragan, huquqbuzarlik yo jinoyat qurboni bo‘lgan xotin-qizlarga beriladi»,

Order qanday asoslarga ko‘ra beriladi?

Uning so‘zlariga ko‘ra, tartibga ko‘ra, himoya orderini berishga quyidagilar sabab bo‘ladi:

tazyiq va zo‘ravonlikdan jarblangan xotin-qizlarning murojaati;

jismoniy yoki yuridik shaxslarning xabarlari, shu jumladan, OAV va ijtimoiy tarmoqlarda tarqalgan xabarlar;

tazyiq yoki zo‘ravonlik holatlarining vakolatli organlar va tashkilotlar xodimlari tomonidan aniqlanishi;

davlat organlari va boshqa tashkilotlardan olingan materiallar.

Ma’lumot uchun, 2019 yil 2 sentabrda qabul qilingan «Xotin-qizlarni tazyiq va zo‘ravonlikdan himoya qilish to‘g‘risida»gi qonun hamda Hukumatning 2020 yil 4 yanvarda tasdiqlangan «Xotin-qizlarni tazyiq va zo‘ravonlikdan himoya qilish tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi qarori bilan himoya orderini berish tartibi belgilangan.

Order olish uchun qayerga murojaat qilish lozim?

Himoya orderini olish uchun mahalla fuqarolar yig‘ini vakillari: rais yoki o‘rinbosarlari, ichki ishlar organlari yoki IIV tizimida tashkil etilgan qisqa «1259» raqamli «Ishonch markazi»ga murojaat qilish mumkin.

Himoya orderi mahalla raisining huquq-tartibot masalalari bo‘yicha o‘rinbosari, ya’ni profilaktika inspektori tomonidan beriladi. Tazyiq va zo‘ravonlikdan jarblangan fuqaroning o‘zidan tashqari, yaqinlari, qo‘shni yoki qarindoshlari ham order olish uchun murojaat qilsa bo‘ladi. Holat haqida xabar bergan fuqarolar hamda tazyiq va zo‘ravonlikka uchragan xotin-qizlarning shaxsga doir ma’lumotlari qonunga asosan sir saqlanadi.

Bundan tashqari, 18 yoshga to‘lmagan jabrlanuvchi ham order olishi mumkin. Ammo uning arizasi qonuniy vakili yoki vasiylik va homiylik organining vakili bilan birgalikda ko‘rib chiqiladi.

Erkaklarga ham himoya orderi beriladimi?

Amaldagi qonunchilikka ko‘ra, himoya orderi faqat xotin-qizlarga rasmiylashtiriladi. Yaqinda tayyorlangan «Huquqbuzarliklar profilaktikasi to‘g‘risida»gi qonun loyihasi Oliy Majlis Senatiga kiritilgan. Unda himoya orderini zo‘ravonlikdan jabrlangan barcha shaxslarga, xususan, erkaklarga ham berish ko‘zda tutilgan.

Amal qilish muddati qancha?

Tazyiq va zo‘ravonlik fakti yoki ularni sodir etish xavfi aniqlansa, 24 soat ichida rasmiylashtiriladi va o‘sha vaqtdan e’tiboran kuchga kiradi. Himoya orderi 30 kunga beriladi. Agar shu vaqt ichida holat o‘zgarmasa, hujjatning amal qilish muddati jabrlanuvchining arizasiga ko‘ra, ko‘pi bilan 30 kungacha cho‘ziladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Arrieta Ó., Angulo LP, Núñez-Valencia C., Dorantes-Gallareta Y., Macedo EO, Martinez-López D., va boshqalar (2013). Kichkina hujayrali bo‘lmagan o‘pka saratoni bilan og‘rigan bemorlarda hayot sifati, davolanishga rioya qilish va prognoz bo‘yicha depressiya va tashvish assotsiatsiyasi . Annal. Surg. Onkol. 20 , 1941–1948 yillar. 10.1245/s10434-012-2793-5 [PubMed] [CrossRef] [Google Scholar].
2. Ó., Angulo LP, Núñez-Valencia C., Dorantes-Gallareta Y., Macedo EO, Martinez-López D., va boshqalar (2013). Kichkina hujayrali bo‘lmagan o‘pka saratoni bilan og‘rigan bemorlarda hayot sifati, davolanishga rioya qilish va prognoz bo‘yicha depressiya va tashvish assotsiatsiyasi .
3. Bishop GD (1991). Kasallik tushunchasini tushunish: kasallik vakillari. Salomatlik va kasallikdagi ruhiy vakillik . Nyu-York, NY: Springer, 32-59. [Google olimi]
4. Xaydarov F.I. Xalilova N.I Umumiy psixologiya . – T.:TDPU 2010
5. Nishanova Z.T. Mustaqil ijodiy fikrlash. – T.Fan.2003
6. Umarov B.M. Psixologiya.T.2012
7. G‘oziyev E.G‘. Pedagogik psixologiya asoslari. Toshkent Universitet, 1997
8. Ibodullayev Z. Tibbiyot psixologiyasi. Toshkent, 2012

GLOBALLASHUV SHAROITIDA KOMIL INSONNI TARBIYALASH MUAMMOLARI

Avezov Olmos Ravshanovich
Buxoro davlat pedagogika instituti dotsenti
Najmidinova Guzal Axlitdinovna
Osiyo Xalqaro universiteti magistranti

Kirish. Bugun axborot almashinuvi tezlashgan, ma'lumotlar yangilanish sur'ati oshgan globallashuv sharoitida yasharkanmiz, tarbiya, milliylik, komil inson tushunchalari naqadar muhim ekanini ko‘ramiz. Globallashuv, modernizatsiya hayotimizga har kuni yangi tushunchalarni olib kiryapti. Jamiyatimizda turli sohalaridagi jarayonlarda bilim, ko‘nikma, malakalar yangilanyapti. Shu bilan birga insonning ruhiy dunyosi, o‘zligiga ham ta'sirlar ortib bormoqda. Bu ham ijobiy, ham salbiy deyishimiz mumkin. Xo‘sh, nima qilish kerak? Demak, inson doim o‘z ustida ishlashi, uzluksiz bilim olib, ruhiy olamini ham boyitib borishi darkor. Ruhiy tarbiya esa bizga tasavvuf so‘zi bilan ko‘proq tanish. Tasavvufning kelib chiqish tarixi haqida qisqacha bayon qilib, nega aynan uni komil inson tarbiyalashda avvalgi o‘ringa qo‘yganimizni bildiramiz.

Islomning ilk davrida tasavvuf so‘zsiz ma'no anglatar edi, hozir esa u ma'nosiz so‘zga aylandi. Masalan, agar biror sahobaga qarasak, Islom uning tashqi olamini va birdek ichki dunyosini ham sayqallab shakllantirganini ko‘ramiz. Ya'ni ularda birodar ehtiyojini o‘zinikidan yuqori qo‘ygan, yashirin dushmanlik bo‘lmagan, hasad yo‘q, kibr qilmagan, boylik va dunyo hayoti ortidan quvish bo‘lmagan. Buni tasavvuf deb atashganmi yo‘qmi bu muhimmas, bizdan talab qilinadigani shu jihatlarini bilish. Tasavvuf atamasi bo‘lmagan, hech kim bu so‘zni bilmagan. Xo‘sh, unda bu so‘z qachon paydo bo‘ldi? Tarbiya bilan shug‘ullanayotgan kishilarni bunday atamani olib kirishga, kishining ichki olamiga e'tibor berishga nima majbur qildi? Dunyo hayoti islom turmush tarziga kirib kelganda, islom tamadduni yuqori cho‘qqiga chiqqanda, boyliklar ko‘payib, xursandchiliklar, ko‘ngil ochadigan ishlar ko‘payib borar ekan, insonda nafs bor, uni doim yomonlikka boshlab turadi. Sahobalar davrida hayot juda cheklangan, hayot quvonchlari oddiy, fitnalar kam bo‘lgan. Shuning uchun o‘sha paytda ular uchun qo‘rquvga asos yo‘q edi, lekin bir yarim asrdan keyin hoyu havaslar, istaklar ko‘payaverdi, hayotdagi quvonch yanada xilma-xil bo‘lib, musulmonlar ko‘proq narsani qo‘lga kiritdilar. Bu hammasi tabiiyki, nafsga yoqadi, uning ishtahasini oshiradi va inson tobora unga bo‘ysunib, unga itoat qiladi, hayotdan zavqlanadi. Tarbiya bilan shug‘ullanuvchi ustozlar hayot quvonchining turli lazzatlari ko‘payib borayotgan bir holatda, odamni bu o‘yin-kulgilardan, bu unutishdan tortib olish uchun yangi harakatlar qilish kerakligini tushunishdi. Unda insonni o‘z qalbini taftish qilib turishga, o‘zini tarbiyalashda ishtirok etishga yo‘llashdi, toki u o‘zini nazorat qilib tursin va bu kabi dunyo hayotiga kirib ketmasin, o‘yin-kulgiga, hayotning bu quvonchlariga berilmasin.

Tasavvuf insondan botinini tarbiyalashga qaratilgan qadamlar tashlashni talab qiladi. Chunki tasavvuf degani, meni ichki gunohlardan poklaydigan, moddiy boylik va dunyo hayotiga intilish istagidan poklaydigan, boshqalarga bo‘lgan nafratdan, hasad, xudbinlik va takabburlikdan poklovchi qadamlar tashlashdir. Aytishimiz mumkinki, tasavvuf – bu islomga mos tarbiyaviy chora-tadbirlarni ko‘rish, ayni paytda insonni ichki gunohlaridan xalos qiluvchi atamadir.

Tasavvufning zamonaviy dunyoda globallashuv sharoitida komil insonni tarbiyalashdagi ahamiyatini ko‘rib chiqadigan bo‘lsak, bu yo‘lda, albatta muammolar yetarlicha. Keling,

o‘zimizga chetdan nazar solaylik. Nima uchun yashayapmiz? Maqsadimiz nima? Bizni boshqa mavjudotlardan farqlaydigan yagona narsa biz hayotga shunchaki yeb ichich va nasl qoldirish uchun kelmaganmiz, har birimizning o‘z vazifamiz, majburiyatlarimiz bor va unga mas’ulmiz. To‘g‘ri, moddiy barqaror hayotni istash va unga harakat qilishning yomon joyi yo‘q. Biroq mol dunyo to‘plashga ruju’ qo‘yish, bu yo‘lda harakat qilar ekanmiz, ma’naviy, ruhiy dunyoimizni unutib qo‘yishimiz to‘g‘ri emas. Afsuski, bugun mana shu muvozanat buzilgan. Natijada, kelajagimiz egalari deya ataydiganimiz – yoshlarning ma’naviy dunyosi ham globallashuv jarayonida turli salbiy ta’sirlar ostida qolmoqda. Taraqqiyot, ilm-fan qanchalik rivojlanayotgan bo‘lsa, shu bilan birga ma’naviy qadriyatlar tanazzulga yuz tutib boryapti. Chunki globallashuv keltirgan moddiy farovonlik, asosan, faqat tanga rohat berishga xizmat qilmoqda. Bugungi taraqqiyot bizga in’om etgan ne’matlar haqida bir o‘ylab ko‘ring. Kompyuter texnologiyalari, mediya, “4G”, “5G”, sun’iy yo‘ldoshlar berayotgan imkoniyatlar, internet va hokazo. Bular mutaxassislar qo‘lida taraqqiyotni yanada jadallashtirishga xizmat qilayotgan bo‘lsa-da, oddiy xalq - ularning katta foizini yoshlar tashkil qiladi - bu vositalardan faqat ko‘ngilxushlik uchun foydalanyapti. Buning oqibatida ularga berilayotgan ta’lim va tarbiya tashqaridan kelayotgan har xil milliyligimizga yot g‘oyalar, kino, klip, musiqa va hokazolar ta’sirida qorishib o‘z ahamiyatini yo‘qotmoqda. Ijtimoiy tarmoqlarning keng tarqalgani, undan to‘g‘ri-noto‘g‘ri foydalanish natijasida yoshlarning ongi, dunyoqarashi salbiy fikrlar, keraksiz informatsiyalar bilan to‘lmoqda.

Bugungi tezkor globallashuv jarayonida ma’naviyatni saqlab qolishning yagona chorasi insonning qoniga, joniga komil inson g‘oyasini singdirishdir. Xo‘sh, bu qanday amalga oshiriladi?

Bu muhim vazifaning umumiy yo‘nalishini Yurtboshimiz shunday belgilab bergan: *“Bizni hamisha o‘ylantirib keladigan yana bir muhim masala – bu yoshlarimizning odob-axloqi, yurish-turishi, bir so‘z bilan aytganda, dunyoqarashi bilan bog‘liq. Bugun zamon shiddat bilan o‘zgaryapti. Bu o‘zgarishlarni hammadan ham ko‘proq his etadigan kim — yoshlar. Mayli, yoshlar o‘z davrining talablari bilan uyg‘un bo‘lsin. Lekin ayni paytda o‘zligini ham unutmasin. Biz kimmiz, qanday ulug‘ zotlarning avlodimiz, degan da’vat ularning qalbida doimo aks-sado berib, o‘zligiga sodiq qolishga undab tursin. Bunga nimaning hisobidan erishamiz? Tarbiya, tarbiya va faqat tarbiya hisobidan”*. Tarbiyada esa tasavvufning o‘rni beqiyos. Tasavvufda komil insonni tarbiyalash masalasi diqqat markazida turadi. Va bu ish bosqichma-bosqich amalga oshiriladi. Tasavvuf – bu eng avvalo komil inson haqidagi ta’limotdir, bu insonning ruhiy me’yorga erishishi haqidagi hamda beqaror o‘zgaruvchan holatdan barqaror holatga o‘tuvchi, rivojlanish, takomillashish darajalariga yetaklovchi ta’limotdir. Insonning o‘z ma’naviy olamini shakllantirish va boshqarish uning o‘zidan katta matonat, mehnat va iroda talab etadi. Tasavvuf aynan inson qalbini ezgulikka yetaklovchi ta’limotdir.

Shuningdek, 2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasida ma’naviyatga, yoshlar tarbiyasiga qaratilgan maqsadlar ilgari surilgani va bu masalaning umummilliy ahamiyat kasb etishi globallashuv sharoitida komil insonni tarbiyalash nechog‘lik muhim ekanini ko‘rsatadi. Taraqqiyot strategiyasining “Ma’naviy taraqqiyotni ta’minlash va sohani yangi bosqichga olib chiqish” nomli beshinchi yo‘nalishida, o‘zbek xalqining milliy qadriyatlari va ma’naviy merosini asrab-avaylash, keng ommalashtirish hamda eivojlantirishni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash ustuvor vazifalardan biri ekanligi ta’kidlangan. Aholi o‘rtasida huquqiy madaniyatni shakllantirish bo‘yicha huquqiy ma’rifiy tadbirlarni xalqimizning boy tarixi, ilmiy-madaniy merosi, milliy-diniy qadriyatlarni o‘rgatish

bilan uyg‘un holda tashkil qilish kabi masalalarga alohida e’tibor qaratilgan. Prezidentimiz Sh. Mirziyoyev: “Agar jamiyat hayotning tanasi iqtisodiyot bo‘lsa, uning joni va ruhi ma’naviyatdir” deb, Yangi O‘zbekistonni barpo etishda ikkita mustahkam ustunga tayanamiz. Birinchisi – bozor tamoyillariga asoslangan kuchli iqtisodiyot bo‘lsa, ikkinchisi ajdodlarimizning boy merosi va milliy qadriyatlarga asoslangan kuchli ma’naviyat ekanligini alohida ta’kidlaydi.

Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki, tasavvufdagi nafs tarbiyasi, komil inson g‘oyalari, shuningdek xalqimizning boy madaniy va ma’naviy merosidan, axloq, odob, tarbiya borasidagi an’analaridan qanchalik samarali foydalansak, yoshlarni tarbiyalash borasida shunchalik yutuqlarga erishamiz. Ma’naviy-axloqiy tarbiya jarayonida barkamol shaxs tarbiyalanib voyaga yetadi. Axloqiy tarbiyaning bosh maqsadi esa insonni haqiqatga olib borish, uni komil shaxs sifatida tarbiyalash masalasidir. Axloqiy tarbiyani rivojlantirish bu sohada dunyoda tasavvuf ilmi borasida to‘plangan tajribalarni o‘rganish va ijtimoiy hayotga tadbiq etishni taqozo etadi. Yoshlarni axloqiy ruhiy tarbiyasini shakllantirish va axloqiy tarbiya bo‘yicha asosiy tadbirlarni oila va turli jamoalarda, xususan umumiy o‘rta maktablar va oliy o‘quv yurtlarida yuksak darajada amalga oshirish maqsadga muvofiq, deb hisoblaymiz. Bu bilan ma’lum darajada shaxs qamrab olinadi: shaxsning axloqiy qiyofasini yuksaltirish jamiyat talablari darajasida amalga oshadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Sh.Sh.Mirziyoyev “Ijtimoiy barqarorlikni ta’minlash, muqaddas dinimizning sofligini asrash – davr talabi” mavzuidagi anjumanda so‘zlagan nutqi, 2017 yil, 15 iyun
2. Hamidulla Boltaboyev. “Tasavvuf- so‘fiylik ta’limoti”
3. Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf. “ Tasavvuf haqida tasavvur” T.: “Movarounnahr” 2004
4. Mehmed Zahid Kotki. Tasawwufi ahlak. “Sena” haskiyat. A. S. Kitab 1-5. – Ahkara: 1991. Kitab 2.
5. N.Komilov. “Tasavvuf” T.: “Yozuvchi” 1996-y.

TALABALARNI MANIPULYATSIYA TA’SIRIDAN HIMOYA QILISHNING IJTIMOIY - PSIXOLOGIK ASOSLARI

Rustamov Shavkat Shuxrat o‘g‘li
Buxoro davlat universiteti psixologiya va sotsiologiya kafedrasi dotsenti,
Psixologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)
Niyozova Zarina Otabek qizi
Buxoro davlat universiteti psixologiya va sotsiologiya kafedrasi magistranti

Jahon tajribalari shuni ko‘rsatadiki, hayotimizni ijtimoiy tarmoqlar va internetsiz tasavvur qila olmaydigan zamonda yashayapmiz. Ijtimoiy tarmoq, talabalarni manipulyatsiyalarni o‘tqazish uchun bir vosita bo‘lishi mumkin. Sotsial media, internet forumlari, va onlayn chatlar orqali insonlar orasida dezinformatsiya, negativ tajovuz, yoki g‘ayrioddiy bo‘lgan salbiy ko‘rsatishlar tarqatish mumkin hisoblanadi.

Insonlarni manipulyatsiya ta’siridan himoya qilish ijtimoiy va psixologik xususiyatlarning uyg‘unligini talab qiladi. O‘z-o‘zini anglash, tanqidiy fikrlash qobiliyatlari, hissiy intellekt, qat’iyatlilik, kuchli qo‘llab-quvvatlash tizimi, vakolat va o‘ziga ishonch, manipulyatsiya taktikasini bilish, sog‘lom skeptitsizm, chidamlilik va qat’iyatlilik va axloqiy

qadriyatlar bu himoyaga yordam beradi. Insonlarda bu xususiyatlarni tarbiyalash orqali biz ularga manipulyatsiyaga qarshi turish va o‘z qadriyatlari va e’tiqodlariga mos keladigan ongli qarorlar qabul qilish imkoniyatini berishimiz mumkin.

Psixologiyada manipulyatsiya boshqasiga ta’sir qilish yoki boshqarish uchun mo‘ljallangan, odatda shaxsiy maqsadlarni osonlashtiradigan tarzda hiyla deb ta’riflanadi. Amaldagi usullar suhbatdoshning voqelikni idrok etishini buzadi yoki yo‘naltiradi, xususan vasvasa, taklif, ishontirish va ixtiyoriy bo‘lmagan yoki konsensual bo‘ysunish orqali.

Manipulyativlikning turli ko‘rsatkichlari manipulyatsiyaning turli jihatlari yoki ifodalariga qaratilgan bir qancha ko‘rinishlari mavjuddir va uning bashorat qiluvchilarining bir oz boshqacha moyilliklarini ko‘rishimiz mumkin. Kam empatiya, yuqori narsisizm, o‘z-o‘ziga xizmat qiladigan ratsionalizatsiyadan foydalanish va yuqori vakolatlilik (hukmronlik) va past muloqot (ya’ni, sovuqqonlik) bilan ajralib turadigan shaxslararo munosabat kabi xususiyatlar barcha chora-tadbirlarga mos keladi. Manipulyatsiya uchun motivatsiya o‘z-o‘ziga xizmat qilish yoki boshqalarga yordam berish yoki foyda keltirish bo‘lishi mumkin. Anti-ijtimoiy manipulyatsiya — bu boshqalarning hisobidan o‘zining shaxsiy maqsadlari yoki manfaatlariga yetishish uchun foydalanish ko‘nikmalarini ishlatishdir“, ijtimoiy xulq-atvor esa „boshqa shaxs yoki shaxslar guruhiga yordam berish yoki foyda keltirish uchun mo‘ljallangan ixtiyoriy harakat“.

Talabalarda mavjud bo‘lgan manipulyativ xatti-harakatlar odatda quyidagi zaifliklardan foydalanadi:

Psixologik bilim haqiqatan ham odamlarni samarali boshqarishga yordam beradi. Misol uchun, agar siz semiz odamlar odatda yaxshi xulqli va ovqatlanishni yaxshi ko‘rishlarini bilsangiz, bunday odamni qulay munosabatda bo‘lish uchun sozlashingiz kerak bo‘lsa, buni hisobga olish mantiqan. Yoki aksincha - agar kerak bo‘lsa, uni yomon kayfiyatga olib kelish. Yana bir misol. Agar, masalan, Karl Yungning pozitsiyasini egallash uchun erkakning ruhi va uning biologik jinsi mos kelmasa, bu erkaklar ustidan qanday hukmronlik qilishi aniq bo‘ladi. Bu erkaklikni shubha ostiga qo‘yish uchun to‘g‘ri vaqtda kifoya - va boshqaruv va yana o‘zlarining erkakligini isbotlashga shoshilishadi. Qisqasi, psixologiya bo‘yicha deyarli har qanday kitob, agar hozirgi holatda bo‘lsa, odamlarni samarali boshqarishga yordam beradi. Ko‘pgina manipulyatorlar - faqat o‘z-o‘zini o‘rgatganligi sababli, kitoblardagi shubhasiz foydalari manipulyatorlarning mahoratini oshirishga yordam beradi. Gap manipulyatsiya qilinganmi yoki yo‘qligida emas - hamma odamlar buni muntazam ravishda qilishadi. Qurbonlar tomonidan shubha tug‘dirmasdan, muloyimlik bilan manipulyatsiya qilishni o‘rganish juda muhim - nima uchun siz o‘tirgan novdani kesishingiz kerak. Deyarli barcha akademik psixologiya pul asoslarga asoslangan. Inson u subyekt sifatida, ko‘pincha obyekt sifatida - idrok, ma’lumot, fikr-mulohaza, ta’lim, ta’lim va boshqalar sifatida tasavvur qilinadi.

Manipulyatsiyadan himoyalanish zarurati kamaygan muhitni yaratish muammosi ham xuddi shunday muhim. Bu muammo psixologik xizmatlar qayerda paydo bo‘ladi. Ma’lumki, har qanday psixologik xizmat to‘laqonli shaklga aylansa, odamlarni to‘liq qamrab olish, o‘zi yaratilgan ta’sir ko‘rsatish yo‘lida rivojlanadi.

Talabalarni manipulyatsion ta’sirlarga qarshi immunitet shakllanganlik darajalarini aniqlashga qaratilgan metodlarni tadqiqot maqsadidan kelib chiqib uch holat, ya’ni, yosh, jins, hudud kesimida tahlil qilishga ham urinib ko‘rdik.

1-**jadval**

Regressiya psixologik himoya mexanizmi namoyon etilishining gender tafovutlari bo‘yicha ko‘rsatkichlari (n=240)

	Jinsi		O‘rtacha qiymat	Standart og‘ish	T	Ishonch daraja-si
regressiya	qizlar	125	6,5633	2,29454	3,61	,005
	o‘g‘il bolalar	115	6,0235	2,42114		

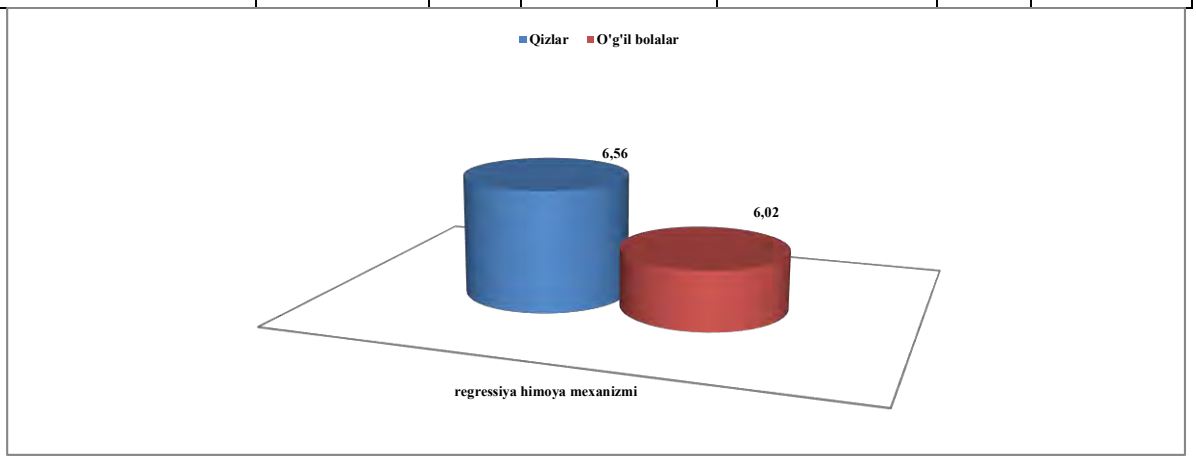

1-rasm. Regressiya psixologik himoya mexanizmi namoyon etilishining gender tafovutlari bo‘yicha ko‘rsatkichlari

Biz tadqiqot davomida o‘g‘il bolalar va qizlarning psixologik himoya mexanizmlarida tafovutlar mavjudmi yoki yo‘q degan holatlarga quyidagicha javob oldik. Regressiya psixologik himoya mexanizmi bo‘yicha ishonch darajasidagi farqlarni kuzatdik (t=3,61; p>0,005). Regressiya psixologik himoya mexanizmiga moyillik o‘g‘il bolalarga nisbatan qizlarda yuqori ekan. Psixologik himoya mexanizmida regressiya holatlari moslashish holatlarini ongsiz holatda idrok qilinishi bilan bog‘liqdir. Qizlarda emotsional holatlar regressiv xarakterga egaligini ko‘rsatdi. Qizlarda emotsional holatlarni o‘zlariga olish va emotsional holatlardan foydalanish yuqoriligi qayd qilindi, ular ma’lum bir muammoga duch kelib qolsalar regressiya darajasini oshishi bilan chiqib ketar ekanlar, masalan yosh bolalarga xos bo‘lgan xususiyatlarni namoyon qilishi bilan. O‘g‘il bolalarda esa bu holatlar qizlarga nisbatan past, ya’ni ular regressiyaga murojaat qilmasligi ma’lum bo‘ldi.

Ma’lumki, texnologiya (yoki hunarmandchilik) san’atdan ko‘ra osonroqdir. Shuning uchun, manipulyatsiya muammosini sinchkovlik bilan ko‘rib chiqish, menimcha, manipulyatorlarga emas, balki manipulyatorlar qurbonlariga ko‘proq foyda keltiradi. Bilimlarni shakllantirishning aks ettirish usullari, ularni o‘zgartirish vositalari va ulardan foydalanish usullari har qanday bilim sohasidagi tadqiqotchilarning uslubiy masalalari mavzusidir. Psixologiya metodologik muammolarga ayniqsa sezgir. Bu xususiyatni tushuntirning uning tabiiy yoki insoniy maqomidagi ikki tomonlama pozitsiyasi bo‘lishi mumkin. Aftidan, gumanitar psixologiya yoki fanga murojaat qilish to‘g‘risidagi munozaralar hali tugamaganga o‘xshaydi. Yagona qaror qabul qilish uchun asoslar va boshqasi mumkin, har qanday uzoq muddatli nizoda bo‘lgani kabi. Ko‘rinib turibdiki, tez-tez bo‘lgani kabi, nizo har xil asoslar asosida olib boriladi, lekin hali ham asoslar haqida xabardor emas. Psixologlar bizning fanimiz qoidalarini kuchga kirganlarida, o‘zlarining mantiqiyligini aniqlashda juda ko‘p qiyinchiliklar paydo bo‘ladi.

Psixologik tadqiqotlar mavzusi odamlar o‘rtasidagi aloqa, asosiy cho‘qqi yoki shaxs ichidagi jarayonlar bo‘lsa, muammo ayniqsa keskinlashadi.

Xulosa. Xulosa o‘rnida shuni ta’kidlash joizki, talaba-yoshlarda tanqidiy fikrlash qobiliyatlari talabalarni manipulyatsiyadan himoya qilishda ham muhim rol o‘ynaydi. Tanqidiy fikrlash qobiliyatlari rivojlangan talabalar axborotni xolisona tahlil qila oladilar va uning ishonchliligini baholaydilar. Ular ishonarli xabarlarning sabablarini so‘roq qiladilar va taqdim etilgan dalillarni baholaydilar, bu manipulyatorlarga o‘z fikrlarini o‘zgartirishni qiyinlashtiradi.

Bundan tashqari hissiy intellekt yana bir muhim xususiyatdir. Yuqori hissiy intellektga ega bo‘lgan talabalar o‘zlarining his-tuyg‘ularini tushunish va boshqarish, shuningdek, boshqalarning his-tuyg‘ularini tan olish va ularga hamdardlik bildirish qobiliyatiga ega. Bu ularning zaifliklaridan foydalanadigan hissiy manipulyatsiya taktikasiga qarshi turishga imkon beradi. Talabalar o‘zlarining va boshqalarning his-tuyg‘ulari bilan uyg‘un bo‘lish orqali o‘zlarini manipulyatsiyadan yaxshiroq himoya qilishlarini asoslandi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. APA Dictionary of Psychology. Washington, DC: American Psychological Association. n.d. Retrieved 10 October 2021
2. Simon, George K. In Sheep’s Clothing: Understanding and Dealing with Manipulative People, 1996. ISBN 978-1-935166-30-6.
3. Kantor, Martin. The Psychopathology of Everyday Life: How Antisocial Personality Disorder Affects All of Us, 2006. ISBN 978-0-275-98798-5.
4. Dotsenko ELPsychology manipulation: phenomena, mechanisms and zaschita.- M .: CheRo, Publisher State University, 1997 - 344 p.ISBN 5-88711-038-4

SUD PSIXOLOG EKSPERTINING IJTIMOIY-PSIXOLOGIK KOMPETENTLIKNI O’RGANISH – PSIXOLOGIK MUAMMO SIFATIDA

Olimov Laziz Yarashovich
Buxoro davlat universiteti professori
Ispandiyorova Gullola Otabek qizi
Buxoro davlat universiteti talabasi

Zamonaviy psixologiyada sud psixolog ekspertlari ijtimoiy-psixologik kompetentligi namoyon etilishi va rivojlanishi muammosini o‘rganishga qaratilgan ilmiy tadqiqot ishlarini tahlil qilar ekanmiz, ulardagi kasbiy va ijtimoiy-psixologik kompetentlik metodologiyasiga aloqador bo’lgan ko‘plab psixologik xususiyatlarni nazariy jihatdan izohlashga alohida e’tibor qaratdik. Bir qancha ilmiy adabiyotlarning tahliliga asoslanadigan bo‘lsak, ijtimoiy-psixologik kompetentlikni aniqlashga doir tadqiqotchilar tomonidan turlicha yondashuvlar mavjudligini ko‘rishimiz mumkin.

Ijtimoiy-psixologik kompetentlik jarayoni nafaqat ijtimoiy va tadbiqiy psixologiya, balki ko’pgina psixologiya fanlarining ham amaliyotda qo’llanilishida ko’rishimiz mumkin. Xuddi shunday kategoriya ilmiy adabiyotlarda o’z ifodasini topgan bo’lib, kasbiy faoliyat samaradorligiga faqat kompetentlik vositasi sifatidagi ijtimoiy-psixologik samaradorlik mezoni sifatida baholash uchun mukammal darajadagi yagona ilmiy metodologik ishlanma hali qabul qilinmagan.

Sud psixolog ekspertining ijtimoiy-psixologik kompetentligini o'rganish bo'yicha olib borilgan kuzatishlarimiz va tadqiqot muammosiga aloqador bo'lgan fundamental adabiyotlar tahlili ijtimoiy-psixologik kompetentlik muammolari bilan shug'ullanuvchi olimlarning qarashlariga alohida e'tibor qaratishni taqozo etadi.

Sud psixolog ekspertining ijtimoiy-psixologik kompetentligi deganda - sud psixolog ekspertining shunday kasbiy faoliyati nazarda tutiladiki, bunda yetarlicha yuqori darajada amaliy kasbiy faoliyat, kasbiy muomalani amalga oshira olishi nazarda tutiladi. Ayni paytda, sud psixolog ekspertining ijtimoiy-psixologik kompetentligi uning kasbiy bilim va malakalari, boshqa bir tomondan esa kasbiy pozitsiyasi va psixologik sifatlari mutanosibligi bilan baholanishi mumkin.

Hozirgi kunda kompetentlik asosan, inson qobiliyati sifatida qaralsa, u holda insonning turli xil qobiliyati va iste'dodi haqida fikr yuritish imkoniyatini beradi. Bunda "qobiliyat" tushunchasi talqiniga turlicha yondashuvlar mavjudligini ko'ramiz.

Funksional-genetik yondashuvda qobiliyatni u yoki bu psixik jarayonni amalga oshiruvchi funksional tizimlarning samaradorlik tavsifi sifatida talqin etiladi. Bu holatda shaxs tuzilmasidagi motivatsion, xulq-atvor va kognitiv komponentlarning birlashuvini aks ettiruvchi "kompetentlik" va "kompetensiya" tushunchalari qobiliyatlar sifatida qaralishi mumkin.

A.I.Subetto kompetensiya va kompetentlik tushunchalarining sifat, xususiyat, mahorat toifalari doirasida o'rganadi. Uning ta'kidlashicha, kompetentlik va kompetensiya tushunchalari murakkab strukturali va dinamik ta'lim jarayonidir, ammo sifat va xususiyat toifalariga nisbatan ikkinchi darajali hisoblanadi. Bu esa o'z navbatida quyidagi umumiy tamoyillarga bo'ysunadi:

– yaxlitlik va tizimlilik tamoyili, bunda sifatning ichki tuzilmasi asos qilinadi;

– obyektning sifatini yuqori sifat darajasida, sifatning tashqi tuzilmasi esa, obyekt yoki jarayonning tashqi muhit bilan o'zaro ta'siri sifatini real sifat darajasida aniqlaydi;

– sifatning vujudga kelishi va rivojlanishida potensial va dolzarb tashqi va ichki ziddiyatlar tizimining mavjudlik tamoyili;

– turli jarayonlar sifatini natijalarda aks ettirish tamoyili.

Kompetentlik va kompetensiya kategoriyalarining tuzilmasini o'rganish jarayonida bir nechta yo'nalishlarni ajratib ko'rsatish mumkin. Ko'pgina mualliflar faoliyatli yondashuvni istiqbolli deb baholaydilar, shuningdek ular kompetentlikni kasbiy faoliyatda namoyon bo'ladi va shu bilan bir qatorda uning asosi ham, deb hisoblaydilar. Bunday holatda kompetentlik jarayonning aniq doirasida samarali harakatni yuzaga keltirish uchun zarur bo'lgan ichki resurslar tizimi sifatida tushuniladi. Kompetentlik tuzilmasi quyidagi komponentlarga ajratiladi: yo'naltiruvchi va ijrochi, mazmunli (bilim) va jarayonli (ko'nikma), kognitiv va operatsional.

Ijtimoiy-psixologik kompetentlik muammosining umumiy jihatlari G.M.Andreyeva, Ye.A.Abulxanova-Slavskaya, V.P.Bederxanova, A.A.Bodalev, M.Kyarest, V.A.Labunskaya, A.N.Leontev, A.K.Markova, D.Mayers, Ye.S.Mixaylova, A.V.Petrovskiy, S.L.Rubinshteyn, A.V.Xutorskiy, A.J.Yujaninova kabi olimlar tomonidan tadqiq etilgan.

A.K.Markova ijtimoiy kompetentlikni mazmun jihatdan tahlil qilib, uning jarayonli va natijali tomonlarini ajratib ko'rsatgan. Muallif kompetentlik tuzilmasini jarayon (pedagogik faoliyat, pedagogik muloqot, o'qituvchi shaxsi) va pedagogik faoliyat natijalari, ya'ni ta'lim oluvchining ta'lim olganlik va tarbiyalanganlik nuqtai nazaridan tizimlashtirilgan.

Chunonchi, mehnat foliyatining barcha jihatlari uchun psixologik modul deb nomlanuvchi kasbiy bilim, ko'nikma va malakalar, kasbiy psixologik xususiyatlar ishtirok etadi. Shuningdek, kompetentlik tuzilmasi faoliyatning ichki vositasi, ya'ni motiv, bilim, ko'nikma va

malaka kabi elementlarni qarab chiqish uning jarayonli va natijali ko'rsatkichlarini hisobga olish haqidagi tasavvur paydo bo'ladi.

A.V.Xutorskiyning o'tkazgan ilmiy izlanishlarida, kompetentlik – o'ziga xos individual-psixologik xususiyat sifatida namoyon bo'lishi, kompetensiya esa insonning aniq bir muhitda samarali va sifatli faoliyati uchun zarur bo'lgan tayyorgarlikka qo'yilgan va oldindan belgilangan ijtimoiy talablardan iboratligini ta'kidlaydi.

Bizning fikrimizcha, kompetentlik faqatgina individual psixologik xususiyat bo'libgina qolmasdan, balki hissiy-irodaviy sifatlarni ham o'z ichiga oladi. Agarda mana shu hissiy-irodaviy sifatlar bo'lmaganida edi, sud psixolog eksperti o'z kasbiy faoliyatlarini samarali tashkil qila olmas edilar.

M.Kyaerst tadqiqotlarida kompetentlikning mohiyati va uning asosi sifatida (qobiliyatlar, iqtidor, bilim), inson faoliyati jarayon sifatida (ta'riflar, tavsiflar, alomatlar), faoliyat natijalari (ish natijalari, faoliyat obyektidagi o'zgarishlar) kabi komponentlar kiritiladi. Muallif kompetentlik mazmuniga quyidagi tavsiflarni kiritgan:

– lavozimda ishlayotgan shaxs(xodim)ga majburiy bo'lgan masalalarga intellektual mosligi;

– mutaxassis tomonidan shakllantirilgan va hal etilgan masalalarning asosiy ishdagi miqdori va sifati;

– asosiy masalalarni hal etishdagi muvaffaqiyat;

– muammoli masalalar yechimining samaradorligida namoyon bo'luvchi shaxsning xususiyatlari. Bu yerda olim kompotentlik tushunchasiga ko'proq insonning individual psixologik xususiyatlarini inobatga olib yondashgan.

Psixologik kompetentlik tuzilmasida J.G.Garanina quyidagi ikkita darajaning mohiyatini bilim, ko'nikma, malaka va fikrlash asosida talqin qiladi:

1) kategoriyalar, hissiy-emotsional obrazlar, ijtimoiy etalonlar, stereotiplar va boshqalar, hamda fikrlash tizimlari (ijtimoiy muammolarni hal etish bo'yicha refleksiv aqliy faoliyat);

2) amaliy, ijrochilik, ya'ni insonlar bilan o'zaro ta'sir o'tkazish malaka va ko'nikmalar tizimi. Yuqoridagi ikkala yo'nalish kompetentlikning refleksiv va progressiv xususiyatlarini ochib berishga xizmat qiladi.

Bizning fikrimizcha, agar shu ikki daraja bo'lmaganida edi kompetentlik tushunchasining mohiyati u qadar to'laqonli hisoblanmasdi.

O.A.Bulavenkoning ta'kidlashicha, kompetentlikni kasbiy faoliyatning o'ziga xos chizgisi sifatida emas, balki shaxsning turg'un oshirilgan yoki pasaytirilgan faollikda namoyon bo'luvchi holati sifatida qarash kerakligini taklif etadi. Fikrimizcha, kompetentlik faqat faol kasbiy faoliyatda namoyon bo'ladi, faoliyatda qanaqadir turg'unlik bo'lishi uni muvaffaqiyatga erishishida to'siq bo'lishi mumkin.

I.A.Zimnaya kompetentlikni yo'naltirilganlik, maqsadni qo'ya bilish, xulqning hissiy-irodaviy boshqarilishi, qadriyatli-mazmunli munosabatlarni o'z ichiga olgan shaxs xususiyatlari sifatida qaraydi. Uning fikricha, kompetentlik tuzilishi quyidagi komponentlar tizimidan iborat:

a) shaxsning ichki psixik, tashqi xulqiy harakatida ushbu xususiyatlarni namoyon qilishga tayyorlik;

b) muvaffaqiyatga erishish uchun vazifalarni bajarishning vositasi, metodlari va dasturlarini anglash, ijtimoiy va kasbiy masalalarni yecha olish, tartib-intizom talablari va o'ziga xos bo'lgan me'yorlariga rioya qilish. Bu kompetensiyaning asosiy mazmun-mohiyatini quyidagicha mazmunda ochib beradi;

c) bilimlarni amaliyotda qo'llay olish tajribasi, ya'ni ko'nikma va malaka;

d) hissiy-irodaviy regulyatsiya, kompetentlikni namoyon qila olish qobiliyati, uning ijtimoiy va kasbiy o'zaro ta'sir holatlariga bog'liq holda namoyon bo'lishini muvofiqlashtirish sifatida.

Yuqoridagilardan ko'rinib turibdiki, kompetensiya tarkibida ijtimoiy-psixologik va kasbiy kompetentlikning namoyon bo'lish holatlarida o'zini-o'zi nazorat qilish, shaxsiy va kasbiy imkoniyatini namoyon qilish qobiliyatini aks ettiruvchi o'ziga xos belgilarni ajratish zarur. Sud psixologik ekpertizasi jarayonida o'z bilim, ko'nikma va malakalarni samarali qo'llash sud psixolog ekspertidan o'zini-o'zi idora qilish va o'zini-o'zi boshqarishning psixologik mexanizmlarining shakllanishini talab qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Olimov L.Ya. Psixodiagnostika va psixometrika asoslari. Darslik. "Durdona" nashriyoti. Buxoro. 2021. -B. 747.
2. Olimov L.Ya. Umumiy psixodiagnostika. "Durdona" nashriyoti. Buxoro. 2020. -B. 1103.
3. Olimov L.Ya., Maxmudova Z.M.. Psixodiagnostika va eksperimental psixologiya. o'quv qo'llanma. "Turon zamin ziyo" nashriyoti. T. 2020. -B. 820.
4. Olimov L.Ya., Nazarov A.M.. Xulqi o'gishgan bolalar psixologiyasi. O'quv qo'llanma. "Tafakkur avlodi" nashriyoti. Buxoro. 2020. -B. 490.
5. Olimov L.Ya., Bahronova M.O'.O'smirlar ma'naviyatini shakllantirishning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari. Science and education. Scientific journal. Volume 3, issue 3. March 2022 407-413 p.

BOLA FAOLIYATINI TASHKIL QILISHDA OILANING ROLI HAMDA OILADA AXLOQIY VA MADANIY MALAKALARNI SHAKLLANTIRISH.

Ismatova Dilafruz Tuymuratovna
BuxDU psixologiya va sotsiologiya kafedrasi dotsenti, (PhD)
Sayfullayeva Shahinabonu G'ayrat qizi
Psixologiya ta`lim yo'nalishi 1-bosqich talabasi.

Oila jamiyatning asosiy bo'g'ini hisoblanadi. Azaliy qadriyatlar, ma'naviyat va tarbiyaning ilk ko'rinishlari oilada ildiz otadi. Bolalarni tarbiyalash ishida eng muhim shart-oilaning mustahkam, ma'naviy sog'lom asosga qurilganligi, avvalo, ota-onalarning o'zlari tarbiyalangan bo'lishlari, ular o'rtasida totuvlik, ahillik, chin do'stlik barqaror bo'lishi, bolalarni kelajak hayotga tayyorlash- ularning kundalik e'tiqod tarzida mas'uliyatli burch ekanligini ongli tushunishlari va buni amalda oqlashlari kerak.Bola jamiyatning a'zosi, mukammal shaxs sifatida muayyan ijtimoiy muhitda kamol topar ekan, uning butun bilish jarayonlari, o'ziga xos xususiyatlari va ruhiy holatlari, ongi rivojlanadi. Ana shu rivojlanish natijasida uning psixikasi, ongi go'dakning dastlabki oddiy aks ettirish (in'ikos)tarzidagi sodda ongidan balog'atga yetgan insonlarga xos tevarak-atrofni, borliqni, odamlarni, to'liq, yaqqol, to'la va anglab aks ettirish darajasigacha taraqqiy etadi. Novator-pedagog , "Ota-onalar kitobi''da, hozirgi ota-onalar bolalarni tarbiyalab o'stirish bilan mamlakatimizning kelajak tarixini, demak, dunyo tarixini ham tarbiyalab yetishtiradilar"deb ta'kidlaydi. Bir donishmand "bir bolani tarbiya qilish, bir davlatni

idora qilishdan ko‘ra qiyin kechadi”, degan edi. Modomiki shunday ekan, farzandlarimiz tarbiyasini, barcha ishlardan ustun qo‘ya bilishimiz kerak.

Oilada bolalarni komil inson etib shakllantirish uchun ularning aqliy tarbiyasini maqsadli tashkil etish pedagogika va psixologiya mutaxassislari, ota-onalarining asosiy vazifasi hisoblanadi. Chunki, aqliy tarbiyani to‘g‘ri tashkil qilish tarbiyaning boshqa tarkibiy qismlarining muvaffaqiyatli ta’minlanishiga xizmat qiladi. Bolaga aqliy tarbiya bermay turib uni oila va ijtimoiy hayotga tayyorlab bo‘lmaydi.

Oila sharoitida ota-onalarning eng asosiy vazifasi bolalarda bilim olishga bo‘lgan qiziqishlarini, maylini tarbiyalashga erishishidir. Buning uchun ota-onalar bolalar tomonidan so‘raladigan turli savollarga befarq bo‘lmasligi, ularning bilishga oid intilishlarini, diqqat bilan kuzatib borishlari va harakatlarini qo‘llab-quvvatlashlari juda foydali. Bilimga bo‘lgan qiziqishlarini rivojlantirishda qiziqqan yo‘nalish bo‘yicha ilmiy, badiiy adabiyotlar bilan o‘z vaqtida ta’minlash, taniqli allomalarning uy muzeylariga sayohatga borish ular hayoti faoliyati bilan tanishish, kinofilmlar ko‘rish, internet axborotlarini o‘rganish kabi oilaviy tarbiyaviy tadbirlar bolalar bilimlarining ortishiga, mustahkamlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

A.S. Makarenko “Ota-onalar kitobi”da bolalar tarbiyasi xususida har xil oilalarni misol qilib keltiradi, ularning qanday asosda qurilganligini aytib, undagi salbiy tomonlarni ham, ijobiy tomonlarni ham ko‘rsatib o‘tadi. A.S. Makarenko oilada bolalarni to‘g‘ri tarbiyalashda ota-ona namunasi, ularning obro‘si muhim rol o‘ynashini birinchi o‘ringa qo‘yadi. Tashqi ko‘rinishdan dilkash, o‘z farzandlariga g‘amxo‘r bo‘ib ko‘ringan, ammo ota-onalik ma’naviy qiyofasini butunlay yo‘qotgan, jahl g‘azab o‘tini sochib o‘z farzandining yosh murg‘ak qalbini kuydirayotgan, uning kelajagini bo‘g‘ayotgan, salomatligini izdan chiqarayotgan, hayotdan bezdirayotgan, uning jamiyat uchun ham, o‘z hayoti va kelajagi uchun ham mutlaqo yaroqsiz bo‘lib qolishiga sabab bo‘lgan kishilar, yaramas oila muhiti, kaltabin, jaholatparast ota-onalar xususida atoqli pedagogning gapirib kuyinishida jon bor. U ota-onalarga qarata: “ Siz bolangiz bilan yonma-yon bo‘lganingizda emas, balki uyda yo‘q paytingizda ham tarbiyalay oling. Sizning tarbiyaviy ta’siringizni bolangiz doimo his qilib tursin”,- deydi. Bunga, albatta, ota-onalar o‘z farzandlari oldidagi yuksak obro‘si orqali erishishlari mumkin. Oilada bolalarning o‘zlari bajaradigan yumushlari bo‘lishi lozim. Bolalarning o‘z topshiriqlarini a’lo darajada bajarishlarini, boshlagan ishlarini oxirigacha yetkazishlarini, ishdagi saranjom-sarishtaligini, mas’uliyatini sezish tuyg‘usini, tashabbuskorligini, ijodkorligini ota-ona qattiq nazorat ostiga olishlari yaxshi natijalar beradi.

Kichik yoshdagi bolalar hayotida o‘yinning ahamiyati katta. Atoqli olimlar “bola kichikligida o‘yin faoliyatiga qanday munosabatda bo‘lsa, katta bo‘lganda ham mehnat faoliyatiga xuddi shunday munosabatda bo‘ladi”, deb ta’kidlaydilar. Krupskayaning fikricha, 5 6 nafar bolaning boshini qovushtirib ularni o‘yin faoliyatiga jalb eta olgan, o‘yinning borishini muvofaqqiyatli tashkil etib, o‘z tengdoshlari faoliyatini to‘g‘ri uyishtirayotgan bolalardan kelgusida davlat arboblari yetishib chiqishi ehtimoldan holi emas. Bunga misol tariqasida jahongir Amir Temur olishimiz mumkin. Ertaklar, badiiy adabiyot va san’at asarlari kichik yoshdagi bolalarning murg‘ak qalblarini to‘lqinlantirib, ularning estetik va axloqiy jihatdan shakllanishlarida g‘oyat muhim rol o‘ynashi hammaga ma’lum.

“Farzandlaringizni izzat-ikrom qilish bilan birga, axloq-odobini ham yaxshilangizlar”,- deyiladi Muhammad payg‘ambar hadislaridan birida. Farzand -hayotning guli. Darhaqiqat , odobli farzand bilan hayotimiz fayzlidir. Biroq farzandlarimiz xatti-harakatida ham goho nuqsonlar ko‘zga tashlanadi, ularni o‘z vaqtida oldini olib, bartaraf etmaslik yomon oqibatlarga

olib keladi.Tarbiya ishining zargarning mehnatidek nozik ish ekanligini unutmagan holda, bolani eng kichik yosh davridan boshlab xulq-odob, yurish-turish malakalariga o‘rgatib borish, buning uchun avvalo, mashq qildirish, suhbat, tushuntirish, ishontirish, ibrat-namuna kabi ilmiy-amaliy metodlardan oqilona foydalanish maqsadga muvofiqdir. Inson o‘z oldiga qo‘ygan maqsadiga yetish uchun tinimsiz mehnat qilar ekan, buning uchun avvalo, unda mustahkam iroda bo‘lishi lozim. Demak, biz tarbiyaviy ishimizning asosiy yo‘nalishini bolalarda mashq qilish sifatlarini shakllantirishga qaratishimiz zarur. Bunda kun tartibi katta rol o‘ynab, uning asosida o‘z faoliyatini tashkil etgan bola vaqtdan unumli foydalana oladi, hayoti davomida qunt bilan ishlash, mehnat qilish ko‘nikmasiga ega bo‘ladi. Unda intilish bilan shaxsiy imkoniyatiga baho berish o‘rtasida uyg‘unlik vujudga keladi. Vaqti-vaqti bilan axloqiy mavzularda suhbat o‘tkazib, bolaning ongiga ta’sir etish ham ahamiyatlidir.

Oilada ota-onalar birinchi galda o‘z bolasining o‘qishga bo‘lgan munosabati haqida boshlang‘ich sinf o‘qituvchisiga to‘g‘ri, asosli ma’lumot berishi juda muhim va foydalidir. Ota-onalar o‘g‘li yoki qizining sog‘ligi, intilishlari, harakatlari, fe’l-atvori, o‘qish, yozishga bo‘lgan munosabatlari va umumiy tayyorgarligi to‘g‘risida aniq ma’lumot bersa, bolani maktabga tayyorlash oson kechadi.

Bunday suhbatni badiiy asar qahramonlari, vatanimizning ajoyib kishilari hayoti va faoliyati to‘g‘risida, tabiat olami haqida qiziqarli qilib o‘tkazish mumkin. Bunda o‘g‘il va qizlarning yosh xususiyatlari, bilim saviyalari, aqliy imkoniyatlari, qiziqishlari, qobiliyatlari e’tiborga olingan holda tarbiyaviy tarbiyani tashkil etish maqsadga muvofiqdir. Ota-ona esa farzandlar nigohida eng buyuk kishilardir. O‘zining eng yaxshi sifatlari: mehnatsevarligi, bir-birlari bilan ahilligi, farzandlariga g‘amxo‘rligi, qo‘shnilari bilan ittifoqligi qariyalarga nisbatan mehribonligi, kishilarga iltifotliligi- odamoxunligi, ochiqko‘ngilligi, kamtarlik xususiyati; oddiy va bejirim kiyinishi, xullas, tashqi va ichki qiyofasining go‘zalligi bilan farzandlar nazarida “eng chiroyli, istarasi issiq” kishilardir. Haqiqatan ham, ana shu fazilatlar sohibi bo‘lgan har bir ota va ona kelgusida o‘z farzandlari tomonidan bir umr e’zozlanadi. Chunki ular mashaqqat chekib, jon pardasida ardoqlagan, mehr chasmasi bilan o‘stirgan nihollarining kelgusidagi shirin mevasidan bahramand bo‘ladilar.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. H. Uzoqov, A. Tojiyev “Oila etikasi va psixologiyasi”.
2. E. G‘oziyev “Ontogenez psixologiyasi”
3. Ismatova D.T.Oilaviy psixologik xizmatda shaxslararo munosabatlarni empirik tahlili Ta’lim va innovatsion tadqiqotlar (2023 йил №5) 338-343 b.
4. Ismatova D.T.Oilaviy munosabatlarda emotsional zo‘riqishlarni korreksiyalashning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari ―Pedagogik mahorat ilmiy-nazariy va metodik jurnal. 2023, № 596-101b

ИССЛЕДОВАНИЕ ОСОБЕННОСТЕЙ СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ АДАПТАЦИИ ПОДРОСТКОВ, ПРОЖИВАЮЩИХ В СЕМЬЯХ С НАСИЛИЕМ

Шарипова Асаль Сарваровна,
Докторант 2 курса Научно-исследовательский институт «Оила ва хотин-кизлар», город Ташкент

Тема насилия в семье в настоящее время является одной из самых острософиальных проблем в мировом сообществе, разрешение которой требует комплексного подхода, в том числе и изучения психологических особенностей этого явления.

Политика РУз также ориентирована на борьбу с насилием в семье и на нивелирование его последствий. Одним из приоритетных направлений Республики Узбекистан является укрепление и улучшение положения семьи как ячейки общества, а также достижение гендерного равенства в обществе. Приход к власти Президента Ш. Миризиёева положил начало принятию ряду нормативно-правовых документов, которые являются гарантом обеспечения прав женщин и детей. Так, в 2019 году были приняты законы «О гарантиях равных прав и возможностей для женщин и мужчин» и «О защите женщин от притеснения и насилия» , которые служат укреплению статусу женщин и детей в семье. Принятие **Закона от 11.04.2023 г. «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Узбекистан в связи с дальнейшим совершенствованием системы надежной защиты прав, свобод и законных интересов женщин и детей», представил возможность перейти на новый уровень борьбы с насилием в их отношении.** В течение последних десятилетий семейное насилие является одной из самых актуальных проблем в мире – согласно данным ВОЗ от 9 марта 2021 года, 27 % женщин в мире испытывали/испытывают физическое или сексуальное насилие со стороны партнера. (исследования проводились в период 2000-2018 гг.). Статистика по Республике Узбекистан также оставляет желать лучшего – согласно озвученным данным Главы Сената Танзилы Нарбаевой, в 2021—2022 годах правоохранительные органы получили более 72 тысяч обращений о домогательстве и насилии над девочками и женщинами. Большая часть обращений — свыше 61 тысячи, или 85 %, касалась случаев, произошедших в семьях.

Насилие в любой форме его проявления (физическое, сексуальное, экономическое, психологическое) является прямой угрозой не только самой непосредственной жертве насилия – женщине, но также наносит разрушительное воздействие на и так называемые «косвенные» или «вторичные» жертвы насилия – детей, которые являются свидетелями в ситуации насилия и постоянно пребывают в ожидании агрессивных действий обидчика. Будучи свидетелями происходящих конфликтных ситуаций в доме, они также подвергаются деструктивному влиянию агрессии обидчика, что приводит их к ПТСР (посттравматическое стрессовое расстройство). Также, одной из поставленных задач в настоящее время является дифференцирование прямого насилие над ребенком от «косвенного», что представляет собой проблему, ввиду табуированности этой темы. Как показывают исследования, родители, находясь в конфликтных отношениях, также склонны к жестокому и грубому обращению с ребенком и отсутствию реакции на его

потребности, что еще более усугубляет по состояние ПТСР, однако, этот вопрос пока в мировом сообществе малоизучен.

Лонгитюдные исследования подтверждают, что в последующем дети-свидетели домашнего насилия чаще становятся жертвами насилия сами: вероятность виктимизации девушек увеличивается на 40%, https://www.doj.state.or.us/wp-content/uploads/2017/08/domestic_violence_and_children.pdfс вероятностью до 70 % юноши перенимают модели поведения агрессора в семье и используют их в последующей взрослой жизни. Нарушения внутрисемейных отношений приводит к формированию различных отклонений в эмоциональной и поведенческой сферах, нарушаются коммуникативные механизмы общения со сверстниками. Предполагается, что в мире невольными свидетелями насилия становится от 3 до 7 миллионов детей в год.

В нашем исследовании было решено установить взаимосвязь между субъективной семейной ситуацией ребёнка и особенностями социально-психологической адаптации ребенка. Насилие исследуется в его физическом проявлении.

В исследовании приняли участие 136 детей младшего и старшего подросткового возраста 6 и 9 классов МБОУ, из них 70 девочек и 66 мальчика.

На первом этапе исследования были использованы авторский опросник, интервью для диагностики насилия (Волкова Е.Н., 2008) и методика «семья животных» что позволило выявить детей, в семьях которых присутствует насилие.

Из 63 учеников шестых классов детей 3 человека или 5 % ответили утвердительно на вопросы о наличии в семье агрессивных действий непосредственно к самому ребенку. Согласно анализу результатов авторского опросника, количество детей, которые испытывают насилие в виде наблюдения – 5 человек или 8 %.

Также была выделена группа детей, которые ответили положительно на вопросы обоих опросников. Количество респондентов в данной группе насчитывает 8 человек или 5 %.

Среди 9х классов наблюдаются несколько иные результаты. Из 73 человек 7 человек или 10 % ответили положительно о наличии агрессивных действий по отношению к матери, о насилии непосредственно к себе ответил только лишь 1 ребенок, о том, что испытывается оба вида насилия – не ответил никто. Мы можем предположить, что ввиду своего возраста, дети становятся более подозрительными и осторожными в ответах.

На втором этапе исследования были изучены результаты по методике диагностики социально-психологической адаптации К. Роджерса и Р. Даймонда, которые позволили выявить следующие результаты:

- дети, испытывающие прямое насилие, имеют тенденцию к более высоким показателям по шкале «Адаптивность», чем дети из более благополучных семей - 60 % и 50 %. Дети, испытывающие насилие в виде наблюдения, также отобразили высокие показатели по адаптивности - 60 %. Можно предположить, что пребывание в среде постоянного напряжения позволяет подросткам вырабатывать механизмы приспособления к социуму, что улучшает их СПА;

- сравнительный анализ по шкале «Принятие себя» отобразил, что подростки из семей со сложной семейной ситуацией менее склонны к приятию себя, чем их сверстницы их более благополучных семей.

- в эмоциональной среде между подростками также наблюдаются некоторые различия. Дети из более благополучных семей демонстрируют более высокие показатели по шкале «эмоциональный комфорт»;

- по шкале «контроль» наблюдаются различия по гендерному критерию. Девушки, проживающие в семьях, где есть насилие, вне зависимости от объекта, склонны к интернальности больше, чем их сверстницы, у юношей доминирует тенденция к экстернальности;

- По шкалам «доминирование» и «эскапизм» анализ результатов респондентов отобразил тенденцию подростков, в зависимости от их половых различий, к более высоким показателям. Юноши отобразили более высокие показатели по шкале «доминирование», чем их одноклассники из более благополучных семей, девушки по шкале «Эскапизм».

В результате проведенного исследования, можно сделать вывод:

- наличие в семье насилия позволяет подросткам несколько лучше приспосабливаться к условиям социальной среды, чем их сверстникам из более благополучных семей. Юноши в основе адаптационного механизма используют доминирование, девушки более склонны к игнорированию проблем и ведомости. Проживание в семье с насилием нарушает эмоциональный комфорт подростков, вне зависимости, кто является объектом насилия.

Список использованной литературы:

1 https://www.gazeta.uz/ru/2019/09/05/equality/

2 https://lex.uz/pages/404.aspx?aspxerrorpath=/docs/4494712

3.https://www.norma.uz/novoe_v_zakonodatelstve/za_bytovoe_nasilie_ustanavlivaetsya_administrativnaya_i_ugolovnaya_otvetstvennost

4. https://www.who.int/ru/news/item/09-03-2021-devastatingly-pervasive-1-in-3-women-globally-experience-violence

5. https://www.gazeta.uz/ru/2023/04/07/tanzila-narbayeva/

6. Sherrill, R. B., Lochman, J. E., DeCoster, J., & Stromeyer, S. L. (2017). Spillover between interparental conflict and parent–child conflict within and across days. *Journal of Family Psychology, 31*(7), C. 900–909

7 . Sharipova A. S. An innovative approach to the theoretical aspects of the socio-psychological characteristics of families with violence in uzbekistan. Science and innovation. International scientific journal, volume 2

8 https://www.doj.state.or.us/wpcontent/uploads/2017/08/domestic_violence_and_children.pdf

9 - Augustyn M., Zuckerman B. Impact of violence on children // Kliegman R.M., Behrman R.E., Jenson H.B., Stanton B. F. (eds). Nelson Textbook of Pediatrics. 18th edn. Philadelphia: Saunder Elsevier, 2007. P. 166–171

SHAXSGA JAMIYAT IJTIMOIY JARAYONLARINING O‘ZARO TA’SIRI TIZIMIDA OILA VA NIKOH MUNOSABATLARINING AHAMIYATI

Nuralieva Dildora Mamurjonovna
Farg‘ona davlat universiteti psixologiya
Kafedrasi katta o‘qituvchisi psixologiya fanlari bo‘yicha falsafa dokori (PhD).

Zamonaviy jamiyatda ko‘plab ijtimoiy institutlar mavjud. Har qanday turdagi jamiyatda har bir insonning hayoti qandaydir tarzda bog‘liq bo‘lgan shunday ijtimoiy shakllarida namoyon bo‘ladi. Ijtimoiy institutlarning eng keng tarqalgan turi nikoh va oiladir. Ijtimoiy institut - bu ko‘plab odamlarga hayotiy muammolarni hal qilish imkonini beradigan odamlarning birgalikdagi faoliyatini tashkil etishning tarixan shakllangan barqaror shakli hisoblanadi.

Barqaror birlashma sifatida oila qabilaviy tuzumning parchalanishi munosabati bilan vujudga keladi. Monogamiyaning birinchi tarixiy shakli patriarxal oila (ota tomonidan boshqariladi, uning avlodlari xotinlari va bolalari, shuningdek, uy qullari) hisoblanadi. Ibtidoiy jamiyatda mavjud bo‘lgan eski oila shaklidan sinfiy jamiyatda paydo bo‘lgan yangi shaklga o‘tish bevosita emas, balki oraliq shakllar orqali sodir bo‘lgan. Misol tariqasida vertikal ravishda ota-onalar va bolalardan emas, balki amakilar va jiyanlardan iborat oilani keltirish mumkin. Uning qoldiqlari tarbiya odatida - boshqa odamlarning oilalarida tarbiyalanadigan bolalarni majburiy ravishda qaytarishda ko‘rinadi.

Insoniyatning kelib chiqishiga bo‘lgan qiziqish oila psixologiyasining tarixiy qarashlarini rivojlantirishga yordam berdi. Oilaviy munosabatlar psixologiyasi oilaviy munosabatlarning obyektiv qonuniyatlari, ko‘rinishlari va mexanizmlarini o‘rganuvchi fan sifatida rivojlangan. Bugungi kunga kelib, oilaviy munosabatlar psixologiyasini o‘rganishda quyidagi yo‘nalishlarni ajratib ko‘rsatish mumkin: evolyutsionizm, funksionalizm, biologizm, empirizm va stentizm. Bolalar hayotining birinchi yillaridanoq ijtimoiy hayot normalarini, insoniy munosabatlarni o‘zlashtirib, yaxshilik va yomonlik g‘oyalarini o‘zlashtirgan oilaning rolini ortiqcha baholash qiyin.

Oila - bu klassik va zamonaviy jamiyatshunoslar tomonidan ta’kidlangan asosiy ijtimoiy institutlardan biri. G.Spenser oilaviy institutlarni hamkorlik uchun zarur bo‘lgan, individual maqsadlarga intilishdan kelib chiqadigan, jamiyat farovonligiga bilvosita yetaklovchi tashkilotlar sifatida qaragan: «Oilada eng oliy maqsadga jamiyat va uning a’zolari manfaatlarini muvofiqlashtirish mavjud bo‘lganda erishiladi”.

T.Parsons uchun oila yaxshi tashkil etilgan va integrallashgan guruh, ijtimoiy quyi tizimdagi jamoa va shu bilan birga institut, madaniy quyi tizimning me’yoriy tuzilmasining elementi bo‘lib, ijtimoiy quyi tizimda integral funksiyani bajaradi. Ch.R.Mills oilani muayyan ijtimoiy tizim uchun strategik tarkibiy ahamiyatga ega bo‘lgan institutsionallashgan integrativ rollar majmuasi sifatida belgilaydi va jamiyatdagi beshta asosiy institutsional tartibni: qabilaviy munosabatlarni, yagona ijtimoiy tuzilmani tashkil etuvchi siyosiy, harbiy, iqtisodiy va diniy munosabatlarni ajratadi.

Psixologiya fanida oila qo‘shma hayotiy faoliyat maydoni sifatida qaraladi, unda qon va qarindoshlik rishtalari bilan bog‘liq bo‘lgan odamlarning o‘ziga xos ehtiyojlari qondiriladi. Psixologiya fanida oilani ham ijtimoiy institut, ham kichik guruh sifatida ko‘rib chiqish an’anasi shakllangan. Ijtimoiy institut sifatida oila jamiyatning elementi bo‘lib, uning a’zolarini takror

ishlab chiqarishni va ularning birlamchi ijtimoiylashuvini amalga oshiradi. Oila bolaning birlamchi sotsializatsiyasini amalga oshiradi va uni ijtimoiy aloqalarga qamrab oladi. Oila ijtimoiy institut sifatida shaxs va jamiyat o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarning bo‘g‘inidir.

Biroq, barcha oilalar o‘z vazifalarini bajarish nuqtai nazaridan bir xil emas. E.G. Eydemiller “oilaviy diagnostika” atamasini kiritdi. Oila diagnostikasi oilaning bir yoki bir nechta a’zolarida individual disfunksiyalarning paydo bo‘lishida yoki oilaning hayot siklining bosqichlaridan o‘tishiga to‘sqinlik qiladigan, uning faoliyatidagi qiyinchiliklarning paydo bo‘lishi, me’yoriy bo‘lmagan inqirozlarni boshdan kechirish va davom etishiga yordam beradigan oila hayotidagi buzilishlarni tavsiflaydi. Oila diagnostikasi oila faoliyatidagi buzilishlarning mohiyatini aniqlashga va psixo-psixologik yo‘nalishni rejalashtirishga mantiqiy yordam topishga imkon beradi. Shuni ta’kidlash kerakki, oilaviy tadqiqotlar ancha murakkab jarayondir. G.Navaitis ta’kidlaganidek, oilaviy munosabatlar diagnostikasi bir qancha sabablarga ko‘ra ancha murakkab hodisadir:

1) yagona yondashuv yo‘q. Har bir nazariy yondashuv o‘z texnologiyalari va diagnostika usullarini o‘z ichiga oladi;

2) psixolog va oila a’zolarining tajribasi, ularning qadriyatlari, oilaviy hayotning ma’nosini tushunish ko‘p jihatdan oilaviy munosabatlarga baho beradi;

3) oilaviy munosabatlar diagnostikasi ularning dinamikasini boshqacha talqin qilish bilan to‘sqinlik qiladi. Turmush o‘rtoqlar o‘zlarining nizolarini tushuntirib, subyektiv talqin qilishda hissa qo‘shishlari va mojaro uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishlari mumkin.

Yuqoridagi barcha qiyinchiliklar oila diagnostikasi-psixologiga yuqori jalb qilish, malakali bo‘lish, tegishli mutaxassislar (o‘qituvchilar, shifokorlar, ijtimoiy xodimlar va boshqalar) bilan hamkorlik qilish talablarini qo‘yadi, chunki faqat keng ko‘lamli muammolarni hisobga olgan holda oilada mavjud bo‘lgan muammoga tashxis qo‘yishni oydinlashtirish mumkin.

Kichik guruh sifatida oila kichik guruhning barcha xususiyatlariga ega. Bu a’zolar o‘rtasidagi yaqin, hissiy jihatdan boy munosabatlar, bola ongini shakllantirish uchun yuksak ahamiyat va obro‘-e’tibor bilan tavsiflanadi, oila bir guruh sifatida madaniyati va an’analari, “biz” tuyg‘usi bilan shakllangan uzoq muddatli munosabatlar bilan tavsiflanadi.

Oila instituti tartibi jinsiy munosabatlarni, bolalar tug‘ilishini va ularning ijtimoiylashuvini tartibga soladi. Oila ko‘plab boshqa ijtimoiy institutlarning asosi bo‘lib, jamiyatning faoliyati va rivojlanishiga ulkan hissa qo‘shadi, shuning uchun uning rolini ortiqcha baholab bo‘lmaydi. Oila sharofati bilan insonda ezgulik va yomonlik, adolat va adolatsizlik, tenglik va tengsizlik haqidagi tasavvurlari shakllanadi, oilada ilk bor mehr-muhabbat, do‘stlik, mas’uliyat, burch tuyg‘ulari paydo bo‘ladi.

Yigirmanchi asrning ikkinchi yarmida oila ko‘pincha turli jinsdagi kattalarning birgalikda yashashi va uy xo‘jaligi sifatida tushunilgan, ular o‘rtasida ijtimoiy tan olingan jinsiy aloqalar mavjud bo‘lib, buning natijasida bolalar tug‘iladi. Bu asrda oila va nikohni tushunishda birlik bo‘lmagan.

Zamonaviy dunyoda nikoh va oila, munosabatlari sheriklar o‘rtasidagi munosabatlar ular uchun qadrli ekan, mavjud. Agar sheriklar o‘rtasidagi hissiy yaqinlik yo‘qolsa, hech narsa, jumladan, farzand ko‘rish oilani halokatdan qutqarmaydi. Bugungi kunda tobora ko‘proq “nikoh muammolari ustida ishlashdan ko‘ra, vaqtinchalik bo‘lsa ham, yangi sherik topish osonroq, degan munosabat shakllanmoqda”. G‘arb mamlakatlari yashash va umumiy uy xo‘jaligining

mavjudligi kabi mezonlar er-xotinlarni farqlash uchun o‘z ahamiyatini yo‘qotgan degan xulosaga kelishdi. Faqatgina ittifoqning jinsiy asosi va er-xotindagi hissiy yaqinlik darajasi muhimdir.

Qadriyat yo‘nalishlarida jiddiy o‘zgarishlar ro‘y berdi: “Ulkan hissiy mehnat va o‘zaro sabr-toqatni talab qiladigan nikoh va oila o‘rnini erkin sevgi g‘oyalari egallaydi, ularning qiziqish tadqiqotchilari bugungi kunda nikohni rasmiy ro‘yxatdan o‘tkazish, birgalikda doirasi bolalarni tarbiyalash va ularni voyaga yetkazishni o‘z ichiga olmaydi”. Jamiyat va oila oldidagi burchlardan ozod bo‘lgan mutlaqo mustaqil shaxsning g‘oyalari madaniyatda hukmronlik qila boshlaydi, avlodlar o‘rtasidagi qarama-qarshilik qadriyatlari shakllanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Антонов А.И. Социология семьи / А.И. Антонов, В.М. Медков. - М. : Изд-во МГУ: Изд-во
2. Международного университета бизнеса и управления ("Братья Карич"), 1996. - 304с
3. Леви Д.А. Семейная психотерапия. История, теория, практика / Д.А. Леви. - СПб. : Питер, 1993. - 233 с
4. Спенсер Г. Синтетическая философия. В сокращенном изложении Говарда Коллинза. Киев, 1997.
5. Парсонс Т. О социальных системах. М., 2002.
6. Миллс Ч.Р. Социологическое воображение. М., 1998.
7. Нуралиева, Д. М. (2022). ОСОБЕННОСТИ ОБЩЕНИЯ ДЕТЕЙ И РОДИТЕЛЕЙ В СЕМЕЙНЫХ ОТНОШЕНИЯХ. Uzbek Scholar Journal, 6, 39-43.
8. Nuraliyeva D. M. Examining the orientation of women in the field of psychosocial service for the family and the empirical analysis of psychological qualities //International scientific and practical conference Cutting Edge-science Primedia E-launch page115-116. USA Conference Proceedings. – 2020. – Т. 6.
9. Нуралиева, Д. М. (2022). ОСОБЕННОСТИ ОБЩЕНИЯ ДЕТЕЙ И РОДИТЕЛЕЙ В СЕМЕЙНЫХ ОТНОШЕНИЯХ. Uzbek Scholar Journal, 6, 39-43.

SOG‘LOM TURMUSH TARZI MUAMMOLARINING USLUBIY ASOSLARI

Akramov Abdufattoh Shavkatovich
Buxdu ilmiy tadqiqotchisi

Jahonda insonlarda sog‘lom turmush tarzini shakllantirish bu jamiyatda alohida bir mustaqil yo‘nalish va bu tadbir doimiy tarzda, tanaffussiz, kishilarning yoshi, jinsi, ijtimoiy statusi, kasbi va boshqa xususiyatlaridan qat’iy nazar uzluksiz, reja asosida olib boriladigan tadbirdir. Bu aslida umumiy tarbiya va madaniyatning ajralmas bir bo‘lagi hisoblanadi.

Sog‘lom turmush tarzining barcha elementlariga rioya qilishda ana shu muhitlardagi mavjud ijtimoiy, iqtisodiy, ijtimoiy-ruhiy (psixologik) va ijtimoiy-iqtisodiy kategoriyalar o‘z ta’sirlarini o‘tkazadi. Aynan shu kategoriyalar tarkibidagi ijtimoiy, iqtisodiy, ijtimoiy-ruhiy omillarni bartaraf etishda, kishiga birinchi navbatda, sog‘lom turmush tarzi bo‘yicha bilim, malaka va ko‘nikmalar zarur bo‘ladi. Albatta, bunday bilim, malaka hamda ko‘nikmalar odatda o‘z-o‘zidan paydo bo‘lib shakllanavermaydi. Buning uchun, aynan yuqorida qayd etilgan ijtimoiy institutlarda turmush tarzini sog‘lom turmush tarzi ko‘rinishida o‘tkazish bo‘yicha

maxsus dasturlar asosida o‘quv mashg‘ulotlarini kiritish va uni amaliyotda tadbiq qilish zarur. Avval ta’kidlaganimizdek, sog‘lom turmush tarzi - bu umumiy tarbiya va madaniyatning bir qismi ekan, uni boshqa tarbiyalardan ajratgan holda amalga oshirish qiyin. Barcha tarbiyalarni orasida izchillik - bog‘lanishlar majmuida amalga oshirilsa, samarali natija beradi.

Shaxsda aqliy, axloqiy, estetik-iqtisodiy, mehnat, huquqiy, ekologik, jismoniy, gigiyenik, jinsiy va boshqa tarbiyalarni shakllantirish bilan bir vaqtda, uning shaxs salomatligi bilim darajasini, ya’ni sog‘lom turmush tarzining elementlarini ham to‘g‘ri shakllantirilsa, insonda sog‘liq, kasallik, omillar haqida keng doiradagi ilmiy dunyoqarashlar paydo bo‘ladi.

Davlatimiz rahbari Sh.M.Mirziyoyevning yoshlar ma’naviyatini yuksaltirish va ularning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish bo‘yicha 5 ta muhim tashabbusni ilgari surishi bejiz emas.

Respublikada oxirgi yillarda jismoniy tarbiya va sportni ommalashtirish, aholi, ayniqsa, yoshlar o‘rtasida sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilish uchun zarur shart-sharoitlar va infratuzilmani yaratish borasida izchil chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 24 yanvardagi PF-5924 Farmoni, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 6 iyundagi PQ-268-son qarorlari aynan yuqoridagi fikrlarimizni Yangi O‘zbekiston sharoitida takomillashtirilga qaratilgan chora-tadbirlar sanaladi.

So‘nggi yillarda shaxs salomatligi masalalari ilmiy bilimlarning ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida tobora ko‘proq e’tirof etilmoqda va keng qamrovli tadqiqotlar diqqat markazida bo‘lmoqda.

Salomatlik individual va jamoaviy reproduktiv va ijodiy imkoniyatlarini belgilovchi murakkab, ko‘p omilli hodisa sifatida qaraladi (V.M. Rozin, 2000; E. Fromm, 1955, 1998; B.G. Yudin, 2000; D. Marks, M. Murray, B. Evans, 2000; K.C. Schou, J. Hewison, 1998; H. Stam, 2000; S. Wilkinson,1998). Salomatlik tom ma’noda insoniyatning asosiy muammosi bo‘lib xizmat qiladi (O.S. Vasileva, 1998; E.V. Sayko, 2000; B.G. Yudin, 2000).

Biroq, tan olishimiz kerakki, salomatlik muammolarining ko‘plab muhim jihatlari hozirgi kunga qadar yetarlicha o‘rganilmagan. Shaxs salomatligi hodisasini cheklangan (reduktiv) talqin qiladigan, uning namoyon bo‘lishining barcha xilma-xilligini biologik yoki psixofiziologik modellarga kamaytiradigan dastlabki tushunchalar va tushuntirish sxemalari bugungi kunda tabiatshunoslik va gumanitar bilimlarning zamonaviy darajasiga mos kelmaydigan deb tan olingan (O.S. Vasileva, 1998; D. Vutulkas, 1997; V.P. Kaznacheyev, Ye.A. Spirin, 1991; V.M. Rozin, 2000). Shu sababli, bir qator ishlarda bo‘shliqni to‘ldirishga, shaxs mavjudligining fundamental muammolari bilan bog‘liq sog‘liqni saqlashning yangi yoki kam o‘rganilgan jihatlari va o‘lchovlarini aniqlashga harakat qilinmoqda.

Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti Nizomi salomatlik ta’rifida "jismoniy salomatlik" va "psixik salomatlik" tushunchalarini o‘z ichiga oladi (Tatarnikova L.G., 1995; Kabanov M.M., Lichko A.Ye., Smirnov V.M., 1983; Golik A.N., 2000).

Jamiyatimizni tubdan isloh qilish, uning barcha jabhalarida ro‘y berayotgan o‘zgarishlar, qolaversa, ko‘zlangan barqarorlik va ishonchning, aniq maqsad va istiqbolning yo‘qligi shaxsning psixik salomatligiga salbiy ta’sir ko‘rsatuvchi kuchli omil bo‘ldi. Davlat statistika qo‘mitasi ma’lumotlariga ko‘ra, 2019 yilga kelib, psixik kasalliklardan o‘lim deyarli 4 barobar, asab tizimi va sezgi a’zolari kasalliklaridan o‘lim 1,6 barobar, oshqozon yarasidan o‘lim ko‘rsatkichi 1,3 barobar oshdi. Statistik ma’lumotlarga ko‘ra, jahonda turli xil noqulay ijtimoiy-psixologik iqlim va hayotning o‘ta past sifati bilan bevosita bog‘liq bo‘lgan sabablar - qotilliklar, o‘z joniga qasd qilishlar, jarohatlar, zaharlanishlar, psixosomatik kasalliklar, giyohvand moddalarni iste’mol qilish bilan bog‘liq o‘lim 2,5 barobar oshdi.

Tahliliy ma’lumotlariga ko‘ra, ayni paytda dunyoning 60-70 foizi doimiy doimiy stress holatida yashaydi (122). Stressli vaziyatda uzoq vaqt qolish psixik, psixosomatik kasalliklarning keskin o‘sishiga, o‘limning oshishiga va hayot sifatining so‘zsiz pasayishiga olib keladi. Rasmiy ma’lumotlarga ko‘ra, ayni paytda insonlarning o‘rtacha umr ko‘rish 59 yoshga tushgan (80-yillarning oxirlarida ushbu ko‘rsatgich 69 yoshni tashkil etgan), norasmiy ma’lumotlarga ko‘ra o‘tgan asrimizning oxirlarida (Altermed Center, Rossiya, Sankt-Peterburg shahridagi tibbiyot markazi), jahon bo‘yicha erkaklarning umr ko‘rish davomiyligi 53 yoshni tashkil etgan. Asosiy sabab charchoq va psixik tushkunlik va eng asosiysi sog‘lom turmush tarzining buzilishi bo‘lib, barcha psixik kasallikning bizga ma’lum bo‘lgan mezonlari va ko‘rsatkichlaridan biri va hayot sifati pastligiga olib kelmoqda.

Ayni paytda salomatlik masalalarini o‘rganish (xususan, shaxsning sog‘lom turmush tarzi, hayot sifatining psixologik tarkibiy qismi) hozirgi zamon psixologiyasining ustuvor yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, salomatlik psixologiyasi deb nomlangan mustaqil psixologik fanning asosini tashkil qiladi. Bu boradagi ilmiy bilimlarni kengaytirish va chuqurlashtirish zarurati bugunning ham tibbiy, ham ijtimoiy psixologik ehtiyojlaridan kelib chiqqanligi qayd etilgan.

Jamiyatimiz taraqqiyotining yangi tendensiyalari inson salomatligini, jumladan, sog‘lom turmush tarzini ham asosiy qadriyatlardan biri sifatida taklif etadi. Ushbu muammoni hal qilish uchun sport sog‘lomlashtirish faoliyatini tashkil etish, sog‘lom turmush tarzini aholi o‘rtasida adekvat, tizimli shakllantirish shaxs hayoti sifati va subyektiv idrok xususiyatlarini o‘rganish va baholash sohasida qo‘shimcha tadqiqotlarga ehtiyoj sezmoqda.

Inson salomatligi bilan bevosita yoki bilvosita bog‘liq bo‘lgan har qanday ijtimoiy amaliyotda mutaxassis muqarrar ravishda asosiy savollarga duch kelishi kerak: sog‘liq nima va kasallikning eng keng tarqalgan ta’rifi nima? Bugungi kunga kelib, biz bu savolga aniq va juda to‘g‘ri javobni topa olmaymiz.

"Salomatlik" tushunchasi kompozitsiyaning murakkabligi, noaniqligi va keng ko‘lamliligi bilan ajralib turadi. Uning kundalik tushunchasining xayoliy soddaligiga qaramay, u insonning biologik, ijtimoiy, aqliy va ma’naviy mavjudligining asosiy jihatlarini aks ettiradi.

Ruhiy salomatlik muammosini mazmunli tahlil qilish ruhiy salomatlikni, uning manbalarini, uning darajasini baholash mezonlarini, uning holatiga ta’sir etuvchi omillarni tushunishga tadqiqot yondashuvlarini tizimlashtirishni talab qiladi; shuningdek, shaxsning ruhiy salomatligining individual ko‘rsatkichlari darajasini qayd etishga imkon beradigan psixodiagnostik vositalarni tanlash. Taniqli nazariy va amaliy yechimlar va g‘oyalarni qayta ko‘rib chiqish ruhiy salomatlik tabiatining xususiyatlari va qonuniyatlarini ta’kidlashga imkon beradi.

Shunday qilib, ruhiy salomatlik muammosini qisqacha ko‘rib chiqishda ham, aqliy muammoni o‘rganishdan tortib, inson - dunyo munosabatlarining asosiy falsafiy muammosiga qadar izlanishni kengaytirish tendensiyasi aniq.

Inson rivojlanishining o‘zi uchun yetakchi-bu o‘z-o‘zini amalga oshirish jarayoni. Oddiy rivojlanish bu jarayonga ijobiy mos keladi va odamni umumiy insoniy mohiyatga ega bo‘lishiga olib keladi.

Ruhiy salomatlik muammosining mazmunli tahlili (bizning mahalliy tadqiqotimiz formatida nazarda tutilgan) shuni ko‘rsatdiki, aqliy tuzilmalarning optimal ishlashini ta’minlaydigan sanogen mexanizmlar haqidagi g‘oyalar umumiy tushuncha bilan birlashtirilmagan va tabiatda tarqoq. G‘oyalar, nazariyalar va tushunchalarning xilma-xilligi

psixologik fan rivojlanishining hozirgi bosqichida ushbu muammoning alohida ahamiyatini ko‘rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Martens R. Ijtimoiy psixologiya va sport. Moskva: FiS, 1979.176 p.

2. Nikolaev A.N. Rossiya universitetlari talabalarining jismoniy dam olishga munosabati // Zamonaviy ta’lim jamiyatida universitet sporti: stajyor materiallari. ilmiy-amaliy Konf., Minsk, 23-24 aprel. 2015 yil: 1-qism Minsk: Belorussiya davlat jismoniy tarbiya universiteti, 2015. P. 41–45.

3. Nosacheva S.Yu. Yosh sportchilarning mashg‘ulot yuklariga bo‘lgan munosabatining shakllanishi va namoyon bo‘lishi / muallif. ... Cand. psixol. fanlar. SPb, 1997.19 p.

4. Platonov K.K. Psixologik tushunchalar tizimining qisqacha lug‘ati // 2-nashr. M.: Oliy. shk., 1984.174 b.

5. Rubinshteyn S.L. Umumiy psixologiya muammolari. M.: Pedagogika, 1976.416 b.

TOLERANTLIK – MADANIYATLARARO MULOQOT KOMPETENSIYASINING KO‘RSATKICHI SIFATIDA

Jumayev Ulug‘bek Sattorovich

Psixologiya fanlari nomzodi, professor Buxoro davlat universiteti

Jahon madaniyati tarixida bag‘rikenglik haqidagi g‘oyalar boy tarixga ega. Ular umumiy shaxsni an’anaviy me’yorlar va munosabatlar tizimidan ijtimoiy munosabatlar sohasiga ajratish jarayonlari, avvalambor diniy e’tiqodlarning paydo bo‘lishi va tarqalishi jarayoni bilan bog‘liq.

Bag‘rikenglikni umuminsoniy qadriyat va dinlar, xalqlar va turli ijtimoiy-madaniy guruhlar o‘rtasidagi tinchlik va totuvlikning asosiy tarkibiy qismi sifatida jamoatchilik tomonidan tan olinishi 1789 yilda, Fransiya ta’sis Assambleyasi shaxs va fuqarolik huquqlari va erkinliklari deklaratsiyasini qabul qilganida sodir bo‘ldi. "Tolerantlik" atamasi 1953 yilda ingliz olimi P.Mevadar tomonidan tirik organizmning immun tizimining transplantatsiya qilingan begona to‘qimalarga "tolerantligi" ni bildirish uchun keng ilmiy muomalaga kiritilgan. Keyinchalik bu ma’no boshqa fanlarda ushbu tushunchaning boshqa talqinlari bilan to‘ldirildi.

Tarixiy va madaniy rivojlanish jarayonida "bag‘rikenglik" kategoriyasi yangi ma’no va talqinlarga ega bo‘ldi. Bu tabiiy hodisa, chunki jamiyatda va shaxs munosabatlarida doimiy o‘zgarishlar yuz beradi va ba’zi g‘oyalar va ehtiyojlar dolzarb va hayotiy bo‘lib qoladi. Natijada, XIX asr oxiriga kelib, "tolerantia" atamasi turli ma’nolarni ifoda etdi: ya’ni chidash, azob chekish, mustahkamlash, ruxsat berish, biror narsani kutish va hokazo. Shunga ko‘ra, uning bir yoki boshqa talqinlarida ushbu tushuncha turli lug‘at va ensiklopedik nashrlarga kirdi. Shunday qilib, D.N.Ushakov tomonidan tahrirlangan rus tilining izohli lug‘atida "bag‘rikenglik" kategoriyasi to‘liq izohlab berilgan. Xorijiy so‘zlar va iboralar lug‘atida bag‘rikenglik atamasi "boshqa odamlarning fikri, e’tiqodi, xulq-atvori, biror narsaga yoki kimgadir bo‘ysunishi uchun bag‘rikenglik" deb ta’riflanadi. Xuddi shu lug‘atda uni tushunishning biosotsial jihati bilan bog‘liq yana ikkita ta’rif paydo bo‘ladi: "tananing immunologik reaktivligining to‘liq yoki qisman yo‘qligi" va "tananing ma’lum bir ekologik omilning salbiy ta’siriga toqat qilish qobiliyati".

Zamonaviy ma’noda "bag‘rikenglik" kategoriyasi kengroq ma’noga ega bo‘lib, "shaxsning odamlar jamoasining boshqalarning fikrlarini qabul qilish va hurmat qilish qobiliyati" degan ma’noni anglatadi. Xalqaro amaliyotda 1995 yilda Yuneskoning Bosh Assambleyasi konferensiyasi tomonidan qabul qilingan bag‘rikenglik tamoyillari deklaratsiyasida bayon etilgan ta’rif hozirda keng qo‘llanilmoqda: "Bag‘rikenglik - bu tinchlikka erishishga imkon beradigan va urush madaniyatidan tinchlik madaniyatiga olib boradigan narsa". Ushbu tushunchaga yaqin ma’noda Amerika merosi lug‘ati tomonidan taklif qilingan bag‘rikenglikning taniqli ta’rifi mavjud: "Tolerantlik - bu boshqa odamlarning e’tiqodlari va harakatlarini tan olish yoki amalda tan olish va hurmat qilish qobiliyati. Kembrij lug‘ati bag‘rikenglikni "Odamni yoki narsani noroziliksiz idrok etishga tayyorlik va qobiliyat" deb izohlaydi. Fransuz tilida bag‘rikenglik "Boshqa birovning erkinligini, uning fikrlash tarzini, xulq-atvorini, siyosiy va diniy qarashlarini hurmat qilishni anglatadi". Xitoy tilida bag‘rikenglik "Boshqalarga saxiylik ko‘rsatishga ruxsat berish, ruxsat berish" degan ma’noni anglatadi. Arab tilida bag‘rikenglik "Kechirimlilik, kamtarlik, muloyimlik, rahmdillik, xayrixohlik, boshqalarga nisbatan sabr-toqat" degan ma’noni anglatadi". Shunday qilib, zamonaviy ma’noda "bag‘rikenglik" atamasi keng talqin va tushunchalarga ega. Uning mazmuni turli madaniyatlarda bir ma’noli emas.

Tolerantlik odatda tibbiyot va gumanitar fanlarda qo‘llaniladi, bag‘rikenglik esa kundalik nutqda qo‘llaniladi va boshqa birovning fikriga chidash, boshqa odamlarning harakatlariga bo‘ysunish qobiliyatini bildiradi. Shu ma’noda, "bag‘rikenglik" sabr-toqat yoki sabr-toqat bilan sinonim emasligini V.A.Tishkov "agar sabr-toqat ko‘pincha og‘riq, zo‘ravonlik yoki salbiy ta’sirning boshqa shakllarini boshdan kechirayotgan odamning hissi yoki harakatini ifodalasa, bag‘rikenglik boshqalarning tengligini hurmat qilish yoki tan olishni va hukmronlik yoki zo‘ravonlikni rad etishni anglatadi" deb tushuntiradi. Ushbu yondashuv bilan bag‘rikenglikning asosi shaxsning atrof-muhit bilan o‘zaro munosabatlarida bag‘rikenglikni ta’minlaydigan psixologik mexanizmdir. Tolerantlikning mazmuni shaxsning muayyan munosabatlaridan, uning haqiqatga, boshqa odamlarga, ularning xatti-harakatlariga, o‘ziga, boshqa odamlarning o‘ziga ta’siriga bo‘lgan munosabatlarining umumiyligidan iborat.

Bizning fikrimizcha, bag‘rikenglikning mohiyati masalasini ko‘rib chiqish shundan boshlanishi kerakki, muloqot va o‘zaro ta’sir sub’yektlari tomonidan muloqot jarayonining teng huquqli ishtirokchilari sifatida o‘zaro tan olinishi ularning o‘zaro foydaliligini anglashiga, o‘zaro manfaat, o‘zaro hurmat va manfaatlarni hisobga olishga asoslangan.

Tolerantlik bu - umumiy manfaatni maksimal darajada oshirish uchun o‘z manfaatlarining bir qismini qurbon qilish qobiliyati. Atrofdagi voqelikka munosabatning bunday turi shaxsning atrofdagi dunyoga moslashishi (adaptatsiya) muqarrar jarayoni xulq-atvor shakllarini va boshqa odamlar bilan o‘zaro munosabatlarni tanlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanligiga asoslanadi. Bu uning ijtimoiy-madaniy o‘ziga xoslik, shaxsiy o‘zini o‘zi belgilash va ochiqlik tuyg‘ularini shakllantirish bilan birga keladi va boshqa odamlarning dunyoqarashini idrok etish hamdir. Ushbu kombinatsiyaning natijasi - o‘z qadriyatlari va boshqalarning qadriyatlari o‘rtasida oltin o‘rtacha qiymatga erishish istagi. Ushbu intilish shaxsning faol hayotiy pozitsiyasiga asoslanadi, bu yerda uning harakatlari uchun javobgarlik uning boshqa odamlar oldidagi burchini anglash bilan birlashtiriladi.

Shunga ko‘ra, bag‘rikenglik shaxs "men"i va atrofdagi dunyo o‘rtasidagi o‘zaro murosa natijasida paydo bo‘ladi. Xuddi shu sababga ko‘ra, uning ikki tomoni: obyektiv va subyektiv tomonlari mavjud. Obyektiv tomon tashqi dunyo bilan muvofiqlashtirilgan shaxsga, uning

hayotining haqiqiy sharoitlari va sharoitlariga sabrli munosabatda bo‘lish zarurati bilan bog‘liq. Shaxs hayotidagi ushbu obyektiv va subyektiv tomonlarning kombinatsiyasi taniqli dunyoviy donolikda o‘z ifodasini topdi, unga ko‘ra siz boshqa odamlarni o‘zgartirishga va ularni o‘zingiz yoqtirgan tarzda o‘zgartirishga urinmasligingiz kerak yoki ularni qanday bo‘lsa, shunday qabul qiling yoki umuman sevmang, hech kim sizni majburlamaydi mazmunida.

Bag‘rikenglik prinsipi asosida shaxsning o‘zi va boshqa odamlar oldidagi javobgarligi haqida gapirganda, moslashish jarayoni ham shaxsning individualligini saqlashni, ham uning boshqa odamlar bilan birdamlik guruhiga erishishni talab qilishini hisobga olish kerak. Bu yerda o‘zaro hamkorlik qiluvchi tomonlar ishonch tamoyillariga asoslanishi kerak bo‘lgan ijtimoiy munosabatlarning teng huquqli ishtirokchilari sifatida; hurmat, xayrixohlik; tenglik va tanlash erkinligi hal qiluvchi holat sifatida tan olinadi.

Shunday qilib, tolerantlik atrof-muhit bilan o‘zaro munosabatlarda shaxsning bag‘rikengligini ta’minlaydigan mexanizmga asoslanadi. Atrof-muhitga tolerant reaksiyaga tayyorlik kognitiv, affektiv va xulq-atvor darajalarida namoyon bo‘ladi. Bunday bag‘rikenglik ortida ma’lum munosabat, shaxs bor, bu uning umuman voqelikka, boshqa odamlarga, ularning xatti-harakatlariga, boshqa odamlarning o‘zlariga, umuman hayotga ta’sirini belgilaydi.

Tolerantlikni tushunish turli madaniyatlarda bir ma’noli emas, birinchi navbatda, bu tegishli xalqning tarixiy tajribasiga bog‘liq. Hozirgi kunda ularning aksariyatida "bag‘rikenglik" tenglikni hurmat qilish va tan olish, hukmronlik va zo‘ravonlikni rad etish, shaxs madaniyatining ko‘p qirrali va xilma-xilligini, xulq-atvor normalarini tan olish, bu xilma-xillikni bir xillikka tushirishdan bosh tortish va har qanday nuqtai nazarning boshqalardan ustunligi sifatida qaraladi. Bu shuni anglatadiki, bag‘rikenglik boshqalarni qanday bo‘lsa, shunday qabul qilishga va ular bilan rozilik asosida muloqot qilishga tayyorlikni anglatadi.

Bizning fikrimizcha, tashqi dunyoga bag‘rikenglik munosabatining asosi ijobiy madaniyatlararo kompetensiya bo‘lib, uning tarkibida o‘z madaniyatining ijobiy qiyofasi boshqa madaniyatlarga nisbatan ijobiy qadriyat munosabati bilan birga mavjud. Bu yerda ijobiy madaniyatlararo kompetensiyani, bir tomondan, shaxs yoki ijtimoiy-madaniy guruhning mustaqil va barqaror yashash sharti sifatida, ikkinchi tomondan, ularning ko‘p millatli va ko‘p madaniyatli dunyoda o‘xshash sub’yektlar bilan madaniyatlararo o‘zaro munosabatlarining zaruriy sharti sifatida ko‘rib chiqish mumkin. Uning shakllanishi dunyoning madaniy va etnik xilma-xilligini tan olishni, o‘xshashlik va birlikni bir jarayonning ikki tomoni sifatida tushunishni nazarda tutadi. Boshqacha qilib aytganda, bag‘rikenglik rozilik asosida boshqa shaxsning huquqlarini hurmat qilish, boshqasini teng huquqli deb bilish, tushunish va hamdard bo‘lishni da’vo qilish, boshqa xalqlar va madaniyatlar vakillarini ular kabi qabul qilishga, ular bilan o‘zaro munosabatda bo‘lishga imkon beradi. Bu o‘z qadriyatlari va manfaatlariga ega bo‘lgan, ularni himoya qilishga tayyor, lekin ayni paytda boshqa odamlarning qadriyatlarini hurmat qiladigan yetuk shaxsning hayotiy pozitsiyasining zaruriy qismidir. Aytilganlarga asoslanib, tolerantlikni bag‘rikenglik va boshqa odamlarning madaniyati va o‘z fikrlariga mos kelmaydigan fikrlarini hurmat qilish hissi deb hisoblash mumkin. Tolerantlik har qanday odamning amaliy hayotda o‘z qarashlari va haqiqiy xatti-harakatlarini erkin ifoda etish huquqini beradi, shu bilan birga boshqa odamlarning madaniyati, xulq-atvori va fikrlariga xayrixoh munosabatda bo‘ladi.

Shunday qilib, bag‘rikenglik shaxsga o‘zi xohlagan narsani qilish imkoniyatini beradi, lekin boshqa odamlarning zarariga emas. Bir kishining erkinligi boshqasining erkinligi tugaydigan joydan boshlanadi. Har bir shaxs o‘z e’tiqodiga rioya qilishda erkindir va boshqa

shaxslar uchun ham xuddi shunday huquqni tan oladi. Bu shuni anglatadiki, odamlar tabiatan tashqi qiyofasi, mavqei, tili, xulq-atvori va qadriyatlari bilan farq qiladi va o‘zlarining individualligini saqlab qolish huquqiga ega. Bu shuningdek, bir kishining qarashlarini boshqa odamlarga majburan yuklash mumkin emasligini anglatadi.

Kundalik hayotda deyarli har qanday odam yaxshi xulq-atvorni yomondan intuitiv ravishda ajrata oladi, ammo bu sifat shaxs uchun tug‘ma emas, u odamlarning amaliy muloqoti jarayonida shakllanadi va ularning jamoaviy va individual g‘oyalar, his-tuyg‘ular va munosabatlarning tarixiy tajribasini ifodalaydi. Shu munosabat bilan bag‘rikenglikning shakllanishi madaniyatlararo muloqot jarayonida yuzaga keladi, unda boshqa xalqlarga, ularning urf-odatlari, qadriyatlari va yutuqlariga hurmat, bir-biriga o‘xshamaslikni anglash va dunyoning butun etnik va madaniy xilma-xilligini qabul qilish tarbiyalanadi. Ushbu kontekstdagi bag‘rikenglik munosabatlari modeli har qanday fikrga erkinlik va bag‘rikenglik ustun bo‘lgan jamiyatdir, chunki bag‘rikenglik - odamlar har kimning o‘z e’tiqodi va fikrlarini ifoda etishi hech qanday zo‘ravonlikka olib kelmasligi uchun ishonish va haqiqat deb hisoblagan narsalarini aytish uchun o‘zaro erkinlikdir.

Tolerantlik xalqlar va madaniyatlar o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarning imperativi sifatida shaxs jamoalarida farqlar mavjudligiga va bu farqlarni hurmat qilishga asoslanadi. Ammo yuqorida ta’kidlab o‘tilganidek, farqlar juda boshqacha: madaniy, etnik, irqiy, ijtimoiy va boshqalar. Bag‘rikenglik madaniyati ushbu farqlarning aksariyatini so‘zsiz tan olish va hurmat qilishni nazarda tutadi, chunki ular tabiiy-tarixiy rivojlanish natijasidir.

M.Valzer ta’kidlaganidek, guruhga mansublik auditoriyaga to‘g‘ri keladi (ya’ni ijtimoiy tengsizlik bilan), "bag‘rikenglik albatta istisno qilinadi". Uning fikricha, madaniy farqlar auditoriyaiy farqlarga (ijtimoiy tengsizlik bilan) to‘g‘ri kelganda, murosasizlik "ayniqsa shiddatli" bo‘lishi mumkin.

Madaniyatlararo kompetensiyada bag‘rikenglik madaniyatlararo munosabatlarni optimallashtirish prinsipi, madaniyatlararo qarama-qarshiliklarni hal qilishning zaruriy sharti sifatida ishlaydi. U umumshaxsiy axloqiy tamoyil sifatida oqilona rioya qilishni, muloqotga doimiy tayyorlikni, o‘zaro ta’sir qiluvchi tomonlarning tengligini, boshqa fikrni tan olishni, boshqa shaxsning o‘ziga xosligi va qadr-qimmatini nazarda tutadi. Aynan shu asosda samarali madaniyatlararo muloqotni ta’minlaydigan ishonch, tenglik va bag‘rikenglik muhiti yaratiladi. Tolerantlik madaniyatlararo kompetensiyaning elementi sifatida o‘zini boshqa madaniyatga salbiy munosabatning yo‘qligi, o‘z madaniyatini ijobiy idrok etishda boshqa madaniyatning ijobiy imijining mavjudligi sifatida namoyon qiladi.

O‘zining tabiatiga ko‘ra, bag‘rikenglik odamlarning o‘zaro ta’siri va muloqotisiz, ya’ni shaxslararo, guruhli, etnik, professional va hokazolarsiz muloqot mumkin emas. Bunda juda tez-tez sodir bo‘ladiki, shaxs maqsadlar, vazifalar, qiziqishlar va hokazolarga nisbatan mutlaqo ojiz bo‘lib chiqadi. Amalda, bu shuni anglatadiki, boshqa odamlar bilan muvaffaqiyatli va samarali muloqot qilish uchun shaxs o‘z tomonlari bilan yetarli darajada muloqot qilish uchun yetarli bilim va ko‘nikmalarga ega emas, chunki bu muloqot, madaniy me’yorlar va xulq-atvor namunalari bo‘yicha tegishli bilimlarga ega bo‘lishni talab qiladi. Bu sifatlarning shakllanishi va rivojlanishi bag‘rikenglikni maqsadli tarbiyalash jarayonida sodir bo‘ladi. Umuman olganda, bag‘rikenglik ta’limi jarayoni ko‘p qirrali bo‘lib, o‘z madaniyatini chuqur bilishni, dunyoning madaniy xilma-xilligiga va madaniyatga ijobiy munosabatni o‘z ichiga oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Jumayev U. Shest podxodov k ponimaniyu nasionalnых kultur: kulturnыye aspektы xofstede //syentr nauchnых publikasiy (buxdu.uz). – 2021. – T. 22. – №. 22.
2. Jumayev U. S. Aktualnost i problema opredeleniya mejkulturnoy kommunikasii //Rekomendovano k pechati Uchenым sovetom Instituta psixologii imeni GS Kostyuka NAPN Ukrainы (Protokol № 14 ot 28 dekabrya 2020). – 2020. – S.47.
3. Tolerantnost i kulturnaya tradisiya: Sb. statey / Pod red. M.Yu. Martыnovoy. - M.: Izd-vo RUDN, 2002. - 447 s.
4. Tolerantnost i problemы mejetnicheskoy kommunikasii v molodejnoy srede sovremennoy provinsii: Materialы nauchno-prakticheskoy konferensii (Kursk, 8 dekabrya 2004 g.) / Otv. red. A.S. Chernышev. - Kursk: MUP «Kurskaya gorodskaya tipografiya», 2005. - 151 s.
5. *Щyedroviskiy, T.P.* Kompetensii i kompetentnost // Vыssheye obrazovaniye segodnya. - 2004. - № 8.-S. 36-41.

AHOLI SOG‘LIGIGA MUHITNING TA’SIRI

Gaforov Shavkat Usmonovich
Buxdu ilmiy tadqiqotchisi.

Ijtimoiy gigiyena va sog‘liqni saqlashni tashkil etish nafaqat inson salomatligi, balki aholi salomatligini ilmiy asoslash zarurati bilan bog‘liq holda paydo bo‘ldi. Sog‘liqni saqlashni boshqarish bo‘yicha tibbiy ta’lim tizimidagi muammolar - ijtimoiy gigiyena butun aholi salomatligini o‘rganar ekan, shu munosabat bilan aytish mumkinki, ijtimoiy gigiyena bu aholi salomatligi va uni belgilovchi omillarni o‘rganuvchi fan bo‘lib, sog‘liqni saqlashni tashkil etish esa aholi salomatligini muhofaza qilish va mustahkamlashga qaratilgan davlat, ijtimoiy va boshqa chora-tadbirlar majmuini o‘z ichiga oladi.

Sog‘lom turmush tarzi fenomeni ijtimoiy bilishning dolzarb muammosidir. Insonning sog‘lom turmush tarzini faqat borliq, ong, turmush tarzi, insonning biologik tabiati, ijtimoiy borliq, ijtimoiy ong, ishlab chiqarish usuli, texnika, ishlab chiqaruvchi kuchlar, ishlab chiqarish kabi falsafiy kategoriyalar yordamida qat’iy tadqiq qilish mumkin.

Tirik organizmning, jumladan, inson va butun inson tanasining hayoti atrof-muhitsiz, tabiatsiz mumkin emas. Inson tirik organizm, biologik tur sifatida har qanday tirik mavjudot mavjudligining asosiy sharti bo‘lgan atrof-muhit bilan metabolizm bilan tavsiflanadi.

Atmosfera kislorodining uzluksiz oqimi, ichimlik suvi va oziq-ovqat biologik hayot va inson mavjudligi uchun mutlaqo zarurdir. Inson tanasi kundalik va mavsumiy ritmlarga bo‘ysunadi, atrof-muhit haroratining mavsumiy o‘zgarishiga, quyosh nurlanishining intensivligiga va hokazolarga javob beradi.

Shu bilan birga, inson shunchaki biologik tur emas - inson eng avvalo ijtimoiy mavjudotdir.

Atrof-muhitdagi o‘zgarishlarning ortib borayotgan sur’ati u bilan inson o‘rtasidagi munosabatlarning buzilishiga olib keladi, organizmning moslashish qobiliyatining ishonchlilik darajasini pasaytiradi. Zamonaviy sharoitda atmosferada unga xos bo‘lmagan o‘nlab moddalar mavjud bo‘lib, atmosfera havosining tarkibini oldindan aytish qiyinlashadi. Bunday holda, ultrabinafsha nurlanish ta’sirida havo tarkibidagi birikmalarning faollashishi katta ahamiyatga

ega. Ushbu birikmalarning o‘zaro ta’siri natijasida asl mahsulotlarga qaraganda zaharliroq bo‘lishi mumkin bo‘lgan moddalar hosil bo‘ladi. Atmosferaning ifloslanishi o‘ta xavfli hodisadir, chunki zaharli mahsulotlar nafas olayotganda o‘pka qon aylanishida eriydi va jigarni chetlab o‘tib, to‘g‘ridan-to‘g‘ri to‘qimalarga kiradi. Ushbu qabul qilishning toksik ta’siri enteral qabul qilishdan taxminan 100 baravar yuqori ekanligi ilmiy jihatdan isbotlangan.

Atrof-muhitni ifloslantiruvchi moddalarning aholi salomatligiga ta’siri aniq va ilmiy jihatdan isbotlangan. Ifloslantiruvchi moddalarga inson, flora, suv va yer uchun zararli bo‘lgan har qanday chiqindilar, simob, ftor, mishyak, chang kabi zaharli birikmalar kiradi. Tana darajasiga ta’sir qiluvchi omillar psixologik, ijtimoiy, ekologik, kimyoviy, jismoniy. Ma’lumki, atmosfera havosini ifloslantiruvchi asosiy manbalar uglerod oksidi, oltingugurt oksidi, azot oksidi, turli uglevodorodlar va boshqalar hisoblanadi. Og‘ir havo harakati natijasida uglerod oksidi va boshqa gazsimon chiqindilar yer yaqinida to‘planadi. Masalan, piyodalar yo‘lida aravachada o‘tirgan bola u bilan birga yurgan onaga qaraganda ancha zaharli moddalarni yutadi. Uglerod oksidi qondagi gemoglobin bilan birlashib, kislorodni tana to‘qimalariga olib o‘tishga to‘sqinlik qiladi. Oltingugurt dioksidi va uning hosilalari odamlarga ta’siri, birinchi navbatda, yuqori nafas yo‘llarining shikastlanishida namoyon bo‘ladi. Chekish atrof-muhitni ifloslantiruvchi vositadir. Tamaki tutunining zaharliligi uning tarkibida 4200 dan ortiq zararli moddalar: nikotin, radioaktiv nitrozo birikmalar, azot oksidi, mishyak va boshqa ko‘plab moddalar mavjudligi bilan bog‘liq. Nikotin tamaki asosi bo‘lib, markaziy va periferik asab tizimiga zaif ogohlantiruvchi ta’sir ko‘rsatadi, qon bosimini oshiradi, mayda qon tomirlarini toraytiradi, nafas olishni oshiradi va ovqat hazm qilish tizimi bezlarining sekretsiyasini oshiradi. Nikotin bir qator kasalliklarning kechishini og‘irlashtiradi: ateroskleroz, gipertenziya, gastrit, endokrin kasalliklar. Nikotinga sezuvchanlik, ayniqsa, bosh jarohati olgan yoki serebrovaskulyar avariyaga uchragan odamlarda kuchayadi. Insult chekmaydiganlarga qaraganda chekuvchilar orasida 4-8 marta tez-tez sodir bo‘lishi isbotlangan. Nikotinning ta’siri, ayniqsa, ma’lum yosh davrlarida, hatto zaif ogohlantiruvchi ta’sir ham asabiy tartibga solishni buzganda xavflidir - bu yoshlik va qarilikda. Chekuvchining tanasiga kiradigan radioaktiv elementlardan eng katta xavf plutoniy-210 bo‘lib, u bronxlar va o‘pkalarda, shuningdek buyraklar va jigarda ruxsat etilgan me’yorlardan sezilarli darajada oshib ketadigan konsentratsiyalarda to‘planadi. Tamaki tutunining ifloslanishi avtomobil chiqindi gazlarining ifloslanishidan deyarli 4,5 baravar va gaz bruskasi chiqindi gazining ifloslanishidan 248 baravar yuqori. Bu asosan tamaki yonish haroratining 700-800 darajadan oshmasligi va shuning uchun yonish bilan birga bug‘lanish, sublimatsiya va piroliz jarayonlari sodir bo‘lishi bilan bog‘liq. 2018-yil 20-iyunda qabul qilingan O‘zbekiston respublikasining «Jamoat joylarida chilim va elektron sigaretalar chekishni cheklash to‘g‘risida» gi qonuni aholisi o‘rtasida kasallanishni kamaytirish uchun tamaki chekishni cheklashning huquqiy asoslarini belgilaydi. Tafakkur qiluvchi inson yomon ekologiya (atrof-muhitga zararli chiqindilar) salomatlik uchun jiddiy oqibatlarga olib keladigan jiddiy xavf ekanligini yaxshi biladi. Biroq, nima uchun bu "fikrlovchi odam" o‘zini chekishni boshlaydi va kuniga bir necha marta barcha bahs-munozaralarga qat’iy bo‘lib qoladi? Va bu chekish hissa qo‘shadigan kasallik belgilari paydo bo‘lganda, odam sababni e’tiborsiz qoldirib, davolanish uchun yordam so‘rab shifokorga boradi. Har bir insonning o‘ziga xos ichki dunyosi bor va xuddi shu muammo unda o‘ziga xos tarzda namoyon bo‘ladi. Bu shuni anglatadiki, biriga yaxshi bo‘lgan narsa boshqasiga unchalik yaxshi emas! Chekishni tashlash uchun odam chekishni tashlashi kerak. Boshqalar uchun bandajni qo‘llang. Uchinchisi uchun - ko‘rsatma kitobi. Ammo to‘rtinchisi o‘zidan yuqori ko‘tarilishi va sog‘lom hayotda ma’no topishi kerak. Va agar chayish

bo‘lmasa, unda sigaret o‘rnini bosadi! Tamaki chekuvchilarning ongiga ularning taqdiri va umr ko‘rish davomiyligiga faqat ular o‘zlari ta’sir qilishi mumkinligiga etkazish kerak. Sog‘liqni saqlash sohasidagi zamonaviy qonunchilikka asoslanadi, unda har bir inson qulay muhitga ega bo‘lish huquqiga ega.

Inson salomatligi va kasalliklari atrof-muhit va birinchi navbatda, ijtimoiy muhitning hosilasidir. Salomatlikni mustaqil, avtonom narsa deb hisoblash mumkin emas. Bu ijtimoiy va tabiiy omillar ta’sirining natijasidir. Salomatlik faqat kasallikning yo‘qligi emas. Bu, shuningdek, tananing doimiy o‘zgarib turadigan atrof-muhit sharoitlariga tez moslashish qobiliyati, professional va boshqa ijtimoiy va biologik funktsiyalarni optimal tarzda bajarish qobiliyatidir. Moslashuvning o‘z chegaralari bor. Salomatlik - baxt va to‘liq inson hayotining asosiy shartlaridan biridir. Tamaki chekishni qonun bilan cheklash ham aholi o‘rtasida kasalliklarni kamaytirishga qaratilgan samarali chora-tadbirlardan biridir.

Barcha qonunchilik choralari havo ifloslanishining oldini olishga qaratilgan profilaktika tizimini tashkil etadi. Qonunlar nafaqat rioya etilishini nazorat qilishni, balki har xil turdagi javobgarlikni ham nazarda tutadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Dmitriyeva N. B. Psixologiya zdorovya lichnosti. Kazan, 2010.
2. Maslou A. G. Motivatsiya i lichnost. SPb.: Yevraziya, 1999.
3. Slobodchikov V. I., Isayev Ye. I. Psixologiya razvitiya cheloveka. M.: Shkolnaya pressa, 2000.
4. Frankl V. Chelovek v poiskax smisla. M.: Progress, 1990.
5. Belasheva I. V. Tolerantnoye povedeniye kak kriteriy psixologicheskogo zdorovya lichnosti // Mir nauki, kulturi, obrazovaniya, 2016.
6. Yejevskaya T. I. Psixologicheskoye zdorove kak znachimiy resurs informatsionno-psixologi-cheskoy bezopasnosti lichnosti // Gumanitarniy vektor. Seriya: Pedagogika, psixologiya. 2016.
7. Zabelina A. V. Samoaktualizatsiya lichnosti studentov kak usloviye psixologicheskogo zdorovya // Konsept. M., 2013.

ICHKI ISHLAR BO‘LIMI BOSHLIG‘INING IJTIMOIY-PSIXOLOGIK KOMPETENTSIYASI: MUAMMOLAR VA RIVOJLANISH YO‘LLARI

Panoyev Elshod To‘ymurod o‘g‘li
Buxoro davlat universiteti Psixologiya va sotsiologiya kafedrasi erkin tadqiqotchisi.

Hozirgi vaqtda ichki ishlar organlari rahbarlarining faoliyatini psixologik qo‘llab-quvvatlash muammosi juda dolzarbdir. Bugungi kunda ichki ishlar organlari xodimlarini tashkil etish va faoliyatida zamonaviy boshqaruv psixologiyasi, ijtimoiy va huquqiy psixologiya bilimlaridan foydalana olmaydigan jihatlarni aniqlash qiyin. Ichki ishlar organlari xodimlarining kasbiy kompetensiyasi kontseptsiyasini ko‘rib chiqishda inson psixologik kompetentsiyasining asosiy tamoyillarini hisobga olgan holda inson psixikasiga ta’sir qiluvchi turli omillarni yodda tutish kerak. Tushuntirish lug‘atlarida kompetentsiya tushuncha va bilim sifatida ta’riflanadi. “Salohiyatli” so‘zi “qobiliyatli, munosib, malakali, bilimli, ma’lum bir sohani biluvchi” ma’nolarini bildiradi. Kasbiy kompetentsiyani tavsiflashda turlicha yondashuvlar mavjud. Shu

bilan birga, kompetentsiya tushunchasi aniq, belgilangan ta'rifga ega emas va juda tor (masalan, bilim, ko‘nikma va ko‘nikmalar yig‘indisi) yoki juda keng (atrof-muhit bilan o‘zaro munosabatlarning muvaffaqiyati darajasi) talqin etiladi. Ba'zilar kompetensiyani "o‘z biznesini, bajarilayotgan ishning mohiyatini, hodisalar va jarayonlar o‘rtasidagi murakkab bog‘lanishlarni, ko‘zlangan maqsadlarga erishishning mumkin bo‘lgan yo‘llari va vositalarini mukammal bilish" deb talqin qiladilar; boshqalar - "iqtisod, menejment fani, ijtimoiy qonuniyatlar va psixologiya qonunlari sohasida chuqur bilimlarning mavjudligi".

L.I.Ponomarevning fikriga ko‘ra, kompetentsiya nafaqat mutaxassis faoliyatining natijasi yoki bahosi, balki uning tafakkuri va faoliyatining o‘zi hamdir. Kasbiy kompetentsiyaning shakllanishiga, birinchi navbatda, tegishli mansabdor shaxs ega bo‘lgan vakolatlar majmui sifatidagi kompetentsiya, shuningdek, sub'ektning shaxsiy va ishbilarmonlik fazilatlari ta'sir qiladi. Ijtimoiy-psixologik kompetentsiyani kasbiy kompetentsiyaning tarkibiy qismi sifatida aniqlashning nazariy asosi rus psixologiyasida shaxsning aloqa, bilish va mehnat subyekti ekanligi haqidagi qoidalar (B.G.Ananyev); u jamiyatga, boshqa odamlarga, o‘ziga, mehnatga bo‘lgan munosabatlar tizimida namoyon bo‘ladi (V.N.Myasishev); insoniy kompetentsiya akmeologik rivojlanish vektoriga ega (N.V.Kuzmina, A.A.Derkach); professionallik kompetentsiyaning har xil turlarini o‘z ichiga oladi (A.K.Markova). Huquqni muhofaza qilish organlari rahbarlarining ijtimoiy-psixologik kompetentsiyalari muammosi ko‘p qirrali bo‘lib, uning mazmuni bo‘yicha yagona nuqtai nazar mavjud emas. Aksariyat asarlarda ushbu muammoning juda muhim, lekin faqat individual jihatlari ko‘rib chiqiladi: ijtimoiy-psixologik darajada, ijtimoiy-psixologik kompetentsiyaning tuzilishi ochiladi, odamlarda uning rivojlanishining psixologik va ijtimoiy-psixologik mexanizmlari asoslanadi; psixologik-pedagogik darajada ijtimoiy ahamiyatga molik faoliyatda shaxsning ijtimoiy-psixologik kompetentsiyasining tarkibiy qismlarini rivojlantirish shartlari, omillari va usullari oydinlashtiriladi. Shu bilan birga, "shaxs-shaxs" sinfining ko‘plab kasblari vakillarining ijtimoiy-psixologik kompetentsiyasini rivojlantirish xususiyatlari, xususan, rahbarlarning ijtimoiy-psixologik kompetentsiyasini rivojlantirish xususiyatlari hali o‘rganilmagan; ichki ishlar organlari yetarli darajada rivojlanmagan. Psixologiyada o‘ziga xos universal "samarali yetakchining portreti" ni yaratishga urinishlar bir necha bor qilingan. Bu muammo ichki ishlar organlarida ham mavjud, chunki IIB bo‘limi boshlig‘iga qanday o‘ziga xos fazilatlar berilishi kerakligi masalasi ochiqligicha qolmoqda.

Har qanday sohadagi mutaxassis o‘zini va o‘z faoliyatini boshqarishga qodir bo‘lishi kerak, ammo ekstremal kasbiy faoliyat sharoitida o‘zini o‘zi boshqarish uchun rivojlangan qobiliyat alohida ahamiyatga ega. IIB bo‘limi boshlig‘ining psixologik va boshqaruv kompetentsiyasini rivojlantirish masalasida ong va faoliyatning birligi printsipidan kelib chiqish mumkin, bu bizga shaxsning aqliy rivojlanishining muhim qonuniyatlarini aniqlash imkonini beradi. boshqaruv va huquqni muhofaza qilish faoliyati sohasi. Bu zamonaviy rivojlanish tendentsiyalari rahbarning umuman kompetentsiyasiga, shu jumladan uning ijtimoiy-psixologik tayyorgarligining yuqori darajasiga qo‘yiladigan talablarni oshirishi bilan izohlanadi. Darhaqiqat, rahbarning ijtimoiy-psixologik kompetentsiyasi uning shaxsiy xususiyatlariga emas, balki uning qo‘l ostidagilar bilan o‘zaro munosabatlarining o‘ziga xos xususiyatlariga asoslanadi. Bu rahbarning ijtimoiy-psixologik kompetensiyasi bo‘ysunuvchilarni yaxshi bilish, o‘zini ularning o‘rniga qo‘ya olish qobiliyatiga asoslanadi va rahbarning ham mazmunli, ham kommunikativ faoliyatiga psixologik qo‘shilish chuqurligi bilan tavsiflanadi. Tashkilot jamoasidagi shaxslararo munosabatlar holatini tavsiflovchi atmosfera, shuningdek, hazil,

rahbarning aloqa o‘rnatish istagi, oqilona e’tirozlarga to‘g‘ri javob berish qobiliyati, odamlarni hurmat qilish, belgilangan maqsadlarga erishishga e’tibor berish, vaziyatni tahlil qilish, o‘z harakatlarining bevosita va uzoq muddatli oqibatlarini aniqlash qobiliyati va o‘zini o‘zi yaxshilash istagi.

Psixologik kompetentsiya deganda ma’lum jarayonlar doirasiga nisbatan aniqlangan va yuqori sifatli va samarali faoliyat uchun zarur bo‘lgan shaxsning o‘zaro bog‘liq psixologik fazilatlari to‘plami tushuniladi. Psixologik kompetentsiyani zamonaviy tadqiqotlar tomonidan o‘rganish shuni ko‘rsatadiki, hozirgi vaqtda zamonaviy rahbar uchun zarur bo‘lgan fazilatlarda ustuvorliklarning siljishi mavjud. So‘zning tor rasmiy ma’nosida professionallikdan rahbarga qo‘yiladigan zamonaviy talablardagi urg‘u rahbarda kasbiy, psixologik va shaxsiy fazilatlar majmuasi mavjudligi bilan bog‘liq muammolarni hal qilishga o‘tmoqda: odamlarni tushunish qobiliyati, ko‘nikmalar. ularning xulq-atvoriga samarali ta’sir ko‘rsatish, bo‘ysunuvchilarni tezkor va rasmiy vazifalarni samarali hal qilishga ishontirish va safarbar etish qobiliyati, etakchilik va yuqori vakolat, shuningdek, o‘z his-tuyg‘ularini va o‘z xatti-harakatlarini boshqarish qobiliyati. Shu sababli, huquqni muhofaza qilish organlarining zamonaviy sharoitida rahbarning ijtimoiy-psixologik kompetentsiyasining mohiyati va uni amalga oshirish shartlarini uning boshqaruv kompetensiyasi va umuman kasbiy mahoratining ajralmas qismi sifatida o‘rganish alohida qiziqish uyg‘otadi. Odamlarning psixologiyasini har tomonlama va chuqur o‘rganmasdan turib, ularning tabiiy ne’matlari boyligini chinakam anglab, ular bilan ishlash istiqbollarini ko‘rish, ularning ma’naviy va jismoniy imkoniyatlarining cheksizligiga ishonch hosil qilish mumkin emas.

O‘zbekiston Ichki ishlar vazirligi tizimida faqat rasmiy faoliyatda muloqot psixologiyasining o‘ziga xos xususiyatlarini, ichki ishlar organlari xodimlarining individual psixologik xususiyatlarini bilish va hisobga olish, psixotexnika va texnikani oqilona va samarali boshqarish uchun shart-sharoit yaratishi tobora aniqroq tushunilmoqda. Hozirgi vaqtda kompetentsiya kasbiy mahorat kontekstida o‘rganiladi, uning kasbiy rivojlanish jarayonida shaxsning rivojlanishidagi roli ta’kidlanadi, kompetentsiya uning shaxsiy, ijtimoiy va kasbiy etukligi ko‘rsatkichi sifatida qaraladi. Kompetentsiyani rivojlantirish masalasi birinchi navbatda uning o‘ziga xos tomonlarini rivojlantirish nuqtai nazaridan qo‘yilishi kerak. Masalan, kommunikativ kompetentsiyaning tarkibiy qismlari - pertseptiv, kommunikativ va interaktiv - o‘quv jarayonida maxsus mashqlar yordamida o‘rganilishi va rivojlanishi mumkin

(L.A.Petrovskaya). Ijtimoiy-psixologik trening aloqa xususiyatlarining ijobiy o‘zgarishini ta’minlaydigan kommunikativ kompetentsiyani oshirishning samarali vositasi hisoblanadi. Aynan tarkibiy bo‘linma rahbarining kommunikativ qobiliyatlari jamoa a’zolarining gorizontal va vertikal o‘zaro ta’sirining samarali jarayoniga yordam beradi, umuman psixologik iqlim bu jamoa tomonidan bajariladigan vazifalarning samaradorligi va o‘z vaqtida bajarilishiga, shuningdek, ijtimoiy hayotga ijobiy ta’sir qiladi. IIB xodimlarining kasbiy muloqoti uchun modellar va maxsus o‘quv dasturlari psixologik tayyorgarlikning turli nazariy tamoyillariga asoslanishi mumkin. Xodimlarning kasbiy muloqotiga psixologik tayyorgarlikning vazifalaridan biri bu muloqotni shakllantirish va rivojlantirishdir. Bu erda "ko‘nikmalarni o‘rgatish" guruhlarida ishlashning ba’zi tartiblari foydali bo‘lishi mumkin, bu erda "muloqotda qiyinchiliklarga olib keladigan asosiy vaziyatlarni umumlashtirish, xodim ega bo‘lishi kerak bo‘lgan elementar ko‘nikmalarni aniqlash va trening ishtirokchilarini rag‘batlantirish amalga oshiriladi. Muhim metodologik usul bu aniq belgilangan ssenariy bo‘yicha ijtimoiy rollarni o‘ynash, so‘ngra subyektlarning xatti-harakatlarini guruhli tahlil qilishdir".

Ichki ishlar organlari rahbarlarini tayyorlash tizimiga psixotrening usullarini joriy etish ikki tomonli jarayon bo‘lib, u tashqi huquqni muhofaza qilish munosabatlari va aloqalari (fuqarolar, katta va kichik ijtimoiy guruhlar, tashkilotlar bilan) sohasini ham qamrab oladi; idoralararo aloqalar sohasi (hamkasblar, huquqni muhofaza qilish jamoalari bilan). O‘quv ishining afzalliklari shundaki, guruh jamiyatni miniatyurada aks ettiradi, bu erda ishtirokchilarning real hayotiga xos bo‘lgan munosabatlar va o‘zaro bog‘lanishlar tizimi modellashtirilgan, bu ishtirokchilarga muloqotning psixologik naqshlarini ko‘rish, tushunish va tahlil qilish imkonini beradi va boshqa odamlarning va o‘zlarining xatti-harakatlari; faqat guruhda odam yangi ko‘nikmalarni o‘rganishi va teng sheriklar o‘rtasidagi munosabatlarning turli uslublari bilan tajriba o‘tkazishi mumkin; o‘zingizga va odamlarga yangicha munosabatda bo‘lishni o‘rganing; o‘zingizni boshqalar bilan tanishtiring, uni va o‘zingizni yaxshiroq tushunish uchun boshqa odamning rolini "o‘ynang"; o‘zingizning eng samarali xulq-atvor namunalaringizni rivojlantiring va hokazo. O‘quv ishining ijodiy tabiati qayd etilgan - bu mashg‘ulotni shaxsan muhim voqealar bilan to‘ldirish, boshqalar bilan xavfsiz, qo‘llab-quvvatlovchi o‘zaro munosabatlarni tashkil etish, bu eng qisqa va eng ko‘p vaqtni ta’minlaydi. shaxsiy tajriba orttirishning samarali usuli, ichki ishlar organlari xodimlarining kasbiy o‘zini o‘zi anglash va shaxsiy va kasbiy o‘sishini tashkil etish. Rahbarlarga, masalan, quyidagi mavzular bo‘yicha treninglarda ishtirok etishni taklif qilish oqilona: "Samarali yetakchilik" yoki "Tashkiliy ko‘nikmalarni shakllantirish, kommunikativ va nizolarni hal qilish qobiliyati", ularning maqsadlari boshqaruv psixologiyasi asoslarini amaliy rivojlantirishdir, odamlarni boshqarish jarayonida yuqori boshqaruv madaniyati va ijtimoiy-psixologik kompetentsiyani shakllantirish, ichki ishlar organlarida yetakchilik fazilatlari va innovatsion boshqaruv ko‘nikmalarini rivojlantirish. Shunday qilib, zamonaviy boshqaruv kontseptsiyalari asosida ishlab chiqilgan treninglar ichki ishlar organlari rahbarlarining yangi avlodini shakllantirishga hissa qo‘shish uchun mo‘ljallangan.

Aynan kadrlarni boshqarishning zamonaviy usullarini puxta egallagan, boshqaruv samaradorligining yuqori darajasini ta’minlash uchun tegishli ijtimoiy-psixologik ko‘nikmalarga ega bo‘lgan rahbarlar bugungi kunda huquqni muhofaza qilish organlari faoliyatiga ijobiy yangiliklarni joriy etishga, islohotlarni amalga oshirishga qodir. Umuman olganda, boshqaruv faoliyatining samaradorligi ko‘p jihatdan ichki ishlar bo‘limi boshlig‘ida ma’lum shaxsiy va ishbilarmonlik fazilatlari, uning psixologik salohiyati, boshqaruv va ijtimoiy-psixologik kompetentsiyalari bilan belgilanadi. Bu rahbarning ijtimoiy-psixologik va tashkiliy kompetentsiyasi, texnik, iqtisodiy, huquqiy madaniyati, zamonaviy boshqaruv texnologiyalarini egallashi, shuningdek, ma’lum shaxsiy fazilatlari (masalan, halollik, odoblilik, kamtarlik, qo‘l ostidagilarga nisbatan sezgirlik va boshqalar) kabi kasbiy xususiyatlarga ega ekanligini taxmin qiladi. Yuqorida aytilganlardan xulosa qilishimiz mumkinki, huquqni muhofaza qilish organlari rahbarlarining kasbiy psixologik tayyorgarligini optimallashtirish quyidagi yo‘nalishlarda amalga oshirilishi kerak: ijtimoiy-psixologik monitoringni tashkil etish (rivojlanish muvaffaqiyatini tahlil qilish va bashorat qilish uchun diagnostik va ekspert protseduralarini ishlab chiqish), ijtimoiy-psixologik kompetentsiya, ijtimoiy-psixologik kompetentsiyani rivojlantirish jarayonini ta’minlaydigan shaxsiy fazilatlar, xususiyatlar va xususiyatlarning rivojlanish darajasini baholash, ularning samarali shakllanishi strategiyasini ishlab chiqishda yordam berish darajasiga ta’sir qiluvchi shartlar va omillar, muayyan rahbarning ijtimoiy-psixologik kompetentsiyasini rivojlantirish), ijtimoiy-psixologik kompetentsiyani rivojlantirish uchun ilg‘or psixotrening texnologiyalarini joriy etish, akmeologik yordamni tashkil etish

(motivatsiyani oshirish, o‘z-o‘zini hurmat qilishni optimallashtirish, muhim tajribalarni tuzatish), barcha darajadagi rahbarlarning ijtimoiy-psixologik kompetentsiyasini rivojlantirish uchun psixotrening texnologiyalaridan foydalanishga o‘qituvchilar va psixologlarni o‘rgatish muhim vazifadir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Baranov P.P., Jukov I.A., Kikot V.Ya., Meshcheryakova A.V. Ichki ishlar organlarining boshqaruv xodimlari bilan ishlashni psixologik qo‘llab-quvvatlash masalalari: Monografiya. Rostov n/d: RyuI O‘zbekiston Ichki ishlar vazirligi, 2005.

2. Beschastny V.N., Lefterov V.A., Litvinova G.A. Ichki ishlar organlari rahbarlarini tayyorlash usullari: nazariya va amaliyot: Donetsk: DUI LGUVD, 2007.

3. Debolskiy M.G. Jazo tizimida ijtimoiy-psixologik treninglar o‘tkazish: Darslik. M.: O‘zbekiston Ichki ishlar vazirligi akademiyasi, 1996.

4. Jukov I.A. Ichki ishlar organlari rahbarlarini attestatsiyadan o‘tkazish psixologiyasi: Monografiya. Rostov davlat transport universiteti, 2004.

5. Shchekin G.V. Xodimlarni boshqarishni tashkil etish va psixologiyasi: Ta’lim usuli. nafaqa. K.: MAUP, 2002.

TALABALARDA KOMMUNIKATIV KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI

Jo‘rayev Qo‘ldoshjon Ismatullo o‘g‘li
Buxoro davlat universiteti erkin tadqiqotchisi

Bo‘lajak o‘qituvchilarni uzluksiz pedagogik ta’lim tizimida kommunikativ malakali mutaxassislar sifatida tayyorlash zarurati va uni amalga oshirishga nazariy, amaliy va uslubiy yondashuvlarning yetarli darajada ishlab chiqilmaganligi o‘rtasidagi mavjud qarama-qarshilik ushbu tadqiqot muammosini aniqladi va uning shakllanishini belgilab berdi:

- kommunikativ kompetentsiyaning rivojlanish darajalari aniqlangan;
- kommunikativ kompetentsiyaning rivojlanish darajasini diagnostika qilishning adekvat vositalari tanlandi;
- talabalar va talabalarning kommunikativ kompetentsiyasini rivojlantirish jarayonida nazariy materialni interfaol taqdim etish usullari, tadqiqot amaliyoti, ijtimoiy-psixologik tayyorgarlik, guruhli fikrlash, rolli o‘yinlar, ishbilarmonlik va kommunikativ o‘yinlar qo‘llanildi.
- o‘rganilayotgan muammoning holati, bo‘lajak o‘qituvchining kommunikativ kompetentsiyasining mazmuni va tuzilishining xususiyatlarini ochib berish;
-uzluksiz pedagogik ta’lim tizimida bo‘lajak o‘qituvchining kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirish modelini ishlab chiqish;
- uzluksiz pedagogik ta’lim tizimida bo‘lajak o‘qituvchilarning kommunikativ kompetentsiyasini rivojlantirish xususiyatlarini o‘rganish;
- uzluksiz ta’lim tizimida kommunikativ kompetentsiyani diagnostika qilish dasturini ishlab chiqish;
- uzluksiz pedagogik ta’lim tizimida bo‘lajak o‘qituvchilarning kommunikativ kompetentsiyasini rivojlantirish uchun uslubiy yordamni ishlab chiqish va sinovdan o‘tkazish.

Kommunikativ qobiliyatlar bilan bir qatorda muloqot qobiliyatlari ham aynan shu narsadir. Ular odamlar o‘rtasidagi muloqot tajribasining natijasidir. Dars davomida talaba shaxsiy fikr yuritishi, olingan bilim va ko‘nikmalarni hissiy darajada tahlil qilishi, kommunikativ kompetentsiyasini chuqurlashtirish to‘g‘risida qaror qabul qilishi mumkin.

Biz talabalarning kommunikativ kompetentsiyasini shakllantirishning tarkibiy va funktsional modelini taqdim etamiz, unda ushbu jarayonning barcha bosqichlari ko‘rsatilgan va uslubiy asoslarni (tamoyillar, tushunchalar) topish, shuningdek, uni shakllantirishning pedagogik sharoitlari, vositalari va usullarini yaratishni o‘z ichiga oladi. Pedagogik eksperimentning tashkiliy bosqichida barcha ish shakllarini moslashtirish malakasi; uslubiy yordamni tashkil etish; tarjimon talabalarning kommunikativ kompetensiyasini shakllantirish mazmuni; talabalarning kommunikativ kompetensiyasini shakllantirishga qaratilgan tadbirlarni amalga oshirish; o‘qituvchining o‘quvchilar bilan suhbat o‘zaro ta’siri tizimlari va natijasi.

Kommunikativ kompetentsiyani o‘zlashtirish uchun talabalar – shaxsiy o‘zaro munosabatlarda eng samarali bo‘lgan guruh ishining usullaridan foydalanishlari kerak. Masalan, talabalar munozara davomida mustaqil fikr yuritadilar va suhbatdoshning fikriga ergashadilar, shuningdek, muammoli masalalar bo‘yicha ma’lumot izlaydilar, uni faol muhokama qiladilar, shuningdek, boshqa birovning fikrini tanqid va e’tirozsiz tinglashni o‘rganadilar.

O‘qituvchi munozara davomida aqliy hujumni taklif qilishi mumkin, qisqa vaqt ichida talabalar muammoni hal qilish va birgalikda qaror qabul qilish uchun fikr va g‘oyalarni yig‘adilar. Guruhda ishlash jarayonida pedagogik murabbiylik samarali bo‘ladi: o‘quvchilar aloqa sherigi bilan nafaqat vizual va axloqiy aloqa o‘rnatishni o‘rganadilar, balki aniq mavzuli topshiriqlar orqali kommunikativ kompetentsiyani shakllantiradilar.

Talabalar sinfda tematik va professional muloqotni o‘rganadilar. Dastlab, ma’ruzachi-ma’ruzachi muloqot qilayotganlarning hissiy holatini kuzatib boradi. Berilgan mavzu bo‘yicha kengaytirilgan dialogni qurish har doim ham mumkin emas. Ma’ruzachi-ma’ruzachi har bir ishtirokchining nutqini og‘zaki va noverbal usullar orqali rag‘batlantiradi. Talabalar o‘qituvchi rolini o‘ynashi va boshqalarga tarjimada ishlatilgan so‘zlarni o‘rgatishlari mumkin. Pedagogik bingo yoki janglar, rolli o‘yinlar, press usuli, mozaika qiziqarli faoliyat shakllari.

1) "Muloqotda o‘z-o‘zini nazorat qilish" - Snayderning testi (Snayder, 1974), bu gradatsiya ustidan kommunikativ nazorat darajalarini taqsimlashni, hissiy cheklovni va boshqalar bilan o‘zaro aloqada o‘z xatti-harakatlarini nazorat qilishni o‘z ichiga oladi;

2) "Siz kommunikativ bo‘lsangiz" - moslashtirilgan usullar Ryaxovskiy (1998), insonning muloqotchanlik darajasini aniqlashga imkon beradi.

Ushbu bosqichda nazariy manbalarni o‘rganib chiqqandan so‘ng, motivatsion, nutqiy va amaliy mezonlarni o‘z ichiga olgan talabalarning shakllangan muloqot qobiliyatlari darajasini aniqlashga yordam beradigan mezonlar ishlab chiqildi; Aloqa qobiliyatining darajalari: yetarli, o‘rta va past daraja.

Xulosa. Bugungi kunda o‘qituvchining muvaffaqiyatli kasbiy faoliyati kommunikativ kompetentsiyaning asosiy belgilovchilaridan biri sifatida qaralmoqda. Bizning xulosamizga ko‘ra, ta’lim jarayoni kasbiy jihatdan bolalar, ota-onalar va hamkasblar bilan doimiy muloqotni talab qiladi. Talabalik yoshi kasbiy rivojlanish uchun sezgir davr hisoblanadi. Agar ko‘proq tadqiqot o‘tkazilsa, ba’zilari kommunikativ kompetentsiyaning dolzarb masalalari hal etilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Celce-Murcia, M. (2008). Rethinking the Role of Communicative Competence in Language Teaching. In: Soler E.A., Jordà M.S. (eds). Intercultural Language Use and Language Learning. Springer, Dordrecht.
2. Delamare Le Deist, F. & Winterton, J. (2005). What Is Competence? Human Resource Development International, 8(1), 27-46.
3. Gumperz, J. J., & Hymes, D. H. (1972). Directions in sociolinguistics: The ethnography of communication. New York: Holt, Rinehart and Winston.
4. Keiner, S., Lind, L., Toldy, K., Sarah, F., & Berger, D. (2014). Guide facilitator. How to lead a group to make a joint decision. M .: Izd. Dmitry Lazarev.
5. Koval, V., Polyezhayev, Y., & Bezkhlibna, A. (2018). Communicative competences in enhancing of regional competitiveness in the labour market. Baltic Journal of Economic Studies, 4(5), 105-113.

VIKTOR FRANKLNING HAYOT VA IJOD YO’LI: LOGOTERAPIYANING YARATILISH TARIXI.

Ubaydullayeva Naziraxon Fazliddinovna
Buxoro davlat universiteti tayanch doktoranti

Viktor Emil Frankl (1905-1997) — avstriyalik psixiatr, psixolog, faylasuf va nevrolog, natsistlar konslagerining sobiq asiri. Yoshligida u psixologiyaga qiziqishini ko‘rsatdi. U o‘z nomzodlik dissertatsiyasini gimnaziyada falsafiy tafakkur psixologiyasiga bag‘ishlagan. 1923 yilda gimnaziyani tugatgach, u Vena universitetida tibbiyot fakultetida tahsil oldi, keyinchalik u nevrologiya va psixiatriya bo‘yicha mutaxassislikni tanladi (MD, 1930). U ayniqsa depressiya va o‘z joniga qasd qilish psixologiyasini chuqur o‘rgangan. Franklning dastlabki tajribasiga Zigmund Freyd va Alfred Adler ta’sir ko‘rsatdi, ammo keyinchalik Frankl ularning qarashlaridan uzoqlashdi. Frankl Sotsialistik ishchilar yoshlari safiga qo‘shildi va 1924 yilda Avstriya Sotsial-demokratik partiyasining Avstriya sotsialistik talabalar ittifoqi prezidenti etib saylandi. Bu lavozimda Frankl bitiruv davrida talabalar uchun maxsus yordam dasturini yaratdi. Frankl bu rolda bo‘lgan davrda venalik talabalar orasida o‘z joniga qasd qilish holatlari qayd etilmagan. Dasturning muvaffaqiyati Vilgelm Reyxning e’tiborini tortdi, u Franklni Berlinga taklif qildi. 1933-1937 yillarda Frankl Vena klinikasida o‘z joniga qasd qilishning oldini olish bo‘limni boshqargan. Franklning bemorlari o‘z joniga qasd qilish xavfi ostida bo‘lgan o‘ttiz mingdan ortiq ayol edi. Biroq, 1938 yilda natsistlarning kuchayishi bilan Frankl o‘zining yahudiy merosi tufayli oriy bemorlarini davolashni taqiqladi. Frankl xususiy amaliyotga o‘tdi va 1940 yilda Rotshild kasalxonasida nevrologiya bo‘limi mudiri bo‘ldi va u erda neyroxirurg bo‘lib ishladi. O‘sha paytda bu yahudiylar qabul qilinadigan yagona shifoxona edi. Franklning sa’y-harakatlari tufayli bir nechta bemorlar natsistlarning evtanaziya dasturi bo‘yicha yo‘q qilishdan qutqarildi. 1941 yilda Frankl Tilli Grosserga uylandi. 1942 yil 25 sentyabrda Frankl, uning rafiqasi va ota-onasi Teresyenshtadt konslageriga surgun qilindi. Lagerda Frankl doktor Karl Fleishman bilan uchrashdi, u o‘sha paytda yangi kelgan mahbuslar uchun psixologik yordam tashkilotini yaratish rejasini tuzayotgan edi. U sobiq psixiatr Viktor Franklga ushbu vazifani bajarishni tashkil qilishni buyurdi. Frankl konslagerdagi butun vaqtini tibbiy amaliyotga bag‘ishladi, u tabiiy ravishda bu ishlarini SSdan sir tutadi. Markaziy Yevropaning turli burchaklaridan kelgan boshqa

psixiatrlar va ijtimoiy ishchilar bilan birgalikda u mahbuslarga maxsus yordam ko‘rsatdi. Xizmatning vazifasi dastlabki zarbani yengish va qolishning dastlabki bosqichida yordam ko‘rsatish edi.

Ayniqsa, xavf ostida bo‘lgan odamlarga: epileptiklar, aqliy zaif odamlar, "asotsial" bundan tashqari, barcha qariyalar va nogironlar alohida e’tibor qaratildi. Bunday sharoitda maxsus chora-tadbirlar ko‘rish va maxsus tayyorgarlikni o‘tkazish kerak edi. Shifokorlar bu odamlardagi ruhiy bo‘shliqni yo‘q qilishga harakat qilishdi, buni bir keksa ayolning so‘zlari bilan ta’riflash mumkin: "Kechqurun uxlardim, kunduzi esa azob chekardim". Berlinlik psixiatr Doktor Volf o‘z bemorlarini davolashda Shulzning "autogen mashqlar" (yun. autogenes – o‘zi bajaradigan), autotrening – ichki a’zolar funksiyasi, harakat faoliyati buzilganda o‘z-o‘zini ishontirish va o‘z-o‘zini boshqarish orqali shu holatdan forig‘ bo‘lishga olib keladigan psixoterapiya - ruhiy davolash usulidan foydalangan holda, ayniqsa faol rol o‘ynadi. Doktor Volf o‘pka silidan vafot etdi. Uning texnikasining ma’nosini relaksatsiya yoki gipnoz trans holatida o‘z-o‘zini gipnoz qilish usuli sifatida ta’riflash mumkin. Autogen mashg‘ulot usulining o‘zi lagerda bajarish uchun juda murakkab edi, lekin baribir bu asosiy vazifani bajardi: uning yordami bilan odam o‘zini yashash joyidan aqliy ravishda olib tashlashga muvaffaq bo‘lindi. Franklning o‘zi ko‘pincha bu usulni atrofdagi azob-uqubatlardan obyektivlashtirish orqali uzoqlashtirish uchun ishlatgan.

“Shunday qilib, bir kuni ertalab lagerdan ketayotganimni eslayman, ochlikka, sovuqqa va oyog‘im og‘rig‘iga dosh berolmay, tomchilar, muzlash va yiringlashdan shishib ketdim. Mening pozitsiyam menga umidsiz bo‘lib tuyuldi. Shunda men o‘zimni katta, chiroyli, iliq va yorug‘ ma’ruza zalida minbar ortida turib, qiziqqan auditoriya qarshisida “Konslagerdagi guruh psixoterapiyasi tajribalari” mavzusida ma’ruza o‘qiyotganimni va boshidan o‘tgan barcha voqealar haqida gapirayotganimni tasavvur qildim. Ishoning, o‘sha paytda men shunday ma’ruza o‘qish imkoniyatiga ega bo‘ladigan kun kelishiga umid qila olmasdim. Shuningdek, eng muhimi, ularning psixologik yordam guruhi o‘z joniga qasd qilishning oldini oldi: Frankl axborot xizmatini yo‘lga qo‘ydi va har kim o‘z joniga qasd qilish fikrini bildirsa yoki haqiqiy o‘z joniga qasd qilish niyatini ko‘rsatsa, u darhol bu haqda xabardor qilingan.

Psixoterapiyada ilmiy asoslangan maktablardan biri - logoterapiya hisoblanib, asli kelib chiqishi lotinchadan "logos" - ma’no so’zidan bo’lib, psixologiya va psixiatriyadagi boshqa yondashuvlar orasida insonni davolashda o’zining ma’naviy resurslaridan foydalanadigan yo’nalishdir. Frankl o‘zining psixoterapevtik yordam usulini - logoterapiyani yaratishda xuddi shu asosdan foydalangan. Franklning fikricha, insonda nafaqat zavq olish istagi yoki hokimiyatga bo‘lgan xohish, balki ma’noga intilish ham ko‘rish mumkin. Lagerdagi psixoterapiya natijasi borliqning ma’nosiga murojaat qilishdan bog‘liq edi. Ekstremal, chegara holatidagi lagerdagi odam uchun bu ma’no so‘zsiz ma’noga ega bo‘lishi kerak edi, bu nafaqat hayotning ma’nosini, balki azob va o‘limning ma’nosini ham o‘z ichiga oladi. Mahbuslarning ko‘pchiligining tashvishi "Biz lagerda omon qolamizmi?" Degan savol bilan ifodalanishi mumkin edi. Viktor Franklga berilgan yana bir savol: "Bu azob-uqubatlar, o‘limning ma’nosi bormi?" Agar birinchi savolga salbiy javob ko‘pchilik uchun azob-uqubat va qamoqdan omon qolishga urinishni ma’nosiz qilgan bo‘lsa, ikkinchi savolga salbiy javob omon qolishning o‘zini ma’nosiz qildi. Frankl boshdan kechirgan azob-uqubatlarga ob’ektiv qarash omon qolishga yordam beradi, deb hisoblardi. U va uning sheriklari, jumladan Leo Bek va Regina Jonas mahbuslarga umidsizlikni yengish hamda o‘z joniga qasd qilishning oldini olish uchun qo‘llaridan kelganini qildilar. Frankl kasallar va yashash istagini yo‘qotganlar uchun

psixogigiyena xizmatini yaratdi. U uyqu buzilishi, ong va tana, ruhni tibbiy yordam, alpinizm psixologiyasi shuningdek shimoliy Alp tog‘lari, asab tizimining salomatligi, psixoterapiya va ijtimoiy psixoterapiyadagi ekzistensial muammolar bo‘yicha ma’ruzalar o‘qigan. 1943 yil 29 iyulda Frankl ilmiy jamiyatning yopiq majlisini tashkil qildi. 1944 yil 19 oktyabrda Frankl Osventsim konslageriga ko‘chirildi, u yerda bir necha kun bo‘ldi va keyin Dachau tizimidagi lagerlardan biri Turkxaymga yuborildi. Bu yerda u keyingi olti oyni ishchi bo‘lib o‘tkazdi. Uning rafiqasi Bergen-Belsen konslageriga o‘tkazilgan va u yerda vafot etgan. Franklning otasi Teresyenshtadtda o‘pka shishidan vafot etgan, onasi Osventsimda o‘ldirilgan.1945 yil 27 aprelda Frankl Amerika qo‘shinlari tomonidan ozod qilindi. Frankl oilasi a’zolaridan faqat Avstraliyaga ko‘chgan opa-singil tirik qoldi. Ikki yil-u yetti oy konsentratsion lagerlarda bo‘lganidan so‘ng, Frankl Venaga qaytib keldi. 1945-yilda u o‘zining dunyoga mashhur “Hayotga ha deng: konslagerdagi psixolog” kitobini tugatdi. Kitobda mahkumning tajribasi psixiatr nuqtai nazaridan tasvirlangan. 1948 yilda Frankl Vena universitetida fan nomzodi ilmiy darajasini oldi. O‘zining "Ongostidagi Xudo: Psixoterapiya va din" nomli dissertatsiyasida u psixologiya va din o‘rtasidagi munosabatlarni o‘rganadi va bemorni ruhiy ongsizligi bilan aloqa qilish uchun o‘zini o‘zi bilish jarayonida Sokratik usuldan foydalanishni yoqlaydi . 1955 yilda Frankl Vena universitetida nevrologiya va psixiatriya professori bo‘ldi va Garvard universitetida ma’ruza qildi. Urushdan keyingi yillarda Frankl o‘ttiz ikkitadan ortiq kitoblarni nashr etdi, ularning aksariyati chet tillariga tarjima qilindi. Frankl, shuningdek, ma’ruzalar va seminarlar bilan ko‘plab mamlakatlarga tashrif buyurdi va yigirma to‘qqizta faxriy doktor unvoniga sazovor bo‘ldi. Viktor Frankl 1997 yil 2 sentyabrda yurak yetishmovchiligidan vafot etdi.

Viktor Emil Frankl nazariyasining dolzarbligi sababi bu uning murakkab ruhiy holatlarini yengib o‘tganligi va yengib o‘tish usullarini atrofdagi insonlarda samarali qo‘llanilishi yana uning ilmiy-nazariy asoslanganligi hisoblanadi. Frankl boshdan kechirgan azob-uqubatlarga ob’ektiv qarash omon qolishga yordam beradi, deb hisoblardi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. *Viktor Frankl Recollections: An Autobiography.*; Basic Books, Cambridge, MA 2000. ISBN 978-0738203553.
2. Aaron J. Ungersma. The Search for Meaning: A New Approach to Paychoterapy and Pastoral Psychology, Foreword by Victor E. Frankl, The Westminster Press. Philadelphia, 1961.
3. Avezov. O.R. Ubaydullayeva N.F Logotherapy:how psychotherapy helps a person to find meaning in life.4/2022 ISSN 2181-0842
4. Avezov O.R.. Ubaydullayeva N.F. Frankl logoterapiyasi va uning inson hayotida tutgan o‘rni. Scientce and education scientific journal.4/2022.ISSN 2181-0842
5. Frankl V. E. The Doctor and the soul. N. Y., Knopf, 1955
6. Frankl V. E. Psychotherapy and existentialism. N.Y.: Simon and Schuster, 1967, p. 63.
7. *Франкл В.* Человек в поисках смысла: Сборник / Пер. с англ. и нем. Д.А.Леонтьева, М.П.Папуша, Е.В.Эйдмана.— М.:Прогресс, 1990.— 368 с.: ил.—ISBN 5-01-001606-0.
8. *Man’s Search for Ultimate Meaning*. (A revised and extended edition of *The Unconscious God*; with a foreword by Swanee Hunt). Paperback edition: Perseus Book Group; New York, 2000; ISBN 0738203548

GENERAL UNDERSTANDING OF THE ISSUE OF STYLISTICS AND STYLISTIC DEVICES IN ENGLISH

Hikmatova Aziza Quvvat qizi
Bukhara State University 2nd stage graduate student

Stylistics, sometimes called linguo-stylistics, is a branch of general linguistics. It has now been more or less definitely outlined. It deals mainly with two interdependent tasks: a) the investigation of the inventory of special language media which by their ontological features secure the desirable effect of the utterance and b) certain types of texts (discourse) which due to the choice and arrangement of language means are distinguished by the pragmatic aspect of communication. The two objectives of stylistics are clearly discernible as two separate fields of investigation. The inventory of special language media can be analysed and their ontological features revealed if presented in a system in which the co-relation between the media becomes evident.

The types of texts can be analysed if their linguistic components are presented in their interaction, thus revealing the unbreakable unity and transparency of constructions of a given type. The types of texts that are distinguished by the pragmatic aspect of the communication are called “functional styles of language” (FS); the special media of language which secure the desirable effect of the utterance are called “stylistic devices” (SD) and “expressive means” (EM).

In dealing with the objectives of stylistics, certain pronouncements of adjacent disciplines such as theory of information, literature, psychology, logic and to some extent statistics must be touched upon. This is indispensable; for nowadays no science is entirely isolated from other domains of human knowledge; and linguistics, particularly its branch stylistics, cannot avoid references to the above mentioned disciplines because it is confronted with certain overlapping issues.

In order to ascertain the borders of stylistics it is necessary to go at some length into the question of what is style.

The word style is derived from the Latin word ‘stilus’ which meant a short stick sharp at one end and flat at the other used by the Romans for writing on wax tablets. Now the word ‘style’ is used in so many senses that it has become a breeding ground for ambiguity. The word is applied to the teaching of how to write a composition, it is also used to reveal the correspondence between thought and expression; it frequently denotes an individual manner of making use of language, it sometimes refers to more general, abstract notions thus inevitably becoming vague and obscure, as, for example, “Style is the man himself” (Buffon), “Style is depth” (Derbyshire); “Style is deviations” (Enkvist); “Style is choice”, and the like.

All these ideas directly or indirectly bear on issues in stylistics. Some of them become very useful by revealing the springs which make our utterances emphatic, effective and goal-directed. It will therefore not come amiss to quote certain interesting observations regarding style made by different writers from different angles.

Some linguists consider that the word ‘style’ and the subject of linguistic stylistics is confined to the study of the effects of the message, i.e. its impact on the reader. Thus Michael Riffaterre writes that “Stylistics will be a linguistics of the effects of the message, of the output of the act of communication, of its attention-compelling function”. This point of view has clearly

been reached under the influence of recent developments in the general theory of information. Language, being one of the means of communication or, to be exact, the most important means of communication, is regarded in the above quotation from a pragmatic point of view Stylistics in that case is regarded as a language science which deals with the results of the act of communication.

To a very considerable degree this is true. Stylistics must take into consideration the "output of the act of communication". But stylistics must also investigate the ontological, i.e. natural, inherent, and functional peculiarities of the means of communication which may ensure the effect sought.

Archibald A. Hill states that "A current definition of style and stylistics is that structures, sequences, and patterns which extend, or may extend, beyond the boundaries of individual sentences define style, and that the study of them is stylistics." The truth of this approach to style and stylistics lies in the fact that the author concentrates on such- phenomena in language as present a system, in other words, on facts which are not confined to individual use.

According to Q. Musayev's definition "Stylistics is a branch of linguistics which deals with the result of the act of communication, investigating a system of interrelated language means which serve a definite *aim* in communication." It investigates language potentialities of making the utterance more effective, paying much attention to the analysis of stylistic means of the language, of their nature and functions, their classification and possible interpretation of the additional meanings they may carry in a message.

One of the tasks set before stylistics is a thorough study of all changes in vocabulary, set phrases, grammatical constructions, their functions, an evaluation of any breaking away from the established norm, and classification of mistakes and failures in word-coinage. Stylistics has two separate fields of investigation.

The first field of investigation deals with the system of special language means which serve to achieve the desired effect, called the stylistic means of the language. The stylistic means of the language can be divided into expressive means and stylistic devices.

The second field of investigation of stylistics is certain types of texts, distinguished by different aspects of communication, called functional styles of the language.

Stylistics studies the expressive means of language, but from a special angle. It takes into account the modifications of meanings which various expressive means undergo when they are used in different functional styles. Expressive means have a kind of radiating effect. They noticeably colour the whole of the utterance no matter whether they are logical or emotional.

Stylistic device is a conscious and intentional intensification of some typical structural and semantic property of a language unit (neutral or expressive) promoted to a generalized status and thus becoming a generative model. It follows then that an SD is an abstract pattern, a word into which any content can be poured. As is known, the typical is not only that which is in frequent use, but that also which reveals the essence of a phenomenon with the greatest and most evident force.

The birth of SDs is a natural process in the development of language media. Language units which are used with more or less definite aims of communication in various passages of writing and in various functional styles begin gradually to develop new features, a wider range, of functions, thus causing polyfunctionality. Hence they can be presented as invariants with concrete variables.

All stylistic means of a language can be divided into expressive means and stylistic devices.

The stylistic device is a conscious and intentional literary use of some of the facts of the language(including expressive means) in which the most essential features of the language are generalized. Most stylistic devices are regarded as aiming at the further intensification of the emotional or logical emphasis contained in the corresponding expressive means.

Stylistic devices must always have some function in the text, besides they bring some additional information. The conception that words possess several meanings give rise to such stylistic devices as *metaphor, metonymy, irony, epithet* and others. Thus, a metaphor is a conscious intentional intensification of semantic properties of a word:

“Oh, Rain”-said Mor. He enveloped her in a great embrace. (J.Murdoch)

The dictionary meaning of the verb “envelop” is “to wrap up, cover on all sides”. The contextual meaning is “to embrace”. Other examples:

1. He wants his girlfriend to mother him. (He wants his girlfriend to take care of him, to protect him).

2. The prices will come down soon. (The prices will be cheaper).

The typical features of proverbs and sayings serve asthe foundation for a stylistic device which is called epigram, i.e. brevity, rhythm and other properties of proverbs:

1. A thing of beauty is a joy for ever. (J.Keets).

2. Sweet is pleasure after pain. (J. Dryden)

3. What the eye does not see, the stomach does not get upset. (J.K.Jerome)

These phrases are not proverbs, they are the creations of writers and poets. When such phrases are used in the text they accumulate great emotive force and function and easily become a stylistic device.

The same can be said about syntax. The typical structural features of oral speech - violation of word order, omission of some parts of the sentence, repetition of certain words - may be intensified and gain a generalized status. Such stylistic devices as inversion, parallel constructions, chiasmus etc. are the result of these stylistic transformations.

It is important to know that the stylistic use of *expressive means* must not necessarily lead to the formation of a *stylistic device.* For example, repetition is widely used in folk songs, poetry and oral speech to make our speech emotional and expressive, but we can’t say that in such cases we use a stylistic device:

When the weather is wet
We must not fret.
When the weather is cold
We must not scold.
When the weather is worn
We must not storm...

Thus, *expressive means* are the facts of the language, while *stylistic devices* are the property of the speech. They are the creation of individuals (writers and poets) and are based on the peculiarities of existing expressive means of the language. In short, this is the difference between expressive means and stylistic devices.

The force of one and the same stylistic device may be different. In some cases the emotive charge may be very strong in others it may be weak. Due to the overuse of the stylistic devices it may become hackneyed, trite and loses its freshness and brightness:

1) The best *pens* of the world (metonymy), *a sweet* smile (epithet), *sly* as a fox (simile).

2) With his *mousing* walk (epithet).

In the first case we have trite stylistic devices, while in the second-fresh (genuine) stylistic device.

Words in context, as has been pointed out, may acquire additional lexical meanings not fixed in dictionaries, what we have called contextual meanings. The latter may sometimes deviate from the dictionary meaning to such a degree that the new meaning even becomes the opposite of the primary meaning, as, for example, with the word sophisticated. This is especially the case when we deal with transferred meanings. What is known in linguistics as transferred meaning is practically the interrelation between two types of lexical meaning: dictionary and contextual. The contextual meaning will always depend on the dictionary (logical) meaning to a greater or lesser extent. When the deviation from the acknowledged meaning is carried to a degree that it causes an unexpected turn in the recognized logical meanings, we register a stylistic device.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

9. *Viktor Frankl Recollections: An Autobiography.*; Basic Books, Cambridge, MA 2000. ISBN 978-0738203553.

10. Aaron J. Ungersma. The Search for Meaning: A New Approach to Paychoterapy and Pastoral Psychology, Foreword by Victor E. Frankl, The Westminster Press. Philadelphia, 1961.

11. Avezov. O.R. Ubaydullayeva N.F Logotherapy:how psychotherapy helps a person to find meaning in life.4/2022 ISSN 2181-0842

12. Avezov O.R.. Ubaydullayeva N.F. Frankl logoterapiyasi va uning inson hayotida tutgan o‘rni. Scientce and education scientific journal.4/2022.ISSN 2181-0842

13. Frankl V. E. The Doctor and the soul. N. Y., Knopf, 1955

14. Frankl V. E. Psychotherapy and existentialism. N.Y.: Simon and Schuster, 1967, p. 63.

15. *Франкл В.* Человек в поисках смысла: Сборник / Пер. с англ. и нем. Д.А.Леонтьева, М.П.Папуша, Е.В.Эйдмана.— М.:Прогресс, 1990.— 368 с.: ил.—ISBN 5-01-001606-0.

16. *Man’s Search for Ultimate Meaning*. (A revised and extended edition of *The Unconscious God*; with a foreword by Swanee Hunt). Paperback edition: Perseus Book Group; New York, 2000; ISBN 0738203548

2-SHO‘BA.
PSIXOLOGIK XIZMAT NAZARIYASI VA AMALIYOTI

FARZAND TARBIYASIDA OTA-ONALAR MAS'ULIYATINI OSHIRISH ZARURATI VA PSIXOLOGIK OMILLARI

Akramova Feruza Akmalovna
psixologiya fanlari doktori, professor
Nizomiy nomidagi TDPU "Umumiy psixologiya" kafedrasi professori

"Hayotimizda ko'p narsani orqaga surish mumkin. Faqat farzand tarbiyasini emas. Farzand tarbiyasiga aloqador masalalarni ertaga qoldirish aslo mumkin emas. Axir ular hozir yashayaptilar!".

Nobel mukofoti sovrindori Gabrielyan Mitchell.

Farzand – oilani mustahkamlovchi oliy mo'jiza. Ota-onaning bir-birlariga samimiy munosabati, o'zaro hurmati farzandlar tarbiyasiga ijobiy ta'sir qilgani kabi ularning nojo'ya xatti-harakatlari, betakallufligi oiladagi o'zaro munosabatlarning buzilishiga, farzandlar tarbiyasida bo'shliqning paydo bo'lishiga olib keladi. Farzandlar o'z uylarida kuzatgan ma'naviy muhitdan nusxa oladilar. "Oiladagi ma'naviy muhit va tarbiya tufayli bola yo mehribon va rahmdil, yoki xudbin va bag'ritosh" bo'lib o'sadi.

Yoshlarni niholga qiyoslash mumkin. Nihol o'sib-ulg'ayib o'zini tik tutib olgunga qadar ancha vaqt va kuch-quvvat kerak bo'ladi. Buyuk muhaddis Imom Buxoriy bobomiz barcha ilm sirlari bilan qiziqib, dunyo kezib, 60 mingdan ziyod hadis to'plaganda 16 yoshdan endigina oshgan edi. Ibn Sino 4 yoshida Qur'onni yod olgan. Alisher Navoiy 6 yoshida she'rlar yoza boshlagan. Navoiy ustozi Lutfiyni hayratda qoldirib, "Orazin yopqoch..." deb boshlanuvchi g'azalini yozganida 11 yoshda bo'lgan. Buyuk Sohibqiron Amir Temur juda yoshligidan hukmdorlik xislatlarini ko'rsatgan. Amir Temur Movarounnahrni mug'ul xonligidan ozod qilib, yagona markazlashgan davlat tuzib, o'zaro urushlarga barham berish uchun kurashganda , endigina 24-yoshga qadam qo'ygan edi. Ulug'bek falak ilmiga oid savollarga javob qidirishni 5-6-yoshli bolakay paytida boshlagan. Zahiriddin Muhammad Bobir 12 yoshida podsho bo'lgan. Abu Rayhon Beruniy "Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar" asarini 27 yoshida yozgan. Abdulla Qodiriy 28 yoshida "O'tkan kunlar" ni, Usmon Nosirning birinchi kitobi 20 yoshida yozgan.

Oilada yosh avlodni ma'naviy-axloqiy tarbiyalash ishida milliy axloq va tarbiyaning o'ziga xos xususiyatini bilish zarur. Milliy axloq va tarbiyada ota-bobolarimizning tarixiy tajribalari, davrlar sinovdan o'tgan hayot saboqlari va o'git ko'rsatmalari jamuljamdir. Ana shu tufayli milliy axloqiy qadriyatlarimiz asrlar osha avlodlardan-avlodlarga o'tib kelmoqda. Respublikamizda so'nggi yillarda yosh avlod kamoloti g'oyasini turmushga tatbiq yetish uchun milliy ma'naviyat, milliy ta'lim va tarbiya muammolarini hal qilishda «Najot – ta'limda, najot – tarbiyada, najot – bilimda. Chunki, barcha ezgu maqsadlarga bilim va tarbiya tufayli erishiladi» tamoyiliga rioya etilayapti. Buyuk ajdodlarimiz tarbiyaga ye'tibor qaratib, odob-axloq-tarbiya masalalarida "Qobusnoma", "Hikmatnoma", "Qutadg'u bilig", "Hayrat ul-abror" va boshqa ilmiy-madaniy meroslar orqali tarbiyaviy, ma'naviy-ma'rifiy, ruhiy-axloqiy munosabatlarga asoslangan mustahkam jamiyatni barqarorligiga erishish mumkin, deb hisoblashgan. Yoshlar tarbiyasi doimo dolzarb vazifa bo'lib qolgan, biz buni buyuk allomalarimiz fikrlarini o'rganish jarayonida ham guvoh bo'lamiz. Ibn Sino - bolada axloqiy xususiyatlarni mehnat, jismoniy aqliy tarbiya bilan uzviy birlikda shakllantirish zarurligi. Yusuf Xos Xojib - farzandlar tarbiyasi nihoyatda erta boshlanmog'i shart. Shundagina ularning noo'rin xatti – harakatlariga

berilishining oldi olinadi. U inson faqat jamiyatdagina kamolotga yetishi mumkin, muloqot va ijtimoiy-foydali mehnat uni rivojlanishi va yashashining mezonidir, deb hisoblaydi. «Yaxshi axloqiy fazilatlarga ega bo‘lish - har qanday qimmatbaho durlardan ham qimmatlidir»**, buni esa yoshlik davridan olib borish zarurligini aytadi.** Mirzo Ulug‘bek - bolaning bilim olishiga bo‘lgan qiziqish, havasini oshirishda u tarbiyalanayotgan muhit muhim o‘rinni egallaydi. Alisher Navoiy - bolaning voyaga yetishida, kamol topishida tarbiyaning kuchi va qudratiga alohida e’tibor beradi. Voiz Al – Koshifiy - bola to‘g‘ri so‘zli, va’daga vafodor, yaxshi xulqli qilib tarbiyalanishi kerak. Jaloliddin Davoniy - bola tarbiyasida ota ham, ona ham teng huquqli, teng ishtirok etishi kerak.

Luqmoni Hakimdan: “Nega hadeb o‘g‘linga nasihat qilaverasan?” deb so‘rashganda, u: “Kattalarning nasihati yoshlar uchun bog‘bon niholni parvarish qilgani kabidir. Bog‘bon niholning nomunosib shohlarini butab turadi, yon-atrofida foydasiz giyohlarning o‘sishiga yo‘l qo‘ymaydi, yaxshi o‘sishi uchun kuchini sarflaydi. Bunday parvarish tufayli nihol baquvvat bo‘lib o‘sadi, katta bo‘lganda shirin shakar meva beradi. Bola ham nihol kabidir. Agar u tarbiyat qilinmasa yomon fe’llarga mubtalo bo‘ladi”,- degan ekan. Farzandga ota-onalardan qoladigan eng katta boylik - ilm va tarbiyadir.

Ma’lumki, tarbiyaning aniq qoidasi yo‘q. Ba’zi ota-onalar muloyimlik, og‘ir-bosiqlik bilan, kimdir qattiqqo‘llik, tahdid bilan bolani to‘g‘ri yo‘lga solishga harakat qiladi. Nazarimizda ota-onaning vazifasi bolaga faqat nima qilish lozimligini anglatish emas, nima yaxshiyu, nima yomonligini bildirishni ham taqozo qiladi. Farzandi nimaga qiziqadi, qanday muammolari bor, do‘stlari kimlar? Bu haqda har-bir ota-ona bilishi lozim. Har kuni farzandi bilan suhbatlashish uchun vaqt ajratishi, ular bilan sirdosh bo‘lishi va hamisha shaxsiy namuna ko‘rsatishi kerak. Buning uchun ota-onalar o‘z zimmalarida mas’uliyatni his etishlari talab etiladi.

Oilada ayrim ota-onalar farzandlari biron bir yomon ish qilib qo‘ysa, uni qattiq jazolash, taqiqlash va uydan chiqarmay qo‘yish usullari orqali tarbiyalamoqchi bo‘ladi. Farzandi o‘zlariga yoqadigan ishga qo‘l ursa, maqtovga erk berib mukofotlaydi. O‘zlari qo‘llayotgan usullarni qay biri to‘g‘ri, qay biri noto‘g‘ri ekanligi haqida esa o‘ylab ham ko‘rmaydilar. O‘zlaricha tarbiyada qattiqqo‘llik muhim deb hisoblashadi. Natijada o‘zlari bilmagan holda bolalarining tarbiyasiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Shuning uchun ota-ona eng avvalo oilada bolalarni tarbiyalash to‘g‘risidagi nazariy va amaliy bilimlarga ega bo‘lishi lozim bo‘ladi. Buning uchun esa ular tarbiya to‘g‘risidagi pedagogik va psixologik kitoblarni, gazeta va jurnallar, teledasturlar bilan tanishib borishlari lozim bo‘ladi.

Kuzatishlarimizga qaraganda, oilalarda ota-ona hamda farzand o‘rtasidagi munosabatlarda ham o‘ziga xos samarasiz usullardan foydalanilayotganligi ko‘zga tashlanmoqda. Jumladan, ota-onalar ba’zan farzandlariga o‘ta-darajada mehr ko‘rsatadi, keragidan ortiq mehr qo‘yishadi. Istagan narsasini muhayyo qilishga intilishadi. Bir qarashda, hammasi to‘g‘ri, bolasiga g‘amxo‘rlik qilish ota-onaning burchi, deyish mumkin. Ming afsuski, bunday munosabat bolalarda salbiy xislatlarning shakllanishiga olib kelmoqda. Binobarin, manmanlik, birovlarni mensimaslik, tayyorga-ayyorlik, mehnatning qadriga yetmaslik, sabr-toqatsizlik kabi salbiy xislatlar ana shunday “mehribonlik” mevasidir. Bunday ruhda tarbiyalangan bolalar muammoli vaziyatlarda mustaqil fikr yuritish, muayyan qarorlarga kelish borasida ham qiyinchiliklarga uchraydi. Qolaversa, o‘z tengqurlari bilan kelisha olmasliklari, do‘stlari doirasining torligi sabab ko‘pincha yakkalanib qolishadi. Bu esa ayrim noqis kimsalarga qo‘l kelishi, ularni turli oqimlarga, jinoyat ko‘chasiga kirib qolishiga sabab bo‘lishi mumkin.

(E'tibor bersangiz, giyohvandlar, turli oqimlar ko'p hollarda o'ziga to'q oilalarning farzandlarini nishonga olishadi).

Bugungi kunda o'zbek oilasida ota-onalar tomonidan tarbiyada qaysi usullar qo'llanilishi, oilada ota-onalarning mas'uliyati qay darajada ekanligini aniqlash maqsadida tadqiqot o'tkazildi. "Kelajakda qurilajak oilangiz o'z oilangizga o'xshashini istarmidingiz?" mazmundagi savolga farzandlarning qariyb 35 foizi o'z oilasidagi muhitdan qoniqmasligini bayon qilishgan. Xo'sh, bu nimadan dalolat? O'sha oilalarning notinchligidan, farzandlarning o'z ota-onalari xulq-atvoridan qoniqmasligidan dalolat emasmi?!

Tadqiqot mobaynida olingan natija va xulosalarga binoan bolada xulq og'ishi, turli yot g'oyalarga berilishi, boshqalar ta'siriga tushish, ota-onasidan uzoqlashish, o'zboshimchalik, daydilik kabi salbiy xulq-atvor ko'rinishlari yuzaga kelishi oiladagi ota-ona munosabatlarining ta'siri kuzatildi.

"Ota-onangizni sizning ta'lim-tarbiyangiz bilan qiziqadimi?" savoliga Respublika bo'yicha 7950 ta umumta'lim maktablarining 207111 nafar o'quvchilardan 155693 nafari "doim qiziqadi", 39249 nafari "vaqti bo'lsa qiziqishadi", 6353 nafari "eshitishni xohlamaydi", 6145 nafari "qiziqmaydi" deb, javob berishgan. Ushbu ko'rsatgichlardan ko'rinadiiki, eng yuqori ko'rsatgich "doim qiziqadi" javobiga to'g'ri keldi (155693). Ammo "vaqti bo'lsa qiziqishadi" (39249), "eshitishni xohlamaydi" (6353), "qiziqmaydi" (6145) kabi javoblar ko'rsatgichining yuqoriligi bu sohada ham qator muammolar mavjudligidan dalolat beradi. Shundan kelib chiqib, ota-onalar o'rtasida oilada bolalar tarbiyasi bilan shug'ullanish borasida yo'l-yo'riq berish, tushuntirish ishlarini olib borish hamda amaliy ishlarni yo'lga qo'yish zarurati yuzaga keladi va talab etiladi.

"Oilangizdagi muhitni qanday baholaysiz?" savoliga Respublika bo'yicha 7950 ta umumta'lim maktablarining 207111 nafar o'quvchilardan 124600 nafari "namunali", 65642 nafari "yaxshi", 11685 nafari "bilmadim", 4931 nafari "notinch" deb, javob berishgan. Ushbu ko'rsatgichlardan ko'rinadiki, garchand eng yuqori ko'rsatgich bo'lmasda, ammo, "notinch" (4931), "bilmadim" (11685) kabi javoblar ham ko'zga tashlanadi. o'quvchilardan "namunali", "yaxshi", "bilmadim", va ayniqsa "notinch" deb, belgilangan javob kuzatiladi. Bu tabiiyki, o'z navbatida oilalarda sog'lom muhitni shakllantirish masalasiga panja orasidan qaramaslik va buning uchun ota-onalarning oila oldidagi burchini doimiy uqtirib borish muhim ekanligini bildiradi.

Ushbu raqamlar shundan dalolat beradiki, ota-onalarning farzandlar tarbiyasi bilan shug'ullanishlarida muammolar mavjud. Ota-onalarning o'zlari farzandlariga oila muhitida hamisha odob-axloq qoidalariga rioya etishni muntazam ravishda uqtirib, o'rgatib borishlari, buning uchun ota-onalarning tarbiyaviy mas'uliyatini oshirish zarurligi ko'rindi.

Ulug'lardan biri «Nobop farzand ortiqcha barmoqqa o'xshaydi, kesib tashlasang og'ritadi. Kesmasang, har joyda izza qilib, yuzingni yerga qaratadi» - degan ekan. Yoshlarni tarbiyalash bobida qayerda, qachon, qanday xatoliklarga yo'l qo'ymaslikni bilish ota-onalar, kattalarning zimmasidadir. "Ota-ona - san'atkor, bola – san'at asari, tarbiya jarayoni esa san'atning o'zidir", - deyilgan. Shunday ekan, farzandning har jihatdan komil inson bo'lib yetishishida ota-onalarning tarbiya masalasi azaliy ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Andreyeva G.M. Sosialnaya psixologiya. -M.: Izd-vo Aspekt Press, 2002 - 364s.
2. Karimova V.M. Oilaviy hayot psixologiyasi // O'quv qo'llanma. – T., 2006.-142 b.

3. Shoumarov G‘.B. va boshqalar. Oila psixologiyasi: akademik lisey va kasb-xunar kollejlari o‘quvchilari uchun o‘quv qo‘llanma.-T.: “Sharq”,2008.-296-b.
4. Akramova F.A. O‘zbekistonda oilaviy psixologik xizmatning ijtimoiy-psixologik muammolari. Monografiya. –T.: OOO “NORI” MCHJ, 2019. - 186 b.
5. Akramova F.A., Bilolova Z. Oilada kelishmovchiliklarni bartaraf etish psixologiyasi. Ilmiy-uslubiy qo‘llanma. – Toshkent.: OOO “NORI” MCHJ, 2019. - 32 b.
6. Akramova F.A. Oilada shaxslararo munosabatlarning oila mustahkamligiga ta’siri masalalari. Monografiya – T.: OOO “NORI” MCHJ, 2019. – 130 b.

SHOGIRD KAMOLOTIDA O‘QITUVCHI MURABBIYNING SHAXSIY VA KASBIY FAZILATLARINING O‘ZIGA XOS IJTIMOIY - PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Otajonova Odinaxon Alijonovna
Profi Universteti psixologiya fanlari nomzodi

Kirish. Kim kasbining ustasi bo‘lsa, uning har bir harakati nafaqat o‘ziga, balki butun yon-atrofiga, yaqinlariga, jamiyatga manfaat keltiradi, har bir harakatida unga zafar yor bo‘ladi, muvaffaqiyat qozonaveradi. Qo‘l uchida ishlaydigan yoki endi kasb sohasiga kirib kelgan inson bilan professional o‘rtasidagi farq shundaki, birinchi, ya’ni, havaskor (dangasa yoki nomiga ishlovchi) muvaffaqiyatga erishishga umid qiladi, professional esa bunga astoydil ishonadi. Umid va ishonch o‘rtasida esa farq bor.

XXI asrda texnika taraqqiyoti tufayli imkoniyatlarimiz ko‘p marotabaga oshdi. Ayniqsa, mamlakatimiz davlat mustaqilligini qo‘lga kiritgach, barcha yutuqlarimiz, taraqqiyotimizning muhim omili sifati INSON, uning sharafli mehnati, kasb–koriga juda katta e’tibor berila boshladi.

Hali mustaqilligimiz qo‘lga kiritilgan birinchi kunlaridayoq yurtimizda kadrlar va yoshlar siyosatining ahamiyatiga juda katta urg‘u berilgan. Va bugun ham Prezidentimiz Sh. Mirziyoyevning “Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz” deb nomlangan kitobida” Farzandlarimizni mustaqil fikrlaydigan zamonaviy bilim va kasb-hunarlarni chuqur egallagan, mustahkam hayotiy pozitsiyasiga ega, chinakam vatatanparvar insonlarni tarbiyalash biz uchun hamisha dolzarb masala hisoblanadi.” deb yozganlari har birimizga katta mas’uliyat yuklaydi.

Ota-bobolarimizning ustoz va shogirdlar uchun o‘ziga xos odob-axloq, maxsus qonun-qoidalari, urf-odatlari, duolari, milliy an’analari mavjud bo‘lib, ularga qat’iy rioya qilingan. Ustozning ham, shogirdning ham oldiga qo‘ygan o‘ziga yarasha vazifalari va burchlari bo‘lgan.

Xalq hunarmandchiligida ustozlarning o‘ziga yarasha shaxsiy va kasbiy fazilatlarining mezonlari bo‘lgan. Masalan, ustozning shaxsiy fazilatlari mezoni bo‘lib, uning tarkibiga “ustozning saxiyligi, odobi, mehr-shafqatliligi, marhamatliligi, ochiq yuzligi, shirin muomalasi, sabrliligi, talabchanligi, qanoatliligi, to‘g‘ri so‘zligi va pokligi kabilar” kiritilgan.

Rizouddin Ibn Faxriddin ustozlarga shu nuqtai nazardan shunday nasihat qilgan: “Shogirdlaringizni har bir harakatlariga qarab turingiz, ularga xushmuomalali, go‘zalu shafqatli odatlarni tushuntiringiz, so‘zlarni-yu fe’llarni yaxshilangiz, ust-boshlarini, kiyim-kechaklarini pok tutmaklari haqida nazorat aylangiz. Yomon xulqlar yuqumli bo‘lganidan bir shogirdning yomon xulqi borligini bilsangiz, jumlasini barobar ko‘rib, jumlasi foyda olajak ravishda o‘rgatingiz, foydali ishlar, kerakli adablarning jumlasidan xabardor aylangiz, natijada bola

mumkin qadar reja ila ish qilmoq, ehtiyotkorlik, poklik, ko‘rkam tartib, ko‘p foydasiga tirishmak kabi xususiyatlaringizni egallab oladi”.

Ustozning kasbiy fazilatlariga eng avvalo “o‘z hunariga qiziqishi, o‘z hunarini yoshlarga sidqidildan o‘rgatish, o‘z hunariga yangiliklar kiritishi, shu hunarni o‘zidan keyin yaxshi, sodiq shogirdiga qoldirishi va boshqalar” kiradi.

Xulosa qilib aytganda, hunarmandchilik Sharq xalqlarining qadimiy qadriyati bo‘lib, u asrlar davomida xalq madaniyati, o‘y-xayollari, orzu-istaklarini o‘zida ifodalab kelayotgan sanoat hisoblanadi. Uning o‘ziga xos milliylik xususiyatlari, ta’limiy va tarbiyaviy imkoniyatlari, usta-shogird an’alari o‘rtasidagi axloq-odob mezoni, madaniyati, yosh avlodda hunarmandchilik kasbiga mehr-muhabbatini o‘stirishda muhim ahamiyatga egadir.

O‘zbek urf-odatlariga ko‘ra, oila ota-ona ham farzandining kasb-hunarning egasi bo‘lishini o‘ylab, yoshlikdan farzandiga hunar o‘rgatayotgan ustozining oldidagi burchlari va munosabat madaniyatini ongiga singdirgan. Bunda ular farzandlariga birinchi navbatda hunar o‘rgatayotgan ustozni hurmat-ehtirom qilish lozimligini uqtirganlar. Ota-onalar va ustozlar o‘rtasida munosabat madaniyati ham o‘ziga xos xususiyatga ega bo‘lganki, bunday munosabatlarda ustozga muruvvat ko‘rsatish, ustozning farzandiga bergan tanbehini to‘g‘ri tushunish, farzandini hunar o‘rganishida kerakli narsalarni yetkazib berish, ustozni rozi qilish va boshqalar ustuvor bo‘lgan.

Ustozning shogirdi ota-onasiga ham o‘ziga xos munosabati mezoni bo‘lgan. Ular quyidagilardan iborat:

-farzandiga hunar o‘rgatish uchun zimmasiga olgan vazifasini bajarish;

-o‘z va’dasining ustidan chiqish;

-ota-onaga farzandining qobiliyati, xulq-odobi to‘g‘risida ochiq gapirish.

Mualliflar S.G‘ulomov va S.Bulatovlar o‘zlarining “Sharqona “ustoz-shogird” odobi” nomli risolalarida muhim tahlillar asosida ustozlar va shogirdlar odobiga oid qoidalarni keltirganlar. O‘sha risolada, jumladan, ular “Usta-shogird” modelini ham o‘quvchilar diqqatiga havola etganlar (o‘sha manba; Ushbu modelning bevosita xususiyatlari, kuchli yoki kuchsiz tomonlari bo‘yicha fikr bildirishdan o‘zimizni tiygan holda risolada keltirilgan “Ustoz va shogird odobi” bo‘limidagi (o‘sha manba; ayrim qoidalarni keltirishni joizdir. Masalan, ustoz odobi xususida bu yerda quyidagilar keltiriladi:

“1. O‘z ishiga yaxshi munosabatda bo‘lish, ya’ni o‘z kasbini sevish.

2. O‘z ishiga e’tiqod qo‘yish va unga ishonish.

3. Ustoz oldidagi xokisor bo‘lish, o‘zining salbiy odatlarini tark qilish.

4. Ko‘rish lozim bo‘lmagan hamma narsalardan nigohni olib qochish.

5. Eshitish mumkin bo‘lmagan barcha narsalarga quloq solmaslik.

6. Barcha noloyiq ishlardan qo‘l tortish.

7. Ustozga zid bo‘lgan kishilar bilan muomala qilmaslik”

Shogirdlarning o‘z ustozlari oldidagi burchlari va vazifalari haqida esa quyidagilar keltiriladi:

“1. Ustozga itoatli bo‘lish.

2. Ustoz an’analarini davom ettirish.

3. Ustozning pand-nasihatlariga amal qilish.

4. Ustozga taqlid qilish.

5. Sabr-toqatli bo‘lish.

6. Irodali bo‘lish.

7. Ustoz yuzini yerga qaratmaslik, aksincha uning obro‘sini ko‘tarish.

8. Ustozning sha’niga iliq so‘zlar olib kelish.

9. Ustozning dushmani bilan do‘st tutinmaslik.

10. Ustozning oila a’zolarini hurmat qilish.

11. Ustozning qarindosh-urug‘larini hurmat qilish.

12. Ustozning ruxsatisiz hech narsaga qo‘l tekkizmaslik.

13. Birovning narsasiga ko‘z olaytirmaslik

14. Ustoziga cheksiz hurmat bilan munosabatda bo‘lish .

Yuqoridagi xususiyatlarga ega bo‘lgan shogird yaxshi hisoblanib, uning eng yaxshi fazilatlariga quyidagilar kiradi:

“1. Ustoz qabuliga kirganida yoki ustozni ko‘rganda birinchi bo‘lib salom berish.

2. Ustozning oldida oz gapirish va boshini oldiga egib turish, ko‘zni har tomonga yugurtirmaslik.

3. Agar masala so‘ramoqchi bo‘lsa, oldin ustozdan ijozat olish.

4. Ustoz javob aytganda e’tiroz bildirmaslik.

5. Ustoz oldida boshqalarni g‘iybat qilmaslik.

6. O‘tirib-turish hurmatini to‘liq saqlash.

Shular asosida quyidagilar shogirdning muhim shaxsiy xususiyatlarini tashkil etadi: o‘rtoqlik, do‘stlik, hamkorlik, hamjihatlik, sadoqat, mehr-muruvvat, kasb tanlash imkoniyati, vatanparvarlik, milliy iftixor, insonparvarlik, xushmuomilalik, ozodalik, pokizalik, samimiylik, ziyraklik, tashabbuskorlik, insoflilik, rostgo‘ylik, or-nomuslilik, andishalilik, kattalarni hurmat qilish, sof muhabbatni qadrlash, vazminlik, to‘g‘rilik, millatlarni hurmat qilish, ota-onasini hurmat qilish va boshqalar.

Demak, ustoz-shogird munosabatlari ikki tomonlama munosabatlar tizimi bo‘lib, bunda shogirdning oilasi, ota-onasi ham muhim ijtimoiy omillardandir. Shuning uchun ham xalq an’analariga ko‘ra, shogirdning ota-onasiga bo‘lgan muomala ham bu muloqot tizimida muhim hisoblangan. Xususan, ustozning shogird oilasiga nisbatan munosabati quyidagicha bo‘ladi:

1.Farzandiga hunar o‘rgatish uchun zimmasiga olgan vazifasini bajarish.

2. O‘z va’dasi ustidan chiqish.

3. Ota-onaga farzandining qobiliyati, axloq-odobi to‘g‘risida ochiq gapirish.

Shu kabi tamoyillarga bo‘ysunish, odatda, shogird bilan ustoz munosabatlarida ham samimiyatni ta’minlagan.

Albatta, ustoz-shogird munosabatlarida ustozning shaxs sifatidagi shaxsiy hamda kasbiy fazilatlariga qo‘yiladigan talablar ham ishlab chiqilgan. Masalan, “Saxiylik, odoblilik, mehr-shavqatlilik, marhamatlilik, ochiq yuzlik, shirin muomalalik, sabrlilik, talabchanlik, iffatlilik, itoatlilik, qanoatlilik, to‘g‘ri so‘zlik, poklik, muloyimlik” kabilar ustozning shaxsiy sifatlarini tashkil etgan.

Ularning kasbiy normalariga ko‘ra quyidagilar hunarmandlar holi bo‘lishi lozim bo‘lgan sifatlarga kiritilgan:

1. Nopok yo‘llar bilan aloqada bo‘lmaslik.

2. Boshqa hunarmandlarga nisbatan adovatda bo‘lmaslik, xasadgo‘ylik va boshqalar muvaffaqiyatini ko‘ra olmaslik.

3. Hunarni faqat boylik orttirish maqsadida qo‘llamaslik.

4. Jur’atsizlik, dangasalik, yalqovlik, erinchoqlik, isrofgarchilik, takabburlik va yolg‘on gapirmaslik.

Shunga mos tarzda hunarmandning odob normalari ishlab chiqilgan:

1. O‘z hunarlarini iflos va shubhali daromadlardan asraydilar.

2. Hunarni boylik orttirish manbai deb emas, balki hayotda munosib o‘rin egallash maqsadida o‘rganadilar.

3. O‘z ishining ustalariga doimo hurmat va ehtiromda bo‘ladilar.

4.Nopok yo‘llar orqali boylik to‘plovchilar bilan aloqa qilmaydilar.

5. Ishda kamchilikka yo‘l qo‘ymaydilar va tanlangan kasblariga befarq bo‘lmaydilar.

6. Mahsulotining asl bahosini bilmaganlar bilan to‘g‘ri muomalada bo‘ladilar.

7. Agar oldi-berdi tarzi bilan bog‘liq bo‘lsa, kam bermaslik va ko‘p haq olmaslikka intiladilar.

8. Agar ish hisobchi bilan bitadigan bo‘lsa, o‘zlarining hissasini jamiyat hissasidan yuqori qo‘ymaydilar.

Hunarmandlarning kasbi yuzasidan odob-axloq normalari ham bo‘lgan:

1. Hunarni jamiyat taraqqiyotiga hissa qo‘shish maqsadida o‘rganish.

2. Hunarni mehnatsiz daromadlardan asrash.

3. Ustozlar an’anasiga ehtiromda bo‘lish.

4. Mehnatsevar bo‘lish.

5. Intizomli bo‘lish.

6. Muvaffaqiyatsizlikdan tushkunlikka tushmaslik.

7. Hunarda aqlli tadbirkor bo‘lish.

8. Rost so‘zli bo‘lish.

9. Pokiza bo‘lish.

10. Bir ishni qiyomiga yetkazmay turib, ikkinchi ishga o‘tmaslik.

11. Halol mehnat qilish”

Yuqoridagi axloq normalari tahlilidan ko‘rinadiki, ustoz bilan shogird munosabatlari jamiyat taraqqiyotiga mos tarzda rivojlanib, takomillashib borgan. Har bir davrning o‘z normalari bo‘lganidek, har bir kasbning takomiliga mos tarzda kasb-hunar e’zozlangan, shuning uchun ham mamlakatimiz hududida yashagan xalqlar bu borada o‘z qadriyatlarini shakllantirib, ular avloddan-avlodga o‘tib borgan. Yangi va yuksak texnologiyalar davrida ham ana shu an’analarning eng yashovchanlarini saqlash, yosh avlodga yetkazish va ularni yangicha munosabatlar bilan uyg‘unlashtirish davr talabidir.

Demak, bugungi ta’lim tarbiya tizimining asosiy vazifasi yoshlarga ilm berish bilan bir qatorda ularda hunarga nisbatan yuksak ixlosni tarbiyalash va bu borada hunar o‘rgatishning milliy a’anaviy asoslarini ishlab chiqqan holda, hozirgi zamonaviy talablar, yangi kasb-hunarlar doirasida hayotga izchil tadbiq etishdan iboratdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Sh.Mirziyoyev “Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz” – T.: “O‘zbekiston”, 2017.

2. G‘ulomov S.S., Bulatov S.S. Sharqona “ustoz-shogird” odobi.-T., 1997

3. O.Otajonova , V.Karimova. Kasbiy psixologiya. O‘quv qo‘llanma K. Bexzod nomidagi Milliy rassomlik va dizayn instituti.- T.: “Iqtisod Moliya”, 2018 -232 bet.

4. Islomov Z.M.,Sirojiddinov Sh.S.,O‘sarova F.X.Buyuk allomalar ijodida ahillik va bag‘rikenglik g‘oyalari.–T.: JIDU,2005.– B.38-57.

5. O.Otajonova. Kitobga rasm ishlash jarayonida psixologik yondoshuvning o‘ziga xos ahamiyati.-T.; Ta’LIM, FAN VA INNOVATSIYA.2019/4-SON.

6.Otajonova O. A.Kasbiy psixologiya {Matn}:Oquv qo‘llanma. /O. A Otajonova.-Toshkent Bookmany print,2023.-268 b.

7.THE ROLE OF FINE ARTS IN THE FORMATION OF STUDENTS’ THE ROLE OF FINE ARTS IN THE FORMATION OF STUDENTS’ CREATIVE THINKING

SUD VA TERGOV JARAYONIDA PSIXOLOG KOMPETENTLIGINING O‘ZIGA XOSLIGI

Olimov Laziz Yarashovich
Buxoro davlat universiteti professori
Roziqova Munisa Fazliddinovna
Buxoro davlat universiteti talabasi

O‘zbekistonda oxirgi yillarda sudlov va huquq-tartibot organlari faoliyati samaradorligini oshirish, sud psixolog ekspertlarni tayyorlash tizimini yanada takomillashtirish va ularning kasbiy tayyorgarlik darajasini oshirish masalalariga alohida e’tibor qaratilib kelinmoqda.

“Sud ekspertizasi to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi qonunida sud ekspertizasi sohasidagi munosabatlarni tartibga solish borasida muhim vazifalar belgilab berilgan. Bu qonunda ko‘rsatib o‘tilgan bunday muhim vazifalarni bajarishda sud psixolog ekspertlari ijtimoiy-psixologik kompetentligini takomillashtirishga oid tadqiqotlar muhim ahamiyat kasb etadi. Shu boisdan, sud psixolog ekspertlari ijtimoiy-psixologik kompetentligini oshirish, ularning shaxsiy sifatlariga xos bo‘gan xususiyatlarni ro‘yobga chiqarish, psixokorreksion va rivojlantiruvchi usullar orqali ularning kasbiy faoliyat samaradorligiga bevosita ta’sir etuvchi ijtimoiy-psixologik kompetentlik omillarini shakllantirish dolzarb muammo sifatida qaraladi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son “2022-2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”, 2020-yil 6-noyabrdagi PF-6108-son “O‘zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta’lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”, 2021-yil 5-iyuldagi PF-6256-son “O‘zbekiston Respublikasida sud-ekspertlik tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”, 2022-yil 17-martdagi PF-89-son “Fuqarolarning huquq va erkinliklarini ta’minlash hamda huquqiy xizmat ko‘rsatishda adliya organlari va muassasalari faoliyati samaradorligini yanada oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmonlari, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 7-iyundagi 472-sonli “Psixologiya sohasida kadrlarni tayyorlash tizimini yanada takomillashtirish va jamiyatda huquqbuzarliklarning oldini olish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi, 2022-yil 13-dekabrdagi 705-sonli “Sud-ekspertlik faoliyatini tartibga soluvchi ayrim normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to‘g‘risida”gi, 2023-yil 21-fevraldagi 73-sonli “Sud ekspertizasi tadqiqotlarini o‘tkazish tartibi to‘g‘risidagi namunaviy nizomni tasdiqlash haqida”gi qarori, hamda faoliyatga oid boshqa me’yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan keng ko‘lamli strategik chora-tadbirlarni amalga oshirishda psixologlar zimmasiga ulkan vazifalarni yuklaydi.

Ijtimoiy-psixologik kompetentlik jarayoni nafaqat ijtimoiy va tatbiqiy psixologiya, balki ko’pgina psixologiya fanlarining ham amaliyotda qo’llanilishida ko’rishimiz mumkin. Xuddi

shunday kategoriya ilmiy adabiyotlarda o’z ifodasini topgan bo’lib, kasbiy faoliyat samaradorligiga faqat kompetentlik vositasi sifatidagi ijtimoiy-psixologik samaradorlik mezoni sifatida baholash uchun mukammal darajadagi yagona ilmiy metodologik ishlanma hali qabul qilinmagan.

Sud psixolog ekspertining ijtimoiy-psixologik kompetentligini o’rganish bo’yicha olib borilgan kuzatishlarimiz va tadqiqot muammosiga aloqador bo’lgan fundamental adabiyotlar tahlili ijtimoiy-psixologik kompetentlik muammolari bilan shug‘ullanuvchi olimlarning qarashlariga alohida e’tibor qaratishni taqozo etadi.

Sud psixolog ekspertining ijtimoiy-psixologik kompetentligi deganda - sud psixolog ekspertining shunday kasbiy faoliyati nazarda tutiladiki, bunda yetarlicha yuqori darajada amaliy kasbiy faoliyat, kasbiy muomalani amalga oshira olishi nazarda tutiladi. Ayni paytda, sud psixolog ekspertining ijtimoiy-psixologik kompetentligi uning kasbiy bilim va malakalari, boshqa bir tomondan esa kasbiy pozitsiyasi va psixologik sifatlari mutanosibligi bilan baholanishi mumkin.

Sud psixologik ekspertiza bugungi kunda yuridik faoliyat amaliyotiga chuqur kirib bormoqda. Sud psixologik ekspertizasining mohiyatini to’laroq anglash va amaliyotga keng doirada tadbiq etish uchun esa uning shakllanish yo’lini, tarixiy rivojlanishini bilish talab etiladi.

Sudga oid psixologik ekspertizasiga doir tadqiqotlarda sud psixolog eksperti faoliyatiga aloqador turli jihatlarini, xususan: K.Marbe psixolog jinoiy va fuqarolik ishlarda ekspert sifatidagi ishtiroki, V.Shtern sud psixolog ekspertining jinsiy jinoyat ishlari yuzasidan yosh guvohlar ko’rsatmalarini baholash va ekspertiza qilinayotganlarning aqliy qobiliyatlarni aniqlashning psixologik usullarini, G.Gross esa kriminal psixologiya sohasiga doir ekspertiza o’tkazish mexanizmlarini ochib bergan.

Guvohlik ko’rsatmalarini tadqiq etish sohasida psixologik ekspertiza o’tkazish va boshqa muammolar bo’yicha tadqiqot ishlari amalga oshirilib, psixolog A.Luriya tomonidan 1927 yilda Moskva guberniya prokuraturasi qoshida tashkil qilingan amaliy psixologiya laboratoriyasida jadal tadqiqot ishlari olib borilgan. U yerda psixologik ekspertiza imkoniyatlarini kengaytirish va jinoyatlarni ochish uchun amaliy psixologiya usullarini qo’llash imkoniyatlari o’rganib chiqilgan.

Ta’kidlash joizki, amaliy psixologiyada yuridik amaliyot ehtiyojlari uchun uning qo’llanilishi asosan jinoiy jarayon ishtirokchilari ko’rsatmalarining haqiqiyligini aniqlash metodikalarini ishlab chiqish uchun qo’llanilgan. T.V.Saxnova yozishicha, bir tomondan qonunbuzar shaxsini o’rganib chiqishga e’tibor kuchayishidan darak bergan (ilgari u faqat qonunbuzarning o’zini o’rganilishida to’xtalgan), bu esa o’z navbatida, obyektiv va subyektiv tomonlarni inobatga olgan holda sodir etilgan qonunbuzarlikka aniq va to’g‘ri baho berishga imkon bergan. Boshqa tomondan esa, jarayon (sodir etilgan holat) ishtirokchilarining ko’rsatmalarini haqiqiy ekanligini isbotlash uchun, ekspert sud yoki tergov jarayonida berilgan ma’lumotlar qay darajada haqiqiy ekanligini aniqlash bo’yicha vazifani o’z zimmasiga yuklatadi.

T.V.Saxnovaning fikricha, ekspertiza doirasida shaxsga tashxis qo’yish orqali haqiqatni aniqlash uchun qo’llanilgan. Respondentning erkin hikoyasi (o’zi bilan sodir bo’lgan holat yoki hodisa to’g‘risida bildirgan fikrlari, yoki ko’rsatuvlari) va ekspert bergan savollarning javoblari asosida, ob’ektiv u yoki bu shaxs tipi bilan shartlangan, yolg‘on belgilari mavjudligi (yoki mavjud emasligi) haqida xulosa qilinadi. Taxmin qilinishicha, sovuqqon, xo’mraygan va yopiq odamlar oldindan uylab qo’ygan yolg‘onni aytishga tayyor bo’lishadi. Shuning uchun u bergan ko’rsatmalar ahamiyatli emas, deb baholash mumkin. Bajarilmagan istak-xohishlar majmui

mavjud bo'lgan shaxsning ko'rsatmalari ham to'la haqiqiy deb tan olinmasligi mumkin, biroq boshqa sabablariga ko'ra: sub'ekt boshqalar nigohida o'z mavqeiga ega bo'lishi uchun, istaklarini qiziq tarzda amalga oshiradi. Bu turdagi ekspertizalar voyaga yetmagan guvohlarga nisbatan samaralidir. Bu borada shuni ta'kidlash joizki, o'sha paytda ishonchli, ilmiy asoslangan shaxsni tadqiq etish bo'yicha metodikalar ishlab chiqilmagan edi, shu tufayli ekspert vazifasini obyektiv tarzda hal etish imkoni bo'lmagan.

Sud psixologik ekspertizaga huquqiy holatlarni aniqlash vazifasi yuklanib, faqatgina ko'rsatmalar haqiqiyliginigina tekshirish emas, balki ularni isbotlash, qonunbuzarlikni sodir etgan shaxs hatti-harakatlarida aybdorlikni aniqlash vositasi sifatida mustahkamligini tekshirish ham kiritilganligini ko'rishimiz mumkin. Garchi bunga asos bo'lmasa ham, qandaydir ishonchsizlik haligacha ham oxirigacha bartaraf etilmagan. Aksincha, qonuniy sud ishida mukammallashib borayotgan amaliyotning, o'sib borayotgan ehtiyojlari sharoitida, zamonaviy psixologiya fanining imkoniyatlariga yetarlicha baho bera olmaslik o'rinlidir.

Sud psixolog ekspertlarining ijtimoiy-psixologik kompetentligi bilan emotsional intellektini o'zaro bog‘lovchi jihatlarga e'tibor qaratadigan bo'lsak, ularda insonlarni tushunish bilan o'zga insonlarning kechinmalarini sezish ($r=0,503$, $p\leq0,05$), axloqiy ustanovkalar bilan o'z emotsiyasini boshqarish ($r=0$, $0,562$, $p\leq0,05$), emotsional barqarorlik bilan empatiya ($r=0,526$, $p\leq0,05$), ego kompetentlik bilan o'z-o'zini rag‘batlantirish ($r=0,512$, $p\leq0,05$), barqaror insoniy munosabatlar bilan va emotsional barqarorlik bilan emotsional bilimdonlik ($r=0,573$, $p\leq 0,05$) o'rtasida kuzatildi ($r=0,457$, $p\leq0,05$). Qolgan ko'rsatkichlar o'rtasida korrelyatsion ko'rsatkichlar biroz past bo'lganligi esa sud psixolog ekpertlari kasbiy faoliyati davomida o'z xatti-harakatlarini nazorat qilish, ish faoliyatini tartibga solish va uni ro'yobga chiqarish ustida jiddiy ishlashlari amalga oshirish zarurati borligidan dalolat beradi.

Sud psixolog ekspertlari faoliyat jarayonida boshqa shkalalar bo'yicha ijtimoiy-psixologik kompetentligini rivojlantirish orqali ekspertiza o'tkazilayotganlarning ichki kechinmalari, ularning his-tuyg‘ulari, bergan ko'rsatuvlarini, shuningdek, o'zi bilan sodir bo'lgan hodisa yoki holat ularning keyingi ruhiy holatidagi ta'siri (iz, asorat)ni adekvat baholashga va sud psixologik ekspertizasi xulosasini tegishli tartibda rasmiylashtirishda samaradorlikka erishish mumkinligidan dalolat beradi (1-jadval).

Sud psixolog eksperti ijtimoiy-psixologik kompetentligini tadqiq etishda ularning emotsional intellektiga murojaat qilish juda ham zarur. Aytish mumkinki, sud psixolog ekspertlarining ijtimoiy-psixologik kompetentligi va emotsional intellekti o'rtasida ijobiy bog‘lanishlar faoliyat jarayonida muhim hisoblanib, barcha mezon bo'yicha ijtimoiy-psixologik kompetentlik sifatlari bilan emotsional intellekt o'rtasidagi to'g‘ri ichki munosabat shakllangan. Bu esa sud psixolog eksperti ijtimoiy-psixologik kompetentligining kasbiy kamolotdagi holatini yanada chuqurroq tushunish imkonini berdi.

Kasbiy kompetentlikni rivojlantirish bo‘yicha o‘quv modulini amalda qo‘llash natijasida qator samaradorlikka erishildi, sud psixolog eksperti ijtimoiy-psixologik kompetentlik omillariga bog‘liq bo‘lgan kasbiy kompetentlikning yuqori diapazonda ko‘tarilganligini ko‘rsatadi. O‘quv modulida sud psixolog eksperti kasbiy kompetentligini ta'minlovchi sohaga tegishli bo‘lgan me'yoriy hujjatlar bo‘yicha savodxonligi, shuningdek psixodiagnostik ishlarni amalga qo‘llay olishi, sudga oid psixologik ekspertizasi xulosasini sifatli tarzda rasmiylashtirish bo‘yicha bilimdonligini oshirishga erishildi.

Sud psixolog ekspertlari ijtimoiy-psixologik kompetenliligi bilan emotsional intellekti umumiy ko'rsatkichlari orasidagi korrelyatsion bog'lanish natijalari

	Shklalar	**Emotsional intellekt (N.Xoll metodikasi bo'yicha)**				
		Emotsional bilimdonlik	**O'z emotsiyasini boshqarish**	**O'zini-o'zi rag'batlantirish**	**Empatiya**	**O'zga insonlarning kechinmalarini sezish**
Ijtimoiy-psixologik kompetentlik (Kunitsina metodikasi bo'yicha)	Insonlarni tushunish	0,319	0,106	0,281	0,262	0,503*
	Vaziyatlarni tushunish	-0,039	0,416	0,143	0,331	0,431
	Uddaburonlik	0,090	-0,037	0,236	0,259	0,407
	Axloqiy ustanovkalar	0,087	0,562*	0,318	0,371	0,320
	Muvaffaqiyatga erishganlik motivatsiyasi	0,291	-0,013	0,290	0,400	0,239
	Emotsional barqarorlik	0,207	-0,033	0,303	0,526*	0,269
	Imidj	0,368	0,430	0,104	0,266	0,482
	Sotsial psixologik kompetentlik	-0,011	0,244	0,455	0,234	0,466
	Verbal kompetentlik	0,101	0,125	0,454	0,198	0,487
	Operativ ijtimoiy-psixologik kompetentlik	0,561*	0,131	0,060	0,160	0,497
	Ego kompetentlik	0,273	0,249	0,512*	0,235	0,228
	Kommunikativ kompetentlik	-0,030	0,452	0,249	0,447	0,395
	Ishonchlilik	0,068	0,216	0,459	0,446	0,512*
	Barqaror insoniy munosabatlar	0,573*	0,291	0,499	0,485	0,432
	Shaxslilik kommunikativ imkoniyati	0,078	0,436	0,382	0,141	0,208

Izoh: * p≤ 0,05, ** p≤ 0,01

Sud psixologik ekspertizasi ishlarida faoliyat olib boradigan ekspertlarning ijtimoiy-psixologik kompetentligi omillarini namoyon etilishi va rivojlanishi masalasini chuqurroq tahlil qilish uchun kelgusida ijtimoiy-psixologik kompetentlikning sud psixolog eksperti sifatidagi faoliyatiga tayyorlik darajasi bilan bog'liqlik tomonlarini tadqiq etish maqsadga muvofiq.

Demak, yuqoridagilarga asoslanib shuni aytish mumkinki, sud psixolog eksperti ijtimoiy-psixologik kompetentligiga tayanch kompetensiyalarini faoliyat jarayonida shakllantirilishi kognitiv, emotsional, xulqiy omillarni o'zaro mutanosib ravishda rivojlanishi faoliyat samadorligini ta'minlashda individual va differensial farqlarga bog'liqligi haqidagi g'oyalarimiz

o’z tasdig‘ini topdi. Bu borada ijtimoiy-psixologik kompetentlik, eng avvalo, kasbiy faoliyat samaradorligini belgilashga va shaxs barkamolligini ta’minlashga xizmat qilishi aniq.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Olimov L.Ya. Psixodiagnostika va psixometrika asoslari. Darslik. “Durdona” nashriyoti. Buxoro. 2021. -B. 747.
2. Olimov L.Ya. Umumiy psixodiagnostika. “Durdona” nashriyoti. Buxoro. 2020. -B. 1103.
3. Olimov L.Ya., Maxmudova Z.M.. Psixodiagnostika va eksperimental psixologiya. o‘quv qo‘llanma. “Turon zamin ziyo” nashriyoti. T. 2020. -B. 820.
4. Olimov L.Ya., Nazarov A.M.. Xulqi o‘gishgan bolalar psixologiyasi. O‘quv qo‘llanma. “Tafakkur avlodi” nashriyoti. Buxoro. 2020. -B. 490.
5. Olimov L.Ya., Bahronova M.O‘.O‘smirlar ma’naviyatini shakllantirishning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari. Science and education. Scientific journal. Volume 3, issue 3. March 2022 407-413 p.
6. Olimov L.Ya., M.B.Rasulova. O‘smir shaxsi shakllanishida ahloqiy normalarning ijtimoiypsixologik ahamiyati. Science and education. Scientific journal. Volume 3, issue 3. March 2022 675-683 p.
7. Olimov L.Ya. Sotsialno-psixologicheskiy podxod k issledovaniyu konfliktov. Vestnik integrativnoy psixologii.(jurnal dlya psixologov). 2019 god, Vipusk 19. 379-381 st.
8. Olimov L.Ya. Teoreticheskie osnovi pedagogicheskoy texnologii. Vestnik integrativnoy psixologii.(jurnal dlya psixologov). 2018 god, Vipusk 18. 163-165 st.
9. Olimov L.Ya. Teoreticheskiy analiz problemi kreativnosti v psixologii. Vestnik integrativnoy psixologii jurnal dlya psixologov. Vipusk № 23, 2021 g. S 237-241.

QO‘RIQLASH XIZMATI XODIMLARI IJTIMOIY-PSIXOLOGIK VA KOMMUNIKATIV KOMPETENTLIGI

Maxmudova Zulfiya Mexmonovna
Psixologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)
Roziqova Munisa Fazliddinovna
Buxoro davlat universiteti talabasi

Jahonda yuqori malakali, raqobatdosh, mustaqil fikrlaydigan mutaxassislarni tayyorlashga bo‘lgan ehtiyoj kundan kunga ortib bormoqda. Jahonda qo‘riqlash xizmati xodimlari ijtimoiy-psixologik va kasbiy kompetentligining psixologik jihatlarini o’rganish, ularning ijtimoiy-psixologik kompetentligini rivojlantirish omillarini tadqiq etish, qo‘riqlash xizmati xodimlarining ijtimoiy-psixologik kompetentlik ko’rsatkichlarini baholash, ijtimoiy-psixologik kompetentligini takomillashtirishga mo’ljallangan maxsus tizimlashtirilgan psixologik usullar majmuini ishlab chiqish bo’yicha izlanishlar olib borilmoqda. Qo‘riqlash xizmati xodimlarining kasbiy faoliyatiga psixologik tayyorgarlik darajasini takomillashtirish, ularning ijtimoiy-psixologik kompetentligini rivojlantiruvchi ijtimoiy-psixologik omillar va mexanizmlarini aniqlash, qo‘riqlash xizmati xodimlarining kasbiy tayyorgarlik rolini oshirish va ularning faoliyat samaradorligiga ta’siri masalasini aniqlash alohida tadqiqot muammosi sanaladi.

Psixolog qo‘riqlash xizmati tizimida xizmat qilayotgan barsha xodimlar va harbiy xizmatchilarni axloqiy-ruhiy qo‘llab-quvvatlashning mutlaqo yangi vazifalari, shuningdek, xodimlarning umumiy dunyoqarashi, ma’naviy va intellektual salohiyatini yuksaltirish, ularda vatanparvarlik, g‘urur, iftixor, kasbiga sadoqat va yuqori mas’uliyat xislarini oshirish bilan bohlash vazifalarni belgilab beradi.

Kompetentlik va kompetensiya kategoriyalarining tuzilmasini o’rganish jarayonida bir nechta yo’nalishlarni ajratib ko’rsatish mumkin. Ko’pgina mualliflar faoliyatli yondashuvni istiqbolli deb baholaydilar, shuningdek ular kompetentlikni kasbiy faoliyatda namoyon bo’ladi va shu bilan bir qatorda uning asosi ham, deb hisoblaydilar. Bunday holatda kompetentlik jarayonning aniq doirasida samarali harakatni yuzaga keltirish uchun zarur bo’lgan ichki resurslar tizimi sifatida tushuniladi. Kompetentlik tuzilmasi quyidagi komponentlarga ajratiladi: yo’naltiruvchi va ijrochi, mazmunli (bilim) va jarayonli (ko’nikma), kognitiv va operatsional.

A.V.Xutorskiyning o’tkazgan ilmiy izlanishlarida, kompetentlik – o’ziga xos individual-psixologik xususiyat sifatida namoyon bo’lishi, kompetensiya esa insonning aniq bir muhitda samarali va sifatli faoliyati uchun zarur bo’lgan tayyorgarlikka qo’yilgan va oldindan belgilangan ijtimoiy talablardan iboratligini ta’kidlaydi.

Psixologik kompetentlik tuzilmasida J.G.Garanina quyidagi ikkita darajaning mohiyatini bilim, ko’nikma, malaka va fikrlash asosida talqin qiladi:

1) kategoriyalar, hissiy-emotsional obrazlar, ijtimoiy etalonlar, stereotiplar va boshqalar, hamda fikrlash tizimlari (ijtimoiy muammolarni hal etish bo’yicha refleksiv aqliy faoliyat);

2) amaliy, ijrochilik, ya’ni insonlar bilan o’zaro ta’sir o’tkazish malaka va ko’nikmalar tizimi. Yuqoridagi ikkala yo’nalish kompetentlikning refleksiv va progressiv xususiyatlarini ochib berishga xizmat qiladi.

Bizning fikrimizcha, agar shu ikki daraja bo’lmaganida edi kompetentlik tushunchasining mohiyati u qadar to’laqonli hisoblanmasdi.

I.A.Zimnaya kompetentlikni yo’naltirilganlik, maqsadni qo’ya bilish, xulqning hissiy-irodaviy boshqarilishi, qadriyatli-mazmunli munosabatlarni o’z ichiga olgan shaxs xususiyatlari sifatida qaraydi. Uning fikricha, kompetentlik tuzilishi quyidagi komponentlar tizimidan iborat:

a) shaxsning ichki psixik, tashqi xulqiy harakatida ushbu xususiyatlarni namoyon qilishga tayyorlik;

b) muvaffaqiyatga erishish uchun vazifalarni bajarishning vositasi, metodlari va dasturlarini anglash, ijtimoiy va kasbiy masalalarni yecha olish, tartib-intizom talablari va o’ziga xos bo’lgan me’yorlariga rioya qilish. Bu kompetensiyaning asosiy mazmun-mohiyatini quyidagicha mazmunda ochib beradi;

c) bilimlarni amaliyotda qo’llay olish tajribasi, ya’ni ko’nikma va malaka;

d) hissiy-irodaviy regulyatsiya, kompetentlikni namoyon qila olish qobiliyati, uning ijtimoiy va kasbiy o’zaro ta’sir holatlariga bog‘liq holda namoyon bo’lishini muvofiqlashtirish sifatida.

Yuqoridagilardan ko’rinib turibdiki, kompetensiya tarkibida ijtimoiy-psixologik va kasbiy kompetentlikning namoyon bo’lish holatlarida o’zini-o’zi nazorat qilish, shaxsiy va kasbiy imkoniyatini namoyon qilish qobiliyatini aks ettiruvchi o’ziga xos belgilarni ajratish zarur. Sud psixologik ekpertizasi jarayonida o’z bilim, ko’nikma va malakalarni samarali qo’llash sud psixolog xodimidan o’zini-o’zi idora qilish va o’zini-o’zi boshqarishning psixologik mexanizmlarining shakllanishini talab qiladi.

A.V.Raysev tomonidan kompetentlik tushunchasining mohiyatida quyidagi bosqichlar keltirilgan: intellektual, amaliy, qadriyatli-mo'ljalli va nutqli. Shundagina mutaxassis kompetentligi har doim faoliyat turiga bog'liq bo'lgan aniq holatda namoyon bo'ladi.

L.G.Semushina asarlarida talqin qilishicha, malaka past, o'rtacha va yuqori darajada bo'lganligi tufayli mutaxassis tomonidan biror bir kasb yoki mutaxassislikning egallaganlik darajasini beligab beradi, deb ta'kidlaydi. Olim bu yerda malakani kompetentlik tushunchasiga yaqinlashtirishga uringan.

N.S.Aulova olib borilgan nazariy tahlillarga asoslanib shuni aytish mumkinki, mutaxassislarni faoliyatga tayyorlashda ijtimoiy kompetentlikning quyidagi mezonlarini asos qilish kerakligini ko'rsatadi:

– shaxs refleksiv faolligi darajasi – hamkasblarga munosabat, shaxsiy ahamiyatli kasbiy sifatlarda ifodalangan ideal mutaxassis obrazini tanlash, o'z kasbiga mosligini baholash, refleksiv (o'z tushunchasi va hatti-harakatlarni anglash) harakatlarning shakllanganligi;

– asosiy texnologik tayyorgarlik sifatida mazmunli-jarayonli, operatsional komponentning shakllanganlik darajasini, kasbiy faoliyatning vositalari, metodlari va yo'llarini egallash;

– bilish faollik darajasining o'zlashtirilgan kasbiy bilimlar tizimi, kasbiy masalalarni hal etish usullarini qo'llash ko'nikmasi;

– kasbning yuqori ijtimoiy belgilanganligida ishonchning shakllanganligi darajasi;

– samarali kasbiy faoliyat ko'nikmalarini o'zlashtirish zaruriyatining ahamiyatini anglash;

– ularni o'z kasbiy faoliyatida amalga oshirish yo'llarini topishga intilish;

– anglashning faollik darajasi.

Bizningcha, muallifning mazkur ta'rifida o'ziga xos ijtimoiy-psixologik omillar tizimiga alohida e'tibor qaratadi.

Bugungi kunda jahonda ijtimoiy-psixologik kompetentlikning quyidagi asosiy jihatlariga alohida ahamiyat beriladi:

a) ijtimoiy – o'ziga mas'uliyatni his etish, hamkorlikda qarorlar qabul qilish va unda faol ishtirok etish qobiliyati, turli etnik madaniyat va dinlarga tolerantlik, shaxsiy qiziqishning jamiyat talablari bilan mosligi;

b) kommunikativ – turli tillardagi yozma va og'zaki tarzda muloqot qila olish qobiliyatiga egalik;

c) ommaviy axborot vositalari orqali tarqatilayotgan ijtimoiy axborotga tanqidiy munosabat;

d) kognitiv – doimiy ravishda ta'lim olish darajasini oshirishga intilish, o'zining imkoniyatini faollashtirish va amalga oshirishga bo'lgan ehtiyoj, ya'ni bilim va ko'nikmalarni mustaqil egallash, o'zini-o'zi rivojlantirish qobiliyati;

e) madaniyatlararo kompetensiyalar;

f) mustaqil bilish faoliyati sohasidagi kompetentlik;

j) maxsus – kasbiy amallarni mustaqil bajarishga tayyorgarlik, o'z mehnati natijalarini baholash.

Shunday qilib, malaka ham kompetentlik kabi asosiy va kasbiy bo'lishi, shu bilan birga, kasbiy malakalarni ko'pincha oddiy malakalar deb nomlash ham mumkin. Ilmiy adabiyotlarda asosiy malakalar sifatida quyidagilar kiritiladi:

– shaxsning kasbiy tayyorgarligi darajasidan tashqaridagi uning ekstrofunksional bilimi, ko'nikmalari, individual xususiyalari;

– aniq kasblar guruhlari sohasidagi ishni bajarish uchun zarur bo'ladigan shaxsning umumkasbiy bilimlari, ko'nikmalari va malakalari, shuningdek, qobiliyatlari va sifatlari;

– turli jamoalarga moslashish va ularda samarali faoliyat uchun zarur madaniyatlararo va sohalararo bilimlar, ko'nikmalar, malakalar va qobiliyatlar.

NATIJALAR

1-jadval

Kommunikativ ijtimoiy kompetentlik diagnostikasi bo'yicha olingan ma'lumotlar tahlili

Omillar		besh yilgacha ish stajiga ega bo'lgan xodimlar		besh yildan ortiq ish stajiga ega bo'lgan xodimlar		Farq (% hisobida)
		n_1-41		n_2-61		
		n	%	n	%	
«A» omil	Muloqotchan	16	39,01	40	65,6	±26,5
	Muloqotga kirishishga qiynaladigan	25	60,9	21	34,4	
	Jami	41	100	61	100	
«B» omil	Mantiqiy fikrlaydigan	19	46,3	33	54,1	±7,8
	Zaif fikrlaydigan	22	53,6	28	45,9	
	Jami	41	100	61	100	
«C» omil	Barqaror	13	31,7	43	70,5	±38,8
	Beqaror	28	68,3	18	29,5	
	Jami	41	100	61	100	
«D» omil	Optimizm	16	39,01	34	55,7	±16,6
	Pessimizm	25	60,09	27	44,3	
	Jami	41	100	61	100	
«K» omil	Ijodiy tafakkuri rivojlangan	14	34,1	38	62,3	±28,2
	Realist	27	65,9	23	37,7	
	Jami	41	100	61	100	
«N» omil	O'zini nazorat qila oladigan	19	46,3	45	73,8	±27,5
	Nazoratda qiyinchilikka uchraydigan	22	53,7	16	26,2	
	Jami	41	100	61	100	
«M» omil	O'ziga yo'nalgan	18	43,9	28	45,9	±2
	O'zgalarga yo'nalgan	23	56,1	33	54,1	
	Jami	41	100	61	100	
	Jami	41	100	61	100	

“Kommunikativ ijtimoiy kompetentlik diagnostikasi” metodikasidan olingan natijalar tahliliga ko’ra “A” omil bo’yicha “muloqotchanlik” besh yilgacha ish stajiga ega bo’lgan xodimlarga nisbatan besh yildan ortiq ish stajiga ega bo’lgan xodimlarda 65,6% (+26,5%) ni, aksincha, muloqotga kirishishga qiynalish 34,4 % (-26,5%) tashkil qildi. Ko’rinib turibdiki, sud psixolog xodimi faoliyati ish staji va tajribasining ortib borishi bilan bog‘liq omil hisoblanadi. “B” omil bo’yicha “mantiqiy fikrlash” darajasi besh yil stajga ega bo’lganlarga nisbatan besh yildan ortiq ish stajiga ega bo’lgan xodim 54,1% ni (+7,8%), “zaif fikrlash darajasi” esa besh yilgacha mehnat faoliyati davomiyligiga ega bo’lgan sud psixolog xodimlarda 53,6% ni (-7,8%) ko’rsatdi. Lekin bu omil bo’yicha besh yil va besh yildan ko’p ish stajiga ega bo’lgan xodimlar ko’rsatkichlari o’rtasidagi farq oralig‘i (±7,8) keskin tafovut qilmaganligini ko’rishimiz mumkin. “Mantiqiy fikrlash” qobiliyati sud psixolog xodimi faoliyati uchun muhim jihat hisoblanib, bu qobiliyat yillar mobaynida shakllanishi aniqlandi. Bunda bevosita intellektual rivojlanish jarayonning roli beqiyosdir. “Barqarorlik” va “beqarorlik” omillari bo’yicha ham besh yildan ortiq 70,5%, beqarorlik esa besh yilgacha 68,3% ni (±38,8) tashkil etdi. Bundan ma’lum bo’ldiki, barqaror ijtimoiy munosabatlar yillar davomida taraqqiy qiladi. Keyingi mezon, ya’ni, “optimizm” va “pessimizm” omili bo’yicha besh yilgacha optimizm 39,01% ni, “pessimizm” esa besh yilgacha ish tajribasiga ega bo’lgan sud psixolog xodimlarda 60,09 % ni tashkil etdi. Optimizm, ya’ni yuqori kayfiyatda atrofdagilar bilan munosabatga kirishish 5 dan ortiq ish tajribasiga ega bo’lgan sud psixolog xodimlarda ustun bo’lsa, pessimizm – ya’ni kayfiyatdagi o’zgarishlar, shaxsiy pragmatik kelishmovchiliklar va muloqot jarayonidagi uzilishlar besh yilgacha ish tajribasiga ega bo’lgan psixologlarda yuqori o’rin egallashi aniqlandi (±16,6%).

“K” omili bo’yicha “ijodiy tafakkuri rivojlanganlik darajasi” besh yilgacha 34,1 % ni, realistlar esa 65,9 % ni tashkil qildi. Bundan ko’rinib turibdiki, muloqot qilish davomida besh yilgacha realistik tafakkur besh yildan ortiq ish stajiga ega bo’lganlarda esa voqealarga kreativ yondashish, erkin munosabat bildira olish va tahlil qilish kabi sifatlar rivojlanar ekan.

Keyingi omil bo’yicha “O’zini nazorat qila olish” omili besh yilgacha 19 nafar shaxsda 46,3 % ni, “O’zini nazorat qilishda qiynalish” esa besh yildan ortiq stajlilarda 45 respondent ishtirokida 73,8 % da namoyon bo’ldi. So’nggi omil bo’yicha tahlil qilinganda “o’ziga yo’nalganlik” besh yildan ortiqish stajiga ega bo’lgan 28 nafar respondent ishtirokida 45,9%ni “o’zgalarga yo’nalganlik” 23 nafar respondent bilan besh yilgacha 56,1%ni tashkil qildi. Unga ko’ra kommunikasion muomala jarayonida o’ziga bo’lgan munosabatning ustunligi besh yildan ortiq vaqt ichida to’liq shakllanadi, ungacha esa o’zgalarga, ya’ni ijtimoiy muhitga e’tibor bevosita ustunlik qiladi. Ushbu tahlillar 1-jadvalda yanada aniqroq o’z aksini topgan.

Demak, o’rganilgan empirik natijalar asosida qo‘riqlash xizmati xodimlarining ijtimoiy-psixologik kompetentligiga ta’sir etuvchi psixologik omillar (ish tajribasiga qarab) turli ko’rinishda bo’lishi mumkinligi kuzatildi. Ushbu omillarni aniqlash asosida qo‘riqlash xizmati xodimlarining ijtimoiy-psixologik kompetentligini oshirishdagi mavjud bo’lgan muammolarni bartaraf etish bo’yicha muayyan darajadagi psixologik tahlillar olib boriladi va shu tahlil natijalari asosida ularga psixologik xizmat ko’rsatishning keyingi vazifalarini aniqlab beradi.

Demak, o’rganilgan empirik natijalar asosida qo‘riqlash xizmati xodimlarining ijtimoiy-psixologik kompetentligiga ta’sir etuvchi psixologik omillar (ish tajribasiga qarab) turli ko’rinishda bo’lishi mumkinligi kuzatildi. Ushbu omillarni aniqlash asosida qo‘riqlash xizmati xodimlarining ijtimoiy-psixologik kompetentligini oshirishdagi mavjud bo’lgan muammolarni bartaraf etish bo’yicha muayyan darajadagi psixologik tahlillar olib boriladi va shu tahlil natijalari asosida ularga psixologik xizmat ko’rsatishning keyingi vazifalarini aniqlab beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Maxmudova Z.M., Olimov L.Ya. O‘smirlarda ekstremal vaziyatlarda psixologik himoya mexanizmlarini shakllantirish. Monografiya. “Buxoro viloyat bosmaxonasi MChJ” nashriyoti. Buxoro. 2021. -B. 160.
2. Maxmudova Z.M., Olimov L.Ya. Psychodiagnostics. O‘quv qo‘llanma. “Turon zamin ziyo” nashriyoti. Toshkent 2014. -B. 298.
3. Olimov L.Ya. Psixodiagnostika va psixometrika asoslari. Darslik. “Durdona” nashriyoti. Buxoro. 2021. -B. 747.
4. Olimov L.Ya. Umumiy psixodiagnostika. “Durdona” nashriyoti. Buxoro. 2020. -B. 1103.
5. Olimov L.Ya., Maxmudova Z.M.. Psixodiagnostika va eksperimental psixologiya. o‘quv qo‘llanma. “Turon zamin ziyo” nashriyoti. T. 2020. -B. 820.
6. Olimov L.Ya., Nazarov A.M.. Xulqi o‘gishgan bolalar psixologiyasi. O‘quv qo‘llanma. “Tafakkur avlodi” nashriyoti. Buxoro. 2020. -B. 490.
7. Olimov L.Ya., Bahronova M.O‘.O‘smirlar ma’naviyatini shakllantirishning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari. Science and education. Scientific journal. Volume 3, issue 3. March 2022 407-413 p.

TALABALARDA TANQIDIY FIKRLASH KO‘NIKMALARINI RIVOJLANTIRISHDA ADAPTATSION PSIXOLOGIK MUAMMOLAR

Ramazonov Jaxongir Djalolovich
Psixologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Rajabova Sadoqat Xoliq qizi
Osiyo xalqaro universiteti, 1-kurs magistranti

Bugungi globallashuv jarayoni butun dunyo bo‘ylab yuqori cho‘qqiga chiqgan bir paytda, axborotlarning ochiqligi va ommaviy kommunikatsiyaning kuchayishi natijasida, odamlar orasida xilma-xil fikrlashni olib kelmoqda. Bunday vaziyat ijtimoiy fikr va munosabatga ega bo‘lmagan insonni xatoga yo‘l qo‘yishiga sabab bo‘lishi mumkin. Zamonaviy pedagogika va psixologiyaning vazifasi mustaqil fikrlaydigan va izchil samarali faoliyat yuritadigan barkamol shaxsni tarbilashdir. Hozirgi zamonda insonning aqliy intelektual darajasini uning bilimlari qay darajada ko‘p egallanganligi, xotirasidagi ma’lumotlarning ko‘pligi bilan emas, balki tanqidiy fikrlash orqali zarur bilimlarni ajratish, ularni tahlil qila olish so‘ngra ulardan foydalanib mustaqil yechimga kela olishi bilan aniqlanadi.

Talabalarda tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirish ularda o‘ziga nisbatan ishonch, mustaqil, ongli nuqtai nazarga ega munosabatlarning shakllanishini nazarda tutadi. Bunday ko‘nikma orqali har bir talaba yoshlar ta’lim olayotgan bilimning ishonchli, samarali bo‘lishini ta’minlaydi. Tanqidiy fikrlash - bu mavjud bo‘lgan fikrlarni asoslashga imkon beradigan obyektiv va ijtimoiy tan olingan fikrlash va mulohaza qilish usullari (isbot, dalil, tahlil, mezon va boshqalar) qo‘llaniladigan, ochiq muammoli vaziyat to‘g‘risida maxsus tashkil etilgan fikrlash, ijtimoiy nutq muhitida ko‘rish, yechimlar va ularni baholay olishdir. Talabalar muammoli vaziyatga kirar ekan, ular tahlil qilish, tanqid qilish, me’yorlash kabi aqliy harakatlarni amalga oshiradi. O‘qituvchi birinchi navbatda ta’lim oluvchini bu jarayonga jalb eta olishi, unga o‘z fikrini yoritishda zarur shart-sharoit va muhit yaratib berishi lozim. Yechilishi kerak bo‘lgan

muammo yoki fikr o‘qituvchi tomonidan yoritib berilganidan so‘ng talabalar ishni tahlil qilishdan boshlashadi. Tahlilda yechimini toppish kerak bo‘lgan muammolar belgilab olinadi. G‘oyalarni, gipotezalarni shakllantirish, qidiruv harakatlarini rejalashtirishdan muammoni yechishga qadar bo‘lgan mulohazalar rejalashtiriladi. Jamoatchilik muhokamasi (ya’ni ular guruh bo‘lib izlanayotgan bo‘lsalar) tanqid qilish va o‘z ishlarining natijalarini baholash orqali topilgan yechimning qonuniyligini isbotlab berish va aytilayotgan yechimni boshqalar fikridan nimasi bilan ustun ekanligini taqqoslab, fikr asoslab beriladi. Muammolarni qanday hal qilish haqida mulohaza yuritish, mezonlarni tahlil qilish, yechimlarni isbotlash va baholash, muammolarni yechish qobiliyatini rivojlantirish nuqtai nazaridan talabalar o‘sishini ta’minlaydi.

Talabalarda tnqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirish hozirda dolzarb muammolardan biri. Tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirish turli omillar tufayli qiyin bo‘lishi mumkin. Ushbu jarayonda duch keladigan umumiy muammolardan ba’zilari:

“Aniq ko‘rsatma yo‘qligi”: Tanqidiy fikrlash ko‘pincha aniq o‘rgatilgandan ko‘ra taxmin qilinadi. Ko‘pgina ta’lim tizimlari tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishdan ko‘ra ko‘proq eslab o‘rganish yoki yodlashga e’tibor beradi. Shu o‘rinda buyuk mutafakkirlarimiz Xorazmiy, Farobiy, Ibn Sinolar ta’kidlaganlaridek, bolaning mustaqil tanqidiy fikrlashi jarayonida o‘zlashtirilgan bilimlari biror-bir manbadan tayyor holda olingan bilimlar bilan qiyoslanganda kata afzallikga ega. To‘liqroq va tezroq rivojlangan bu bilimlar o‘quvchilar e’tiqodiga, ular tafakkuri hamda faol amaliy-tanqidiy fikrlashi quroliga aylanadi.

“Ma’lumotlarning haddan tashqari ko‘pligi”: Cheklangan vaqt oralig‘ida katta hajmdagi ma’lumotlarni qamrab olish bosimi o‘qituvchilarni tanqidiy fikrlashni osonlashtirishdan ko‘ra ma’lumot yetkazib berishni birinchi o‘ringa qo‘yishiga olib kelishi mumkin. Bu talabalarning material bilan chuqur shug‘ullanishi va tahliliy ko‘nikmalarini rivojlantirish imkoniyatlarining etishmasligiga olib kelishi mumkin.

“Standartlashtirilgan test”: Standartlashtirilgan testlarga urg‘u berish sirt darajasida o‘rganishni rag‘batlantirishi va tanqidiy fikrlashni to‘xtatishi mumkin. Talabalar muammoni hal qilish va tahliliy ko‘nikmalarni rivojlantirish o‘rniga imtihonlarni yaxshi bajarish uchun faktlar va formulalarni yodlashga e’tibor berishlari mumkin.

“Kognitiv tarafkashliklar”: Talabalarda tanqidiy fikrlash qobiliyatiga to‘sqinlik qiluvchi oldindan o‘ylangan tushunchalar yoki noto‘g‘ri qarashlar bo‘lishi mumkin. Bu noto‘g‘ri qarashlar tasdiqlovchi tarafkashlikni o‘z ichiga olishi mumkin, bu erda talabalar o‘zlarining mavjud e’tiqodlarini tasdiqlovchi ma’lumotni izlaydilar va ular dastlabki ma’lumotlarga juda ko‘p tayanadi. Ya’ni, guruh liderlari tomonidan aytilgan fikrlarga qo‘shilishadi. Ular bir-birining aytilgan fikrlariga tayanishadi keng doirada fikrlashmaydi.

“Texnologik chalg‘ituvchi omillar”: Bugungi raqamli asrda talabalar doimo turli manbalardan olingan ma’lumotlar bilan ta’minlangan, bu esa diqqatning qisqarishiga va uzoq vaqt davomida murakkab muammolarga diqqatni jamlashda qiyinchiliklarga olib kelishi mumkin. Har qanday mavzuda ma’lumotlarning ko‘pligi ularni chalg‘itishi mumkin.

“Passiv ta’lim muhitlari”: Ma’ruzaga asoslangan o‘qitishning an’anaviy usullari ko‘pincha passiv ta’limga yordam beradi, bunda talabalar o‘quv jarayonining faol ishtirokchilari emas, balki axborotni qabul qiluvchilardir. Muhokama, munozara va muammoni yechish kabi faol ta’lim strategiyalari tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishga ko‘proq yordam beradi. Zamonaviy noan’anaviy darslar tashkil qilinishi tanqidiy fikrlash uchun zamin hozirlaydi.

“Turli nuqtai nazarlarga cheklangan ta’sir qilish”: Turli nuqtai nazarlar va tajribalarga ta’sir qilish tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish uchun juda muhimdir. Biroq, talabalar

geografik joylashuvi, ijtimoiy-iqtisodiy holati va ta’lim resurslari kabi omillar tufayli turli nuqtai nazarlarga ta’sir qilishda cheklangan bo‘lishi mumkin.

Ushbu muammolarni hal qilish o‘quv dasturlarini ishlab chiqish, o‘qitish strategiyalari, baholash usullari va ta’lim muassasalarida izlanish va ochiq fikrlash madaniyatini rivojlantirishni o‘z ichiga olgan ko‘p qirrali yondashuvni talab qiladi. Talabalarga turli kontekstlarda tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini qo‘llash imkoniyatini berish va ularning rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash uchun konstruktiv fikr-mulohazalarni olish juda muhimdir. Ta’lim jarayonida talabalar bilan ta’lim beruvchi erkin muloqot jarayonini yarata olishi lozim. Shunda har bir ta’lim oluvchi tortinmasdan o‘ z fikrini bildira oladi. Guruh bilan ishlashda ularni guruh ichida uruhlarga bo‘lib dars jarayonini tashkil etib tanqidiy fikrlashni rivojlantiruvchi metodlardan foydalanilsa ular bu jarayonda g‘olib bo‘lish uchun ko‘proq izlanishadi va guruhdagi har bir talaba bu jarayonda ishtirok etishi ehtimoli ko‘proq bo‘ladi.

D. Kluster o‘zining «Tanqidiy fikrlash nima?» maqolasida tanqidiy fikrlashning quyidagi parametrlarini aniqlagan:

1. Tanqidiy fikrlash mustaqil fikrlashdir.

2. Umumlashtirishga imkon beruvchi tafakkurga ega bo‘lish.

3. Tanqidiy fikrlash muammoli vaziyatlarni hal qilish va baholash qobiliyatini namoyish etish.

4. Tanqidiy fikrlash ishonarli dalillarga ega bo‘lib, bayonot berishda dalillarni keltira olish.

5. Tanqidiy fikrlash ijtimoiy fikrlash, ijtimoiy tafakkurga ega bo‘lish.

D. Klusterning fikridan kelib kelib chiqib yondashsak, talabalarda mustaqil fikrlash, har qanday muammoli vaziyatda masalani har tomonlama o‘ylab, izlanib hal qilish va holatni baholay olish, ushbu jarayonda ilmiy dalillar keltirib o‘z fikrini isbotlab berish ko‘nikmalari bo‘lsagina tanqidiy fikrlash ularda rivojlanishi mumkin.

Y. Koreshnikova o‘zining tadqiqi natijalaridan so‘ng talabalar tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishda, ularga quyidagi komponentlar kiradi:

- o‘qitishning konstruktivistik turi;
- faol ta’lim usullari;
– tashkiliy shakllar (umumiy, immersion, infuzion, aralash);
- o‘qituvchilarning kasbiy kompetentsiyalari (predmet-mantiqiy va tashkiliy kasbiy kompetentsiya) deb aytib o‘tgan. U bu xulosalarni bir nechta universitetlarda tadqiqotlar olib borgandan so‘ng keldi va bu fikrlarga biz universitet shart sharoitlaridan kelib chiqib ushbu xulosalarga keldik deb aytib o‘tgan maqolasida.

Xulosa o‘rnida shuni ta’kidlash joizki, yurtboshimiz Shavkat Mirziyoyevning ma’ruzalarida “Tanqidiy tahlil, qat’iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo‘lishi kerak” deb aytib o‘tgan edilar. Tanqidiy fikrlash har bir kasb egasi uchun kerak. Shunday ekan bugungi kunda yosh avlodni tanqidiy fikrlash ko‘nikmalariga ega bo‘lmasliklari ular uchun bir kamchiliklikdir. Chunki tanqidiy fikrlab har bir ishni har tomonlama muhokama qila oladigan kasb egasi o‘z ishining ustasidir. Shunday ekan talabalarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish uchun yuqorida keltirib o‘tilgan muammolarni bartaraf etib, har tomonlama yetuk salohiyatli kadrlar yetishib chiqishiga o‘z hissamizni qo‘shish bizning burchimizdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Hoshimov K., Nishonova S., Inomova M., Hasanova R. “Pedagogika tarixi”. – T.: “O‘qituvchi”, 1996.
2. Клустер Д. Что такое критическое мышление? // Критическое мышление и новые виды грамотности. М.: СГЛ, 2005. С. 5-13.
3. Корешникова Ю. Н. Организатсионные и педагогические условия развития критического мышления у студентов вузов. Дисс.Москва. 2021.
4. Mirziyoyev Sh.M mamlakatimizni 2016-yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning asosiy yakunlari va 2017 yilga mo‘ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo‘nalishlariga bag‘ishlangan Vazirlar Mahkamasining kengaytirilgan majlisidagi ma’ruza. 2017-yil 14-yanvar.

SUD PSIXOLOGIK EKSPERTIZASINI O’TKAZISHGA QO‘YILGAN TALABLAR TAHLILI

Dehqonboyev Shohjahon Oybek og‘li
Buxoro davlat universiteti
psixologiya va sotsiologiya kafedrasi magistranti

Kirish. Mamlakatimizda iqtisodiy va siyosiy sohalarda amalga oshirilayotgan keng qamrovli ishlar bilan bir qatorda, o’sib kelayotgan yosh avlodning ta’lim-tarbiyasi, ertangi kuni, jismoniy va aqliy jihatdan barkamol rivojlanishlari borasida ham kishini quvontiradigan darajadagi ishlar amalga oshirilmoqda. O’zbekistonda ta’lim-tarbiya tizimini tubdan isloh qilish, uni zamon talablari darajasiga ko’tarish, kelajak uchun barkamol avlodni tarbiyalash ishlari Davlat siyosatining ustuvor yo’nalishiga aylandi.

O’zbekistonda olib borilayotgan islohotlardan asosiy maqsad, yurtimizda sog‘lom va barkamol, bilimli, yuksak ma’naviy-axloqiy fazilatlarga ega bo’lgan avlodni shakllantirishdan iborat.

Oliy ta’lim muassasalarining ta’lim va tarbiya jarayonlarini tashkil etishda ta’lim to’g‘risidagi qonun hujjatlari, qonun osti hujjatlari jumladan farmonlar, farmoyishlar, qarorlar va buyruqlar kabi tashkiliy huquqiy hujjatlar qo’llanilmoqda.

Huquqshunoslik amaliyoti tarixidan ma’lum bo’lishicha, ilk marta 1810 yilda Napoleon “jinoyat kodeksi”ga o’z xatti-harakatlarini boshqara olish yoki boshqara olmaslik layoqatini aniqlash tushunchasini kiritdi.

XIX asrning ikkinchi yarmiga kelib, bir qator mamlakatlarning jinoyat protsessual kodekslariga ayblanuvchining o’z xatti-harakatlariga javob bera olish yoki javob bera olmasligini aniqlashga doir tibbiy tushunchalar ham kiritila boshlandi.

Rossiyada 1864 yilda jinoyat ishlari bo’yicha sudlov nizomiga psixiatrik ekspertiza o’tkazish zarurligi to’g‘risidagi kodeks qo’shilgan edi. Ushbu psixiatrik ekspertiza tarkibida psixologik ekspertiza o’tkazish ham ko’zda tutilgan. Shu vaqtdan e’tiboran Rossiyada psixologik ekspertiza o’tkazila boshlandi.

Asrimizning o’rtalariga kelib, eksperimental psixologiya sohasi bo’yicha erishilgan yutuqlardan sud amaliyotida ham foydalanila boshlandi. Ushbu yo’nalish bo’yicha

laboratoriyalar tashkil etilib, ularda jinoyatchi shaxs xulqi o'zgarishlari, fiziologik affekt holati va shu kabilar o'rganila boshlandi.

1922 yilda Rossiya Federatsiyasida birinchi marta jinoyat protsessual kodeksi qabul qilindi. Asrimizning boshlarida sobiq ittifoqning bir qator shaharlarida jinoyatchi shaxsini o'rganish bo'yicha markazlar ochilib, ularda sud psixologik ishlari olib borila boshladi.

XX asrning 70-yillaridan boshlab, psixologik ekspertiza xizmati yana rivojlana boshladi. Psixologik ekspertiza sohasining rivojlanib borishi natijasida asta-sekin uning vazifasi, tergov va sud jarayoniga aralashuv chegarasi aniqlashib bordi. Bugunga kelib psixologik ekspertizaning vazifasi, o'rganuvchi sohasi xususidagi anglashilmovchilik, tushunchovchiliklar barham topdi.

O'zbekistonda XX asrning 70-80-yillaridan boshlab, psixologiya, huquqshunoslik psixologiyasi, kriminal psixologiya fanlari muayyan darajada rivojlanish bosqichiga qadam qo'ydi.

O'zbekiston mustaqillikka erishgach, bu sohadagi o'zgarishlar yanada yaqqol sezila boshladi. Qonunchiligimiz asosi rivojlangan dunyo mamlakatlari tajribasidan foydalanilgan holda xalqaro talablar asosida qayta ko'rib chiqilib, yangilandi va takomillashtirildi. Sud ekspertizalari va shu jumladan, sud psixologik ekspertizasiga nisbatan yangicha yondashuvlar yuzaga keldi.

Sud-psixologik ekspertizasini o'tkazish

Sud psixologik ekspertizasi O'zbekiston Respublikai JPKning tegishli moddasiga binoan tergovchi tomonidan chiqarilgan qarorga ko'ra tayinlanadi. Sudda esa ko'rilayotgan ishda psixologik mazmundagi vaziyatlarning mavjudligi haqida va ularning tergov jarayonida o'z yechimini topmaganligiga shubha tug'ilgan holatlarda sudya tomonidan chiqarilgan qarorga binoan sud psixologik ekspertizasi tayinlanadi. Bu xildagi protsessual hujjatlarda ekspertizadan o'tkazilishi lozim bo'lgan shaxs, uning sodir etgan jinoiy xatti-harakati haqidagi qisqacha bayonnoma hamda ushbu sodir etilgan jinoiy xatti-harakatda psixologik mazmundagi holatlarning mavjudligiga asoslanib, sud psixologik ekspertizasini tayinlash zarurligi to'g'risidagi fikr aks etgan bo'lishi lozim. Shuningdek, ushbu hujjatda ekspert aniqlanib, uning oldiga hal qilinishi lozim bo'lgan savollar qo'yilishi kerak.

Jinoyat protsessual qonun talablariga ko'ra, tergovchi tayinlangan barcha ekspertizalarda, jumladan, sud psixologik ekspertizasi o'tkazish jarayonida ham qatnashish huquqiga ega. Biroq qonunni inkor qilmagan holda, bizning nazarimizda, tergovchining sud psixologik ekspertizasida qatnashishini har doim ham maqsadga muvofiq deb bo'lmaydi. Chunki ayrim hollarda psixologik eksperiment o'tkazish jarayonida tergovchining qatnashishi sinaluvchi uchun teskari ta'sir qilishi, ya'ni uning ko'nglidagi fikr-mulohazalarini ochiq-oydin ayta olmasligiga olib kelishi mumkin. Shuningdek, ayblanuvchi o'z jinoyatini tergov jarayonida tan olmagan bo'lsa, psixologik ekspertiza jarayonida jinoyatni sodir etganligini bo'yniga olishi mumkin. Bunday vaziyatda ekspert ayblanuvchining jinoyatni sodir etganligini tan olganligini ta'kidlab, jinoyatning sodir etilish holatlarini ekspertiza xulosasida ko'rsatishi maqsadga muvofiq. Bizning nazarimizda, psixologik ekspertizaning bunday vaziyatlarni yoritib berishi ko'rilayotgan ishning muvaffaqiyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Biroq, unutmaslik kerakki, psixologik ekspert ushbu xulosalarni faqat o'rganilayotgan ayblanuvchiga nisbatangina berishi zarur. Agarda ekspertiza uchun qo'shimcha ma'lumotlar olinishi lozim bo'lsa, ekspert-psixolog boshqa mutaxassislarni ham ekspertizaga taklif qilish huquqiga ega. Sudda sud psixologik ekspertizasini o'tkazish dastlabki tergov jarayonida o'tkaziladigan psixologik ekspertizaga qaraganda bir qator o'ziga xosliklarga egadir. Xususan, sudda ekspert-psixolog jinoyat ishiga taalluqli bo'lgan holatlar

bo'yicha, ayblanuvchining jinoyatni sodir etganligini isbotlash jarayonida, uni so'roq qilishda va hokazolarda bevosita ishtirokchi sifatida qatnashadi. U psixologik tadqiqot jarayoniga zarur boshqa kishilarni taklif etishi va ish yuzasidan yangi daliliy ko'rsatmalarni talab qilishi ham mumkin.

Sud psixologik ekspertizasini tayinlashdagi muhim jihatlardan biri ekspert tanlashdir. Shuning uchun biz quyida psixolog ekspertlar tanlash masalasi bo'yicha batafsilroq fikr yuritamiz.

1. Ekspert komissiyasi tarkibi kamida uchta mutaxassisdan iborat bo'lishi lozim. Chunki mutaxassislar hamkor va hamfikr bo'lib birgalikda ishlashadi, buning natijasida ekspertizadagi xatoliklarning oldi olinadi.
2. Psixologik ekspertiza o'tkazishga 5 yildan kam bo'lmagan mehnat stajiga ega bo'lgan psixologlar, shuningdek, oliy o'quv yurtlarining psixologiya kafedrasida ishlayotgan xodimlar yoki ilmiy tadqiqot institutlarining psixolog ilmiy xodimlari jalb qilinishi maqsadga muvofiqdir.
3. Ekspert komissiyasi tarkibida huquqshunoslik psixologiyasi bo'yicha mutaxassis xodim hamda huquqshunos bo'lishi shart. Chunki, oliy o'quv yurtlari psixologiya bakalavriat yo'nalishini tugatgan psixologlar ko'pincha ekspertizaning huquqiy asoslariga, protsessual mohiyatiga taalluqli bo'lgan huquqiy tushunchalarni yetarlicha bilmasliklari mumkin.
4. Katta yoshdagi shaxsni sud psixologik ekspertizasidan o'tkazishga umumiy va yuridik psixologiya mutaxassislarini jalb qilish maqsadga muvofiqdir. Voyaga yetmagan yoshlarni sud-psixolog mutaxassisi bilan birgalikda bolalar psixologiyasi mutaxassisi, keksa yoshdagi kishilarni esa gerontopsixologiya yo'nalishidagi mutaxassislar ishtirokida sud-psixologiya ekspertizasidan o'tkazish lozim.

Psixologik-psixiatrik kompleks ekspertizasini o'tkazishda komissiya tarkibiga umumiy psixologiya, tibbiyot psixologiyasi, sud patopsixologiyasi mutaxassislari va psixiatrlar kirgani ma'qul.

Tibbiy-psixologik ekspertiza komissiyasi tarkibiga esa yuqoridagi mutaxassislardan tashqari sinaluvchining kasalligi bo'yicha (agar u mavjud bo'lsa) nevropatolog, logoped, seksopatolog, okulist va boshqa mutaxassislarning qatnashishi ayni muddaodir.

Psixolog-texnik ekspertizalar injenerlik, mehnat psixologiyasi mutaxassislari va albatta, texnik mutaxassis ishtirokida o'tkazilishi shart.

Sud psixologik ekspertizasining bosqichlari. Sud psixologik ekspertizasi bir qator bosqichlardan iborat bo'ladi:

1. Ekspertlarning jinoyatni isbotlash maqsadida o'tkazilgan jarayonidagi ishtiroki;
2. Tadqiqotni o'tkazish;
3. Xulosa uchun ahamiyatli bo'lgan vaziyatlarni oydinlashtirish;
4. Tadqiqot natijalari asosida xulosa qilish va xulosani bayon etish;
5. Ekspertlarni so'roq qilish.

Ekspert psixolog vazifasi nuqtai nazaridan ekspertizani ishga doir materialni o'rganishdan boshlanadi. Shuningdek, taqdim qilingan ish bo'yicha maxsus adabiyotlar bilan tanishish va metodika tanlash jarayoni ham amalga oshiriladi. So'ngra dastlabki asosiy eksperiment o'tkaziladi. Eksperiment natijalarini qayta ishlash va uni asoslash, xulosa qilish hamda uni sud yoki tergovga taqdim qilish ham psixolog-ekspertning vazifasiga kiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Bogdanov V.M. Psixologicheskie osobennosti professionalnogo mishleniya rabotnikov ugolovnogo roziska. Omsk. 1994.
2. Zokirov I.B. O'zbekiston Respublikasining Fuqarolik huquqi (1-qism). Darslik. - Toshkent: TDYuI, 2009.
3. R.Qobilov, A.A. Otajonov va boshqalar Jinoyat huquqi. Umumiy qism: Darslik.– T.: O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2012.
4. Jinoyat huquqi (Umumiy qism) Darslik. Usmonaliyev M, Bakunov -T., "Nasaf" 2012.

Elektron ta'lim resurslari:

1. http: www.Iib.psixology.msu.ru
2. http: www.Iib.psixology.ru
3. http: www.Iib.psixology.rin.ru

O'QUVCHILARNI KASB TANLASHGA TAYYORLASHNING PSIXOLOGIK ILMIY – AMALIY MASALALARI

Maxmudov Obloqul Toxirovich

Toshkent viloyati Chinoz tuman 2-son kasb-hunar maktabi direktori

Ma'lumki, har bir davlat va jamiyatning kelajak istiqboli o'sib kelayotgan yosh avlodlarning intellektual imkoniyati, qiziqishi hamda ularning kasbiy munosiblik darajasi bilan belgilanishi tabiiydir. Qolaversa, shaxsning kasbiy shakllanishi bu - komillik sari qo'yilgan birinchi qadamdir. Zamonaviy psixologik bilimlarga ko'ra, shaxsning aqliy qobiliyatlari, kognitiv imkoniyatlari, layoqatlari va intilishlariga ko'ra, biror kasb bilan tanishishi, kelajakda shu kasbning yetuk mutaxassisi bo'lishi mumkinligini ko'rsatadi. Shu bois ham, o'quvchilarni kasb olami bilan erta tanishtirish, ularning qiziqishlari va kasbiy yo'nalganligini psixodiagnostik tashxis etish ishlari, nafaqat zamonaviy psixologiya fani oldida turgan dolzarb muammo balki, umumta'lim maktab rahbarlari va maktab amaliyotchi psixologlari oldida turgan muhim vazifalardan biri sanaladi.

Tadqiqotchi T.Bedarevaning aytishicha, kasb-hunarga yo'naltirish – bu har bir shaxsning shaxsiy fazilatlari, qiziqishlari, qobiliyatlari va ijtimoiy ehtiyojlaridan kelib chiqib, uning kasb tanlashiga ta'sir qilish jarayonidir. Ko'plab psixolog olimlar o'z asarlarida, kasbni to'g'ri tanlash insonning o'z hayotida muvaffaqqiyat qozonishi, ijtimoiy muhitda o'zining barcha qobiliyatlarini to'la namoyon etishi uchun asos ekanligini alohida aytib o'tganlar. Misol uchun,F.Galton, A.Kershenshtayner, G.Myunsterberg, P.Blonskiy, Y. Sokolnikov kabi olimlar, mazkur muammoni ilk bor ilm ommaisga taqdim etgan mualliflar sanalishadi. Ana shu g'oyalardan kelib chiqqan holda, barcha rivojlanib kelayotgan mamlakatlar, o'z farzandlariga o'zining milliy an'analari asosida, ta'lim-tarbiya berish hamda kasb-hunar tanlashga oid muammolarini hal etish yo'llarini izlamoqda.

Butun jahon umumta'lim maktablari konsepsiyasida ko'ra, har bir o'quvchini qaysidir kasb turi bilan tanishtirish va vazifada bolaning psixofiziologik xususiyatlarini, qobiliyatini, bilimini aniqlash zarurati qat'iy belgilab qo'yilgan. Mazkur ishlarni amalga oshirish har bir maktablarda turli yo'llar bilan amalga oshirilmoqda. Qolaversa, ushbu masalada hozirga qadar ko'plab psixodiagnostik testlar va metodikalar tizimi ishlab chiqilgan bo'lib, ular orqali

o‘quvchilarning iqtidori va qaysidir kasbga munosibligi tashxis qilinmoqda. Jumladan, G.Ayzenk, Ya.Strelyau, Dj.Golland, A.Bine, T.Simon, B.Filips, Ye.Klimov tomonidan ishlab chiqilgan, kasbiy yo‘nalganlikni aniqlash, kasb va shaxs tiplari, kasbiy profilni aniqlash kabi psixodiagnostik vositalar shular jumlasidandir.

Hozirgi zamon psixologlaridan M.A.Bendyukovning ilmiy qarashlariga ko‘ra, maktab muhitida o‘quvchilarni kasb tanlashga tayyorlash va kasbiy munosibligini aniqlash ishlarida, quyidagilarni hisobga olish maqsadga muvofiq ish sanaladi:

– O‘quvchining xulq-atvorini va individual tipologik xususiyatlarini aniqlash;

– Har bir o‘quvchilarga xos nerv sistemasining individual o‘ziga xosligini aniqlash;

– Qiziqishlar, moyilliklar, qobiliyatlar, kasbiy niyatlar haqida ma’lumot olish;

– O‘quvchilarning qadriyatlari yo‘nalishini aniqlash. Ushbu tasniflashga muvofiq, kasbga tayyorlash va yo‘naltirish faqatgina bir xususiyat bilan emas, qator psixologik sifatlar bilan ham o‘lchanishini ko‘rish mumkin. Bundan tashqari, kasb psixologiyasi bo‘yicha chop etilgan ayrim manbalarda yozilishicha, o‘quvchilarni kasb tanlashga tayyorlash va kasbga yo‘naltirish ishlari quyidagilarni maqsad etishi lozim:

1.Kasb haqida umumiy tushuncha berish, mutaxassisliklar olamiga sayohat qilish orqali, bolaning kasbiy bilimini shakllantirish;

2. Malakali kishilar e’zozlanishini, o‘z mahorati orqali moddiy va ma’naviy boyliklarga erishish mumkinligi haqqida ma’lumot berish;

3. Kasb orqali davlatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini, kelajak istiqbollari va taraqqiyot yo‘llari haqida tushuncha berish;

4. Kasbiy mehnatning ijodiy xarakteri bilan o‘quvchilarni tanishtirish;

5. Kasbiy karera haqida ma’lumot berish;

6. Yaxshi kasb tanlash – bu moddiy va ma’naviy boylik manbai ekanligi haqida tushuncha berish. Demak, ushbu vazifani amalga oshirish orqali, o‘quvchilarda mehnat va kasbiy faoliyat haqida yangicha tasavvurlar paydo bo‘lib, ularning o‘quv motivlari va hayotiy qadriyatlarida katta o‘zgarishlar kechar ekan. Ayrim psixolog tadqiqotchilar, kasb tanlashga ta’sir etuvchi omillar haqida to‘xtalib o‘tar ekan, ular ichida motivlar guruhiga ko‘proq e’tibor qaratadilar. Psixolog Ye.K.Klimovaning so‘zlariga ko‘ra, o‘quvchilarning kasb tanlashiga sabab bo‘luvchi motivlar guruhi quyidagilardan iborat:

– Umumiy motivatsiya;

– Kasbning jamiyatdagi o‘rnini belgilovchi motivlar;

– Kognitiv motivlar;

– Ijtimoiy ahamiyatga ega bo‘lgan kasbni tanlash motivi;

– Obro‘ga, shon-sharafga intilish;

– Boshqalarning maslahati. Mazkur ilmiy g‘oyadan shuni anglash mumkinki, kasbga tayyorlov va kasbga yo‘naltirish masalasi nafaqat umupsixologik jihatlarni balki, ijtimoiy - psixologik omillarni ham qamrab olar ekan. Hozirgi kunda, mahalliy psixologiyada kasb tanlash motivlarini aniqlashning ko‘plab psixodaignostik usullari mavjud bo‘lib, ulardan xalq ta’limi tizimida bosqichma-bosqich foydalanib kelinmoqda. Biroq, mazkur ishlar muammoni hal qilish uchun yetarlicha emas. Bu holat shuni ko‘rsatadiki, maktab bitiruvchilari o‘z xohish-istaklarini aniqlamay turib, o‘z kelajak yo‘llarini mustaqil belgilashga hissa qo‘sha olmaydilar.

Tom ma’noda, kasbiy tanlash va kasbga yo‘naltirish masalasi, o‘quvchilarning xulq-atvor sifatlarini tashxis etish ishlari bilan ham uzviy bog‘liq sanalib, bu borada ham ayrim psixolog tadqiqotchilarning fikr-mulohazalarini hisobga olish, maqsadga muvofiq hisoblanadi. Xuddi shu

masalada fikr bildirgan P.Muchinskiyning yozishicha, o‘quvchilarning xulq-atvor sifatlari quyidagi to‘rtta ko‘rsatkich bilan ham baholanishi kerak:

– Jamoaga va boshqa odamlarga munosabat – hurmat hissi, tolerantlik;

– Mehnatga munosabat – mehnatsevarlik, sabr-toqatlilik, muvaffaqqiyatga moyillik;

– Narsalarga munosabat – ehtiyotkorlik, tejamkorlik, puxtalik yoki ehtiyosizlik, ixtiyoriy yoki beixtiyor;

– O‘z - o‘ziga bo‘lgan munosabat – bu o‘zini sevish, mas’uliyatlilik, mag‘rurlik, shon-shuhratga havas qilish istagi va hokazo.

Umuman olganda, kasbga yo‘naltirish jarayonida dastlab, o‘quvchilarning qobiliyatini aniqlab olish muhim ahamiyat kasb etadi. Bizningcha, qobiliyat - bu shaxsning biror bir obyektga qiziqishi, biror faoliyatni muvaffaqqiyatli bajara olish imkoniyatidir. Odatda, agar o‘quvchi topshiriqni bajarishga moyil bo‘lsa, o‘quvchi uni bajarishni cho‘zib o‘tirmaydi. Chunki, qobiliyatlikning asosiy shartlaridan biri bu - yangi bilim va ko‘nikmalarni tez va sifatli o‘zlashtirish, tajriba to‘plashga intilish, o‘z imkoniyatlarini anglash va hokazo.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Бедарева Т., Грецов А. 100 популярных профессий. Психология успешной карьеры для старшеклассников и студентов. - Спб, 2008. – С.11-12.
2. Бендюков М. А. Ступени карьеры: азбука профориентации. - СанктПетербург: Речь, 2006. – 236 с.
3. Гурова Е. В. Профориентационная работа в школе: методическое пособие. - Москва: Просвещение, 2007. – 95 с.
4. Климова Е.К. Психология успеха. Тренинг личностного и профессионалного развития: учебно-методическое пособие — Спб: Речь, 2013. –С.46.
5. Мучински П. Психология, профессия, карера. - Спб, 2004. –С.63.

ZAMONAVIY PSIXOLOGIYADA LIDERLIK MUAMMOSINI O‘RGANISHNING ILMIY AN’ANALARI

Aktamov Shohzod Ravshan o‘g‘li
Chirchiq davlat pedagogika universiteti psixologiya kafedrasi tayanch doktoranti

Zamonaviy jamiyat va madaniyat nuqtai - nazaridan qaraganda, lider inson o‘zining yangi g‘oyalari, maqsad va manfaatlari bilan, boshqalardan alohida ajralib turadi. Liderlik - bu guruh a’zolari faoliyati va ularning o‘zaro aloqasi natijasida vujudga keladigan, shaxsga xos qator tashkiliy xususiyatlar yig‘indisidir. Liderlikni faqat bir shaxs harakati bilan tavsiflash mumkin emas. Shuning uchun, liderlik sifatlari guruhlarning dinamik jarayonlariga tegishli hodisa sanaladi. Tadqiqotchi K.T.Bazarovaning aytishicha, ishbilarmonlik, yetakchilik kabi sifatlar avvalambor, jamiyat sohalaridagi raqobatining kuchayishi va boshqaruv xodimlarining ish faoliyatiga qo‘yiladigan talablarning ortishi sharoitida yuzaga keladi. Ya’ni, liderlikning zamirida o‘ziga xos psixologik qobiliyatlar, individual-psixologik sifatlar, kasbiy kompetensiyalar, ijtimoiy-psixologik sifatlar, asab tizimining o‘ziga xos xususiyatlari kabilar mujassamdir. Keng ma’noda esa, liderlik sifati ko‘p qirrali faoliyatdir. Uni tushuntirishda ikkita asosiy yo‘nalish ajratiladi deb ta’kidlaydi xorij tadqiqotchisi D.K.Dayl:

– Liderlik bu – aniq vazifalarga e’tibor qaratish ya’ni, yangi motivatsiya, tashkilotchilik, ko‘rsatma berish, to‘g‘ri qarorlar qabul qilish va uni ijrosini ta’minlash, ish hajmini to‘g‘ri taqsimlash va hokazo;

– Liderlik bu – jamoani saqlab qolishga va uni rivojlantirishga intilish, o‘z qo‘l ostidagilarga e’tibor berish, o‘ziga ishonch, jamoasini rag‘batlantira olish, kishilarni o‘z shaxsiy maqsadlariga erishishiga ko‘maklashish, o‘z ishidan qoniqish, o‘zini o‘zi anglash, o‘ziga ishonch, muammolarni nostandart o‘ylash va hal qilishda faol ishtirok etish, shaxsiy munosabatlarda o‘zaro hurmat va samimiylikka amal qilish kabi sifatlar majmuidir.

Aytish joizki, psixologiya fani sohalariga tegishli ko‘plab tadqiqotlarda, “liderlik” fenomeni masalasida ko‘plab ilmiy yondashuvlar, konsepsiyalar, ilmiy modellar ilmiy ishlab chiqilgan bo‘lib, ularda liderlik va lider shaxslar xarakteristikasini tavsiflovchi, ko‘plab ahamiyatga molik ma’lumotlar keltirilgan. Biroq, mahalliy tadqiqotlarda liderlik sifatlari shakllanishini asoslovchi, ayniqsa talabalik davrida liderlik sifatlari shakllanishining psixologik jihatlari borasida deyarli tadqiqotlar amalga oshirilmagan. Shu bois ham, liderlik - bu guruhiy faoliyatda maksimal ta’sirga erishish uchun, psixologik ta’sirning barcha mexanizmlari va usullarini o‘zida birlashtirgan individual harakatlar majmuidir. Mutaxassis P.Yu.Semenuxinning so‘zlariga ko‘ra, liderlik shaxs – bu o‘ziga xos funksiyalarni tashuvchi shuningdek, mehnat jamoalarida rasmiy munosabatlarni tartibga soluvchi subyektdir. Demak, muallifning ushbu qarashlariga ko‘ra, yetakchi insonlarning o‘ziga xos sifatlarini o‘rganishda ijtimoiy, iqtisodiy, ma’muriy, psixologik, sotsiologik omillarning ta’siri bilan o‘rganish, maqsadga muvofiqdir. Aslida, liderlik tushunchasini tavsiflashda yoki unga aloqador ma’lumotlarni tahlil etishda, fanlararo integratsiya holatini hisobga olish lozim. Chunki, ushbu tushuncha zamirida inson faoliyati va uning imkoniyatini baholovchi ko‘plab xarakterologik xususiyatlar aks etgan. Haqiqatdan ham, ko‘plab psixologik adabiyotlarda rahbar va lider tushunchasining tavsifi borasida bahsbop mulohazalar mavjud. Ya’ni rahbar va lider o‘rtasidagi farqlar nimada? Rahbarning liderdan farqi shuki, unda qonuniy vakolat bor, ya’ni vazifa berish va jazolash, rag‘batlantirish, lider esa, bunday vakolatdan holi shaxslar hisoblanadi.

Tom ma’noda aytganda, rahbar so‘zining ma’nosi “qo‘ldan yetaklovchi” degan mazmunni anglatib, bunday shaxs ko‘plab rasmiy vakolatga ega hisoblanadi. Va boshqaruv faoliyatida rahbar qisman vazifalarini bajaradi. Uning qo‘l ostidagi xodimlari esa, muntazam ravishda berilgan topshiriqlar va vazifalarni bajarib boradilar. Uning asosiy funksiyasi vazifalarni nazorat va taqsimlashdan iboratdir. Rahbar barcha uchun shuningdek, tashkilot uchun ham mas’ul shaxs sanaladi. Rahbar shaxsning lider shaxsdan mavqe’i tubdan farq qilib, uning faoliyati qator afzalliklarga ega sanaladi. Lider garchi, ushbu afzalliklarga ega bo‘lmasada, uning harakatlari, jamoadagi faolliklari oxir-oqibat rahbar maqomiga ega bo‘lishga sabab bo‘ladi. Boshqacha aytganda, lider shaxslar rahbar shaxs uchun yordamchi subyektlar sanalib, ular norasmiy ravishda rahbarning ko‘plab vazifalarini amalga oshirishda faol bo‘lishadi.

Ayrim manbalarda lider shaxsning o‘ziga xos rasmiy vakolatlari haqida ham fikrlar mavjud. Lider - bu nafaqat bo‘yruq berish, balki homiylik qilish, norasmiy rahbarlik qilish, rag‘batlantirish kabi funksiyalarni amalga oshira oluvchi va shunga qobiliyatli shaxsdir. Shu nuqtai nazardan qaraganda, liderlik taqsimlangan vazifalarni bajarishda boshqalardan faolroq, boshqalarni bajarishga undovchi yoki ularni yetaklovchi, guruh harakatlarini muvofiqlashtirib boruvchi shaxsdir. Fanda liderlik sifatlarini tushuntiruvchi xislatlar nazariyasi, kognitiv nazariya, chegaraviy rollar yondoshuvi, tizimli yondoshuv va sintetik yondoshuv kabi ilmiy yo‘nalishlar mavjud. Quyida ushbu nazariya va yondashuvlarning ayrimlariga to‘xtalib o‘tishga harakat

qilamiz. Xislatlar nazariyasiga muvofiq, lider shaxs boshqalardan ustun qobiliyatli, uzoqni ko‘ra oluvchi, muloqotchan, murakkab sharoitlarga tez moslasha oladigan, har qanday yangiliklarni optimistik qabul qiluvchi shaxsdir. Ya’ni lider inson kognitiv faol shaxsdir. A.N.Zankovskiyning fikricha, kognitiv nazariyaga ko‘ra, lider inson bu - diqqatini yaxshi taqsimlay oluvchi, yaxshi xotiraga ega, ijtimoiy sezgir, ijtimoiy aloqalar hamda munosabatlarni tez idrok qila oluvchi, tafakkur ko‘lami keng, kreativ fikrlovchi, qaror qabul qilishda tezkor, tassavvuri keng ko‘lamli shaxsdir.

Yuqoridagi ilmiy qarashlardan kelib chiqib shuni xulosa qilish mumkinki, lider shaxs – bu guruhiy munosabatlarni tashkillashtiruvchi va uni boshqaruvchi shaxsdir. Uning asosiy maqsadi, guruhda ishni to‘g‘ri tashkil etish, atrofdagilarni boshqara olish va o‘zaro ijobiy guruhiy munosabatlarni o‘rganishga qaratilishi lozim. Shu orqali psixologiyada, lider shaxsning ta’sirchanlik xususiyati, ijtimoiy-psixologik fazilatlari, emotsional hamda ijtimoiy intellekti ilmiy-uslubiy jihatdan to‘g‘ri tashxis etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Базарова К.Т. Лидерские качества руководителя как социально-психологический феномен / К.Т. Базарова // Современный кадровый менеджмент. Вып.6. М.: ИПК госслужбы, 2007. – С.5-41.

2. Дайл Д. К. Трансформирующее действительность лидерство / Д. Дайл, Дж. Канджеми, К. Ковальски // Психология. Журнал высшей школы экономики. 2004. Т. 1. - № 1. – С.96 -109.

3. Семенухин П.Ю. Психологические особенности самоактуализирующейся личности лидера / П.Ю. Семенухин // Сибирский педагогический журнал. №11. - Новосибирск, 2007. – С.354 -360.

4. Bass B.M. From Transactional to Transformational Leadership, Learning to share the vision / B.M. Bass // Organisational Dynamics.(Scientific symposium data)) 2007.– PP.30-31.

5. Занковский А.Н. Организационное лидерство и корпоративная культура как функции лидерского поведения Сб. статей «Психологические исследования проблем профессиональной деятельности». М.: Издат. центр ЕАОИ, 2008. – С.28-48.

OILADA O‘SMIRLIK DAVRIDAGI EGOISTLIKNING IJTIMOIY - PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Gadoyeva Munira Muxammedovna

BVPYMO‘MM "Pedagogika va psixologiya, ta’lim texnologiyalari" kafedrasi katta o‘qituvchisi

Oila jamiyat hayotini olg‘a suruvchi, uning yanada yuksak bosqichlarga ko‘tarib, ravnaq toptiruvchi, kelajak avlodlarni tarbiyalab etishtiruvchi, kamol toptirish uchun mas`ul bo‘lgan g‘oyat muhim boshlang‘ich guruhdir. Oila erkaklar va ayollarning to‘la teng huquqligi, oila uchun bab-baravar javobgarligi asosida ko‘riladi.

Oila va oilaviy tarbiya muammolari ichida ota-onalarning tarbiyachilik madaniyatini oshirish va ularga umumiy tarbiyaga oid bilim berish davrimizning dolzarb masalalaridan biridir. Oilalarni pedagogik yutuqlari bilan tanishtirish, ularning mustahkamligini ta`minlash vositalaridan biridir. Ikkinchi tomondan esa, bu o‘z navbatida, bolalarning tarbiyasida tegishli shakl va metodlarni takomillashtirish yo‘llaridan biri hisoblanadi. Shuning uchun ham ota-

onalarni, oilalarni tarbiyaga oid bilimlar, tarbiya metodlari bilan qurollantirish nihoyatda zarur. Gap shundaki, jamiyatimizdagi har bir to‘laqonli shaxs bolalarning tarbiyachisi bo‘lishi, yangi insonni har tomonlama kamol toptiruvchi barcha holatlarda, shart-sharoitlarda ishtirok etish lozim.

O‘smirlik davri insonni bolalikdan - yoshlikka o‘tuvchi va o‘z navbatida boshqa davrlardan o‘zining nisbatan keskinroq, murakkabroq kechishi bilan farqlanib turuvchi davrdir. Bu davr taxminan bolalarning 5-8-sinflarda o‘qish paytlariga to‘g‘ri keladi va 11-12 yoshdan 14-15 yoshgacha bo‘lgan davr oralig‘ida kechadi. Ayrim bolalarda bu davr 1-2 yil ertaroq yoki kechroq kuzatilishi ham mumkin.

O‘smirlik davri ayrim maxsus psixologik adabiyotlarda «o‘tish davri», «og‘ir davr», «inqiroz davri» kabi nomlar bilan ham ataladi. Bu davrning «og‘irligi», «keskinligi», «murakkabligi» nimalar bilan asoslanadi?

O‘smirlik davrining og‘ir, murakkab davr ekanligi ko‘plab psixologik, fiziologik, ijtimoiy omillar bilan bog‘liq. Bu davrda rivojlanishning barcha jihatlari: jismoniy, aqliy, axloqiy, ijtimoiy va shu kabilarning mazmun mohiyati ham o‘zgaradi. Bu davrda o‘smir hayotida, uning ruhiyati, organizmining fiziologik holatlarida, uning ijtimoiy holatida jiddiy o‘zgarishlar sodir bo‘ladi. Aksariyat holatlarda ularda bir-biriga qarama-qarshi bo‘lgan turli xil an’analar kuzatiladi. Bu davrga kelib bola endi “bola”emas va shu bilan birga hali «katta» ham emas. Uning o‘z-o‘ziga va atrofdagilarga nisbatan bo‘lgan munosabatlari butunlay boshqacha xarakter kashf etib boradi. Uning qiziqishlari tizimi, ijtimoiy yo‘nalganligi qaytadan shakllanadi, o‘z-o‘zini anglashi, baholashi, qadriyatlari o‘zgaradi. Uning uchun o‘z «men»i va shu «men»ning ahamiyati ortadi. Ya’ni unda egoizm holati kuzatiladi. Egoizm – *sotsiotsentrizm (xudbin yoki sahovatlilik);*

O‘zini yaxshi ko‘rish - o‘ziga ishonch. Bu tendensiya - o‘ziga ishonch, mustaqillik, ishchanlik, yuqori ko‘rsatkichi esa egoistlikni ifodalaydi

Giperprotektsiya – ota-onalarning farzandlariga nisbatan haddan ziyod e’tibori bo‘lib, bu ularning bola tarbiyasi uchun kuch, vaqt va e’tiborni ayamasliklarida namoyon bo‘ladi. Ota-ona bu ishni hayot tarziga aylantiradi, ya’ni ona uchun ham, ota uchun ham bola tarbiyasi hayotining mazmun-muddaosiga aylanadi.

Giperprotektsiya – ota-ona tomonidan bolaning barcha istak, tilak va ehtiyojlarini ko‘r-ko‘rona, tanqid va mulohazasiz qondirishga intilish; bolani har qanday qiyinchiliklar va to‘siqlardan himoya qilish, uning barcha istaklarini joyida bajo keltirish, erkalatish, oddiy yutuqlaridan quvonish, xatolarini sezmaslikka qaratilgan harakatlar. Bolasi uchun “jonini jabborga beruvchilar” odatda o‘zlari bilmagan holda farzandlariga yomonlik qilayotganliklarini sezmaydilar, natijada bola kelajakda ishga toqati yo‘q, ko‘pchilikning ichida o‘zini tuta olmaydigan, hayotning past-balandliklarida o‘zini nochor his etadigan, tantiq, erka bo‘lib qoladi. Ayniqsa, bola o‘smirlik yoshiga etganda, erka, tantiq bo‘lgani uchun do‘stlari va tengqurlari davrasida ham hamma aytganlari bo‘lishini istaydigan, liderlikka intiluvchanligini namoyon etgisi keladi, lekin ikkinchi tomondan, aslida unda bunday sifatlar bo‘lmaydi. Gap shundaki, bunday holatlarda ota-ona zurriyodi timsolida ilgari o‘z hayot tajribasida erisholmagan armonlarini ro‘yobga chiqargisi keladi, ularning tarbiya uslublari aynan shunga qaratilgan bo‘ladi, lekin bola ko‘p jihatdan nochor ekanligini keyinchalik ijtimoiy muhitning turli vaziyatlariga tushganida his eta boshlaydi.

Bola o‘smirlik davriga qadam bosganda, u ota-onasidan mustaqillikni, hadeb ta’qib qilavermaslikni da’vo qila boshlaydi. Ota-onaning farzand oldidagi obro‘si, kerakligi darajasi

pastlay boshlaydi. Bu davrga kelib ota ham, ona ham o‘zining farzandiga nisbatan munosabatlarini o‘zgartirishga majbur bo‘ladi, chunki bolada yangicha talab va istaklar, yangicha fikrlash, urf-odatlar, musiqaga havas, turli xil guruhlar bilan muloqotda bo‘lishga intilishlar paydo bo‘ladi. Bu davr ota-onaning bolasida paydo bo‘layotgan o‘zgarishlarga, yoshga oid yangiliklarga qanchalik fahm va farosat bilan, sabr-qanoat bilan turib berishlarini sinovdan o‘tkazadi. Sinovdan yaxshi o‘tgan ota-onaning bolasi keyingi bosqichga eson-omon yaxshilik bilan, ochiq ziddiyatlarsiz o‘tib oladi, aks holda o‘smirlik davrining o‘ziga xos ziddiyatlari girdobida ota-ona – bola munosabatlari jiddiy yomonlashadi, ayrim bolalar uydan ketib qolish holatlarigacha boradi.

O‘zbekistonda muayyan ijtimoiy-psixologik muammo tadqiq etilganda, gender tafovutlarga e’tibor berish tobora an’anaga aylanib bormoqda. Lekin alohida ta’kidlash joizki, mamlakatimizda psihxloglardan tashqari, faylasuflar, sotsiologlar, tarixchilar, siyosatshunoslar, huquqshunoslar ham bu muammoni chetlab o‘tmaganlar. Jamiyat va oila ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotida xotin-qizlarning o‘rni va roliga bag‘ishlangan qator anjumanlar, monografik tadqiqotlar, dissertatsiyalar aynan shu muammoga bag‘ishlangandir. Masalan, yosh tadqiqotchi *O.Abdusattorova* (2007)ning dissertatsion izlanishi bu borada alohida ahamiyatga ega bo‘lib, unda o‘smir yoshli o‘g‘il va qiz bolalardagi gender tasavvurlarga bog‘liq jinsiy identifikatsiyani aniqlash va bunda oila muhitining rolini asoslash uchun ijtimoiy psixologiyada qo‘llanilgan qator ishonchli metodikalardan foydalanilgan va empirik izlanish ham ota-onalar, hamda ularning o‘smir yoshli farzandlari o‘rtasida o‘tkazgan

Bolaga nisbatan haddan ziyod mehribonlik (*giperprotektsiya*), e’tibor ko‘rsatilgan oilada bola “Meni sevishadi va men kerakman, ular meni deb yashashadi”, degan tasavvur mavjud bo‘ladi. Bunday oilada bolalar o‘zining borligidan, tug‘ilganligidan mag‘rurlanib yashaydi va shuning uchun har qanday tilak va xohish amalga oshishiga ishonadi. Odatda bunday bolaning tug‘ilishini ota-ona uzoq vaqt kutgan bo‘ladi va buni ular hadeb bolaga eslataveradi, shuning uchun ham bola juda egoist bo‘lib ulg‘ayadi, ota-onasining nochorligi to‘g‘risidagi tasavvur o‘zining ko‘p narsalarga qodirligi bilan uyg‘unlashadi. Tantiq bolada o‘zi to‘g‘risida go‘yoki o‘ta iqtidorli ekanligi fikri ustuvor bo‘ladi, chunki ota-ona uning ayrim, ahamiyatsiz yutuqlarini ham osmonga ko‘taradi.

Yagona farzandning sibling maqomi to‘ng‘ichnikiga yaqin. Ota-onaning umidlari va orzu-havaslarini bilib katta bo‘lgan bola ko‘p sohada, ayniqsa, intellektual sohada katta muvaffaqiyatlarga erishishi mumkin, lekin odatda juda o‘zini yaxshi ko‘radigan, egoist bo‘lib qolishadi. Ular jamiyatda ham xato qilib qo‘yishdan qo‘rqmaydi, muvaffiqiyat sari dalil yuradi, lekin har doim ham unga erisholmaydi, chunki odamlar bilan kirishimli emas. Shuning uchun o‘zbeklarda “yagona farzand – farzand emas”, degan gaplar bor, ular ota-onaning kuyib-pishib, unga barcha imkoniyatlarni yaratib, yaxshi ko‘rayotganligining qadriga etmaydi. Bu kelgusida ham boshqa insonlarga nisbatan munosabatda o‘z aksini topadi, keksayib qolgan ota-onaga to‘ng‘ich farzand qanchalik mehribon bo‘lsa, yagona farzand buning aksi bo‘lib, otasi va onasi vafotidan keyin ham ulardan xafa bo‘lib yuradi, “nega meni tashlab ketishdi?”, deb. Shuning uchun yaxshi oila uchun kamida ikkita farzandning bo‘lishi va ular o‘rtasida yaxshi o‘zaro munosabatlarning qaror topishi shaxs uchun ham, oila va jamiyat uchun ham foydalidir.

Xulosa qilib aytganda, shuni ta’kidlab o‘tish lozimki o‘smirlik davri bolalikdan katta yoshga o‘tish davri bo‘lib, shaxs rivojlanishning intensiv davri hisoblanadi.

Oilada o‘smir yoshidagi farzandga bolalikdan beriladigan tarbiya sharoitlari, tarbiya uslublari sog‘lom psixologik muhitga asoslanishi lozim. Bolalarga nisbatan zulm, zo‘ravonlik,

qo‘rqitish, moddiy va ma’naviy yetishmovchilik o‘zini past baholash hissiyotlarini mustahkamlaydi hamda norozilik munosabatlarini shakllantiradi. Shuningdek, egoistlik, qaysarlik, tajanglik, tajovuzkorlik, o‘z hissiyotlariga o‘ta beriluvchanlik, xususiyatlarining qaror topishiga olib kelishi mumkin. Ota-onalar o‘rtasidagi nizolar ham o‘smirda ruhiy kechinmalar keltirib chiqaradi. Agar ota-onalar o‘z bolalarida faqat zaif jihatlarni ko‘rsalar va doimiy ravishda bunga shama qilsalar, bu zaifliklar mustahkamlanib borib, shaxs xarakteriga yetakchi bo‘lib qolishi mumkin. O‘qituvchilar tomonidan hurmatsizlik, adolatsizliklar ham o‘z-o‘zini past baholashga olib kelib,kattalarga nisbatan ishonchning pasayishiga turtki bo‘ladi. O‘smirlik yoshi odamning shaxs sifatida kamol topishida yuksak darajadagi murakkablik va qarama-qarshilikka boy, ota-ona, tarbiyachi va pedagoglardan qattiq mashaqqat, tinimsiz mehnat talab etadigan davr.

Shuning uchun oilada farzand egoistligi bilan emas balki, jo‘shqin enegiya, bilishga chanqoqlik, haqiqatni izlashga intiluvchanligi bilan yanada go‘zaldir.

Foydalangan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Sh. Mirziyoyev Oila va xotin qizlar qo‘mitasining faoliyatini takomillashtishga oid qo‘shimcha chora -tadbirlar to‘g‘risida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 21-dekabrdagi PF-208-son
2. Shoumarov G‘. B, Shoumarov Sh. B, “Muhabbat va oila” T.:ibin Sino 1994. 120-бет.
3. O‘zbek oilasining etnopsixologik muammolari” (Respublika ilmiy amaliy anjuman ma’ruzalarining qisqacha bayoni) T.: 1993.
4. Д.Фонтенел «Пролемы переходного возраста”.
5. (пер.санел – М. РОСМЭН, 1998 Подростковый конфлин) С.Е.Кожарская. Минск: Красико-Принт,2006.
6. (пер.санел – М. РОСМЭН, 1998 Подростковый конфлин) С.Е.Кожарская. Минск: Красико-Принт,2006.

PEDAGOGICAL AND PSYCHOLOGICAL DETERMINANTS OF THE DEVELOPMENT OF THE ATTENTION OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS

Po‘latova Madina Shavkatovna
Lecturer of the Department of Psychology and sociology, Bukhara State University
Khamidova Sitora Bobir qizi
Psychology and sociology course 2 year student

As the Republic of Uzbekistan continues to strengthen its independence year after year, the backbone of this country,its future, depends on the fact that today’s generation grows up to be a competent mature person with an educated, educated healthy spirituality. The science of psychology and its methods play an important role in improving the psyche, feelings of a person, independent participation in the process of education and upbringing, internal experiences, the effectiveness of self-formation as an active person. Since the process of education and upbringing is instilled in the child from youth, so that the future generation, growing up, cannot find its place in every aspect of social life, in order for it to be a harmonious generation, whose knowledge and profession benefit our neighborhood, city and country, all participants in the educational and educational process should work hard together. One of the pressing issues is the

fact that the teacher can focus the attention of students in the implementation of educational activities. Today, a teacher is obliged to be an active participant in order to be able to provide students with good knowledge, organize the course process well and be able to fully carry out his task, be a connoisseur of his profession and organize the course process.

For example,the gradual increase in vocabulary in a child leads to the acquisition of the grammatical construction of the language,and the multiple repetition of certain behaviors and behaviors ends with the formation of certain skills,habits, strict characteristics in an individual. To the most general laws of the development of the child's psyche,firstly, the integration of consistency,that is,the initial diffuse psychic States of the child,to the stable psychic qualities of the individual,to the integrated worldview of certain-certain views on certain phenomena;secondly, the uneven development of certain processes, functions and qualities in the child's personality; thirdly, some The integration of the child's psyche is clearly manifested,for example,in the formation of observability on the basis of a complete perception of individual objects and phenomena,and hard work on the basis of the loving fulfillment of certain labor tasks.

The unevenness of the development of the psyche can occur at all periods of life. For example, in preschool age, especially speech, interest in knowledge in adolescence, logical (logical) thinking in early youth, etc., intensively develop.According to the determination of a number of psychologists,the main internal driving forces in the development of the child's psyche are primarily the following:

* old, that is, conflicts between the opportunities already achieved and the new needs;
* conflicts between old and new forms of behavior;
* conflict between the meaning of real life and its forms of reflection in the child's mind

Let's briefly dwell on the listed contradictions and give examples.

A child who has just given birth will have orienting reactions to new triggers. On the physiological basis of these,qualities such as curiosity,interest in knowing, the desire to add everything known to oneself within the framework of personal activity develop later.The behavior and behavior of the child,usually initially imitative in nature,means that he copies the behavior and behavior of adults.Thus, the psychic development of the child is the improvement of the processes and characteristics that exist in the individual.also on their basis is the formation of new,more elevated qualities and properties. Attention is an important and necessary condition for the effectiveness of all types of human activity, first of all, labor and educational activities. The attention of students is one of the main conditions for the successful organization of the educational process. About the role of attention in education, The Great Russian pedagogue K.D.Ushinsky"... attention is such a door through which all that is in the soul of a person from the outside world enters through this door," he wrote. It is understandable that teaching children to keep this door open is a work of primary importance. There are special features of attention: stability of attention, concentration, dynamics of performance from this sentence.

Attention in children begins to develop very early. Even if no symptoms of attention appear in one to two-week-old babies, from a little later, that is, from the child's one-month period, the symptoms of voluntary attention begin to be evident/ that means that during the child's one-month period, his attention begins to be involuntarily attracted by all sorts of strong triggers (such as hard sound, excessive light). Two-to three-month-old children, on the other hand, begin to be snappy (preying on the sound of snoring). Bright (shiny) colored things also involuntarily begin to attract the attention of children of this age. The more colorful the object in

the child's eyes, the more attention the child pays to it. The attention of my child of pre-kindergarten education age is characterized by being extremely unstable. For example, if you give a child a new toy he will begin to see the toy very interested. But at the same time, when you show another toy, you throw the first toy and plunder it into the second. The instability of the attention of children of flat age is due to the weakness of braking processes in them yet from the point of view of Physiology. The braking process cannot stop the excitation process from spreading widely. That's why my little one's attention keeps getting distracted from one thing to another. The extremely unstable attention of children in early childhood is also associated with a very small number of living experiences. Since everything seems new to children, connect your attention from one thing to another is often distracted. The child is also distracted by the fact that the object in front of his eyes itself seems very interesting to the child. In children of early childhood, the division of attention is very weak, and the scale is narrow. Children of this age can focus only on something that is clearly visible to their eyes. The role of speech in the development of children's attention in early childhood is very large. The fact that the child's tongue comes out and begins to occupy speech, in addition to communicating with older people, also gives the opportunity to fulfill their instructions. As we have already said, young children are very fond of looking after their adult, interfering with the labor of connecting as much as possible. Your elders willingly fulfill their requests and assignments, perform simple self-service chores with interest, try to look after their father's household chores. That's all, it requires a certain level of concentration and focus on a specific goal. This provides the basis for the development of voluntary attention in children. From kindergarten age, children begin to develop voluntary attention. However, involuntary attention prevails in young kindergarten children. New-new interests that appear Day by day in kindergarten children of a small age, the variety of game activities gradually improve involuntary attention in them. In kindergarten, situations such as obedience to the procedure required by the team, unconditional fulfillment of the rules of the game, endurance of the tasks of the senior, diligence develop an optional type of attention in children of kindergarten age. The role of the game in the development of voluntary attention in children is very large. Because during different games, children gather their attention in one place and promote a certain goal with their own initiatives. They themselves independently choose the direction of the game based on what rules. In order not to deviate from the rules of the game, they seek to adapt their actions to the rules of the game and also monitor the actions of their fellow participants in the game. In such games, involuntary attention is actively involved, as well as voluntary attention, consequently, creating conditions for the game of calming. It should also be borne in mind that voluntary attention is associated with willpower, which is why often children cannot independently organize this type of attention on their own. In the early stages, it is necessary to develop an optional type of attention by asking various questions and assignments. In children of kindergarten age, certain features of attention, namely the strength and stability of attention, also begin to gain content and rise. We can know this from the fact that you can not have children (in particular, medium and large groups of children) sit on one job for a long time, play some games for hours without getting bored, sit with endurance in educational activities.

The Burdon test can be used to test the attention of elementary students. The purpose of this methodology is to measure the concentration and stability of attention.A special blank consisting of letters (numbers, figures) dialed into rows in a random (irregular) way is presented to the testers. Newspaper text can be used. The observer will be given the instruction to draw

over the letter or sign indicated in the instruction, examining the text or blank in rows. The results of the observation are calculated by the number of abandoned, over or underlined letters, the number of characters considered and the time spent. An important indicator: the quality and tempo of the task is the number of rows and errors processed every 60 seconds interval. Also aimed at assessing the educational motivation of elementary students N.G.The methodology proposed by Luskanova is also aimed at determining the emotional reaction of children to educational motivation, attitude towards school, the situation with reading.

The following questions have taken their place in this methodology: do you like school or don't like it much? Do you wake up in the morning and always happily come to school or often want to stay at home? Would you go to school if the teacher said that those who want tomorrow may come and those who want it may not come? Do you like not having a lesson? Would you like your homework to be gone? Would you only want a break at school? Do you tell your parents a lot at the school Judge? Would you like another more loving teacher to replace your teacher? Do you have a lot of comrades in class? Do you like your classmates? This questionnaire can be applied individually as well as in a group. Each method, each didactic game has its own place and effect, of course. The only difference is that a skilled educator needs to know when and to which students the master of his work applies these techniques.

Empirical analysis: we selected 60 elementary students as subjects of our study. Of these, 30 were 2nd graders and the other half were 4th graders. Commenting on why we chose exactly 2nd and 4th graders, we wanted to explore the attention of children who have formed a slight adaptation to reading activities and are much more adapted to school, as well as other processes related to reading activities. The result is annotated in Table 1 below:

Results analysis from Burdon's" Corrector test " methodology

Concentration of attention	High	Medial	Medial	Low	Too low
2 nd grade	3 (10%)	8 (26,6%)	10 (33%)	4(13%)	5(16,6%)
4 th grade	6(20%)	10 (33%)	8 (26,6%)	3(10%)	3(10%)

Analysis of the results obtained shows that the focus characteristics in Grades 2, especially the concentration of attention, are slightly lower than in Grade 4 students. As the main reason for this, the age feature, the presence of game activities in students of the 2nd grade, side by side with reading activities, as well as a low time indicator for students of the 4th grade so that they form a better adaptation to the school, therefore, the process of attention in them recorded a slightly lower result. To develop their attention in students, we want to cite the following as a practical recommendation: before working with the "attention exercise" whiteboard, the teacher will tell the students one by one about the class equipment. For example: a loud whiteboard says at the end of the curtain, The Beast, The Flower, the painting,the ceiling and the like-while the readers focus on the whiteboard. In our opinion, this method is much more effective. As a result of our assessment, we observed that elementary students pay more attention to the volume and the fun of pronunciation. We think that this exercise will provide support for students to prepare themselves to receive a new piece of information from the teacher. Also, the" Find the difference " visual method. Through this method, it was found that elementary school students during the implementation of this method also carefully try to find the difference of 2 images, and not cause the strain of the child's mental activity, both from the mental side and as a didactic game. The "observability" method. In this method, children are given the task of

remembering and fully describing the path from home to school.This task is performed by a small school-age B.Classmates fill the shortcomings of the participating child. In this game, the child's visual memory and attention continuity are revealed.

In place of the conclusion, attention is of great importance in the field of Education. Because all processes such as thinking, storage in memory, perception occur due to attention. Successful mastering of reading material in the lesson is determined, first of all, carefully. In the study , the pedagogical-psychological factors of the development of the attention of primary students and methods of their influence are studied in detail, as well as the role of scientific methodologies in the development of attention in the group of students of a small school age. The results of this research work and the developed training program will be applied to the educational process of Bukhara State University and the pedagogical and psychological service process of regional secondary schools. *The practical significance of the results of the study is explained by the fact that from the data obtained it serves to theoretically enrich the educational process in a general secondary educational institution, in the process of developing the attention of primary students, in determining the individual psychological characteristics of students of a small school age, scientific ideas for the formation of the child's*

It would be advisable to use the methods mentioned above to develop the attention of elementary students.

List of used literature:

1. Qodirov B.R, Qodirov K.B 'Kasbiy tashhis metodikalari to'plami. Toshkent-2003 yil.
2. Xaydarov F.I, Xalilova N.I 'Psixologiya fanlarini o'qitish metodikasi' Toshkent-2006 yil.
3. Davletshin M.G va boshqalar, Yosh davrlari va pedagogik psixologiya. T-2004 yil.

SURUNKALI SOMATIK KASALLIKLAR BILAN XASTALANGAN BEMORLAR PSIXOLOGIYASI

Axmadov Nazirjon Rahmat o'g'li
BuxDU Psixologiya va sotsiologiya kafedrasi o'qituvchisi
Saksonova Mastura Sayotovna
Buxoro davlat universiteti talabasi

Surunkali kasallik bir necha yillardan beri davom etadigan va kundalik faoliyatni jiddiy cheklaydigan patologik holatlardir. Ularni nazorat qilish mumkin, ammo to'liq davolab bo'lmaydi. Ko'pgina kasalliklar o'z-o'zidan tuzalmaydi va umuman davolanmaydi. Ba'zilari yurak xastaligi va qon tomirlari kabi darhol hayot uchun xavfli bo'lishi mumkin. Boshqalari esa vaqt o'tishi bilan to'xtab qolishadi va diabet kabi intensiv davolanishga muhtoj. Surunkali kasalliklarning aksariyati inson hayoti davomida saqlanib qoladi, lekin har doim ham o'limga sabab bo'lmaydi, masalan, artrit. Ba'zida surunkali charchoq va asabiylashish-jiddiy kasalliklarning yagona alomati bo'ladi. Yurak kasalligi, saraton va diabet kabi surunkali kasalliklar Qo'shma Shtatlarda o'lim va nogironlikning asosiy sabablari hisoblanadi. Ko'pgina surunkali kasalliklar xavfli xatti-harakatlarning qisqa ro'yxatidan kelib chiqadi:

- Tamaki iste'moli
- Noto'g'ri ovqatlanish
- Jismoniy harakatsizlik
- Spirtli ichimliklarni haddan tashqari ko'p iste'mol qilish

Umumiy surunkali kasalliklar orasida diabet, funksional oshqozon-ichak buzilishi, ekzema, artrit, astma, surunkali obstruktiv o‘pka kasalligi, genetik kasalliklar, gepatit C va orttirilgan immunitet tanqisligi sindromi kabi ba’zi virusli kasalliklar mavjud. Bu umr bo‘yi davom etadigan kasalliklar, chunki u o‘lim bilan yakunlanadi.

Tibbiyotda surunkali holatlar o‘tkir bo‘lganlardan ajralib turadi. O‘tkir holat tananing bir qismiga ta’sir qiladi va davolashning iloji bor. Surunkali holat esa, aksincha, odatda tananing bir nechta sohasiga ta’sir qiladi, davolanishga to‘liq javob bermaydi va uzoq vaqt davom etadi.

Dunyo bo‘ylab o‘limlarning 63 foizi surunkali kasalliklardan. Surunkali kasalliklar o‘limning asosiy sababini tashkil qiladi va Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti har yili 38 million o‘limni yuqumli bo‘lmagan kasalliklar bilan bog‘laydi. Qo‘shma Shtatlarda kattalarning taxminan 40 foizi kamida 2 ta surunkali holatga ega. Ikki yoki undan ortiq surunkali kasalliklar bilan yashash-multimorbidlik deb ataladi.

Surunkali kasalliklar 2 ta guruhga bo‘linadi. Yuqumli bo‘lgan va yuqumli bo‘lmagan. Saraton, ekzema, qandli diabet kabilar yuqumli bo‘lmagan, OITS, OITV, surunkali o‘pka kasalliklari esa yuqumli bo‘lgan surunkali kasalliklar deb nomlanadi.

Yuqumli bo‘lmagan surunkali kasalliklardan biri ekzema bilan tanishib chiqamiz.

Ekzema – qichishish, quruq teri, toshmalar, pufakchalar va teri infeksiyalariga olib keladigan yallig‘lanishli teri kasalliklari guruhining nomi. Ekzemaning 7 xil turi mavjud: atopik dermatit, kontakt dermatit, dishidrotik eczema, nummular ekzema, seboreik dermotit va staz dermatit. Yengil teri uchun ekzema qizil, yallig‘langan teri sifatida namoyon bo‘lishi mumkin. To‘q rangli teri uchun eczema jigarrang, binafsha yoki kulrangda namoyon bo‘lishi mumkin. Terining qichishi ekzemaning eng keng tarqalgan alomatidir.

31 milliondan ortiq amerikaliklar ekzemaning bir turiga ega. Egzema bolalik, o‘smirlik yoki kattalik davrida boshlanishi mumkin va u yengildan og‘irgacha bo‘lishi mumkin. Yangi tug‘ilgan chaqaloqlarda ekzema tug‘ilgandan keyingi birinchi haftalar va oylarda paydo bo‘lishi mumkin. Ekzema bilan og‘rigan yosh bolalarda juda quruq teri dog‘lari paydo bo‘lishi mumkin, haddan tashqari chizish tufayli pufakchalar va teri infektsiyalariga olib kelishi mumkin bo‘lgan qichima teri. Kattalar ham ekzemaga duch kelishi mumkin va kattalar ekzemasi odatda 20 yoshda yoki 50 yoshdan oshganida rivojlanadi. Og‘ir ekzema ko‘p kunlar yoki hatto bir necha hafta davom etishi mumkin bo‘lgan alevlenme davrlarini o‘z ichiga olishi mumkin. Og‘ir ekzema terining qichishi va toshmalaridan tashqari qo‘shimcha asoratlar bilan birga keladi va davolanmasa, kasalxonaga yotqizilishi mumkin. Og‘ir ekzemasi bo‘lgan odamlar, shuningdek, oziq-ovqat allergiyasi va astma uchun yuqori xavf ostida bo‘ladi. Ba’zida ekzema psoriaz kabi boshqa teri kasalliklari bilan aralashib ketadi, shuning uchun tashxis qo‘yish juda muhimdir. Dermatolog yoki boshqa malakali sog‘liqni saqlash mutaxassisi, shuningdek, davolanish usullari bo‘yicha mutaxassis bilimga ega bo‘ladi va ular ko‘pincha simptomlarni boshqarish rejangizni ishlab chiqishda va kelajakdagi alevlenmelarni to‘xtatishda bebaho sherik bo‘ladi.

Ekzemaning "asosiy" sababi yo‘q. Darhaqiqat, ekzemaning etti turi mavjud va ularning har biri kamida bitta sababga ega, agar ko‘p bo‘lmasa. Eng keng tarqalgan sabablardan ba’zilari ekzemaning oilaviy tarixi, ma’lum ekologik omillar va stresslarga duchor bo‘lishdir. Haddan tashqari faol immunitet tizimi: Atopik dermatit, ekzemaning eng keng tarqalgan turi, teri to‘sig‘ining quruq va qichishiga olib keladigan haddan tashqari faol immunitet tizimidan kelib chiqadi. Bu holat tananing har qanday qismida paydo bo‘lishi mumkin va turli xil belgilarga ega. Ekzemaning kelib chiqish sabablari sifatida quyidagilarni olsak bo‘ladi:

Genetika: Ekzemaning potentsial genetik komponenti ham mavjud bo‘lib, u teridagi namlikni saqlab turishga yordam beradigan "filaggrin" deb ataladigan oqsilni o‘z ichiga oladi; filagrin etishmovchiligi quruqroq, qichiydigan teriga olib kelishi mumkin. Agar sizning oila a’zolaringiz atopik dermatit va boshqa ba’zi ekzema turlari bilan og‘rigan bo‘lsa, siz xavf ostida bo‘lishingiz mumkin.

Atrof-muhit: Oilada ekzema bilan og‘rigan ko‘plab uy-ro‘zg‘or buyumlari ham potentsial atrof-muhitni tirnash xususiyati beruvchi va ekzema alangasiga olib keladigan allergik reaktsiyalarni keltirib chiqarishi mumkin.

Stress: Hissiy stress ham ekzemaning kuchayishini qo‘zg‘atishi mumkin, ammo nima uchun aniq ma’lum emas. Ba’zi odamlarda ekzema alomatlari va alevlenmeleri "stress" ni his qilganda yomonlashadi. Boshqalar ekzema borligini bilib, stressga duchor bo‘lishlari mumkin va bu ularning terisini yoqishi mumkin. Ekzema uchun ma’lum davo yo‘q. Ammo simptomlarni boshqarish va/yoki kamaytirishga yordam beradigan muolajalar mavjud.

Yana bir surunkali kasalliklardan biri altsgeymer kasalligi hisoblanadi. Bu kasallik vaqt o‘tishi bilan kuchayib boruvchi miya buzilishi. Bu miyadagi o‘zgarishlar bilan tavsiflanadi, bu esa ma’lum proteinlarning to‘planishiga olib keladi. Altsgeymer kasalligi miyaning qisaqarishiga olib keladi. Xotira, fikrlash, xatti-harakatlar va ijtimoiy ko‘nikmalarning asta-sekin pasayishi kasallik belgilari hisoblanadi. Kasalliklning dastlabki belgilari yaqinda sodir bo‘lgan voqealarni yoki suhbatlarni unutishni o‘z ichiga oladi. Vaqt o‘tishi bilan u jiddiy xotira muammolari va kundalik vazifalarni bajarish qobiliyatini yo‘qotadi. Altsgeymer kasalligini davolaydigan davo yo‘q. Murakkab bosqichlarda miya funktsiyasining jiddiy yo‘qolishi suvsizlanish, noto‘g‘ri ovqatlanish yoki infektsiyaga olib kelishi mumkin.

Altsgeymer kasalligi aniq sabablari to‘liq tushunilmagan. Ammo asosiy darajada miya oqsillari odatdagidek ishlamaydi. Bu neyronlar deb ataladigan miya hujayralarining ishini buzadi va bir qator hodisalarni keltirib chiqaradi. Neyronlar shikastlanadi va bir-biri bilan aloqani yo‘qotadi. Ular oxir-oqibat o‘lishadi.

Qandli diabet surunkali kasalligi. Qandli diabet, qand kasalligi — organizmda insulin tanqisligi va moddalar almashinuvi buzilishi natijasida kelib chiqadigan kasallik. Qand kasalligi sharq xalq tabobat tarixida juda qadimdan ma’lum. Abu Ali ibn Sino bu dardga alohida e’tibor beradi. "Suv qanday ichilgan bo‘lsa, shu holda chiqadi", deb yozadi u. Bemorning ko‘p suv ichishi boshqa kasalliklarni ham keltirib chiqaradi va bemor juda ozib ketadi. Davolarga to‘xtab tabib: "Bemorga sovuq mizojli suyuqliklar ichir, sovuqjomga sol, nordon ayron ichir, mevalar ber, yalpiz damlab ichir, ya’ni bemorni ho‘lla, sovut", deydi. Bu — kasallik odam badanida issiqlikning oshib ketishi tufayli paydo bo‘lishini bildiradi. Qand kasalligi tarixiy tibbiy manbalarga ko‘ra, nasliy bo‘lishi ham mumkin.

Qandli diabetda qonda qand moddasi keskin ko‘payib, siydik bilan chikib turadi (tarkibida qand moddasi bo‘ladi), tashnalik, ozib ketish, quvvatsizlik, badan qichishishi va boshqalar alomatlar kuzatiladi.

Kasallikning irsiy yoki hayotda orttirilgan, shuningdek, insulinga bog‘liq (diabetning 1turi) va insulinga bog‘liq bo‘lmagan (diabetning 2turi) turi farq qilinadi.

Diabetning 1-turi ko‘pincha o‘smirlik yoshida uchraydi. Bunda bemor organizmida me’da osti bezi hujayralari insulin ishlab chiqara olmaydi va ularni davolashda qand miqdorini pasaytirish maqsadida insulin preparatlari qo‘llanadi.

Qandli diabetning 2-turida me’da osti bezi orolcha hujayralaridan insulin ishlab chiqarish saqlanib qoladi, bunda qon tarkibidagi insulin miqdori me’yorida yoki undan sal yuqoriroq bo‘ladi.

Biroq, to‘qimalarning insulinga nisbatan sezgirligi keskin pasayishi tufayli to‘qimalar tomonidan glyukozani o‘zlashtirish hamda foydalanish kamayadi va u qon tarkibida to‘planib qoladi, natijada qonda qand ko‘payib, siydik bilan chiqib turadi, bemor juda semirib ketadi.

Qandli diabet — bir umrlik kasallik, uni butun hayot davomida davolash zarur. To‘la-to‘kis davolanmaydigan va qon tarkibidagi glyukoza miqdori uzoq vaqt yuqori saqlanadigan bemorlarda Qandli diabetning tomir asoratlari — diabetga xos angiopatiyalar (makro va mikroangiopatiyalar) namoyon bo‘ladi.

Saraton, yurak kasalligi yoki diabet kabi surunkali kasalliklar sizni ruhiy salomatlik holatiga olib kelishi yoki rivojlanishiga olib kelishi mumkin. Yurak xurujidan so‘ng, saraton tashxisi qo‘yilgandan keyin yoki og‘riq kabi surunkali holatni boshqarishga urinayotganda xafa bo‘lish yoki tushkunlikka tushish odatiy holdir. Siz nima qilishingiz mumkinligi haqida yangi cheklovlarga duch kelishingiz va davolanish natijalari va kelajak haqida tashvishlanishingiz yoki tashvishlanishingiz mumkin. Yangi voqelikka moslashish va tashxis bilan birga keladigan o‘zgarishlar va davom etayotgan davolanishga dosh berish qiyin bo‘lishi mumkin. Yurish yoki bog‘dorchilik kabi sevimli mashg‘ulotlarni qilish qiyinroq bo‘lishi mumkin.Vaqtinchalik qayg‘u hissi kutiladi, ammo bu va boshqa alomatlar bir necha haftadan ko‘proq davom etsa, sizda depressiya bo‘lishi mumkin. Depressiya sizning kundalik hayotingizni davom ettirish va oilangiz, do‘stlaringiz, ishingiz va dam olishdan zavqlanish qobiliyatingizga ta’sir qiladi. Depressiyaning sog‘liqqa ta’siri kayfiyatdan tashqariga chiqadi: Depressiya jiddiy tibbiy kasallik bo‘lib, ko‘plab alomatlarga, shu jumladan jismoniy alomatlarga ega. Depressiyaning ba’zi belgilari:

- Doimiy qayg‘uli, tashvishli yoki "bo‘sh" kayfiyat
- Umidsizlik yoki pessimistik his qilish
- Achchiqlanish, osongina xafa bo‘lish yoki bezovtalanish
- O‘zini aybdor, qadrsiz yoki yordamsiz his qilish
- Xobbi va mashg‘ulotlarga qiziqish yoki zavqni yo‘qotish
- Energiyaning pasayishi, charchoq yoki "sekinlik" hissi
- Diqqatni jamlash, eslash yoki qaror qabul qilishda qiyinchilik
- Uxlashda qiyinchilik, erta tongda uyg‘onish yoki ortiqcha uxlash
- Ishtahaning yoki vaznning o‘zgarishi

Aniq jismoniy sababsiz og‘riqlar yoki og‘riqlar, bosh og‘rig‘i, kramplar yoki ovqat hazm qilish muammolari, hatto davolanish bilan ham osonlashmaydi.

O‘z joniga qasd qilishga urinishlar yoki o‘lim yoki o‘z joniga qasd qilish haqidagi fikrlarSog‘lom odamlarda depressiya xavfini oshiradigan bir xil omillar boshqa tibbiy kasalliklarga chalingan odamlarda ham xavfni oshiradi, ayniqsa bu kasalliklar surunkali (uzoq davom etadigan yoki doimiy) bo‘lsa. Ushbu xavf omillariga shaxsiy yoki oilaviy depressiya tarixi yoki o‘z joniga qasd qilish natijasida vafot etgan oila a’zolari kiradi.Biroq, depressiya uchun ba’zi xavf omillari boshqa kasallik bilan bevosita bog‘liq. Masalan, Parkinson kasalligi va insult kabi holatlar miyada o‘zgarishlarga olib keladi. Ba’zi hollarda bu o‘zgarishlar depressiyada bevosita rol o‘ynashi mumkin. Kasallik bilan bog‘liq tashvish va stress ham depressiya belgilarini qo‘zg‘atishi mumkin.

Surunkali kasallik va og‘riq bilan yashash ko‘p jihatdan qiyin bo‘lishi mumkin. Bu sizning energiya darajangizga, hissiy holatingizga, tashqi ko‘rinishingizga, moliyaviy ahvolingizga, ijtimoiy faoliyatingizga va hatto mustaqilligingizga ta’sir qilishi mumkin. Har qanday holatda ham, hayotimizni qanday boshdan kechirayotganimiz ruhiy va hissiy holatimizga bog‘liq. Agar biz surunkali obstruktiv o‘pka kasalligi (KOAH), saraton yoki surunkali og‘riq kabi surunkali kasalliklardan azob chekayotgan bo‘lsak, juda ko‘p noaniqlik va qo‘rquv mavjud. Psixologik davolanish bizga ushbu qiyinchiliklarni engish va depressiya va tashvish kabi keyingi kasalliklarga olib kelishining oldini olishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Arrieta Ó., Angulo LP, Núñez-Valencia C., Dorantes-Gallareta Y., Macedo EO, Martinez-López D., va boshqalar (2013). Kichkina hujayrali bo‘lmagan o‘pka saratoni bilan og‘rigan bemorlarda hayot sifati, davolanishga rioya qilish va prognoz bo‘yicha depressiya va tashvish assotsiatsiyasi . Annal. Surg. Onkol. 20 , 1941–1948 yillar. 10.1245/s10434-012-2793-5 [PubMed] [CrossRef] [Google Scholar]
2. Ó., Angulo LP, Núñez-Valencia C., Dorantes-Gallareta Y., Macedo EO, Martinez-López D., va boshqalar (2013). Kichkina hujayrali bo‘lmagan o‘pka saratoni bilan og‘rigan bemorlarda hayot sifati, davolanishga rioya qilish va prognoz bo‘yicha depressiya va tashvish assotsiatsiyasi .
3. Xaydarov F.I. Xalilova N.I Umumiy psixologiya . – T.:TDPU 2010
4. Nishanova Z.T. Mustaqil ijodiy fikrlash. – T.Fan.2003
5. Umarov B.M. Psixologiya.T.2012\
6. G‘oziyev E.G‘. Pedagogik psixologiya asoslari. Toshkent Universitet, 1997
7. Ibodullayev Z. Tibbiyot psixologiyasi. Toshkent, 2012

MOTIVATSIYA VA MOTIVLARNI O‘RGANISHNING IJTIMOIY - PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Elov Ziyodullo Sattorovich
Buxoro davlat universiteti dotsenti, Psixologiya fanlari doktori (DSc)
Mardonova Marjona Orif qizi
Buxoro davlat universiteti Tarix va yuridik fakultet talabasi

Kirish. Psixologik adabiyotlarda va psixologiyaga oid manbalarda motiv va motivatsiya masalasi ko‘p bora ko‘tarilgan bo‘lsa-da, batafsil yoritilmagan. Biroq, adabiyotlarda psixologlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlar asosida motiv va motivatsiya tushunchasi turlicha talqin qilingan.

Eng keng tarqalgan ta’riflarga ko‘ra, motiv bu kishini faoliyatga undovchi kuch, sabab yoki ehtiyojlar yig‘indisidan iboratdir.

Motiv tushunchasiga olimlar tomonidan quyidagicha ta’rif beriladi:

A.Maslouning ta’kidlashicha, motiv bu ehtiyojlar yig‘indisi hisoblanadi. S.L.Rubinshteynning fikricha, motiv bu ehtiyojning his qilinishi va qondirilishi demakdir. A.N.Leontov esa motivni insonni faoliyatga yo‘nalgan aniq ehtiyojlar va uni qo‘zg‘atadigan voqelik deb hisoblaydi.

Motivatsiya keng ma’noda inson hayotining murakkab ko‘p qirrali boshqaruvchisi deb qaraladi. Motivatsiya insonni faoliyatga undashning murakkab, ko‘p darajali tizimi bo‘lib, u o‘zida ehtiyojlarni, motivlarni, qiziqishlarni, ideallarni, intilishlarni, ustanovkalarni, emotsiyalarni, normalarni, qadriyatlarni mujassamlashtiradi.

Xorij psixologlari uchun motivatsiya tushunchasini xarakterli aniq bir tomonlama energetik faollik manbai sifatida qaraladi, ular mazmunli tomoniga e’tibor bermay, aniq mexanizmlar sifatida energiya, boshqaruv va xulq-atvorga taqsimlaydilar. R.S.Vaysman shaxs motivatsion sohasidan tizimli munosabatlarning juda qiziq tasnifini keltiradi. Ammo ajratilgan munosabatlar qatorini boshqaruv, tartiblashtirilganlik va shu kabi munosabatlar bilan to‘ldirish mumkin bo‘ladi. Qolaversa, R.S.Vaysman motivatsion o‘zgaruvchilar o‘rtasidagi tizim hosil qiluvchi asosiy munosabatni ajratmagan, bir turdagi va har xil turdagi motivatsion hodisalarni bir-biridan farqlamagan.

Chet el olimlarining motivatsiya sohasidagi tadqiqotlari orasida G.Olportning motivlar funksional avtonomiyasi nazariyasi alohida o‘rin egallaydi. Bu nazariyada motivlar transformasiyasi, tizimli rivojlanishi jarayon sifatida talqin etiladi. G.Olport o‘z konsepsiyasida tizimlarning umumiy nazariyasi g‘oyalaridan, ayniqsa, ochiq tizimlar haqidagi g‘oyadan keng foydalangan. Olimning fikricha, shunday motivlar borki, ular yarim yopiq tizimlarning tabiatiga monand faoliyat ko‘rsatadi va rivojlanadi, ya’ni funksional avtonomiyaga ega. G.Olport tomonidan shaxs motivlarining ochiq tizimlar sifatida tahlil etilishi, shaxs va shaxs motivlari taraqqiyoti chegarasiz jarayon ekanligini ta’kidlash uchun imkoniyat beradi.

Ko‘pchilik psixologlar fikricha, motivatsiya muammosi shaxs psixologiyasining markaziy muammosidir. Shaxs psixolog tuzilishining butunligi, xulq-atvor va uni harakatga keltiruvchi kuchlar o‘rtasidagi aloqadorlik motivatsiya muammosini o‘rganishda tizimli yondashuvni qo‘llash uchun keng imkoniyat yaratib yeradi. Xorij psixologlaridan neofreydistlar hisoblanmish A.Adler, K.Yung kabi olimlar tomonidan ilgari surilgan motiv va motivatsiya borasidagi nazariyalarga asosiy e’tiborni qaratamiz. A.Adlerning fikricha, insonni harakatga undovchi asosiy kuch uning faoliyati maqsadini aniqlovchi, ularga erishish yo‘llari manbai hisoblanadi.

Geshtalt psixologiya maktabi namoyondalari uchun motivatsiya o‘ziga xos talqinga ega bo‘lib, uning mohiyatini eksperimental tarzda o‘rganishga nisbatan intilish yuqori ko‘rsatkichga ega ekanligi bilan boshqalardan ajralib turadi. K.Levin (1890-1947) motivlarni eksperimental o‘rganish metodikasini ishlab chiqib, ularni mutlaqo mustaqil holat sharoitida tushuntirishga harakat qilgan va bu borada muayyan muvaffaqiyatlarga erishgan. Geshtalt psixologiya maktabining namoyondalariga obraz tushunchasi qanchalik o‘ta ahamiyatli bo‘lsa, K.Levinning maydon nazariyasi uchun motiv kategoriyasi xuddi shunday muhim ahamiyat kasb etadi. Obraz va motiv o‘zaro aloqasiz hukm surishi ta’kidlanadi, motivatsiyani amalga oshiruvchi vaziyatning predmetli ma’noviy mazmuni esa inkor qilinadi. K.Levin motivni quyidagicha ifodalaydi: motiv - muayyan muvaffaqiyatli mikrointervalda shaxsning bevosita yaqqol muhit bilan munosabatlaridan kelib chiquvchi voqelikdir.

Rus psixologlari orasida motivlar ierarxiyasi masalasi A.N.Leontev, L.I.Bojovich va boshqa ko‘plab olimlar tomonidan o‘rganilgan. A.N.Leontev XX-asrning 40-yillarida maktabgacha yosh davrida shaxs shakllana boshlashini ta’kidlar ekan, bu jarayon bolada motivlar ierarxiyasi tarkib topishi bilan bog‘liqligini uqtirgan edi. A.N.Leontev fikricha, sub’ektning tashqi olam bilan birga munosabatlari kengayib borgan sayin motivlarning o‘zaro solishtirilishi yuz beradi, buning oqibatida esa ular o‘rtasida ierarxik munosabatlar shakllanadi.

Psixologik ma’lumotlarga ko‘ra, har qanday faoliyat muayyan motivlar ta’sirida vujudga keladi va yetarli shart-sharoitlar yaratilgandagina amalga oshadi. Shuning uchun ham ta’lim jarayonida o‘zlashtirish, bilimlarni egallash va o‘rganishni amalga oshirishni ta’minlash uchun o‘quvchilarda o‘quv motivlari mavjud bo‘lishi shart. Bilish motivlari shaxsning (subyektning) gnesologik maqsad qo‘yish sari, ya’ni belgilangan maqsadni qaror toptirishga, bilim va ko‘nikmalarni egallashga yo‘naltiriladi. Odatda bunday turdosh va jinsdosh motivlar nazariy ma’lumotlarning ko‘rsatishicha, tashqi va ichki nomlar bilan atalib, muayyan toifani yuzaga keltiradi.

"O‘quv jarayoni" nomli izlanishlarida Bruner o‘quvchining real, yetarli darajada uzoq davom etadigan o‘qish jarayoni tufayli tug‘iladigan amaliy va nazariy muammolarni izohlashga harakat qiladi. Bruner o‘qishni motivatsiyalash, yoki o‘qish jarayoniga nisbatan o‘quvchilarning moyilligini orttiruvchi omillar haqida emas, balki uning bilan birga, o‘quvchining motivlari haqida ham fikr yuritadi. Ta’lim berishda rag‘batlantirish va jazolashning roli haqida juda ko‘p yozilgan, lekin “yangilikni ochish”da qiziqishning, ichki kechinmalarning ahamiyati haqida juda kam gapirilgan. Agar biz pedagog sifatida bolalarni borgan sari kattaroq o‘quv mavzularini egallashga o‘rgatishni istasak, aftidan, o‘quv dasturini puxta maydalab o‘rganishda ko‘proq ichki “rag‘batlantirishni” qo‘llashimiz lozim.

Murakkab o‘quv materialini o‘zlashtirishda ichki motivning moyillik uyg‘otuvchi kuch sifatidagi ahamiyati haqida Bruner shunday deb yozadi: “Shubhasiz, masalan, mavzu o‘rganilishi jihatidan qanchalik davomli va materiali jihatidan keng bo‘lsa, o‘quvchi shunchalik ko‘p intellektual “rag‘batlantirish” olishi kerakki, ana shunda u keyingi mavzuni yetarli qiziqish bilan o‘rganishga kirishadi. O‘quvchi uchun materialni u qadar chuqur tushunmaslik, deylik, navbatdagi sinfga ko‘chish singari tashqi jihatlar rag‘batlantirish bo‘lib xizmat qilgan hollarda, navbatdagi bilimlarni egallash uchun bo‘lgan intilish bola sinfdan-sinfga ko‘chishni tark etganda, ya’ni maktabni tugatganda to‘xtaydi”.

O‘quvchining ta’limini motivatsiyalash va diagnostika qilish haqida fikr yuritgan olimlar G.Levald (1985) va G.Rozenfeldlarning fikricha, bu ish amalga oshiriladigan vaziyatni ham hisobga olish kerak, chunki bu ta’lim motivasion diagnostikasi uchun muhimdir. G.Levald (1985) ta’lim diagnostikasi vaziyatni, yo‘nalishni hisobga oladigan yoki tabiiy sharoitga mos bo‘lishi lozim,-deydi. Masalan, rag‘batlantiruvchi material haqiqiy hayotga mos kelishi lozim, chunki sun’iy shart-sharoit, muhit shaxsiy xususiyatlarning yuzaga chiqishiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi.

O‘quv motivlari - bu o‘quvchilarni o‘quv faoliyatining turli tomonlariga yo‘naltirishdir. Masalan, o‘quvchining o‘zi o‘rganayotgan ob’ekt bilan bajaradigan ishiga qaratilgan bo‘lsa, ularni bilish motivlari deb atash mumkin. Agar o‘quv faoliyati o‘quv jarayonida turli kishilar bilan to‘g‘ri muloqot qilishga yo‘naltirilgan bo‘lsa, ijtimoiy motivlar namoyon bo‘ladi. Boshqacha qilib aytganda, ba’zan o‘quvchilarda bilish jarayoni, qolganlarida esa boshqalar bilan muloqot o‘qish faoliyatini motivlashtirib turadi. A.K.Markova motivlarni 2 ta katta guruhlarga ajratgan:

Psixologlar tomonidan o‘quv motivatsiyasining salbiy va ijobiy tomonlari mavjudligi ta’kidlab o‘tilgan. Salbiy motivlar o‘quvchi tomonidan agar u o‘qimasa, ko‘ngilsizlik, noqulayliklar va noaniqliklarni vujudga kelishi bilan bog‘liq holda anglangan undovchilardir. Ijobiy motivlar o‘qish bilan bog‘liq ijtimoiy ahamiyatga ega burchni bajarish, muvaffaqiyat qozonish, bilim egallashning yangi usullarini o‘zlashtirib olish, atrofdagilar bilan yaxshi munosabat o‘rnatishda o‘z aksini topadi. Psixologik ma’lumotlarga ko‘ra, har qanday faoliyat

muayyan motivlar ta’sirida vujudga keladi va yetarli shart-sharoitlar yaratilgandagina amalga oshadi. Shuning uchun ham ta’lim jarayonida o‘zlashtirish, bilimlarni egallash va o‘rganishni amalga oshirishni ta’minlash uchun o‘quvchilarda o‘quv motivlari mavjud bo‘lishi shart.

P.M.Yakobson ta’lim jarayoni bilan bog‘liq bo‘lmagan ijobiy yoki salbiy motivlarni tashqi motivlar deb, ta’lim jarayoniga singdirilgan motivlarni esa ichki motivlar deb hisoblaydi. Ammo, bir qator zamonaviy tadqiqot mualliflari, mazkur motivlarning o‘qish sharoiti uchun ahamiyatini tushunishdan kelib chiqqan holda, o‘qishning ijtimoiy motivlariga nisbatan “tashqi” degan terminni ishlatishdan qochadilar. Masalan, A.K.Markova bilish motivlari ichida keng ta’limiy (yangi bilimlarni o‘zlashtirishga yo‘naltirilgan), o‘quv-bilim (bilim olish usullarini egallashga yo‘naltirilgan) motivlarni farqlaydilar.

L.N.Bojovich ta’kidlashicha, o‘qish motivlari bolaning asosiy munosabatlari bilan, uning ehtiyojlari va intilishlari bilan ichki aloqada bo‘ladi. Aynan shu tufayli ular yetarli majburlash kuchiga ega bo‘ladi.

Shunday qilib, biz shaxs motivasion sohasi haqidagi turli qarashlar, ularda tizimli yondashuv g‘oyalarining aks etishi masalasini ko‘rib chiqdik. Mazkur qarashlar motivatsiya sohasidagi zamonaviy tadqiqotlarning ajralmas qismiga aylandi. Ko‘rsatib o‘tilganidek, psixolog olimlar tomonidan motivasion soha tizimliligiga oid turli jihatlarni qayd qilinmoqda. Ayni damda motivasion mexanizmlar haqidagi tizimli yondashuvga asoslangan tasavvurlar turli yo‘nalishlarda tadqiq etilmoqda. Biroq, tadqiqotlarning barchasini bir yo‘nalish - motivasion hodisalar o‘rtasidagi ma’no hosil qiluvchi aloqa va munosabatlarni tadqiq etish atrofida birlashtirish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. F.I.Xaydarov, N.I.Xalilova “Umumiy psixologiya” Toshkent-2009
2. E.G‘oziyev “Umumiy psixologiya” Toshkent-2006
3. Sh.R.Barotov “Ta’limdagi psixologik xizmat” Buxoro-2007
4. Z.T.Nishanova “ Psixologik xizmat” Toshkent-2007
5. Petrovskiy “Umumiy psixologiya” Toshkent-2016
6. Z.S.Elov. Talabalarni bilish faoliyatiga motivlashtirishning psixologik va pedagogik asoslari. TECHNICAL SCIENCE RESEARCH IN UZBEKISTAN. 2024. 181-187
7. М.Ю.Ропиев., З.С.Элов. Идентификация жараёни шахс ижтимоийлашуви муаммосининг психологияда ўрганилиши. Science and Education 4 2023 (10), 387-392

JAMIYATDA PSIXOLOGIYA VA PSIXOLOGIK XIZMATNING O‘RNI

Kurbonova Dilfuza Samiyevna

Buxoro Psixologiya va xorijiy tillar instituti Psixologiya yo‘nalishi 3-bosqich talabasi

Psixologiya — insonning ruhiy faoliyati va hayvonlar xatti-harakati jarayonida voqelikning psixik aks etishi, ruhiy jarayonlar, holatlar, hodisalar, xislatlar to‘g‘risidagi fan. Psixologiyaning tadqiqot predmetiga sezgilar va idrok obrazlari, tafakkur va hissiyot, faoliyat va muomala kabi psixologik jarayonlar, kategoriyalar kiradi. Psixologiyaning asosiy vazifalari — psixika qonuniyatlarini, inson ruhiy holatlari shakllanishini filogenetik va ontogenetik taraqqiyot birligida ochishdan iboratdir. Mazkur vazifalar yechimini topishda psixologiya bir tomondan, biologiya fani sohalari bilan, jumladan, fiziologiya bilan, boshqa tomondan esa, sotsiologiya,

pedagogika, madaniyat tarixi, mantiq hamda ijtimoiy fanlar bilan jips aloqaga kirishadi. Psixologiya eng avvalo, psixikaning insonga xos shakli bo‘lmish ong va o‘z-o‘zini anglashni tadqiq etadi.

Antik davrdan boshlab psixologik bilimlar falsafa va tibbiyot fanlari negizida rivojlanib kelgan. Yunon shifokorlari Gippokrat, Erasistrat psixikaning organi miya ekanligini bilganlar va inson jonini koinotning ashyoviy bo‘lagi sifatida talqin qilganlar. Ularning g‘oyalari Platonning jon abadiyligi to‘g‘risidagi ta’limotiga qarama-qarshi qo‘yilgan. Aristotel „Jon to‘g‘risida“gi asarida psixologik tushunchalar tizimini ishlab chiqdi.

O‘rta asrlarda psixikaga nisbatan har xil ko‘rinishdagi g‘ayritabiiy qarashlar hukmronlik qildi. Shu tufayli psixologik bilimlar rivojlanmay qoldi. Ammo ba’zi faylasuflar va shifokorlar (Ibn Sino va boshqalar) asarlarida bu sohada olg‘a qadam qo‘yildi. Inson xususiyatlari to‘g‘risidagi ma’lumotlar qadimgi qo‘lyozmalar, yodgorliklarda o‘z aksini topa boshladi. Turli mamlakatlarda va shaharlarda tuzilgan akademiyalarda (Xorazm, Samarqand, Kiyev, Moskva va boshqa shaharlarda) psixologiya yuzasidan tinglovchilarga saboq berilgan.

Yevropada uyg‘onish davrida Leonardo da Vinchi, X.Vives kabilar psixologiya rivojiga o‘z hissalarini qo‘shdilar. XVIII asrga kelib M.V.Lomonosov, A.N.Radishchev, T. Gobbs, B. Spinoza, G.S.Skovoroda, G. Leybnits. J. Lokk, K.A.Gelvetsii, A. Golbax, D. Didrolar psixologiyada bir talay kashfiyot qildilar, uni amaliy ma’lumotlar bilan boyitdilar. Psixologiya XIX asrning 2-yarmiga kelib mustaqil fan sifatida ajralib chiqdi. Nemis olimi V. Vundt Leypsigda 1879-yil dastlabki eksperimental laboratoriyani jihozlashga erishdi.

Psixologiyaning taraqqiyotida, umuman, XIX asrdagi eksperimentlar alohida ahamiyat kasb etdi. Bu davrda psixologik real voqelikni o‘rganish uchun metodlar majmuasi qo‘llana boshlandi: kuzatish, laboratoriya eksperimenti, tabiiy eksperiment, faoliyat natijasini tahlil qilish, ruhiy jarayonlarni modellashtirish genetik metodi, test, ekspert baholash, intervyu, anketa, so‘rovnoma, tarjimai hol va hokazolar. XIX asr oxiri—XX asr boshlarida qator psixologik ilmiy maktablar, yo‘nalishlar vujudga keldi: bixeviorizm, geshtalt-psixologiya, personalizm, freydizm va hokazolar. Psixologiyaning rivojiga I.M. Sechenov (psixikaning reflektor tabiati), I.Pavlov (oliy nerv faoliyati) ta’limotlari muhim hissa bo‘lib qo‘shildi. Rossiyada V.M.Bexterev eksperimental laboratoriya (Qozon, 1885), Harkov universiteti va N.N.Langening Odessadagi labaratoriyasi, G.Chelpanovning Kiyevdagi, S.Korsakovning Moskvadagi, keyinchalik V.M.Bexterev, A. Lazurskiy, A. Nechayevlarning Peterburgdagi, V. Chijning Yuryev (Tartu, Estoniya)dagi eksperimental laboratoriyalari psixologiya taraqqiyotiga alohida ta’sir o‘tkazdi. 1912-yil Moskva universitetida Psixologiya instituti ochildi. Shu yilda I.A.Sikorskiy tomonidan Kiyevda jahonda birinchi marta Bolalar psixologiyasi instituti tashkil qilindi. XX asrning 1-yarmida Rossiyada K.N.Kornilov, Blonskiy va boshqalar dialektikaga asoslangan ilmiy psixologiyani yaratishga kirishdilar.

Hozirgi zamon psixologiyasi ko‘p tarmoqli psixologik bilimlar tizimidan iborat fan hisoblanib, o‘zining tadqiqot predmetiga ega bo‘lgan ko‘plab sohalardan tashkil topgan: umumiy psixologiya, aviatsiya psixologiyasi, harbiy psixologiya, differensial psixologiya, psixofiziologiya, muhandislik psixologiyasi, kosmik psixologiya, huquq psixologiyasi, tibbiyot psixologiyasi, neyropsixologiya, patopsixologiya, pedagogik psixologiya, mehnat psixologiyasi, sport psixologiyasi, maxsus psixologiya, ijodiyot psixologiyasi, menejment psixologiyasi, marketing psixologiyasi, ijtimoiy psixologiya, yosh psixologiyasi, tashkiliy psixologiya, din psixologiyasi, oila psixologiyasi, psixologiya tarixi, genetik psixologiya, amaliy psixologiya, eksperimental psixologiya, kasb psixologiyasi, psixolingvistika, siyosiy psixologiya va boshqa

psixologiyaning tarmoqlarga ajralishining asosiy sababi uning tarkibida tatbiqiy sohalar vujudga kelishidir. Psixologiya sanoatda, jamiyat boshqaruvida, ta'lim tizimida, sog'liqni saqlash, madaniyat, sport, transport, radio, televideniye va boshqa tuzilmalarda muhim masalalarni hal qilishda faol ishtirok qilmoqda. Psixologiya erishgan yutuqlari shaxs imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish va ularni harakatga keltirishda alohida ahamiyat kasb qilmoqda hamda shu asnoda mehnat samaradorligini oshirishga ta'sir o'tkazmoqda. Zamonaviy psixologiyada elektron-hisoblash texnikasi, elektr va kimyoviy vositalar yordami bilan psixikani chuqur o'rganish kabilar qo'llanilmoqda. Psixologiyada o'zini o'zi kuzatish (introspeksiya) metodi atrofida keskin bahslar davom etmoqda. Ba'zi yo'nalishdagi psixologlar uni tadqiqot o'tkazishning asosiy metodi deb ta'kidlasalar, boshqalari esa uning cheklanganligini e'tirof qiladilar, buning o'rniga obyektiv metodlardan foydalanishni tavsiya etadilar. Obyektiv metodlar tufayli psixikaning moddiy negizi aniklangan, inson ichki munosabatlari bilan subyektiv holatlar sababiy bog'liqligi yakka shaxsda, jamoada namoyon bo'lishi dalillangan. Jahon hamjamiyatida AQSH, Angliya, Fransiya, Germaniya, Rossiya, Shveysariya mamlakatlarida ilmiy tadqiqot institutlari va markazlarida, universitetlarda psixologik izlanishlar keng ko'lamda olib borilmoqda.

O'zbekistonda psixologiya 1928-yildan e'tiboran hozirgi Milliy universitetda fan sifatida o'qitila boshlandi. 1929-yil Xalq maorifi komissarligi qoshida psixologiya laboratoriyasi ochildi. Keyinchalik pedagogika institutlarida psixologiyaning bir necha sohalari bo'yicha talabalarga bilim berila boshlandi. XX asrning 2-yarmida M. Vohidov, M. Davletshin singari mahalliy kadrlar yetishib chiqdi. Hozirgi davrda psixologiya fanlari doktorlari V. Tokareva, E. G'oziyev, B. Qodirov, G'. Shoumarov, R. Gaynutdinov, V. Karimova, Sh. Barotov, A. Jabborov, R. Sunnatovalar psixologiyaning umumiy psixologiya, pedagogik va yosh psixologiyasi, ijtimoiy psixologiya sohalari bo'yicha tadqiqot ishlarini amalga oshirmoqdalar. Psixolog mutaxassislar tayyorlash va tadqiqot ishlari O'zbekiston milliy universiteti, SamDU, Farg'ona universiteti, Qarshi universiteti, Termiz universiteti bazalarida yo'lga qo'yilgan. O'zbekistonda psixologik xizmat joriy qilingan va uning tarmog'i tobora kengayib bormoqda.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 12-iyundagi "O'quvchilarni psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlash ishlarini yanada takomillashtirish to'g'risida"gi 577-sonli qarorida ham psixologik xizmatning maqsad va vazifalari qonuniy jihatdan belgilab qo'yildi. Hamda mazkur qarorning 1-ilovasida quyidagilar haqida so'z boradi:

Psixologik xizmatning maqsadi o'quvchilarning ma'naviy va aqliy rivojlanishi, barkamol shaxs sifatida shakllanishi, faol ijtimoiy moslashuvi va ularning yosh davrlari bo'yicha rivojlanishida salomatligini muhofaza qilish, uzluksiz ta'lim jarayonida o'zligini anglashi, individual psixologik xususiyatlari, shaxsiy imkoniyatlari va qobiliyatlarini namoyon etishlari uchun psixologik-pedagogik shart-sharoitlar yaratishdan iborat.

Shuningdek, psixologik xizmatning asosiy vazifalari quyidagilar hisoblanadi:

ta'lim muassasalarida psixologik xizmat faoliyatini tashkil etish ishlarini sifatli tashkil etish, shu jumladan, ish faoliyatiga zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini qo'llash orqali o'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirish ishlari samaradorligini oshirish;

o'quvchilarning qobiliyati, layoqati, qiziqishlari hamda kasb-hunarga moyilliklari asosida kasb-hunarni to'g'ri tanlashlariga ko'maklashish;

turli yosh davrlarida o'quvchilarning shaxsiy, aqliy va ijtimoiy rivojlanishini psixologik jihatdan kuzatib borish, ta'lim-tarbiyadagi psixologik nuqsonlarni aniqlash, ularning aqliy rivojlanishida sodir bo'lishi mumkin bo'lgan har qanday salbiy og'ishlarning oldini olish;

o‘quvchilar ta’lim muassasasining ijtimoiy muhitiga moslasha olmasligi holatlarini korreksiyalash, ularni ijtimoiy reabilitatsiya qilish bo‘yicha tadbirlarni tashkil etish va amalga oshirish;

pedagogik jamoalarda sog‘lom psixologik muhitni yaratish va qo‘llab-quvvatlash, jamoa a’zolarining hissiy-emotsional holatlari, shaxslararo munosabatlar va ziddiyatli xatti-harakatlarni korreksiyalash, ularning psixologik madaniyatini yuksaltirish;

iste’dodli va iqtidorli o‘quvchilarni aniqlash, ularning individual-psixologik, fiziologik xususiyatlari va qiziqishlarini o‘rganish, qobiliyatlarini namoyon etishlari va rivojlantirishlari uchun shart-sharoitlar yaratish;

axborot-psixologik xurujlarning xavfi, Internet jahon axborot tarmog‘ining salbiy ta’siri, yoshlar tarbiyasiga xavf solayotgan “ommaviy madaniyat”ning kirib kelishi holatlarining oldini olishga qaratilgan tadbirlarni o‘tkazish;

pedagog xodimlar, o‘quvchilar hamda ota-onalarning psixologik-pedagogik bilimlarini oshirishga ko‘maklashish, pedagog xodimlar, ota-onalar va jamoat tashkilotlarining samarali hamkorligini ta’minlash.

Bugungi globallashuv davrida jamiyatda psixologik xizmatlarning ahamiyati beqiyos katta bo‘ldi. Har tomonlama mukammal shaxslarning psixologik aurasi jamiyatdagi boshqa insonlarga ham o‘z ta’sirini o‘tkazmay qolmaydi. Bu aura psixologning xizmatisiz amalga oshmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. https://lex.uz/docs/-4417140
2. Vohidov M., Maktabgacha tarbiya psixologiyasi, T., 1970;
3. Davletshin M., Qobiliyat va uning diagnostikasi, T., 1979;
4. Tokareva V., Talaba shaxsining axloqiy rivojlanish psixologiyasi, T., 1989;
5. G‘oziyev E., Psixologiya fani XXI ayerda, T., 2002;
6. G‘oziyev E., Psixologiya, T., 2003;
7. Qodirov B., Layoqat psixologiyasi, T., 1989;
8. Shoumarov G‘., Oila psixologiyasi, T., 2000;
9. Karimova V., Ijtimoiy psixologiya, T., 1994.

TURLI MUASSASALAR VA MAHALLALARDA PSIXOLOGIK XIZMAT KO‘RSATISH SIFATI

Kamolova Sabrina Habibovna

Buxoro Davlat Universiteti Psixologiya mutaxassisligi 2-bosqich magistranti

So‘nggi yillarda jahon psixologiyasida psixologik xizmatni tashkil etish muammosini o‘rganishga alohida tadqiqot yo‘nalishi sifatida e’tibor qaratilmoqda. Hozirgacha psixologik tadqiqotlarda pedagog psixolog-shaxsning har tomonlama rivojlanishi uchun qo‘lidan kelgan barcha ishlarni qilishi, ijtimoiy-psixologik xizmat va uning o‘ziga xos xususiyatlari o‘rganilgan. Mazkur yo‘nalishda psixologik xizmatni tashkil etishning turli usullari va zamonaviy texnologiyalarini ifodalovchi zamonaviy psixologik mexanizmlarni qo‘llash hamda joriy etish masalasining muhimligiga e’tibor qaratilmoqda. Ayni vaqtda psixologik xizmatni tashkil etish personallardagi muammolarni bartaraf etish kabi holatlar dolzarb muammolar sifatida

qaralmoqda. Bugungi kunda ta'lim tizimlarida psixologik xizmatni joriy etish borasida olib borilayotgan qator nazariy-ilmiy va amaliy – uslubiy ishlar psixologik xizmatni joriy etish va rivojlantirish uchun ma'lum darajada asos bo‘lmoqda. Ayni paytda psixologik xizmat tizimining bugungi holati va amaliy faoliyat yo‘nalishlarini har tomonlama, chuqur tahlil qiluvchi va shu tahlillar asosida psixologik xizmatning istiqbollarini ochib beruvchi maxsus tadqiqotlarning taqchilligi nihoyatda dolzarb muammo bo‘lib qolmoqda. Tabiiyki, mazkur muammoni bartaraf etish uchun mamlakatimizda psixologik xizmatning joriy etilishi, bugungi holati va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish istiqbollarini o‘rganishga, tahlil qilishga va izohlashga bag‘ishlangan psixologik va ijtimoiy psixologik tadqiqotlarning olib borilishi davr taqozosidir. Shundan kelib chiqqan holda, bugungi ta'lim muassasalarida, mehnat jamoalarida bo‘lajak kadrlarni har jihatdan tayyorlash bilan bog‘liq psixologik tadqiqotlarning ilmiy-tashkiliy jihatlariga va ayniqsa, ijtimoiy - psixologik muhofaza imkoniyatlarini tadqiq qilishga oid maxsus o‘tkazilgan tadqiqotlarnig sust ekanligi; ijtimoiy psixologiya, psixologik konsultatsiya fanlarining zamonaviy yo‘nalishlari fanlarida bugungi psixologik xizmat tatbiqini qamrab oluvchi vazifalarning aniq va batafsil belgilanmaganligini, ta'lim va mehnat muassasalarida tashkil etilgan psixologik xizmat tajribalari misolida o‘quvchi va ishchi xodimlar muvaffaqiyatli – faoliyatni ta'minlashdagi ijtimoiy psixologik muhofaza imkoniyatlarini o‘rganish va kamol toptirish bilan bog‘liq bugungi O‘zbekistonning o‘z istiqlol va istiqbol yo‘li, ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyoti talablariga javob beruvchi ilmiy-amaliy tavsiyalarning ishlab chiqilmaganligi kabilarni bugungi kunda dolzarb muammolardan biri sifatida qayd etish mumkin. Psixologik xizmatning muvaffaqiyatlli tashkil etilishi uchun muhim nazariy-ilmiy ahamiyat kasb etuvchi ijtimoiy - psixologik vazifalarni aniqlashga qaratilgan tadqiqotlarni G.M.Andreeva, M.G.Davletshin,Yu.M.Zabrodin, D.Karnegi, V.M.Karimova, B.D.Parigin, G‘.B.Shoumarov, E.G‘.G‘oziyev va boshqalar olib borishgan.

Mahallada psixologik xizmat borasida hanuzgacha aniq va mukammal tarzda ishlab chiqilgan va rasmiy tarzda tan olingan yagona ilmiy yo‘nalish yoki konsepsiyaning qabul qilinmaganligi ayon bo‘lsa-da, ilg‘or g‘arb psixologlari, Markaziy Hamdo‘stlik Davlatlari psixologlari hamda O‘zbekiston psixologlari tomonidan olib borilgan va olib borilayotgan tadqiqotlar mavjudki, ular qaysidir jihati bilan psixologik xizmat modeli, mohiyati, ahamiyati, va ijtimoiy istiqbollari haqidagi ilmiy- amaliy tasavvurlarimizni shakllantirishga asos bo‘lib xizmat qilishi mumkin. Vengriyalik psixologlar Balint va M.Muraning tadqiqotlarida psixologik xizmat vazifasini aniqlashga qaratilgan shaxslarning o‘z ishidan qoniqishini ta'minlash va o‘z ishidan (ya'ni o‘z faoliyatidan) qoniqmaslik holatini bartaraf etish yo‘llari ko‘rsatiladi. Shuningdek, bu olimlarning ilmiy talqinicha, har bir ishchi-xodimning o‘z ishidan qoniqishi uning kayfiyatini, faolligini ta'minlasa, ishdan qoniqmaslik esa korxonada yuz beruvchi ayrim favqulodda baxtsiz hodisalarning kelib chiqishiga sabab bo‘ladi. Darhaqiqat, bugungi kunda deyarli barcha korxonalarda baxtsiz hodisalar juda ko‘p uchramoqda. Uni kamaytirish va oldini olish esa, hamisha ham muvaffaqiyatli hal qilinayotgani yo‘q. Buning uchun esa, muammoning ijtimoiy psixologik ildizlari haqida chuqurroq o‘ylansa, yuzlab, balki minglab odamlar hayoti, salomatligi va ijtimoiy-ruhiy mavqei saqlab qolinishi mumkin. Bu o‘rinda aytish mumkinki, psixologik xizmatning tashkil etilishi eng birinchi navbatda korxonalarda yuz beruvchi baxtsiz hodisalardan saqlanish-himoyalanish vositasi sifatida o‘ta muhim ijtimoiy ahamiyat kasb etadi. Afsuski, bunday xizmatni tashkil etish juda ko‘pgina mehnat muassasalarida xozirgacha ijtimoiy muammo bo‘lib kelmoqda.

Bugungi psixologiya-fani va ijtimoiy taraqqiyoti an’analari bilan bog‘liq insonning amaliy psixologiyasini, uning jamiyatdagi ijtimoiy faolligi va ijtimoiy tabiatidan ajratib bo‘lmaydi. Shu nuqtai nazardan, inson omillarini va uning jamiyatdagi ijtimoiy jarayonlarini to‘g‘ri va samarali boshqarish jarayoni jamiyatga va jamiyat a’zolariga psixologik xizmat ko‘rsatish muqarrarligini talab qiladi. Bu borada iqtisod, huquq, etika, etnografiya, tarix, sotsiologiya va shu kabi barcha fanlarning o‘zaro mustahkam hamkorligi natijasida inson psixologiyasining amaliy muammolari hal etilishi lozim. Psixologik xizmat metodologiyasi esa ko‘proq birinichi yo‘nalish psixologik ijtimoy psixologiya” asoslari zaminida tarkib toptiriladi.

Olimlar psixologik xizmatni yanada rivojlantirish uchun turlicha metodlar va metodologiyalarni yaratib kelmoqdalar. K.K.Platonovning psixologik xizmat bilan bog‘liq ijtimoiy psixologiya metodologiyasini yaratishdagi xizmati shundaki, ijtimoiy-psixologik individuallik muammosini inson individual olami namoyon bo‘lishining eng yuqori darajasi sifatida tadqiq qildi va psixologik xizmat mohiyatini tasavvur qilish uchun muhim bo‘lgan shaxsni nafaqat o‘zining,balki bu individual xususiyatlaning ijtimoiy mazmuni o‘zini-o‘zi adekvat baholash va rivojlantirishga asoslangan shart-sharoitlarni yaratish billan kamol toptirish muqarrarligini ilmiy jihatdan asoslab berdi. Professorlar E.G‘oziyev, I.Tursunov, J.Ikromovlarning “XX asr va shaxs kamoloti” mavzusidagi ma’lumotlarida ham psixologik xizmat ko‘rsatishda muhim ahamiyat kasb etuvchi individ, shaxs va subyekt taraqqiyotining tadqiqotida quyidagi holatlarga e’tibor berish zarurligi uqtiriladi:

-inson rivojlanishining determinatori hisoblangan asosiy omillar va shart-sharoitlar (ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, huquqiy, mafkuraviy, pedagogik va yashash muhiti omilari);

-insonning o‘ziga taalluqli, asosiy tafsilotlar, uning ichki qonuniyatlari, mexanizmlari, e’tiqod bosqichlari barqarorlashuvi va involyutsiya;

-inson yaxlit tuzilishining asosiy tarkiblari, ularning o‘zaro aloqalari, shaxsning tashqi ta’sirlarga javobi va munosabati, taraqqiyot jarayonida ularning takomillashuvi

Mahallada psixologik xizmatning ijtimoiy psixologik muammo sifatida o‘rganilishi O‘zbekistonda muayyan darajadagi psixologik bilimlarining bevosita amaliyotda qo‘llanilishi va mahallada istiqomat qiluvchi har bir shaxsning o‘ziga xos ijtimoiy-psixologik istiqbollari ochib berishda muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki, insonni bilish va uning tashqi (real) hamda ichki (ideal) olamiga adekvat ta’sir ko‘rsatish va shu ta’sirlar orqali uni boshqarish mumkinligi aniq bo‘lsada, bu darajada turli xil ijtimoiy, iqdisodiy, ma’naviy va individual psixologik manfaatlar mushtarakligiga ham alohida e’tibor berishga to‘g‘ri keladi. Ayni paytda har bir insonning shakllanishi unga hizmat ko‘rsatuvchi tizimlarning to‘laqonli ilmiy-amaliy salohiyatiga bevosita bog‘liqdir. Shu ma’noda psixologik xizmat metodologiyasi o‘zining shakllanishi va tuzilishiga ko‘ra faqat insonga va uning betakror shaxs sifatidagi ijtimoiy-psixologik taraqqiyotiga bevosita xizmat qilishi bilan ahamiyatlidir. Shu boisdan psixologik xizmatga bo‘lgan ehtiyoj tobora ortib muayyan darajadagi dolzarblik kasb etmoqda.

Darhaqiqat, har bir insonning o‘z individual olamida sodir etilayotgan barcha ma’naviy va ruhiy kechinmalarini u yashab yurgan jamiyat istiqbollariga mos tarzda tadqiq qilmay turib shaxs va faoliyat, shaxs va jamiyat, shaxs va individuallik o‘rtasidagi ijtimoiy mutanosiblikni ta’minlab bo‘lmaydi. Zero, psixologik muhofaza vositasi sifatida tadqiq qilinayotgan ijtimoiy psixologik himoya falasafasi ham shuni taqozo etmoqda.

Bugungi psixologik xizmatning qulay va shaxs kamoloti uchun nihoyatda ahamiyatli tomonlari barchaga ma’qul va manzur bo‘lgan. Lekin psixologik xizmatning keng targ‘ibot qilinishi uchun yuqoridan maxsus rasmiy farmoyishning va amaliyotchi psixologlarning

nihoyatda taqchilligi yoppasiga barcha maktablarda xuddi shunday psixologik xizmatni tadbiq etish ishiga birmuncha to‘sqinlik qilib kelar edi. 1990-yillarga kelib mustaqillik, erk, o‘zlikni anglash hislari hukmron bo‘lgan O‘zbekiston sharoitida inson va jamiyat kamolotini ko‘zlovchi barcha ijtimoiy sohalar singari psixologik xizmat tadbiqining keng quloch yoyishi uchun ham o‘ziga xos zamin hozirlandi. Bu esa O‘zbekiston uchun xarakterli bo‘lgan psixologik xizmat rivojlantirilishining navbatdagi amaliyotchi-psixologlar tayyorlash bosqichiga o‘tishni muqarrar qilib qo‘ydi. Chunki maktabdagi ijtimoiy-psixlogik iqlimni tahlil qila oluvchi malakali amaliyotchi-psixologlar tayyorlamay turib, O‘zbekistonda psixologik xizmat tatbiqini muvaffaqiyatli amalga oshirib bo‘lmas ekan. Shunga muvofiq dastavval Toshkentda, so‘ngra Buxoroda, keyinchalik Navoiy, Andijon, Samarqand va boshqa viloyatlarda umumta’lim maktablari uchun “Amaliyotchi-psixologlar” mutaxassisligi bo‘yicha qayta tayyorlov kurslari ochildi va bu kurslarni muvaffaqiyatli tugatganlar Respublikamizning talaygina maktablarida psixologik xizmat tashkilotchisi, targ‘ibotchisi va tadqiqotchisi samarali ish olib bormoqdalar. Psixologik xizmat qanchalik yaxshi yo‘lga qo‘yilsa, insonlarda uchraydigan turli ruhiy holatlar ham shunchalik oson korreksiya qilinadi. Insonlar o‘z hayotida uchraydigan muammolarni bartaraf qilishni o‘rganadilar.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Karimov I.A Biznining bosh maqsadimiz-jamiyatni demokratlashtirish va yangilash,mamlakatni modernizatsiya va isloh etishdir.T.: ,,O‘zbekiston’’,2005.96-bet.
2. Andreeeva G.M.Sotsialnaya psixologiya.Uchebnik.-M.:Aspekt Press,1999.376-bet.
3. G‘oziyev E.G‘ Umumiy psixologiya.Toshkent.2007.1-2-kitob.
4. G‘oziyev E.G‘,Toshimov R.Menejment psixologiyasi.T-2002
5. G‘oziyev E.G Muomala psixologiysi.T-2001
6. Karimova V.M . Mustaqil fikrlash .-T.:Universitet,2002.-96-bet
7. Karimova V.M.Mustaqil fikrlash.-T.:Sharq.2000.-112-bet
8. Karimova V.M,Sunnatova ,,Mustaqil fikrlash’’o‘quv qo‘lanmasi bo‘yicha mashg‘ulotlarni tark etish uslubiyoti.-T.:Sharq, 2000.-16-bet
9. Mayers D.Sotsialanaya psixologiya perev.S angl.-SPB.:,,Piter’’,199-bet

ESHITISHIDA NUQSONI BOR BO‘LGAN O‘SMIRLAR HISSIY VA IRODAVIY SIFATLARINING KORRELLYATSIYASI

Sattarova Gulnora Ikromovna
Qarshi davlat universiteti dotsenti
Primova Shaxzoda Shomurodovna
Qarshi davlat universiteti Psixologiya yo‘nalishi magistranti

Hissiy-irodaviy sifatlar - insonning fikrlash jarayoniga asoslangan qarorlar qabul qilish va shu qarorga muvofiq o‘z fikri va harakatlarini yo‘naltirish qobiliyatidir. Bundan tashqari, iroda psixologiyasida o‘rganilishi jihatdan eng murakkab sanalgan tushunchalardan biridir. Shu boisdan, irodaviy sifatlar ilmiy manbaalarda mustaqil psixik jarayon sifatida ham, boshqa asosiy psixik hodisalarning tarkibiy qismi sifatida shuningdek, xatti-harakatlarni mustaqil asosda nazorat qilishning o‘ziga xos qobiliyati sifatida ham talqin etiladi.

Tom ma’noda esa, hissiy-irodaviy sifatlar - faol qaror qabul qilish jarayoni sifatida, atrof-muhitdagi qo‘zg‘atuvchilar ta’siriga sezgir javob beruvchi ichki kuch hisoblanadi. Bundan tashqari, iroda ba’zan insonning motivatsion harakatlarida, ba’zan qaror qabul qilish uslubida hamda oliy maqsad va istaklari mazmunida namoyon bo‘ladi. Mazkur qarashlardan farqli o‘laroq, E.A.Kedyarova iroda fenomenini tushuntirishda uch muhim jihat mazmuniga alohida to‘xtalib o‘tadi.Ya’ni harakatni tanlash, harakatni boshlash va o‘z xatti-harakatlarini nazorat qilish shular jumlasidandir. Boshqa bir olim, Ye.I Rogovning.yozishicha, hissiy-irodaviy sifatlar bu - motivatsiya kuchi bilan belgilanadigan, xohish va istaklar bilan xarakterlanadigan mustaqil kuchdir. Mazkur yondashuvlarga muvofiq, ta’sir qilish kuchi –irodani harakatga keltirish qobiliyati sifatida namoyon bo‘ladi.

Demak, hissiy-irodaviy kechinmalar tashqi ta’sirlar ostida paydo bo‘lib, keyinchalik irodaviy sifatlar tomonidan nazorat qilinadi. Shuning uchun zaif istaklar uchun kuch sarf qilinmaydi va ular muddat o‘tib o‘z-o‘zidan unitilib ketadi.

Tadqiqotni amalga oshirishda bir qator metodika va so‘rovnomalar tanlab olingan. Jumladan, Kettellning “Shaxsning ko‘p omilli xususiyatlarini o‘rganish” so‘rovnomasi, S.R. Panteleev va V.V.Stolinning “Subyektiv lokus nazorat xususiyatlari” so‘rovnomasi hamda G.S. Nikiforov tomonidan yaratilgan “Emotsional holatlarda o‘zini nazorat qilish” so‘rovnomalaridan foydalanilgan. Mazkur metodikalar sinaluvchi haqida qimmatli ma’lumotlarni qo’lga kiritish imkonini beradi. Metodikalar tatbiqidan olingan natijalar asosida jismoniy rivojlanishda nuqsoni bo‘lgan o‘smirlarning hissiy-irodaviy sifatlari bilan shaxslilik xususiyatlari o‘rtasida korrellyatsion aloqadorlikni psixologik jihatdan baholashga harakat qildik va individual-psixologik xususiyatlari o‘rtasidagi aloqadorlikni korrellyatsion jarayon orqali tekshirdik.

Quyida jadvalda eshitishda nuqsoni bor o‘smirlarning shaxsning ko‘p omilli xususiyatlari, emotsional holatlarda o‘zini nazorat qilish va subyektiv lokus nazorat so‘rovnomalarining o‘zaro aloqasi keltirilgan.

Muloqotga moyillik shkalasi emotsional holatlarda o‘zini nazorat qilish, faoliyatda o‘zini nazorat qilish, eksternal lokus nazorat va internal lokus nazorat shkalalari bilan, hissiy barqaror-beqaror shkalasi emotsional holatlarda o‘zini nazorat qilish, faoliyatda o‘zini nazorat qilish, ijtimoylashuvda o‘zini nazorat qilish, eksternal lokus nazorat va internal lokus nazorat shkalalari bilan, hukmronlikka intilish-tobelik shkalasi ijtimoylashuvda o‘zini nazorat qilish, eksternal lokus nazorat shkalalari bilan, ijtimoiy yetuklik-onglilik shkalasi faoliyatda o‘zini nazorat qilish, ijtimoylashuvda o‘zini nazorat qilish va internal lokus nazorat shkalalari bilan, dadillik-tortinchoqlik shkalasi emotsional holatlarda o‘zini nazorat qilish, faoliyatda o‘zini nazorat qilish, ijtimoylashuvda o‘zini nazorat qilish bilan ilobiy aloqadorlik hosil qilgan. Ishonuvchanlik-shubhalanish shkalasi emotsional holatlarda o‘zini nazorat qilish, faoliyatda o‘zini nazorat qilish, ijtimoylashuvda o‘zini nazorat qilish, eksternal lokus nazorat va internal lokus nazorat shkalalari bilan, o‘ziga ishonch-ishonmaslik shkalasi emotsional holatlarda o‘zini nazorat qilish, faoliyatda o‘zini nazorat qilish, eksternal lokus nazorat shkalalari bilan, mustaqillik-tobelik shkalasi emotsional holatlarda o‘zini nazorat qilish, faoliyatda o‘zini nazorat qilish, eksternal lokus nazorat shkalalari bilan, o‘zini nazorat qilish-ta’sirchanlik shkalasi ijtimoylashuvda o‘zini nazorat qilish, eksternal lokus nazorat shkalalari bilan, zo‘riqish-bo‘shashish shkalasi emotsional holatlarda o‘zini nazorat qilish, faoliyatda o‘zini nazorat qilish, ijtimoylashuvda o‘zini nazorat qilish va internal lokus nazorat kabi shkalalar bilan ijobiy darajada bog‘langan.

1-jadval

Shaxsning ko‘p omilli xususiyatlari, emotsional holatlarda o‘zini nazorat qilish va subyektiv lokus nazorat so‘rovnomalari o‘rtasidagi korrellyatlar (K.Pirsonning r-korrellyatsiya statistik mezoni bo‘yicha)

Shkalalar	Emotsional holatlarda o‘zini nazorat qilish	Faoliyatda o‘zini nazorat qilish	Ijtimoiylashuvda o‘zini nazorat qilish	Eksternal lokus nazorat	Internal lokus nazorat
Muloqotga moyillik	**0,662****	**0,482***	**-0,456***	**0,585****	**0,523****
Hissiy barqaror-beqaror	**0,465***	**0,447***	**0,446***	**0,667****	**0,567****
Hukmronlikka intilish-tobelik	**-0,223**	**0,587****	**0,479***	**-0,483***	**-0,639****
Ijtimoiy yetuklik-onglilik	**0,276**	**0,457***	**0,464***	**-0,123**	**0,446***
Dadillik-tortinchoqlik	**0,447***	**0,458***	**0,441***	**-0,465***	**-0,184**
Ishonuvchanlik-shubhalanish	**0,480***	**0,476***	**-0,459***	**0,447***	**-0,435***
O‘ziga ishonch-ishonmaslik	**0,535****	**0,468***	**0,557****	**0,429***	**0,430***
Mustaqillik-tobelik	**0,441***	**0,467***	**0,194**	**0,583****	**-0,420***
O‘zini nazorat qilish-ta’sirchanlik	**-0,445***	**0,130**	**0,529****	**-0,424***	**0,175**
Zo‘riqish-bo‘shashish	**0,463***	**0,446***	**0,697****	**-0,489***	**0,430***

Izoh: * – $p \leq 0,05$; ** – $p \leq 0,01$; *** – $p \leq 0,001$.

Emotsional holatlarda o‘zini nazorat qilish nuqsonli o‘smirlarni o‘z maqsadlariga erishish yo‘lida uchraydigan turli to‘siq va qiyinchiliklarda o‘zini yo‘qotib qo‘ymaslikka, kutilmagan vaziyatlarda o‘zini boshqara olish uquvini ham tarkib toptira boradi. Ammo irodaviy sifatlarning barchasini ham asab tizimi xususiyatlari bilan o‘zaro musbat aloqadorlikda deb bo‘lmaydi. Muloqotga moyillik shkalasi ijtimoylashuvda o‘zini nazorat qilish, hukmronlikka intilish-tobelik shkalasi ijtimoylashuvda o‘zini nazorat qilish, eksternal lokus nazorat shkalalar, ijtimoiy yetuklik-onglilik shkalasi eksternal lokus nazorat, dadillik-tortinchoqlik shkalasi eksternal lokus nazorat va internal lokus nazorat shkalalari bilan, ishonuvchanlik-shubhalanish shkalasi ijtimoylashuvda o‘zini nazorat qilish, mustaqillik-tobelik shkalasi internal lokus nazorat shkalalari o‘zini nazorat qilish-ta’sirchanlik shkalasi emotsional holatlarda o‘zini nazorat qilish, zo‘riqish-bo‘shashish shkalasi eksternal lokus nazorat shkalalari o‘rtasida manfiy aloqadorlik kuzatildi. Ko‘pgina nuqsonli o‘smirlarda shaxslararo munosabat jarayonida emotsional zo‘riqish vujudga keladi. Bunday emotsional zo‘riqish o‘smirning psixik xolatiga jiddiy ta’sir o‘tkazadi. Bunday zo‘riqish ijtimoiy va dizintegratsion komponentlarga bog‘liq. Natijada o‘smirlarda o‘zidan qoniqmaslik holati kuzatiladi. O‘zi haqidagi mavjud fikrlar bugun unda sodir bo‘layotgan o‘zgarishlarga to‘g‘ri kelmaydi, o‘smir ichdan asabiylashadi va o‘zi holatidagi salbiy fikr tushkunlik xolatini boshdan kechiradi, ular ba’zan o‘zlarining tabbiiy ehtiyojlarini qondirishdan bo‘lak narsani ko‘ra olmaydilar imkoniyati cheklangan bolalarni ular ishtiyoqlarini qondiradigan ehtiyojlarini oldindan ko‘ra bilishga o‘rgatish zarur.

Xulosa sifatida shuni aytish mumkinki, jismoniy rivojlanishida ya’ni, eshitishida nuqsoni bo‘lgan o‘smirlarda hissiy-irodaviy sifatlarni shakllantirish muammosi nafaqat jismoniy

kamolotni balki, aqliy kamolotni talab etuvchi sohalardan biridir. Hozirgi o‘zgarishlar va zamonaviy jamiyat nuqtai-nazardan qaraganda, jismoniy rivojlanishda ortda qolgan o‘smirlarning ijtimoiy shakllanishi nafaqat jamiyat uchun muhim ahamiyatga ega balki, o‘zlari uchun hayotiy qiyin vaziyatlarni hal etish uchun o‘ta muhim hisoblanadi. Jismoniy rivojlanishda nuqsoni bor o‘smirlarda hissiy-irodaviy sifatlarni shakllantirishning psixologik jihatlari shuni namoyon qildiki, irodaviy faollik xususiyatlari sanaladigan tashqi va ichki qiyinchiliklarni bartaraf etishga xizmat qiluvchi shart-sharoit va holatlarni aniqlashda namoyon bo‘luvchi barqaror shaxslilik qirralarini yuksaltirishga ahamiyat qaratish asosiy mezonlardan biri sanalar ekan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Ильин Е. П. Психология воли / Е.П. Ильин. - М.: Питер, 2000. – 288 с.
2. Кедярова Е.А. Волевая регуляция как фактор деятельности студентов // Известия Иркутского Государственного Университета. Серия: психология. 2012. № 1. С.40 - 46.
3. Психология развития личности: учебное пособие / Е. А. Кедярова, М. Ю. Уварова ; М-во образования и науки Российской Федерации, Федеральное гос. бюджетное образовательное учреждение высш. проф. образования "Иркутский гос. ун-т", Фак. психологии. - Ижевск : Изд-во ИГУ, 2012. - 177 с.
4. Рогов Е.И. Эмоции и воля. Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, М.:- 1999.-240с.
5. Саттарова Г.И. Шахс иродавий ҳаракатлари мотивацияси Узлуксиз таълим. Илмий услубий журнал. №4. Т:-2009.- 77-80 б.

JISMONIY RIVOJLANISHDA NUQSONI BO‘LGAN O‘SMIRLARDA HISSIY-IRODAVIY SIFATLARNI BELGILOVCHI FAKTORLAR

Sattarova Gulnora Ikromovna
Qarshi davlat universiteti dotsenti

Psixologiya fanida insonning ixtiyoriy harakatlari “iroda” fenomeni bilan tavsiflanib, hozirga qadar ushbu tushuncha borasida ko‘plab ilg‘or yondashuv hamda ilmiy konsepsiyalar ishlab chiqilgan. Mazmunan iroda inson faoliyatining o‘ziga xos shakli sanalib, u hayotiy maqsadlarni belgilash hamda xatti-harakatlarni to‘g‘ri tashkil etish kabi funksiyalar uchun o‘ta muhim hisoblanadi.

Irodaviy sifatlarni tadqiq etish bir yoqlama yondashuvni emas balki, psixologiyaning sohalari aro ma’lumotlar integratsiyasiga tayanishi lozim. Chunki, hissiy-irodaviy sifatlar faqat ixtiyoriy va ixtiyorsiz harakatlar bilan xarakterlanib qolmasdan, u hissiy o‘z-o‘zini boshqarish va nazorat qila olish ko‘nikmalari bilan uzviy bog‘liq sanaladi. Aksariyat psixologik adabiyotlarda bunday mulohazalarning aksini uchratish mumkin. Y.O.Smirnova boshqalardan farqli o‘laroq, irodaviy sifatlarni quyi instinktiv xatti-harakatlarni bostiruvchi “aqliy kuch” deb ta’riflaydi. Ya’ni u bir vaqtning o‘zida organizm uchun maxsus dvigatel (motor) vazifasini o‘tashini ham ta’kidlaydi. Keltirib o‘tilgan ushbu ta’rifdan shu narsa ma’lum bo‘ladiki, irodaviy sifatlar insonni biror faoliyatga undovchi yoki uni tormozlovchi aqliy kuch sifatida namoyon bo‘ladi. Boshqalardan farqli ravishda, Y.A.Sergienkoning ta’rificha, iroda bu-voqelikni subyektga ong darajasida aks ettiruvchi hamda faoliyatni nazorat qiluvchi psixikaning tipik xususiyatidir. Ya’ni

inson har qanday muvaffaqiyat yoki oliy maqsadlarga irodaviy sifatlar orqali erishadi. Shu bilan birga, iroda insonni atrof-muhit bilan aloqasini ta'minlovchi psixologik jarayondir. Demak, irodaviy sifatlar maqsad qilingan harakatlar asosida shakllanib, maqsadddan tashqari harakatlarni to'xtatish holati bilan ham xarakterlanadi.

Yuqoridagi ma'lumotlarning mazmunidan kelib chiqib, quyidagilarni xulosa qilish mumkin:

1.Inson ehtiyojlari iroda orqali tarbiyalanadi va uning nazorati ostida bo'ladi.

2.Irodaviy sifatlar shunday tuzilmaki, ular doim qo'llab-quvvatlashga muhtojdir va o'z mazmunida ko'plab psixologik komponentlarni birlashtirgan fenomenologik tushunchadir.

3. Bizningcha, irodaviy sifatlar niyatlarni amalga oshirishni nazorat qiluvchi, uni tartibga soluvchi va kundalik ishlarning davomiyligini ta'minlovchi ichki regulyatsion kechinmadir.

Hissiy-irodaviy sifatlar o'zining yuzaga kelishi nuqtai nazaridan odamning ehtiyojlari, qiziqishlari va intilishlari bilan bog'liq bo'ladi. Hissiy-irodaviy sifatlar odamda sodir bo'layotgan hodisa va narsalardan shaxs sifatidagi odam uchun ahamiyatli bo'lganlari haqida darak beruvchi signallar tizimi hisoblanadi. Mazkur holda sezgi a'zolariga ta'sir qiluvchi cheksiz miqdordagi qo'zg'ovchilardan aniq bo'lib ajraladi, ba'zilari bir-birlari bilan qo'shilib ketadi va paydo bo'lgan hissiyot bilan birlashib ketadi. Natijada taassurot uyg'otib, biror hissiy nom bilan ifodalangan xotira obrazlari tariqasida saqlanib qoladi. Buni fiziologik jihatdan shunday tushuntirish mumkin: ma'lum qo'zg'atuvchilar tirik mavjudotlar uchun xotirjamlik haqida darak beruvchiga aylanadi. Hissiy kechinmalar esa insonning shaxsiy tajribasida tarkib topadigan reflekslar tizimini mustahkamlash sifatida namoyon bo'ladi. Hissiy-irodaviy sifatlarning mana shu darak beruvchilik vazifasi psixologiyada hissiyotning impressiv tomoni deb ataladi.

Quyida keltiriladigan jadvallarda jismoniy rivojlanishda nuqsoni bor bo'lgan o'smirlarning hissiy-irodaviy sifatlarini belgilab beruvchi psixologik indikatorlar mazmuni keltiriladi. Birinchi jadvalda tayanch harakatida nuqsoni bo'lgan o'smirlarning koping indikator, shaxs irodaviy sifatlari va subyektiv lokus nazorat so'rovnomalari faktorizatsiyalari keltirilgan.

1-jadval

Koping indikator, shaxs irodaviy sifatlari va subyektiv lokus nazorat xususiyatlari so'rovnomalari faktorizatsiyalari

Shkalalar	Faktorlar	
	1	2
Irodaviy mas'uliyatlilik		0,783
Jur'atlilik	0,590	
Matonatlilik	0,567	
Qat'iylik		0,591
G'ayratlilik		0,750
Muammoni yechish		0,653
Ijtimoiy qo'llab-quvvatlashni qidirish		0,637
Muammodan qochish	0,675	
Samimiylik (Tanqidiy tafakkur)		0,578
Eksternal lokus nazorat	0,712	
Internal lokus nazorat		0,776
Samimiylik	0,584	

Tadqiqotdan olingan natijalar jismoniy rivojlanishda nuqsoni bor bo‘lgan ya’ni, tayanch harakatida nuqsoni bo‘lgan o‘smirlarda hissiy-irodaviy sifatlarni shakllantirishning psixologik xususiyatlarini belgilab beruvchi asosiy omillar quyidagi natijalarni namoyon qilgan (1-jadval). Birinchi faktorga kirgan ta’kidlar: jur’atlilik (0.590), matonatlilik (0.567), muammodan qochish (0.675), eksternal lokus nazorat (0.712) va samimiylik (0.584). Ushbu faktorni (faktorga kiritilgan mulohazalarga ko‘ra), shartli ravishda: o‘zini boshqarish deb nomladik.

Ikkinchi faktordan quyidagi mulohazalar o‘rin oldi: irodaviy mas’uliyatlilik (0.783), qat’iylik (0.591), g‘ayratlilik (0.750), muammoni yechish (0.653), ijtimoiy qo‘llab-quvvatlashni qidirish (0.637), samimiylik (tanqidiy tafakkur) (0.578) va internal lokus nazorat (0.776). Ushbu faktorni esa (faktorga kiritilgan mulohazalarga ko‘ra), shartli ravishda: o‘quv faoliyatida o‘zini nazorat qilish shkalasi deb nomladik.

Hissiy-irodaviy sifatlar inson uchun quyidagi funksiyalarni bajaradi:

Belgilangan vazifalarni hal qilish va o‘z maqsadlarini belgilash;

Topshiriqlarni rejalashtirish, resurslar va zaxiralardan foydalanish;

Tashqi sharoitlar va faoliyat uchun ichki old shartlarni tashkil etish;

Axborotni qayta ishlash va atrof-muhit bilan o‘zaro aloqalar uchun mustaqil qarorlar qabul qilish;

Faoliyat jarayonida xabarlar, qoidalar, tamoyillar va harakat mezonlariga amal qilish;

Rejalarni amalga oshirishda, turli psixik omillarni muvofiqlashtirish;

Retseptor va afferent va efferent yo‘llar funksiyalarini tartibga solish;

Faoliyatni kuzatish va uning natijalarini baholash;

Hayotiy vaziyatlar va tashqi muhit talablariga insonning faolligini ta’minlash va hokazo.

Bunda, maqsadga muvofiqlik, alohida xususiyat hisoblanib, u insonning ongli va faol harakatlari, maqsadga eirishishga bo‘lgan istaklari hamda hayotiy strategiyalari kabilar bilan chambarchas bog‘liqdir. Ayrim psixologik adabiyotlarda, irodaviy fazilatlar tasnifining o‘ziga xos turlari keltirilgan bo‘lib, ular orqali butun bir inson faoliyatining ixtiyoriylik tabiatini tushunib olish mumkin.

Rus olimi Y.P.Ilinning so‘zlariga ko‘ra, hissiy-irodaviy sifatlarning mazmuniga to‘xtalishdan oldin, uning turlarini ajratib o‘tish muhim vazifa sanaladi. Chunki, ular aynan psixik faoliyatning qaysi bo‘g‘inlarida qatnashadi yoki inson uchun nimani ta’minlab beradi degan savolni yuzaga keltirishi tabiiy. Demak, irodaviy fazilatlar shaxs indiviual va guruhiy faoliyatini nazorat qiluvchi psixologik unsurlardan hisoblanadi.

Navbatdagi keltirilgan jadvalda jismoniy rivojlanishda ya’ni, tayanch harakatida nuqsoni bo‘lgan o‘smirlarning hissiy-irodaviy sifatlarini aks ettiruvchi emotsional intellekt va emotsional holatlarda o‘zini nazorat qilish so‘rovnomalari bo‘ycha olingan natijalari qayd etilgan (2-jadval).

2-jadval

Emotsional intellekt va emotsional holatlarda o‘zini nazorat qilish so‘rovnomalari faktorizatsiyasi

Shkalalar	Faktorlar	
	1	2
O‘z his-tuyg‘ularini anglash	0,798	
O‘z his-tuyg‘ularini boshqarish	0,580	
Boshqalarning his-tuyg‘ularini anglash		0,535

Boshqalarning his-tuyg‘ularini boshqarish		0,595
Emotsional intellektning ichki shaxsiy jihati		0,594
Emotsional intellektning shaxslararo jihati	0,736	
Emotsional intellektning integral ko‘rsatkichi		0,650
Emotsional holatlarda o‘zini nazorat qilish	0,576	
Muloqotda o‘zini nazorat qilish	0,695	
Ijtimoiylashuvda o‘zini nazorat qilish		0,751

Matetmatik-statistik mezonlardan biri sanalgan faktorli analiz yordamida tayanch harakatida nuqsoni bor o‘smir o‘smirlarning hissiy-irodaviy sifatlarini tashkil etuvchi asosiy shkalalar birinchi va ikkinchi shkalalarga ajralgan. Birinchi faktorga kirgan ta’kidlar: o‘z his-tuyg‘ularini anglash (0.798), o‘z his-tuyg‘ularini boshqarish (0.580), emotsional intellektning shaxslararo jihati (0.736), emtosional holatlarda o‘zini nazorat qilish (0.576) va muloqotda o‘zini nazorat qilish (0.695). Ushbu faktorni (faktorga kiritilgan mulohazalarga ko‘ra), shartli ravishda: emotsional barqarorlik deb nomladik.

Ikkinchi faktordan quyidagi mulohazalar o‘rin oldi: boshqalarning his-tuyg‘ularini anglash (0.535), boshqalarning his-tuyg‘ularini boshqarish (0.595), emotsional intellektning ichki shaxsiy jihati (0.594), emotsional intellektning integral ko‘rsatkichi (0,650) va ijtimoiylashuvda o‘zini nazorat qilish (0.751). Ushbu faktorni esa (faktorga kiritilgan mulohazalarga ko‘ra), shartli ravishda: emotsional ekspressivlik shkalasi deb nomlashni lozim topdik.

Yuqorida tahlil etilgan amaliy tahliliy ma’lumotlardan kelib chiqib shuni aytish mumkinki, hissiy-irodaviy sifatlar bu shunchaki oddiy xususiyatlar emas, balki ular o‘z mazmunida ko‘plab psixologik komponentlarni birlashtirgan fenomenologik tushunchadir.

Xulosa qilib aytganda, hissiy-irodaviy sifatlarni o‘rganishda quyidagilarni hisobga olish maqsadga muvofiqdir. Ya’ni shaxsning bilimlari, afzalliklari, e’tiqodi, ehtiyojlari va qaror qabul qilish qobiliyati va boshqalar. Chunki, inson biror ishni amalga oshirishni niyat qilsa, ana shu vazifani amalga oshirishga kirishishning o‘zi, ixtiyoriy harakatlarga o‘tishning dastlabki bosqichi sanaladi. Bir so‘z bilan aytganda, irodaviy sifatlar niyatlarni amalga oshirishni nazorat qiluvchi, uni tartibga soluvchi va ishning davomiyligini ta’minlovchi psixologik jarayondir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Ильин Е.П. Психология воли. 2-е изд. -СПб.: Питер:- 2009. – 368 с.
2. Sattarova G.I.“Jismoniy rivojanishida nuqsoni bo‘lgan bolalar hissiy-irodaviy sohalarining rivojlanishi” Monografiya “Qarshi davlat universiteti” nashriyoti” Qarshi sh. 2023 160b.
3. Сергиенко, Хлевная, Киселева: Эмоциональный интеллект ребенка и здравый смысл его родителей Малыш, 2021 г.ISBN: 978-5-17-122021-1
Страниц: 256
4. Е. О. Смирнова Психология и педагогика игры. Учебное пособие для СПО Москва «Юрайт» 2019. 224 С

3-SHO‘BA.
UYUSHMAGAN YOSHLARGA PSIXOLOGIK XIZMATNI KO‘RSATISH USULLARI

OILADA YOSHLARNING SOG‘LOM TURMUSH TARZI TO‘G‘RISIDAGI TASAVVURLARI SHAKLLANISHI MUAMMOSINING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI

Saidov Azamat Ismoilovich
Samarqand davlat chet tillar instituti Magistratura bo‘limi boshlig‘i,
Psixologiya fanlari doktori (DSc), professor

Jahonda aholining psixologik sog‘lig‘i, jismoniy salomatligi, sog‘lom hayot kechirish darajasini oshirish, zararli odatlardan voz kechish, sog‘lom turmush tarzini aholining kundalik hayot tarziga aylantirish texnologiyalari amaliyotga tadbiq etilmoqda. Yoshlar o‘rtasida sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilishga qaratilgan chora-tadbirlar amalga oshirilayotganiga qaramay, ular o‘rtasida nosog‘lom turmush tarzini kechirish, jumladan, tamaki chekish, spirtli ichimliklarga berilish illatlarining ortib borayotganligi oilada yoshlarning sog‘lom turmush tarzi to‘g‘risidagi tasavvurlarini shakllantirish zaruriyatini vujudga keltirmoqda. Sog‘lom turmush tarzini barqaror qadriyat sifatida shakllantirish, yosh avlodning salomatlikka ongli munosabatini tarkib toptirish, tibbiyot, pedagogika hamda psixologiya sohasidagi yirik loyihalarni tadbiq etish bo‘yicha tizimli ishlar amalga oshirilmoqda.

Jahonda shahar aholisi, ayniqsa megapolislar aholisi sog‘lom turmush madaniyatini rivojlantirishning yangi modellarini yaratish, yoshlarni turli tibbiy va ijtimoiy tahdidlar, zararli illatlar, xususan, narkomaniya, toksikomaniya, alkogolizm, OIV, OITS kasalliklaridan himoya qilish, yoshlarning tibbiy-ma’naviy savodxonligini oshirish, sanitariya va gigiyena qoidalariga to‘liq rioya qilish, jamiyatda ma’naviy qadriyatlarni tiklashga doir ilmiy tadqiqotlar amalga oshirilmoqda. Shu bilan birga, aholi, ayniqsa yoshlar ongida sog‘lom turmush tarzi to‘g‘risidagi tasavvur va tushunchalarni oilada shakllantirishning ijtimoiy-psixologik mexanizmlarini takomillashtirish imkoniyatlarini kengaytirish bo‘yicha ilmiy tadqiqotlarga alohida e’tibor qaratilmoqda.

Mamlakatimizda so‘nggi yillarda yoshlarni ma’naviy-axloqiy tarbiyalash, ularning sog‘lom turmush tarzi to‘g‘risidagi tasavvurlarini uzviylik va uzluksizlik tamoyillari asosida shakllantirishning psixologik mexanizmlarini falsafiy, psixologik, pedagogik, ijtimoiy yondashuv asosida takomillashtirish tizimini ishlab chiqish, barkamol avlodni tarbiyalashda ta’lim muassasalari va fuqarolik jamiyati institutlarining roli va ahamiyatini e’tiborga olgan holda, oilada yoshlarning sog‘lom psixologik turmush tarzi to‘g‘risidagi tassavvurlarini shakllantirishda mahalla, ta’lim muassasalari va fuqarolik jamiyati institutlari hamkorligini yanada kuchaytirish psixologiya fani oldidagi dolzarb masalalardan biri sifatida qaralib, bu boradagi ilmiy-tadqiqot ishlari olib borishning me’yoriy asoslari yaratilmoqda. “Respublikamizda 5 yoshgacha bolalar, tug‘ish yoshidagi va homilador ayollar, nogironligi bo‘lganlar, qon-tomir, onkologik, endokrin kabi kasalliklarga moyilligi bo‘lgan fuqarolar bilan ishlashning alohida tizimini joriy etish” ustuvor vazifalar etib belgilangan. Bu borada oilada yoshlarning sog‘lom turmush tarzi to‘g‘risidagi tasavvurlari shakllanishining ijtimoiy-psixologik mezon va ko‘rsatkichlarini aniqlashtirish, oilada yoshlarning sog‘lom turmush tarzi to‘g‘risidagi tasavvurlari shakllanishining ijtimoiy-psixologik, hududiy, etnopsixologik omillarini o‘rganish va sog‘lom turmush tarzini shakllantirish, aholi ongida sog‘lom turmush tarziga oid ijtimoiy-psixologik tasavvur va ustanovkalarni shakllantirish mexanizmlarini ishlab chiqish, ularni oilada joriy qilishning psixologik imkoniyatlari kengaytiriladi.

Sog‘lom turmush tarzi to‘g‘risidagi tasavvurlarni tushunib yetish uchun tasavvurlar psixologiyasi to‘g‘risidagi g‘oya va qarashlarga murojaat etishga to‘g‘ri keladi. Shunga ko‘ra, quyida tasavvurlarning ijtimoiy va psixologik xususiyatlari haqida to‘xtalib o‘tishga harakat qilamiz.

Ijtimoiy tasavvurlarni o‘rganish dolzarb vazifadir, chunki ularning dinamikasi va transformatsiyasi madaniyatdagi o‘zgarishlarni tushunish imkonini beradi. Ijtimoiy tasavvurlar o‘z navbatida u yoki bu guruh a’zolarining muloqoti jarayonida shakllanadi.

Ijtimoiy tasavvurlar nazariyasiga ko‘ra, tasavvurlar obyekti turli darajadagi diskurslar (shaxslararo, ommaviy axborot vositalari, madaniy kommunikatsiya) predmeti bo‘lgan sotsiokognitiv “burtib” chiqqan obyektdir.

Shunga ko‘ra, ijtimoiy tasavvurlarni timsol tarzida tahlil etuvchi interaksionizm ko‘proq sotsiologiyaga tortsa, ijtimoiy tasavvurlar nazariyasi esa bir qator ijtimoiy fenomenlar: g‘oya, jamoaviy tasavvurlar va xotiralar, individual va jamoaviy “Men”ning ijtimoiy madaniy konstruksiyasi kabilarga murojaat etuvchi psixologik statusga da’vogarlik qila oladi.

Ijtimoiy tasavvurlar nazariyasi va ijtimoiy bilimlar modeli ularning tuzilishi, kommunikativ, interaktiv jarayonlarda namoyon bo‘lishi va taqsimlanishini ishlab chiqadi, ijtimoiy amaliyotdagi bilimlar va tajribalarning funksiyalarni tavsiflaydi.

Ijtimoiy tasavvur tushunchasini fanga Serj Moskvisi tomonidan o‘tgan asrning 60-yillarida Fransiya aholisi o‘rtasida psixoanaliz g‘oyalarining ommalashishiga nisbatan munosabatiga bag‘ishlangan ishida o‘rtaga tashlanadi va u keng ko‘lamda qo‘llanila boshlanadi. Dastlab bu yo‘nalish ilmiy bilimning ijtimoiy ko‘rinishlarini o‘rganishga yo‘naltirilgan edi. Ammo, keyinroq ushbu nazariyaning tushuntiruvchi doirasi kengaydi va hozirgi kunda u ijtimoiy tajriba haqidagi ta’limot, uning tuzilishi, va ijtimoiy amaliyotda to‘liq dinamikasi va rolini o‘rganuvchi soha sifatida idrok etilmoqda.

Tarixan bu nazariya Emil Dyurkgeym sotsiologiyasida ijtimoiy va jamoaviy tasavvurlarni chegaralashdan kelib chiqadi. U birinchilardan bo‘lib, bizning tilimiz, an’analarimiz va institutlarimiz tuzilmasida jamoaviy tasavvurlarning muhim roliga va ushbu tasavvurlar to‘plamining qanchalik individual fikrda ijtimoiy fikrning qo‘shimcha ravishda tarkib topishiga e’tiborini qaratgan.

XIX asrning 1960 - yillaridan buyon ijtimoiy tasavvurlar nazariyasi Fransiya, Italiya, Ispaniya, Portugaliya va Lotin Amerikasida yetakchi paradigma bo‘lib kelmoqda. 80-yillarning o‘rtalarida esa bu yo‘nalishga qiziqish Britaniya orollarida, keyinroq esa Fransiya, AQSh, Kanada, Avstraliyada ham yuzaga keldi va shu masala yuzasidan akademik disskussiyalar avj oldi.

Ijtimoiy tasavvurlar tuzilmasini ajratishda esa tadqiqotchilar J.K.Abrikning ijtimoiy tasavvurlar guruh tasavvurlari barqarorligini ta’minlovchi (yadro) qismi hamda guruhning dunyodagi o‘zgarishlarga moslashuviga olib keluvchi doimiy o‘zgaruvchi periferik qismidan tashkil topadi. Tasavvurlar tuzilmasi attityudning o‘zgarishiga bog‘liq bo‘lib, yadro barqaror bo‘lib qoladi, periferik qism esa o‘zgaradi.

Hozirgi zamon sog‘lom turmush tarzi to‘g‘risidagi qarashlar rivojiga nazar tashlaydigan bo‘lsak tarixiy ma’lumotlar 1832 yilga- Amerikalik tibbiyotchi Silvester Grexemga (1794-1851) borib taqaladi. Silvester Grexem xristianlikka kuchli e’tiqodi bo‘lganligi uchun Angliyadan Amerikaga ko‘chib borgan xristianlarga vegetarianlik bo‘yicha ma’ruzalar o‘qiydi. Sababi, xristianlikning ba’zi udumlariga ko‘ra, hayvonlar go‘shtini, jumladan, tuxumni ham iste’mol qilish gunoh hisoblanar edi. O‘sha davrda Amerikaning Filadelfiya shtatida vabo kasalligi keng

tarqalib, ko‘pchilik bu kasallikdan o‘lib ketayotgan edi. Grexem kuzatib ko‘radiki, uning maslahati bilan vegeterianlikka rioya etayotganlardan hech kim vabo bilan og‘rimaydi. Shunda u vegetariancha ovqatlanish organizmning himoya kuchlarini oshiradi, degan qarorga keladi va bu fikrni keng targ‘ibot, tashviqot qilishni davom ettiradi.

Shu zaylda sog‘lik masalasida noan’anaviy fikrlovchi kishilar, aniqrog‘i, tibbiyotchilar ko‘payib, ular ichida sog‘lom turmush tarzi sohasida jahonshumul ishlar qilgan fidoyilar va olimlar yetishib chiqadilar. Amerikada - Govard Xey, Djennings, Trol, Tilden, Djekson, Gerbert Shelton, Pol Bregg, Alisa Cheyz, Yaponiyada - Kotsudzo Nishi, Jorj Ozava, Imamura Motoo, Germaniyada - Maks Gerzon, Isroilda - Mixael Goren, Rossiyada - Yuriy Nikolaev, Aleksandr Mikulin, A.N.Kokosov, Nadejda Semenova va boshqalar shular jumlasidandir.

Shuni ham ta’kidlash lozimki, sog‘lom turmush tarziga o‘tgan kishilarning ko‘pchiligi o‘zlari og‘ir dardlarga duchor bo‘lib, ularning ayrimlari rasmiy tabobat tomonidan davolab bo‘lmasligi tan olingan kishilar bo‘lganlar. Lekin, ular dard oldida tiz cho‘kib o‘tirmasdan, o‘zlarining hayotlari uchun o‘zlari kurashganlar. Masalan, Govard Xey - buyrak shamollashi, Pol Bregg - o‘pka sili, Kotsudzo Nishi - ichak sili, Maks Gerzon - migren, Mixael Goren - buyrak sili, Aleksandr Mikulin - yurak infarkti, Nadejda Semenova - poliartrit, Luiza Xey - bachadon raki bilan og‘rib, faqatgina turmush tarzlarini sog‘lomlashtirishlari hisobiga og‘ir dardlardan xalos bo‘lganlar.

Sog‘lom turmush tarzining bu fidoyilari fikr va qarashlarini rasmiy tabobatning eng nomdor vakillari, akademiklar Yuriy Lisitsin, Nikolay Amosov, Fedr Uglov, Evgeniy Chazov, G. I. Saregorodsev, Galina Shatalova va shular singari ko‘pgina olimlar qo‘llab-quvvatlaganlar hamda ularning takliflarini o‘z turmushlarida qo‘llaganlar.

Akademik Yu. Lisitsin uzoq yillardagi ilmiy izlanishlar hamda bu sohadagi mavjud fikr va mulohazalarni umumlashtirib, kishilar sog‘ligi 50-55% ularning turmush tarziga, 20-25% irsiy omillarga, 15-20% atrof-muhitga bog‘liq, tibbiy xizmat esa kishilar sog‘ligini atigi 8-10% gina ta’minlay olishi mumkin, degan qarorga keladi.

Sog‘lom turmush haqidagi dastlabki qarashlar yurtimizda Zardushtiylikning muqaddas kitobi Avestoga borib taqaladi. Zardushtiylik dinidagi eng asosiy g‘oya “ezgu amal, ezgu so‘z va ezgu fikr” hozirgi kunda ham shaxs kamolotida, sog‘lom turmush tarzini shakllantirishda muhim ma’naviy asos bo‘lmoqda.

Zardushtiylik dinidagi marosimlarda axloqiy va jismoniy tarbiya ham birga berilgan, shuningdek ezgulik, bunyodkorlik, yaxshilik kabi sog‘lom g‘oyalarni o‘zida mujassam etishga harakat qilgan. Jamiyatda ezgu g‘oyalar ulug‘langan, mehribonlik, vatanparvarlik, ma’rifatparparvarlik kabilar g‘oyalar egasi xalq ichida ham yaxshi e’tiborga sazovor bo‘lgan, insonlarga isnod keltiruvchi o‘g‘irlik, talonchilik, o‘zgalar moliga ko‘z olaytirish kabi boshqa illatlar qoralangan.

Sog‘lom turmush haqidagi qarashlar keyingi davrlarda islom dinidagi g‘oyalar bilan yanada boyib borishini ko‘rishimiz mumkin. Ezgulik g‘oyalarini islom dinida dunyo va diniy ishlarni biri ikkinchisidan ustin qo‘yilmaydi. Bu esa sog‘lom muhitni rivojlanishiga olib keladi. Bohovuddin Naqshband nomi bilan bog‘liq: “Dil ba yoru dast ba kor” – jumlasining ma’nosi shuki, diling Allohda bo‘lsin qo‘ling mehnatda, bunda “inson iymonli pok bo‘lishga o‘z mehnati bilan halol luqma asosida kun kechirishga undaydi. Bunday ezgu g‘oyalar hozirgi kungacha o‘z qiymatini yo‘qotgani yo‘q.

Ilmiy tajribalarning ko‘rsatishicha, faylasuflar, etnogroflar, tarixchilar, sotsiologlar, psixologlar va pedagoglar tomonidan sog‘lom turmush tarzi muammosining falsafiy jihatlari,

sog‘lom turmush tarzining ijtimoiy munosabatlardagi o‘rni, jamiyatga tarbiyaviy ta’siri, aholi o‘rtasida, ayniqsa yoshlarda sog‘lom turmush tarzi to‘g‘risidagi tasavvurlarni shakllantirish masalalariga bag‘ishlangan qator ilmiy tadqiqot ishlari olib borilgan. Ularga ko‘ra, turmush tarzi tarixan tarkib topgan ijtimoiy-iqtisodiy va ma’naviy omillar bilan belgilanadigan kundalik hayot tarzi bo‘lib, shu asosda shakllangan munosabatlar, an’analar va urf-odatlardan iboratdir deyiladi.

G‘arb davlatlari olimlaridan R.Banton, S.Germann, G.Makdonald, A.Skrivenlarning so‘nggi o‘n yillikdagi tadqiqotlari inson salomatligini muhofaza qilish psixologiyasini targ‘ib qilish, uning targ‘ibotini nazariy-amaliy xulosalar va bilimlar asosiga qurilishini ta’minlash, shuningdek, mavjud sog‘liqni saqlash tizimini rivojlantirishga qaratilgan.

Mustaqil davlatlar hamdo‘stligi mamlakatlari olimlaridan A.F.Georgievskiy, P.L.Dribinskiy, A.D.Dubachay, T.V.Kamenskaya, A.D.Karabasheva, Ye.A.Mensh, G.P.Novikova, Ye.A.Pipko, G.M.Populo, O.A.Plaskina va boshqalar tomonidan yoshlarni sog‘lom turmush tarzi asosida tarbiyalash, ularda sog‘lom turmush tarzi to‘g‘risidagi tasavvurlarni shakllantirish masalalari ilmiy psixologik-pedagogik jihatdan asoslangan.

Ayrim bir rus olimlari masalan, T.F.Akbashev, B.A.Klassov insonning ma’naviy salomatligini uch omil birligida ya’ni ijtimoiy, intelektual va reproduktiv sog‘lik bilan to‘ldiradilar.

Ularning fikricha, intellektual sog‘lik fikrlash, axborotlarni qabul qilish va uni yetkazishda o‘z aksini topsa, ijtimoiy sog‘lik, insonni ijtimoiy faolligida jamiyatda o‘z o‘rnini topishi, kasbiy kamolotida o‘z ifodasini topadi. Reproduktiv sog‘lik esa ota-onalar bilan bo‘lgan aloqada, oilaviy munosabatlar, jinsiy madaniyat, farzand ko‘rish va uni tarbiyalash bilan bog‘liq bo‘lgan holatlarda namoyon bo‘ladi.

Salomatlik, sog‘lom turmush tarzi muammosi bo‘yicha shug‘ullanuvchi tadqiqotchilardan R.Ayzman ham shaxs salomatligiga ta’sir etuvchi omillarni o‘rganar ekan, uning quyidagi darajalarini ajratib ko‘rsatadi:

- jismoniy, ya’ni genetik, biokimyoviy, metabolik, morfologik, funksional;
- ruhiy, ya’ni missiy, aqliy, shaxsiy;
- ijtimoiy-ma’naviy yoki axloqiy.

Shaxsning salomatlikka bo‘lgan munosabatining kognitiv, xulq-atvor va hissiy tarkibiy qismlari G.S.Nikiforovning fikricha, soglikni saqlash yoki aksincha holatlarga moyillikdan iborat shaxsiy sifat tarzida kurib chiqilishi mumkin. Ko‘pchilikda, salomatlikka e’tiborli bo‘lish masalasida, jiddiy qarama-qarshiliklar yashiringan. Ilmiy dalillarga murojaat qilinmagan holda ham, sog‘likning qadriyat sifatida ifodalanishi ongimizda yetarli darajada yuqori. Biroq, sog‘likni saqlashga (sog‘lom turmush tarzi) munosabatda, ta’sirchan, xulq-atvor tarkibiy qismining jiddiyligi sog‘lik to‘g‘risida bilim hajmiga yoki uning zaiflashishiga hissiy reaksiyalarning kuchiga mutlaqo mos kelmaydi. Aksariyat odamlarning sog‘likni saqlash va mustahkamlashga qaratilgan faoliyati hissiy munosabat intensivligiga mos kelmaydi. Bu nafaqat sog‘lom odamlar uchun, balki allaqachon jiddiy kasalliklarga duchor bo‘lganlar uchun ham xosdir.

Sog‘lom turmush tarzini falsafiy-ma’naviy, psixologik mezonlarini quyidagicha ta’riflash mumkin:

- oilada, ta’lim maskanlari va jamoat joylarida yosh qizlar va ayollarning kiyinishlariga alohida e’tiborni qaratish;

- oilada va jamoat joylarida yoshlarning muomala madaniyatini shakllantirishda sog‘lom turmush borasidagi xalqimizning o‘ziga xos an’analari va qadriyatlarini, otalar va momolar o‘gitlarini alohida sog‘lom ma’naviyatli oilalar tajribasini ibrat omili sifatida keng targ‘ib etish;

- yoshlarni sportga, jumladan, oilaviy sportga ijobiy munosabatini shakllantirishda mamlakatimizda amalga oshirilayotgan tadbirlar, oilaviy sportchilar an’analaridan foydalanish;

- oila a’zolarida, birinchi navbatda yoshlar orasida hayot mohiyatini anglash, umr qadriyatini e’zozlash, hayotiy faoliyatni oqilona tashkil etish madaniyatini shakllantirish;

- islom falsafasidagi orastalik va ozodalik tamoyillarini omma orasida targ‘ib etish orqali suv, havo, yer va suv qadriyatlari borasida ijtimoiy fikrni shakllantirish. Umuman, salomatlik falsafasining shakllanishi sog‘lom va xalqchil marosimlar, urf-odatlar va milliy doimiy qadriyatlar bilan bevosita bog‘liq.

Kishilarning turmush tarziga mavjud ijtimoiy shart-sharoitlar ma’lum darajada sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Kundalik hayot faoliyatida ularning axloqiy-estetik qarashlari, xulqi, muomalasi, hayotiy turmush tasavvurlari, ularning ichki dunyosiga, e’tiqodiga singib ketadi va turmush tarziga, fikrlash tarziga aylanadi. Turmush tarzining eng muhim ijtimoiy tomoni jamiyat a’zolarining ijtimoiy mehnati, o‘zaro munosabatlar, oila, kundalik turmushidagi faolligi, kishilarning jismoniy va ma’naviy imkoniyatlarini atrofdagi tabiiy va ijtimoiy muhit bilan qay tarzda namoyon bo‘lishidadir. Bundan tashqari oilada sog‘lom turmush tarzini shakllantirish orqali jamiyatimiz a’zolarini, ayniqsa, yoshlarni milliy vatanparvarlik, insonparvarlik g‘oyalariga, shu bilan bir qatorda milliy va umuminsoniy qadriyatlarga sadoqatli qilib tarbiyalashda muhim o‘rin tutadi.

Manbalarda qayd etilishicha, sog‘lom turmush tarzi haqidagi tasavvurlar – bu kundalik turmushni muayyan qonuniyatlar asosida tashkil etish, salomatlikni saqlash va uni mustahkamlashga qaratilgan turmush tarzi bo‘lib, shu turmush tarzining qanday bo‘lishi, o‘z hayotini qay yo‘sinda va shaklda tashkil etishga bog‘liq hisoblanadi, buning uchun esa har bir inson sog‘lom turmush tarzi tushunchasi va tasavvurlariga, ma’naviyatiga, dunyoqarashiga ega bo‘lishi talab etiladi. Shu o‘rinda shaxsning o‘z salomatligiga bo‘lgan munosabati muhim komponent sifatida namoyon bo‘ladi. Aytish mumkinki, mazkur masala jamiyat o‘z kuchi bilan salomatlik muammolarini hal etishga ojiz ekanini anglay boshlashi natijasida vujudga keladi. Shundan kelib chiqib, qayd etish mumkinki, “Xavf-xatar omillari” kasallik va o‘lim bilan bog‘liq bo‘ladi, demakki uni o‘rganish va baholash ham psixologiyaga ham tibbiyotga dahldordir.

Shu ma’noda, psixologiya aholi o‘rtasida sog‘lom turmush tarzi to‘g‘risidagi tasavvurlarning shakllanishida inson fe’li, xulq-atvori va turli psixologik holatlari nuqtai nazaridan o‘rganganda: u asosan, har birimiz guyoki sirdek tuyulgan ruhiyatimizning o‘zimizni sog‘-salomat, beshikast va tetik his qilishimizga aloqador qanday jihatlari borligini, uni boshqarish orqali o‘z boyligimiz – salomatligimizni saqlash borasida qo‘limizda qanday imkoniyatlar mavjudligini va sog‘lom turmush tarzi to‘g‘risidagi tasavvurlarning shakllanishi - har birimizga o‘z ruhiy holatimizni boshqarishda, ongu-shuurimizda ro‘y berayotgan o‘zgarishlarni vaqtida ilg‘ash orqali uni mo‘tadil tutish, o‘zgaruvchan shart-sharoitlarga moslashish yo‘llarini, profilaktikani o‘rganadigan fan hamda foydali amaliyot sifatida tobora hayotimizga kirib kelmoqda.

Yuqoridagilardan xulosaga kelish mumkinki, yoshlarda sog‘lom turmush tarzi to‘g‘risidagi tavsavvurlarning shakllanishi bo‘yicha turli fan sohalari yo‘nalishida ko‘plab konsepsiyalar, nazariyalar, yo‘nalishlar, qarashlar, yondashuvlar, turli jabhalar va jihatlar mavjudligi kuzatiladi. Ammo unutmaslik lozimki, sog‘lom turmush tarzi to‘g‘risidagi

tasavvurlar shakllanishi uchun shaxsning ular haqidagi tushuncha va tasavvurlari, ularning ijtimoiy va psixologik xususiyatlari ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Ананьев В.А. Основы психологии здоровья. Книга 1. Концептуальные основы психологии здоровья. – СПб.: Речь, 2006. – 79 бет.

2. Ананьев В.А. Психология здоровья. - СПб., 2006. – 214 бет.

3. Березовская Р.А. Отношение к здоровью // Здоровая личность / Под ред. Г.С. Никифорова. - СПб.: Речь, 2013. – Б. 214-244.

4. Лисицын Ю.П. Общественное здоровье и здравоохранение: Учебник для вузов. - М.: ГЭОТАР-МЕД,2002. - 160 бет.

5. Карамян М.Х. Шахснинг саломатликка қадрият сифатидаги муносабатининг ижтимоий-психологик детерминatsiяси. Психология фанлари доктори (dsc) диссертatsiяси. 2019 -76 бет.

6. Ismailovich A. S. PROBLEMS OF IMPROVING PSYCHOLOGY OF HEALTHY LIFESTYLE OF UZBEK FAMILY //Scientific reports of Bukhara State University. – 2020. – T. 4. – №. 1. – C. 313-318.

7. Ismoilovich, S. A. SOCIO-PSYCHOLOGICAL PROBLEMS OF THE FORMATION OF THE PSYCHOLOGY OF A HEALTHY LIFESTYLE OF FAMILIES.

8. A zamat, S. (2022). On The Basis Of National Values To Raise A Healthy Generation In The Family. *Journal of Positive School Psychology*, *6*(10), 2417-2420.

9.Saidov A. SOCIAL PSYCHOLOGICAL SIGNIFICANCE OF THE FORMATION OF A CULTURE OF A HEALTHY LIFESTYLE IN THE FAMILY //Science and innovation. – 2022. – T. 1. – №. B7. – C. 867-871.

SHAXSNING PULGA BO‘LGAN MUNOSABATINI SHAKLLANTIRUVCHI PSIXOLOGIK OMILLAR

Omonov Sherali Ibroxim o‘g‘li

Farg‘ona davlat universiteti Psixologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Odamlar hayotida pulning paydo bo‘lishi katta yutuq deb hisoblanadi. Ushbu yuqori intellektual ixtiro insoniyatga mehnat taqsimoti, kooperatsiya va kapital fenomeniga asoslangan iqtisodiy sivilizatsiyaning yangi bosqichiga o‘tishga imkon berdi.

Iqtisodiy kategoriyaga amal qiluvchi har bir mamlakat rivojlanishining asosiy vositalaridan biri pul bo‘lib, bozor iqtisodiga o‘tish va unda ish yuritishda uning o‘rni va ahamiyati yanada oshib boradi. Iqtisodiy funktsiyalardan tashqari, pul odamlarning ruhiyatiga ta’sir qiladi, uning kognitiv va xulq-atvorining ma’lum tarkibiy qismlarini o‘zgartiradi. Psixologik nuqtai nazardan, pul — bu odamlarning ongida mavjud bo‘lgan ma’lum bir vakillik, ramz bo‘lib, ularga og‘zaki, hissiy jihatdan rang-barang va taniqli tasvir shaklida subyektiv shaxsiy ma’no beradi.

Pul psixologiyasi odamlarning psixologik jihatlari va moliyaviy xulq-atvori o‘rtasidagi munosabatni o‘rganadigan muhim yo‘nalishdir. Ushbu munosabatlarni tushunish moliyaviy farovonlikka erishish va shaxsiy moliyani muvaffaqiyatli boshqarishda muhim rol o‘ynaydi.

Pulga bo‘lgan munosabatimiz turli omillar ta’siri ostida shakllanadi, jumladan:

1. **Oilaviy tarbiya va ta’lim:** biz ko‘pincha birinchi moliyaviy e’tiqodlarimiz va odatlarimizni oiladan o‘zlashtiramiz. Bunga pulni idrok etish, qarzga nisbatan munosabat, moliyaviy mustaqillik qiymatini tushunish va boshqalar. Ta’lim esa bizning moliyaviy bilim va ko‘nikmalarimizni shakllantirishda ham muhim rol o‘ynaydi.

2. **Madaniy va ijtimoiy omillar:** ijtimoiy me’yorlar va qadriyatlar, masalan, moddiy muvaffaqiyatga intilish, iste’mol madaniyati, ijtimoiy taqqoslash va maqom ramzlari bizning pul va iste’molchilarning xatti-harakatlariga bo‘lgan munosabatimizga ta’sir qilishi mumkin.

3. **Shaxsiy e’tiqod va qadriyatlar:** bizning shaxsiy qadriyatlarimiz, e’tiqodlarimiz va maqsadlarimiz pulga qanday munosabatda bo‘lishimizga ham ta’sir qiladi. Masalan, ba’zi odamlar xavfsizlik va barqarorlikni qadrlashlari mumkin, shuning uchun ular tabiatni muhofaza qilish va saqlashga moyil, boshqalari esa o‘sishga va moddiy muvaffaqiyatga erishishga intilishlari mumkin.

4. **Hissiy va psixologik omillar**: qo‘rquv, ochko‘zlik, qoniqish va norozilik kabi his-tuyg‘ularimiz moliyaviy xatti-harakatlarimiz va qarorlarimizga ta’sir qilishi mumkin. O‘z-o‘zini boshqarish qobiliyati, stress darajasi va o‘ziga bo‘lgan ishonch kabi psixologik jihatlar ham moliyaviy qarorlarimizga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi.

5. **Hayotdagi tajribalar va voqealar:** o‘tmishdagi tajribalar, shu jumladan moliyaviy yutuqlar va muvaffaqiyatsizliklar, shuningdek, turmush qurish, farzand ko‘rish, ishdan bo‘shatish yoki pensiya kabi hayotiy voqealar bizning pulga bo‘lgan munosabatimizni va moliyaviy masalalardagi xatti-harakatlarimizni o‘zgartirishi mumkin.

6. **Ijtimoiy muhit va ta’sir:** ijtimoiy me’yorlar, stereotiplar va umidlar ham pulga bo‘lgan munosabatimizga kuchli ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Masalan, iste’molchilik madaniyati va ijtimoiy taqqoslash iste’molni rag‘batlantirishi va moliyaviy qarorlarga ta’sir qilishi mumkin.

7. **O‘z-o‘zini hurmat qilish va ishonch darajasi:** o‘z-o‘zini hurmat qilish va o‘ziga ishonch darajasi pulga bo‘lgan munosabatga ham ta’sir qilishi mumkin. O‘zini yuqori baholaydigan va o‘ziga ishongan odamlar xavfli moliyaviy qarorlar qabul qilish ehtimoli ko‘proq, o‘zini past baholaydigan odamlar esa ko‘proq konservativ bo‘lishi mumkin.

Bu omillarning barchasi birgalikda pulga bo‘lgan munosabatimizni shakllantiradi va moliyaviy maqsadlarimiz, odatlarimiz va qarorlarimizni belgilaydi. Ushbu omillardan ongli ravishda xabardor bo‘lish o‘zimizni va moliyaviy motivlarimizni yaxshiroq tushunishga yordam beradi, bu esa o‘z navbatida ko‘proq o‘ylangan va ongli moliyaviy qarorlar qabul qilishimizga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Горчакова О.Ю., Ларионова А.В., Обуховская В.Б., Козлова Н.В. Исследование экономического поведения личности: связь психологических особенностей и монетарных установок // Психолог. 2021. № 5. С. 18 - 35.

2. V.M. Karimova, O.E. Hayitov, N.Sh. Umarova, Sh.I. Omonov Iqtisodiy psixologiya. Darslik. Farg‘ona: 2024. 134 b.

3. Omonov Sh.I. O‘zbekistonda reklama idrok qiluvchilar shaxsining etnopsixologik xususiyatlari: Psixol. fan. bo‘yicha fals. d-ri (PhD)... dis.: 19.00.05. – T., 2022.

SUN'IY INTELLEKT YORDAMIDA ZAMONAVIY YOSHLARDA INTELLEKTUAL KO'NIKMALARNI SHAKLLANTIRISHNING IJTIMOIY-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Ostanov Shuxrat Sharifovich
Psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Hamroyev Jasurbek Umedovich
Buxoro davlat universiteti, psixologiya mutaxassisligi magistranti

Sun'iy intellekt yordamida zamonaviy yoshlarda intellektual ko'nikmalarni shakllantirishning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari texnologiya, ta'lim va inson rivojlanishining ajoyib kesishishini anglatadi. Bugungi jadal rivojlanayotgan dunyoda sun'iy intellektning ta'lim sharoitlariga qo'shilishi yoshlarning muhim bilim qobiliyatlarini o'rganish va egallash usullarini inqilob qildi.

Sun'iy intellekt o'zining ilg'or algoritmlari va mashinani o'rganish qobiliyatlari bilan ta'lim tajribalarini individual ehtiyojlar va o'rganish uslublariga moslashtirish uchun noyob imkoniyatni taqdim etadi. Katta hajmdagi ma'lumotlarni tahlil qilish va shaxsiy fikr-mulohazalarni taqdim etish orqali SI yoshlarga zamonaviy dunyoda muvaffaqiyat qozonish uchun zarur bo'lgan tanqidiy fikrlash, muammolarni hal qilish va tahliliy ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi. Bundan tashqari, ushbu jarayonning ijtimoiy-psixologik jihatlari bir xil darajada muhimdir. Ta'limda sun'iy intellektdan foydalanish yoshlarning ijtimoiylashuvi va hissiy farovonligiga katta ta'sir ko'rsatishi mumkin. Interfaol va qiziqarli o'quv muhitini yaratish orqali SI motivatsiya, jalb qilish va o'z-o'zini samaradorligini oshirishi, o'rganish va intellektual o'sishga ijobiy munosabatni rivojlantirishi mumkin.

Bundan tashqari, sun'iy intellektning zamonaviy yoshlarda intellektual ko'nikmalarni shakllantirishga ta'siri sinfdan tashqarida. Yoshlar hayotlarining turli jabhalarida SI bilan ishlaydigan texnologiyalar bilan o'zaro aloqada bo'lib, ular raqamli asrning murakkabliklarini boshqarish uchun muhim bo'lgan raqamli savodxonlik va moslashuvchanlik ko'nikmalarini rivojlantiradilar.

SI adaptiv ta'limni rivojlantirishga yordam beradi, unda adaptiv o'rganishda ma'lumotlar qazib olish, aqlli o'qitish tizimlari, o'quv tahlillari va real vaqtda tahlil qo'llaniladi. Adaptiv ta'lim talabalar ta'lim engillashtirish uchun adaptiv ta'lim tizimiga test, ta'lim, ta'lim va amaliyot barcha jihatlarini o'z ichiga urinishlar. Adaptiv ta'lim tizimi talabalarning o'quv xatti-harakatlari to'g'risidagi ma'lumotlarni to'plashi, talabalar qobiliyatlarini tahlil qilish asosida talabalar uchun maqbul o'quv yo'lini rejalashtirishi va o'quv tarkibini onlayn o'qitish videolari sifatida surish orqali yopiq tsiklli o'quv jarayonini yakunlashi mumkin. Sinfni o'rganishdan keyin duch kelgan va hal qilinmaydigan ba'zi muammolar mavjud, SI tomonidan taqdim etilgan inson-kompyuter o'zaro ta'siri texnologiyasi o'qituvchilarga talabalar uchun onlayn savollarga javob berishda yordam berishi mumkin.

Bu 2023 yil va albatta, bizning loyihalarimiz uchun ensiklopediyaning bir necha sahifasini nusxalash uchun maktab kutubxonasi tashqarisida navbatda turishimiz kerak bo'lgan paytlar uzoq vaqt o'tdi. SIning hozirgi raqamli ta'lim tizimi bilan birlashishi ta'limning yangi g'oyasini keltirib chiqardi. Ta'limning klassik an'anaviy usullari mobil raqamli kurslardan tortib onlayn ma'lumotnomalar va virtual sinflarga qadar ta'limdagi sun'iy intellekt tomonidan butunlay o'zgartirildi.

Sun’iy intellekt va ular bilan ishlaydigan turli xil texnologik dasturlar bugungi kunda nafaqat yoshlarning bilim qobiliyatlarini shakllantirishga, balki rivojlanishiga ham hissa qo‘shmoqda.

Turli sohalarda intellektual ko‘nikmalarni oshirishda SIni muvaffaqiyatli amalga oshirishning bir nechta misollari mavjud.

1. Duolingo: Duolingo-bu individual ta’lim uslublari va taraqqiyotiga asoslangan darslarni shaxsiylashtirish uchun SI algoritmlaridan foydalanadigan mashhur til o‘rganish platformasi. Platforma foydalanuvchilarga til ko‘nikmalarini samarali yaxshilashga yordam beradigan interaktiv mashqlar, Real vaqtda fikr-mulohazalar va shaxsiy tavsiyalarni taqdim etadi.

2. IBM Uotson: IBM Uotson-bu turli xil dasturlarda, shu jumladan sog‘liqni saqlash va ta’limda ishlatilgan SI tizimi. Sog‘liqni saqlash sohasida Uotson tibbiy ma’lumotlarni tahlil qilish, tashxis qo‘yish va davolash usullarini tavsiya qilish uchun ishlatilgan. Ta’limda Uotson shaxsiylashtirilgan o‘quv tajribalarini yaratish va talabalarning ishlashi haqida tushuncha berish uchun ishlatilgan.

3. CogniFit: CogniFit-bu xotira, e’tibor va muammolarni hal qilish kabi bilim qobiliyatlarini baholash va takomillashtirish uchun sun’iy intellektdan foydalanadigan kognitiv trening platformasi. Platforma individual kognitiv kuchli va zSIf tomonlarga asoslangan shaxsiy miya mashqlari mashqlarini taklif etadi, bu foydalanuvchilarga vaqt o‘tishi bilan intellektual qobiliyatlarini oshirishga yordam beradi.

4. Grammarly: Grammarly foydalanuvchilar grammatika, tinish, uslubi va ohangi haqida Real vaqt teskari aloqa bilan ta’minlash, ularning yozuv malakasini oshirish yordam beradi, bir SI-quvvatlanadi yozish yordamchisi hisoblanadi. Platforma matnni tahlil qilish va aniqlik va muvofiqlikni oshirish bo‘yicha takliflar berish uchun tabiiy tilni qayta ishlash algoritmlaridan foydalanadi.

5. DeepMind AlphaGo: Deepmind’s AlphaGo-bu koinotdagi atomlarga qaraganda ko‘proq mumkin bo‘lgan harakatlarga ega bo‘lgan murakkab stol o‘yini go o‘yinida ajoyib muvaffaqiyatlarga erishgan SI tizimi. AlphaGo-ning ilg‘or algoritmlari va chuqur neyron tarmoqlari yuqori strategik fikrlash va qaror qabul qilish qobiliyatlarini namoyish etib, intellektual ko‘nikmalarni oshirishda sun’iy intellektning imkoniyatlarini namoyish etdi.

2016 yilda AlphaGo go jahon chempioni Li Sedolni (Boroviec, 2016) go o‘yinida 4:1 yuqori ball bilan mag‘lub etganidan so‘ng, SI bo‘yicha tadqiqotlar dunyo e’tiborini tobora ko‘proq jalb qilmoqda.

Ushbu misollar til o‘rganish, kognitiv trening, yozishga yordam berish, strategik fikrlash va qaror qabul qilish kabi sohalarda intellektual ko‘nikmalarni oshirish uchun sun’iy intellektni samarali amalga oshirishning turli usullarini ta’kidlaydi. SI texnologiyasi rivojlanishda davom etar ekan, biz intellektual rivojlanish va ta’lim natijalarini optimallashtirish uchun sun’iy intellektdan foydalanadigan qo‘shimcha yangiliklar va ilovalarni kutishimiz mumkin.

U erda SI va o‘smirlarning kognitiv qobiliyatlarini oshirish o‘rtasida tadqiqot integratsiyasini amalga oshirgan ba’zi psixolog. Ulardan ba’zilari Anjela Dakvort. Dakvort-grit, qat’iyatlilik va yutuqlar psixologiyasi bo‘yicha ishi bilan tanilgan taniqli psixolog. U o‘z tadqiqotida sun’iy intellektga alohida e’tibor qaratmagan bo‘lsa-da, uning intellektual ko‘nikmalarni rivojlantirishga hissa qo‘shadigan omillar bo‘yicha ishi SI yoshlarda o‘rganish va ko‘nikmalarni egallashni qanday qo‘llab-quvvatlashi haqida qimmatli tushunchalarni berishi mumkin.

Iordaniya Shapiro. Shapironing ishi texnologiyaning, shu jumladan sun'iy intellektning ta'lim va bola rivojlanishiga ta'sirini o'rganadi. Uning "yangi bolalik: bolalarni bog'langan dunyoda gullab-yashnashi uchun tarbiyalash" kitobida texnologiya, shu jumladan sun'iy intellekt zamonaviy yoshlarning intellektual qobiliyatlari va kognitiv rivojlanishini qanday shakllantirishi mumkinligi muhokama qilinadi.

Ta'lim siyosati va islohotlari bo'yicha mutaxassis Pasi Sahlberg ta'lim amaliyotini shakllantirish va yosh o'quvchilarda intellektual ko'nikmalarni tarbiyalashda texnologiyaning, shu jumladan sun'iy intellektning roli haqida yozgan. O'z-o'zidan psixolog bo'lmasa-da, Sahlbergning ta'lim innovatsiyalari bo'yicha tadqiqotlari va yozuvlari zamonaviy yoshlarda intellektual ko'nikmalarni oshirish uchun sun'iy intellektdan foydalanishning psixologik jihatlari haqida qimmatli tushunchalarni taklif qilishi mumkin.

Kognitiv qobiliyatlarni yaxshilashda sun'iy intellektning samaradorligi bo'yicha tadqiqot natijalari turli tadqiqotlar bo'yicha istiqbolli natijalarni ko'rsatdi. Bu erda ba'zi asosiy topilmalar:

1. Shaxsiylashtirilgan ta'lim: SI bilan ishlaydigan ta'lim platformalari shaxsiy tavsiyalar va fikr-mulohazalarni taqdim etish uchun individual ta'lim naqshlari, afzalliklari va kuchli tomonlarini tahlil qilishi mumkin. Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, shaxsiylashtirilgan o'quv tajribalari kognitiv qobiliyatlarning yaxshilanishiga, shu jumladan tanqidiy fikrlash, muammolarni hal qilish va xotirani saqlashga olib kelishi mumkin.

2. Adaptiv ta'lim: SI algoritmlari tarkib va qiyinchilik darajalarini talabaning ishlashiga qarab moslashtirishi mumkin, bu esa ularga tegishli darajada e'tiroz bildirilishini ta'minlaydi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, adaptiv ta'lim tizimlari murakkab tushunchalarni chuqurroq jalb qilish va o'zlashtirishga yordam berish orqali kognitiv ko'nikmalarni oshirishi mumkin.

3. Ma'lumotlarga asoslangan tushunchalar: SI talabalarning bilim qobiliyatlarini yaxshilash tendentsiyalari, naqshlari va sohalarini aniqlash uchun katta hajmdagi ma'lumotlarni tahlil qilishi mumkin. Ma'lumotlarga asoslangan tushunchalarni taqdim etish orqali o'qituvchilar aniq bilim zSIf tomonlarini hal qilish va umumiy ta'lim natijalarini yaxshilash uchun ta'lim olishlari mumkin.

4. Gamifikatsiya: SI bilan ishlaydigan o'quv o'yinlari va simulyatsiyalari talabalarni muammolarni hal qilish, qaror qabul qilish va ijodkorlik kabi bilim qobiliyatlarini targ'ib qiluvchi interaktiv va immersiv o'quv tajribalariga jalb qilishi mumkin. Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, gamified o'quv muhiti kognitiv qobiliyat va motivatsiyani oshirishi mumkin.

5. Virtual reallik: sun'iy intellektga asoslangan virtual haqiqat (VR) texnologiyalari fazoviy fikrlash, e'tibor va xotira kabi kognitiv funksiyalarni rag'batlantiradigan real va immersiv o'quv muhitini yaratishi mumkin. Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, VR-ga asoslangan ta'lim tajribalari amaliy, tajriba o'rganish imkoniyatlarini taqdim etish orqali kognitiv qobiliyatlarni oshirishi mumkin.

Xulosa. Sun'iy intellekt yordamida zamonaviy yoshlarda intellektual ko'nikmalarni shakllantirishning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari murakkab va rivojlanayotgan landshaftni taqdim etadi. Texnologiya tez sur'atlar bilan rivojlanib borar ekan, SI vositalari va platformalarining ta'lim sharoitlariga qo'shilishi yoshlarning bilim qobiliyatlarini qanday rivojlantirishini inqilob qilish imkoniyatiga ega.

SI shaxsiylashtirilgan o'quv tajribalarini, moslashuvchan aloqa mexanizmlarini va yoshlarning intellektual qobiliyatlarini oshirishi mumkin bo'lgan katta miqdordagi ma'lumotlarga kirishni taklif qilishi mumkin. Biroq, ushbu integratsiyaning ijtimoiy-psixologik

oqibatlarini ko‘rib chiqish juda muhimdir. SI tomonidan qo‘llab-quvvatlanadigan ko‘nikmalarni rivojlantirish yosh odamlarda yaxlit o‘sish va farovonlikni ta’minlash uchun motivatsiya, o‘zini o‘zi boshqarish, hamkorlik va axloqiy mulohazalar kabi omillarni diqqat bilan ko‘rib chiqish kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Goel, A. K., & Polepeddi, L. (2016). Jill Watson: A Virtual Teaching Assistant for Online Education. Georgia Tech Library.
2. Borowiec, S. (2016). AlphaGo seals 4-1 victory over Go grandmaster Lee Sedol Technology. The Guardian.
3. CUI, L., & LI, J. (2019). Study on Data Fields Grading Category Labeling for ERP Practical Skills Intelligent Assessment System. DEStech Transactions on Computer Science and Engineering.
4. Cui, W., Xue, Z., & ThSI, K. P. (2019). Performance Comparison of an SI-Based Adaptive Learning System in China. Proceedings 2018 Chinese Automation Congress, CAC 2018.
5. Jiahui H. Salmiza S. Yufei L. “A Review on Artificial Intelligence in Education” Academic Journal of Interdisciplinary Studies May 3, 2021.

INTELLEKTNING SHAXSIY RIVOJLANISHDAGI O‘RNI VA AHAMIYATI

Meyliyev Alpon Norqizil o‘g‘li
Toshkent shahar Aniq va Ijtimoiy fanlar universiteti Psixologiya yo‘nalishi 2-kurs magistranti

Intellekt boshqa psixologik tushunchalarga qaraganda ko‘proq bahs va tanqidlarga sabab bo‘lgan psixologik xususiyat hisoblanadi. Intellektni aniqlashga urinayotganda psixologlar bir qancha qarama-qarshi fikrlarni ilgari surishadi. 1921- yilda "Ta’lim psixologiyasi" jurnalida intellekt bo‘yicha konferensiya o‘tkaziladi. Konferensiyada yetakchi amerikalik psixologlar ishtirok etadi. V.Shtren intellektni ma’lum bir umumiy psixologik qobiliyat deb ta’riflaydi. Intellektni shaxsning yangi yashash sharoitlariga moslashuv omili deb hisoblagan. L.Polanyi esa intellektni bilim olishning o‘ziga xos psixologik turi sifatida ta’riflaydi. Piajening fikriga ko‘ra, intellekt shaxsning atrof muhitga moslashuvchanligida asosiy muvozanatni saqlovchi individual psixologik xususiyat deya ta’riflaydi. M.K.Akimovaning fikricha, intellekt shaxs intellektual faoliyatining asosini tashkil qiladi. Shaxsdagi muammoli vaziyatlarni hal etishda ham intellektual faoliyat yetakchi ahamiyat kasb etadi. E.A.Golubova bu nazariyani qullab quvvatlaydi faoliyat o‘z-o‘zini tartibga solishning intellektual samaradorligi deydi. Shunday qilib intellektning asosiy ta’rifini quyidagicha berishimiz mumkin. Shaxsning yangi sharoitlarga moslashuvining umumiy muvaffaqiyatini belgilaydigan qobiliyat intellektdir. Intellekt-idrok mexanizmi ichki harakat rejasidagi ("ongda") muammoni hal qilishda namoyon bo‘ladi. Tompson intellektni faqat soddalashtirilgan mavhum tushunchadir deb hisoblaydi va bir qator xulq-atvor xususiyatlarini umumlashtiradi. Intellektni o‘rganish bo‘yicha bir qator testlar va metodikalar ishlab chiqildi. Dastlabki intellekt testlar Bine va Simon tomonidan ishlab chiqildi.

Intellektni insonning umumiy tushunish, tahlil qilish, bilimlarni qo‘llash, muammolarni hal qilish, o‘rganish va yangi vaziyatlarga moslashish qobiliyati deb ta’riflash mumkin. Bu

kognitiv faoliyatning turli tomonlarini o‘z ichiga olgan murakkab tushunchadir. Keling intellektning asosiy jihatlarini ko‘rib chiqaylik:

Kognitiv qobiliyatlar: Bu fikrlash, idrok etish, diqqat, xotira, mavhum fikrlash, o‘rganish va muammolarni hal qilish qobiliyatlarini o‘z ichiga oladi. Kognitiv qobiliyatlar insonning ma’lumotni tushunish va qo‘llash qobiliyatini belgilaydi.

Ijodiy fikrlash: Intellekt, shuningdek, ijodiy fikrlash bilan bog‘liq bo‘lib, u sizga yangi g‘oyalarni yaratish, muammolarni innovatsion usullarda hal qilish, turli tushunchalar o‘rtasidagi munosabatlarni ko‘rish va o‘zingizni ijodiy ifoda etish imkonini beradi.

Muammoni hal qilish qobiliyati: Intellektual qobiliyat muammolarni tahlil qilish, ularning mohiyatini aniqlash, yechim strategiyasini ishlab chiqish va maqsadlarga erishish uchun samarali usullarni qo‘llash qobiliyatini ham o‘z ichiga oladi.

Moslashuvchanlik intellektual faoliyatning yangi sharoitlarga moslashish, tez o‘rganish va vaziyatga qarab o‘z xatti-harakatlarini o‘zgartirish qobiliyatini anglatadi.

Ijtimoiy intellekt: Bu jihat boshqalar bilan muloqot qilish, empatiya, boshqa odamlarning his-tuyg‘ulari va motivlarini tushunish, nizolarni hal qilish va munosabatlarni o‘rnatish qobiliyatini o‘z ichiga oladi.

Insonning intellektual qobiliyatlari uning shaxsiyatini shakllantirishda, qadriyatlari, e’tiqodlari, xatti-harakatlari va boshqalar bilan munosabatlariga ta’sir qilishda muhim rol o‘ynaydi.

Qadriyatlar va e’tiqodlar: Intellektual faoliyat shaxslarda ko‘pincha ongliroq va chuqurroq qadriyatlar va e’tiqodlarga ega. Ularni tahlil qilish va tanqidiy fikrlash qobiliyatiga ega, bu ularga axloqiy va ijtimoiy muammolarni yanada mazmunli ko‘rib chiqish imkonini beradi. Intellektual faoliyat shaxsning xatti-harakati va tanlovini belgilaydigan e’tiqodlarni shakllantirishga yordam beradi.

Xulq-atvor intellektual faoliyat shaxsning qaror qabul qilish va xatti-harakatlarini boshqarish qobiliyatiga ta’sir qiladi. Yuqori intellektga ega bo‘lgan shaxslar o‘z-o‘zini nazorat qilish, mazmunli harakatlar qilish va turli vaziyatlarda moslashishga moyil bo‘lishi mumkin. Ular o‘z harakatlarining oqibatlarini yaxshiroq tushunishlari va shaxsiy va professional maqsadlarga erishishga intilishlari mumkin.

Boshqalar bilan munosabatlar: Intellektual qobiliyatlar, shuningdek, insonning boshqalar bilan quradigan munosabatlarining turlari va sifatiga ta’sir qilishi mumkin. Intellekti yuqori shaxslar ko‘pincha ko‘proq ma’lumotli, ochiq ko‘ngil va har xil turdagi shaxslar bilan umumiy til topishga qodir. Ular mojarolarni boshqarishda yaxshiroq shuningdek, bag‘rikengroq va empatik bo‘lishi mumkin.

O‘z-o‘zini rivojlantirish: Intellekti yuqori shaxslar ko‘pincha o‘zini doimiy ravishda takomillashtirish va rivojlanishga intiladi. Ular o‘qish yangi g‘oyalar va tushunchalarni o‘rganishga ko‘proq qiziqish bildirishi mumkin, bu ularning shaxsiy o‘sishiga o‘ziga xos ta’sir etadi.

Ammo shuni ta’kidlash kerakki, intellekt shaxsning shaxsiyatini belgilaydigan yagona psixologik omil emas. Emotsional intellekt, tajriba, atrof-muhit, ta’lim va shaxsiy qadriyatlar kabi boshqa jihatlar ham shaxsiyatning shakllanishida muhim rol o‘ynaydi. Biroq intellekt shaxsning atrofdagi dunyoga moslashishi, shaxsiy va professional maqsadlariga erishish qobiliyatiga ta’sir qiluvchi asosiy psixologik omil bo‘lishi mumkin.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, shaxsning shakllanishida intellektning rolini ko‘rib chiqish uning umumiy rivojlanishi va tashqi dunyo bilan o‘zaro munosabati uchun shaxsning

kognitiv qobiliyatlari muhimligini ta’kidlaydi. Intellektual qobiliyatlar qadriyatlar, e’tiqodlar, xatti-harakatlar va boshqa shaxslar bilan munosabatlarning shakllanishiga ko‘p ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Yuqori darajadagi intellekt hayotning murakkab tomonlarini chuqurroq tushunishga yordam beradi. Bu esa shaxsning qadriyatlari va e’tiqodlari shakllanishiga ta’sir qiladi. Rivojlangan kognitiv qobiliyatlar tufayli shaxs ongli xulq-atvorni shakllantiradigan va ongli qarorlar qabul qiladigan atrofni dunyoni idrok etish va tahlil imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Bundan tashqari intellekti yuqori shaxslar ko‘pincha moslashuvchan xulq-atvor va boshqalar bilan muloqot qilish uchun samarali yechim va strategiyalarni namoyish etadilar. Ularning muammolarni hal qilish va ijodiy fikrlash qobiliyati kasbiy va shaxsiy sohalarda muvaffaqiyatli munosabatlarni rivojlantirishda o‘ziga xos ahamiyat kasb etadi.

Shunday qilib, intellekt nafaqat kognitiv qobiliyatlarni, balki umuman shaxsiy rivojlanishni ham belgilovchi muhim omil hisoblanadi. Ammo shuni ta’kidlash joizki, shaxsiyat ko‘plab omillar ta’sirida shakllanadi va intellekt ulardan faqat bittasidir. Emotsional intellekt ijtimoiy ko‘nikmalar va shaxsiy qadriyatlarni rivojlantirish har bir shaxsning o‘ziga xos shaxsiyatini shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Генетический — интеллект определяется как следствие усложняющейся адаптации к требованиям окружающей среды в естественных условиях взаимодействия человека с окружающим миром (Чарлсворз У.Р.; Пиаже Ж.).
2. Процессуально-деятельностный — интеллект рассматривается как особая форма человеческой деятельности (Рубинштейн С.Л.; Брушлинский А.В.; Венгер Л.А.; Талызина Н.Ф.; Тихомиров О.К.; Абульханова-Славская К.А. и др.).
3. Образовательный — интеллект как продукт целенаправленного обучения (Стаатс А.; Фишер К.; Фейерштейн Р.; Менчинская Н.А.; Калмыкова З.И.; Берулава Г.А. и др.).
4. Информационный — интеллект определяется как совокупность элементарных процессов переработки информации (Айзенк Г.; Хант Э.; Стернберг Р. и др.).
5. Феноменологический — интеллект как особая форма содержания сознания (Келер В.; Дункер К.; Мейли Р., Вертгеймер М.; Глезер Р.; Кэмпион Дж. и др.).
6. Структурно-уровневый — интеллект как система разноуровневых познавательных процессов (Ананьев Б.Г.; Степанова Е.И.; Величковский Б.М. и др.).

O‘SPIRINLARDAGI IJTIMOIY FOBIYA RIVOJLANISHINI KORREKSIYALASHNING PSIXOLOGIK JIHATLARI

Ro‘ziyev Umar Muzaffarovich
Buxoro davlat universiteti Psixologiya va sotsiologiya kafedrasi dotsenti

Jumladan, taniqli psixolog A.Kerpov tomonidan ishlab chiqilgan “Refleksiya darajalarini aniqlash” metodikasi bo‘yicha olingan ma’lumotlarga ko‘ra, vaziyatli refleksiya retrospektiv refleksiya hamda perspektiv refleksiya darajalari nisbatan kam miqdorda namoyon etilgan o‘spirin - yoshlar hisobga olinib ushbu guruhga kirivchi o‘spirinlar uchun

alohida trening mashg‘ulotlari dasturi tuzildi. Xuddi shunday tarzda G.S.Nikifirov, V.K.Vasilov, S.V.Firsova tomonidan ishlab chiqilgan “Emotsional holatlarda o‘zini o‘zi nazorat qilish” metodikasi hamda V.M.Chumakov tomonidan taklif etilgan “Shaxs irodaviy sifatlarni o‘rganish” metodikasi talablari bo‘yicha o‘zini o‘zi nazorat qilish ko‘rsatkichlari quyi darajada shakllangan o‘spirin – yoshlar uchun ham maxsus yo‘naltirilgan trening dasturlari ishlab chiqildi va amaliyotda qo‘llanildi. Ushbu dasturlarni qo‘llashda psixologlar kuchidan foydalanildi.

Endi, bevosita o‘spirinlarda ijtimoiy fobiya, ijtimoiy fobiya omillarini korreksiyalash dasturining tuzilishi, metodologik asoslari va mohiyati bilan qisqacha tanishtirib o‘tamiz.

Demak, shaxsning ijtimoiy fobiya jarayoni bu shaxsdagi murakkab, dinamizm darajasi yuqori bo‘lgan, tashqi ta’sirlarga nisbatan nihoyatda sezgir tizimlardan biridir. Bu holat unga shakllantiruvchi ta’sirni o‘tkazish uchun ko‘plab imkoniyatlar yaratadi. Shakllantiruvchi yondashuv ilmiy tadqiqotning amaliy ahamiyatini ham oshirishi shubhasiz. Buning uchun tadqiqotimizning diagnostik bosqichi natijalariga ko‘ra, ijtimoiy fobiya ko‘rsatkichi yuqori darajani tashkil etgan o‘spirinlar uchun rivojlantiruvchi mashg‘ulotlar tizimi ishlab chiqildi hamda o‘tkazildi. Bundan ko‘zlangan maqsad o‘spirin-yoshlarda ijtimoiy fobiya xususiyatlari hamda uni tashkil etuvchi komponentlarni rivojlantirishga xizmat qiluvchi trening shaklidagi mashg‘ulotlarni ishlab chiqish, ularning samaradorlik darajasini tekshirib, amaliyotga tadbiq etishdan iborat.

Ma’lumki, trening – o‘qitishning alohida shakllaridan biri sifatida uzluksiz kechinmalarni boshdan o‘tkazishga asoslanib, an’anaviy tarzda bilimlarni uzatish psixologik maslahat hamda psixoterapiyadan farq qiluvchi shaxslararo o‘zaro hamkorlik tajribasini anglab yetish jarayonini qamrab oladi. Ba’zida bu atamaning ma’nosini ochib berish uchun “eksperimental ta’lim” iborasi qo‘llaniladi. Bunday shakldagi ta’lim jarayonida ishtirokchilar faqatgina voqelik haqida o‘ylash va “u bilan qanday amallarni bajarish” haqida mulohaza yuritish bilan cheklanib qolmasdan, balki uzluksiz ravishda uning mohiyatini anglab boradilar.

Bugungi kunda hamma uchun umumiy qabul qilingan “trening” tushunchasi yo‘q, shuning uchun bo‘lsa kerak, psixologik amaliyotda uning ma’nosini anglatuvchi ko‘plab metod, shakl va uni anglatib beruvchi manba hamda vositalar kabi tushunchalar kelib chiqadi.

Trening termini (ingliz tilidan kelib chiqqan bo‘lib, train, training) ko‘plab ma’nolarga ya’ni: o‘qitmoq, tarbiyalamoq, (trenirovka) mashq qilmoq kabi ma’nolarga ega. Xuddi shunday ko‘p ma’nolilik treningning ilmiy talqiniga ham mos keladi.

Trening insonlarda mavjud bo‘lgan xulq-atvori va faoliyatini boshqaruv modelini qayta dasturlash vositasidir.

Trening shuningdek shaxs faolligini oshirish uchun, kasbiy bilimlarini oshirish, ko‘nikmalarini yaxshilashga yo‘naltirilgan, yoki shaxslarning maqsadli faoliyati talablariga mos keluvchi attityudlar modifikatsiyasi va jamoatning ijtimoiy xulq-atvorini tuzatish uchun zarurdir.

Psixologiya tarixida trening o‘qitishning eng keng tarqalgan shakli faol ijtimoiy-psixologik treninglardir. L.A.Petrovskaya ijtimoiy psixologik treningga ta’rif berar ekan, uni quyidagicha izohlaydi: «Trening - shaxslararo munosabatlardagi bilimlar, ijtimoiy ustanovkalar, ko‘nikma va tajribalarni rivojlantirishga qaratilgandir», shuningdek «Muloqotda kompetentlikni rivojlantirish vositasi hamdir».

Quyidagi trening davomida har bir bo‘lim bo‘yicha qilinadigan ishlar, mashg‘ulotlarning mazmunini aniqlashtirishga harakat qildik.

O‘spirinlarda ijtimoiy tashvish va ijtimoiy fobiyani davolash

Trening 1	(ota-onalar ishtirok) Guruh uchun asosiy qoidalar Ijtimoiy tashvishga sabab bo‘lgan holatlar Ijtimoiy tashvishning kognitiv-xulq-atvor modeli Davolash dasturi haqida umumiy ma’lumot monitoringi. Uy vazifasi: Monitoring va davolash maqsadlarini belgilash
Trening 2	(ota-onalar ishtiroki) O‘z-o‘zini kuzatishni ko‘rib chiqing Xavotirning uch komponentli modeli Ijtimoiy tashvishlarni uchta komponentga ajratish: umumiy foydalanish vaziyati Davolash uchun taxminlar Detektivlarga aylanish: uchta komponentni o‘rganish Uy vazifasi: hayotiy maqsadlar
3-trening	o‘z-o‘zini nazorat qilish, maqsadlar va tashvish modelini ko‘rib chiqish Nazorat buzilishlari: avtomatik fikrlarga kirish Ratsional Treningni ko‘rib chiqish Uy vazifasi
4-trening	uy vazifasini ko‘rib chiqish Kognitiv qayta qurish uchun to‘rt qadam Terapevtlarning kognitiv qayta qurishdagi roli Muammoni hal qilish uchun qadamlar Ko‘rib chiqish Uy vazifasi
5-trening	uy vazifasini ko‘rib chiqish Psixologlar ijtimoiy ko‘nikmalarni modellashtiradilar Ijtimoiy ko‘nikmalarni o‘rgatish: zaif tomonlarni aniqlash va takomillashtirish Ijtimoiy ko‘nikmalarni o‘rgatish: talabchanlik Trening va uy vazifasini ko‘rib chiqish
Trening 6	uy vazifasini ko‘rib chiqish Ijtimoiy ko‘nikmalarni o‘rgatish: ko‘nikmalarni shakllantirish bosqichlarini ko‘rib chiqish va diqqatni jamlash perspektiv olish Guruh rolini o‘ynash: kafeteryada suhbatlashish Ijtimoiy ko‘nikmalarni o‘rgatish: ko‘proq qat’iyatlilik uy vazifasi
Trening 7	Trening haqida umumiy ma’lumot va ko‘nikmalarini sharh sanaga qoplangan: bilim qayta qurish, muammoni hal qilish, ijtimoiy ko‘nikmalar Davolash asoslari: simulyastiya qilingan ta’sirlar Taxminlarni baholash: "hozir qanchalik yaxshi bo‘lishim kerak?” Ota-onangiz bilan nima qilish kerak: qo‘llab-quvvatlashga qanday kirish va bo‘lish tushunilgan Uy vazifasi

Trening 8	(ota-onalar ishtiroki) Uy vazifasini ko‘rib chiqish Kutishlarni ko‘rib chiqish: "hozirgacha nima o‘zgarishi kerak edi?” Davolashning asoslari: simulyastiya qilingan va seans orasidagi ta’sirlar Rol o‘ynash: istiqbolli olish ota-onalar va o‘smirlar rollarni almashtiradilar Qo‘llab-quvvatlash: murabbiylar jamoasi Uy vazifasi
9-14 treninglari	uy vazifasini ko‘rib chiqish Simulyastiya qilingan ta’sir №1 Simulyastiya qilingan ta’sir №2 Uy vazifasi: shaxsiy ierarxiya elementlari uchun tayinlangan trening orasidagi ta’sir
Trening 15 yoki 19	(ota-onalar ishtirok: oxirgi majlisida keyingi) Monitoring Ta’sir qilish: har bir guruh a’zosi barcha ta’sirga qaratilgan ota-onalar rioya Kutishlar va kelajakdagi rejalar; uy vazifasi
Self-Monitoring va ta’sir topshiriq treninglar 16-20	Sharh Yakuniy ta’sirlar va relapsning oldini olish Yakunlash

1-mashg‘ulot. «Salomlashish»

Maqsad: Beg‘araz do‘stona munosabatlarga erishish, guruh a’zolari o‘rtasida taranglikni yumshatish, ijobiy emotsional muhitni yaratish.

Guruh a’zolari davra bo‘lib o‘tirib oladilar.

Boshlovchi ko‘rsatmasi: «Hozir hammamiz o‘rnimizdan turib bir-birimiz bilan qo‘l berishib ko‘rishamiz. Qani kim bir daqiqa ichida guruhning ko‘pchilik a’zolari bilan salomlashib chiqishi mumkin». Biron bir kishi bilan 2-3 marta ko‘rishsangiz ham mayli. Bu mashq bajarilgandan keyin davrada turadi va boshlovchi guruhga savol beradi. «Qani diqqat bilan qarangchi, hamma bir-biri bilan ko‘rishib chiqdimi? Agarda kimda-kim biron kishi bilan ko‘rishishni esidan chiqargan bo‘lsa ko‘rishib olishi mumkin».

2-mashg‘ulot. «Mendagi kuchli xususiyatlar»

Maqsad: Insonning o‘zi haqida ijobiy fikrlashiga yordam berish, o‘ziga bo‘lgan ishonchni oshirish.

Har bir qatnashuvchi o‘zining eng kuchli xususiyatlari: nimani yoqtirish, qadrlashi haqida, ichki erkinlikni yaxshi his etish uchun nima qilishi haqida hammaga so‘zlab beradi.

Ko‘rsatma: Qanday xususiyatlar sizda yo‘q sizga xos emas, lekin ularni bo‘lishini xohlaysiz?

Siz so‘zlaringizni qo‘shtirnoqqa olmasdan, ya’ni kimdir so‘zini ta’kidlamasdan «balki», «agar», «yoki» so‘zlarini qo‘llamasdan, keskin, to‘g‘ridan-to‘g‘ri fikr bildirishingiz kerak. Buning uchun sizga 3 daqiqa beriladi.

Tinglovchilar tushunmagan so‘zlarni qaytarishni, tushuntirib berishini iltimos qilishlari mumkin, lekin o‘z fikrlarini bildirishlari mumkin emas.

Ko‘pchilik vaqtni jim turib o‘tkazish mumkin. Sizning kuchli xususiyatlarni bayon qilishingiz shart emas, bunga o‘zingizni ishonchingiz etarlidir. Qatnashuvchilarga tayyorgarlik uchun 3 daqiqa vaqt beriladi, so‘ngra birinchi odamga boshlashga ruhsat beriladi. 3 daqiqa o‘tishi bilan rahbar signal chalib birinchi qatnashuvchining vaqti tugashini bildiradi. Navbat ikkinchi qatnashuvchiga beriladi, uning ixtiyoriga ham 3 daqiqa vaqt beriladi, shu tariqa hamma qatnashuvchilarga navbat beriladi.

Shuning uchun ham bu mashq - bajarilishi davomida qatnashuvchi o‘zining kamchiligi, xatolari, sust xususiyatlari haqida gapirmasligiga e’tibor berish kerak, ya’ni o‘zini tanqid qilish, o‘zini yomonlashga barham berishi mmkin.

Demak, ijtimoiy psixologik trening – odamlarda psixoterapevtik hamda psixokorreksion ta’sir ko‘rsatish nazariyasi va amaliyoti bo‘lib, uning vositasida individning shaxs sifatida taraqqiyoti, turlicha hayotiy vaziyatlarga, shaxslararo munosabatlarga moslashuvchanligi ta’minlanadi, trening vositasida insonning muloqot doirasidagi kompetentligi oshiriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Тревожное фобическое расстройство детского возраста/ И. А. Хрущ. – Мн. БГМУ, 2004.

2. Психологик консулътация ва психокоррекстия дарслик.У.М.Рўзиев -2021

3. Рузиев У.М. Симптомы социальной фобии человека. // Вестник интегративной психологии. -Ярославль: 2022 Выпуск 24 289ст-292ст

4. Рузиев У.М. Социальные фобии: причины возникновения и влияния на поведение человека, диагноз и психокоррекция. // Вестник интегративной психологии - Ярославль: 2022 Выпуск 26 ст 192-197

5. Ro‘ziyev U.M. Xavotirli bolalar, ijtimoiy fobiya namoyon etilishining o‘ziga xos xususiyatlari. // Ta’lim va innovatsion tadqiqotlar (2022 y №6) -Buxoro: B. 337-344.

6. Ro‘ziyev U.M. O‘spirinlarda ijtimoiy fobiya rivojlanishi bilan bog‘liq holatlarning diagnostikasi va psixokorreksiyasi. // № 4, 2022 “Psixologiya ilmiy jurnali” -Buxoro: B.125-132.

7. Рузиев У.М. Социальные фобии: причины возникновения и влияния на поведение человека, диагноз и психокоррекция. // Вестник интегративной психологии - Ярославль: 2022 Выпуск 26 ст 192-197

O‘QUVCHILARDA SANOGEN TAFAKKUR NAMOYON BO‘LISHINING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Nasirdinova Soliha Ravshanbek qizi

Navoiy davlat konchilik va texnologiyalari universiteti.

Ijtimoiy-gumanitar fanlar va jismoniy tarbiya kafedrasi assistenti

Jahon ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar rivojida inson aql-zakovati va ma’naviyati asosiy muvofiqlashtiruvchi, rivojlantiruvchi omil va vosita ekanligi tobora namoyon bo‘lmoqda. Bu esa, o‘z navbatida yuqori saviyaga ega mutaxassislarni, mehnat bozorida raqobatbardosh va innovatsion ta’lim muxitida hamkorlikdagi faoliyatga qodir pedagogik kadrlarni tarbiyalash

muammosini yanada dolzarblashtirmoqda. Milliy tiklanishdan milliy yuksalish sari rivojlanish yo‘lini tanlagan Yangi O‘zbekistonda mamlakatni modernizatsiya qilish, ijtimoiy-iqtisodiy jihatdan barqaror rivojlantirish uchun yuqori malakali kadrlar tayyorlash sifatini oshirish, inson kapitalini mehnat bozori talablari asosida rivojlantirish, ta’lim jarayoniga raqamli texnologiyalar va zamonaviy usullarni joriy etish, xalqaro standartlar asosida yuqori malakali, kreativ va tizimli fikrlaydigan, mustaqil qaror qabul qila oladigan kadrlar tayyorlash, ularning intellektual qobiliyatlarini namoyon etishi va ma’naviy barkamol shaxs sifatida shakllanishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish asosiy strategik vazifalar sifatida belgilangan. Bunda oliy ta’lim muassasalarida malakali mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirishga xizmat qiluvchi mexanizmlarni takomillashtirish dolzarb muammo hisoblanadi.

“Tafakkur (arab. - fikrlash, aqliy bilish) - predmet va hodisalarning umumiy, muhim xususiyatlarini aniqlaydigan, ular o‘rtasida ichki, zaruriy aloqalar, qonuniy bog‘lanishlarni aks etadigan bilishning ratsional bosqichi”. Mamlakatimiz olimlari tomonidan tafakkur va uning ko‘rinishlari (ijodiy, mantiqiy, badiiy-estetik, axloqiy, ekologik, mustaqillik, tarixiy)ga doir bir qancha tadqiqotlar amalga oshirilgan bo‘lsa-da, biroq umumta’lim maktabi o‘quvchilarida sog‘lom tafakkurni rivojlantirish muammosi alohida tadqiq etilmagan. Ehtimol, mazkur holat sog‘lom fikr yuritish tafakkurning barcha shakllariga taalluqli, deb qarash nuqtayi nazari bilan bog‘liqdir. Respublikamizda sog‘lom tafakkur masalasining pedagogik jihatlarini tadqiq etishga urinish S.Ataxonova tomonidan nashr ettirilgan maqolalarda o‘z ifodasini topgan. Biroq tadqiqotchi tomonidan “sog‘lom tafakkur” tushunchasiga berilgan ta’rif va tavsiflar ancha bahstalab ekanligini qayd etib o‘tish joiz. Masalan, tadqiqotchining “Tafakkur innovatsion ta’lim dasturida” nomli maqolasida sog‘lom tafakkur ilmiy-pedagogik ta’rifga ko‘ra, quyidagi bir necha muhim bo‘g‘inlar - sog‘lom tafakkur tushunchasi; zarur ijtimoiy muhit tushunchasi; pedagogik maqsad va natija tushunchasi; sog‘lom turmush va turmush tarzi tushunchasi kabilardan iborat bo‘lishi qayd etib o‘tilgan. Mazkur bo‘g‘inlar sog‘lom tafakkur tushunchasining mazmun-mohiyatini to‘liq ochib berish imkonini bermaydi. Shu bilan birga, maqola so‘ngida xulosa sifatida “sog‘lom tafakkur” tushunchasiga berilgan ta’rifni boshlang‘ich asos sifatida qabul qilish mumkin: sog‘lom tafakkur kishilarning o‘z salomatligi (jismoniy, ma’naviy-ruhiy - ta’kid bizniki)ni asrashga yo‘naltirilgan o‘ylari, ongi, shuuri, hissiyotlari, axloqi, estetik qarashlari, g‘oyalari, sa’y-harakatlari va ular natijasi hisoblanadi.

Adabiyotlar tahlili. Sanogen tafakkur muammosi vatanimiz va qator xorijlik olimlar tomonidan tadqiq etilgan. Ular asosan sanogen tafakkurning mohiyati, tabiati va uni rivojlantirish mexanizmlarini tadqiq qilishga alohida e’tibor qaratmoqda. Mazkur ilmiy tadqiqot ishlarida asosan muammoning nazariy-falsafiy, ijtimoiy va psixologik jihatlari keng miqyosda o‘rganilgan. Mualliflar o‘z asarlarida sanogen tafakkurning individual shakllariga, uning elementlarini shakllantirishning o‘ziga xos usullariga e’tibor berishadi. Shaxs ijtimoiy munosabatlar jarayonida o‘z xatti-harakatlarini, his-tuyg‘ularini, kayfiyatini nazorat qilishi kerak. Buning uchun u o‘zini chuqurroq anglashi lozim. Har bir inson nafaqat o‘zining his-tuyg‘ularini va xatti-harakatlarini nazorat qilishi, balki muayyan qoidalarga muvofiq fikrlash tarzini ham nazorat qila olishi kerak. Mazkur holat bilan bog‘liqlikda pedagog-psixolog olimlar fikrlashning ikkita turini ajratib ko‘rsatishadi: sanogen va patogen fikrlash.

Sanogen tafakkur (lotincha: “sanus” – sog‘lom va yunon tilida – “genezis” - rivojlanish) his-hayajon, ichki kechinmalar, fikrlarni va emotsiyalarni boshqaruvchi, sog‘lomlashtiruvchi tafakkur. Patogen fikrlash bu insonning salomatligiga zarar yetkazuvchi salbiy qarashlar yig‘indisi bo‘lib, u shaxsning o‘z-o‘zi va shaxslararo munosabatlar jarayonida vujudga keladigan

emotsional beqarorlik va ichki nizolar bilan izohlanadi. Sanogen tafakkurning nazariy va amaliy asoslarini ishlab chiqqan professor Yu.M.Orlov insonning ruhiy salomatligi masalasiga to‘xtalib, quyidagi fikrni bildirib o‘tadi: “Sanogen tafakkur yuritish hayot falsafasining, ong va tana salomatligining eng ishonchli yo‘llaridan biridir. Ushbu metodika yangi hissiy-aqliy odatlarni yuqori darajada o‘zlashtirishga imkon beradi, o‘tmishdagi patogen fikrlash tajribasini to‘playdi. Sanogen tafakkur inson ongini sog‘lomlashtirishning samarali usuli hisoblanadi. Ya’ni, insonning hayotiy faoliyati davomida yuzaga kelgan inqirozli holatlarini ruhiy qo‘llab-quvvatlash yordamida, hissiy-emotsional o‘z-o‘ziga ta’sir ko‘rsatish orqali bartaraf etish usuli”.

Rus akademigi I.P.Pavlov ta’biri bilan aytganda - fikrlash tufayli inson «borliqning hokimiga» aylangan bo‘lsa, xayvonlar abadiy «tabiat quli» bo‘lib qolaverdilar. Shuning uchun tafakkur voqelikni bavosita, so‘z yordami bilan umumlashgan tarzda aks ettirish jarayoni hisoblanadi. Atrof-muhitdagi hodisaning tashqi ifodasi sezgi, idrok, tasavvur prosesslarida yorqin, obrazli tarzda, turli alomatlari, fazoviy joylashishi va harakatida aks etadi. Tafakkurda esa inson ularning murakkab bog‘lanishlarini anglab yetadi. Tafakkur – inson psixik faoliyatining yuksak formasi bo‘lib, inson tajribasida, sezgi, idrok va tasavvur asosida vujudga kelgan va taraqqiy qilib boradi. J.Piajening qarashlariga ko‘ra, shaxsning rivojlanish davrlaridan 3-davr ya’ni rasman operasiya davri (11-15 yoshni) aynan o‘smir yoshli o‘quvchining komillikka, mustaqillikka, keng tafakkur yuritishga o‘tish bosqichidir. Komillikni shakllantirishda avvalo, sanogen tafakkurni rivojlantirish masalasi qo‘yiladi. Komillik-o‘quvchini o‘z salomatligini asrash va o‘z faoliyatini jamiyat ravnaqi, ezgulik sari yo‘naltirish, shuningdek zamonaviy hayotda mavjud bo‘lgan turli tibbiy, ekologik, ijtimoiy, iqtisodiy tahdidlardan o‘zini muhofaza qilish bilimi va malakalari majmuasidan iboratdir.

K.Rodjersning ta’kidlashicha, insonning barcha harakatlari qandaydir bir umumlashtiruvchi motiv asosida yuzaga keladi va amalga oshiriladi. Mazkur motivni u faollashuvga moyillik va rag‘bat- deb ataydi. Rus psixolog olimi P.Ya.Galperinning fikriga ko‘ra, tafakkur bu oriyentirlash - tadqiqot faoliyati, oriyentirovka jarayoni, ya’ni oriyentirovka - bu jarayon, oriyentirovka - faoliyatidir. Olim psixologiya fani intellektual masalalarni yechishda sub’yektning tafakkurga oriyentirovka qilish jarayonini o‘rganishdan iborat deb tushuntiradi.

A.V.Petrovskiyning qarashlaridan ma’lumki, shaxsning taraqqiy etishi, sog‘lom bo‘lishi, sanogen tafakkurining rivojlanishida interindivid (faoliyatda shaxslarning sub’yektiv munosabatlari) shaxslararo munosabatlarning ta’siri muhim ahamiyatga ega bo‘lib, unda metaindivid ya’ni (atrofdagi kishilarning “hissasi”) ijtimoiy muhit katta ta’sir ko‘rsatadi. L.C.Vigotskiy shaxsning ijtimoiy hayotida tafakkurning ahamiyatini: “Tafakkur hissiy bilish endi yetarli bo‘lmay qolgan yoki hatto ojizlik qilib qolgan joyda boshlanadi. Tafakkur sezgi, idrok va tasavvurlarning bilish bilan bog‘liq bo‘lgan ishlarini davom ettiradi va rivojlantiradi” – degan qarashlar bilan izohlagan

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Alimbayeva Sh.“O‘smirlar o‘quv faoliyatida xavotirlanish namayon bo‘lishining psixologik xususiyatlari” nom dis T.: 2012,- B.149.

2. Выготский Л.С. Психология развития человека. – М.: Изд-во Смысл; Изд-во Эксмо, 2005. –С.665.

3. Гальперин П.Я., Психологии творческого мышления// Вопросы психологии. Г.1982 – № 5

4. Davletshin M.G., Abduraxmonov F.R. “Qadimgi Sharq mamlakatlarida psixologik fikr taraqqiyoti”. – T.: 1995. –B.26.

5. Шибутани Т. Социальная психология. М.: Феникс, 2002. – С.544.

6. Эллис А. Гуманистическая психотерапия: Рационально-эмоциональный подход/Пер.с англ.-СПб.:Изд-во Сова; М.: Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2002. – С.272.

7. Моросанова В.И. Индивидуальная саморегуляция и характер человека // Вопр. псисол. –М, 2007,- С 59-68.

SHARQ OLIMLARINING AXLOQIY ME’YOR BORASIDAGI FIKRLARI HAMDA O‘SMIRLIK DAVRIDA DESTRUKTIV XULQ-ATVOR SHAKLLANISHINING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

O‘tamurodov Samandar G‘ulom o‘g‘li

Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti Psixologiya (faoliyat turlari bo‘yicha) mutaxasisligi 2-bosqich magistranti

Inson xulqida jamiyatda qabul qilingan me’yor va mezonlar ijtimoiy taraqqiyot jarayonida shakllangan, ijtimoiy taraqqiyot omillaridan biriga aylangandir. Ushbu me’yor va mezonlar nafaqat ijtimoiy barqarorlikka, balki individning o‘zini ham ruhiy barqarorlik va taraqqiyoti uchun zarurdir. Jamiyatda axloqiy ma’naviy madaniy xulq ko‘rinshlari shakllanish, ushbu talablar darajasidan og‘ish masalalari qadimdan allomalarimiz tomonidan alohida e’tibor berib kelingan.

Axloqiy me’yorlardan og‘ish muammolari, Abu Nasr al Forobiyning «Baxtga erishuv yo‘lini ko‘rsatuvchi kitob”, “Baxtga erishuv haqida”, “Davlat arbobining hikmatlari”, “Fozil odamlar shahri” singari asarlarida ko‘tarilgan. Alloma o‘z qarashlarida fazilatga juda katta o‘rin beradi. Arastuga o‘xshab, u ham fazilatlarni ikki qismga fozoil nutqiya aql-idrokka asoslangan fazilatlar va fazoil xulqiya xulqiy fazilatlarga ajratadi hamda ularning o‘rtalik xususiyatlarini ta’kidlab o‘tadi. Buyuk vatandoshimizning fikricha, insonga uni go‘zal amallar qilish uchun yo‘naltiradigan odat mahsuli bo‘lmish yetuk xulq lozim. Xulqning yaxshiligi xatti-harakatlarda me’yor qay darajada saqlangani bilan bog‘lanadi.

Yana bir sharq allomasi Abu Rayhon Beruniy o‘z asarlarida insonlar va xalqlarning ijobiy yoki salbiy urf-odatlari, xulq-atvorining shakllanishida tabiiy muhitning hamda jug‘rofiy omillarning ahamiyatini ko‘rsatib berdi. Ibn Sinoning axloqiy qarashlari asosan “Axloq ilmiga doir risola», “Burch to‘g‘risida risola”, “Nafsni pokiza tutish to‘g‘risida risola”, “Adolat haqida kitob”, “Turar joylardagi tadbirlar” singari asarlarida va o‘z zamondoshlari bilan olib borgan munozara-yozishmalarida o‘z aksini topgan.

Yusuf Xos Hojib tomonidan inson xulq atvoriga nisbatan o‘ziga xos yondashuvda yaxshi xulq ham, yomon xulq ham, ikki xil bo‘lishi mumkin: tug‘ma va ijtimoiy muhit natijasida shakllangan xulq. Yusuf Xos Hojib axloqiy-falsafiy qarashlari bugungi kunda ham o‘z qadrini yo‘qotmagan, chunki u umuminsoniy, ma’naviy negizlarni o‘rgatadi. Allomaning o‘gitlariga tayangan holda biz ham yosh avlodni shunday ruhda tarbiyalashimiz lozim. Zero, jamiyatda axloq odob yo‘qolsa jamiyatda ma’naviy jihatdan kambag‘al insonlar ommasi vujudga keladi. Xitoy faylasufi Syunzaq va qadimgi yunon faylasufi Aflotun insonda buzg‘unchilik sari undovchi xususiyatlar mavjud ekanligi ta’kidlaganlar.

Insondagi destruktiv xulq tabiati xozirga qadar psixologiya fanida xali yaxshi o‘rganilmagan muammolardan biri sanaladi. Bu muammoning shakllanishi XX asrda paydo bo‘lgan. Bu boradagi psixologik yondashuv shaxsning og‘ishgan xulqidagi alohida ko‘rinishlarini ijtimoiy psixologik tafovutini ajratishga asoslangan.

Destruktiv xulqning barcha ko‘rinishlarida insonning ma’lum bir ximoya reaksiyalari sifatida yuzaga kelsada biroq nerv sistemasida buzilishlar bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin. Destruktiv xulq bolalikdagi salbiy emosional kechinmalar, ota onaning bolaga nisbatan emotsional sovuqqonligi natijasida zarur vaqtlarda ulardan yetarli darajada mehr muhabbatga ega bo‘lmaganligi, nasliy omillar bo‘lishi ham mumkin.

Bundan tashqari quyidagi sabablar ham alohida e’tibor talab qiladi:

•Psixik sog‘lomlik holati hayot davomida qo‘zg‘ovchi omillar ta’sirida o‘zgarib turishi mumkin;

•Jismoniy sog‘lomlik holati hayot davomida keskin yomonlashish mumkin. Natijada inson hech qanday qonun qoidalarga bo‘ysunishni xohlamay qoladi;

•Kasbiy sohada muvaffaqiyatsizliklar. Bu holatlarda inson o‘zining noto‘kisligini , qo‘yilgan talablarga javob bera olmasligini his etadi. Natijada o‘z o‘ziga baho berish darajasi pasayadi, ijtimoiy mavqeini yo‘qotadi, o‘ziga bildirilgan e’tirozlarni adolatsiz deb qabul qiladi.

•Maishiy moddiy muammolar;

•Alkogol yoki narkotik moddalarni iste’mol qilish.

O‘smirni turmush sharoiti (jismoniy va ruhiy kamchiliklari, yetimlik va hokazo). Ko‘pchilik holatlarda o‘smir o‘z “shaxs” strukturasini boshqa muhitda topmoqchi bo‘ladi. Atrofdagilarni nasihatlari uni battar jahlini chiqaradi, o‘zlarini o‘ta “bilimli” qilib ko‘rsatib, e’tiborini jalb qiladi. Ozg‘in, past bo‘ylik o‘g‘il o‘smirlar, rivojlanishida orqada qolgan o‘smirlalr, atrofdagilarga kichkina, moslashmagan bo‘lib ko‘rinadi. Va shu muhtojlikni sezgan holda, himoyada agressivlikni namoyon qiladi. Bunday xulq o‘z-o‘ziga ishonmaslik, atrofdagilarga shafqatsizlarcha muomala qilishga olib keladi.

Bunday muammolar o‘smirni rivojlanishiga salbiy ta’sir qiladi. O‘sib kelayotgan organizm tashqi tushunmovchiliklar bilan atrof muhitni har xil his etadi. Deviant tipdagi o‘smirlar o‘z atroflaridagi normal tipdagilar bilan munosababatlarda ularga salbiy ta’sir qilishadilar.

O‘smirlarning bir qismi ishlashni, o‘qishni xohlamay, yaxshi hayot kechirishni, ko‘p pul, hatto oltin, tilla bo‘lishini xohlaydilar. Boshqalar o‘z xohishini, “onaga sovg‘a qilish”, “uni himoya qilish” bilan ifoda etadilar. Lekin boshqa tamondan badjahillikni, jinoyatga qo‘l urushlarni namoyon qiladi. Bochkaryova G.G.ning nazariy tadqiqotlarida muloqotni bayoni, savol-javoblar usullari ishlatiladi.

Shaxsning kamol topishida va uning xulqiga ijtimoiy va biologik omillarning ta’sir kuchi hamisha bir xil bo‘lavermaydi. Inson ruhiy xususiyatlarining rivojlanishi, hayotda o‘z o‘rnini topa olish, uning Vatan, xalqning ravnaqi yo‘lida og‘ishmay, e’tiqod bilan xizmat qilish, iymonli bo‘lishi, insonni shaxs darajasiga ko‘taradi. Bunday sifatlarning ro‘yobga chiqishi tarbiyaga bog‘liq bo‘ladi.

Demak, ta’lim – tarbiya muassasalaridan tashqari tarbiyaviy ta’sirlar, ya’ni kundalik ijtimoiy voqeliklarning shaxsga ko‘rsatayotgan ta’siri, ularni ijtimoiy psixologik, ilmiy, nazariy va amaliy o‘rganishga ehtiyoj ortib bormoqda. Ijtimoiy hayotning turli jabhalari shaxsga ayniqsa o‘smirlarga, albatta o‘z ta’sirini ko‘rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Kamolova, S. (2022). Bilimli yoshlar, tarbiya ishi, tashkilot va psixologik asoslar. Pedagogik-psixologik va zamonaviy ta’lim jurnali, 2 (2).
2. Камолова, Ш. Ў., & Мунарова, Р. (2010). Уровни совершенство личности. Исследователь научный журнал.–Қозоғистон, 5(49), 100-105.
3. PULATOV SH.N. XIX asr oxiri - XX asr boshlarida Hindistondagi ijtimoiysiyosiy vaziyat. Academic Research In Educational Sciences. Volume 1. 2020 468-474 P.
4. Po‘latov, Sh.N., Rabindranat Tagorning Hindiston ilm-ma’rifatga qo‘shgan xissasi.// “SCIENCE AND EDUCATION” Scientific journal Volume 1, Special issue 2020 136-144 P.
5. Po‘latov, Sh.N., Hindistonda pedagogik ta’limning rivojlanish bosqichlari. //“SCIENCE AND EDUCATION” Scientific journal Volume 1, Special issue 2020 21-27 P.
6. Saidov S.A., Ibn al-Muqaffaning islom tarjima san’atiga qo‘shgan hissasi. // “Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences” Scientific journal Volume 1, 2021. 332-336 P.
7. http://genderi.org/

АКМЕОЛОГИЧЕСКИЕ МЕХАНИЗМЫ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ТВОРЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ ЛИЧНОСТИ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ

Даукеева Айдын Оралбаевна
Нукусский государственный педагогический институт
PhD, доцент кафедры психологии

Развитие личности происходит в процессе деятельности. Как известно, личность развивается и проявляет свою сущность в деятельности, формируясь в ней, приобретая творческие свойства и качества и в то же время, оказывая преобразующее воздействие на саму деятельность.

Но в начале любой деятельности должны лежать мотивы, побуждающие личность к деятельности. Пока субъект не осознает, хотя бы в общих чертах, основные цели и у него не будут сформированы мотивы, он не может осуществлять эту деятельность. Мотив влияет на характер деятельности: определяет энергию, меру усилий, степень добросовестности, уровень активности в движении к результату, психологическое состояние субъекта. Следовательно, эффективность деятельности напрямую зависит от того, какие ценности побуждают человека, какова мотивация его труда. Мотив деятельности является внешним выражением потребности, которая, в свою очередь является пусковым механизмом деятельности. В нашем исследовании нас интересует профессиональная (в частности педагогическая деятельность), поэтому направленность акмеологической компетентностиименно на профессиональную деятельность и является одним из механизмов, побуждающих будущего учителя к совершенствованию в этой деятельности. С.Л.Рубинштейн под направленностью личности понимал некоторые динамические тенденции, которые в качестве мотивов определяют человеческую деятельность, сами, в свою очередь, определяясь ее целями и задачами. Направленность включает два взаимосвязанных момента: предметное содержание, обозначающее определенный предмет

направленности; напряжение, определяющее источник направленности.

А.Н.Леонтьев, развивая идеи С.Л.Рубинштейна, ядром личности называл систему относительно устойчивых, иерархизированных мотивов как основных побудителей деятельности. Одни мотивы (смыслообразующие), побуждая к деятельности, придают ей личностный смысл и определенную направленность, другие играют роль побудительных факторов. Распределение функций смысло-образования и побуждения между мотивами одной деятельности позволяет понять главные отношения, характеризующие мотивационную сферу личности, т.е. увидеть иерархию мотивов.

Труд эффективен лишь при наличии смысла деятельности. Смысл - это основание для оценки человеком значимости профессиональной деятельности лично для себя. Зрелой личности свойственен постоянный поиск смысла жизни, труда. Ценностные ориентации, идеалы превращаются в смыслы для конкретного человека лишь будучи индивидуально эмоционально окрашенными. Совокупность смыслов (смысла жизни, смысла профессии) образуют систему личных духовных ценностей человека, его индивидуальное профессиональное кредо. Помимо помощи в определении смысла профессии будущему учителю музыки необходимо дать установку на постоянный поиск все новых смыслов в своей профессии. По нашему мнению, именно направленность на профессию обеспечивает стремление будущего учителя к достижению *акмеологической компетентности.* Следует изложить точку зрения А.А.Деркача, который считает, что настоящий профессионализм не может возникнуть у человека, занимающегося только одной избранной деятельностью. Высокий профессионализм, хотя и не возможен без развития у человека специальных способностей, выработанных в условиях конкретной деятельности, а также соответствующих знаний и умений, но важнейшим условием его достижения является и мощное развитие у индивида общих способностей и превращение общечеловеческих ценностей в его собственные ценности, что означает нравственную воспитанность личности.

По нашему мнению акмеологическая компетентность будущего учителя определяется нами как единство теоретической и практической готовности и способности будущего учителя квалифицированно осуществлять профессиональную деятельность. Данное понятие раскрывается через совокупность профессиональных умений, реализация которых обеспечивает соответствующий им уровень результативности деятельности специалиста в процессе решения профессиональных задач. Исходя из сказанного, можно выделить следующие элементы акмеологической компетентности:

- специальная и профессиональная компетентность в области преподавае- мого предмета;
- методическая компетентность в области способов формирования знаний и умений учащихся;
- психологическая компетентность в сфере общения;
- аутопсихологическая компетентность в области самоанализа.

Профессионализм будущего учителя сочетает в себе педагогическую, психологическую, исследовательскую компетентность, основанную на умении самостоятельно обобщать и систематизировать полученные знания. Педагогическая деятельность синтезирует в себе весь комплекс педагогических и специальных знаний, взаимообусловленность поставленной задачи и средств ее разрешения. Именно специфичность деятельности будущего учителя, ее многоплановость и многопрофильности

требует от студента большой и кропотливой работы по овладению профессиональными знаниями и умениями и для того, чтобы этот процесс был успешен, необходима устойчивая мотивация на профессию.

В связи с этим, будущему учителю, необходимо осознать собственные профессионально значимые личностные особенности, с тем, чтобы адекватно и активно проявить их в учебной, а затем профессиональной деятельности. Поскольку самоактуализация может осуществляться и как спонтанный, и как управляемый процесс, необходимо вооружить студентов знанием как этим процессом управлять - через самопознание к самопроявлению. При управляемости используется деятельностный подход, поскольку присутствуют все ее компоненты: цель (профессиональное саморазвитие); мотивы (достижение успеха в учебной и профессиональной деятельности); способы достижения цели (обучение); результаты (приобретение опыта профессионального саморазвития).

Таким образом, профессиональная самоактуализация выступает как механизм акмеологической компетентности будущего учителя, направленный на осознание своих собственных профессионально значимых особенностей и активное проявление их в процессе профессиональной подготовки, а затем и в профессиональной деятельности.

Список использованной литературы:

1.Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. -М.: Просвещение, 1977.-304 с.

2. Маркова А.К. Психология профессионализма. - М., 1996. - 308 с.

3.Рубинштейн С.Л. Проблемы общей психологии. -М.: Педагогика, 1976.-416 с.

4. Леонтьев А.А. Деятельность и общение //Вопросы философии. -1979.-№1.-С.121-132.

5. Деркач А.А. Методолого-прикладные основы акмеологических исследований. - М., 1999. - 392 с.

ВЛИЯНИЯ ЛИЧНОСТНЫХ ОСОБЕННОСТЕЙ НА РАЗВИТИЕ ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО СТРЕССА

А. Даукеева

Кафедра Психологии НДПИ им. Ажинияза PhD, доцент

Х. Сайдахметова

2-я степень магистрант педагогики и психологии

В научных исследованиях, посвященных проблемам стресса, непрерывно растет интерес к изучению вопросов взаимосвязи личностных особенностей с характером стрессовых реакций, их типом и интенсивностью.

Известно, что реакция человека на экстремальные воздействия, восприятие и оценка этого воздействия как вредного, нежелательного фактора обусловливаются не столько врожденными, биологически закрепленными механизмами, сколько всем комплексом свойств индивида, сформировавшихся в процессе развития и деятельности данной личности в определенной среде. От этих свойств личности зависит тип индивидуально-психологической реактивности данного человека в той или иной

ситуации, характер доминирующих поведенческих реакций в условиях психологического стресса.

Накоплено немало ценных наблюдений о роли человеческой индивидуальности в результативности выполнения разных задач в стресс-ситуациях. Установлено, что на одно и то же стресс-воздействие разные индивиды реагируют не одинаково по степени подверженности воздействию и по типу наблюдаемого эффекта. Тип реагирования и направленность поведения в этих условиях существенно зависит от индивидуальных особенностей личности. Роль интеллектуальной деятельности в развитии психологического стресса и эмоций находит все большее признание.

В серии исследований под руководством Р.Лазаруса была убедительно показана определяющая роль интеллектуальной оценки в возникновении и снижении стрессовых реакций. Один и тот же стимул (фильм) вызовет или не вызовет стрессовую реакцию в зависимости от того, какова ориентация зрителя по отношению к отображаемому событию. Если события в фильме рассматриваются как неопасные, то стресса не возникает. Если же они истолковываются как опасные и зритель при этом не занимает беспристрастной позиции наблюдателя, тогда возникает стресс. Ценность полученных результатов определяется не только тем фактом, что на оценку опасности стимула можно влиять, но и то, что "интеллектуальные оценки лежат в основе возникновения стресса...".

Значение интеллектуальных особенностей и, в более широком плане, личностных качеств индивида, (мотивационнопотребностных, волевых, темпераментальных и др.) в возникновении, развитии и проявлении психологического стресса в настоящее время не вызывает сомнения у исследователей. И в то же время именно особенности взаимосвязи характеристик эмоциональной реактивности и личности, роль личностной детерминации в развитии стресса являются наименее изученными вопросами и привлекают к себе повышенное внимание.

Отмечается интерес к врожденным, генетическим детерминированным биологическим факторам, обусловливающим психологическую индивидуальность человека, особенно в связи с проблемой деятельности человека-оператора в сложных, экстремальных, стрессогенных условиях. Именно в таких ситуациях выявляется способность к формированию реакций, адекватных условиям деятельности, определяется устойчивость к стрессогенному воздействию. Эта способность проявляется в скорости первичного приспособления организма к влиянию возникших стрессовых условий, в длительном поддержании компенсаторных реакций на эти условия, что обусловливается силой нервной системы, и в адекватной перемене образа действий, что определяется свойством подвижности нервных процессов.

Одним из способов адекватной адаптации к стресс-ситуации может являться обучение новому навыку, устраняющему конфликт, "рассогласование". Другой формой реакции может быть активное, волевое подавление воспринятой информации, "неприятие" ее в личностном плане (то есть психологическая защита личности). Адаптация к психологическому стрессу, ее продолжительность, определяется фактором психологической выносливости (устойчивости) личности. Формой психологической защиты, а следовательно и формой ответного поведенческого реагирования, может являться полное или частичное отключение от реальности обстановки с психологической реактивностью или "смещением активности".

Формы ответного реагирования вырабатываются личностью через процессы оценки, предвидения, решения, приспособления. Они различаются по скорости и продолжительности развития и находятся в зависимости от индивидуальных психологических и нейрофизиологических характеристик личности. Всем этим и определяется индивидуальный характер психологического реагирования разных индивидов а стандартных эмоционально-стрессовых ситуациях.

С позиции оценки оперативной способности человека в эмоционально-дезорганизующей ситуации (то есть в условиях "острого" психологического стресса) огромное значение принадлежит способности данного человека осуществлять сложные, специализированные виды деятельности вопреки таким эмоциогенным помехам. Это определяется типологической характеристикой личности, способностью ее к эмоциональной изоляции от всего "вне контекстуального", к подавлению возникающих психологических помех, к устойчивости по отношению к различным ситуационным изменениям. По существу это уже является проявлением психологической адаптации к змоционально- стрессорному воздействию. Но продолжительность данной фазы может чрезвычайно резко различаться в зависимости от личностей, психологической ориентации, функциональных особенностей нервной системы индивидов, характера самого воздействия. Поэтому между первым и вторым этапами развития эмоционально-стрессовой реакции в ее психологическом содержании нет четкой грани, а состояние психической дезадаптации, то есть третий этап эмоционально-стрессовой реакции, может при определенных условиях развиваться непосредственно за стресовоздействием как следствие острого психологического стресса. В этом и состоит отличие эмоции от эмоционального (психологического) стресса.

Состояние психической дезадаптации может быть также следствием сильных положительных эмоций, хотя такие случая гораздо более редки, чем психологическая дезадаптация от воздействия негативных эмоции.

"Таким образом, - делает заключение В.А.Бодров, - особенности проявления психологического стресса определяются экстремальностью воздействия. Но само понятие экстремальности должно определяться не в физических параметрах внешнего стимула, а в психологических, пока еще не поддающихся квантификации категориях предела личностной психической адаптации к этому воздействию". Проблема личностной детерминации уровня психологического стресса явилась предметом ряда исследований. Основанием для специального изучения этой проблемы послужили данные о личностной дифференциации в зависимости от степени выраженности и, особенно, устойчивости уровня психофизиологической активации или психической напряженности в условиях сложной деятельности. Многими исследователями отмечалось, что специфичность реагирования в стрессе обуславливается не только характером внешней стимуляции, но и психологическими особенностями субъекта. Исследователь этой проблемы Р.Лазарус пишет: "вследствие индивидуальных различий в психологической конституции отдельных личностей любая попытка объяснить характер стрессовой реакции, основываясь только на анализе угрожающего стимула, была бы тщетной".

Он также отметил, что определение неблагоприятности стимула, условий, событий требует, чтобы это воздействие соотносилось со структурой и функцией того объекта (ткань, орган, индивид, личность), на который оно направлено. Применительно к

психологическому стрессу степень вредности или неблагоприятности стимула также зависит от характера психологической структуры личности.

Список использованной литературы:

1. Э. Миронов Стресс.- Москва Санкт-Петербург, 2003.- стр 10

2. Чирков Ю.Г Стресс без стресса. - М.: РИС, 1988.-стр 176

3.Бодров В.А. Информационный стресс: Учебное пособие для вузов. - М. 2000. - стр 352.

HARBIY XIZMATCHILARGA PSIXOLOGIK XIZMATDA QO‘LLANADIGAN KORREKSION TRENING DASTUR

To‘ymurodov Abdurahmon Shuhrat og‘li

Buxoro davlat universiteti

Psixologiya va sotsiologiya kafedrasi tayanch doktoranti

Biz bilamizki, alohida olingan shaxs muammosini ko‘plab fanlar o‘rganadi. Psixologiya, xususan harbiy psixologiya ham shunday fanlar sirasiga kiradi. Har qanday faoliyatda, jumladan, harbiy faoliyatda kishilarning psixologik xususiyatlari katta rol o‘ynaydi. Faoliyatga tirik mavjudotning (jumladan, insonning ham) o‘z ehtiyojlarini qondirish maqsadida atrof-muhit bilan bo‘ladigan o‘zaro ta’sirlashuv jarayoni sifatida qaraladi yoki boshqacha qilib aytganda, insonning moddiy va ma’naviy qadriyatlarni yaratishga yo‘naltirilgan, yakunlangan xatti-harakatlar tizimiga faoliyat deyiladi.

Uning maqsad, motiv va vositalari faoliyatning ichki tashkil qiluvchilari hisoblanadi. Shuning uchun ham aynan faoliyat shaxs va ijtimoiy muhit o‘rtasidagi ta’sirlashuvning asosi hisoblanadi. Tashqi muhitning ta’siri shaxsning mohiyatini tashkil etadi. Ma’lumki, shaxs faoliyatdagina rivojlanadi va o‘zini namoyon qiladi.

Harbiy jamoa faoliyatining ishonchliligi va samardorligi haqida shuni aytish mumkinki, u inoqlik, o‘zaro bir-birini tushunish, o‘zaro munosabat ko‘nikmalari kabilarga bog‘liq. Kelishmovchilik, bir-biriga nisbatan shubha, umumiy ishdagi har bir kishining o‘rni va rolini noto‘g‘ri tushunish kabilar jamoaviy faoliyat samaradorligini pasaytiradi.

Harbiy faoliyat o‘ziga xos o‘zaro munosabatlar (qat’iyatlik, subordinatsiya), shuningdek, insonlarning katta kuch sarflashlari bilan xarakterlanadi.

Harbiy psixologlar qanday yordam berishadi.

Harbiy psixologlar o‘z bemorlarini turli xil tashvishlar va buzilishlar uchun baholaydilar va davolashadi. Harbiy psixologlar odatda davolaydigan shartlarga quyidagilar kiradi

- Qayg‘u
- Shikastlanishdan keyingi stress buzilishi (TSSB)
- Moddadan foydalanish
- O‘z joniga qasd qilish fikri
- G‘azabni boshqarish
- Stressni boshqarish

Harbiy psixologlar insonning harbiy karyerasining har bir bosqichida asosiy rol o‘ynashi mumkin. Misol uchun, armiya psixologi ishga yollangan odam bilan uchrashishi mumkin, u

hatto o‘z karyerasini boshlashga ruxsat berilmasdan turib, yollangan kishi o‘zi boshlamoqchi bo‘lgan hayot turini boshqarish uchun etarlicha barqaror yoki yo‘qligini aniqlashi mumkin.

Harbiy psixologlar askarni joylashtirish paytida ham yordam berishi mumkin. Ular chet elga sayohat qilish natijasida boshdan kechirgan tashvishlar, jangovar stress va oilaviy muhim voqealar, masalan, tug‘ilgan kunlar, bayramlar, maktab o‘yinlari va boshqalarni o‘tkazib yuborish tufayli ruhiy tushkunlik bilan yordam berishi mumkin.

Askar uyga qaytganida, ular ruhiy tushkunlik yoki travmadan keyingi stress buzilishi (PTSD) ni boshdan kechirishlari mumkin. Harbiy psixolog turli xil davolash usullarini taklif qilishi mumkin, masalan, kognitiv xatti-harakatlar terapiyasi (CBT) va / yoki dori. Yangi dori-darmonlarni boshlash yoki to‘xtatishdan oldin har doim shifokor bilan maslahatlashing.

Harbiy psixologlar yordam beradigan boshqa usullar

Harbiy psixologlar harbiylarga bemorlarni davolashdan tashqari boshqa yo‘llar bilan ham yordam berishlari mumkin. Ba’zilar askarlar bajaradigan missiyalar bo‘yicha tadqiqot olib boradi yoki tahlil qiladi. Ular hayotni saqlab qoladigan tartiblarni yaratishga yordam berish uchun tinchlikni saqlash va insonparvarlik usullarini o‘rganishlari mumkin.

Harbiy psixologlar taktik psixologiya deb ataladigan narsani ham o‘rganishlari mumkin. Taktik psixologiya - bu askarlarning jang paytida qo‘llaydigan taktikasini o‘rganadigan fan. Xususan, asosiy e’tibor odatda askarlarning dushmanni muzlatib qo‘yishiga yoki dushmanning hujum qilish istagini yoki qobiliyatini kamaytiradigan har qanday boshqa faoliyatda qatnashishiga olib keladigan harakatlariga qaratiladi.

Harbiy psixologlar foydali bo‘lishi mumkin bo‘lgan yana bir soha - bu kasbiy psixologiya sohasida. Harbiy psixologlar harbiylarga ko‘proq xilma-xillikka erishishda yordam berishi mumkin, shu bilan birga irqiy yoki jinsiy kamsitish va tajovuz holatlarini kamaytirishi mumkin. Misol uchun, harbiy psixologlar harbiy xizmatdagi ayollarga ba’zan dushman bo‘lgan ish joylarida mazmunli martaba olib borishda yordam berishlari mumkin.

Kasbiy psixologiyani targ‘ib qilish uchun harbiy psixologlar, shuningdek, giyohvandlikka duchor bo‘lishi mumkin bo‘lgan askarlarni, shuningdek, jangda yarador bo‘lganlarni reabilitatsiya qilishda yordam berishi mumkin.

RATSIONAL PSIXOTERAPIYA- usulining mohiyati shundaki, mutaxassis mijozning ongiga murojaat qilib, uni ishontiradi va atrofdagi haqiqatga, vaziyatga, voqealarga to‘g‘ri munosabatda bo‘ladi. Ekstremal vaziyatda, inson hayotini keskin o‘zgartirib yuborgan voqea sodir bo‘lgan taqdirda, bilish jarayonlari buziladi va his-tuyg‘ular ta’siri ostida bo‘lgan kishi nima sodir bo‘lganligi haqida noto‘g‘ri xulosalar chiqarishi mumkin.

PSIXOLOGIK BRIFING - ekstremal vaziyatni yoki psixologik travmani boshdan kechirgan odam bilan bir martalik, yarim tizimli psixologik suhbat. Ko‘pgina hollarda, brifingning maqsadi jabrlanuvchiga u bilan sodir bo‘lgan voqeani tushuntirish va uning nuqtai nazarini tinglash orqali unga etkazilgan psixologik zararni kamaytirishdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Avezov O.R.. Экстренная психологическая помош в экстремалних ситуациях. Вестник интегративной психологии 4 (№. 21), 32-39.

2. A.Sotib-Oldiev «Harbiy pedagogika» Sharq nashriyoti, Toshkent 2009 y.

3. Avezov O.R. Mental Status and Behavioral Reactions in Emergency and Extreme Emergencies.

TALABALARDA ILMIY TADQIQOTCHILIK MADANIYATINI SHAKLLANTIRISH MUAMMOSI

Raxmatullaev Farhod Baxtiyor o‘g‘li
O‘zMU “Umumiy psixologiya” kafedrasi o‘qituvchisi

Ma’lumki, zamonaviy ta’limning maqsadi - bu nafaqat bo‘lajak mutaxassislarni malakasini yangi, ilg‘or, innovatsion bilimlar bilan oshirish, balki ularda bo‘lajak kasbiga oid ma’lumotlarni mustaqil ravishda topa olish va ularni tahlil qila olish shuningdek, maxsus bilimlardan oqilona foydalana olishga o‘rgatishdir. Raqobatbardosh kadrlar deganda biz, jamiyatning istalgan sohasida samarali ishlay oladigan, kutilmagan vaziyatlarga tez moslasha oladigan, ijodiy fazilatlari shakllangan yetuk shaxsni tushunamiz. Raqobatbardosh, yetuk shaxslarni shakllantirish uchun, bo‘lajak mutaxassislarni ilmiy izlanishga, mustaqil ilmiy tadqiqot olib borishga tayyorlash ishlari, hozirgi oliy ta’lim oldida turgan dolzarb vazifalardan biri sanaladi.

Tadqiqotchi B.Ye.Yesipov psixologik mazmunga ko‘ra, talabalarning o‘quv va ilmiy-tadqiqot faoliyati - mantiqiy, intuitiv, evristik fikrlashni aks ettiruvchi hamda intellektual tarkibiy qismlarini birlashtirishga asoslangan, ijodiy o‘zini o‘zi anglash, o‘z-o‘zini rivojlantirish, o‘z-o‘zini tarbiyalash kabi sifatlar bilan tavsiflanadi. Bundan tashqari, uslubiy, intellektual, ijodiy kompetensiyalar bir tomondan, talabalarning kundalik intellektual va ijodiy faoliyatini ta’minlaydigan zarur shartlardan biri bo‘lsa, ikkinchi tomondan esa, bu ilmiy tadqiqotchilikka asoslangan bilimlarning natijasidir.

I.P. Pidkasistiyning aytishicha, ilmiy-tadqiqot faoliyati – bu darslarda va darsdan tashqari mashg‘ulotlarda, talabalarning bilish faoliyatini tashkil etishning samarali usullaridan biridir. Mazkur jarayon davomida talabalarda muammolarni aniqlash, turli manbalardan ma’lumot to‘plash, muammoni kuzatish, tajriba o‘tkazish, tahlil qilish, solishtirish, taqqoslash, ilgari surilgan farazlarni muhokama qilish hamda bilimlarni umumlashtirish kabi ko‘nikmalar shakllanadi. Aynan shu holat, talabalarda tizimli fikrlay olish, muammoni hal qilish kompetensiyasi, axborot va kommunikativ ko‘nikmalarini rivojlantirish uchun, muhim asoslardan biri sanaladi. Darhaqiqat, ilmiy-tadqiqot ishlari davomida talabalarda kasbiy qiziqish, o‘z ishining natijalari uchun mas’uliyat, o‘z-o‘zini tahlil qilish va o‘z-o‘zini rivojlantirish kabi fazilatlar rivojlanadi. Ular ilk bor me’yoriy-metodik, ilmiy adabiyotlar bilan ishlashni o‘rganadilar. Xuddi shu masalada fikr bildirgan A.G.Kyazovaning yozishicha, talabalarda ilmiy tadqiqotchilik madaniyatini shakllantirish ishlari quyidagilarga asoslanishi kerak:

– O‘z ustida mustaqil ishlay olish ko‘nikmalarini shakllantirish, o‘z oldiga maqsad qo‘ya olish, rejalashtirish, belgilangan vazifalarga erisha olish, ishning borishini tahlil qilish, o‘z ishini tanqid qila bilish;

– Bilishga qaratilgan motivatsiyani rivojlantirish, o‘z bilimini kengaytirish, real muammoni o‘rganish;

– O‘quv jarayonini ilmiy tadqiqot elementlari bilan to‘ldirish;

– Umumiy va kasbiy bilimlarning chuqur egallash;

– Mehnatsevarlik, maqsadlilik, faollik, vijdonlilik, o‘z fikrini himoya qila olish va hokazo. Demak, ushbu ilmiy yondashuvga muvofiq, talabalarning ilmiy-tadqiqotchilik faoliyatini o‘quv jarayoniga joriy etish, tadqiqotlar olib borish faoliyati samaradorligini yanada oshiradi.

Mohiyatan, insonning o‘zini rivojlantirish qobiliyati bu – uning tanqidiy kuzatishi natijasidir. Shu bois ham, o‘quv jarayonida tanqidiy fikrlash samarali sanalib, u talaba tasavvurida yangi elementlarni yaratadi va ularni ijtimoiy ijod subyektiga aylantiradi.

Pedagog I.F.Xarlamovning so‘zlariga ko‘ra, talabalarda ilmiy tadqiqotchilik madaniyatini shakllantirish va uning bosqichlari quyidagilarda o‘z aksini topadi:

– 1-bosqich: talabalarda o‘z-o‘zini tarbiyalash ko‘nikmalarini shakllantirish, refleksiv va empatik qobiliyatlarni rivojlantirish, ularga o‘zini tuta olish texnikasini o‘rgatish; qadriyatli-motivatsion va ilmiy tadqiqotga bo‘lgan ehtiyojini qo‘llab-quvvatlash;

– 2-bosqich: talabalar shaxsida subyektiv ijodkorlik ko‘nikmalarini rivojlantirish. Ya’ni o‘z-o‘zi ijodiy va innovatsion anglash, o‘z-o‘zini rivojlantirish va o‘zini o‘zi rivojlantirish;

– 3-bosqich: talabalarning kasbiy o‘zini o‘zi belgilash bilan bog‘liq qobiliyatini, kasbiy ilmiy madaniyatini ro‘yobga chiqarish;

– 4-bosqich: o‘quv va ilmiy faoliyatda o‘z-o‘zini anglash, o‘z-o‘zini rivojlantirish, o‘z-o‘zini tarbiyalashning shaxsiy modellarini amaliy tadbiq etish. Qayd etilgan sifatlar, talabalarda ilmiy dunyoqarash, ichki madaniyat, faollik va mustaqillik kabi xususiyatlar rivojlanishini ta’minlovchi psixologik asoslardir.

B.T.Lixachevning so‘zlariga ko‘ra, talabalarning ilmiy-tadqiqot ishlari tizimini tashkil etish va rivojlantirishning asosiy vazifalari:

– O‘quv fanlari va talabalarning ilmiy-tadqiqot ishlari integratsiyasini ta’minlash;

– O‘qitish jarayonida talabalarni ijodiy, ilmiy va pedagogik mehnatga tayyorlash;

– Talaba yoshlarning shaxsiy ijodiy qobiliyatlarini o‘rganish va uni yangilash;

– Talabalarni ilmiy faoliyatga bo‘lgan ishtiroki natijalarini oshirish;

– Ilmiy-pedagogik faoliyatga qiziquvchi iqtidorli yoshlarni saralash;

– talabalarning ilmiy tadqiqot qobiliyatlarini shakllantirish va rivojlantirish. Bizningcha, talabalarni ilmiy tadqiqotchilikka o‘rgatishning ilmiy -uslubiy jihatlari, quyidagilardan iborat bo‘lishi lozim:

– O‘quv jarayonidagi ilmiy-tadqiqot ishlari;

– O‘quv jarayonini to‘ldiradigan ilmiy-tadqiqot ishlari;

– Ta’lim jarayoniga parallel ravishda ilmiy-tadqiqot ishlari.

– Diplom ishlari;

– Individual tadqiqot ishlari;

– Amaliyotda bajariladigan ishlar;

– Mavzular bo‘yicha ilmiy konspektlarni bajarish;

– Ilmiy to‘garaklar;

– Talabalarning ilmiy jamiyati;

– Seminarlar, konferensiyalar, simpoziumlar, ilmiy va tadqiqot tanlovlarida faol ishtirok etish. Ana shu ishlar tufayli, talabalarda ilmiy tadqiqotchilik madaniyati, olingan empirik natijalarni modellashtirish va tahlil qila olish ko‘nikmalari tez rivojlanadi.

Xulosa qilib aytganda, bo‘lajak soha egalarida ilmiy tadqiqotchilik qobiliyatini shakllantirish nafaqat, ijodiy kompetensiyalarning shakllanishiga zamin yaratadi balki, ilmiy tadqiqotchilik faoliyatiga tegishli shaxsiy, kasbiy, intelllektual xususiyatlarning yuzaga chiqishiga keng xizmat qilar ekan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Үесипов Б.П. Самостоятельная работа учащихся в процессе обучения / Б.П.Есипов. М.: Логос, 2002. – 284 с.
2. Князева А. Г. Принципы развития творческого потенциала студентов в условиях университетского образования // Вестник ВГУ. Серия: Проблемы высшего образования. - 2019. - №1. - С.46-49.
3. Лихачев Б.Т. Л65 Философия воспитания: спец. курс / Б.Т. Лихачев. – Гуманитар. изд. центр ВЛАДОС, 2010. – С.85.
4. Педагогика. Харламов И.Ф. Учебник. Опубликовано в Литература. 29 Сен 2013. – С.56.
5. Пидкасистый П.И. Самостоятельная деятельность учащихся в обучении: Единство и особенности овладения учащимися знаниями и методами самостоятельной познавательной деятельности. / П.И.Пидкасистый, В.И.Коротяев. М.: Педагогика, 2012. – 183 с.

TALABALARNI KREATIVLIGINI SHAKLLANTIRISHNING IJTIMOIY-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Ostanov Shuhrat Sharifovich
Buxoro davlat universiteti dotsenti
Oripova Maftuna Umid qizi
Buxdu 2-kurs magistranti

XXI asr axborotlar oqimi davrida ijtimoiy hayotimizning barcha jabhalariga, shu jumladan ta’lim-tarbiya sohasiga ham ko‘plab yangiliklar kirib kelmoqda. Ushbu yangiliklar bilan bir qatorda ularni yorituvchi yangi tushunchalar ham bizning ilmiy tilimizda qo‘llanilishi kuzatilmoqda. Jumladan pedagogika, ya’ni ta’lim-tarbiya sohasida keyingi 20-yil ichida quyidagi tushunchalar keng qo‘llanilmoqda va bizning ilmiy tilimiz iste’molida keng ishlatiomoqda: pedagogik texnologiya, ilg‘or texnologiya, ilg‘or tajribalar, innovatsiya va innovatika, pedagogik neologiya, praksiologiya, aksiologiya, innovatsiya va innovator, interaktivlik, strategiyalar, gumanistik pedagogika, liberalizatsiya, ta’limda axborot kommunikatsion texnologiyalar, tarbiya jarayonida texnologiyalar,. Biz shular orasida “kreativlik” tushunchasiga alohida to‘xtab o‘tmoqchimiz. Bu tushuncha so‘nggi yillarda ta’lim-tarbiya jarayonlarida ma’lum darajada qo‘llanilmoqda. Lekin bu tushunchaning mazmun va ma’nosini tahlil etishga hamda insonlarda kreativlikning hakllanganlik darajasini aniqlashga doir qator tatqiqotlar olib borilgan. Ayniqsa bunday izlanishlar psixologiya sohasida keng rivojlangan. A.Y. Agafonov, Y. Lotman, V. Rudnev, G.S. Batishev, M.M. Baxtin, D.B. Bogoyavlenskaya, V.M. Vil’chek, V. Dil’tey, V.N. Drujinin, D.A. Leont’ev, A.Maslou, A.A. Melik-Pashaev, I. Meyerson, A.Y. Ponomarev, M. Rorbax, S.L. Rubinshteyn, V. Frankl, R. Yakobson singari olimlar shular jumlasidandir.

Asosiy qism. Jamiyatdagi zamonaviy o‘zgarishlar ta’lim jarayonini doimiy takomillashtirishni taqozo etmoqda. Ta’lim muassasasining vazifasi yuqori texnologiyalar va yangi muammolar dunyosida hayotga har tomonlama tayyor shaxsni shakllantirishdir. Bugungi kunda ijodkorlikdan faol foydalanadigan, jamiyat va texnologiyalardagi barcha o‘zgarishlarga tezkorlik bilan javob bera oladigan o‘qituvchilarga talab yuqori. Oliy o‘quv yurtlari o‘qituvchisi

talabaning potensialini ishga solishi kerak, bu har bir talabaning yutuqlarini sifat jihatidan yangi darajaga olib chiqishga, uning individual ijodiy qobiliyatlarini ochib berishga yordam beradi. Talabani ijodiy kreativ fikrlashga o‘rgatish uchun o‘qituvchi o‘zi mahoratga ega bo‘lishi kerak. Shunda u talabaning aqliy faoliyatini boshqarishi, undagi ijodiy faollikni rag‘batlantirishi mumkin bo‘ladi. Mavjud o‘quv dasturlari va bo‘lajak o‘qituvchilarni tayyorlashga yondashuvlarni tubdan o‘zgartish zarur, shunda o‘qituvchilar o‘zlari ham kreativ fikrlashni o‘rganadilar. Shuning uchun tayyorgarlik jarayonida asosiy e’tiborni nafaqat o‘quv materialini taqdim etishga, balki talaba, bo‘lajak o‘qituvchi kreativlikni rivojlantiradigan sharoitlarni shakllantirishga qaratish kerak. Ta’lim tizimida subyekt-subyekt munosabatlari birinchi o‘ringa chiqishi kerak. Mavjud pedagogik texnologiyalarni jiddiy islohot qilmasdan, rivojlantirmasdan bu masalalarni hal etib bo‘lmaydi. Kreativlikni samarali rivojlantirishga qaratilgan ta’lim texnologiyalari fikrlash jarayonlarini rag‘batlantiradi, ma’lumotlarni tahlil qilish va umumlashtirish qobiliyatini shakllantiradi va o‘z xulosalarini chiqaradi. Bugungi kunda bo‘lajak o‘qituvchilarning kreativ fikrlashini rivojlantirishni quyidagi pedagogik metodlar va texnologiyalar yordamida amalga oshirish mumkin. Ularning ajralmas xususiyatlari orasida quyidagilar mavjud: ijodkorning ijodiy qobiliyatlarini aniqlash va amalga oshirish; ijtimoiy taraqqiyotning zamonaviy tendensiyalariga mos ravishda shakllangan tizimli harakatlar to‘plami.

Ijodkor shaxsning shakllanishini shaxsning o‘zaro mos tarzda bajarilgan ijodiy faoliyat va ijodiy mahsulotlarni yaratish borasidagi rivojlanishi sifatida belgilash mumkin. Ushbu jarayonning sur’ati va qamrovi biologik va ijtimoiy omillar, shaxsning faolligi va kreativ sifatlari, shuningdek, mavjud shart-sharoit, hayotiy muhim va kasbiy shartlangan hodisalarga bog‘liq. Zamonaviy sharoitda pedagogning kreativlik sifatlariga ega bo‘lishi taqozo etadi. Shaxsning kreativligi uning tafakkurida, muloqotida, his-tuyg‘ularida, muayyan faoliyat turlarida namoyon bo‘ladi. Kreativlik shaxsni yaxlit holda yoki uning muayyan xususiyatlarini tavsiflaydi. Kreativlik iqtidorning muhim omili sifatida ham aks etadi. Qolaversa, kreativlik zehni o‘tkirlikni belgilab beradi, “talabalar e’tiborini ta’lim jarayoniga faol jalb etishni ta’minlaydi”.

Xorijiy mamlakatlarda barcha sohalarning mutaxassislari kabi o‘qituvchilar ham o‘zlarida kreativlik sifatlari mavjudligi va uning darajasini aniqlab boradi. Buning uchun ular E.P. Torrens tomonidan 1987-yilda asoslangan va shaxsning kreativ tafakkurga egaligini aniqlovchi testdan o‘tadi. Mazkur test shaxs kreativligi va uning darajasini ijodiy faoliyatni tashkil etishdagi faollik, tezkor fikrlash, o‘ziga xos (orginal)lik va takomillashganlik kabi mezonlar bo‘yicha baholash imkoniyatini yaratadi. Ta’limdagi hozirgi sharoit texnika oliy o‘quv yurtlarida bakalavrlarni tayyorlash jarayoniga o‘zining yangi talablarini qo‘yishi bilan tavsiflanadi. Bu talablar olingan maxsus bilimlarning o‘zi, bitiruvchini raqobatbardosh kadr sifatida shakllanishi uchun yetarli bo‘lmasligini ko‘rsatmoqda. Shaxsning individualligini yorqin ko‘rsatib bera oladigan va ijodiy qobiliyatlarini namoyon qila oladigan salohiyatlarini rivojlantirish talab etilmoqda. Bular hozirgi vaqtda, oliy o‘quv yurtlarida bakalavrlarni o‘qitishda asos qilib oladigan, o‘quv jarayonini yangilashni boshqaruvini ta’minlovchi bir necha asosiy me’yoriy hujjatlarda o‘z aksini topmoqda. Oliy o‘quv yurtlarida bo‘lajak bakalavrlarni tayyorlash jarayonida o‘qitiladigan fan doirasida yuqorida keltirilgan muammolar o‘ziga xos ahamiyat etadi. Ular nafaqat amaliyotda, o‘z bilim, malaka, ko‘nikmalarini qo‘llay biladilar, balkim, kasbiy faoliyatida yuzaga keladigan muammoli vaziyatlarda o‘ziga xos texnik yechim va nostandart qarorlarni qabul qilishi bilan ajralib turishlari kerak.

Kreativlik uchun to‘siq bo‘lishi mumkin bo‘lgan omillar. Biz ko‘p hollarda, ijodiy fikrlashdan qochishga urinamiz, pirovardida esa, boshi berk ko‘chaga kirib qoladi. Bunday to‘sqinlik qiluvchi omillarga quyidagilarni misol qilib keltirish mumkin:

1. Qoidalarga bir tomonlama amal qilish.
2. Amaliylikka haddan tashqari berilish.
3. O‘yin-bu ish emas (aqliy o‘yin ijodni rag‘batlantiradi).
4. Men “jiddiy” insonman.
5. Xilma-xillikdan qochish.
6. “Xato qilish yomon!”.
7. “Men ijodiy shaxs emasman”.

Jamoa bo‘lib ishlashdagi kreativlik. Masalalar yechimini olishda jamoa bo‘lib ishlash ko‘proq qo‘llaniladi. Jamoa bo‘lib ishlashda kreativlik qanday ko‘rinishda namoyon bo‘ladi? Jamoaviy ijodiy muhitni shakllantirishda. Turli yosh, jins va soha vakillarini o‘ziga qarab olgan, uncha katta bo‘lmagan, guruhlar samaraliroq sanaladi. Biroq, ma’lumki, jamoa bo‘lib ishlashning o‘ziga xos yutuqlari va kamchiliklari mavjud bo‘lib, yutuqlariga quyidagilar kiradi:

• Ko‘pchilik ko‘p miqdordagi bilim zaxiralariga ega bo‘lishi;

• G‘oyalarni amalga oshiruvchilarning o‘zlari, uni ishlab chiqarishda ishtirok etsa, g‘oyalarni tushunish, qabul qilish oson bo‘lishi;

• Izlanuvchanlik maydonining kengligi;

• Tavakkal qilishlarni jiddiy baholay olish imkoniyati;

• G‘oyani yana rivojlantirishning guruh uchun yengil kechishi.

Jamoa bo‘lib ishlashning o‘ziga xos kamchiliklariga quyidagilarni misol qilib keltirish mumkin:

• Guruhning ijodiy natijaga kelishi uchun ko‘p vaqt sarflanishi;

• Ishtirokchilar ko‘pchilik oldida o‘z g‘oyalarini bayon qilishga tortinishlari;

• Guruh tomonidan bo‘lgan “bosimning” g‘ayri oddiy g‘oyalarni o‘rtaga tashlanishiga xalaqit berishi;

• Guruh yetakchiligini qo‘lga kiritgan shaxsning o‘z fikrini o‘tkazishga bo‘lgan intilishi;

• Haqiqatan innovatsion g‘oyalarning murosasozlik tufayli qadrsizlanishi yoki umuman rad etilishi.

Yuqorida ta’kidlangan kamchiliklarni bartaraf etish uchun turli-tuman usul va texnikalar o‘ylab topilgan. G‘oyalarni topish jarayoni. Odatda, yangi g‘oyalarni maqsadli yo‘naltirilgan holda izlash quyidagi bosqichlarni qamrab olishi kerak:

1. Mavzuni, izlanish yo‘nalishini aniqlash.

• Tahlil (material to‘plash, izlanish ko‘lami, o‘z-o‘zini tahlil qilish, tashqi muhit tahlil, vaziyatlarni taqqoslash)

• Qo‘yilgan masalani shakllantirish (asosiy tushunchalarni almashtirish, istiqbolni kengaytirish, so‘zlar o‘rniga obrazlarni tanlash, “Nimaga?” degan savolga javob topishga urinish, mavzuga bo‘lgan talablar)

2. G‘oyalar oqimini ochish.

• Xalaqit beruvchi to‘siqlarni yengib o‘tish;

• G‘oyalar to‘plamini topish;

• G‘oyalarni takomillashtirish yoki o‘zgartirish.

3. Eng yaxshi g‘oyalarni identifikatsiyalash.

• Tanlov;

• Aniqlashtirilgan g‘oyalarni qayta ishlash;
• Baholash;
• Hujjatlashtirish;
• Afzal yo‘nalishlarni belgilab olish;
4. G‘oyani amalga tatbiq etish.

Shaxsning ijodiy motivatsiyani qo‘llaganligi - qiziquvchanlik, ijodiy qiziqish, ijodiy yutuqlar, peshqadamlikka va o‘z kamolotiga intilishdir. Kreativlik bu - xayoliy qarash; baho bera olish qobiliyatidir. Demak, bu tushunchani biz bemalol pedagogning individual qobiliyatiga kirita olamiz.

Xulosa. Bugungi kunga kelib kreativlik nafaqat psixologlarning, balki pedagoglarning diqqat e’tiborini tortmoqda. Bu tushuncha ilmiy adabiyotlarda keng qo‘llanilmayotgan bo‘lsa ham bu tushunchani ma’lum darajada pedagogik iste’molga kiritishga doir harakatlar ko‘zga tashlanmoqda. Manbalarda kreativlik ijod bilan bog‘liq holda o‘rganiladi va tushuniladi. Ijodkorlikning psixologik jihatlari haqida fikrlar bildirilib, bilim asosan fikr yuritish va tasavvur qilish bilan bog‘liq holda tahlil etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. 2017–2021-yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasi. O‘zR Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi PF-4947-sonli farmoni.

2. Рындак В. Г. Педагогика креативности: монография / В. Г. Рындак. - М.: Издательский дом “Университетская книга”, 2012. С.- 284.

3. Кречетников К. Г. Проектирование креативной образователной среды на основе информационных технологий в вузе. Монография / К. Г. Кречетников. – М. : Госкоорцентр, 2002. С.- 296.

4. Каримова М.Н. Проблемы и перспективы преподавания предмета “Технология” в общеобразовательных школах // Вестник Академии наук и образования. 2019. №2-2 (56).

5. Ибрагимова Г.Н. Формирование культуры креативного мышления у будущих учителей в системе непрерывного образования // Образование через всю жизнь: непрерывное образование в интересах устойчивого развития. 2014. №2.

TA’LIM TIZIMIDAGI RAHBAR KADRLARNING BOSHQARUV FAOLIYATI VA UNING MAZMUNI

Turaxonov Abdukarim Eshkuziyevich
Surxondaryo viloyati Pedagoglarni yangi metodikalarga o‘rgatish milliy markazi o‘quv jarayonini tashkil etish bo‘limi boshlig‘i, PhD, dotsent.

Zamonaviy psixologiya va uning bugungi yutuqlari, xalq ta’limi tizimidagi rahbar kadrlarning boshqaruv mahorati va harakatlarining samaradorligini yana bir bor tekshirish zaruriyatini. Qolaversa, hozirgi kunda ta’lim tizimining modellarini qayta ko‘rib chiqish, kasbiy kompetentsiya muammolarini o‘rganish, ta’lim rahbari faoliyatiga qo‘yiladigan asosiy talablarni o‘zgartirish vazifasi o‘ta dolzrab vazifalardan biri sifatida qaralmoqda. Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan qator yoshlar ta’lim-tarbiyasiga oid islohotlar tufayli, yurtimiz kelajagi uchun

yuqori malakali mutaxassislarni, yuksak intellektual, ma'naviy-axloqiy salohiyatga ega bo'lgan yoshlarni tarbiyalash ishlariga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Ta'kidlash joizki, xalq ta'limi tizimidagi rahbarlarga xos eng muhim ijtimoiy-psixologik xususiyat bu – boshqaruvga bo'lgan kompetentlik sanalib, u orqali davlat va davlat ravnaq topadi shuningdek, yangicha yashash va yangicha hayot tarzi amalga oshiriladi. Ushbu dolzarb vazifalar ta'lim sohasidagi rahbar shaxslar faoliyati bilan uzviy bog'liq sanalib, uni ijtimoiy-psixologik jihatdan tadqiq etish o'ta ahamiyatli hisoblanadi. Qolaversa, zamonaviy rahbar va uning boshqaruv uslubi, davlat xizmatidagi rahbar shaxslarga xos xarakterologik xususiyatlar, novator rahbarga quyiladigan talablar, samarador boshqaruv tizimi, tashabbuskor rahbar kabi masalalarga bag'ishlangan yangi mahalliy psixologik tadqiqotlar, rahbar kadrlar sohasini qayta isloh qilish, jamiyat boshqaruvini modernizatsiya qilish ishlarida ilg'or g'oyalar sifatida xizmat qilishi tabiiydir. Hozirga qadar boshqaruvda rahbar imkoniyatlari va muvaffaqqiyatli rahbar masalalariga oid xarizmatik, transformatsion, o'zgaruvchan yetakchilik, tuzatuvchan yetakchilik kabi yondoshuvlar mavjud bo'lib, ularda innovatsion rahbar xulq-atvoriga xos ko'plab ijtimoiy – psixologik xususiyatlar majmui tavsiflangan. Biroq, biz maqsadimizga mos ayrim tadqiqotlar mazmuniga e'tibor qaratmoqchimiz.

V.G.Gryazeva-Dobishinskayaning aytishicha, ta'lim tizimidagi rahbarlar faoliyati, hozirgi ijtimoiy-psixologiya uchun, yangi tadqiqot g'oyasi sanalib, uni ilk bor tadqiq etgan olimlar sifatida Dj.Kadjemi, D.S.Dayl, E.Y.Lesser, T.L.Tomas, A.G.Vas, R.L.Daft, E.D.Sheyn hamda D.K.Xarres kabilarni tan olish mumkin. Mualliflar asosan, ta'lim rahbarlarining jamiyat o'zgarishlariga bo'lgan munosabati va yangiliklarga moslasha olish qobiliyati masalalariga ko'proq e'tibor qaratishgan.

P.S.Gluxova namunali rahbar faoliyatining o'ziga xosliklari borasida tadqiqotlar olib borib, unga shunday ta'rif beradi: "innovatsion rahbar tashkilotdagi o'zgarishlarni to'liq qo'llab-quvvatlaydi, tashqi sodir bo'layotgan o'zgarishlar uchun javobgarlikni o'z zimmasiga olib, ishni bajarishda o'z jasoratini namoyish etadi. Shuningdek, boshqalar tomonidan berilgan taklif va mulohazalarni qabul qiluvchi, ularni qayta ishlovchi shaxsdir. olishga tayyorligiga jasorat va ishonchni namoyish etadi. Demak, bunday rahbarlar qaysi soha bo'lmasin doim yangilikni istovchi, uni qo'llab-quvvatlovchi, novator shaxslardir. Yuqoridagi fikrlardan farqli o'laroq, innovatsiya moyil rahbarlar oldindan strategiyalar tuzuvchi va ularni o'z vaqtida qo'llay oluvchi kishilardir. N.V.Gorodnikova aytishicha, yangiliklar va o'zgarishlarni yaratadigan rahbarlar ijtimoiy faoldir. Ular zarurat tug'ilishidan oldin harakat qilib ulguradilar. Ya'ni, ular kimdandir g'oya yoki yordam kutib o'tirishmaydi. Shuning uchun ham, ularning faoliyati muvaffaqqiyatli yakunlanadi. Mazkur mulohazalardan shu narsa ma'lum bo'ladiki, rahbar faoliyatining samaradorligi bu undagi intuitsiya qilish qobiliyati bilan ham chambarchas bog'liqdir. Intutsiya bu – oldindan biror yangilik yoki yutuq imkoniyatlarini ko'ra olish qobiliyati sanaladi.

R.L.Daftning tadqiqotlarida keltirilishicha, ilg'or ta'lim rahbari bu – g'ayri oddiy harakat qiluvchi, nosantdart fikrlovchi, yorqin ishlarga qodir, yangi madaniyatga tez moslasha oluvchi, ijodkorlikni qo'llab – quvvatlovchi, boshqalarni muvaffaqqiyat sari yetaklovchi shaxsdir. Demak, zamonaviy ta'lim rahbari uchun nostandart fikrlash, harakat qilish muhim sanalib, u muvaffaqqiyatni ta'minlovchi psixologik shart-sharoitlardan biri hisoblanadi. I.V.Konevning so'zlariga ko'ra, innovatsion ishlarni tashkil qilish uchun, avvalambor ta'lim tizimidagi rahbar shaxsida quyidagi qobiliyatlar shart hisoblanadi:

– Har qanday tashqi o'zgarishlarga tezkor javob berish qobiliyati;

– Boshqaruv tizimini soddalashtira olish;

– Vazifalarni amalga oshirish vaqtini qisqartira olish;

– Qo‘l ostidagilarning takliflari va tavsiyalariga e’tiborli bo‘lish;

– Guruhning barcha ishtirokchilari o‘rtasida iliq munosabatlar o‘rnata olish;

– Eng iste’dodli o‘qituvchilarni qo‘llab-quvvatlash, ularga kognitiv ko‘mak berish qobiliyatiga ega bo‘lishi va hokazo. Mazkur keltirilgan tasniflar mazmunidan shu narsa ma’lum bo‘ladiki, bo‘lajak rahbar kadrlar shaxsida vaziyatlarni tez idrok qilish, qo‘l ostidagi xodimlarni boshqara olish, iste’dodli xodimlarni ajrata olish kabi qobiliyatlar shakllangan bo‘lishi lozim sanaladi.

Xulosa qilib aytganda, ilg‘or boshqaruv kompetensiyasiga ega umumo‘rta ta’lim tashkilotlari rahbarlariga xos qator ijtimoiy-psixologik xususiyatlar tashabbuskorlik, ijtimoiy faollik, o‘z-o‘zini rivojlantirish, altruizm, tolerantlik, kasbiy kompetensiya, psixologik kompetensiya, intellekt, sotsial intellekt, emotsional intellekt kabilar qayd etilib, ularni ijtimoiy - psixologik jihatdan amaliy o‘rganish, nafaqat fan uchun balki, jamiyat va davlat taraqqiyoti uchun ham qator imonkiyatlar olib kelishi ehtimoldan holi emas.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. В.Г.Грязева-Добшинская Инновационное лидерство: социально- психологическая программа для менеджеров / В.Г. Грязева-Добшинская // Социалная психология творчества – 2007: сборник научных трудов. – Челябинск: ЮУрГУ, 2007. – С. 200 – 207.

2. Глухов П.С. Управленческие ориентации и стили лидерства менеджеров организаций с разной степеню инновационного развития / П.С. Глухов // Вестник ЮУрГУ. – Серия «Психология». – 2010. – Вып. 9. – С.74 – 78.

3. Городникова Н.В. Индикаторы инновационной деятелности: 2014: статистический сборник / Н.В. Городникова, Л.М. Гохберг, И.А. Кузнецова и другие. – М.: НИУ «ВШЭ», 2014. – 472 с.

4. Дафт Р.Л. Уроки лидерства / Р.Л. Дафт. – М.: Эксмо, 2006. – 480 с.

5. Конев И.В. Инновационная готовност персонала организации: диагностика и пути повышения: Автореферат дис. на соискание ученой степ, канд. социол. наук. Белгород, 2001. – 25 с.

6. Инновационный менеджмент/ под ред. Л.Н. Оголевой. М: Инфра-М, 2001. – 238 с.

PSIXOLOGIYADA XARAKTER VA SHAXSIYAT MUAMMOSI

Hakimova Fazolat Xoshimovna

Buxdu psixologiya va sotsiologiya kafedrasi o‘qituvchisi

Axmedova MadinaShuxratjonovna

Buxdu amaliy psixologiya ta’lim yo‘nalishi talabasi

Hurmatli Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev “Biz yaratayotgan yangi O‘zbekistonning mafkurasi ezgulik, odamiylik, gumanizm g‘oyasi bo‘ladi. Biz mafkura deganda, avvalo, fikr tarbiyasini, milliy va umuminsoniy qadriyatlar tarbiyasini tushunamiz. Ular xalqimizning necha ming yillik hayotiy tushuncha va qadriyatlariga asoslangan” deb ma’naviyatni yuksaltirish bo‘yicha videoselektor yig‘ilishida aytib o‘tganlar. Bugungi kunda yurtimizda milliy o‘zlikni anglash va ma’naviy qadriyatlarga sodiq yoshlarni tarbiyalash dolzarb bo‘lib kelmoqda. Buning uchun har bir inson o‘z shaxsini mukammal bilishi va o‘z imkoniyatlarini to‘g‘ri baholay olishi

muhimdir. Jamiyatimizda insonlar dunyoqarashi kengaytirish va ularning muammolariga yechim topishda psixologlarning hissasi kattadir.

Zamonaviy psixologiyada shaxs shakllanishi va rivojlanishi muammosiga qaratilgan ishlarni tadqiq qilish , shaxs va uning jamiyat bilan munosabatlarida muvaffaqqiyatli hamkorlik, inson shaxsining ma'naviy barkamolligi, hayotiy qiyinchilik va krizislarda adekvat yechim topa olish psixologik tomondan chuqur tahlil qilinadi. Bu borada psixologiyada inson xarakteri va shaxsiyati uning bajargan ishlarida aks etishi ta'kidlanadi.

Biz odatda xarakter va shaxsiyatni bir xil narsa deb hisoblaymiz, ammo ular butunlay farq qiladi. Xarakter va shaxsiyat bir-biriga ta'sir qilsa-da, xarakter bizning qadriyatlarimizga ishora qiladi va shaxsiyat o'zimizni qanday tutishimizni tasvirlaydi. Bu farqlardan o'zimizni xabardor qilish, nima uchun biz shunday ekanligimizni tushunishimizga yordam beradi.

"Xarakter insonning axloqiy va etikaviy fazilatlarini bildiradi. U o'z xatti-harakatlarini alohida yo'llar bilan boshqara oladigan e'tiqod va axloqiy tamoyillardan iborat. Shaxsiyat - bu odamning xulq-atvori va harakatlari orqali namoyon bo'ladigan jismoniy, psixologik, va ijtimoiy jihatlarining yig'indisidir ", deydi Tara M.Lally, PhD, Okean universiteti tibbiyot markazining psixiatriya bo'limining nazoratchi psixologi.

Xo'sh, Xarakter va Shaxsiyat o'rtasidagi asosiy farqlar qaysilar?

Xarakter : Bu bizning shaxsiy e'tiqodlarimiz va qadriyatlarimizga ishora qiladi - ikkalasi ham bizning shaxsiyatimizni shakllantiradi. Hayotiy tajribamiz xarakterlarimizni ham shakllantiradi, ichki fazilatlarimiz va axloqimizni ochib beradi.

Shaxsiyat : bizning temperamentimiz va xatti-harakatlarimizga ishora qiladi. Bizning shaxsiyatimiz fe'l-atvorimizni shakllantiradi va shaxslararo munosabatlar ko'pincha kimningdir shaxsiy xususiyatlarini yo'q qilishga yordam beradi.

Xarakter va shaxsiyatni nima o'xshash qiladi?

Ikkalasi ham insonning shaxs sifatida kimligini aks ettiradi va atrof-muhit omillariga ta'sir qiladi. Bu konstruksiyalar shaxsning shaxsiyatini tashkil qiladi va fikrlash shakllari, xatti-harakatlari va harakatlarida muhim rol o'ynaydi. O'zingizga va boshqalarga nisbatan kimligingizni tushunishda shaxsiyat ham, xarakter ham ajralmasdir.

Xarakter o'ziga xos axloqiy o'lchovni anglatadi. Xarakterning shakllanishi o'z-o'zini baholash jarayonini o'z ichiga oladi, bunda odamlar o'zlarini qanday bo'lishini (haqiqiy o'zini) tasvirlashlari bilan ular qanday bo'lishni xohlayotganlarini (ideal o'zini) va bo'lishdan qo'rqqanlarini (qo'rqinchli o'zini) solishtiradilar. 6 yoshdan 16 yoshgacha bo'lgan bolalar va o'smirlar o'rtasida o'tkazilgan tadqiqotlarda bu o'z-o'zini tavsiflash umumiy tuzilishga ega va yoshga bog'liqligi aniqlandi. Ushbu tavsiflarning yarmiga yaqini hech bo'lmaganda ma'naviy mazmunga ega. O'z-o'zini hurmat qilish va rivojlanish darajasi o'rtasidagi bog'liqlik statistik jihatdan ahamiyatli bo'lmasa-da, yuqori darajadagi shaxslar o'zlarining axloqiy xatti-harakatlari haqida o'z-o'zini tanqid qilish ehtimoli ko'proq edi. O'z-o'zini tanqid qilish, o'z navbatida, o'z-o'zini hurmat qilishning biroz pastroq bo'lish ehtimolini oshirdi.

Shaxsiyat - bu insonning hayotga o'ziga xos moslashuvini o'z ichiga olgan doimiy xususiyatlar va xatti-harakatlar, jumladan, asosiy xususiyatlar, qiziqishlar, intilishlar, qadriyatlar, o'zini o'zi anglash, qobiliyatlar va hissiy kechinmalaridir. Shaxsning misollarini boshqa odamlarning xususiyatlarini qanday tasvirlashda topish mumkin. Masalan, "Uning shaxsi saxiy, g'amxo'r va bir oz mukammallik tarafdori" yoki "Ular sodiq va do'stlarini himoya qiladilar".

"Shaxs" so'zi lotincha persona so'zidan kelib chiqqan bo'lib, ijrochilar tomonidan rol o'ynash yoki o'z shaxsiyatini yashirish uchun kiyiladigan teatr niqobini bildiradi.

Shaxsning ko‘plab ta’riflari mavjud bo‘lsa-da, ko‘pchilik odamlarning xatti-harakatlarini bashorat qilish va tushuntirishga yordam beradigan xatti-harakatlar va xususiyatlar namunasi va yig‘indisi nazarda tutiladi.

Shaxsiyat va xarakterni qanday bir-biridan ajratish kerak. Shaxsiyatni o‘qish oson va biz hammamiz bu borada mutaxassismiz. Biz odamlarni kulgili, ekstrovert , baquvvat, optimistik , o‘ziga ishongan, shuningdek, o‘ta jiddiy, dangasa, salbiy va uyatchan deb baholaymiz - agar ular bilan birinchi uchrashganda bo‘lmasa, keyin ko‘p o‘tmay. Garchi bu turdagi xususiyatlar mavjudligini tasdiqlash uchun bizga bir nechta o‘zaro ta’sir kerak bo‘lishi mumkin bo‘lsa-da, biz ular borligiga qaror qilganimizda, biz odatda xulosalarimizni asoslash uchun yetarli ma’lumotlarni to‘playmiz.

Boshqa tomondan, xarakterni topish uchun ko‘proq vaqt ketadi. U faqat o‘ziga xos va ko‘pincha kamdan-kam hollarda o‘zini namoyon qiladigan xususiyatlarni, halollik, fazilat va mehribonlik kabi xususiyatlarni o‘z ichiga oladi. Ajablanarlisi shundaki, tadqiqotlar shuni ko‘rsatdiki, shaxsiyat xususiyatlari asosan irsiyat bilan belgilanadi va asosan o‘zgarmasdir. Boshqa tomondan, xarakterning eng muhim belgilari ko‘proq moslashuvchan, ammo shuni ta’kidlash kerakki, katta kuch sarflamasdan emas. Xarakter xususiyatlari, shaxsiy xususiyatlardan farqli o‘laroq, e’tiqodlarga asoslanadi (masalan, halollik va boshqalarga yaxshi munosabatda bo‘lish muhimmi yoki yo‘q) va e’tiqodlarni o‘zgartirish mumkin bo‘lsa-da, bu ko‘pchilik tushunganidan ancha qiyin.

Insonning hayotimizdagi muhim rollarga (xodim, do‘st, sevgilisi, turmush o‘rtog‘i) muvofiqligi to‘g‘risida mulohazalarni shakllantirishdagi muammo shundaki, biz hammamiz jozibali shaxsiy xususiyatlarni kuzatish va ulardan ijobiy xarakter xususiyatlarining mavjudligini ishlab chiqarish uchun g‘ayrioddiy moyillikka egamiz, ya’ni, agar kimdir ochiqko‘ngil, o‘ziga ishongan va qiziqarli bo‘lsa, biz ularni halol, axloqiy va mehribon deb o‘ylashimiz mumkin).

Biz ongsiz ravishda ikkita asosiy sababga ko‘ra shaxsiyatni xarakterga bog‘lashga moyilmiz: biz o‘zimizga yoqqan odamlarni yoqtirishni xohlaymiz va insonning xarakterini baholashning eng ishonchli usuli - bu mashaqqatli va vaqt talab qiluvchi. (Aslida biz odamlarni xarakterlari haqida ishonchli xulosalar chiqarish uchun xarakterli vaziyatlarda kuzatishimiz kerak. Masalan, agar kimdir osonlikcha yolg‘on gapirayotganini kuzatsak, biz hatto bir misolda ham ular shunday qilganiga amin bo‘lishimiz mumkin. O‘tmishda va kelajakda ham shunday qiladi, chunki kelajakdagi xatti-harakatlarning eng yaxshi bashoratchisi o‘tmishdagi xatti-harakatlardir.)

Buning sababi, bizni osonlikcha yolg‘on gapirish yoki haqiqatni aytish kabi narsalarni qilishga undaydigan e’tiqodlar bizda doimo mavjud. Vaziyat ularni kuzatilishi mumkin bo‘lgan harakatlarga undaydigan tarzda qo‘zg‘atmaguncha, ular "harakatsiz" qolishlari mumkin, lekin ular kamdan-kam hollarda ataylab yashirinadi. Shu o‘rinda savol tug‘iladi: vaziyat ularni to‘liq namoyon etishini kutmasdan, bunday e’tiqodlarni ko‘rishning bir yo‘li bormi?

Bir so‘z bilan aytganda - ha. Siz xarakterini ochmoqchi bo‘lgan odamlar bilan to‘g‘ridan-to‘g‘ri gaplashish orqali emas, balki siz o‘z xarakterini ochmoqchi bo‘lgan odamlarni biladigan odamlar bilan gaplashish orqali. Shuning uchun, masalan, dono istiqbolli ish beruvchilar har doim ma’lumotnomalarni chaqirishadi.

Biroq, biz qilganimizdan so‘ng, bo‘lajak xodimlar ular haqida yaxshi gapirishlarini kutishgan ma’lumotnomalarni taqdim etishlaridir. Demak, hiyla-nayrang, eng to‘g‘ri mulohazalarini halollik bilan ochib berishga majburlash uchun mo‘ljallangan odamning murojaatlari bo‘yicha savollar berishdir.

Nima muhimroq, xarakter yoki shaxsiyat?

Xarakter - bu shaxsiyatning jihati. Bu ish, ijtimoiy doiralar, faollik va jinoyatchilik kabi hayotning asosiy qismlariga ta'sir qilishi mumkin. Bu sizning hayotingizdagi ko'plab tanlovlaringizni belgilashi mumkin. Bu shaxsiy maqsadlar va munosabatlarning natijasini aniqlashda ham muhim bo'lishi mumkin. Xarakterni sizning mohiyatingiz sifatida ko'rish mumkin, sizning shaxsingiz esa bu mohiyatni qanday ifodalashdir. Shu nuqtai nazardan, ular o'zaro bog'liqdir.

Umuman olganda, shaxsiyat va xarakter o'rtasidagi farq shundan iboratki: Shaxsiyat sizning tashqi tomondan kim ekanligingizni yoki dunyoda qanday ekanligingizni ko'rsatadi, xarakter sizning ichingizdagi narsalarni ochib beradi. Bular insonning munosabati va xulq-atvoriga bevosita bog'liq bo'lganligi sababli, ko'pchilik bu ikkisi o'rtasida osongina chalkashib ketishadi.

Yuqoridagi fikrlarni ko'rib chiqqandan so'ng, shaxsiyat xarakterdan farq qiladi, chunki shaxsiyat tashqi qobiqni aks ettiradi, xarakter esa ichki shaxsni ko'rsatadi. Agar siz o'zingizning shaxsiyatingiz va fe'l-atvoringizni birlashtirsangiz, natijada siz haqiqatda kimligingiz ma'lum bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Sh.M.Mirziyoyev "Milliy Taraqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib,yangi bosqichga ko'taramiz ".- Toshkent, "Uzbekiston", 2019 y
2. Sh.M.Mirziyoyev "Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir"-Toshkent, "Uzbekiston" , 2018 y
3. E. G'.G'oziyev "Umumiy psixologiya"- Toshkent, "Uzbekiston", 2010 y
4. Sh.R. Barotov "Psixologik xizmat" – Toshkent, "Uzbekiston", 20https://www.verywellmind.com/how-are-character-and-personality-different-764453418 y
5. A.V.Petrovskiy "Umumiy Psixologiya" – Toshkent "Uzbekiston" 1992 y
6. https://www.verywellmind.com/how-are-character-and-personality-different-7644534
7. https://testbook.com/key-differences/difference-between-personality-and-character

JADID ABTURAUF FITRATNING SHAXS KAMOLOTIDAGI IJTIMOIY QARASHLARI

Ahmadova Zebiniso Shavkatovna
Buxoro innovatsiyalar universiteti dotsenti,
tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Qomusiy olim davlat va jamoat arbobi, Abdurauf Fitrat amirlik hududida sodir bo'layotgan voqea-hodisalarni faqat qog'ozga tushiribgina qolmasdan, ularga faol siyosatchi, sifatida o'z munosabatini bildirib kelgan. Mamlakatning ijtimoyi-siyosiy hayotida yuz bergan voqea-hodisalarni xolis baholab, o'zining ilmiy maqolalari, risola va asarlarida keng tadqiq qilib borgan.

Samarqandlik jadidlar tomonidan 1917-yilning 15-aprelidan boshlab "Hurriyat" gazetasi chiqa boshlaydi. Gazetaning 1918-yilgi 27-sonidan to oxirgi 87-sonigacha Abdurauf Fitrat muharrirlik vazifasini bajargan.

"Hurriyat" gazetasida Abdurauf Fitratning "Bir o'zbek yigitining tilidan" (o'sha gazeta, 18-avgust) badihasi nashr qilingan bo'lib, unda Vatan bosh-oyog'i yalang, tanasida adadsiz

qamchi izlari, ko‘ksidagi yaralaridan qon toma-yotgan holsiz, darmonsiz ayol timsolida tasvirlangan. Bu timsol, bu xayol “o‘zbek yigiti”ni tushida ham, o‘ngida ham ta’qib qilgan. O‘zbek yigiti “g‘amli ona — muqaddas Turon”dan ayrilmoqni o‘zi uchun o‘lim, uning uchun o‘lmoqni esa tiriklik hisoblagan va uni uni qutqarishga qasam ichgan: “Ustimga ilonlar emas, shaytonlar qo‘shini kelsa, oyog‘imga zanjirlar emas, jahannam ilonlari sorilsa, yana sen sari choparman. Dunyoning butun balolari boshimga to‘kilsa, zulm cho‘lining temir tikonlari ko‘zlarimg‘a kirsa, yana seni qutqaraman. Men sening uchun tirildim, sening uchun yasharman, sening uchun o‘lurman!.. O‘lim sening o‘liming istaganlarga, nafrat seni ko‘mgani kelganlarga!”

Boshqa bir maqolasida esa “sharafi talangan, nomus-e’tibori, imon-vijdoni oyoq osti bo‘lgan, yurti ulog‘i, o‘chog‘i yot qo‘llarga tushgan” avlod nomidan sohibqiron Amir Temurdan panoh so‘ragan.

Shu gazetaning 1917-yil 49-sonida “Xabarlar” ruknida 25-oktabrda Qishki saroyning egallanishi va Muvaqqat hukumatning qamoqqa olinishi munosabati bilan Fitratning “Rusiyada yangi bir balo bosh ko‘tardi - bolshevik balosi!” degan qaydini ko‘rish mumkin. Mutafakkir so‘ngroq bu voqeani “Yurt qayg‘usi” sifatida baholadi.

1917-yil 15-noyabrda Lenin va Stalin imzo chekkan “Rossiya xalqlari huquqlari deklaratsiyasi”dagi “millatlarning o‘z taqdirlarini o‘zlari belgilash huquqi”, “barcha milliy va milliy-diniy imtiyozlar va cheklanishlarni man etish” haqidagi bayonot bir chetda qolib ketdi. Turkistonning 98 foizini tashkil etuvchi 10 million musulmonlarning xohish-irodasi bilan hech kim hisoblashmadi. Aksincha, “musulmonlarni o‘lka oliy inqilobiy organiga kiritish” mumkin emas deb topildi. Mana shunday bir sharoitda 26-noyabrda Qo‘qonda o‘lka musulmonlarining favqulodda IV qurultoyi ochildi. Unda o‘lkaning turli shaharlaridan 203 vakil ishtirok etdi. Muhimi shundaki, yig‘in milliy va diniy cheklashlardan holi bo‘ldi. Hay’atga saylanganlar orasida yevropaliklar ham bor edi. 27-noyabr kechda qurultoy tarixiy qaror qabul qilib, Turkiston muxtoriyatini tuzgan. Fitrat Turkiston muxtoriyatini yuksak e’tirof etib, u e’lon qilingan 27-noyabr tunini “milliy laylatulqadrimiz” deb atadi: “Ellik yildan beri ezildik, tahqir etildik. Qo‘limiz bog‘landi, tilimiz kesildi. Og‘zimiz qoplandi. Yerimiz bosildi. Molimiz talandi. Sharafimiz yemuruldi. Nomusimiz g‘asb qilindi. Insonligimiz oyog‘lar ostig‘a olindi. To‘zimli turdik, sabr etdik. Kuchga tayangan har buyrug‘ga bo‘yunsunduk. Butun borlig‘imizni qo‘ldan berdik. Yolg‘iz bir fikrni bermaduk, yoshunturduk, imonlarimizga o‘rab saqladuk. Bu -Turkiston muxtoriyati!

Mahkama eshiklaridan yig‘lab qaytganda, yoruqsiz, turmalarda yotganda, yirtg‘uch jandarmaning tepkusi bilan yiqilg‘anda, yurtlarimiz yondurulg‘onda, dindoshlarimiz osilg‘onda ongimiz yo‘qoldi. Miyamiz buzuldi. Ko‘zimiz yog‘dusiz qoldi. Biror narsani ko‘rolmadik. Shul chog‘da tushkun ruhimizni ko‘tarmak uchun, shul qop-qorong‘u dunyoning uzoq bir yerinda oydin bir yulduz yalqillab turar edi. Biror narsaga o‘tmagan ko‘zimiz shuni ko‘rar edi. Ul nima edi?- Turkiston muxtoriyati!”

“Hurriyat” gazetasida Fitratning Buxoro amirligidagi ijtimoiy-siyosiy jarayonlarga bag‘ishlangan maqolalari ham chop etib borilgan. Uning “Buxoro ulamosi” maqolasida ulamolarning jamiyatni boshqarishdagi o‘rni, harakatlari, ularning mamlakatda sodir bo‘layotgan voqea-hodisalarga nisbatan munosabatlari va qarashlari, shu bilan birga o‘zining rahbarligida jadidlarning talabi bilan amir tomonidan qozikalon Burhoniddin, rais Abdullaxo‘ja Sadur va mufti Askar Masnaf maxdumlarning qatl ettirilgani, ularning o‘rniga esa Muhammad Sharif maxdumning - qozikalon va Abduhamid maxdumning - rais etib tayinlanganligi haqidagi ma’lumotlar yoritilgan.

“Hurriyat” gazetasining 1918-yilgi 62-sonida “Buxoroning holi” maqolasi chop etilgan bo‘lib, unda amirlikdagi ijtimoiy-siyosiy vaziyatga ta’rif bergan holda, jadidlarni jiddiy harakatga chorlab, shunday yozgan: “Endi Buxoro yoshlari uchun lozimdirkim “bayonnoma – hamma bunga ko‘mak etmak” shiorini miyalaridan chiqarg‘aylar. Buxoro inqilobini istar esalar, inqilobchilarga yarashur harakatlar qilg‘aylar. Yaxshi so‘zlar bilan, tavozelar bilan, yolvorishlar bilan Buxoro hukumatini yo‘lga kelturmak bo‘lmas. Zolimlarning bir tabiati bordir: “Qochganga - quvar, quvganga - qochar”. Zolimlarning shu tabiatlarini, shu “ahvoli - ruhiyalari”ni ko‘zda tutmayin harakat qilaturganlar xato yo‘ldadirlar, zarar ko‘rarlar. Qo‘rqmayin, tortinmayin keskinroq harakat qilmoq kerak”.

Shu gazetaning 75-sonida e’lon qilingan “Buxoroda inqilob” nomli maqolasi esa keyinchalik A. Fitrat tomonidan yozilishi rejalashtirilgan risolaning boshlang‘ich bobidir. “Hurriyat” gazetasini chop etish taqiqlanganligi sababli ushbu risola oxiriga yetkazilmagan va keyinchalik ham alohida shaklda yoki boshqa vaqtli nashrlarda e’lon qilinmagan. Bu maqolada A.Fitrat 1917-yil 7-aprelda e’lon qilingan amir manifesti, unga nisbatan Buxoro ulamolari va yoshlarining turli xil munosabatlari natijasida amirlikda yuzaga kelgan qaltis vaziyatni yoritib, tahlil qilishga harakat qiladi va shunday yozadi: “Dunyo hodisalar o‘chog‘idir” – demishlar, bu to‘g‘ri so‘z. 28 fevralda Russiyada hurriyat bo‘ldi. Imperator Nikolay II taxtdan tushirildi. Konsul Miller Kogondan Buxoroga kelib, “Naminol” hovlisida o‘tirdi. Xalq og‘ziga yangi bir so‘z tushib qoldi: “Buxoroda hurriyat bo‘lar ekan. Buni yoshlar bilagi bilan rus konsulxonasi qilar ekan”. Aprelning 7-sida amirimiz birinchi bayonnoma chiqardilar. Aprelning 8-sida Buxoro yoshlari boydoq chiqarib muborakbod qildilar. Mullalardan bir jamoa chiqib, shul boydoq chiqorg‘onlarni kofir deb o‘ldirmoqchi bo‘ldilar. Hukumat amri bilan yoshlarning birini tutib, 75 tayoq urdilar. Aprelning 9-sida qo‘shbegi odamlari yoshlarning uylarini bosdilar. Topganlarini keltirib, “obxona” degan rutubatli bir mahbusda qamadilar va ikkitasini yana hukumat amri bilan 75 tayoq urdilar. Yoshlar qochib Kogonga chiqdilar. Abdulhamidxon raislikdan tushdi. Masnad maxdum rais bo‘lib ketdi. Samarqanddan rus soldatlari kelib, obxonadagi yoshlarni qutqardi.

Mana shular bir-ikki haftada bo‘lib o‘tgan hodisalar. Har biri bir ma’no. Men aniq bilamanki, shul ishlarning haqiqat hikmatlarindan ruslar bilan yoshlar va Buxoro beklarindan boshqa kimsa xabardor bo‘lmadi. Buxoro xalqi na mullabachchalari, na sahroyilari, na kosiblari bu qorong‘i voqealardan biror narsa anglayolmadilar. To‘g‘ridir: har yonga yugurdilar, istamaymiz, o‘ldiramiz, g‘azo qilamiz, dedilar. Nimani istamadilar, kimni o‘ldirmoqchi bo‘ldilar, kimning g‘azosiga chiqdilar? Bularni anglaganlari yo‘q! Mana bu risolani shularni anglatmoq uchun qo‘shimcha oldim. Negakim, tilagim xalqga haqiqatni anglatmoqdir.

Haqiqatni butun ochib anglatmak uchun bu risolani 3 bo‘lakka tartib etdim:1.Buxoroning holi;

2.Fitna soatlari;

3. Yoshlarning tilaklari.

Shu bilan risola yakunlanmasdan qolib ketgan. Risolaning “Buxoroning holi”, - deb nomlangan birinchi qismi bo‘yicha ayrim maqolalar chop etilgan. Biroq “Fitna soatlari”, - deb nomlangan - ikkinchi, “Yoshlarning tilaklari”, - deb nomlangan uchinchi qismi hech qaerda e’lon qilinmagan.

“Ulug‘ Turkiston” gazetasining 1918 yil may oyida chop etilgan 98-sonida e’lon qilingan “Buxoro yoshlari to‘g‘risida” nomli maqolasi F. Kolesov voqealaridan keyin Yosh buxoroliklar boshiga tushgan musibatlar va ushbu harakat a’zolarining tarqalishga majbur bo‘lganliklari oqibatida tashkilotning bo‘linib ketishi haqida ma’lumot beradi.

Muhojirlikdagi jamiyat a’zolarinig taqdiri xususida A. Fitrat quyidagilarni xotirlaydi: “Buxorodan yolg‘iz jonlarini olib qochgan 200 dan ziyod jamiyat a’zolari Samarqandga kelgach, hollari yomonlashdi. Och va yalong‘och qoldilar va hatto ba’zilari tilanchilik qilurga majbur bo‘ldilar. Hollarini so‘ragan bo‘lmadi. Raislariga buyuk bir e’timod ko‘rsatib, sabr ila o‘tirdilar”. Fayzulla Xo‘jayev Ijroiya komitetning 4 a’zosini olib, Toshkentga jamiyat a’zolari ehtiyoji uchun yordam so‘rab, F. Kolesov huzuriga ketadi. 1-2 kundan so‘ng, Samarqandga qaytib kelgan F. Xo‘jayevning 4 a’zosidan ikkitasi jamiyat a’zoligidan chiqib ketgani ma’lum bo‘ladi. A. Fitrat bu holatdan hayratga tushganlarini e’tirof etib, so‘ngra F. Xo‘jayev yoshlar ehtiyoji uchun Kolesovdan 10000 so‘m olgani, jamiyat a’zolaridan 40 kishini Toshkentga olib ketish uchun saylab qo‘ygani, qolganlarga 50 so‘mdan “aqcha” berib, uning “Har kim o‘zining chorasini ko‘rsin”, - degan so‘zlarini qayd etib o‘tadi.

Yana Toshkentga qaytib ketgan F. Xo‘jayev 3-4 kundan so‘ng bir partiyadoshini yuborib, 40 kishini Toshkentga chaqirtiradi. Maqoladagi ma’lumotlarga qaraganda, Toshkentga keltirilgan 40 kishini bir necha kun vagonlarda saqlagandan so‘ng bir kvartiraga tiqib qo‘yadilar.

Komitetdan katta pul evaziga har bir kishi uchun yarim qadoqdan non hamda juda ham kam miqdorda choy va qand berilgan. Buning natijasida jamiyat a’zolari orasida norozilik holatlari kelib chiqqanini A. Fitrat quyidagicha izohlaydi: “Zulm isyonning onasidir”. Zulmga qarshi isyon chiqarmoq odam bolalarining tarbiyatlarinda bordir. Fayzulla Xo‘janing bu harakatlarindan mamnun qolmag‘an a’zolar orasinda ba’zi so‘zlar, shikoyatlar chiqa boshlamish. Shul asnoda ba’zilari komissar Kolesov tarafindan Fayzulla Xo‘jaga berilgan aqchaning 10000 tugul 30000 ekanini sezmishlar. Ochlar orasinda e’tirozlar ko‘payib ketmish”. Maqolada bu e’tirozlardan keyin F. Xo‘jayev jamiyat a’zolariga kundalik nonlarini ham bermay qo‘ygani, ochlikdan “dod” - deb kelganlarga: “O‘z orangizdan e’tirozchilarni chiqarsangizlar non olib berarmiz, yo‘qsa yo‘q” - deb javob bergani va bu taklif bilan yangi bir ixtilof va nizoga sabab bo‘lganini aytib o‘tadi.

Fitratning yozishicha, Samarqanddagi yoshlarning ahvoli Toshkentdagilarnikidanda yomonroq bo‘lib, ular ochlikdan o‘lim to‘shagiga tushadilar. Bu holatni F. Xo‘jayevga yetkazish uchun Toshkentga kelgan muallim Ato afandi Toshkentdagi yoshlarning qo‘rqinchli hollarini ko‘rib, F. Xo‘jayevdan butun umidini uzadi va komissar Obidovga murojaat qiladi. Ahvolni o‘nglatib, Toshkentdagi jamiyat a’zolariga yer topib beradi va ularni oziq-ovqat bilan ta’minlaydi.

Ushbu vaziyatdan so‘ng F. Xo‘jayev iste’foga chiqariladi, jamiyat yangi bir idora hay’atini saylaydi. Muallim Ato afandi o‘z yonidan 300 so‘m berib, Samarqandda qolgan harakat a’zolarini ham Toshkentga keltiradi hamda ularni joy va oziq-ovqat bilan ta’minlaydi. Fitratning yozishicha, eski hay’at idorasida 10 kishi bo‘lib, F. Xo‘jayev iste’foga chiqarilgach, uning ikki a’zosi yangi hay’at idorasiga o‘tadi, to‘rttasi shu harakatga sherik bo‘ladi, bir nafar a’zosi esa o‘z ixtiyori bilan yangi jamiyatga muxolif bo‘lib qoladi.

Yuqorida ta’kidlaganimizdek, A. Fitratning “Buxoro yoshlari to‘g‘risida” nomli maqolasi “Ulug‘ Turkiston” gazetasining 94-sonida e’lon qilingan “Turkiston va Buxoro hodisalari” nomli maqolaga izoh sifatida yozilgan bo‘lib, unda muallif maqolada berilgan bir-biriga zid jumlalarni ko‘rsatib, bu maqola F. Xo‘jayev tomonidan emas, balki ahvoldan butunlay xabarsiz kishi tomonidan yozilganini ta’kidlab, bunday maqolafurushlarga qarata; “O‘zlarining mantiqsiz maqolalari bilan chorasi mumkin bo‘lmagan ixtilolarga sabab bo‘lmasliklarini” iltimos qiladi.

Abdurauf Fitratning davriy nashrlarda chop etilgan maqola va risolalari bilan tanishib chiqib shuni anglash mumkinki, u mamlakatning ijtimoiy-siyosiy xayotida yuz bergan voqea-

hodisalarni doimo xolis baholagan va haqiqatni yoritishga harakat qilgan. Shu bilan birga, o‘z davrining yetuk olimi, siyosatchi, jamoat va davlat arbobi sifatida o‘zining qarashlari bilan munosabat bildirib kelgan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Fitrat. Bir o‘zbek yigitining tilidan // “Hurriyat” gazetasi. 1917-yil 18 -avgust.
2.Fitrat. Yurt qayg‘usi // “Hurriyat” gazetasi. 1917-yil 31-oktabr.
3.Xabarlar // “Hurriyat” gazetasi. 1917-yil 7-noyabr.
4.Rajabov Q. Turkiston Muxtoriyati vazirlari hamda Milliy Majlis a’zolari hayoti va taqdiri. Toshkent. 2021. 11-12 betlar.
5.Fitrat. Muxtoriyat // “Hurriyat” gazetasi. 1917-yil 5-dekabr.
6.Fitrat. Buxoro ulamosi // “Hurriyat” gazetasi. 1917-yil 4-noyabr.
7.Fitrat. Buxoroning holi // “Hurriyat” gazetasi. 1918-yil 13-yanvar.
8.Abdurauf Fitrat. Tanlangan asar. 5 jildlik. III jild. Toshkent: Ma’naviyat, 2003. – 205.
9.Fitrat. Buxoro yoshlari to‘g‘risida. // Ulug‘ Turkiston, 1918-yil 30-may.

QO‘RIQLASH XIZMATI XODIMLARI KOMPETENTLIGINING O‘ZIGA XOSLIGI

Maxmudova Zulfiya Mexmonovna
Buxoro davlat universiteti dotsenti
Samadova Nilufar Nodir qizi
BuxDU Oila psixologiyasi ta`lim yo‘nalishi talabasi

Jahonda yuqori malakali, raqobatdosh, mustaqil fikrlaydigan mutaxassislarni tayyorlashga bo‘lgan ehtiyoj kundan kunga ortib bormoqda. Jahonda qo‘riqlash xizmati xodimlari ijtimoiy-psixologik va kasbiy kompetentligining psixologik jihatlarini o’rganish, ularning ijtimoiy-psixologik kompetentligini rivojlantirish omillarini tadqiq etish, qo‘riqlash xizmati xodimlarining ijtimoiy-psixologik kompetentlik ko’rsatkichlarini baholash, ijtimoiy-psixologik kompetentligini takomillashtirishga mo’ljallangan maxsus tizimlashtirilgan psixologik usullar majmuini ishlab chiqish bo’yicha izlanishlar olib borilmoqda. Qo‘riqlash xizmati xodimlarining kasbiy faoliyatiga psixologik tayyorgarlik darajasini takomillashtirish, ularning ijtimoiy-psixologik kompetentligini rivojlantiruvchi ijtimoiy-psixologik omillar va mexanizmlarini aniqlash, qo‘riqlash xizmati xodimlarining kasbiy tayyorgarlik rolini oshirish va ularning faoliyat samaradorligiga ta’siri masalasini aniqlash alohida tadqiqot muammosi sanaladi.

Psixolog qo‘riqlash xizmati tizimida xizmat qilayotgan barsha xodimlar va harbiy xizmatchilarni axloqiy-ruhiy qo‘llab-quvvatlashning mutlaqo yangi vazifalari, shuningdek, xodimlarning umumiy dunyoqarashi, ma’naviy va intellektual salohiyatini yuksaltirish, ularda vatanparvarlik, g‘urur, iftixor, kasbiga sadoqat va yuqori mas’uliyat xislarini oshirish bilan bohlash vazifalarni belgilab beradi.

Xodimlarni axloqiy-ruhiy qo‘llab-quvvatlash psixodiagnostika, psixoprofilaktika va psixokorreksiya ishlarida amalga oshiriladi.

Kompetentlik va kompetensiya kategoriyalarining tuzilmasini o’rganish jarayonida bir nechta yo’nalishlarni ajratib ko’rsatish mumkin. Ko’pgina mualliflar faoliyatli yondashuvni

istiqbolli deb baholaydilar, shuningdek ular kompetentlikni kasbiy faoliyatda namoyon bo'ladi va shu bilan bir qatorda uning asosi ham, deb hisoblaydilar. Bunday holatda kompetentlik jarayonning aniq doirasida samarali harakatni yuzaga keltirish uchun zarur bo'lgan ichki resurslar tizimi sifatida tushuniladi. Kompetentlik tuzilmasi quyidagi komponentlarga ajratiladi: yo'naltiruvchi va ijrochi, mazmunli (bilim) va jarayonli (ko'nikma), kognitiv va operatsional.

Ijtimoiy-psixologik kompetentlik muammosining umumiy jihatlari G.M.Andreyeva, Ye.A.Abulxanova-Slavskaya, V.P.Bederxanova, A.A.Bodalev, M.Kyarest, V.A.Labunskaya, A.N.Leontev, A.K.Markova, D.Mayers, Ye.S.Mixaylova, A.V.Petrovskiy, S.L.Rubinshteyn, A.V.Xutorskiy, A.J.Yujaninova kabi olimlar tomonidan tadqiq etilgan.

A.K.Markova ijtimoiy kompetentlikni mazmun jihatdan tahlil qilib, uning jarayonli va natijali tomonlarini ajratib ko'rsatgan. Muallif kompetentlik tuzilmasini jarayon (pedagogik faoliyat, pedagogik muloqot, o'qituvchi shaxsi) va pedagogik faoliyat natijalari, ya'ni ta'lim oluvchining ta'lim olganlik va tarbiyalanganlik nuqtai nazaridan tizimlashtirilgan.

Chunonchi, mehnat foliyatining barcha jihatlari uchun psixologik modul deb nomlanuvchi kasbiy bilim, ko'nikma va malakalar, kasbiy psixologik xususiyatlar ishtirok etadi. Shuningdek, kompetentlik tuzilmasi faoliyatning ichki vositasi, ya'ni motiv, bilim, ko'nikma va malaka kabi elementlarni qarab chiqish uning jarayonli va natijali ko'rsatkichlarini hisobga olish haqidagi tasavvur paydo bo'ladi.

A.V.Xutorskiyning o'tkazgan ilmiy izlanishlarida, kompetentlik – o'ziga xos individual-psixologik xususiyat sifatida namoyon bo'lishi, kompetensiya esa insonning aniq bir muhitda samarali va sifatli faoliyati uchun zarur bo'lgan tayyorgarlikka qo'yilgan va oldindan belgilangan ijtimoiy talablardan iboratligini ta'kidlaydi.

Psixologik kompetentlik tuzilmasida J.G.Garanina quyidagi ikkita darajaning mohiyatini bilim, ko'nikma, malaka va fikrlash asosida talqin qiladi:

1) kategoriyalar, hissiy-emotsional obrazlar, ijtimoiy etalonlar, stereotiplar va boshqalar, hamda fikrlash tizimlari (ijtimoiy muammolarni hal etish bo'yicha refleksiv aqliy faoliyat);

2) amaliy, ijrochilik, ya'ni insonlar bilan o'zaro ta'sir o'tkazish malaka va ko'nikmalar tizimi. Yuqoridagi ikkala yo'nalish kompetentlikning refleksiv va progressiv xususiyatlarini ochib berishga xizmat qiladi.

Bizning fikrimizcha, agar shu ikki daraja bo'lmaganida edi kompetentlik tushunchasining mohiyati u qadar to'laqonli hisoblanmasdi.

O.A.Bulavenkoning ta'kidlashicha, kompetentlikni kasbiy faoliyatning o'ziga xos chizgisi sifatida emas, balki shaxsning turg'un oshirilgan yoki pasaytirilgan faollikda namoyon bo'luvchi holati sifatida qarash kerakligini taklif etadi. Fikrimizcha, kompetentlik faqat faol kasbiy faoliyatda namoyon bo'ladi, faoliyatda qanaqadir turg'unlik bo'lishi uni muvaffaqiyatga erishishida to'siq bo'lishi mumkin.

I.A.Zimnaya kompetentlikni yo'naltirilganlik, maqsadni qo'ya bilish, xulqning hissiy-irodaviy boshqarilishi, qadriyatli-mazmunli munosabatlarni o'z ichiga olgan shaxs xususiyatlari sifatida qaraydi. Uning fikricha, kompetentlik tuzilishi quyidagi komponentlar tizimidan iborat:

a) shaxsning ichki psixik, tashqi xulqiy harakatida ushbu xususiyatlarni namoyon qilishga tayyorlik;

b) muvaffaqiyatga erishish uchun vazifalarni bajarishning vositasi, metodlari va dasturlarini anglash, ijtimoiy va kasbiy masalalarni yecha olish, tartib-intizom talablari va o'ziga xos bo'lgan me'yorlariga rioya qilish. Bu kompetensiyaning asosiy mazmun-mohiyatini quyidagicha mazmunda ochib beradi;

c) bilimlarni amaliyotda qo'llay olish tajribasi, ya'ni ko'nikma va malaka;

d) hissiy-irodaviy regulyatsiya, kompetentlikni namoyon qila olish qobiliyati, uning ijtimoiy va kasbiy o'zaro ta'sir holatlariga bog'liq holda namoyon bo'lishini muvofiqlashtirish sifatida.

Yuqoridagilardan ko'rinib turibdiki, kompetensiya tarkibida ijtimoiy-psixologik va kasbiy kompetentlikning namoyon bo'lish holatlarida o'zini-o'zi nazorat qilish, shaxsiy va kasbiy imkoniyatini namoyon qilish qobiliyatini aks ettiruvchi o'ziga xos belgilarni ajratish zarur. Sud psixologik ekpertizasi jarayonida o'z bilim, ko'nikma va malakalarni samarali qo'llash sud psixolog xodimidan o'zini-o'zi idora qilish va o'zini-o'zi boshqarishning psixologik mexanizmlarining shakllanishini talab qiladi.

Pedagog A.A.Dunyushin shaxsning ijtimoiy-psixologik kompetentligi kasbiy faoliyatda insonlar bilan o'zaro munosabatda bo'lishi uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalarni amalda qo'llay olish qobiliyati ekanligini ta'kidlaydi. Ko'rinib turibdiki, fikr muallifi quyidagi bir necha mulohazalar orqali aniqlashtirilgan:

a) kompetentlik aniq bir faoliyat sub'ekti tavsifi sifatida baholanishi mumkin;

b) kompetentlikning mazmuni kasbiy faoliyat maqsadi, tuzilishi va maxsus talablariga bog'liq;

c) kompetentlik hissiy-irodaviy sifatlar, shaxsning muloqotmandligi, intellektual salohiyati, shaxsning yo'naltirilganligi kompetentlikka asos bo'lib xizmat qiladi.

Demak, yuqoridagi tahlillarga tayangan holda, sud psixolog xodimlarining kommunikativ kompetentligiga aloqador bo'lgan jihatlarni rivojlantirish dolzarb vazifalardan biri ekanligi, sud psixolog xodimlari kasbiy faoliyatining turli tomonlarini tadqiq etishni hozirgi zamon talabi sifatida tushunish lozim.

A.V.Raysev tomonidan kompetentlik tushunchasining mohiyatida quyidagi bosqichlar keltirilgan: intellektual, amaliy, qadriyatli-mo'ljalli va nutqli. Shundagina mutaxassis kompetentligi har doim faoliyat turiga bog'liq bo'lgan aniq holatda namoyon bo'ladi.

L.G.Semushina asarlarida talqin qilishicha, malaka past, o'rtacha va yuqori darajada bo'lganligi tufayli mutaxassis tomonidan biror bir kasb yoki mutaxassislikning egallaganlik darajasini beligab beradi, deb ta'kidlaydi. Olim bu yerda malakani kompetentlik tushunchasiga yaqinlashtirishga uringan.

N.S.Aulova olib borilgan nazariy tahlillarga asoslanib shuni aytish mumkinki, mutaxassislarni faoliyatga tayyorlashda ijtimoiy kompetentlikning quyidagi mezonlarini asos qilish kerakligini ko'rsatadi:

– shaxs refleksiv faolligi darajasi – hamkasblarga munosabat, shaxsiy ahamiyatli kasbiy sifatlarda ifodalangan ideal mutaxassis obrazini tanlash, o'z kasbiga mosligini baholash, refleksiv (o'z tushunchasi va hatti-harakatlarni anglash) harakatlarning shakllanganligi;

– asosiy texnologik tayyorgarlik sifatida mazmunli-jarayonli, operatsional komponentning shakllanganlik darajasini, kasbiy faoliyatning vositalari, metodlari va yo'llarini egallash;

– bilish faollik darajasining o'zlashtirilgan kasbiy bilimlar tizimi, kasbiy masalalarni hal etish usullarini qo'llash ko'nikmasi;

– kasbning yuqori ijtimoiy belgilanganligida ishonchning shakllanganligi darajasi;

– samarali kasbiy faoliyat ko'nikmalarini o'zlashtirish zaruriyatining ahamiyatini anglash;

– ularni o'z kasbiy faoliyatida amalga oshirish yo'llarini topishga intilish;

– anglashning faollik darajasi.

Bizningcha, muallifning mazkur ta’rifida o’ziga xos ijtimoiy-psixologik omillar tizimiga alohida e’tibor qaratadi.

Bugungi kunda jahonda ijtimoiy-psixologik kompetentlikning quyidagi asosiy jihatlariga alohida ahamiyat beriladi:

a) ijtimoiy – o’ziga mas’uliyatni his etish, hamkorlikda qarorlar qabul qilish va unda faol ishtirok etish qobiliyati, turli etnik madaniyat va dinlarga tolerantlik, shaxsiy qiziqishning jamiyat talablari bilan mosligi;

b) kommunikativ – turli tillardagi yozma va og‘zaki tarzda muloqot qila olish qobiliyatiga egalik;

c) ommaviy axborot vositalari orqali tarqatilayotgan ijtimoiy axborotga tanqidiy munosabat;

d) kognitiv – doimiy ravishda ta’lim olish darajasini oshirishga intilish, o’zining imkoniyatini faollashtirish va amalga oshirishga bo’lgan ehtiyoj, ya’ni bilim va ko’nikmalarni mustaqil egallash, o’zini-o’zi rivojlantirish qobiliyati;

e) madaniyatlararo kompetensiyalar;

f) mustaqil bilish faoliyati sohasidagi kompetentlik;

j) maxsus – kasbiy amallarni mustaqil bajarishga tayyorgarlik, o’z mehnati natijalarini baholash.

Yuqorida qayd etilgan ishlarda kompetentlik mezonlari umumilmiy, ijtimoiy, siyosiy-huquqiy va umumkasbiy bilimlar asosida talqin etilishi alohida ahamiyat kasb etadi. Ta’kidlash kerakki, kasbiy bilim, ko’nikma va malakalarni ijtimoiy-psixologik kompetentlik omili sifatida talqin qilish an’anasi ham mavjud.

Jumladan, psixologiya fanining fundamental asoslarini ochib bergan olimlardan E.F.Zeer va G.M.Romansevlarning metodologik xizmati shundaki, malaka insonning ijtimoiy va kasbiy qobiliyatlariga qo’yiladigan ijtimoiy va kasbiy malakaviy talablar majmuasi ekanligini isbotlab berishganligidadir.

Shunday qilib, malaka ham kompetentlik kabi asosiy va kasbiy bo’lishi, shu bilan birga, kasbiy malakalarni ko’pincha oddiy malakalar deb nomlash ham mumkin. Ilmiy adabiyotlarda asosiy malakalar sifatida quyidagilar kiritiladi:

– shaxsning kasbiy tayyorgarligi darajasidan tashqaridagi uning ekstrofunksional bilimi, ko’nikmalari, individual xususiyalari;

– aniq kasblar guruhlari sohasidagi ishni bajarish uchun zarur bo’ladigan shaxsning umumkasbiy bilimlari, ko’nikmalari va malakalari, shuningdek, qobiliyatlari va sifatlari;

– turli jamoalarga moslashish va ularda samarali faoliyat uchun zarur madaniyatlararo va sohalararo bilimlar, ko’nikmalar, malakalar va qobiliyatlar.

Demak, o’rganilgan empirik natijalar asosida qo‘riqlash xizmati xodimlarining ijtimoiy-psixologik kompetentligiga ta’sir etuvchi psixologik omillar (ish tajribasiga qarab) turli ko’rinishda bo’lishi mumkinligi kuzatildi. Ushbu omillarni aniqlash asosida qo‘riqlash xizmati xodimlarining ijtimoiy-psixologik kompetentligini oshirishdagi mavjud bo’lgan muammolarni bartaraf etish bo’yicha muayyan darajadagi psixologik tahlillar olib boriladi va shu tahlil natijalari asosida ularga psixologik xizmat ko’rsatishning keyingi vazifalarini aniqlab beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

8. Maxmudova Z.M., Olimov L.Ya. O‘smirlarda ekstremal vaziyatlarda psixologik himoya mexanizmlarini shakllantirish. Monografiya. “Buxoro viloyat bosmaxonasi MChJ” nashriyoti. Buxoro. 2021. -B. 160.
9. Maxmudova Z.M., Olimov L.Ya. Psychodiagnostics. O‘quv qo‘llanma. “Turon zamin ziyo” nashriyoti. Toshkent 2014. -B. 298.
10. Olimov L.Ya. Psixodiagnostika va psixometrika asoslari. Darslik. “Durdona” nashriyoti. Buxoro. 2021. -B. 747.
11. Olimov L.Ya. Umumiy psixodiagnostika. “Durdona” nashriyoti. Buxoro. 2020. -B. 1103.
12. Olimov L.Ya., Maxmudova Z.M.. Psixodiagnostika va eksperimental psixologiya. o‘quv qo‘llanma. “Turon zamin ziyo” nashriyoti. T. 2020. -B. 820.
13. Olimov L.Ya., Nazarov A.M.. Xulqi o‘gishgan bolalar psixologiyasi. O‘quv qo‘llanma. “Tafakkur avlodi” nashriyoti. Buxoro. 2020. -B. 490.
14. Olimov L.Ya., Bahronova M.O‘.O‘smirlar ma’naviyatini shakllantirishning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari. Science and education. Scientific journal. Volume 3, issue 3. March 2022 407-413 p.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA KOMMUNIKATIV KO‘NIKMALARNING SHAKLLANISHI

Raxmatullaev Farhod Baxtiyor o‘g‘li
O‘zMU “Umumiy psixologiya” kafedrasi o‘qituvchisi
Abdalimova Madina Shokir qizi
O‘zMU “Ijtimoiy fanlar” fakulteti 3 kurs talabasi

Ma’lumki, kommunikativ aloqa insonlar o‘rtasida axborot almashuv vositasi sanalib, u bolalik davrida perseptiv ko‘nikmalarning shakllanishi bilan tushuntiriladi. Psixik taraqqiyot qonuniyatlariga ko‘ra, maktabgacha yosh davri o‘ziga xos yosh bosqichi sanalib, unda bolada kognitiv, hissiy-emotsional, affektiv hamda kommunikativ sohalar intensiv ravishda rivojlana boshaydi. Ayniqsa, mazkur yoshda, tengdoshlar bilan qondiriladigan muloqot yetakchi ehtiyojga aylanadi. Bola o‘yin davomida, tengdoshlar va kattalar bilan o‘zaro aloqa o‘rnatish orqali ijtimoiy tajriba hamda ijtimoiy munosabatlar tizimini o‘zlashtiradi. Bu esa o‘z-o‘zidan ijtimoiylashuv jarayonini harakatga keltiradi.

Ijtimoiylashish jarayonida esa, bola jamiyatda normal hayot kechirishi uchun zarur bo‘lgan e’tiqodlarni, ijtimoiy jihatdan tasdiqlangan xatti-harakatlarni o‘zida shakllantiradi. Biroq, muloqotdagi uzilishlar o‘yin faoliyatini amalga oshirishni ham, ijtimoiylashuv jarayonini ham murakkablashtiradi, bu holat bolaning aqliy rivojlanishiga salbiy ta’sir qiladi. Ana shu muammo hozirga qadar ko‘plab psixolog olimlarning diqqat markazida bo‘lib kelmoqda. Chunki, maktabgacha yoshdagi bolalarning kommunikativ qobiliyati va uning rivojlanishini o‘rganish borasida yaratilgan uslubiy vositalar, diagnostik metodikalar, eksperimental ishlanmalar hozirgi kunga kelib yangi-yangi uslubiy vositalarga zarurat sezmoqda. Qolaversa, ushbu masala bizning mahalliy tadqiqotlarimizda ham o‘rganilishi jihatdan dolzarb psixologik ishlar turkumi sifatida qaralmoqda.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning perseptiv-kommunikativ rivojlanishi muammosi borasidagi e'tiborga loyiq ilmiy izlanishlarni qator psixologlar A. Leontiyev, S. Rubinshteyn, M. Kagan, M.Lisina, D. Elkonin, A. Vallon, J.Piajlar ishlarida ko'rish mumkin. Bunda asosiy e'tibor muloqot va uning shakllanishiga ta'sir etuvchi omillarga qaratilgan. Bundan farqli o'laroq, bolalarda kommunikativ qobiliyatlar rivojlanishning turli sohalar bilan o'zaro aloqasi va ta'siri, intellektual rivojlanish, hissiy kechinmalar, shaxslararo munosabatlar, vositachi faoliyat, shaxs sifatida shakllanish kabi masalalar bilan bog'lab o'rganish holatlari tadqiqotchilardan B.Ananyev, L.Vigotskiy, L.Bojovich, L.Venger, P.Xalperin, O.Gordeyeva, I.Dubrovin, L.Vygotskiy, A.Leontev, M. Lisina, B.Muxina, G.Andreyeva, A.Bodalev, Y.Kolominskiy, A.Leontiyev, B. Lomov, E.Smirnova, A.Usova kabi tadqiqotchilarning izlanishlarida ko'rish mumkin.

Mamlakatimiz olimlari ham bu borada e'tiborga molik izlashlar olib borishgan. Bunda asosiy masala maktabgacha yoshdagi bolalarda muloqot ko'nimalarining shakllanishi, bola shaxsini tadqiq etishga doir amaliy metodikalar hamda bola shaxsida ijtimoiy xulq-atvor namunalarining shakllanishi, bolalarda assimetriya hissi va uning o'quv faoliyatiga ta'siri kabi masalalarga qaratilgan. Ayniqsa, serqirra ijodkor ustoz olimlardan M.G.Davletshin, E.G'.G'oziyev, B.R.Qodirov, V.M.Karimovalar, yosh olimlardan P.S.Ergashev, D.I.Ilxamova, O'.B.Shamsiyev kabi tadqiqotchilarning izlanishlari e'tiborga loyiq sanaladi.

Psixologik mazmunga ko'ra, aloqa bog'lash qobiliyati bolaning aqliy rivojlanishi, idrok ko'lamining ortishi, ijtimoiylashishi hamda bo'lg'usi ta'lim faoliyatiga tayyorgarligi uchun zarur psixologik shartlardan sanaladi. Shuningdek, u shaxslararo munosabatlarda muammoli holatlarni yengishdagi eng asosiy omillardan biri sanaladi. Maktabgacha yosh davrida tengdoshlar bilan kechadigan muloqot qator muhim xususiyatlarga ega bo'lib, u kattalar bilan bo'ladigan aloqalardan farqli ravishda ajralib turadi.

Mazkur yosh davrida kechadigan muloqotda 9-10 baravar ko'proq ekspressiv mimik namoyishlar kuzatiladi, ular bolalardagi turli xil hissiy kechinmalarni ifodalaydi. Ya'ni zo'ravonlik, g'azablanish, quvonch, muloyimlik va hokazo hislar. Shuningdek, muloqotda bolalar tengdoshlarini ko'proq ma'qullashadi biroq, kattalar bilan muloqot qilishdan ko'ra, ular bilan ziddiyatga ko'proq kirishadi. Yana bir muhim ajralib turuvchi xususiyat - bu kommunikativ harakatlarning xilma-xilligidir. Komunikativ ko'nikmalar bolada idrok jarayoni rivojlanishini ta'minlashga keng xizmat qiladi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda perseptiv -komunikativ qobiliyatlar o'sishining yana bir muhim xususiyati shuki, ularning nostandart va tartibga solinmaydigan harakatlaridir. Hatto eng kichkina bolalar ham xatti-harakatlarning muayyan shakllariga rioya qilishadi, keyin tengdoshlari bilan bo'lgan muloqotda kutilmagan va o'ziga xos harakatlardan foydalanadilar. Ushbu harakatlarda bo'shashmaslik, tartibsizlik holatlarini ko'rish mumkin. Bolalar sakrashadi, g'alati harakatlarni bajarishadi yoki bir-birlariga taqlid qiladilar, yangi so'zlar va masalalar bilan tanishadilar.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning bunday harakatlari ya'ni, tartibga solinmagan xulqi insoniyatning dastlabki avlodlari harakatlariga o'xshatiladi. Bundan farqli ravishda xatti-harakatlarning xulq-atvor motivlari ham hisobga olinadi.

Bizningcha, motivlar bu - subyektning faoliyati va xulq-atvorini harakatlantiruvchi kuch. Psixologiyada uning tabiatini tushunishda yagona ta'rif yo'q.

A.N. Leontev fikricha, motiv faoliyat tushunchasi bilan chambarchas bog'liq bo'lib, u idrok etilayotgan obyektning funksiyasi bilan bog'liq sanaladi.

M.I. Lisinaning ta’kidlashicha, muloqot uchun motivlar - bu sherikning fazilatlarini anglash jarayonida namoyon bo‘ladi va u muloqotga bo‘lgan ehtiyojni qondiradi. Muloqot motivlari zaruriyat bilan bog‘liq bo‘lganligi sababli, uni tushunish o‘z-o‘zidan ehtiyojning mazmunini ochishni taqozo etadi.

Bola muloqotining mazmuni bu undagi o‘ziga xos qiyofaning shakllanishi va tashqi dunyo bilan aloqalarni o‘rnatish bilan belgilanadi. Shuningdek, muloqotga bo‘lgan ehtiyojning asl mohiyati sherikni bilish orqali o‘z-o‘zini bilish va anglashdir. Demak, sherik bilan o‘zaro aloqada bo‘lish, u bilan muloqot qilish motivini paydo qiladi, aynan subyektning o‘ziga xos xususiyati, uning shaxsini ochib berishga va o‘z-o‘zini anglashga yordam beradi. Biror qiziq masalalarda bolalar atrofdagi odamlarga murojaat qilishadi. Bunda ular o‘rtasida o‘zaro munosabatlar rivojlanib boradi, shu orqali bola boshqalarni aloqa davomida ko‘rsatgan sifatlari tomonidan taniydi.

N.YE.Boguslavskaya bolalarning o‘z tengdoshlari bilan muloqot qilishiga sabab bo‘ladigan uch sohani ajratadi. Ular quyidagilar:

Kognitiv soha;

Hissiy-emotsional soha;

Shaxsiy motivlar sohasi.

Bundan tashqari bolaning hayotiy faoliyatida uch guruh motivlar yashaydi va ular doim bir-biri bilan chambarchas bog‘liq. Ammo bolalikning turli davrlarida ularning nisbiy roli o‘zgaradi hamda ulardan biri yetakchi o‘rinni egallaydi.

Birinchi guruh motivlar bolalarning faol faoliyatga bo‘lgan ehtiyojlaridan kelib chiqadigan motivlar sanalib, ular maktabgacha yoshdagi bolalar orasida rolli o‘yinlarda namoyon bo‘ladi. Bola o‘yinga qatnashish uchun tengdoshlari bilan muloqotga kirishadi, bunga tengdoshlarining fazilatlari sabab bo‘ladi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda kognitiv qiziqishlar tez rivojlanadi. Endi unda dunyo haqidagi yangi bilimlar va fikrlash qobiliyati rivojlanadi.

Ikkinchi guruhdagi motivlar hissiy kechinmalarning ijtimoiylashuvini ta’minlaydi.

Uchinchi toifaga shaxsiy motivlar kirib, u orqali bola tengdoshlari va o‘zining imkoniyatlarini taqqoslay boshlaydi. Ya’ni shaxsiy niyatning birinchi ko‘rinishi, tengdosh bilan aloqa qilish zarurati oydinlashadi. Bola shaxsiy motivlarining ikkinchi ko‘rinishga - uning fazilatlari kiritiladi. Bola o‘yin va muloqotda o‘z qobiliyati, bilimi va shaxsiy fazilatlarini namoyish etadi, boshqa bolalardan o‘z harakatlarini ma’qullashni talab qiladi.

Muloqot motivlari - bu bolaning tengdoshi bilan mos keladigan o‘ziga xos fazilatlaridir. Shaxsiy motivlarning ikkala ko‘rinishida ham tengdoshlar fazilatlari asosiy o‘rin egallaydi.

Ta’rifga ko‘ra, muloqot, murakkab va ko‘p qirrali faoliyat bo‘lib, u avlodlar tomonidan to‘plangan ijtimoiy tajribani o‘zlashtirish jarayoni sanaladi. Rivojlangan darajadagi kommunikativlik esa, psixologlar tomonidan erta yoshdagi kommunikativ ko‘nikmalarning shakllanishi va bolaning ijtimoiy muhitga muvaffaqiyatli moslashish holati bilan tushuntiriladi.

I.L. Kolominskiy fikricha, maktabgacha yoshdagi bolalar boshqa odamlarning his-tuyg‘ularini o‘zlashtirishda o‘ta sezgir bo‘lishadi. Ya’ni tengdoshlari jamoasida o‘z shaxsini anglash va tushunish, boshqalarga nisbatan empatiya, aks ettirish, identifikatsiya qilish, do‘stona yordam berish istagi, quvonchini baham ko‘rish qobiliyati, adolat, halollik, odoblilik kabi qator shaxsiy fazilatlari shakllanadi. Bundan tashqari o‘z-o‘zini bilish va biror faoliyatga o‘zini yo‘naltirish qobiliyati shakllanadi.

Avvalambor, aloqa jarayoni bola hayotining birinchi kunidanoq uning psixologik rivojlanishiga asos bo‘ladigan muhim omillardan biridir.

Shunga o‘xshash holatni bola aqliy rivojlanishining turli jihatlarida ko‘rish mumkin ya’ni, biror narsaga bo‘lgan qiziqish ehtiyojida.

Ikkinchidan yuqoridagi jarayon bolaning hissiy ehtiyojlarida, ya’ni kattalarga bo‘lgan muhabbatining shakllanishida, nutq sohasida, bolaning o‘zini o‘zi anglash sohasida ham muhim sanaladi.

Bolalarda bir-birlari bilan aloqa qilish ehtiyoji uch yoshga to‘lgan davrda aniq namoyon bo‘la boradi. L. V. Chernetskaya tadqiqotlari shuni ko‘rsatadiki, muloqotning erta boshlanishi bolalarning kelgusidagi rivojlanishini belgilaydi va u bolada atrofidagi odamlarga, o‘ziga, tashqi dunyoga bo‘lgan munosabat tuyg‘usini shakllantiradi. Agar bolada muloqot qilish qobiliyati erta shakllanmagan bo‘lsa, kelajakda u qator shaxslararo nizolarga duch kelishi mumkin. Maktabgacha yoshdagi bolalar va ularning tengdoshlari o‘rtasidagi besh yillik (2-7 yosh) hayot davomida bir-birini almashtirib turadigan uchta aloqa shaklini ajratiladi. Ya’ni ular quyidagilar:

1.Bolalar va tengdoshlar o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarning hissiy va amaliy shakli (bola hayotining ikkinchi va to‘rtinchi yillari). Bunda bir-biri bilan aloqa qilish o‘yin jarayonida, darslarda, uy vazifalarini bajarishda yuzaga keladi. Bolalar e’tiborni o‘ziga jalb qilishni, o‘zlarini baholashni ko‘proq xohlashadi.

2.Bolalar va tengdoshlar (4-6 yosh) o‘rtasidagi vaziyatning ishbilarmonlik shakli;

3.Vaziyatdan tashqari holat ya’ni bolalar va tengdoshlar (6-7 yosh) o‘rtasidagi ishbilarmonlik shakli va hokazo.

Yuqorida keltirilgan tasniflar bolalarda namoyon bo‘luvchi kommunikativ ehtiyojlarning asosiy mazmunini tushuntirishga xizmat qiladi. Bolalardagi bir-biriga bo‘lgan murojat qilish ehtiyoji mashg‘ulotlar jarayonida paydo bo‘ladi ya’ni o‘yinlar, uy vazifalari va boshqalarda. Mashg‘ulotlardagi savollar, javoblar, tushuntirishlar hamda bir birlarini masxara qilish ko‘nikmalari tarbiya jarayonidagi e’tiborni oshirishni nazarda tutadi.Professor E.G‘.G‘oziyev fikricha, tengdoshlar o‘rtasidagi birinchi ajoyib farq bu juda yorqin hislarning namoyon bo‘lishi bilan xarakterlanadi. Maktabgacha yoshdagi bolalarda muloqot hislarining ortib borishi o‘zaro axborot almashishdagi xulqni hamda kattalar bilan o‘zaro munosabatlarni tartibga solib turadi.

Bolaning bog‘cha yoshidagi davrida o‘z qadr-qimmatini anglashi ham yuzaga kela boshlaydi. Bolalar bog‘chaga kelganda dastavval o‘z tengqurlarini sezmaslikka, payqamaslikka hapakat qiladilar. Keyinchalik, turli o‘yin va majburiy mashg‘ulotlar davomida bolalar jamoa-siga ko‘shilib, o‘z tengkurlarining hurmatini qozonishga harakat qiladilar, ya’ni boshqa bolalarga har tomonlama yaxshi ko‘rinishga intiladilar. Bog‘cha yoshidagi bolalar xatti-harakatlari motivlarining rivojlanishida axloqiy motivlarning roli nihoyatda kattadir. Xulosa qilib aytganda, bog‘chadagi hayot davomidagi bolada o‘rtoqlariga qiziqish ehtiyoji va minnatdorchilik hissini olishga bo‘lgan ehtiyojlar shakllanishi boshlanadi, ya’ni bu holat sheriklarini o‘ziga diqqat bilan qaratishga yoki yuqori darajadagi yorqinlikka erishish motivlari bilan xarakterlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Леонтьев А.Н. Деятельность и общение // Вопросы философии, 1999, №1.- С. 15-21.

2. Лисина, М. И. Формирование личности ребенка в общении М. И. Лисина. - СПб.: ПИТЕР, 2009. - 209с.

3. Богуславская, Н. Е. Веселый этикет: развитие коммуникативных способностей ребенка. Екатеринбург: АРГО 2007. - 191 с.

4. Деревянко, Р.И. Особенности мотивов общения со взрослым и сверстниками у дошкольников: Дис. кандидат психологических наук. - М.: 2009 - 124с.

5. Коломинский, Я. Л., Панько, Е.А. Диагностика и коррекция психического развития дошкольника. - Минск, 1997. - 104с.

6. Чернецкая, Л. В. Развитие коммуникативных способностей у дошкольников: практическое руководство для педагогов и психологов дошкольных образовательных учреждений. - Ростов н/Д.: Феникс, 2005. - 256 с.: ил.

7. Ғозиев Э. Онтогенез психологияси. – Т.: Noshir, 2010. 360 б.

SHAXSDA YUZ BERUVCHI EMOTSIONAL ZO'RIQISHLARNI KELTIRIB CHIQISH SABABLARI VA ULARNI OLDINI OLISH MEXANIZMLARI

Kozimova Nigora Abduqahorovna
Osiyo xalqaro universiteti "Pedagogika va psixologiya" kafedrasi o'qituvchisi

Emotsional holatlar boshqa ruhiy jarayonlar singari miya faoliyatining natijasi yoki mahsuli bo'lib hisoblanadi. Emotsional holatlarning yuzaga kelishiga tabiatda va jamiyatda sodir bo'layotgan o'zgarishlar, munosabatlar, aloqalar, taassurotlar asosiy sababchidir. O'zgarishlar o'z navbatida, birinchidan, shaxs hayoti va faoliyatining jadallashishi yoki pasayishiga, ikkinchidan, insondagi ayrim ehtiyojlarning paydo bo'lishiga yoki yo'qolishiga, uchinchidan, odam ichki organlari funksional holatlarining beqarorlashuviga olib keladi. His-tuyg'ular uchun eng xususiyatli fiziologik jarayonlar negizi sifatida shartsiz va shartli reflekslar xizmat qiladi va ularning muayyan tizimi bosh miya katta yarim sharlari po'stida yuzaga keladi hamda shu joyda mustahkamlanadi. Murakkab shartsiz reflekslar esa:1) yarim sharlarning po'stloq osti bo'shliqlari; 2) miyadagi ko'rish do'ngliklari; 3) nerv qo'zg'alishlarini miyaning yuqori bo'linmalaridan vegetativ tizimiga o'tkazib beruvchi markazlari orqali amalga oshiriladi. Shaxsda his-tuyg'ularning kechishi hamisha miya po'sti bilan po'stloqosti markazlarining birlikdagi (hamkorlikdagi) faoliyati natijasida ro'yobga chiqadi. Hozirgi zamonda "salomatlik" tushunchasi Butunjahon sog'likni saqlash tashkilotining tushunchasiga asosan, "organizmning to'liq jismoniy, ruhiy, jismoniy salomatligi bo'lib, nafaqat kasalliklarning bo'lmasligi, balki jismoniy nuqsonlarning ham bo'lmasligidir". Kasallik - inson hayot faoliyatining buzilishi bilan xarakterlanadigan holat bo'lib, organizmning vaqtincha yoki doimiy ish faoliyatining pasayishiga olib keladi. Albatta kasallikning kelib chiqishida organizm holati, yoshi, yo'ldosh kasalliklarning bor-yo'qligi, organizmga kasallik chaqiruvchi mikroorganizmlarning qancha miqdorda tushishi, irsiy moyillikning bo'lishi, organizmning reaktivligi muhim ahamiyatga ega. Albatta, uzoq-umr ko'rishning bir qancha shartlari bor, agarda odamzot shu shartlarga rioya qilsa, o'z oldiga qo'ygan oliy maqsad-uzoq umr ko'rishga zamin yaratadi. Ular quyidagilardan iborat: Noto'g'ri ovqatlanish. Salomatlikka salbiy ta'sir etuvchi omillardan biri noto'g'ri, muvofiqlashmagan va tartibsiz ovqatlanish hisoblanib, organizm normal faoliyatining buzilishiga va turli kasalliklarning kelib chiqishiga sabab bo'ladi.

Bugungi kunda insonlar yashash tarzi o'zgarib ketayotgan bir jarayonda ularning ruhiyati ham o'zgarishlarga yuz tutyapti. Bulardan biri kamharakatlilik. Gipodinamiya - (yunoncha -

gipo-kam, past va dinamic-kuch) mushaklarining yetarli ishlamasligi, qisqarish kuchining kamayib ketishi bo'lib, odatda, doimo o'tirib ishlash, piyoda yurishni yig'ishtirib, transportda ketish, kamharakatlik, umuman, mushaklarga tushadigan og'irlikning kamayib qolishi tufayli kelib chiqadigan gipokineziya, ya'ni odam harakat faolligining kamayib ketishi bilan birga davom etadi.

Harakat va salomatlik. Sog'lom turmush tarzini shakllantirish va kasalliklarning oldini olishning asosiy yo'li to'g'ri tashkil etilgan jismoniy faollikdir. Harakat natijasida odamning turli a'zo va tizilmalarining faoliyati me'yorlashadi, buzilgan faoliyatlari esa tiklanadi, aqliy va jismoniy mehnatga bo'lgan faolligi oshadi.

Zararli odatlar: alkogolizm - ichkilikbozlik, ayrim kishilarning o'z salomatligi va mehnat qobiliyatiga shuningdek, jamiyat farovonligiga zararyetkazadigan darajada, muntazam ravishda me'yoridan ortiqcha spirtli ichimliklar ichishi hisoblanadi. Tamaki chekish -kishi sog'lig'iga jiddiy putur yetkazadigan eng zararli odatlardan biridir. Nikotin markaziy va periferik nerv sistemasiga vaqtincha qo'zg'atuvchi ta'sir ko'rsatadi, arterial qon bosimini oshiradi, mayda tomirlarni toraytiradi; nafasni tezlashtiradi, ovqat hazm qilish sistemasining shirasini ko'paytiradi. Nikotin bilan birga tamaki tutunidagi yonish mahsulotlari ham organizmni zaharlaydi. Shuning uchun chekmaydigan kishilarning chekilgan xonada bo'lishi ham zararlidir. Tarkibida yonish mahsuloti bo'lgan tutun nafasga olinganda arterial qondagi kislorodni kamaytirib yuboradi. U bronxlarning shilliq pardasiga ta'sir ko'rsatib surunkali bronxit va o'pka emfizemasiga sabab bo'ladi. Narkomaniya-(yunoncha-narke -karaxtlik va mania -telbalik, jahl, shod-xurramlik), bangilik, giyohvandlik-narkotik va narkotik ta'sirga ega moddalarni suiste'mol qilish natijasida kelib chiqadigan kasallikdir. Ushbu xastalik bilan og'rigan kishining jismoniy va ruhiy holati xumorini bosadigan narkotik modda iste'mol qilishiga bog'liq. Quyidagi ikki holatda narkotik moddalarga o'rganib qolish mumkin: Ruhiy-emotsional zo'riqishlar -hozirgi davrda kishilar salomatligiga salbiy ta'sir etuvchi asosiy omillar hisoblanadi. Odam organizmining normal faoliyati, uning ruhiyati qay darajadaligiga bog'liq. Ruhiyat va kayfiyatdagi har qanday o'zgarishlar a'zo va sistemalarning faoliyatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Odamning ruhan ezilishi, ko'ngliga og'ir botadigan kechinmalar va hayotdagi turli salbiy voqealar zo'riqishlarga olib keladi. Ruhiy-emotsional zo'riqishlar natijasida odamlarda gipertoniya, stenokardiya va miokard infarkti, qolaversa, ruhiy kasalliklar, zararli odatlarga ruju qo'yish kelib chiqadi. Ayollarda esa ruhiy-emotsional zo'riqishlar ayniqsa, homiladorlik davrida, uning dastlabki 3-oyida o'ta xavfli asoratlarga sabab bo'lishi mumkin. Aholi turmushining yaxshilanishi, ijtimoiy sharoitning barqarorlashishi ruhiy-emotsional zo'riqishlarning oldini olishning asosiy shartlaridandir. Turmush tarzi -bu insonning aniq jamiyatda, muhitda ifodalangan hayot, mehnat, dam olish va hokazolarini o'z ichiga olgan tushunchadir. Uning tarkibiy qismlariga faqat ijtimoiy-siyosiy va ishlab chiqarish faoliyatigina emas, balki ishlab chiqarishdan tashqari vaqtdagi faolligi, ijtimoiy-madaniy faoliyati ham kiradi. Tibbiy faollik ham uning bir turidir. Turmushda odam turli xil salbiy taassurotlar, nojo'ya holatlar va sharoitlarga tushib qolishi mumkin. Bular esa, o'z navbatida, salomatlik va turmish tarzini sog'lomlashtirish haqida to'la bilimga ega bo'lishga majbur qiladi, aholining o'z salomatligiga bo'lgan munosabatlarini tarbiyalash va tibbiy bilimlarni targ'ib qilishni taqozo etadi.

Xulosa qilib aytganda, yuqorida sanab o'tilgan salomatlikka qarshi omillar haqida tushunchaga ega bo'lish, ularni bartaraf etish, har bir kishining bevosita o'ziga bog'liq. Buning uchun esa sog'lom turmush, uning tarkibiy qismlari nimalardan iboratliligi haqida aholi orasida tushuntirish ishlari olib borish lozim. Albatta pedagogik tarbiyaning asosiy maqsadi-nafaqat

yoshlarga tarbiya berish, balki ta’lim ham berishdan ham iboratdir. Turmush tarzining nosog‘lom bo’lishi ishsizlik, kam ta’minlanganlik, yetimlilik va boshqalar) yoshlar orasida kasalliklarning tez va keng tarqalishiga sabab bo’ladi. Yoshlar orasida surunkali kasalliklar ko’rsatkichlarining ko’payishi ular orasida tibbiy yordam ko’rsatishning keng tarmog‘li olib borish kerakligini ko’rsatib turibdi: har bir talaba o’z-o’ziga yordam, birinchi tibbiy yordamni tashkil etish, ekstremal holatlarda, favqulodda vaziyatlarda yordam ko’rsatishni bilishi kerak. Tabiiy, texnogen, ekologik tusdagi favqulodda vaziyatlar yoshlar, qolaversa aholi orasida turli darajadagi shikastlanish, jarohatlar, zaharlanish, yuqumli kasalliklarning ko’payishiga sabab bo’ladi. Bu holatda har bir kishidan tezlik bilan o’z-o’ziga va o’zaro yordam berish kerakligini talab etadi. Faqatgina aholining salomat va ma’lumotli bo’lishigina mamlakatning rivojlanishiga va mudofaasiga salmog‘li hissa qo’shadi. “Stress” inglizcha so’z bo’lib tanglik, zo’riqish, bosim degan ma’nolarni anglatadi. Oddiy tilda tushkunlikka tushish, deyiladi. Bu ba’zida oz fursat, ba’zida uzoq vaqt kechishi mumkin. Ikkala holatda ham insonga zarar yetkazadi. Ya’ni, aqliy faoliyatning susayishi, yurak urishi tezlashishi, qon tomirlari kengayishi, ichki kasalliklar - oshqozonda yallig‘lanishlar kelib chiqishiga sabab bo’ladi. Stressning salbiy tomonlaridan yana biri miyani tormozlab, ma’nosiz fikrlaydigan darajaga tushirib qo’yishi mumkin. Agar odam tez-tez tushkunlikni boshidan kechirsa, atrofdagilar bilan gaplasha olmaydigan holatga tushadi. Stress natijasida inson o’ziga past baho bera boshlaydi. Oqibatda o’zini yolg‘izdek, yaqinlariga keraksizdek his qiladi. Sekin - asta ruhiy tetiklik yo’qola boshlaydi. Stressning ilk belgilari qanday namoyon bo’ladi? Uning fiziologik va psixologik turlari mavjud. Bir narsadan qattiq qo’rqib ketish, kutilmaganda avtohalokat yoki tabiiyofatga uchrash, tanasidagi birorta kasallik oqibatini bilib qolish, to’satdan yaqin kishisini yo’qotish fiziologik stressni keltirib chiqaradi. Psixologik stress -insonning emotsional holati bilan bog‘liq. Bu ko’proq qaynona-kelin, er-xotin yoki ona va bola o’rtasidagi mojarolar tufayli kelib chiqadi. Har ikki holat insonni ham tashqi qiyofasiga, ham ichki dunyosiga ta’sir ko’rsatadi va albatta, asoratlari bo’ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Kozimova, N. A. (2023). Techniques and methods used in the process of psychological counseling. *American Journal of Public Diplomacy and International Studies (2993-2157)*, *1*(10), 338-341.

2. Kozimova, N. A. (2023). PERSONALITY TYPES. *American Journal of Public Diplomacy and International Studies (2993-2157)*, *1*(10), 372-377.

3. Kozimova, N. A. (2023). Psixologik konsultatsiya bosqichlari. *TECHNICAL SCIENCE RESEARCH IN UZBEKISTAN*, *1*(5), 90-95.

4. Kozimova, N. A., & Ulugova, S. M. (2022). Classification of a Group of Staff for Psychological Conseling and Referral to It. *Texas Journal of Multidisciplinary Studies*, *7*, 175-177.

5. Kozimova, N. A. (2024). OTA-ONALIK PSIXOLOGIYASI. *TECHNICAL SCIENCE RESEARCH IN UZBEKISTAN*, *2*(1), 119-125.

6. Kozimova, N. A. (2024). PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF EMOTIONAL TENSION IN ADAPTATION TO STUDY ACTIVITY OF FIRST LEVEL STUDENTS. *МЕДИЦИНА, ПЕДАГОГИКА И ТЕХНОЛОГИЯ: ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА*, *2*(2), 311-317.

7. Kozimova, N. A. (2024). Psychological aspects of emotional stress in adaptation to educational activities. Multidisciplinary Journal of Science and Technology, 4(3), 136-140.

PSYCHOLOGICAL ANALYSIS OF THE DEFENSE MECHANISM OF TEENAGERS IN EXTREME SITUATIONS

Avezov Olmos Ravshanovich
Buxoro davlat pedagogika instituti, Pedagogika va psixologiya kafedrasi dotsenti,

The reforms implemented in our country in all spheres have raised the human factor to a higher level than ever before and directly connected his strength, perception, potential, psychological and spiritual perfection with development. Because of this, the problem of each person's perfection, self-knowledge, and understanding of others has become more urgent than ever.

After all, in this process, first of all, the principles of psychological protection of the individual in extreme situations serving to improve the educational system, its content and essence, are of great importance.

The fact that every speech and works of the President is devoted to the problems of the growing young generation proves how important the role of the spiritual component is in the formation of the personality. After all, forming a well-rounded human personality with healthy beliefs, attitudes, and worldview is one of the important tasks of preventing and reducing the possibility of moral decline that may occur in society.

Our President, while thinking about the upbringing of the young generation: "...in the center of all our noble intentions is to raise our children physically and spiritually healthy, to see their happiness and prosperous future, no less than anyone else in the world. "There is a dream of raising a generation that will not be."

If we feel that we are responsible for the future and fate of Uzbekistan, then each of us should deeply understand the issues of educating the young generation, which is the means of its development, and consider it our duty to live based on a new way of thinking. In other words, one of our main goals is the need to properly educate the young generation, to form the right attitude in them, and to create optimal conditions for their development as spiritually healthy individuals.

All the reforms carried out in our republic are primarily aimed at protecting human adolescents and their interests, as well as ensuring the social and psychological development of each adolescent.

Relying on the results obtained in the republic, taking into account the need to implement the achievements of modern psychology in our country, to correctly understand and research the situations related to the process of psychological protection in adolescents and its role in educating our youth today. the following practical recommendations aimed at increasing the share are being developed.

Emergencies and extreme situations (earthquakes, various accidents, fires, outbreaks of epidemics, etc.) have always caused various emotional stresses and mental injuries to mankind. For example, as we know from history, this situation was first committed in Egypt and lasted for 60 years throughout the Mediterranean Sea. During the peak of this epidemic, more precisely in 542, more than 1000 people were killed by plague every day in Constantinople. The second most tragic epidemic in the history of the world left its mark on the territory of Western Europe under the name of "black death" (XIVth century). In addition, in 1346-48, more than 25 million people

died due to the widespread spread of "plague" in Western Europe. In 1892, 6 million people died in India due to the spread of the terrible "Cholera" disease, and this life also affected South America.

On April 26, 1986, the explosion of the fourth unit of the Chernobyl Nuclear Power Plant in Ukraine caused thousands of people to be confused by radioactive radiation and it was very difficult to calm them down. Experts say that the appearance of mental disturbance in this state directly leads to the appearance of serious diseases in people.

Therefore, the study of the impact of the above extreme situations on the human psyche requires the large-scale development of a new direction in the practice of psychology - the science of extreme psychology. From this point of view, the science of extreme psychology is a science that studies various unusual or extraordinary psychological laws that are formed in the human psyche.

Emergency and extreme situations are defined at a certain level in relevant literature. In particular, the state of emergency is determined by the circumstances of accidents occurring in certain limited areas that have a negative impact on human health, his mind and emotions, and his mental state.

Extreme situation lot. extremus is taken from concepts such as last, crisis, in which teenagers as a separate subject are surrounded by negative effects due to various threats to their perception, life, and health.

Emergency situation (emergency situations) - the occurrence of an accident, a dangerous natural phenomenon, a disaster, natural or human casualties, other disasters that may cause damage to human health or the environment, known as a result of significant material damage is a violation of the situation and conditions of human life in one area.

It is necessary to draw up a program of work necessary for adolescents in cooperation with emergency workers, fire safety personnel, and adolescents who have fallen into extreme situations in our republic, and determine measures aimed at studying the process of psychological protection in accordance with this program.

As a result of studying, analyzing and researching the requirements of psychological services for psychologists working in our republic, in addition to the "Regulations" that make up the work content of psychological services, the following tasks are recommended to be performed by practicing psychologists:

Determining the level of adequacy between activity and individual capabilities; to determine the individual style associated with the successful performance of labor activities in each teenager; in the process of work, opportunities are created to determine the indicators of normative emotional activity related to the provision of successful self-management of each teenager.

It is necessary to carry out special explanatory work about the possibilities and perspectives of psychological protection among parents and operatives.

It is necessary to develop and implement a plan of corrective work that serves to determine the hierarchy of psychological protection in relation to the satisfaction with the activity characteristic of each teenager.

Based on the psychological protection capabilities of each teenager, to achieve success in fulfilling the requirements of work, and at the same time, to give appropriate individual advice in order to avoid various failures, to develop a successful individual style of these teenagers in

relation to the activity. it is important to develop recommendations that ensure the creation of appropriate conditions for

We believe that the regular implementation of these tasks will ensure the effectiveness of psychological protection, and at the same time, the effectiveness of psychological services in extreme situations related to the research of psychological protection factors in adolescents.

It should not be forgotten that the issue of studying, researching and developing the system of being able to protect oneself from various failures and falling into various negative situations in adolescents is also of great importance. For example, the following scientific and practical conclusions are based on all the theoretical and practical research conducted:

1. The analysis of scientific-theoretical and methodical literature in extreme psychology shows that there is an extreme shortage of research devoted to the special analysis of the process of self-psychological protection, which is characteristic for adolescents. However, various failures, internal conflicts, and high-level stress situations that can negatively affect the development of any adolescent prepare adolescents to be able to psychologically protect themselves.

2. The use of a set of selected and developed methods creates an opportunity to study and research the dynamics of psychological protection criteria specific to adolescents and its hierarchical system in the course of systematically organized psychological services. In particular, the self-emotional assessment criteria according to the Ricks-Wessman scale, anxiety characteristics of adolescents using the "Methodology for studying reactive and adolescent anxiety scales" created by C. D. Spielberg. correlation indicators provide new information about psychological protective factors characteristic of adolescents.

3. In today’s psychological service process, each of the criteria that affects the process of self-psychological protection of adolescents and is currently the subject of research has its own protective factor, sign, dynamics and hierarchical system, and this general It is characterized by the fact that psychological protection serves to strengthen and perfect the interconnected hierarchical chain. From this point of view, the interpretation of these criteria proved that it is possible to provide empirical information about the psychological self-protection system of adolescents.

4. The analysis of the empirical data obtained according to the Ricks-Wessman scale shows that the passage of the process of self-psychological protection in adolescents in most cases is related to the school life of adolescents, to oneself, to oneself in connection with the manifestation of indicators of proportionality or disproportion to the norms of anxiety related to general inter-spirin communication, as well as to the qualities of calmness, enthusiasm, emotional upliftment, self-reliance, which ensure the activity of adolescents shows the relationship. In particular, it has been confirmed that the increase of the noted ratio indicators can lead to the expansion of the possibilities of psychological protection in adolescents.

Therefore, studying adolescents in extreme situations and being aware of the mechanisms of psychological influence on them requires great skill from every practicing psychologist.

List of used literature:

1. O.R.Avezov. Ekstremal vaziyatlar psixologiyasi. Darslik. Kamolot nashriyoti. B.2022, 256 b.
2. Avezov O.R. Mutaxassislikka kirish. B; Durdona, 2021.
3. Myers D.G. Psychology. Ninth Edition. - Worth Publishers. 2010. - 910 p.

4. Авезов О.Р. Психологическая служба в экстремалных ситуациях. Вестник интегративной психологии. № 79. Ярославл. 2019. С. 23-26.

5. Avezov O.R. Ekstremal vaziyatlarda stressbardoshlik tushunchasi. International Conference on Developments in Education. Hosted from Amsterdam, Netherlands https: econferencezone.org 22nd Feb. 2023. B. 63-67

6. Avezov O.R., To‘ymurodov A.SH. Ekstremal vaziyatlarda shaxsga psixologik ta’sir etishning o‘ziga xos xususiyatlari. Ssiense And Education Scientifis Journal Issn 2181-0842 Volume 3, Issue 4 April 2022. www.opensciense.uz P.717-725

7. Avezov O.R. Ekstremal vaziyatlarda oilaga psixologik xizmat ko‘rsatish amaliyoti. Psixologiya. № 1 son (2021) Buxoro. 2021. B. 21-27.

8. Авезов О.Р. Экстренная психологическая помощ в экстремалних ситуациях. Вестник интегративной психологии. № 21. Ярославл. 2020. С. 34-37

9. Авезов О.Р. Психологические причины страха. Вестник интегративной психологии. № 19. Ярославл. 2019. С. 34-38.

ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

Маткаримова Дилнавоз Ғайратовна
Магистрант Международный Азиатский университет

Проблема психолого-педагогического сопровождения детей младшего школьного возраста актуальна на ранних этапах обучения. В этот период происходит формирование личностных новообразований, которые позволяют говорить о нормальном психическом и психологическом развитии человека в рамках ведущей деятельности, то есть образования. Это также очень важно для его дальнейшего образования в плане образования – сформированные навыки учебной деятельности, универсальной учебной деятельности позволяют ему быть эффективным и отвечать современным требованиям выпускника.

У младших школьников доминирует первая сигнальная система, поэтому у них развита зрительно-образная память. Им легче всего запомнить конкретную информацию, например, лица, события, предметы и т. д., и еще трудно запомнить какое-либо описание или объяснение. Они могут запоминать, но только путем механического повторения, не зная смысловых связей. Кроме того, учащемуся начальных классов сложно повторить текст своими словами, поскольку речь у него еще не сильна, и ему легче все запомнить. В свою очередь, они не умеют организовать смысловое запоминание: оно заключается в разделении материала на смысловые группы, выделении сильных мест для запоминания, составлении логического плана текста. По мере развития мышления появляется новая особенность личности ребенка. Ребенок начинает понимать себя, свое положение в семье, в классе, оценивает себя как хорошего ученика. Он оценивает себя по тому, как к нему относятся окружающие.

Известный американский психолог Э. Эриксон создал концепцию, согласно которой в этот период у ребенка развивается чувство социальной и психологической компетентности, а в неблагоприятных условиях - социально-психологической недостаточности, например важного личностного воспитания. Первоклассники очень по-разному адаптируются к новым условиям в школе. Современный педагог, педагог-психолог должен управлять нормативными документами и осуществлять

профессиональную деятельность в соответствии с государственными образовательными стандартами, используя традиционное и инновационное образование.

По определению М. Р. Битяновой, поддержка – это специфическая идеология работы, сочетающая в себе цели психолого-педагогической практики и ориентированная на главное – личность. Психолого-педагогическое сопровождение – это профессиональная деятельность взрослых, взаимодействующих с детьми в образовательной среде. Основная цель поддержки – создание социальных, педагогических и психологических условий, в которых каждый ребенок становится субъектом собственной деятельности, общения и внутреннего мира. Психолого-педагогическое сопровождение процесса развития ребенка. Педагогически-психологическая поддержка детей младшего школьного возраста приобретает особое значение сегодня, в период коренных изменений, происходящих в системе образования. Они связаны с реформированием всех ступеней образования, всесторонним обновлением.

По мнению А.В. Брушлинского: «субъект, то есть творец своей истории, судья своего собственного жизненного пути, изначально инициирующий и осуществляющий практическую деятельность, общение, поведение, познание, мышление и другие виды человеческой деятельности – творческую, моральный, свободный. То есть человек всегда связан с обществом, но в то же время он совершенно независим – «признается абсолютная ценность человека как личности, обладающей безусловными правами на свободу и саморазвитие». Ребенок – объект воспитания.

По мнению М. Р. Битяновой, педагогико-психологическое сопровождение детей младшего школьного возраста учитывает также возможности дальнейшего личностного, психологического и социального развития.

В своем исследовании Н. В. Кирюхина выделяет три вида педагогико-психологической поддержки детей младшего школьного возраста:

1. биологический – это процесс активного взаимодействия с окружающей средой;
2. социальный – это способность, обусловленная социальными условиями;
3. физиологический – реакция, полностью отвечающая потребностям ситуации.

Следует отметить, что наиболее эффективным подходом к социальной поддержке является культурный, рассматривающий проблему соотношения социальной поддержки и культуры. Такие ученые, как Л. Уайт, Э. Вайда, Р. Раппопорт, М. Харрис и другие, видели культуру как адаптивную систему или пространство, необходимое для жизни человека в эволюционном направлении. По мнению Л. Уайта, все подсистемы в этом пространстве должны быть взаимно адаптированы для достижения определенного баланса.

Следует отметить, что необходимо выделить формы, позволяющие реализовать идеи преемственности в работе учителя начальных классов и педагога:

1. Организм ребенка адаптируется к совершенно новым условиям жизни и труда, физическим и интеллектуальным нагрузкам. При этом возраст, в котором он пошел в школу, а также ходил ли он в детский сад или занимался дома, насколько сформированы функциональные системы организма, каков уровень саморегуляции и самоорганизации поведение ребенка Важно знать ситуацию в семье.

2. Младший школьник адаптируется к новым социальным отношениям и следующим связям:

- пространственно-временные отношения: повестка дня, школьная форма, подготовка уроков, специальное место хранения учебных материалов, признание «взрослости», обеспечение самостоятельности и т. д.;

- личностно-смысловые отношения: отношение ребенка к школе, к себе как ученику, общение с одноклассниками и учителями, отношение к нему на уроке;

- особенности деятельности и общения ребенка: отношение к нему в семье, поведение родителей и учителей, особенности семейных отношений, социальная готовность младшего школьника и т. д.

Также в школе существуют разные формы подготовки педагога-психолога к образовательному процессу: поведение ученика начальной школы отличается от нормативных требований школы, поведение, при котором ребенку трудно усвоить навыки обучения - это погони.

Различные педагоги и психологи выделили основные факторы, приводящие к плохой успеваемости младших школьников, например:

- социально-психологическая запущенность;

-недостаточное развитие волонтерского сектора;

- частичное отсутствие формирования отдельных суставов высших психических функций;

-типичное формирование функционального взаимодействия головного мозга (например, леворукость и связанные с ней проблемы развития двигательной, когнитивной и эмоциональной сфер); нарушение нейродинамических свойств деятельности (нестабильность психических процессов);

- соматическая слабость;

- формирование эмоционально-личностных проблем, в том числе коммуникативных.

Организация педагогического процесса и личность педагога оказывают сильное влияние на обучение и воспитание детей младшего школьного возраста. Следует отметить, что воздействие учителя на ребенка не может быть заменено ни учебником, ни системой наказаний и поощрений. Также это невозможно реализовать без теории и педагогической практики. Сам педагог, зная педагогическую науку, пытается превратить ее в искусство воспитания и обучения. Поэтому педагог, рассматривающий педагогическую деятельность как творчество, должен изучать законы психических явлений, на которые он хочет влиять, и действовать для реализации этих законов и ситуаций, в которых он хочет их применить.

Для педагогов и психологов основной целью адаптации учащихся младших классов является формирование умения ребенка работать самостоятельно, обсуждать и отстаивать свои мысли, правильно задавать вопросы и давать полные ответы. Если к систематической школе добавить исключение статического напряжения при обучении детей по всем предметам, а также составить оптимальный график занятий с учетом допустимой учебной нагрузки в течение дня, недели, то адаптация пройдет безболезненно для детей. обеспечиваются ребенок, психофизиологические и физические возможности учащихся младших классов.

Значимость этого периода вхождения в необычную жизненную ситуацию для учащихся младших классов заключается не только в успешности освоения учебной

деятельности, но и в удобстве пребывания в школе, проявляется здоровье ребенка, его отношение к школе и образованию.

Таким образом, можно прийти к выводу, что определить успешную успеваемость учащихся начальной школы можно по следующим критериям:

- поскольку от этого зависит школьная мотивация и развитие познавательных интересов, то учащийся начальной школы должен произвольно управлять своим поведением и познавательной деятельностью, что возможно при сложившейся иерархической системе педагогов-психологов;

- самооценка ребенка важна для социализации в обществе, а также для успешной образовательной деятельности;

- произвольное поле ребенка, под ним понимается умение подчиняться требованиям и правилам взрослых, умение работать по образцу;

- школьная тревожность, она привлекает особое внимание, поскольку является наиболее очевидным признаком плохой успеваемости ребенка в школе, что негативно влияет на все сферы его жизни: не только учебу, но и общение, в том числе внешкольное, что проявляется уровнем здоровье и общее психологическое благополучие.

Список использованной литературы

1.Pickren W. E., Rutherford A. A history of modern psychology in context.Hoboken, New Jersey. 2010. 380 p.

2.Александровская, Э.М. Психологическое сопровождение школьников: Учеб. пособие для студентов высш. пед. учеб. заведений / Э.М. Александровская, Н.И. Кокуркина, Н.В. Куренкова. — М. : Академия, 2002. - 208с.

3.A.Z.Djamilovna Study of the formation of crime motivation in adolescents as a problem of psychological research, I.H.Bakhtiyorovna - ResearchJet Journal of Analysis and Inventions, 2022

4.Ахмедова З.Ж. “Педагогико-психологические особенности адаптации младших школьников к учебной деятельности” Вестник интегративной психологии 2023 Выпуск 29

4-SHO‘BA.
SHAXSNING IJTIMOIY-PSIXOLOGIK VA KASBIY RIVOJLANISH MUAMMOLARI

SOCIO-PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF THE FAMILY

Abira Amanovna Khuseynova
Professor of the Bukhara State University, Senator

The problem of stabilization of marital relations and the family as a whole, as never before, is of particular relevance and significance due to the general instability in society around the world. Only by relying on a psychologically prosperous and stable family can such serious problems as the upbringing of the future generation, the transfer of cultural and spiritual heritage to them, the fight against crime, alcoholism and drug addiction, and mental illness be solved. In this regard, one of the main tasks of the Strategy for Gender Equality in the Republic of Uzbekistan is “strengthening the institution of the family and family and marriage relations, increasing the prestige of the family, promoting the values of marriage and family, achieving gender equality in family relations, ensuring social and cultural continuity of generations and being a factor stability and sustainable development of civil society.

Considering the family from the point of view of a systematic approach makes it possible to analyze the processes taking place in it and with it, taking into account at the same time its features both as a small group and as a social institution. This is precisely the advantage of systems analysis in relation to such a phenomenon as "family".

Philosophers of antiquity, the Middle Ages, and partly even modern times derive social relations from family relations, focusing on the relationship of the family to the state, and not on characterizing it as a special social institution. The family is a more complex system of relations than marriage, since, as a rule, it unites not only spouses, but also their children, as well as other relatives or just those close to spouses and the people they need. Recently, attention to the problems of family and marriage has increased significantly among domestic specialists from various fields of scientific knowledge, sociologists, demographers, psychologists, doctors, teachers, economists, lawyers and many others. And this is not accidental, since the social, demographic and economic processes taking place in society have had a decisive influence on marriage and family relations.

Psychological and socio-psychological research is aimed at studying various aspects of family life: the compatibility of spouses, marital conflicts, issues of marital satisfaction and much more. In Kazakhstani psychological science, there are also few works devoted to various aspects of family interaction, education in the family.

The family as a small group performs specific functions that are directly related to the functions of the family as a social institution, being their "mechanism". At the same time, the functions of the family are understood as a way of manifesting the activity, life of the family and its members. Thus, the most important and specific functions of the family as a small group are:

1) the function of forming a family community, i.e. “the formation of an aggregate”, group, collective subject of activity and the achievement of the necessary organization and unity of

actions of individuals included in the group and solving its tasks. Sub-functions are: the formation of family values, norms, goals; achievement of cohesion as “value-oriented unity.

2) the function of organizing and implementing joint activities, which consists in the development of precisely joint actions, control, organization and coordination of these

actions. And this is possible not only with the exchange of information (opinions, ideas, interests) between family members, which contributes to an adequate understanding of each other, but also with their separation and acceptance by each of the participants in family interaction.

The analysis of theoretical concepts and approaches in the study of the family showed the effectiveness of considering the problem of stabilization of marital relations from the point of view of activity and system approaches.

This made it possible to propose a conceptual scheme for analyzing the family as a system considered as an aggregate subject of joint life activity, and to identify the main factors influencing the process of stabilizing marital relations through the mechanism of coordinating family values, attitudes, ideas of spouses, which underlies the formation of a common fund of semantic formations.

Family psychology in the analysis of marriage and family includes the study of factors affecting the quality of relationships, the development cycle of marriage, the role structure of the family, the distribution of power, attitudes of family members, various concepts of education, marital conflicts, and so on. At present, the family is defined as a historically established specific system of relationships between spouses, between parents and children, as a small social group whose members are connected by marriage or kinship, common life and mutual moral responsibility, and the social necessity of which is due to the need of society for physical and spiritual reproduction of the population.

Family structure is the composition of the family and the number of its members, as well as the totality of their relationships. An analysis of the family structure makes it possible to answer the question of how the functions are implemented - who in the family is in charge and who is the executor, how rights and obligations are distributed among family members.

The psychological structure of the family has a multilevel, multifunctional organization. These are invisible functional psychological connections that reflect the nature of marital interaction. Each married couple has its own dynamics of its own psychological structure of relations with itsown internal determinants.

According to Article 63 of the Constitution of the Republic of Uzbekistan, “The family is thebasic unit of society and has the right to be protected by society and the state.

Marriage is based on free consent and equality of the parties. Marriage requires that the futurespouses have the ability to freely express their consent.

Forced marriage is prohibited. A marriage concluded according to a religious rite has no legalsignificance.

Family development in Uzbekistan is considered at the global level within the framework of the United Nations Sustainable Development Goals. In our republic, the traditional way of life in thefamily has largely been preserved. It still has:

- the role of the older generation with clear subordination is great, including the moral right to approve (choose) spouses for their children, to give them and their spouses instructions on how to act;

marriages are concluded not just between spouses, but actually represent a deal between the families of spouses, which entails specific property obligations;

family property is not limited only to the property of spouses due to the coexistence of different generations, and at the household level, the understanding of the property of parents and the property of children is blurred;

large families are common, which is why the female gender takes care of a large household, does not have independent sources of income;

the material support of the family lies with the husband and his older male relatives, as a result of which the male dominance in the family is practically not disputed;

wide public participation in family life (for example, mahalla), etc.

In Uzbekistan, the issues of all-round support for the family, which is the main unit of society, strengthening its practical significance in educating a harmoniously developed generation, are in the center of constant attention of the state. In this work, along with state bodies, civil society institutions are actively involved.

Mahalla, as a unique institution of civil society, has been the closest structure to the people since ancient times. Over the past years, it has become the center of timely and targeted solutions to the pressing issues of the population. Today, the self-government bodies operating in the country occupy a special place in establishing feedback between the state and society, further improving the socio-spiritual atmosphere in families, educating the younger generation, ensuring employment of citizens, etc.

List of used literature:

1. Указ Президента Республики Узбекистан от 7 февраля 2017 года, № УП-4947 «О стратегии действий по дальнейшему развитию Республики Узбекистан».

2. Постановление Президента Республики Узбекистан №-3808 «Об утвержде-нии Концепции укрепления института семьи в Узбекистане» от 27 июня 2018 г.

3. Дементьева Н.Ф. Социальное сиротство: генезис и профилактика.-Серия: Семья и воспитание / Н.Ф. Дементьева. - М. -2000.- С. 6.

4. Ефремов К. Трудные дети, трудные люди. // Народное образование. 2004. №3. С.58-62.

5. Мухина В. С. Психология детства и отрочества: Учебник. - М., 1997. С.26.

6. Психическое развитие воспитанников детских домов/Под ред. И.В, Дубровиной. – М.: Педагогика,1990.–С. 18.

7. Терновская М.Ф., Иванова Н.П., Зайцев С.В. Технология реабилитационной работы, мониторинг и оценка развития ребенка, нуждающегося в государственной защите. Методические материалы. – М., 2002. – С. 44.

8. Холостова Е. И. Технологии социальной работы. - М.: ИНФРА-М, 2001. - 400 с.

9. Шипицина Л.М. Психическое развитие детей-сирот / Л.М. Шипицина. – СПб., 1996. – С. 17.

10. Xuseynova A.A. Destruktiv xulq psixologiyasi. - Buxoro, 2020.

BOLALARNING NUTQIY RIVOJLANISHIDA IJTIMIOY-PSIXOLOGIK OMILLAR TA`SIRI VA ULARNING AHAMIYATI

Ganjiyev Feruz Furqatovich
Psixologiya va sotsiologiya kafedrasi dotsenti, Psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori(PhD)
Izbullayeva Saodat Azamatovna
Buxoro davlat universiteti Psixologiya yo'nalishi 2-bosqich magistranti,

Bugungi kunda bolalarda nutq shakllanishi va rivojlanishi dolzarb masalalardan biri bo'lib, ularda nutq shakllanishi ko'pgina omillarga uzviy bog'liqdir. Xususan, bolalarda nutqning buzilishi ya`ni afaziya holatlari ham mavjud bo'lib ushbu holat fiziologik, ijtimoiy-psixologik jarayonlarni o'z ichiga oladi. Bularni o'rganish uchun fanda nutqning fiziologik va psixologik asoslari o'rganilgan bo'lib, biz bu borada nutq mexanizmlari haqida to'xtalib o'tishni joiz deb bilamiz. Quyida nutq mexanizmlari va ularning nutq shakllanishidagi ahamiyatini ko'rib o'tamiz.

Nutq o'zining fiziologik negiziga ko'ra, eshitish va harakat analizatorlari faoliyatini bajaradi. Miya qobig'ida tashqi olam tomonidan bo'ladigan turli xil qo'zg'atuvchilar bilan so'zlarning talaffuz qilinishini boshqarib turadigan tovush paychalari, hiqildoq, til va boshqa azolar harakati o'rtasidagi muvaqqat bog'lanishlar o'rnatiladi. Nutq ikkinchi signallar tizimi negizida amal qiladi.So'z, I.P.Pavlov fikricha,"signallar signali"dir. Nutqni dasturlashtirish-nutqiy ifodaning, ya`ni kishi bildirmoqchi bo'lgan fikrning ma`naviy o'zagini tuzish -birinchi bosqich hisoblanadi. Ikkinchi bosqich-jumlaning sintaktik tarkibini tuzishdan iborat. Nihoyat, jumlani ovoz chiqarib ayta boshlaydi, ya`ni nutq real tarzda ro'yobga chiqadi. Shunday qilib,"gapirish" jarayoni boshlanadi.

Nutqiy fikr-mulohazani kodlashtirish va kodini ochish jarayonlari og'zaki muloqotda muvaffaqiyat keltiradigan aqliy markazlar va tizimlar saqlanib qolganda yuz beradi. Mabodo ushbu tizimlar ishida buzilishlar ro'y bersa, kishi nutqida turli xildagi buzilishlar-afaziyalar (so'zlashish va tushunish qobiliyatining yo'qolishi)sodir bo'ladi.

Demak, nutq fiziologiyasi bir qator murakkab jarayonlarni o'z ichiga olgan bo'lib, nutqning shakllanishiga bir necha omillar ta`sir ko'rsatadi. Xususan asosiy omillardan biri bu bolaning tug'ruq vaqtida kuchli jarohat olmasdan tug'ilishi ham nutqning o'z vaqtida shakllanishi va rivojlanishiga samarali ta`sir ko'rsatadi deb ayta olamiz. Shuning uchun ham bola dunyoga kelishidan tortib, to uni bolalik yoshigacha bo'lgan davrda barcha fiziologik ijtimoiy-psixologik omillar uning nutqiy shakllanishida o'z ta`sirini o'tkazmasdan qolmaydi. Aynan shuning uchun ham har bir ota-ona farzand dunyoga kelishi bilan uning jismoniy sog'ligi va ruhiy asab tizimini sog'lom rivojlanishi uchun soha mutaxassislari tomonidan doimiy nazoratda bo'lishini ta`minlashlari maqsadga muvofiqdir. Bolalarning jismoniy va ruhiy rivojlanishlariga befarq bo'lmasliklari tavsiya etiladi. Bu esa albatta kelajakda bolalarning jismonan sog'lom va ruhan tetik bo'lib voyaga yetishishlarida o'z samarasini ko'rsatadi. Shuningdek, nutqning ravon bo'lishida psixologik bilish jarayonlarining ham ahamiyati beqiyos. Chunki nutq bilish jarayonlari bilan chambarchas bog'liq bo'lib ular bilan hamohang ravishda shakllanib boradigan jarayondir. Misol sifatida aytib o'tish joizki, tafakkur o'sishi nutqning shakllanishiga va rivojlanishiga bevosita ta`sir ko'rsatadi.

Nutq faoliyati-odam tomonidan ijtimoiy-tarixiy tajribani o'zlashtirish va avlodlarga berish yoki kommunikatsiya o'rnatish o'z harakatlarini rejalashtirish maqsadida tildan

foydalanish jarayonidir.Nutq faoliyati aloqa jarayonining o‘zidir. Bolalarda nutqning shakllanishi dastlab egosentsik nutq negizida paydo bo‘la boshlaydi. Bu ular o‘zi tushunadigan tilda o‘ziga o‘zi gapirib,kattalar nutqini kuzatish jarayonida ularda dastlabki muloqotga kirishish jarayoni paydo bo‘la boshlaydi. Bu ichki nutqning tashqi nutqqa o‘tishi bilan tavsiflanadi. Bola so‘zni talaffuz qilarkan,istaganiga erishishga -e`tibor qilishiga, erkalatilishiga, o‘yinchoq kabilarga erishishga intiladi. So‘z aloqa vositasiga aylanadi. Qo‘llaniladigan so‘zlar soni borgan sari to‘xtovsiz orta boradi va 2 yoshda bolalarning so‘z boyligi haddan ziyod kengayibgina qolmasdan, balki ularning grammatik shakllarini to‘g‘ri ishlatishi ham mumkin bo‘lib qoladi, jumladan murakkablashib va uzunroq qilib tuzila boshlaydi. Bolaning tili maktab yoshigacha bo‘lgan yillar davomida boyib boradi.

Bola eng avvalo, oilada ilk so‘zlashuv jarayonini shaklantirib boradi. So‘ngra maktabgacha ta`lim muassasalarida ijtimoiy kommunikatsiya ya`ni ijtimoiy muloqotga kirisha boshlaydi. Bu esa o‘z navbatida bolaning nutq boyligi oshib borishiga xizmat qiladi. Keyinchalik so‘z boyligi tafakkur jarayoni bilan birgalikda rivojlanib, murakkab so‘z birikmalarini tuzishga va suhbatlashib ehtiyojini qondirishga undaydi.

Bolalar nutqi Grammatik tuzilishining o‘sishi. Bolaning dastlabki gaplari bir so‘zdan iborat bo‘ladi. Shu bilan birga, bolaning aytgan bitta so‘zi – gapi bir necha ma`noga ega bo‘lishi mumkin. Masalan, bola: sut (shut) deyar ekan, bundan: “Sut ber”, “Sut ichaman”,”Ana sut” degan va boshqa shu kabi ma`nolarni ifodalashi mumkin. Shuningdek, bola:”mushuk”der ekan, bu bilan:”mushuk meni timdaladi”, ”mushukni menga ber”, ”mushuk bilan o‘ynayapman” degan gaplarni aytayotgan bo‘lishi mumkin.

Bola bir yoki bir necha so‘zdan iborat gapni aytish bilan o‘z fikrida bo‘lgan va aytmoqchi bo‘lgan narsasini qo‘l yoki imo-ishora bilan ko‘rsatib bergandagina bolaning oldida turgan kishilar uning mana shu chala-chulpa gapini tushunishlari mumkin. Tilga kirgan bola bilan bir vaziyatda turgan vaqtingizdagina uning gapini tushunish mumkin.

Lekin bola bir yarim yoshga to‘lgandan keyin, ayniqsa, uch yoshga qadam qo‘yganda ona tilining Grammatik tuzilishini egallay boshlaydi.

Bola oz va ko‘p tushunchasini juda erta farq qila boshlaydi. Bola ikki yoshga to‘lgunicha qadar katta va kichik tushunchasini ham farq qila boshlaydigan bo‘lib qoladi(aka, opa, “ninni”, uka). Shuningdek, bola kelishiklarni ham juda erta (ikki yoshgacha) farq qila boshlaydi. Ammo qaratqich kelishigi o‘rnida, ko‘pincha tushum kelishigi ishlatadi.(bizni uyimiz). Bolalar bu yoshda fe`llarni shaxs va zamon e`tibori bilan ham birmuncha to‘g‘ri ishlatadigan bo‘lib qoladi. Bolalar buyruq fe`lini ancha tez va barvaqt o‘zlashtirib oladilar.

Bolalar to‘g‘ri tarbiyalanib borganlarida, ayniqsa maktabgacha tarbiya yoshiga yetganlarida, ularda tilning grammatika shakllarini amaliy ravishda egallash juda tez qadam bilan olg‘a qarab boradi. Shu yoshda bolalar murakkab gap sintaksisini ham egallab oladilar.Bolaning nutqida bir-biri bilan bog‘langan qo‘shma gaplar paydo bo‘ladi.Ularning nutqlarida murakkab gaplar ishlatiladi. Bu gaplarda biror sabab, maqsad, xulosa, izoh, shart va shu kabilar aks ettirila boshlaydi.

Xulosa o‘rnida shuni aytishimiz mumkinki, nutqning ravon va aniq bo‘lishi birinchi o‘rinda fiziologik jarayonlarning to‘g‘ri rivojlanishiga bog‘liq bo‘lsa, ikkinchidan, ijtimoiy – psixologik omillarga uzviy bog‘liqdir. Chunki bolada tilning tez yoki kech chiqishi oila a`zolari bola bilan qay darajada tez- tez suhbatlashib turishlariga va uni eshitishlariga bevosita bog‘liqdir. Biz bilamizki, ko‘pincha katta oilalarda ulg‘aygan bolalarning tili ertaroq chiqadi va tengdoshlariga nisbatan lug‘at boyligi yuqoriroq bo‘ladi. Buning sababi shundaki, bola kuzatib

taqlid qilish va ko‘p tinglash natijasida uning ichki nutqi tashqi nutqqa o‘tib, bolada ilk “gapirish” jarayoni boshlanadi. Bolalar dastavval, ichki nutq bilan fikrlaydilar ichlarida taqlid qiladilar, tuzatadilar va so‘ngra tashqi nutq orqali bevosita muloqotga kirishadilar.Bolalar ilk bora “gapirish” jarayonini oila a`zolari yordamida gapira boshlaydilar. Oila a`zolari qanchalik muloqotchan bo‘lishsa, bolalarda nutq o‘sishi shuncha ertaroq amalga oshadi. Ertaroq gapirishni boshlagan bolada esa tafakkur jarayonlari ham ertaroq shakllanib, fikrlash qobiliyati rivojlanib boraveradi. Tafakkur kurtaklari erta shakllansa, nutq shunchalik teran va mazmunli bo‘lib,bolalarning kelajakda darslarni oson o‘zlashtirishlariga samarali hissa qo‘shadi. Shuning uchun bolada tilning kech yoki erta chiqishi ham uni o‘rab turgan oilaviy muhit va ijtimoiy kommunikatsiya omillari bilan chambarchas bog‘liqdir. Hozirgi kunda ko‘pgina ta`lim muassasalarida ham bejiz, vizual va audial zamonaviy texnologiyalar asosida darslar tashkil etilmagandir. Shu boisdan bolada ba`zi hollarda tafakkur nutq bilan birgalikda rivojlanishi bir tekisda kechmasligi mumkin.Shuni aytib o‘tish kerakki, bolalarda nutqning shakllanishi va rivojlanishida uning jismoniy va ruhiy sog‘lig‘i ham alohida ahamiyat kasb etadi. Ham ruhan va jismonan sog‘lom bolalarni voyaga yetkazish va tarbiyalash esa biz ota-onalarning hozirgi kundagi eng dolzarb vazifalarimizdan biri hisoblanadi. Bu esa o‘z navbatida har bir insondan jiddiy ma`suliyatni talab etadi.Qachonki biz nutqning sog‘lom va teran shakllanishiga e`tiborli bo‘la olsak,o‘shanda sog‘lom avlodni yetuk bo‘lib voyaga yetishishida o‘z hissamizni qo‘shgan bo‘lamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. SH.Barotov,L.Olimov,Z.Maxmudov "Muloqot psixologiyasi" Buxoro 2008
2. . P.I.Ivanov, M.E.Zufarova "Umumiy psixologiya" Toshkent -2008
3. A.M. Nazarov Bolalar psixologiyasi va psixodiagnostikasi.Buxoro-2021
4. A.K. Shamshetova R.N. Melibayeva, X.E.Usmanova,I.O. Xaydarov “Umumiy psixologiya” Toshkent – 2018
5. A.Xuseynova, A.Nazarov “Umumiy psixologiya” Buxoro-2021

O‘QUV FAOLIYATI SAMARADORLIGI DINAMIKASIGA TA’SIR ETUVCHI NIZOLARNING PSIXOLOGIK FENOMENLARI

Norqo‘zieva Dilrabo Sheraliyevna
Psixologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), v.b. dotsent
Qo‘qon DPI Amaliy psixologiya kafedrasi
Maxammadova Rayhona Saydullo qizi Qo‘qon DPI 2- kurs talabasi

Maktab o‘quvchilariga xos shaxslararo munosabatlar tizimidagi nizolarning psixoprfilaktikasi hamda mavjudlarini bartaraf etish orqali konstruktiv xulqni shakllantirish vazifasi turadi. Psixologik adabiyotlarda konstruktiv xulqni tashkil qiluvchi komponent sifatida muloqot motivlariga alohida urg‘u berilganligi bois, aynan nizolarni bartaraf etish usullarini ishlab chiqishga oid soha mutaxassislarining bir nechta nazariy va amaliy tahlillari keltirilgan.

Jamiyatimizda shaxslararo nizolar muammosiga ilmiy qiziqish sezilarli darajada ortdi. Bu asosan sotsiumda zamonaviy nizolar umumiy darajasining oshishi bilan bog‘liq holda yuzaga kelishi, bu jamiyat taraqqiyotiga sezilarli darajada salbiy ta’sir o‘tkazishini inobatga olib, ta’lim

muassasalarida nizoli vaziyatlarning psixoprofilaktikasi va psixokorreksion texnologiyalari ishlab chiqilmoqda.

Aksariyat, shaxslararo nizolar ta'lim tizimida o'qituvchi- o'quvchi munosabatlarini qamrab olib, ko'zga tashlansada, oilaviy shaxslararo munosabatlarda bu ota-ona va yaqinlar bilan yuzaga kelgan muayyan ziddiyatlarni ham nazardan qochirmaslik maqsadga muvofiqdir.

Umuman olganda, o'smirlar o'rtasidagi nizolar murakkab ijtimoiy – psixologik va ijtimoiy-tibbiy strukturaga ega bo'lgan jarayon ekanligini hisobga olib, ularni har tomonlama, psixologik, sotsiologik, fiziologik, tibbiy hamda huquqiy jihatdan tadqiq qilish dolzarb hisoblanadi.

Ayniqsa, ta'lim tizimida pedagogik-psixologik ta'sirlar orqali nizoli vaziyatlarni hal qilishning konstruktiv modelini ishlab chiqish va amaliyotga tadbiq etish soha mutaxassislarini oldida turgan muammolardan biri desak mubolag'a bo'lmaydi.

O'smir shaxsning ichki ziddiyati asosan tashqi dunyo bilan o'zaro shaxslararo munosabatlar asnosida yuzaga chiqib, shaxsning o'z ehtiyojlari, motivlari, manfaatlari, maqsadlari hamda qadriyatlari kurashi bilan tavsiflansa, boshqa bir tarafdan shaxsning asab sistemasidagi nevrotizm ko'rinishi bilan xarakterlanadi.

Shu o'rinda L. A. Semchukning fikri bilan o'rtoqlashsak, u o'z tadqiqotida nizolarni hal qilish konstruktiv va destruktiv bo'lishi mumkinligini ta'kidlaydi. Konstruktiv usul bilan shaxs jamiyatda qabul qilingan axloqiy va huquqiy normalar doirasida o'ziga, atrofdagilarga va qarama-qarshi tomonga eng kam zarar yetkazish bilan harakatlarning maqbul algoritmini tanlaydi. Nizolarni hal qilishning destruktiv usuli deganda, nizoning joyidan siljishi yoki soxta-yechimi, shuningdek, nizolarni jamiyatning axloqiy-huquqiy normalari nuqtai nazaridan qabul qilinmaydigan harakatlar yordamida hal qilish kabilar tushuniladi.

O'z navbatida ziddiyatlar inson o'zi xohlamasada, obyektiv va subyektiv sabablarga ko'ra hayoti davomida yuzaga keladi, jumladan, ota-ona va farzandlar, tengdoshlar, o'qituvchilar va boshqalar ishtirokida yuz berib, natijada ziddiyatlar barcha ishtirokchilar tomonidan og'riqli tarzda boshdan kechiriladiki, oqibatda, shaxslararo munosabatlarning buzilishi, stress va depressiya holatlari, psixosomatik kasalliklar kabi kompleks buzilishlar ko'rinishida kechadi. Shu bois, jamiyatda ustunlik qilayotgan nizolarga nisbatan salbiy qarashlar uzoq vaqt davomida saqlanib qolishligi bilan tadqiqotchilarni qiziqtirib kelgan. Shaxslararo nizolarga oid manbaalar tahlil qilingan adabiyotlarga nazar tashlaganimizda, psixologiyada ko'proq nizolarning turli jihatlari o'rganilganki, bu tushunchalar har bir pedagogning o'quvchisi, ota-onaning farzandlari, tengdoshlarni o'zaro jamoasida yuzaga keladigan nizolarni o'z vaqtida oldini olish va konstruktiv tarzda hal etish zaruriyatining kengligi bilan ahamiyatli hisoblanadi.

Shaxslararo munosabatlar tizimidagi nizolarning o'ziga xoslik jihatlarini rus tadqiqotchilaridan biri A. G. Zdravomislov tahlil qilib, "konflikt - bu jamiyatdagi odamlarning o'zaro ta'sirining eng muhim tomoni, ijtimoiy hayotning o'ziga xos hujayrasidir. Bu ijtimoiy harakatning potentsial yoki subyektlari o'rtasidagi munosabatlarning bir shakli bo'lib, uning motivatsiyasi esa qarama-qarshi qadriyat va me'yorlar, manfaat va ehtiyojlar bilan shartlangan." deya ta'kidlaydi.

K. Xorni o'zini asarlarida dushmanlikni "bazal (ildiz otgan) tashvish" - deya ta'kidlab, bolalarda yuzaga keladigan bunday tashvish xavf tuyg'usini his qilishiga olib kelishi mumkin. Buning asosiy omillariga to'g'ridan-to'g'ri yoki bilvosita bo'ysundirish, ota-onalarning nizolari, befarqlik, beqaror xatti-harakatlar, bolaning shaxsiy ehtiyojlariga e'tibor bermaslik, hamda dushmanlik muhiti va boshqalarni kiritadi. Shuningdek, u dastlabki nevrozlar madaniy

omillardan kelib chiqishini, bu esa aniqrog‘i, nevrozlar shaxslararo munosbatlardagi nomutonosiblik tufayli yuzaga kelishini anglatadi.

Shuningdek, ko‘p sonli dushmanlik tarzidagi tashqi omillar bolada ildiz otgan ichki qarama-qarshiliklarni paydo bo‘lishi uchun zaruriy shart hisoblanib, agar u hal etilmasa, tashvish darajasining oshishiga olib keladi, bu esa o‘z navbatida yangi nizolarning paydo bo‘lishiga zamin yaratadi.

Yana shuni ta’kidlash mumkinki, shaxsning nevrotizatsiya darajasi qanchalik baland bo‘lsa, odamlar shunchalik ko‘p ichki zo‘riqishni, o‘zlariga, o‘z kelajagiga ishonchsizlikni his qiladilar, atrofdagi hayotdan tobora ko‘proq chetlanib, tashqi olamdagi voqealarni yetarlicha sezmay, kamroq qiziqishadi. Natijada, ular o‘zlarining xatti-harakatlariga tobora mos kelmaydilar. Nevrotizatsiya darajasi yuqori bo‘lgan shaxsning ongidagi subyektiv va obyektiv voqeliklarning to‘qnashuvi beqarorlikka, impulsivlik, qaror qabul qila olmaslikka, kayfiyat o‘zgarishiga, hamma narsani “yuragiga qabul qilishga” moyillikka olib kelib, xafa bo‘lish oson, tashvishli, stereotiplarga moyillik, shubhalanish, o‘ziga nisbatan norozilikni namoyon qiladi. Yuqori darajadagi nevrotik reaksiyalarga ega bo‘lgan shaxslarga xos bo‘lgan shaxsiy xususiyatlar nafaqat ichki dunyoning uyg‘unligini nomutonosiblaydi, balki tashqi munosabatlarda subyektning boshqalar bilan bo‘lgan munosabatlari tizimida ham aks ettadi. Demak, tushunchalar umumlashtirilganda shaxsning nevrotik holati shaxslararo munosabatlar tizimida nizolarni baholashga olib kelishligini anglab yetdik. Shuning uchun biz nizolarni paydo bo‘lishiga neyrotizm holati kuchli omil sifatida ekanligini ta’kidlashimizga izn beradi.

Bir qator olimlar, nizolar murakkab ijtimoiy-psixologik hodisa sifatida zararli bo‘lishi bilan birga, muayyan sharoitlarda progressiv va ijobiy qimmatga ega bo‘lishi mumkin..

Shuningdek, D.B.Elkoninning o‘smirni yetakchi faoliyati sifatida tengdoshlari bilan muloqoti asosiy faoliyat turi ekanligi to‘g‘risidagi qarashlari alohida taxsinga ega bo‘lib, bunda muallif tengdoshlar guruhiga qo‘shilish o‘smir ijtimoiylashuvining asosiy usuliga aylanmoqda deb, hisoblaydi. Muloqot jarayonida shaxslararo munosabatlarning asosiy vazifalari shundan iboratki, bunda motivlar, me’yorlar ustunlik qilib, motivatsion-ehtiyoj sohasining rivojlanishiga asos bo‘lib xizmat qilishligini keltirib o‘tadi.

Aksariyat, o‘smirlar o‘rtasida yuzaga keladigan shaxslararo nizolarning kelib chiqishi ota-onalar bilan birga, tengqurlari orasida bo‘lgan munosabatlarda to‘liq qondirilmagan ehtiyojlar natijasidir desak, mubolag‘a bo‘lmaydi. Shunga asoslanib, biz maktab o‘quvchilari tomonidan yuz beradigan ziddiyatli vaziyatlarni hal qilishda ular yordamga muhtoj degan xulosaga kelishimizga, o‘quvchilar o‘rtasida mavjud nizolarni psixologik tadqiq qilishimizga, shuningdek, profilaktik va psixokorreksion ishlar tizimini tashkillashimizga asos bo‘lib xizmat qiladi.

Yuqorida keltirilgan shaxslararo nizolarni kelib chiqishiga sabab bo‘luvchi muloqotning salbiy jihati, o‘smir shaxsining fazilatlari, aqliy funksiyalarini shakllanishiga ta’sir o‘tkazib, ijtimoiy me’yorlar hamda qadriyatlarni o‘zlashtirish va umuman barcha ijtimoiylashuv jarayonida o‘gitlarni keltirib chiqaradi. Bizning fikrimizcha, bunday hodisalarning oldini olish uchun o‘smirlarning kommunikativ va ijtimoiy-psixologik mavqeini oshirish, boshqalar bilan shaxslararo o‘zaro munosabatlarning konstruktiv modellari va usullarini shakllantirish, ayniqsa, ziddiyatli vaziyatlarda muhim o‘rinni egallaydi. Shaxslararo munosabatlarda nizolarni konstruktiv hal qilish modellarini, ya’ni ziddiyatli vaziyatlarda o‘zini tutishning turli jihatlari, tegishli strategiyalarni tanlash, ularni hal qilish vositalari, shuningdek, boshqarish bo‘yicha ko‘plab tavsiyalar ishlab chiqish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Здравомыслов А.Г. Социология конфликта. Учеб. пособие. — М.: Аспект Пресс, 1995.- с. 118
2. Семчук Л.А. Понимание учителем ученика и самого себя в конфликте. Дисс... канд. психол. наук. - Гродно, 1992.
3. Хорни К. Невротическая личность нашего времени. “Самоанализ” /К.. Хорни. - М.: Прогресс, 1993. — С. 11
4. Хорни К. Наши внутренние конфликты. Конструктивная теория невроза. СПб.: Лань, 1997. – С. 33
5. Корчагина Н. Г. В развитии конфликтной личности. Вестник ПСТГУ ИВ: Педагогика. Психология, 2008. Вып. 2(9), С. 141)
6. Эльконин Д.Б. Возрастные и индивидуальные особенности подростков // Избранные психологические труды. - М.: Педагогика, 1989. - С. 47-61.

UYUSHMAGAN YOSHLARNING PSIXOLOGIK QIYOFASI VA SHAXS YO‘NALGANLIGI

Abdullayeva Barno Sayfutdinovna
TDPU, psixologiya fanlari doktori (DSc), professor

Bugungi kunda yoshlar va ularning kamoloti masalasi dolzarb masalalardan hisoblanadi. Chunki, aynan yoshlar jamiyatni rivojlanishiga xizmat qiluvchi, uning taraqqiyotini belgilab beruvchi qatlam hisoblanadi. Yoshlarga ta’lim-tarbiya berish, ularni ijtimoiy faolligini oshirish borasida davlatimiz rahbari tomonidan qator ishlar amalga oshirilmoqda. Bugungi kunning yoshlari har tomonlama yetuk, jamiyat ravnaqiga o‘zining munosib hissasini qo‘sha oladigan, muhtaram Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev ta’biri bilan aytganda “... jonajon Vatanimiz va xalqimizga sidqidildan xizmat qilish orzusi bilan yonib yashayotgan...” yoshlar sifatida kamol topishi dolzarb masalalardan biridir. Davlatimiz oldida raqobatbardosh, har tomonlama, kreativ fikrlaydigan yoshlarni tarbiyalash vazifasi belgilangan. Shunga qaramay, “guruch kurmaksiz bo‘lmagani”dek, barcha ham “faol yoshlar” toifasiga kirmaydi, jamiyatda “uyushmagan”, ijtimoiy faol bo‘lmagan yoshlar ham mavjud. Shu nuqtai nazardan olganda uyushmagan yoshlar bilan ishlash, ularni jamiyatga integratsiyasini ta’minlash bugungi kundagi muhim vazifalardandir. Shunday ekan, “uyushmagan yoshlarning psixologik qiyofasini” aniqlash ularga manzilli psixologik xizmatni tashkillashtirishning asosiy mezonlaridan biri hisoblanadi.

Dastlab uyushmagan yoshlar kimlar ekanini aniqlab olsak. «Uyushmagan yoshlar» tushunchasi haqida so‘z borar ekan, ushbu ibora «uyushmagan» va «yoshlar» so‘zlari birikmasidan tashkil topgan. «Uyushmagan» so‘zining o‘zagi «uyushiq» bo‘lib, unga o‘zbek tilining izohli lug‘atida «uyushgan, jipslashgan, ahil», unga ma’nodosh bo‘lgan «uyushma» so‘ziga esa «bir maqsad yo‘lida birgalikda harakat qilish uchun birlashgan kishilar yoki tashkilotlar birlashmasi» mazmunida izoh berilgan. Demak, mantiqan olib qaraganda, «uyushmagan» so‘zi «uyushiq» yoki «uyushma» so‘zlarining aksi, ya’ni antonimi bo‘lib, «jipslashmagan, ahil bo‘lmagan, muayyan bir maqsad yo‘lida birgalikda harakat qilish uchun birlashmagan» ma’nolarini anglatadi. Shunday ekan, jamiyatning mazkur qatlami bilan ishlash, ularni ijtimoiy faolligini oshirish muhim ahamiyatga ega.

Yoshlarning “uyushmagan” qatlamga kirib qolishining sabablari turlichadir. Uyushmagan yoshlar o‘rtasidagi ma’naviy qashshoqlik, eng avvalo, moddiy ta’minotning hayotiy mezoniga aylanganligi, moliyaviy ehtiyojni yuqori darajaga qo‘yish, individualizm g‘oyalarining o‘sib borishi, pul topish maqsadida jinoyatdan ham tab tortmaslik, boqimandalik, jur’atsizlik, mas’uliyatdan qochish, hamma narsani menga davlat yoki ota-ona yaratib berishi lozim degan egoistik tasavvur paydo bo‘ladi. Aslida «Mas’uliyat shaxs ma’naviyatining muhim tarkibiy jihati, o‘zi anglab yetgan va to‘g‘ri deb bilgan borliq haqiqatiga amalda sadoqat saqlash, har bir xatti- harakatining oqibatini o‘ylab qadam qo‘yish. Inson erkin irodasi bilan O‘zini dunyodagi barcha mavjudot uchun mas’ul deb bilsa va har bir qadamini qo‘yishda ana shu mas’uliyatni his qilib tursa ayni shu shaxs haqiqiy ma’naviyat sohibidir». Shu bilan birga, ta’lim, kasbiy malaka, mehnat, madaniyat, demokratik qadriyatlarni anglash, ijtimoiy xamda falsafiy ong, din va e’tiqod, mafkura masalalarida yoshlar o‘rtasida turli kayfiyatlar, qarashlar, fikrlarning shakllanishi bu boradagi muammolarni hal etishda ustuvor ahamiyat kasb etadi.

Uyushmagan yoshlar ijtimoiy faolligi va bandligini ta’minlashda quyidagi islohotlar ustuvor ahamiyat kasb etadi:

Birinchidan, uyushmagan yoshlarning bilimi, ma’naviyati, intellektual salohiyati, odob-axloqi, zukkoligi, harakatchanligi, o‘zgarishlarga tayyorligi va ularni qabul qilish fazilatlari jamiyatning umumiy ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot darajasini belgilaydi.

Ikkinchidan, jamiyatning, iqtisodiy takomili, ijtimoiy adolat mezonlari, ilmiy-texnikaviy taraqqiyot darajasi, axborotlashtirish, barqarorlik omillari, jamiyat a’zolari orasida fuqarolik kelishuvining mavjudligi uyushmagan yoshlar qatlamini tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Uchinchidan, uyushmagan yoshlar ongida hukm surgan kayfiyat va orzular bevosita jamiyatning istiqboldagi taraqqiyot omillarini belgilashda alohida o‘rinni egallaydi. Chunki ayni shu qatlamning kayfiyati jamiyatdagi ko‘pgina ziddiyatli holatlar va noroziliklarni keltirib chiqarishi mumkin.

To‘rtinchidan, uyushmagan yoshlar hayotida uchrab turadigan muammolarni hal etishda quyidagi masalalarga alohida e’tibor qaratish maqsadga muvofiq: axloqiy poklik asosida umr kechirish, davlat qonunlariga so‘zsiz itoat etish; jamiyatdagi insonlar munosabatini adolat mezonlari asosida qurish; jamiyat a’zolari huquq va erkinliklarini tan olish, bunyodkorlikni hayotiy mezonga aylantirish va boshqalar shular jumlasidandir.

Uyushmagan yoshlarga psixologik xizmat ko‘rsatishda, ijtimoiy-qo‘llab-quvvatlashda uning psixologik qiyofasini aniqlash muhim o‘ringa ega. Dastlab psixologik qiyofa nima ekanligini aniqlashtirib olsak. Psixologik qiyofa – bu shaxs psixologik tavsifining majmui bo‘lib, uning muayyan vaziyatlarda ichki imkoniyatlarini safarbar etishi xususiyatlarini o‘zida mujassam etadi. Psixologik qiyofani shakllantirishga oid bilimlarimiz bizga kasb tanlashda, insonlarning emotsional holatini tahlil qilishda, yolg‘on bilan rostni farqlashda yordam beradi. Shaxs psixologik qiyofasini yaratishning bir qacha mezonlari mavjud. Eng keng tarqalgan va samarali mezonlar quyidagilardir:

1) shaxs individual psixologik xususiyatlari (xarakter, temperament, qobiliyat, motivatsiya);

2) hissiy-irodaviy holatlar (emotsiyalar, irodaviy sifatlar, o‘zini-o‘zi nazorat qilish darajasi);

3) intellekt darajasi;

4) shaxslararo munosabatlarga kirishish darajasi;

5) o‘z-o‘ziga baho;

6) guruhga ta’sir etish qobiliyati.

Aynan mana shu mezonlar asosida shaxsning psixologik qiyofasi yaratilsa, unda zamonaviy shaxsning psixologik qiyofasi qanday bo‘lishi kerak. Bu savolga ham aynan mana shu mezonlar doirasida qator pedagog-psixologlarimiz o‘z muqobil variantlarini taqdim etgan ekanlar.

Yoshlar, shu jumladan uyushmagan yoshlarning psixologik qiyofasini tahlil qilar ekanmiz bevosita shaxs strukturasiga murojaat qilishimiz kerak. Jumladan, V.N.Voroninning fikricha, psixologik qiyofa kognitiv, ijtimoiy va motivatsion xususiyatlarni o‘zida mujassamlashtiradi.

Uyushmagan yoshlarning kognitiv sohasini rivojlanishi virtual muloqot va ijtimoiy tarmoqlarga tobelikning ta’sirida o‘ziga xos shaklda namoyon bo‘lmoqda. Xususan, muloqot ko‘nikmasining pasayishiga, ijtimoiy-psixologik kompetentlikni kamayishiga olib kelib, shaxsning jamiyatga moslashishini qiyinlashtirmoqda. Natijada yoshlarda ilmiy innovatsion tafakkurning o‘rniga rigid-stereotipik fikrlashning yuzaga kelishi kuzatilmoqda. Mazkur holat esa uyushmagan yoshlarda kasb tanlash, jamiyatga moslashishni qiyinlashishiga olib kelmoqda.

Uyushmagan yoshlarning psixologik portretida affektiv soha ham muhim o‘ringa ega bo‘lib, ularda o‘ziga va hayotga ishonchsizlik, axborot muhitining ta’sirida hissiy noturg‘unlik, emotsional intellektning sustligi, kayfiyatning sustligi, depressiv kayfiyat bilan ajralib turadi. Uyushmagan yoshlarning hissiy sohasidagi noturg‘unlik, ularning xulq-atvorida ham, atrof muhitga, o‘ziga nisbatan emotsional munosabatida ham o‘z aksini topadi.

Uyushmagan yoshlarning motivatsion sohasida birinchi navbatda moddiylikning ustunligi bilan ajralib turadi. Ular ehtiyojlarda “o‘zligini anglash, ularni realizatsiyalash, o‘zini rivojlantirish” ehtiyoji passiv shaklda namoyon bo‘ladi. Natijada kasbiy, ijtimoiy faollikning pasayishi kuzatiladi. Uyushmagan yoshlarning qadriyatlar tizimida oila, kasbiy shakllanish, konstruktiv shaxslararo munosabatlar refleksiya qadriyat sifatida o‘zini ahamiyatini yo‘qota boshlaydi.

Uyushmagan yoshlarning psixologik qiyofasini tahlil qilish shaxs tuzilishining umumiy ko‘rinishini izohlashga olib keldi, ya’ni tabiiy va ijtimoiy muhit ta’sirida faoliyatning shakllanishi:

individual-psixologiyasi, dunyoqarashi, ijtimoiy-psixologiyasi (shaxs fazilatlari);

psixik jarayonlar, psixik xususiyatlari, psixik holatlar, psixikasi xosslari (individual-psixologik jabhalari);

ma’naviy-axloqiy qiyofasi, dunyoqapashi, qadriyatlari (dunyoqarash jihatlari:);

insonlar bilan munosabatlar, ijtimoiy mavqyei, ijtimoiy yo‘llari, ijtimoiy yo‘nalishlari (ijtimoiy psixologik jihatlari).

Uyushmagan yoshlarning psixologik qiyofasini tadqiq etilishiga doir materiallar tahlili mazkur tadqiqotning empirik jihatlarini yoritishda shaxs nazariyalari va shaxs tuzilmasiga doir qarashlar asosida yaqqol ilmiy natijalarni taqdim etadi. Uyushmagan yoshlarning psixologik qiyofasi turli jabhalarni o‘z ichiga oladi. Biz ilmiy izlanishlarimiz asosida psixologik qiyofaning shaxs yo‘nalganligi bilan bog‘liq jihatlarni tadqiq etishni maqsad qilib belgilab oldik. Shaxs yo‘nalganligi yoshlarning dunyo qarashi va qiziqishlari bilan bog‘liq. Shaxsning yo‘nalganligi ehtiyojlarga, ya’ni biror narsaga bo‘lgan ehtiyojni aks ettiruvchi holatlarga asoslanadi. Ehtiyojlar biologik (organizmning oziq-ovqat, havo, harakat, dam olish va hokazolarga bo‘lgan ehtiyojini aks ettiruvchi) va ijtimoiy turlarga ajratiladi. Ijtimoiy ehtiyojlar moddiy (kiyim-kechak, uy-joy

va boshqalar) va ma’naviy (kognitiv, axloqiy, estetik, ijodiy, shuningdek, muloqotga bo‘lgan ehtiyoj) ga bo‘linadi. Qondirilmagan ehtiyojlar xulq-atvor motivi bo‘lib, maqsad va mazmunni anglash darajasiga qarab turli shakllarni olishi mumkin: munosabat, harakat, istak, moyillik, intilish, e’tiqod, dunyoqarash. Natijada shaxsda bularning qay biri ustuvorligiga qarab, yo‘nalganlikning dinamik xususiyati namoyon bo‘la boshlaydi. Biz o‘z qarashlarimizni ilmiy asoslash uchun uchun Buxoro viloyati hududidagi uyushmagan yoshlar orasida V.Smekal va M.Kuchepalapning “Shaxs yo‘nalganligini aniqlash metodikasi”dan foydalandik. Mazkur metodika o‘zbek milliy muhitiga B.P.Qodirov vaK.B.Qodirovlar tomonidan moslashtirilgan.

1-jadval

Uyushmagan yoshlarda shaxs yo‘nalganligi darajasi (n=122)

O‘ziga yo‘nalganlik	Muloqotga yo‘nalganlik	Faoliyatga yo‘nalganlik
42,8%	38,8%	18,4%

Jadvalda keltirilgan ko‘rsatkichlardan ko‘rinib turganidek, uyushmagan yoshlardagi o‘ziga yo‘nalganlik 42,8%, muloqotga yo‘nalganlik 38,8%, faoliyatga yo‘nalganlik 18,4%ni tashkil etganligi aniqlangan. Yoshlar orasida o‘ziga yo‘nalganlikning ustuvor xarakterga ega ekanligi, ularda o‘z manfaatlarini ustun qo‘yish, egoistik ustanovkalarning yuqoriligini anglatadi. Biz ilmiy izlanishlarimizga ish bilan band bo‘lmagan yoshlarni jalb qilganligimiz nuqtai nazaridan mazkur holatni tahlil qilsak, ularda o‘zidan qoniqmaslik hissi o‘ziga xos tarzda namoyon bo‘layotganligini ko‘rishimiz mumkin. Bunda uyushmagan yoshlar o‘z manfaatini ustun deb biladi va “ma’lum bir sababalarga” ko‘ra hech bir faoliyatni o‘ziga “munosib deb bilmaydi”. Natijada, men “qila olaman”, faqat atrofdagilar “meni qadrlamaydi”degan xulosalarga keladilar. Bu esa o‘zini “sevgani, o‘z manfaatini ustun bilgani” bilan “o‘zini biror ishga jalb qilib urintirmaslik” holatini keltirib chiqaradi. Shuni hisobiga, faollik o‘rnini passivlik egallay boshlaydi. Yoshlardagi o‘ziga yo‘nalganlik o‘z farovonligi uchun motivlarning ustunligi, shaxsiy ustunlik va obro‘-e’tiborga intilish bilan bog‘liq. Bunday yoshlar ko‘pincha o‘zi bilan, his-tuyg‘ulari va tajribalari bilan band bo‘lib, atrofidagi odamlarning ehtiyojlariga ozgina munosabatda bo‘ladi.

Navbatdagi mezon muloqotga yo‘nalganlikdir. Muloqot qilish, odamlar bilan suhbatlashish affilyatsiya ehtiyojlari hisobiga faollashadi. Muloqotda ham bunday yoshlar ko‘proq ijtimoiy-psixologik kompetentlikning yetishmasligi tufayli “virtual” usulni ma’qul ko‘radilar. Odatda muloqotdan “bo‘sh vaqtni to‘ldiruvchi vosita” sifatida foydalanadilar. Shu boisdan ham ko‘pincha muloqot konstruktiv yoki faol shaklda emas, aniq maqsadga yo‘naltirilmagan, shunchaki vaqtni o‘tkazishga yo‘naltirilgan bo‘ladi. Uyushmagan yoshlar xatti-harakatlari uning muloqotga bo‘lgan ehtiyoji, hamkasblari bilan yaxshi munosabatlarni saqlab qolish istagi bilan belgilanadigan hollarda yuzaga keladi. Bunday odam birgalikdagi faoliyatga qiziqish bildiradi. Biroq yoshlarimiz uyushmagan toifaga kirishi shuni anglatadi-ki, ularda faoliyatga jalb etilishi kerak bo‘lgan vaqtni ham muloqotga sarflaydilar. Natijada muloqot faoliyatni “siqib chiqaradi”. Bu esa bevosita faollikni pasayishiga olib kelgan.

Ilmiy izlanishlarimizda eng past natija qayd etgan mezon “faoloiyatga yo‘nalganlikdir”. Mazkur mezonnning past qimmatga ega bo‘lishi tabiiy holatdir. Chunki, uyushmagan yoshlarning ijtimoiy passivligi, aniq maqsadlarni belgilab olmaganligi tufayli ular o‘z ustida ishlamaydi, kasbiy rivojlanishsh sari odimlamaydi. Mazkur mezon aslida faoliyatning o‘zi tomonidan yaratilgan motivlarning ustunligini, faoliyat jarayoniga ishtiyoqni, bilimga fidokorona intilishni, yangi ko‘nikmalarni o‘zlashtirishni aks ettiradi. Odatda, bunday kishi jamoa bilan hamkorlik qilishga intiladi va guruhning eng yuqori mahsuldorligiga erishadi va shuning uchun u

vazifani bajarish uchun foydali deb hisoblagan nuqtai nazar uchun bahslashishga harakat qiladi. Biroq, uyushmagan yoshlarning faoliyatga nisbatan passiv munosabati faoliyatga jalb bo‘lishni ham pasaytiradi.

Xulosa sifatida shuni aytish mumkinki, uyushmagan yoshlarning psixologik qiyofasini namoyon bo‘lishida shaxs yo‘nalganligi muhim o‘ringa ega. Mazkur yoshlar bilan manzilli psixologik xizmatni tashkillashtirishda ularning shaxs yo‘nalganligi strukturasi orqali korreksion ta’sir eta olish muhim ahamiyatga ega.

Shunday qilib, uyushmagan yoshlar muammosini o‘rganishga bag‘ishlangan qator tadqiqotlar natijalarining tahlili asosida quyidagi xulosalarga kelish mumkin: shaxsga yo‘nalganligi uyushmagan yoshlarga psixologik xizmat ko‘rsatishda muhim o‘ringa ega bo‘lib, qator omillar bilan korrelyasiyalangan, jumladan,

ahloqiy omillar, ya’ni tarbiyalanganlik orqali jamiyatga moslashish;

kognitiv omillar:, ya’ni insonlarni yaxshiroq bilib olish, dunyoqarashini kengaytirish, voqelikka nisbatan kognitiv munosabat bildirish yoki malaka orttirish istagi;

ijtimoiy omillar, ya’ni jamiyatning faol a’zosiga aylanish va ijtimoiy qo‘llab-quvvatlanish istagi zamirida “jamiyat uchun foydali” shaxsga aylanish ehtiyoji qondiriladi;

shaxsiy “Men”ni himoyalash bilan bog‘liq jihatlar, ya’ni aybdorlik hissidan qutilish yoki shaxsiy muammolardan qochish istagi.

Keltirilgan fikrlardan ko‘rinib turibdiki, shaxs ta’lim-tarbiyasi masalasi murakkab jarayonlardan hisoblanadi. Shunga muvofiq, uyushmagan yoshlarni jamiyatga moslashishi uchun ijobiy shaxs sifatlarini rivojlantirishga asosiy e’tibor qaratilishi o‘rinlidir. Buning uchun quyidagi tavsiyalarni berish mumkin:

- uyushmagan yoshlarda ijobiy ustanovkalarni shakllantirish;
- uyushmagan yoshlarda empatiya, ijtimoiy ma’suliyat, irodaviy sifatlarni shakllantirish mexanizmlarini yanada chuqurroq tadqiq etish;
- uyushmagan yoshlarda vaziyatga nisbatan ma’suliyat hissini tarkib toptirish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning O‘zbekiston yoshlari forumida so‘zlagan nutqi. 2020. - https://uza.uz/uz/posts/ozbekiston-respublikasi-prezidenti-shavkat-mirziyoevning-ozbekiston-yoshlari-forumida-sozlagan-nutqi_197662

2. Воронин В.Н. Социально-психологические механизмы формирования организационной культуры: дис. ... д-р психол. наук: 19.00.05. М., 1999.

3. Исмоилов Т.И. Ўзбекистонда уюшмаган ёшларнинг ижтимоий фаоллиги. Т.: “Lesson press”, 2021. -136 б.

4. М.Имомназаров Миллий маънавиятимиз асослари. – Тошкент. 2006. Б.406.

5. Курышева О. В. Психологическая характеристика молодежи как возрастной группы // Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 7. Философия. 2014. № 1 (21). С. 67-75.

6. Ўзбек тилининг изоҳли луғати: 80000 дан ортиқ сўз ва сўз бирикмаси. Ж. IV. Тартибот–Шукр / Таҳрир ҳайъати: Т.Мирзаев (раҳбар) ва бошқ. Ўз. Рес. ФА Тил ва адабиёт ин-ти. – Т., 2008. – 608 б.

7. https://ru.wikipedia.org/wiki

ПЕДАГОГИКО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ НАВЫКОВ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ

Салихов Шохрух Мансурович
Бухарский государственный университет
Преподаватель кафедры Психологии и социологии

Достижение высочайших высот в области физического воспитания и профессионального спорта требует серьёзного подхода, большого труда и материальных затрат. Не является исключением и всестороннее внимание, уделяемое спорту высших достижений и физическому воспитанию в нашей стране. Судя по опыту многих стран, забота государства о судьбе отечественного спорта и физической культуры, несомненно, приносит большую пользу. В поддержку этих элементов в социальной сфере, прежде всего, создают все благоприятные условия для психического и физического здоровья подростков и среды подрастающего слоя общества. Важно отметить, что наша страна входит в число стран, которые понимают высокую важность этого направления и не оставили его. Государственные структуры, общественные организации и спортивные учреждения всегда совместно решают такие важные задачи, как развитие материально-технической базы в сфере спорта и физического воспитания, завоевание популярности, укрепление профессионального спорта. Спорт – лучший инструмент для создания здоровой социальной и политической среды, он особенно важен среди молодежи. Сегодня спорт является неотъемлемой частью образования в Узбекистане. Узбекистан – страна с молодым населением, более 40% жителей Узбекистана – молодые люди в возрасте до 18 лет. Им важно развиваться во всех аспектах и достичь зрелости как умственно, так и физически. Поэтому внимание к детскому спорту и пропаганда здорового образа жизни среди молодежи является одним из основных направлений государственной политики. С 2002 года в целях всемерной поддержки детского спорта действует Фонд развития детского спорта.

С первых лет независимости в Узбекистане особое внимание уделялось развитию физической культуры и спорта, в том числе олимпийских видов спорта. Принятие Парламентом нашей страны Закона «О физической культуре и спорте» свидетельствует о важности такого внимания.

Образование играет особую роль в процессе цифровой трансформации, выступая как фактор обеспечения необходимых условий, предпосылок и интеллектуального фона для уверенного перехода в цифровую эпоху, где приоритетной задачей становится подготовка высококвалифицированных специалистов, соответствующих «цифровому» времени.

Соответственно, это влечет за собой необходимость кардинальных изменений в системе образования, таких как преобразование образовательных программ, методов и организационных форм обучения, широкое внедрение и применение цифровых инструментов и коммуникаций в учебной деятельности посредством цифровой среды, обучение людей по индивидуальному плану в течение всей жизни в удобных для них времени и месте. разработаны различные типологии навыков в зависимости от исследовательских задач и реализуемой политики в области цифровой грамотности

населения например, европейский фонд образования дает такое определение: «базовые цифровые навыки – это основополагающие навыки, необходимые для выполнения базовых задач, и они становятся частью фундаментальной грамотности», он выстраивает следующую иерархию навыков: базовый, промежуточный и продвинутый. В свою очередь, Юнесko выделяет такие типы навыков, как базовые – необходимые для того, чтобы получить доступ и начать использовать цифровые технологии, общие (средние) – позволяющие использовать цифровые технологии более эффективным и полезным образом, и высокого уровня – связанные не только с использованием, но и с трансформацией продуктов, услуг, инновациями. Очевидно, что обозначенный профиль навыков актуален для анализа перспектив расширения возможностей использования цифровой образовательной среды. Но эти умения также будут необходимы нынешним обучающимся на рынке труда, поскольку на предприятиях они должны уметь адаптироваться к работе и решать профессиональные задачи в цифровой среде.

Так, подавляющее большинство преподавателей и студентов могут производить операции с офисными приложениями, а владение языками программирования доступно меньшинству. Также, как правило, они владеют базовыми коммуникационными навыками (общение с помощью социальных сетей), но ограниченно осваивают специальные программные приложения для обмена информацией и совместной работы.

Вместе с тем студенческая среда неоднородна. Так, значимые различия складываются по направлениям подготовки (специальностям). В специалитете больше доля гуманитарных и медицинских специальностей и наиболее низкий уровень цифровой грамотности, а самые высокие показатели демонстрировали студенты магистратуры, бакалавриат занимает серединное положение. Таким образом, в специалитете выше риски отставания выпускников в области цифровых компетенций.

Если проследить развитие навыков в течение всего времени обучения в вузе, то в бакалавриате заметен незначительный прогресс и в основном только к 4-му курсу. Более ощутимый разрыв между 4-м курсом бакалавриата и 1-м курсом магистратуры частично может быть обусловлен академически более успешным контингентом поступающих в магистратуру. Студенты ведущих вузов несколько лучше ознакомлены со специализированным ПО. Обучающиеся математическим и естественным наукам, инженерному делу существенно опережают студентов других профилей по уровню владения специализированным ПО. При этом есть группы направлений подготовки (здравоохранение, медицинские науки, науки об обществе), в которых студенты слабо вовлечены в работу с профессиональным ПО.Аналогичная тенденция наблюдается и среди ППС в зависимости от специализации. Ограничения в практиках использования специализированного ПО могут привести к «консервации» ряда образовательных программ вместо их обновления в соответствии с требованиями рынка труда и задачами государственной политики по достижению «цифровой зрелости» образования. Как следствие, при дефиците знаний о специализированном ПО студенты теряют и в профессиональных навыках. Совершенствование ИКТ-навыков требуется значительному кругу преподавателей, только в половине ведущих и прочих вузов.

Наиболее активно в рамках своей профессиональной деятельности преподаватели использовали возможности подключения к интернету, применяли мультимедийное оборудование, а также компьютерные программы и базы данных. Интерактивные доски использовал только каждый четвертый. Еще более редким явлением оказалось

применение преподавателями симуляторов и тренажеров. Ситуация в ведущих и опорных вузах повторяет тенденции. Распространенность практик использования различных цифровых инструментов почти не дифференцирована по типам. Цифровые технологии внедряются не взамен педагогической составляющей, а наоборот, призваны повысить ее эффективность. Особенности цифровой трансформации можно выявить, изучив практики использования в организации и проведении обучения разнообразных цифровых устройств и сервисов, от которых в немалой степени зависит накопление цифровых компетенций.

С 2019 г. благодаря цифровизации произошли существенные изменения в образовательных технологиях и форматах обучения. Существуют довольно разнообразные инструменты онлайн-обучения, но чаще всего речь идет о переводе в этот формат занятий с преподавателями. В девяти из десяти вузов лекции проводились онлайн, при этом почти в 90% организаций переводили в дистанционный режим как лекционные, так и семинарские занятия, а также контроль за результатами обучения. Гораздо меньший круг вузов (два из пяти) включили в образовательные программы онлайн-курсы (как правило, собственного производства). Цифровая трансформация в последние годы происходила скорее под влиянием внешних факторов (особенно в связи с массовым переходом на дистанционный режим в 2019-2020 гг.). При оценке уровня цифровизации образовательной, научной и административной сфер деятельности вузов следует рассмотреть три ключевых аспекта в отношении каждой из них: масштабы внедрения ИКТ-систем, сервисов и решений, уровень цифровых навыков преподавателей, а также отношение сотрудников вузов к процессу цифровизации. В настоящем разделе приводятся данные по вузам в целом, а также сравнивается ситуация как в вузах разных типов (ведущих, опорных и прочих), так и в образовательных организациях Москвы и других регионов. Кроме того, сопоставляются цифровые навыки преподавателей, занимающихся исключительно образовательной деятельностью, и тех, кто совмещает преподавание с участием в научных исследованиях и разработках (в любых формах). Внедрение цифровых технологий нечасто ведет к снижению нагрузки на научных работников и еще реже – на преподавателей. Более негативное и настороженное отношение к цифровизации образовательного процесса объясняется еще и тем, что, по мнению руководителей, риск ухода сотрудников старшего поколения из-за широкого распространения цифровых технологий выше среди преподавателей, чем среди научных работников. Следует отметить, что активная цифровизация в первую очередь образовательной деятельности не только открывает новые возможности, но и вызывает растущую тревогу у сотрудников касательно возможных негативных последствий внедрения ИКТ. Такие опасения чаще выражают преподаватели, поскольку наибольшие изменения происходят именно в учебных процессах и непосредственно затрагивают большинство из них.

Обеспеченность организаций цифровыми устройствами – важный показатель, однако не достаточный. Чтобы цифровая инфраструктура стала катализатором развития цифровизации, необходимо организовать доступ к этим инструментам для основных пользователей с учетом их потребностей. Оснащенность некоторыми видами цифровых инструментов и их состояние находятся на приемлемом уровне, в качестве примера можно привести доступ к интернету.Однако для большей части ключевых ресурсов требуется наращивание объемов (ПО, симуляторы, тренажеры, интерактивные доски) или обновление и модернизация (компьютерный парк). Также следует обратить внимание на организацию компьютерных классов. В условиях недостаточной оснащенности

необходимо проводить регулярный мониторинг ее состояния, своевременно выявлять системные проблемы по основным элементам цифровой инфраструктуры. Особое внимание в рамках таких обследований нужно уделять анализу цифровых разрывов между различными группами.

Какова готовность студентов и преподавателей осваивать цифровые технологии и применять их в учебном процессе ?

Передача соответствующих знаний студентам и формирование у них цифровых навыков зависит от компетенций преподавателей. В международной практике сформировалась единая структура цифровых навыков, необходимых в современной технологической среде. Большинство преподавателей обладают базовым уровнем цифровых навыков, в частности, они могут выполнять основные операции при цифровой коммуникации, работе с контентом и с информацией в цифровой среде. Однако чем сложнее навыки, тем меньшая доля преподавателей имеет опыт выполнения соответствующих действий. Например, если обратиться к группе коммуникационных навыков, то в учебной работе педагоги отдавали предпочтение более массовым средствам.Они активно пользовались мессенджерами и социальными сетями, а умением работать с более сложными приложениями для организации мероприятий (Zoom, Webinar, Skype и др.) обладал существенно меньший круг. Преподаватели загружали информацию для общего доступа преимущественно в социальных сетях и редко были знакомы со специальными программными приложениями для получения и отправки учебных заданий (Microsoft Teams, LMS и др.).Из числа навыков работы с цифровой информацией наиболее распространенным оказалось умение использовать облачные хранилища, однако преподаватели мало знакомы с технологиями ведения блога, с редактированием веб-сайтов и их управлением – навыками, казалось бы, актуальными в связи с развитием практик ведения личных страниц, «портфолио». Наряду с общей цифровой грамотностью преподавателей следует также изучить признаки дифференциации и определить группы лиц, демонстрирующих самый низкий уровень владения цифровыми навыками. В частности, в области работы с контентом по сравнению со своими коллегами они существенно реже готовы совершать манипуляции с электронными таблицами и презентациями; в области коммуникаций – загружать данные в интернет для общего доступа, обмениваться информацией и общаться в мессенджерах, социальных сетях, организовывать онлайнмероприятия с помощью приложений; в области работы с цифровой информацией – применять облачные сервисы для хранения информации.

Список использованной литературы:

1. Салихов Т. и др. Psychological Characteristics Of Increasing Cognitive Activity In Elementary School Students //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2021. – Т. 7. – №. 7.

2. Salixov S. M., Salixov T. M. Bo‘lajak jismoniy madaniyat o‘qituvchisining kasbiy tayyorgarligini shakllantirish //Science and Education. – 2022. – Т. 3. – №. 3. – С. 1013-1019.4.

3. Salixov S. M. et al. Musobaqa oldi sportdagi stress va tayyorgarlikning psixologik tomonlari //Science and Education. – 2022. – Т. 3. – №. 4. – С. 1039-1044.

4. Mansurovich S. S. Methodology of organizing physical education lessons through digital technologies //European Journal of Modern Medicine and Practice. – 2022. – Т. 2. – №. 4. – С. 107-

5. Салихов Ш. ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ МЕХАНИЗМЫ ПРИМЕНЕНИЯ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПОДГОТОВКЕ СПОРТИВНЫХ ТРЕНЕРОВ //Общественные науки в современном мире: теоретические и практические исследования. – 2023. – Т. 2. – №. 10. – С. 56-60.

6. salixov, shoxrux. (2023). BO‘LAJAK JISMONIY TARBIYA O‘QITUVCHILARINI TAYYORLASHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISHNING DIDAKTIK TIZIMI. *ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu.Uz)*, *40*(40).

KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI O‘QUVCHILARNI MOSLASHUVINING PSIXOLOGIK AHAMIYATI

Axmedova Zarina Jamilovna
Psixologiya va sotsiologiya kafedrasi o‘qituvchisi
Ruzimurodova Jasmina Ilyos qizi
Psixologiya ta`limy yo‘nalishi 1-bosqich talabasi

Maktabga moslashish deganda, bolaning yangi munosabatlarga, yangi ijtimoiy shart-sharoitlarga moslashishi tushiniladi. Maktabning ijtimoiy munosabatlari tizimi, normalari, talablari ko‘pincha bu jarayonning oson kechishiga qiyinchilik tug‘diradi.

Adaptatsiya- bu bolaning maktabga, yangi turmush sharoitlariga, yangi faoliyat turiga va yangi stressga moslashish jarayoni hisoblanadi.

Birinchi kunlardanoq maktab bolaga bir qator vazifalarni qo‘yadi. U ta’lim faoliyatini muvaffaqiyatli o‘zlashtirishi, maktabdagi xatti-harakatlar normalariga rioya qilishi, sinf jamoasiga qo‘shilishi, aqliy mehnat va rejimning yangi sharoitlariga moslashishi kerak.

Yangi ta’lim muhitiga kirgan birinchi sinf o‘quvchilari moslashish davrini boshqacha boshdan kechirishadi. A.L. Venger bolaning maktabga moslashuvining uchta darajasini aniqladi: yuqori, o‘rta va past. O‘rtacha moslashish darajasini maktabga ijobiy munosabatda bo‘lgan o‘quvchilarda ko‘rishimiz mumkin.Ular o‘quv rejasining asosiy mazmuni o‘zlashtiriladi; maktabga kelganda salbiy holatlarni keltirib chiqarmaydi; u faqat uni qiziqtiradigan mavzularga e’tibor qaratadi; berilgan vazifalarni vijdonan bajaradi; qisman mustaqillik mavjud bo‘ladi.

Maktabga ijobiy munosabatda bo‘lgan o‘quvchilar orasida moslashuvning yuqori darajasi kuzatiladi; kattalar (o‘qituvchi, ota-ona va boshqalar) tomonidan qo‘yilgan talablarni yetarli darajada idrok etish va o‘z vaqtida bajarish, sinfdagi qulay maqom pozitsiyasi; mustaqil faoliyat rag‘batlantiriladi va kattalarning doimiy nazoratini talab qilmaydi; tanqidni munosib qabul qiladi.

Moslashuvning past darajasi kichik yoshdagi maktab o‘quvchilarining o‘quv jarayoniga salbiy munosabati bilan tavsiflanadi. Bu darajadagi birinchi sinf o‘quvchisining sog‘lig‘i haqida shaxsiy shikoyatlari bor deb qaraladi. Depressiya holati hukmronlik qiladi, intizom bilan bog‘liq muammolar paydo bo‘ladi; o‘qituvchi tomonidan aytilgan material parcha-parcha qabul qilinadi yoki umuman o‘zlashtirilmaydi; kattalar nazorati va rag‘batlantirishni talab qiladi.

Maktabda o‘qishni boshlagan barcha boshlang‘ich sinf o‘quvchilari muayyan qiyinchiliklarga duch kelishadi. Har bir bolaning maktab boshlanishi va uning ota-onasi hayotida muhim ahamiyatga ega. Odatda 6-7 yoshli o‘quvchi maqomiga bolalar qiziqadi va bu rolga tayyor bo‘lishga intiladi. Biroq, bu tayyorgarlik bolaning maktabga bo‘lgan barcha aniq umidlari

bilan bog‘liq bo‘lib, ko‘pincha har bir yangi birinchi sinf o‘quvchisi mos ravishda amalga oshiriladi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchisining maktabga kirishda bolaning yashash sharoitlari va faoliyati tubdan o‘zgaradi; o‘quv faoliyati yetakchi o‘rinni egallaydi. Boshlang‘ich shakllarda o‘quv faoliyati maktabgacha tarbiyachi tomonidan ham amalga oshirilgan, ammo u uchun u ikkinchi darajali xarakterga ega hisoblanadi, chunki o‘yin yetakchi o‘rinda turgani uchun maktabgacha tarbiyachining o‘quv faoliyati motivlari ham asosan o‘yindan iborat bo‘ladi. Maktab rejimi maktabgacha yoshdagi bolalikka qaraganda ancha yuqori xatti-harakatlarning o‘zboshimchalik darajasini talab qiladi. Birgalikdagi faoliyat jarayonida o‘qituvchilar va tengdoshlar bilan munosabatlarni o‘rnatish va qo‘llab-quvvatlash zarurati rivojlangan aloqa ko‘nikmalarini talab qiladi. Shu munosabat bilan, katta maktabgacha yoshdagi bolalarda shakllanishi kerak bo‘lgan maktabga tayyorlik alohida ahamiyatga ega. Yetarli aloqa tajribasiga ega, rivojlangan nutq, kognitiv motivlar va xatti-harakatlarni o‘zboshimchalik bilan tartibga solish qobiliyati bilan shakllangan bolalar maktab sharoitlariga osongina moslashadilar.

Birinchi sinf o‘quvchisining moslashish davri ilgari o‘rnatilgan xulq-atvor va hayotiy ko‘nikmalarning stereotiplarini o‘zgartirish bilan bog‘liq bo‘lib, bu nafaqat kundalik hayotda tashqi dunyo bilan o‘zaro munosabatlarda bir qator qiyinchiliklarga olib keladi. Birinchi sinfda bolaning maktabga va o‘qishga bo‘lgan qiziqishi keskin pasayadi, kognitiv qiziqishning pasayishi moslashish davri qiyinchiliklari bilan bog‘liq. Kichik maktab o‘quvchisini maktabga borishning birinchi oylarida ijtimoiylashuvning asosiy muammolari bolaning maktab talablariga ijtimoiy-psixologik moslashuvidagi qiyinchiliklar deb ta’riflanishi mumkin. Shu bilan birga, bola moslashishni ichki yo‘qotishlarsiz, farovonlik, kayfiyatning yomonlashuvi yoki o‘zini o‘zi qadrlashning pasayishisiz amalga oshirishi muhimdir. Ijtimoiy moslashuv muammosi ustida E.Toffler, V.Tomas, A.Znanetskiy, G.Selye, Yu.A.Aleksandrovskiy, X.Xartman, L.Filips, J.Piaje, kabi ko‘plab mashhur psixolog va o‘qituvchilar ishlagan. L.Kuznetsovaning fikricha, bolaning ijtimoiy moslashuvi - bu bolaning tashqi dunyo bilan uyg‘unlashuvi, o‘zgargan muhitga, yangi turmush sharoitlariga, muayyan ijtimoiy-psixologik jamoalardagi munosabatlarning tuzilishiga moslashish jarayoni va natijasidir. Ijtimoiy moslashuvning muvaffaqiyati asosan bolalar guruhidagi bolalar o‘rtasidagi munosabatlar bilan belgilanadi. Agar guruhning ijtimoiy-psixologik sharoitlari bolaning shaxsiyatining yo‘nalishiga mos keladigan bo‘lsa, u holda do‘stlik va bir-biriga g‘amxo‘rlik qilishning qulay muhiti bolaning tez moslashishiga yordam beradi, lekin agar guruh axloqiy me’yorlari tarkibiy qismlarga mos kelmasa, shaxsning ijtimoiy-psixologik tuzilishidan, keyin psixologik noqulaylik holati paydo bo‘ladi. Tengdoshlar bilan aloqalar orqali bolada o‘zini va boshqalarni idrok etish va adekvat baholash qobiliyati shakllanadi, bu shaxsning guruhdagi, umuman jamiyatda moslashishi uchun zarur shartdir (Ya.L.Kolominskiy). Birinchi sinf o‘quvchisining ijtimoiy moslashuv darajasini aniqlash mezonlarini ko‘rib chiqish mumkin: – Yangi ijtimoiy rolni o‘zlashtirish. Maktab o‘quvchisi sifatida o‘zini anglash mavjud. U boshqalardan farq qilishini biladi va o‘zining o‘ziga xosligini, "men"ini his qiladi, kattalar va tengdoshlar orasida o‘zini namoyon qilishga intiladi

Ta’limning birinchi yilida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini boshqarish juda muhim, chunki bola o‘z rivojlanishida juda muhim qadamlarni qo‘yadi va kelajakda salbiy omillar bolaning butun maktab hayotiga ta’sir qiladi. Shuning uchun siz maktabda o‘qish uchun boshlang‘ich sinfo‘quvchilarining psixologik xususiyatlarini bilishingiz kerak. O‘qituvchi-psixolog uchun maktabga yanada muvaffaqiyatli moslashish uchun boshlang‘ich sinf

o‘quvchilari bilan ishlash, agar tuzatish, rivojlanish va maslahat-ma’rifiy faoliyat zarur bo‘lsa, diagnostika ishlarini olib borish muhimdir.

Maktabning birinchi sinfi bolalar hayotidagi eng muhim davrlardan biridir. Ularning ko‘pchiligi uchun maktabga kirish hissiy stressli vaziyatdir: odatiy stereotip o‘zgaradi, psixo-emotsional yuk kuchayadi. Keyingi yillardagi muvaffaqiyatlar ko‘p jihatdan o‘qishning birinchi yilida moslashuv qanday o‘tishiga bog‘liq. Agar bola yangi muhitga tezda moslashib ketsa, uning o‘qishida kamchiliklar sezilmaydi. Teskari holatda bola o‘zini chetga olishni, o‘qish jarayonida muammoli vaziyatlarga duch kelishni boshlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1.Александровская, Э.М. Психологическое сопровождение школьников: Учеб. пособие для студентов высш. пед. учеб. заведений/Э.М. Александровская, Н.И.Кокуркина, Н.В.Куренкова. М.: Академия, 2002.- 208с.

2. Pickren W. E., Rutherford A. A history of modern psychology in context.Hoboken, New Jersey. 2010. 380 p.

3.A.Z.Djamilovna Study of the formation of crime motivation in adolescents as a problem of psychological research, I.H.Bakhtiyorovna - ResearchJet Journal of Analysis and Inventions, 2022

4.Ахмедова З.Ж. “Педагогико-психологические особенности адаптации младших школьников к учебной деятельности” Вестник интегративной психологии 2023 Выпуск 29

O‘SMIRLARDA PSIXOLOGIK BARQARORLIKNI TA’MINLASHNING ASOSIY OMILLARI

Akbarova Maftuna Erkinjon qizi
Buxoro davlat universiteti magistranti

Kundalik hayotda biz "stress" atamasini tez-tez ishlatamiz, lekin har bir kishi buni o‘ziga xos tarzda tushunadi. Stress atamasi birinchi marta kanadalik olim Xans Selye tomonidan kiritilgan. Uning so‘zlariga ko‘ra, "stress - bu tananing har qanday talabga o‘ziga xos bo‘lmagan javobidir". Uning fikricha, stress inson tanasining atrof-muhit bilan normal munosabatlarini buzadigan barcha narsadir. Stressni inson va uning atrofidagi o‘zaro ta’sirning murakkab tizimi deb atash mumkin. Stress odamga ta’sir qiladi. Agar bu ta’sir odam tomonidan yangi narsa sifatida aniqlansa, bu ortiqcha kuchlanishni keltirib chiqaradi. Stress — inglizcha so‘z bo‘lib, “tanglik”, “zo‘riqish”, “bosim” degan ma’nolarni anglatadi. Oddiy til bilan aytganda tushkunlikka tushish deyiladi. Salbiy his-tuyg‘ularni keltirib chiqaradigan stress “distress”, ijobiy his-tuyg‘ular “eustress”. Hozirgi kunda “ijtimoiy stress” tushunchasi psixologiya fanida keng qo‘llaniladi. Bu, birinchi navbatda, zamonaviy inson hayotida oilaviy va jamoaviy munosabatlar, nizolar, kasbiy faoliyat, ijtimoiy-iqtisodiy vaziyat, shuningdek, makroiqtisodiy, siyosiy, ijtimoiy muammolar bilan psixologik keskinlikning kuchayishi bilan bog‘liq. Ta’riflardagi ko‘plab stressli vaziyatlar bolalik davrida sodir bo‘lishi mumkin va insonga katta yoshdagi (masalan, o‘smirlik davrida) ta’sir qilishi mumkin.

O‘smirlik - inson hayotidagi eng qiyin davrlardan biridir. O‘smir juda ta’sirli va har qanday mojaro ruhiy jarohatga aylanishi mumkin. O‘smirlik davrining asosiy belgilari - bu muloqotga bo‘lgan ehtiyoj va o‘zini o‘zi tasdiqlash, shaxslararo munosabatlar, do‘stona

munosabatlarni shaxsiy yutuqlar sifatida baholash, norasmiy guruhlarga qo‘shilish va kattalardan uzoqlashishdir. M.V.Rybakova surunkali ijtimoiy stress belgilari bo‘lgan o‘smirlar oilaning moddiy ahvolidan, birinchi navbatda, kiyim-kechakning sifati va miqdoridan, shuningdek, shaxsiy buyumlarning miqdori va sifatidan qoniqmasligini aniqladi. Maktab o‘smirlar uchun ijtimoiy stressning asosiy manbalaridan biridir. Birinchi bo‘lishga intilish va o‘rganishga berilib ketish ko‘plab ruhiy muammolarni keltirib chiqaradi. Maktab jamoasidagi o‘zgarish o‘smir uchun kuchli stressdir, chunki bu yangi do‘stlar orttirish va nafaqat sinfdoshlar, balki o‘qituvchilar bilan ham aloqa o‘rnatish zarurligini anglatadi. Zamonaviy o‘smir hayotida ijtimoiy hayot katta ahamiyatga ega. O‘smirlar ko‘p vaqtlarini tengdoshlari bilan o‘tkazadilar va ko‘pincha oilasiga qaraganda do‘stlariga ko‘proq ahamiyat berishadi. Bunday vaziyatda ota-onalar nizolar va muammolarni oldini olish uchun o‘smirlarga nisbatan munosabatlarini o‘zgartirishlari kerak. Oiladagi umumiy ziddiyat ham o‘smirda stress manbai bo‘lishi mumkin. O‘smirlarni ta’lim faoliyati muammolari eng ko‘p tashvishlantiradi. Ikkinchi o‘rinda ularning shaxsiy kelajagi, uchinchi o‘rinda tengdoshlar bilan munosabatlar va kattalar bilan munosabatlardagi muammolar, keyin esa ishqiy munosabatlar tashvishlantiradi. Shuning uchun o‘smirlardagi stressning asosiy omilini "oila - o‘smir", "maktab - o‘smir", "tengdoshlar - o‘smir" munosabatlari tizimlarida shakllanadigan hayotiy vaziyatlar aniqlash mumkin. Bu munosabatlarning barchasi ijtimoiy stressga olib keladigan ziddiyatli vaziyatlarning o‘zagiga aylanishi mumkin.

O‘smirlardagi stress ham jiddiy muammolar, ham kichik norozilik natijasida yuzaga kelishi mumkin. Eng og‘ir stresslar o‘ta xavfli vaziyat (zo‘ravonlik) natijasida yuzaga keladi. Shubhasiz, bunday og‘ir stressli vaziyatlar har qanday odamda uchraydi, lekin eng muhimi, o‘smirning ruhiyatiga zarar yetkazadi. Bu yosh davrida bolaning psixikasi butunlay o‘zgaradi va bola kattalar yo‘lida bo‘ladi. Agar ushbu qiyin, o‘tish davrida bolaning ruhiyati stressga duchor bo‘lsa, unda u barkamol va xayrixoh inson bo‘lib qolishi qiyin. Doimiy stress tufayli o‘z-o‘ziga past baho berish, turli xil fobiyalar yoki o‘z qobig‘iga o‘ralib qolish rivojlanishi mumkin. Zamonaviy jamiyatdagi o‘smir uchun eng muhim stressli vaziyatlar hissiydir. O‘smir ko‘plab muammolarga duch keladi, ularning salbiy ta’siri stressli holatga olib keladi. Uydagi muammolar (oiladagi nizolar, ota-onalarning shafqatsizligi va boshqalar) ham stressga olib keladi. Bularning barchasi o‘smirning rivojlanishiga, uning tengdoshlari va o‘qituvchilari bilan munosabatlariga ta’sir qiladi, shuning uchun tobora ko‘proq stressli vaziyatlar yuzaga keladi. Har xil turdagi stresslar doimiy ravishda to‘planib boradi. O‘smirlar o‘zlarini kattalardek tutishga harakat qiladilar. Ularda ro‘y beradigan biologik-jismoniy o‘zgarish natijasida uning psixik dunyosida tub burilish nuqtasi vujudga keladi. Bu davr uchun kattalarning xatti-harakatlariga taqlid qilish va o‘zining mana shu yarashmagan qiliqlariga tanqidiy baho bera olmaslik, uning katta yoshli kishilarga yaqin bo‘lishi, yordam berayotgan bir guruh tengdoshlari bilan ortiq darajada bog‘liq bo‘lib qolishi xarakterlidir. O‘smirlik davrining ko‘plab tadqiqotlari (L.S.Vigotskiy, L.I.Bojovich, S.Xoll va boshqalar) bolaning o‘ziga, boshqalarga va umuman dunyoga bo‘lgan munosabati o‘zgargan bo‘lsa, uning tanqidiy, o‘tish xarakterini alohida ta’kidlaydi. Ushbu o‘zgarishlar o‘smirda boshqalar bilan va o‘zi bilan bog‘liq nizolarni keltirib chiqaradi, bu esa stressning rivojlanishiga olib keladi. O‘smirlarda stressning boshqa jiddiy sabablari yaqin kishining o‘limi yoki ota-onaning ajralishi bo‘lishi mumkin. Bu yoshdagi bola oiladagi barcha nizolarni yurakdan qabul qiladi. O‘smirdagi stressning yana bir sababi maktabdagi muvaffaqiyatsizlik bo‘lishi mumkin. O‘qituvchilarning haddan tashqari yuqori talablari ham ruhiyatga bosim o‘tkazadi. Bularning barchasiga qo‘shimcha ravishda, sabab sport, ijodiy

faoliyatdagi ortiqcha yuk. Maktablarni o‘zgartirish ham dahshatli oqibatlarga olib kelishi mumkin.

Aniqlangan o‘smirlik davridagi stress omillariga ularning tanasidagi fiziologik o‘zgarishlar, jinsiy uyg‘onish, ijtimoiy tarmoqlar, internet olami bilan munosabat va boshqalar kiradi. Bularning barchasi o‘smirning rivojlanishiga, aqliy barkamolligiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Kuchli stresslarni his qilgan o‘smirlarda psixologik muammolar va kasalliklar yuzaga keladi. Bular depressiya, o‘z joniga qasd qilish, giyohvand moddalar iste’mol qilish, spirtli ichimliklar ichish, tarbiyasi qiyin o‘smirlar guruhiga qo‘shilish kabilardir. Stress darajalari yuqori bo‘lganda o‘smirda zarali odatlarga berilish, uyquning yomonligi, tartibsiz ovqatlanish, jismoniy passivlik, kayfiyatning tushkunligi ko‘zga tashlanadi. Jismoniy passivlik, charchoq hissi, aqliy muammolar, salomatlikdagi buzilishlar stresslar natijasidir. O‘smirlarda ta’lim jarayoni, ijtimoiy ta’sirlar, oilaviy muammolar, otaonalarning talablari va o‘smirlarning ehtiyojlari stress omillari sifatida sanaladi. Ko‘pgina stressga bag‘ishlangan tadqiqotlar stress darajasini o‘rganishga qaratilgan. Ammo kam tadqiqotlar stress va uning omillarini aniqlash bo‘yicha o‘rganilgan. Zeroki, stressli omillarini aniqlash va ularni bartaraf etish muhim va dolzarb muammolardan biri hisoblanadi. Aynan rivojlanib borayotgan yosh davrida, o‘smirlikda stress omillari natijasida xavotir hissi, yurak kasalliklari, depressiya, ruhiy salomatlikdagi buzilishlarga olib keladi. O‘smirlik - bu jismoniy, psixologik-ijtimoiy va axloqiy o‘ziga xosliklar, o‘zgaruvchanlik davridir. Bugungi kunda o‘smirlar murakkab rivojlanish davrida turli xil stress omillariga duch kelishmoqda.

O‘smirlik davrida muvaffaqiyatli rivojlanish uchun bir qancha muhim jihatlarga e’tibor qaratilishi lozim. O‘smir o‘z shaxsiyatini shakllantirishi, o‘smirning mustaqillikka intilishi va bu bosqichning ijobiy boshqarilmasligi o‘smirlarda kelajakka nisbatan umidsizlik tuyg‘ularini keltirib chiqaradi. O‘smirlarda kuzatiladigan ehtiyojlarning qondirilmasligi ham ularda stresslarni keltirib chiqaradi. E’tirofga, e’tiborga, qo‘llab-quvvatlashga, mehrga va taalluqlilik bo‘lishga bo‘lgan ehtiyojlarning qondirilishi o‘smirlarda atrof-muhitga ijobiy munosabatda bo‘lishga undaydi. O‘smir mustaqillikka intilish jarayonida muammolarni hal qilishga kuchi yetmasligi, munosabatlarda qiynalishi unda stress darajasini oshiradi. O‘smirlar rivojlanishi jarayonida oilaviy, ijtimoiy va shaxsiy stresslarga duch kelishadi. O‘smirlarning tengdoshlar va kattalar bilan salbiy munosabatlari ham stress omillari hisoblanadi. Bu munosabatlar o‘smirlarda ishonchsizlik va norozilik tuyg‘ularini keltirib chiqaradi. O‘smirlik davridagi stress jismoniy va ruhiy salomatlikning yomonlashishiga olib kelishi mumkin. Stressli o‘smirlarning immuniteti juda past va kasal bo‘lish ehtimoli ko‘proq bo‘ladi. Chunki o‘smirlardagi ichki qarama qarshiliklar ularda turli darajadagi stresslar shakllanishiga sabab bo‘lishi kuzatildi. koping xulq-atvor o‘zida individning stressga nisbatan o‘ziga hos javob reaksiyasini namoyon etadi. Bu shuni anglatadiki, qachon inson stressni his qilsa, muammoli vaziyatda kognitiv va xulq-atvor jihatidan bartaraf etishga urinadi. Bunday yondashuv sub’ekt xulq-atvorining kundalik va avval erishgan jihatlarini inobatga olib, odatdagi negativ qirralarini yengishdagi jihatlarini inobatga olmaydi. Masalan, mazkur yondashuv individning stressdan qochish imkoniyatlaridan mustasno hisoblanadi.

Shuningdek, bu talabga ko‘ra, inson stress bilan reaksiyaga kirishmaguniga qadar hayotiy muammoni yengish sifatida qarab bo‘lmaydi. “Koping strategiyasi” tushunchasi jarayon resurslarini boshqarish sifatida ham keng tahlil qilinadi. Taxminlarga ko‘ra hayotiy murakkabliklarni bartaraf etish mohiyatan shaxs resurslarini safarbar etish orqali amalga oshiriladi. Koping strategiya va uning usullari himoya mehanizmlaridan farqlanganda

konstruktiv faol zarurat nazarda tutiladi va vaziyat orqali yoqimsizliklardan chetlashishga harakatdir. Psixologiyada kopingning predmeti mavjud bo‘lib, u maxsus tadqiqot hududida insondagi emotsional mexanizm va ratsional regulyatsiyani o‘rganishda o‘zining maqsadli optimal xulq-atvoriga ko‘ra hayotiy holatlarni o‘zining maqsadlariga muvofiq qayta qurishni amalga oshiradi. Shaxsning stressli vaziyatlardagi koping xulq-atvori ma’lum darajada stressli vaziyatlarda javob reaksiyasi uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

Ayniqsa o‘smirlik davrida bu jarayonga jiddiy qarash kerak bo‘ladi. Shuni hisobga olib o‘smirlarda koping xulq-atvor va stressli vaziyatlarda javob reaksiyasi o‘rtasidagi mutanosiblik bilan bog‘liq ijtimoiy psixologik omillarni empirik jihatdan o‘rganish va shartli ravishda qabul qilingan mezonlar asosida uning natijalarini tahlil qilish ko‘zda tutilgan edi. Ushbu vazifani amalga oshirish uchun tadqiqot metodikalari tanlandi. Yana shuni ta’kidlash joizki, ba’zan har bir o‘smir stressli vaziyatlarda o‘z imkoniyatlariga adekvat baho bera olishga ma’lum ma’noda qiyinchilikka uchrashi mumkin. Bizningcha, bunday qiyinchilik zamirida stressli vaziyatlar haqida yetarli tasavvurga ega emasligi bilan izohlash mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Akramova.G.S.- “Yosh psixologiyasi” – 2015 y.
2. Karimova .V.-“Oila psixologiyasi”-Toshkent 2017-yil.
3. Karimova V.M. Ijtimoiy psixologiya asoslari. Universitet va pedagogika oliy o‘quv yurtlari talabalari uchun darslik. – T.: O‘qituvchi, 2014.– 98 b.
4. Muxtorov E.M.-“Oila psixologiyasi”-Toshkent 2010-yil.
5. Petrovskiy.A.V-“Umumiy psixologiya”–Toshkent -2012-yil.
6. Qodirova A.T. O‘smirlarda oilaviy nizolar to‘g‘risida ijtimoiy tasavvurlarining shakllanishi.-Psixologiya fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. – T.: 2017.

CHET ELLIK TALABALARNING O‘ZBEKISTON TA’LIM TIZIMIGA IJTIMOIY-PSIXOLOGIK MOSLASHUVINING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARINI O‘RGANISH METODLARNI TANLASH ASOSLARI

Nazarova Manzura Mustafo qizi.
Buxoro davlat universiteti
Psixologiya va sotsiologiya kafedrasi tayanch doktoranti

Zamonaviy psixologiya fanida shaxsiyatni doimiy ravishda o‘zgarib turadigan narsalarga moslashtirish, shaxsning ijtimoiy-psixologik adaptatsiyasi hamda ushbu hodisani belgilovchi omillar muammosiga katta e’tibor berib kelingan. I.A.Mnatsakanyanning fikricha, madaniyatlararo ijtimoiy-psixologik moslashuv nisbatan yangi tushuncha. Shu bilan birga, insonning yangi madaniy yoki etnik muhit ta’riflarga asoslangan ijtimoiy-psixologik moslashuv muammolarni o‘rganish ko‘plab masalalarga yechim bo‘lib xizmat qilishi mumkin. Shu sababli zamonaviy adabiyotlarda madaniyatlararo moslashuv masalasiga ijtimoiy-psixologik moslashuvning bir turi sifatida qaraladi. Madaniyatlararo moslashuvning sinonimlari sifatida adabiyotda ko‘pincha "etnik-madaniy", "ijtimoiy-madaniy", "madaniyatlararo" va boshqalar atamalar ishlatiladi. Biroq, bu atamalar garchi bitta semantik maydonga tegishli bo‘lsa ham,

o‘rganilayotgan hodisaning mohiyatini o‘zida to‘liq aks ettirilmaydi T.G.Stefanenkoning fikricha, madaniyatlararo ijtimoiy-psixologik moslashuv deganda quyidagilarni tushunish kerak:

- shaxsning yangi madaniyatga kirish jarayonini;
- uning me’yorlari, qadriyatlari, xulq-atvor namunalarini bosqichma-bosqich o‘zlashtirish hodisasini.

Shu bilan birga, haqiqiy moslashuv o‘z madaniyati boyligini yo‘qotmasdan ijtimoiy va psixologik integratsiyaga erishishni o‘z ichiga oladi. Madaniyatlararo ijtimoiy-psixologik moslashuv murakkab, ko‘p tomonlama jarayondir. Shaxs yangi ijtimoiy-madaniy muhitga kirishida uning me’yorlari, qadriyatlari, xulq-atvor namunalarini o‘zlashtirish, natijada ruhiy salomatlik, hissiy qoniqish, shaxsiy va madaniy o‘ziga xoslik hissi, yangi guruhning ijtimoiy-madaniy hayotida ishtirok etish, turli madaniyat vakillari bilan samarali hamkorlik kabi holatlar bilan yuzma-yuz bo‘lishiga to‘g‘ri keladi. E.D.Maksimchuk madaniyatlararo moslashish muammosining xarakteristikasi, asosan, ijtimoiy psixologiya va etnopsixologiya sohasida o‘rganilishini ta’kidlagan. Shuningdek, u xorijlik talabalarning madaniyatlararo moslashuvining asosiy ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini aniqlashga, ushbu xususiyatlarni o‘rganish usullarini sinab ko‘rishga qaratilgan tadqiqotlar prinsiplarini tavsiflab o‘tadi. E.D.Maksimchuk xorijlik talabalarning o‘zgaruvchan kontaktlar sharoitida madaniyatlararo moslashuvining ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini o‘rganish uchun avvalo etnik o‘ziga xoslik tarkibidagi o‘zgarishlarni o‘rganish talab qilinadi degan fikrni ilgari suradi. Turli xil ta’sirlar ostida inson qadriyatlari, yangi madaniyatning elementlari, insonning boshqa madaniyatlar vakillariga nisbatan bag‘rikenglik munosabati imkoniyatlari, ko‘p tilli muhit sharoitidagi aloqalar, xalqaro rivojlanishning psixologik jihatlari kabi savollar moslashuv jarayonlarini o‘rganishda xalqaro almashinuv dasturlari doirasida mamlakatimiz ta’lim muassasalariga kelgan xorijiy talabalar uchun dolzarb bo‘lib qolmoqda. Chet ellik talabalar, nafaqat, universitetda o‘qish sharoitlariga, yotoqxonadagi hayotga moslashishlari kerak, balki, chet elda yashash, boshqa turmush tarziga ko‘nikish, boshqa tilda muloqot qilish zarurati, qarindoshlarning yo‘qligi, yangi ob-havo sharoiti va shu kabi boshqa omillar ular uchun ko‘pincha ekstremal bo‘lib chiqadi. L.Uard ko‘rib chiqilayotgan muammoning bir qismi sifatida "chet ellik talaba sindromi" atamasidan foydalanish taklifini berdi. Ushbu sindrom passiv va yopiq aloqa uslubi, beparvo ko‘rinishga urinish singari jismoniy holatga oid keng shikoyatlar bilan tavsiflanadi. Natijada, L.Uard chet ellik talabalarda depressiv va "madaniy shok" borligi haqida yozadi. Xalqaro talabalarni moslashtirish muammolari bo‘yicha ilmiy tadqiqotlar tahlili 2000 yildan 2013 yilgacha keng muhokama etilgan. Xorijlik talabalar duch keladigan eng asosiy qiyinchiliklar ko‘pincha ularning milliy va diniy xususiyatlari bilan bog‘liq. N.A.Jerlitsina tomonidan o‘tkazilgan so‘rovnoma shuni ko‘rsatdiki, xalqaro talabalarning ijtimoiy-psixologik moslashuv muammolari eng keng tarqalgan. O‘rganishlar natijasida respondentlarning 10 foizi begona mamlakatda deyarli hech qanday jiddiy qiyinchilikka duch kelmaganini bildirgan. M.I.Vitkovskaya va I.V.Trotsuk kabi tadqiqotchilarning ilmiy izlanishlariga ko‘ra, chet ellik talabalar uchun begona mamlakatga kelganidan so‘ng quyidagi holatlar ularni ko‘proq bezovta qiladi:

- ob-havo bilan bog‘liq holatlar (respondentlarning 37%);
- boshqa turmush tarziga (37 %);
- yotoqxonada yashash sharoitlariga (45 %);
- ehtiyojga ko‘nikish eng qiyin bo‘lgan
- boshqa tildagi aloqa (42 %);
- yaqinlarning yo‘qligi (47 %).

Universitetda o‘qishning boshqa qiyinchiliklari respondentlarning 49 foizida aniqlangan. Shunday qilib, xalqaro talabalarning ko‘pchiligida adaptatsiya jarayonining samarali bo‘lishi kechishi uchun psixologik yordam va qo‘llab-quvvatlash kerak ekanligi ayon bo‘ldi. Nazariy tahlil natijalariga ko‘ra, chet ellik talabalar moslashuvining ijtimoiy-psixologik xususiyatlari madaniy masofa, madaniy zarba, etnik identifikatsiya, etnik bag‘rikenglik kabi tushunchalar bilan chambarchas bog‘liqdir.

V.G.Krysko tomonidan etnopsixologik tadqiqot tamoyillarini quyidagi prinsiplarini tavsiflaydi:

- etnik shakllanishning turli omillarini hisobga olish prinsipi
- jamiyat va uning psixologiyasi;
- tahlil prinsipi;
- milliy psixologik xususiyatlar;
- muayyan etnik guruh vakillarining boshqa xususiyatlarining namoyon bo‘lishi bilan birlikda odamlarning milliy-psixologik xususiyatlarining namoyon bo‘lishining xilma-xilligini hisobga olish prinsipi;
- milliy-psixologik xususiyatlarni tahlil qilishda taqqoslash prinsipi.

Chet ellik talabalar aksariyat holatlarda boshqa millat va xalqlarga ijobiy munosabatda bo‘lishadi, shuningdek, ularda madaniyatlararo hamkorlikka tayyorlik, ijtimoiy doirani kengaytirish, turli millat vakillari bilan do‘stona munosabatlar kabilarni kuzatish mumkin. J.Finni etnik o‘ziga xoslikning ikkita komponentini o‘lchashga alohida e’tibor qaratadi:

- kognitiv (bilimlarni shakllantirish, o‘z etnik guruhining xususiyatlari haqidagi g‘oyalardan xabardorlik darajasi. Ushbu guruhga mansubligini etno-farqlovchilarning interiorizatsiyasi asosidagi belgilarni kiritish mumkin);

- affektiv (guruhga mansublik hissi konnotati, uning fazilatlarini baholash, a’zolikka bo‘lgan munosabatning hissiy tomoni).

Tadqiqotchi I.A.Sholoxov ham o‘zining mualliflik so‘rovnomasi orqali xalqaro talabalardan xorijiy madaniyat muhitiga moslashish, chet ellik talabalar tomonidan boshdan kechirilgan qulaylik va erkinlik darajasini aniqlash uchun qo‘llaniladigan usullar, qabul qiluvchi mamlakatda ularga ma’qul kelgan jihatlar, tez va oson adaptatsiya hosil qilishlari uchun yordam beradigan omillar yoki qanday holatlar ularning begona muhitga ko‘nikishlarini qiyinlashtirishini o‘rganadi. So‘rovnomada quyidagi savollar mavjud:

1) aloqa qiyinchiliklarini aniqlash uchun chet tilini o‘rganish motivatsiyasini aniqlash;

2) umumiy subyektivni aniqlash uchun talabalarning yangi hayotga moslashishi shartlarini aniqlash;

3) talabalarning sodiqligini aniqlash uchun xorijiy madaniyat jamiyati va ularning ushbu jamiyatdagi obyektiv o‘rnini baholashlari.

Ushbu so‘rovnoma bo‘yicha o‘tkazilgan tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, begona mamlakatda tahsil olayotgan chet ellik talabalar atrof-muhit, iloji bo‘lsa, til muhitiga to‘liq sho‘ng‘ishni xohlaydi. Chet ellik talabalarning o‘quv jarayonidagi xatti-harakatlarini va ularning bo‘sh vaqtlarini ko‘rib chiqish, madaniyatlararo moslashuvning ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini e’tiborga olish lozim. Madaniyatlararo moslashish muammosi bo‘yicha adabiy manbalarni tahlil qilish natijalari shuni ko‘rsatadiki, xalqaro talabalarning madaniyatlararo psixologik moslashuvi ijtimoiy va individual xususiyatga ega bo‘lib, uning quyidagi tarkibiy qismlarini sanab o‘tish mumkin:

I. Ijtimoiy:

1. Yangi ijtimoiy-madaniy sharoitlarda ijtimoiy-maishiy o‘zini-o‘zi ta’minlash ko‘nikmalarining shakllanmaganligi, shuningdek, o‘z faoliyatini rejalashtirish va tashkil etish ko‘nikmalarning yetishmasligi.

2.O‘zaro hamkorlik bo‘yicha sheriklari – boshqa tilda so‘zlashadigan va boshqa etnik madaniyatlarning tashuvchilari bilan ijtimoiy masofalarning mavjudligi.

3. Madaniyatlararo kompetentsiya darajasining yetarli emasligi.

4. Keng ijtimoiy muhit bilan cheklangan aloqa.

II. Psixologik:

1. Kelajakdagi kasbga barqaror munosabatni shakllantirish.

2. Ayni damda istiqomat qilayotgan va tahsil olayotgan mamlakat tilini o‘rganishga bo‘lgan doimiy qiziqish.

3. Psixologik zo‘riqish, noaniqlik va umidsizlik holati.

4. Etnik bag‘rikenglik va etnik o‘ziga xoslikning o‘zaro bog‘liq majmuasi.

5. Muloqotga ehtiyoj

Xulosa o‘rnida shuni aytish mumkinki, ta’lim sohasidagi turli mamlakatlar vakillari o‘rtasidagi aloqa jarayonlarini takomillashtirishga, madaniyatlararo ijtimoiy-psixologik moslashuvni kuchaytirishga yordam beradigan turli usullarni doimiy ravishda chet ellik talabalarda qo‘llash lozim. Ular uchun yangi madaniy muhitga moslashtirish jarayonida qo‘llaniladigan eng samarali ijtimoiy-madaniy texnologiyalar ijodkorlik, turizm, sport, sog‘liqni saqlashning turli turlariga jalb qilish orqali amalga oshirish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Ширкова Н.Н. Специфика межкультурной коммуникации иностранных студентов в системе высшего образования // Современная педагогика. 2015. № 12.

2. Тихомировой Е.И. Самореализация молодежи в социуме. Достижения. Проблемы. Перспективы./ Под ред. Самара. Изд-во АсГард, 2009.

3. Parigin B.D. Социальная психология. Проблемы методологии, истории и теории”. O‘quv qo‘llanma, M:1999 yil.

4. Pavlov I.D. “Новые направления исследований в психологии речи и психолингвистике Psixologiya jurnali. 2007yil. - 1. 2K, № 2.

ABDULXOLIQ G‘IJDUVONIYNING XOJAGON TARIQATIDA KOMIL INSON SHAXSI TARBIYASINING TUTGAN O‘RNI

Sadilloyev Odiljon Oripovich

Mirarab oliy madrasasi “Pedagogika va psixologiya mutaxassisligi” 1-bosqich magistranti.

XXI asr tabiat va jamiyatda tub o‘zgarishlar, yangiliklar, islohotlar davri sifatida ijtimoiy-tarixiy taraqqiyotning nufuzli solnomasida buyuk o‘rin egallashi shak-shubhasiz. Chunki yer kurrasida yuz berayotgan har xil xususyatli voqeliklar, hodisalar, holatlar, o‘zaro shunday jips aloqaga egaki, qit’alar, mamlakatlar, elatlar, etnoslar taqdiri integrativ ahamiyat kasb etib, yakka shaxs, real guruh muammosi umuminsoniy masala tariqasida namoyon bo‘lmoqda. Xuddi shu bois xususiy, etnik, milliy xususiyat umumiy, umumbashariy bosqichga o‘sib o‘tishi, (ko‘chishi) insonlar xulqi, faoliyati, muomalasi, intilishi, ezgu niyati, xohish-irodasi, iymon-e’tiqodi va

komfort hissida yaqinlik, empatiya tuyg‘usida birlikni vujudga keltirmoqda. Insonlar ijtimoiy kelib chiqishi, millati, egallagan lavozimidan qat’iy nazar tabiat va jamiyatga nisbatan qarashlarida umumiylik, uyg‘unlik hukm surar ekan, demakki, ijtimoiy psixologik voqeliklar bo‘yicha hamdardlik, o‘zaro tushunuv, baholash mezonida yaqinlik jamiki narsalarga umumbashariy qadriyatlar mohiyatiga asoslanib yondashish ro‘yobga chiqmoqda. Insoniyat uchun umumiy xavf, umumiy baxt, ezgulikda hamkorlik mavjudligi tabiat bilan jamiyat ravnaqi inson omiliga bog‘liq ekanligi ijtimoiy zarurat sifatida hal qiluvchi rol o‘ynashiga iymonimiz komil.

Inson tabiat va jamiyatni bezatuvchi, belgilovchi, asrovchi, takomillashtiruvchi qudratli kuch sifatida ularning taqdirida hal qiluvchi vazifa bo‘lib xizmat qilishi mumkin. Shuning uchun inson omili, uning kamoloti hozirgi davrda muhim ahamiyat kasb etadi va bu borada ijtimoiy-tarixiy dalillarga, real materiallar (ashyolar)ga, qo‘lyozma hamda ilmiy ta’limotlarga murojaat qilish, izlanish, tadqiq etish maqsadga muvofiqdir.

Respublikamizning Birinchi Prezidenti I.A. Karimov o‘z asarlarida tarixiy materiallarni, ta’limotlarni bugungi kun nuqtayi nazaridan tahlil va talqin qilish kerakligini ta’kidlagandi. Tarixiy omillarni buzib ko‘rsatilish hollari ularni baholashda xolislikdan uzoqlashish, sho‘ro mafkurasi taziyqi asosida munosabatda bo‘lish oqibatlarini anglab yetish (tushunish) barcha narsa va hodisalarga oqilona yondashish, ularga oqilona baho berish mavrudi kelganligini diqqat ko‘lamidan chiqarmaslik darkor. Mavzuning mohiyatidan kelib chiqsak, barkamol avlod kelajagimiz poydevori ekanligi to‘g‘risida bashoratlarda teran mulohaza yotganligiga iqror bo‘lamiz. Shuningdek undan tarixiy haqiqatsiz kelajak yo‘q ekanligiga ishonch hosil qilamiz.

Prezidentimiz tashabbusi bilan qator ulug‘ ajdodlarimizning yubileylari o‘tkazilishi, ularning asarlarini nashr qildirishga ko‘rsatma berilishi jahonshumul (umumbashariy) ahamiyat kasb etadi. Ijtimoiy qiymat va tarbiyaviy ahamiyatga ega bo‘lgan ijtimoiy - psixologik hodisalar o‘tmish qadriyatlari bilan hozirgi davrni uyg‘unlashtirish hamda ajdodlar bilan avlodlar vorisligini o‘rnatish uchun xizmat qiladi.

Bunga Al Buxoriy, Al Farg‘oniy, Amir Temur, Bahouddin Naqshband, Ahmad Yassaviy kabi o‘nlab allomalarga bag‘ishlangan xayrli ishlar yaqqol misol bo‘la oladi.

Keyingi davrlarda so‘fizm (tasavvuf) ta’limoti va ularning namoyandalari asarlari o‘rganilishi tarixiy haqiqatni qaror topayotganligidan dalolat beradi. Mazkur ta’limotda komil inson muammosining qo‘yilishi alohida ahamiyatga ega, chunki, u barkamol avlodni shakllantirishga o‘z hissasini qo‘shishga hech qanday shak-shubha yo‘q. Barkamol avlod muammosi ijtimoiy - psixologik hodisa, real voqelik sifatida mustaqil respublikamiz uchun ko‘pyoqlama, beqiyos ahamiyat kasb etadi.

Yuqoridagi mulohazalardan kelib chiqqan holda tadqiqotni «Naqshbandiya ta’limotida shaxs taraqqiyoti haqidagi qarashlarning ijtimoiy - psixologik xususiyatlari» deb nomladik. Bu bilan biz komillik g‘oyalarini va uning oldiga qo‘yiladigan talablarni ijtimoiy - psixologik xususiyat kasb etuvchi, insoniyat ezgu niyatining ro‘yobga chiqishi negizi deb hisoblaymiz. Shuningdek, xoja Abdulxoliq G‘ijduvoniy tariqatlari, so‘fizm, inson imkoniyatlari bo‘yicha tarixiy, ijtimoiy psixologik ma’lumotlarni tahlil qilish va umumlashtirishdan kelib chiqqan holda yangi konsepsiya (E.G‘oziyev) tarkiblarini amaliyotda sinab ko‘rish orqali hozirgi zamon komil inson muammosiga yondashishdir.

Abdulxoliq G‘ijduvoniy asos solgan va Bahouddin Naqshband mukammal holatiga keltirgan naqshbandiya tariqatidagi agosiy g‘oya avvalambor shaxs (subyekt)ni dunyoviy sa’y - harakatlarida halollikka erishish orqali qalbini poklash so‘ng Ollohga yaqinlashish va unga

yetishishdir. Zero tariqat amallarida qatiy turib Olloh nuriga qo‘shilib ketish va undan ruhiy quvvat olishdir. Bunday holat tariqatdagi kishini ruhan, ma’nan va jismonan sog‘lomlargagina va uning komil inson bo‘lib ulg‘ayishiga imkoniyat yaratgan.

Tariqatdagi "Xush dar dam", "Nazar bar qadam", "Safar dar vatan", "Xilvat dar Anjuman", "Yodkard", "Bozgasht", "Nigohdosht", "Yoddosht", "Vuqufi "Zamoniy", "Vuqufi Adadiy", "Vuqufi qalbiy" psixologik - ruhiy amallarini qat’iyat bilan ongli ravishda irodaviy zo‘r berishlar orqali bajarish bilan kishi psixologik muvozanat - ruhiyatidagi erkinlikka erishadi. Bu ruhiy ichki muvozanat, erkinlik esa tashqi dunyoviy amallarda, munosabatlarda barcha axloqiy harakatlarda (eksterorizatsiyada) o‘z ifodasini topadi.

Tariqat amallari asosida pirlarimiz allaqachon amalda qo‘llab kelgan hozirgi zamonda psixoterapiya, psixogigiyena, autogen mashqlari, meditatsiya, gipnoz atamalari bilan ataladigan murakkab psixologik jarayonlar mexanizmlari, qonuniyatlari yotadi.

Aytish joizki, pirlarimiz amaliyoti bo‘lgan - "mukoshafa"(tafakkurga cho‘mish) transendental psixologik, holati, moditatsiyaning o‘ziga xos modifikatsiyasidir.

Zero, hozirgi zamon psixologiyasida meditatsiya, gipnoz autogen mashqi psixologik jarayonlari bir biriga o‘xshasada, ularning o‘ziga xosligi saqlanib qoladi. Pirlarimiz "mukoshafa" psixologik jarayonlarini psixologik mexanizmini talqin qilishdan oldin uni chuqurroq anglash uchun autogen mashqi, meditatsiya psixologik jarayonlari haqida qisqacha to‘xtalamiz.

Autogen mashqlarini nemis psixoteranevti I.G.Shuls nomi bilan bog‘lashadi. Albatta, har bir inson tug‘ma nerv sistemasi tipiga, ya’ni kuchli muvozanatsiz, kuchli muvozanatli serharakat, kuchli muvozanatli sustkash (inert) va kuchsiz tiplariga ega nerv sistemasining tiplari unda ro‘y beradigan tormozlanish va qo‘zg‘alish jarayonlarini kuchiga va dinamikligida ifodalanadi. Autogen mashqi muolajalarining mohiyati xuddi shu nerv sistemasini ishini inson faoliyatidagi ekstermal sharoitlarda to‘g‘ri tashkil etishida ya’ni tormozlanish yoki qo‘zg‘alish jarayonlarini munosib kuch va dinamikligini hosil qilish orqali shaxsning o‘zini o‘zi amalda boshqarilishiga erishishida ifodalanadi. Ushbu mashqlar anglanilmagan psixofiziologik funksiyalarni o‘zidan o‘zi sozlanishiga erishishni taqozo qiladi. Misol uchun qattiq frustratsiya (oddiy qilib aytganda qattiq jahl chiqqanda) holatida inson psixikasining ongli boshqarilishi orqaga chekinadi va ongsizlik holatida, inson(individ, shaxs, subyekt) o‘zi bilmagan holda tashqi amaliy harakatlar qiladi va ongli nazorat o‘ziga kelganda pushaymonlik bilan bunga qaraydi. Shuning uchun ham autogen mashqiga - "ongli ravishda ongostlilikning boshqarilishiga erishish" deyiladi.

Autogen mashqlarda nerv sistemasiga ta’sir qilishning 3 ta yo‘li mavjud. Bulardan birinchisi inson jasadini harakatlantiruvchi mushaklar tonusining va nafas olishning nerv sistemasiga ta’sir qilish xususiyatlari asosida yetadi. haqiqatan ham, inson jasadini fazoda qanday ishlatishi va harakatlari inson ichki ruhiy qiynalish iztiroblarini kuchaytiradi yoki susaytiradi. Agar inson ongli ravishda fazoda jasadini ma’lum bir harakatga, hissiyotlariga mos shaylasa, uning ichki ruhiy quvvati shu amalni bajarishga mos ravishda shaylanib faollashadi. Shunday qilib, inson jasadining harakat mushaklarini taranglashtirib yoki susaytirib, ma’lum psixik faollik yoki passivlikka erisha oladi. Inson tetiklik holatida harakat mushaklari tonusi (faolligi) yuqori darajada bo‘ladi.

Ongli ravishda tonusni susaytirish psixik passivlik, nerv sistemasi harakati sustlashishiga, uyquga olib keladi. Xuddi shu psixofiziologik holat autogen mashqi asosida yetadi.

Shunga o‘xshash nerv sistemasi faolligiga nafas olish ritmi bevosita ta’sir qiladi. Tez-tez nafas olish yuqori darajada faollikni ta’minlaydi. Nafas olish ritmini pasaytirish nafas olish va chiqarish orasidagi vaqtni ko‘paytirish, nerv tizimida tormozlanish jarayonlarini qo‘zg‘alishidan

kuchli qiladi. Shuni ta’kidlash joizki, nafas olish vaqtiga nisbatan uni chiqarish jarayoni qancha ko‘p uzaytirilsa, shunchalik nerv tizimining va tana a’zolari faoliyatining sustlanishiga, uning tezroq tinch holatga kelishiga olib keladi.

Nerv tizimiga ta’sir qilishning ikkinchi yo‘li tasavvurlarning, hissiy obrazlarning faol roli bilan bog‘liq. Hissiy obrazlar va tasavvurlar inson psixik holati va soklig‘i uchun faol vosita sifatida xizmat qiladi. Ma’lumki, inson o‘z kechinmalarida baxtsiz tasavvurlarning o‘tishi uni qiynalishiga, iztirob chekishiga olib kelsa, baxtli onlari tabiatning go‘zal, betakror lahzalari unga quvnoqlik baxsh etadi. Birinchi holda nerv tizimi ishi faollashib qo‘zgalish jarayonlari ro‘y bersa, ikkinchi holda nerv tizimida tormozlanish jarayoni ro‘y berib, tinchlanish, rohatlanish jarayoni yuzaga keladi.

Albatta organizmning psixofiziologik funksiyasiga eng ta’sirli vosita so‘z hisoblanadi. Bu tashqi va ichki nutqda ifodalanadi. Nutq inson ichki psixologik faoliyatini dasturlab sozlaydi.

Biz yuqorida autogen mashqlar uchun asos bo‘lib xizmat qiluvchi uchta asosiy ta’sirlar majmuini ko‘rdik. Ular birgalikda tadrijiy ravishda relaksatsiya (susaytirish) - tasavvur - so‘z majmuasida ifodalanadi.

Kundalik turmushda inson aksariyat hollarda hayotiy to‘siqlar, qiyinchiliklar, omadsizliklar, ma’naviy xafagarchiliklarni yenga olmasdan, ruhiy tushkunlikka, stress holatiga tushadi, kayfiyati yomonlashadi, o‘ziga ishonchini yo‘qotadi. Albatta, bu inson o‘zining nerv tizimining katta imkoniyatlarini bilmasligi va ularni ishga sola olmasligidan kelib chiqadi. Ruhiy tushkunlikka tushish va qiyinchiliklardan ruhiy chekinish, miya apparatining shunday holatlarga qarshi dasturlashgan mexanizmlari va moslashgan reaksiyalari faoliyatini zaiflashtiradi. Autogen mashqlari xuddi shunday holatlarda barcha ruhiy quvvat zaxiralarini safarbar qilish orqali ulardan oson chiqishni ta’minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:.

1. Islom Karimov "Olloh qalbimizda, yuragimizda". Toshkent, O‘zbekiston nashriyoti, 1999 y.

2. Muhammad Nurullox Saydo Al Jazariy, "Tasavvuf sirlari" Toshkent, Movarounnahr. 1999 y.

3. Xoja Abdulxoliq G‘ijduvoniy "Vasiyatnoma" Toshkent, G‘.G‘ulom nomidagi nashriyot 1993y.

4. L.P.Grimak "Rezervm chelovecheskoy psixiki", Moskva, Izdatelstvo politicheskoy literaturm 1989y.

5. N.Yo‘ldoshev "Buxoro avliyolarining tarixi", Buxoro 1997 y.

6. "Xojai -Jahon" - Abdulxoliq G‘ijduvoniy (asarlaridan tarjimalar) Toshkent "Navro‘z" 1994y.

7. E.G‘oziyev, B.Hasanov. "Psixologiya muammolari". Toshkent, "1999 y.

O‘QITUVCHI-TALABALAR DIADASIDA MULOQOT QIYINCHILIGINING PSIXOLOGIK OMILLARI

Xamroyev Suhrob Raxmatovich
Buxoro davlat universiteti Psixologiya va sotsiologiya kafedrasi erkin tadqiqotchisi.

Insoniyat jamiyatidagi zamonaviy tendensiyalar psixologiya e’tiborini qiyin muloqot fenomeniga qaratadi, chunki ijtimoiy faoliyatning samaradorligi ko‘p jihatdan subyektning muloqotdagi shaxsiy salohiyatini ro‘yobga chiqarishga bog‘liq. Muloqot jarayonida yuzaga keladigan buzilishlar va to‘siqlar odamlar o‘rtasidagi munosabatlarning tabiatiga, shaxsni rivojlantirish xususiyatlariga va faoliyatda motivatsion yo‘nalishlarning shakllanishiga ta’sir qiladi.

Qiyin muloqotning tadqiqot bosqichlari tadqiqotchilar V.N.Bodaleva, E.V.Kunitsyna, A.A.Tsukanova va boshqalarning fikricha psixologik to‘siqning mavjudligi haqida, bu shaxsning barqaror munosabati, psixologik kayfiyati, "uning faoliyatining yashirin hissiy va intellektual salohiyatini saqlaydigan" insonning jarayonlari, xususiyatlari, holatlari sifatida tushuniladi. Psixologik to‘siqning bunday talqini muloqotdagi qiyinchiliklarning ichki manbasini - ma’lum sharoitlarda aloqada muvaffaqiyatsizlikka olib kelishi mumkin bo‘lgan barqaror shaxs shakllanishni ko‘rsatadi. Umuman olganda, biz qiyin muloqotni ijtimoiy muloqot subyektlarining o‘zaro munosabatlari va o‘zaro munosabatlarining buzilgan tizimi deb tushunamiz.

Oliy ta’limda muloqot g‘oyasi o‘zining potentsial ma’nolari, shu jumladan yaxlitlik, sub’ekt-sub’ekt aloqalari, faollik, rivojlanish, refleksivlik, ijodkorlik g‘oyalariga boy. Ilmiy tadqiqotda "men-sen" yoki shaxslashtirish yoki ichki ma’naviy birlik, shuningdek, hamkorlik, voqea-hodisalar, dialogizm, ijodiy o‘zaro ta’sir, muloqotda ifodalangan diadadagi aloqa liniyasiga tushunchalar doirasini toraytirish. "O‘qituvchi-shogird" diadasi, qiyin muloqotning psixologik omillari nuqtai nazaridan tahlil qilish muhimdir.

Aynan o‘qituvchi va talaba o‘rtasidagi muloqot jarayonida, ma’lum sharoitlarda, oliy ta’limdagi o‘quv jarayonining muvaffaqiyatiga salbiy ta’sir ko‘rsatadigan qiyinchiliklar paydo bo‘ladi. Umumiy ma’noda, qo‘shma faoliyat sharoitida qiyin muloqot odamlar o‘rtasidagi normal muloqot va o‘zaro ta’sir jarayonida buzilishlarni keltirib chiqaradigan omillardir. Qiyinchiliklar to‘xtash, faoliyatni to‘xtatish, xabarning o‘zi va uni davom ettirishning mumkin emasligi shaklida aniqlanadi.

O‘qituvchi va o‘quvchining shaxs sifatida, o‘z rivojlanishining mas’uliyatli subyekti sifatida nomuvofiq munosabati muloqot madaniyatining omili bo‘lib xizmat qiladi. I.A.Zimnyaya o‘qituvchi va talaba o‘rtasidagi muloqotdagi qiyinchiliklarning quyidagi asosiy yo‘nalishlarini aniqlaydi: etnik-ijtimoiy-madaniy, status-pozitsion-rol, yoshga bog‘liq, individual-psixologik, faoliyat bilan bog‘liq va shaxslararo qiyinchiliklar sohasi.

Etnik-ijtimoiy-madaniy sohadagi qiyinchiliklar uning ijtimoiy va madaniy rivojlanishining o‘ziga xos sharoitlarida muloqotda namoyon bo‘ladigan etnik ong, qadriyatlar, stereotiplar, inson ongiga munosabat xususiyatlari bilan bog‘liq.

Muloqotdagi qiyinchiliklarning maqom-pozitsion-rol sohasi bir qator sabablarga ko‘ra yuzaga keladi: oiladagi tarbiya, jamiyatdagi mavqei, rol atributlari, muassasaning maqomi, ta’lim tizimi, shahar, viloyat, shuningdek, tashkilotning vakolatlari.

Muloqotdagi qiyinchiliklarning yoshga bog‘liq sohasi talabaning ichki dunyosi kattalar uchun tushunarsiz ekanligiga ishonishi bilan bog‘liq, ular unga bolaligida murojaat qilishda davom etadilar.

O‘qituvchining o‘quv faoliyati va o‘quvchining ta’lim faoliyati bilan bog‘liq muloqotdagi qiyinchiliklar ushbu faoliyatning mazmuni va xarakteri bilan bog‘liq. Pedagogik faoliyatda qiyinchiliklarni predmet mazmunining o‘zi keltirib chiqarishi mumkin.

Shaxsiy psixologik qiyinchiliklar, bir tomondan, o‘qituvchi va o‘quvchining individual psixologik xususiyatlariga, ikkinchi tomondan, ularni bir-biri tomonidan qabul qilinishiga asoslanadi. Bu yerda o‘zaro ta’sir subyektlarining refleksliligi muhim rol o‘ynaydi, chunki o‘qituvchi va talabalar o‘zlarining individual psixologik xususiyatlarini (muloqot, hissiy barqarorlik, ekstra-introversiya va boshqalar) yaxshi bilishlari va muloqotga salbiy ta’sir ko‘rsatadigan narsalarni (ajablanish, haddan tashqari emotsionallik, tanqidiylik va boshqalar) ongli ravishda cheklashlari kerak.

O‘qituvchi va talabaning bir-biriga, o‘qitish va o‘quv faoliyatiga bo‘lgan munosabatini yetarlicha baholamaslik har birining shaxsiy pozitsiyasidan qiyin muloqot qilish omili bo‘lib xizmat qiladi.

V.A.Kan-Kalik pedagogik muloqotdagi eng tipik shaxs qiyinchiliklarni aniqladi, ularni quyidagi guruhlarga birlashtirish mumkin: 1) guruhdan qo‘rqish va pedagogik xato; umumiy va xususan, ushbu guruh bilan ishlashning o‘tmishdagi salbiy tajribasi natijasida shakllangan salbiy munosabat; 2) o‘qituvchining guruhda ishlashga bo‘lgan munosabati bilan o‘quvchilarning munosabati o‘rtasidagi nomuvofiqlik; 3) o‘z faoliyatining sinfda yuzaga keladigan kommunikativ vaziyatga mos kelmasligi. Bu o‘qituvchi uchun ma’lumot beruvchi shaxsning muloqot uslubini mexanik nusxa ko‘chirish yoki faqat ma’lumot tomonida muloqotning cheklanishi tufayli yuzaga kelishi mumkin.

Shu nuqtai nazardan, ta’lim faoliyati nazariyasi va uni davom ettiruvchi B.D.Elkonin, V.V.Davydovalarning mazmunli umumlashtirish nazariyasi chinakam betakror salohiyatni o‘z ichiga oladi. Uning muhim jihatlaridan biri o‘quv faoliyatini talaba va o‘qituvchi o‘rtasidagi ta’lim o‘zaro ta’sirining bir shakli sifatida ko‘rib chiqadi, bu o‘z-o‘zidan o‘rganish mavzusida aniq o‘zgarishlarni keltirib chiqaradi.

Yu.N.Kulyutkina va G.S. Suxobskayaning g‘oyalari ushbu qoidalarga mos keladi. O‘qituvchi va talaba o‘rtasidagi muloqotni standartlar va shablonlarga toqat qilmaydigan ijodiy jarayon deb hisoblaydi. Olimlarning fikriga ko‘ra, bunday muloqot talabaning o‘z faoliyatini o‘z-o‘zini boshqarish qobiliyatini rivojlantiradi va uning o‘zini o‘zi anglashiga hissa qo‘shadi.

O‘qituvchi va talaba o‘rtasidagi noto‘g‘ri tashkil etilgan o‘zaro ta’sir jarayoni, o‘z mohiyatiga ko‘ra manipulyatsiyaga o‘xshaydi va muloqotning shaxssizligi bilan ajralib turadi, bu "o‘qituvchi-shogird" diadasida qiyin muloqotning yana bir omilidir.

Diadadagi bu munosabatlarga bo‘lgan ehtiyoj ta’limdagi o‘zaro ta’sir sharoitida eng zarur va ta’lim faoliyati natijasi bilan emas, balki o‘z "men" ni tasdiqlash, o‘z "men"ni anglash ehtiyojini qondirish va boshqalar bilan munosabatlar orqali kasbiy rivojlanish bilan bog‘liq.

Shunday qilib, "o‘qituvchi-shogird" ikkiligida qiyin muloqot omillari quyidagilardir: muloqot madaniyati - o‘qituvchi va talaba o‘rtasidagi o‘zaro munosabat qobiliyati; shaxsiy xususiyatlar - talaba va o‘qituvchining individual xususiyatlari to‘plami; ta’lim muammolarini hal qilish - o‘qituvchi va talaba o‘rtasidagi munosabatlar turi, muloqotning murosasi, ta’lim munozaralari.

Empirik tadqiqot davomida 24 nafar Buxoro davlat universitetining 2-3 kurs talabalari va 24 nafar o‘qituvchisi ishtirok etdi. Tadqiqot natijasida "o‘qituvchi-shogird" diadasida qiyin muloqot omillarining mazmunini belgilaydigan muloqotdagi qiyinchiliklar guruhlarini aniqlash mumkin bo‘ldi.

Qiyin muloqot omillarining mohiyati va mazmunini tahlil qilish tadqiqotning birinchi bosqichida bir guruh talabalarda V.A.Labunskayaning "Muloqot subyektining ijtimoiy-psixologik xususiyatlari" so‘rovnomasidan foydalanildi. So‘rovnoma natijasiga ko‘ra: sheriklarning ekspressiv nutq xususiyatlari kabi psixologik muloqot qiyinchiliklari guruhi uchun o‘rtacha ball 7,66; sheriklarning ijtimoiy-pertseptiv xususiyatlari kabi psixologik muloqotdagi qiyinchiliklar guruhi uchun o‘rtacha ball 7,23 ni tashkil qiladi; sheriklarning bir-biriga bo‘lgan munosabatlari va munosabatlarini tavsiflovchi psixologik muloqot qiyinchiliklari guruhi uchun o‘rtacha ball - 8,29; o‘zaro munosabatlarni tashkil etish ko‘nikmalarini ochib beruvchi psixologik muloqot qiyinchiliklari guruhi uchun o‘rtacha ball 7,57; muloqot sharoitlari kabi psixologik muloqot qiyinchiliklari guruhi uchun o‘rtacha ball 7,86 ni tashkil qiladi.

Biz yuqori o‘rinlarni o‘qituvchini sherik, psixolog, maslahatchi rolidan olib tashlaydigan, o‘qituvchilar o‘z faoliyatini bog‘lashga moyil bo‘lgan shunday ijtimoiy-psixologik xususiyatlar egallashini ko‘ramiz. Tadqiqot natijalari talabalarning o‘qituvchining muloqot madaniyatiga qiziqishi ortib borayotganligini ko‘rsatadi. Faqat u bilan birgalikda ular oliy maktab o‘qituvchisining kasbiy mahorati va malakasini baholaydilar.

V.A.Labunskayaning so‘rovnomasidan foydalangan holda bir guruh o‘qituvchilarni o‘rganish. "Muloqot sub’ektining ijtimoiy-psixologik xususiyatlari" quyidagi natijalarni berdi: sheriklarning ekspressiv va nutq xususiyatlari kabi muloqotning psixologik qiyinchiliklari guruhi uchun o‘rtacha ball - 8; sheriklarning ijtimoiy-pertseptiv xususiyatlari kabi psixologik muloqotdagi qiyinchiliklar guruhi uchun o‘rtacha ball 7,72 ni tashkil qiladi; sheriklarning bir-biriga bo‘lgan munosabatlari va munosabatlarini tavsiflovchi psixologik muloqot qiyinchiliklari guruhi uchun o‘rtacha ball 8,66; o‘zaro munosabatlarni tashkil etish ko‘nikmalarini ochib beradigan psixologik muloqot qiyinchiliklari guruhi uchun o‘rtacha ball 8,57; muloqot sharoitlari kabi psixologik muloqot qiyinchiliklari guruhi uchun o‘rtacha ball 9 ni tashkil qiladi.

Shunday qilib, o‘qituvchilar orasida ham talabalar o‘rtasida bo‘lgani kabi bir xil muloqotdagi qiyinchiliklar guruhlari ustunlik qiladi. Ular o‘zlarining muloqot sherigini (talabani) aloqaning adekvat shaklini tanlay olmaydigan, fikr-mulohaza bildira olmaydigan va kommunikativ ta’sir qilish potentsiali past deb tavsiflaydi. Yoshi, jinsi va talaba maqomi o‘qituvchilar va talabalar o‘rtasidagi qiyin muloqotning eng muhim xususiyatlari bo‘lib qolmoqda, shuning uchun o‘qituvchilar muloqot madaniyati yo‘qligi uchun "imzo" qo‘yadilar.

Talabalar ham, o‘qituvchilar ham V.A.Labunskayaning metodologiyasiga ko‘ra, birinchi bosqichda aniqlangan beshta muloqot qiyinchiliklari o‘rtasida 5% ahamiyatlilik darajasida ijobiy korrelyatsiyaga ega. "Muloqot subyektining ijtimoiy-psixologik xususiyatlari". Natijada, bir guruh muloqot qiyinchiliklari "o‘qituvchi-shogird" diadasida boshqa guruhlardagi muloqot qiyinchiliklarini keltirib chiqaradi.

Tadqiqotning ikkinchi bosqichida T.Lirining shaxslararo munosabatlarni diagnostika qilish usulidan foydalangan holda talabalar natijalarini korrelyatsion tahlil qilish jarayonida 1% ahamiyatlilik darajasida quyidagi salbiy munosabatlar olingan: ekspressiv-nutq, ijtimoiy-idrok etish, muloqot sharoitlari (sheriklar, guvohlar soni, jinsi, yoshi, holati) va shaxslararo munosabatlarni o‘rnatishning do‘stona turi, shuningdek, muloqot shartlari va shaxslararo munosabatlarni qurishning bo‘ysunuvchi turi o‘rtasida.

Shaxslararo munosabatlarni diagnostika qilish uchun T.Liri usulidan foydalangan holda bir guruh o‘qituvchilarning natijalarini korrelyatsion tahlil qilish jarayonida shaxslararo munosabatlarni o‘rnatishning avtoritar turi va o‘zaro ta’sir ko‘nikmalaridagi qiyinchiliklar o‘rtasida 1% ahamiyatga ega bo‘lgan faqat bitta ijobiy munosabat olingan.

Tadqiqotning uchinchi bosqichida, shaxs darajalarini aniqlash uchun Shmishek so‘rovnomasini o‘tkazishda korrelyatsiya tahlili ham qo‘llanildi. Talabalar o‘rtasida quyidagi natijalarga erishildi: distimiya va muloqotdagi ijtimoiy-pertseptiv qiyinchiliklar kabi xarakter aksentuatsiyasi o‘rtasida 1% ahamiyatga ega bo‘lgan ijobiy korrelyatsiya va ko‘tarilish va ekspressiv kabi xarakter aksentuatsiyasi o‘rtasidagi 1% ahamiyatlilik darajasida salbiy korrelyatsiya aloqasi-nutqdagi qiyinchiliklar va o‘zaro ta’sir ko‘nikmalaridagi qiyinchiliklar ma’lum bo‘ldi.

Bir guruh o‘qituvchilar distimik daraja va ijtimoiy-idrok, munosabatlarni boshqarish, o‘zaro ta’sir qilish qobiliyatlari, muloqot sharoitlari kabi muloqot qiyinchiliklari o‘rtasida 1% ahamiyatlilik darajasida ijobiy korrelyatsiyani aniqladilar; siklotimiklik va ijtimoiy-idrok etish va o‘zaro ta’sir qilish qobiliyatlari kabi aloqa qiyinchiliklari o‘rtasida; ko‘rgazmalilik va ekspressiv nutq, muloqot sharoitlari va muomala munosabatlari kabi muloqotdagi qiyinchiliklar o‘rtasidagi 1% ahamiyatlilik darajasida salbiy korrelyatsiyani tashkil etdi.

Shunday qilib, talabalar, odatda, hayotning hamma narsada namoyon bo‘ladigan ma’yus, qayg‘uli tomonlariga e’tibor qaratishadi: xatti-harakatlarda, muloqotda, hayotni, voqealarni va boshqa odamlarni idrok etishning o‘ziga xos xususiyatlarida (ijtimoiy-idrok xususiyatlari) boshqa odamning his-tuyg‘ularini, kayfiyatini va niyatlarini baholash, boshqasida uning individual xususiyatlari va fe’l-atvor xususiyatlarini ko‘rish, bu "o‘qituvchi-talaba" o‘rtasidagi muloqotda qiyinchiliklarga olib keladi; lekin yuksalish kabi xususiyat, ya’ni, yuqori muloqot, suhbatdoshlik, ishqibozlik, do‘stlar va oilaga e’tiborlilik, altruizm "o‘qituvchi-shogird" diadasida muloqotda muayyan qiyinchiliklarni engishga yordam beradi: nutq tezligi va hajmi, nutqdagi pauzalarning davomiyligi, yuz ifodalarining ifodaliligi, imo-ishoralarning intensivligi. , harakatchanlik, ko‘z bilan aloqani saqlab qolish qobiliyati , psixologik masofa, tashqi jozibadorlik darajasi; tinglash, dialog o‘tkazish, suhbatlashish, tushuntirish, o‘z takliflari va mulohazalarini asoslab berish, boshqa shaxsning nuqtai nazarini qabul qilish va muloqotni o‘z vaqtida to‘xtatish tendensiyasi ustun ekan.

O‘qituvchilarning yomon aloqalari, jimjitlik, hukmron pessimizm, tushkun kayfiyat (distimiya), vaqti-vaqti bilan o‘zgarib turadigan kayfiyat atrofdagi odamlar bilan muloqot qilish uslubining o‘zgarishiga olib keladi, bu ham "o‘qituvchi-shogird" diadasida muloqot qilishda tegishli ijtimoiy-pertseptiv qiyinchiliklarga olib keladi. o‘quvchilarga nisbatan do‘stona munosabat, qiziqishsizlik, ishonchsizlik, hurmatsizlik ko‘rsatadi; Shu bilan birga, o‘qituvchilar ko‘rgazmali (ular osongina aloqa o‘rnatadilar, etakchilik, kuch va maqtovga intiladilar, odamlarga yaxshi moslashadilar va shu bilan birga intrigalarga moyil (tashqi yumshoq muloqot uslubi bilan), o‘ziga ishonch va haddan tashqari shuhratparastlik, san’atkorlik, boshqalarni o‘ziga jalb qilish qobiliyati, fikrlash va harakatlarning o‘ziga xosligi) o‘quvchilar bilan muloqot qilishda bir qator qiyinchiliklarni hal qilishga yordam beradi: nutq xususiyatlari, yuz ifodalari, imo-ishoralar, turish, ko‘z bilan aloqa qilish, ishonch, hurmat, hurmat, qiziqish, ularga jinsi, yoshi, talabaning holati ta’sir qilmaydi.

Ma’lumotlarni sharhlashda biz "o‘qituvchi-talaba" diyasida qiyin muloqotning uchinchi omilini - shaxsiy xususiyatlarni - talaba va o‘qituvchining individual xususiyatlari doirasini aniqladik.

Shunday qilib, tadqiqotning eksperimental-empirik asoslari "o‘qituvchi-shogird" diadasida qiyin muloqot omillarini ko‘rib chiqish uchun zarur va yetarli ma’lumotlarni izohlash imkonini berdi: muloqot madaniyati - o‘qituvchi va talaba o‘rtasidagi o‘zaro munosabat qobiliyati; shaxs xususiyatlari - talaba va o‘qituvchining individual xususiyatlari to‘plami; ta’lim muammolarini hal qilish - o‘qituvchi va talaba o‘rtasidagi munosabatlar turi, muloqotning murosasi, ta’lim munozaralari zaruriy holat ekan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Korepanova E.V., Koval N.A. Muloqot birinchi kurs talabalarining "o‘qituvchi-talaba" diyasida moslashuviga psixologik yordam sifatida. Tambov, 2006 yil.

2. Mironova O.I. Majburiy aloqalarning ijtimoiy-psixologik kontseptsiyasi: mavhum. dis. ... dok. ps. Sci. M., 2014 yil.

3. Koval N.A., Koval M.V. Muzokaralar jarayoni: dialog, fikrlash, o‘zaro ta’sir. Tambov, 2009 yil.

4. Koval N.A., Altuxova E.L. O‘qituvchi va talaba munosabatlarida empatiyani shakllantirishning psixologik-akmeologik modeli. Voronej, 2009 yil.

5. Koval N.A., Koval M.V. Refleksiv o‘zaro ta’sirni o‘rganishning uslubiy asoslari // Smolensk davlat universiteti yangiliklari. Tabiiy fanlar va tibbiyot seriyasi. 2010. T. 1. No 2 (10). 317-324-betlar.

BOLALARDA KOGNITIV BILISH JARAYONING RIVOJLANISH XUSUSIYATLARI

Muxamedova Dilbar Gafurdjanovna
O‘zMU, “Umumiy psixologiya” kafedrasi mudiri, Psixol.f.d.prof.
Sayitova Nargiza Xikmatillo qizi
O‘zMU, amaliy psixologiya talabasi

Hammamizga ma’lumki, bolada beixtiyor xotira ustunlik qiladi. Bola keyingi takrorlash uchun biron bir narsani eslab qolishni bilmaydi va ongli ravishda vazifa qo‘ymaydi. Yodlash ham, eslash ham ongli iroda bilan tartibga solinmaydi va tasodifiy bo‘lib, faoliyatda amalga oshiriladi va uning xarakteriga bog‘liq bo‘ladi. Odatda, maktabgacha yoshdagi bolalar hissiy taassurot qoldirgan qiziqarli narsalarni osonroq eslashadi. Ammo har qanday holatda ham, yodlangan material miqdori bolaning yodlangan narsalarga nisbatan qanchalik ta’sir qilishiga, ularni idrok etish, o‘ylash, harakat jarayonida guruhlash, tasniflash va hokazolarga bog‘liq, masalan, rasmlarni oddiy ko‘rib chiqish yoki so‘zlar ketma-ketligini tinglash paytida bola kamroq eslaydi (masalan, rasmlarni biron bir belgi bo‘yicha guruhlash, so‘zlardan jumla tuzish va hk).

Maktabgacha yoshdagi bolaning xotirasidagi eng muhim o‘zgarish 4 yoshida, xotira o‘zboshimchalik elementlariga ega bo‘lganda sezilarli darajada sodir bo‘ladi. Katta maktabgacha yoshda xotira asta-sekin eslab qolish uchun maxsus maqsadga bo‘ysunadigan maxsus faoliyatga aylanadi. Bola kattalarning eslashi va yodlash texnikasi va vositalaridan qanday foydalanish, takrorlanishning to‘g‘riligini qanday tekshirish va nazorat qilish va hokazolarga oid ko‘rsatmalarini tushuna boshlaydi.

Ixtiyoriy xotiraning paydo bo‘lishi quyidagi holatlar bilan bog‘liq sanaladi:

a) nutqning tartibga soluvchi rolining oshishi bilan;

b) ideal motivatsiyaning paydo bo‘lishi;

v) o‘z harakatlarini nisbatan uzoq maqsadlarga bo‘ysundirish qobiliyati (masalan, kelebekni keyinchalik chizish uchun kuzatish);

d) xatti-harakatlar va faoliyatning ixtiyoriy mexanizmlarini shakllantirish.

Biroq, katta yoshdagi maktabgacha yoshdagi bolalarda o‘zboshimchalik bilan yodlash asosan mexanik bo‘lib qolmoqda. Bu takrorlash yordamida amalga oshiriladi, lekin baland ovozda takrorlashdan bolalar pichirlash yoki "o‘zlariga" takrorlashga o‘tadilar. Mexanik yodlash jarayonida bola faqat obyektlar orasidagi tashqi aloqalarga tayanadi. Shu sababli, bolalar sanash qofiyalarini, og‘zaki so‘zlarni, yetarli darajada tushunilmagan iboralarni osongina eslashadi va har doim ham mazmunli materialni so‘zma-so‘z takrorlay olmaydilar. Buning sababi so‘zlarning tovush tomoniga qiziqish, ularga nisbatan hissiy munosabat, ularning o‘yin faoliyatiga qo‘shilishi bilan bog‘liq.

Ammo katta maktabgacha yoshda, yodlangan materialning qismlari, yodlangan material va xotirada saqlanadigan o‘tmishdagi tajriba elementlari o‘rtasida mazmunli aloqalarni o‘rnatishga asoslangan semantik yodlashi mumkin bo‘ladi. Bunday assimilyatsiya faqat maxsus ta’lim sharoitida amalga oshiriladi. Katta yoshdagi maktabgacha yoshdagi bolalarda xotiraning asosiy turi majoziy xotira bo‘lganligi sababli, rasmlar bu yoshda semantik yodlashda foydalanish uchun eng mos materialdir. O‘zboshimchalik bilan xotira elementlarini o‘zlashtirish bir necha bosqichlarni o‘zichiga oladi:

1. Kattalar tomonidan shakllantirilgan yodlash maqsadini og‘zaki belgilash.

2. Tarbiyachilar va ota-onalar ta’siri ostida bolada kelajakda eslash uchun biror narsani eslab qolish niyati paydo bo‘lishi. Bundan tashqari, yodlashdan oldin eslash o‘zboshimchalik bilan bo‘ladi.

3. Kuzatilgan mnemonik maqsadni anglash va ta’kidlashi bola faol eslab qolish va yodlashni talab qiladigan maqsad va motivlarga bog‘liq.

4. Bolaning tanish faoliyat turlaridan ajralib turadigan ba’zi yodlash usullaridan xabardorligi va ulardan foydalanishi. Kattalar tomonidan maxsus o‘qitish va nazorat qilish bilan maktabgacha tarbiyachi uchun mantiqiy yodlash usullari mavjud bo‘lib, ular aqliy operatsiyalar vazifasini bajaradi. Dastlab, kattalar eslab qolishi kerak bo‘lgan materialni takrorlaydilar, keyin talaffuz, tashqi harakatlarni amalga oshirish, fazoviy harakat va boshqalar.

Kelajakda semantik korrellyatsiya va semantik guruhlash, sxematizatsiya, tasniflash, ilgari ma’lum bo‘lganlar bilan o‘zaro bog‘liqlik amalga oshiriladi. 5-4 yoshida bolalarda birinchi marta paydo bo‘ladigan o‘zini-o‘zi nazorat qilish harakatlari, 5-6 yoshli bolalar allaqachon materialni eslab qolish yoki ko‘paytirish, noaniqliklarni tuzatish orqali o‘zlarini muvaffaqiyatli nazorat qilishadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalikning oxirigacha yodlashning asosiy turi majburiy yodlash bo‘lib qoladi. Bolalar kamdan-kam hollarda va asosan kattalarning iltimosiga binoan o‘zboshimchalik bilan yodlashga murojaat qilishadi.

Boshqa xotira turlarining rivojlanishi maktabgacha yoshdagi xotiraning asosiy turi ko‘plab olimlar tomonidan majoziy deb tan olingan. Uning rivojlanishi boshqa kognitiv jarayonlarning, birinchi navbatda, idrok va fikrlashning rivojlanishi bilan bog‘liq. Bola, asosan, boshqa, ko‘pincha muhimroq narsalarni sezmasdan, mavzuning eng yorqin belgilarini ta’kidlaydi. Fikrlashning rivojlanishi umumlashtirishning eng oddiy shakllariga olib keladi, bu esa g‘oyalarni tizimlashtirishni ta’minlaydi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning motor xotirasi sezilarli darajada rivojlanmoqda. Bolalarning harakatlari yanada murakkablashadi, bir nechta tarkibiy qismlarni o‘z ichiga oladi va xotirada shakllangan vizual tasvir asosida amalga oshiriladi. Harakat rivojlanib borishi bilan kattalar namunasining roli pasayadi, chunki bola ularning bajarilishini o‘zining ideal g‘oyalari bilan taqqoslaydi. Bu uning motor qobiliyatini kengaytiradi va bir vaqtning o‘zida boshqa muammolarni hal qilishga imkon beradi. Bola uchun sport mashg‘ulotlari elementlari bo‘lgan o‘yinlar mavjud estafeta poygalari, o‘yin-attraksionlar va boshqalar.

Katta yoshdagi maktabgacha yoshdagi bolalarda vosita xotirasidagi sezilarli o‘zgarishlar o‘quv ko‘nikmalarini shakllantirish (qalam bilan harakat qilish, kesish, yopishtirish, egish va boshqalar), jismoniy tarbiya ko‘nikmalari (qadam, yugurish, sakrash, toqqa chiqish, emaklash, burilish, to‘pni ushlash va uloqtirish, musiqaga harakatlar va ularning tempining xususiyatlariga muvofiq o‘zgarishi va ritm).

Intellektual rivojlanish bilan bog‘liq holda og‘zaki xotira elementlari shakllanadi (obyektlar va ularning qismlari o‘rtasidagi muhim aloqalarni ajratish va yodlash, mantiqiy operatsiyalar ketma-ketligi, masalan, taqqoslash yoki tasniflash harakati). Adabiy asarlarni o‘qish va tinglash, hikoya qilish, kattalar va tengdoshlar bilan muloqot bu fikrlashning rivojlanishi va nutqni faol o‘zlashtirish jarayoniga ta’sir qiladi.

Bola hayotining dastlabki uch yilida to‘plagan majoziy ma’lumotlar va o‘rganilgan eng oddiy tushunchalar uning tafakkurini yanada rivojlantirish uchun asosdir. Maktabgacha yoshda fikrlash g‘oyalarga asoslanadi. Tasvirlar bilan ishlash maktabgacha yoshdagi bolaning tafakkurini vaziyatdan tashqarida, idrok etilgan vaziyatdan tashqarida qiladi, bu esa bilim chegaralarini sezilarli darajada kengaytiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. A.R.Luriya. Xotiraning neyropsixologiyasi 1974-yil.
2. G‘oziev E. “Ontogeniz psixologiyasi” 2010 y
3. Nishonova Z. Alimova G. “Bolalar psixologiyasi va uni o‘qitish metodikasi” T.: 2006 y
4. A.G. O‘runtaeva. Bolalar psixologiyasi. 2010-yil.
5. www.psixologiya.uz.

EXPLORING THE INFLUENCE OF THE AFFILIATE MOTIVE ON ADOLESCENTS’ MORAL DEVELOPMENT

Mussayeva Muxlisa G‘aybullayevna
Bukhara state university

The period of adolescence is characterized by a wide range of developmental transformations encompassing cognitive, emotional, and social aspects (Steinberg, 2017). Within this transformative phase, teenagers are faced with the complex challenge of navigating moral quandaries and molding their moral identity. At the core of this process lies the concept of the affiliate motive – an inherent inclination to establish connections, associations, and bonds with others (Baumeister & Leary, 1995). The affiliate motive propels adolescents to pursue acceptance, validation, and a sense of belonging within their social environment, significantly impacting their moral principles and actions.

The affiliate motive functions as a potent influencer in the lives of adolescents, shaping their relationships with peers, family members, and wider social circles. As teenagers endeavor to create a feeling of belonging and approval, they gravitate towards peer groups, cultural communities, and social identities that resonate with their values and interests (Erikson, 1968). These affiliations not only offer adolescents a sense of self and inclusion but also act as platforms for moral exploration and social education.

Comprehending the influence of the affiliate motive on adolescents' moral growth is crucial for unraveling the intricate interplay between social dynamics and moral reasoning. Adolescents' associations with peer groups and social circles impact their moral beliefs, principles, and actions through various channels, such as social standards, peer pressure, and role modeling (Berndt, 1992; Brown, 1990). Additionally, the yearning for affiliation can prompt teenagers to adhere to group norms and values, sometimes disregarding their personal moral beliefs (Eisenberg et al., 2006).

This paper investigates the multifaceted connection between the affiliate motive and adolescents' moral development, illuminating how social associations influence moral beliefs and actions during this crucial developmental phase. By scrutinizing the impact of peer groups, cultural communities, and social identities on adolescents' moral identity formation, we acquire insights into the intricate interplay between social dynamics and moral reasoning. Ultimately, a nuanced comprehension of the affiliate motive offers valuable perspectives for enhancing positive moral development and nurturing ethical decision-making among adolescents.

In the subsequent sections, we delve into the diverse aspects of adolescents' moral development, examining the role of peer influence, ethical decision-making, and social accountability in the context of the affiliate motive. Through empirical studies, theoretical frameworks, and practical implications, we endeavor to clarify the complex relationship between social affiliations and moral beliefs, thus contributing to our comprehension of adolescent development and ethical reasoning. During the stage of adolescence, individuals experience notable cognitive, emotional, and social transformations that contribute to the formation of their identity and perspective on the world (Steinberg, 2017). An essential component of this progression involves the establishment of moral convictions, principles, and actions. The adolescent phase is characterized by the exploration and internalization of ethical standards, which hold a pivotal role in directing moral decision-making and social interactions throughout one's lifespan (Eisenberg & Morris, 2002). The moral evolution in adolescence holds significance for various reasons:

Identity Development: Adolescents initiate a process of questioning and defining their principles, convictions, and self-concept. Delving into moral dilemmas and pondering over personal values aid in shaping a unified moral identity, enabling adolescents to navigate intricate social and ethical challenges (Moshman, 2011).

Influence of Peers: Adolescents commonly seek affirmation and approval from their peers, rendering them more susceptible to peer influence. Interactions with peers offer occasions for imbibing moral lessons and adapting to social norms, as adolescents observe and imitate the ethical conduct of their companions (Berndt, 1992).

Ethical Decision-Making: Adolescents encounter progressively intricate moral quandaries while maneuvering through relationships, academic environments, and societal norms. The capacity to make ethical choices and contemplate the repercussions of their actions is imperative for moral growth and character development during adolescence (Colby & Kohlberg, 1987).

Social Obligation: Adolescents develop a heightened awareness of their societal role and the repercussions of their behaviors on others. Cultivating a sense of social responsibility and empathy is crucial for nurturing altruistic behaviors and contributing to the welfare of their communities (Eisenberg et al., 2006).

Preparation for Adulthood: The adolescent phase plays a crucial role in preparing individuals to assume responsibility and exhibit ethical conduct as adults. The moral values and ethics cultivated during adolescence form a basis for ethical decision-making, interpersonal connections, and civic involvement in adulthood (Gibbs et al., 2003).

In essence, moral development during adolescence constitutes a dynamic and multifaceted progression that impacts various facets of individuals' lives. It establishes the groundwork for ethical deliberation, social relationships, and societal responsibility, thereby shaping the moral fabric of society for future generations. Consequently, comprehending and bolstering adolescents' moral development is indispensable for promoting favorable personal and communal outcomes.

Conclusion: Adolescence is a pivotal phase for moral development, characterized by the investigation and internalization of moral principles. The affiliate motive, denoting the inclination to establish connections and associations with others, exerts a substantial impact on the moral beliefs and actions of adolescents. Social connections, such as peer circles and cultural groups, mold the formation of adolescents' moral identity by means of factors like peer influence and exemplification of roles. By grasping the intricate interplay between the affiliate motive and moral development in adolescents, we can facilitate favorable moral advancement and ethical decision-making among young individuals, ultimately enhancing the welfare of both individuals and society as a whole.

List of used literature:

1.Baumeister, R. F., & Leary, M. R. (1995). The need to belong: Desire for interpersonal attachments as a fundamental human motivation. Psychological Bulletin, 117(3), 497–529.

2.Berndt, T. J. (1992). Friendship and friends' influence in adolescence. Current Directions in Psychological Science, 1(5), 156–159.

3.Brown, B. B. (1990). Peer groups and peer cultures. In S. S. 4.Feldman & G. R. Elliott (Eds.), At the threshold: The developing adolescent (pp. 171–196). Harvard University Press.

4.Maftuna Shuxratovna Baqoyeva (2022). CHET TILINI O'RGANISHDA MOTIVATSIYA VA MUNOSABATNING PSIXOLINGVISTIK ASOSLARI. Oriental Art and Culture, 3 (4), 423-429.

https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=en&user=JhjFwXUAAAAJ&citation_for_view=JhjFwXUAAAAJ:u5HHmVD_uO8C

5.Eisenberg, N., Spinrad, T. L., & Morris, A. S. (2006). Moral cognitions and prosocial responding in adolescence: The role of situational and dispositional factors. Journal of Adolescent Research, 21(6), 611–629.

6.Erikson, E. H. (1968). Identity, youth, and crisis. Norton.

PEER INFLUENCES ON BULLYING AMONG SCHOOL STUDENTS

Baqoyeva Maftuna Shuxratovna
Phd student Bukhara state university

Bullying within educational institutions represents a pressing concern with widespread implications for students, educators, and the broader society. It is imperative to comprehend the intricate dynamics of peer influence and bullying to formulate effective measures to combat this detrimental conduct. The forthcoming discussion will investigate various elements contributing to bullying, encompassing the distinctive traits of victims and bullies, the impact of school atmospheres, and societal perspectives on bullying. By acquiring a more profound comprehension of these elements, efforts can be directed towards establishing safer and more supportive school environments for all students. As asserted by Smith, et al. (2019), bullying stands as a prevalent issue in schools necessitating attention from educators, researchers, and policymakers. The repercussions of bullying can be profound, encompassing psychological distress and academic challenges for victims, as well as enduring social and emotional obstacles for both victims and bullies. Hence, it is crucial to scrutinize the fundamental factors fostering bullying behavior to formulate efficient strategies for prevention and intervention. Peer influence and bullying in educational settings present multifaceted challenges requiring a comprehensive approach. Individual attributes and peer-related factors significantly influence the onset and perpetuation of bullying behaviors (Salmivalli, 2010).

Research indicates that specific individual traits like low self-esteem, aggression, and social seclusion can heighten the propensity for engaging in bullying activities. Likewise, distinct aspects of the peer environment, such as peer approval and social power dynamics, can fuel the emergence of bullying within school contexts. Notably, students with elevated social standing or influence among peers might exhibit a greater inclination towards bullying behaviors (Pellegrini & Long, 2002). Furthermore, group dynamics can intensify bullying occurrences, as individuals might feel compelled to adhere to the conduct and attitudes of their peers. By scrutinizing the interaction between individual characteristics and peer-related factors, valuable insights can be gleaned into the underlying mechanisms of bullying, facilitating the development of precise interventions to tackle this pervasive issue. Subsequently, the ensuing sections will delve into each of these factors in greater detail, assessing their impact on bullying conduct and contemplating implications for prevention and intervention endeavors. Through collaborative initiatives involving educators, researchers, policymakers, and community stakeholders, the establishment of safer and more inclusive school environments conducive to the flourishing of all students becomes achievable.

Peer influences have a substantial impact on the occurrence and continuation of bullying in educational settings. Studies indicate that peer interactions and social dynamics can significantly influence the likelihood of bullying behaviors among students. It is imperative to comprehend these influences to develop effective interventions for addressing bullying and fostering safer school environments. One key aspect of peer influence on bullying pertains to peer acceptance and social status. Individuals who are socially embraced and possess higher social standing within their peer circles may exhibit a greater tendency to partake in bullying behaviors (Pellegrini & Long, 2002). This inclination could stem from a desire to uphold or elevate their social position within the group, thereby prompting them to assert dominance over

their peers through acts of bullying. Moreover, the presence of peer pressure and group dynamics can intensify bullying behaviors. Students might experience pressure to conform to the attitudes and actions of their peers, even if they personally disapprove of bullying (Salmivalli, 2010). Group norms that tolerate or even promote bullying can foster an environment where such conduct is normalized and accepted, rendering it challenging for individuals to resist involvement in bullying situations. Furthermore, the impact of peer relationships extends to the bystander role in instances of bullying. Peers who witness bullying incidents may either reinforce or challenge the behavior through their responses (Hawkins et al., 2001). Bystanders who endorse or join the bully can further empower the aggressor and escalate the bullying episode. Conversely, bystanders who intervene or offer assistance to the victim can mitigate the adverse effects of bullying and discourage future occurrences. Educators and interventionists must acknowledge the influential role of peer influences in shaping bullying behaviors. By nurturing positive peer connections, advocating for empathy and prosocial conduct, and cultivating an atmosphere of zero tolerance for bullying, educational institutions can strive to alleviate the adverse effects of peer influences on bullying. Through tailored interventions targeting peer dynamics and fostering a supportive school climate, students can be empowered to combat bullying and establish a safer, more inclusive educational setting for all individuals.

Peer relationships have a significant impact on bullying among school students through various mechanisms:

Social Acceptance and Status: Bullying behaviors are more likely among peers who are socially accepted and hold higher social status within their social circles. This inclination may stem from a need to uphold or boost their social position, prompting them to assert dominance over their peers through bullying strategies (Pellegrini & Long, 2002).

Peer Pressure and Group Dynamics: The presence of peer pressure and group dynamics can worsen bullying behaviors. Students may sense pressure to adhere to the beliefs and actions of their peers, regardless of their personal disapproval of bullying (Salmivalli, 2010). Group standards that tolerate or even endorse bullying can establish an environment where such conduct is acknowledged and normalized, rendering it challenging for individuals to resist engaging in bullying situations.

Bystander Role: Bullying is also influenced by peer relationships through the bystander role. Peers observing bullying incidents may either reinforce or challenge the behavior through their responses (Hawkins et al., 2001). Bystanders who endorse or participate in the bullying can bolster the perpetrator and escalate the situation. Conversely, bystanders who intervene or provide support to the victim can help alleviate the negative impacts of bullying and deter future occurrences.

Social Rejection and Isolation: Conversely, individuals facing social rejection or isolation from their peers are more susceptible to becoming targets of bullying. Peer relationships marked by exclusion or ostracism can lead to feelings of solitude and alienation, increasing the likelihood of experiencing bullying from peers (Gini & Pozzoli, 2013).

In general, peer relationships are pivotal in shaping the dynamics of bullying among school students. By comprehending how peer influences contribute to bullying behaviors, educators and interventionists can formulate specific strategies to enhance positive peer relationships, nurture empathy and prosocial conduct, and establish a supportive school atmosphere that discourages bullying. Through collaborative endeavors involving students,

educators, and the wider school community, efforts can be made to construct safer and more inclusive environments where all students are esteemed and respected.

Conclusion: Peer connections assume a central role in molding bullying dynamics among scholastic pupils. Grasping how peer influences contribute to bullying behaviors is imperative for crafting efficacious interventions and cultivating secure school surroundings. By addressing elements such as peer approval, social standing, peer coercion, and group dynamics, educators can strive towards instilling a climate of compassion, dignity, and integration within academic establishments. Through cooperative endeavors involving pupils, teachers, policymakers, and community stakeholders, the aspiration of instating safer and more supportive school environments conducive to the flourishing of all students becomes attainable.

List of used literature

1.Pellegrini, A. D., & Long, J. D. (2002). A longitudinal study of bullying, dominance, and victimization during the transition from primary school through secondary school. British Journal of Developmental Psychology, 20(2), 259-280.

2.Salmivalli, C. (2010). Bullying and the peer group: A review. Aggression and Violent Behavior, 15(2), 112-120.

3.Hawkins, D. L., Pepler, D. J., & Craig, W. M. (2001). Naturalistic observations of peer interventions in bullying. Social Development, 10(4), 512-527.

4.Gini, G., & Pozzoli, T. (2013). Bullied children and psychosomatic problems: A meta-analysis. Pediatrics, 132(4), 720-729.

5.Baqoyeva M. Sh. “Maktab o‘quvchilari orasida bulling holatlarini o‘rganish va uni bartaraf etishning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari” Pedagogik mahorat ilmiy-nazariy metodik jurnal 4-son (2023 ,may) 8-13 b

https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=en&user=JhjFwXUAAAAJ&citation_for_view=JhjFwXUAAAAJ:2osOgNQ5qMEC.

6.Baqoyeva M. Sh. “Bulling holatlarining maktab o„quvchilariga tasir etuvchi faktorlari” Psixologiya jurnali 4-son (2023, dekabr) 112-118 b

https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=en&user=JhjFwXUAAAAJ&citation_for_view=JhjFwXUAAAAJ:2osOgNQ5qMEC

OILA TIPIDAGI BOLALAR UYI TARBIYALANUVCHILARINING IJTIMOIYLASHUVINING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Rustamov Shavkat Shuxratovich
Psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Nazarova Sevara Qaxramon qizi
Buxoro Davlat Universiteti Oila psixologiyasi yo'nalishi 3-kurs talabasi

Bu maqola oilaviy tipidagi bolalar uyida o'tilayotgan tarbiyalanish jarayonida ijtimoiy muhitning o'ziga xos ahamiyati va psixologik xususiyatlari to'g'risida ma'lumot beradi. Mualliflar, oilaviy muhitning bolalarning ijtimoiy rivojlanishida va psixologik oshishlarini ta'minlashda o'z ahamiyatini ko'rsatishadi. Maqolada oilaviy tarbiyaning bolalarni ijtimoiy rivojlantirish, ularning ijtimoiy bo'limlar bilan munosabatlarni o'rganish va o'zlarini ifoda qilish, qabul qilish va qaror qilish qobiliyatlari, hamda do'stlik va hamjihatlikni o'rganishda qanday ahamiyati borligi muhokama qilinadi.

Oila tipidagi bolalar uyini tarbiyalanuvchilarining ijtimoiylashuvi psixologik xususiyatlariga ega bo'lishi juda muhimdir. Bu xususiyatlar ota-onalar uchun farzandlarini o'zlashtirish, o'z-o'zini tushunish va o'z-o'zini qabul qilishda yordam beradi. Quyidagi kalit so'zlar bu mavzuga oid.

- Qarindoshlik: Bolalar uyida qarindoshlikni o'rganish va o'zlashtirish imkonini beradi.
- Hamkorlik: Farzandlar o'rtasidagi hamkorlikni o'rganish va qadrlashadi.
- Ehtirom: Bolalar ehtirom va hurmatni o'rganish orqali boshqarish ko'nikmalarini rivojlantiradi.
- Sog'liq: Farzandlar tarbiyalanishi va sog'liqlari uchun muhimdir.
- Kommunikatsiya: Farzandlar o'rtasidagi kommunikatsiya va munosabatlarni o'rganish va rivojlantirish.
- Sabr: Ota-onalar sabr va ehtirom bilan farzandlarni boshqarishni o'rganishadi.
- Adolat: Bolalar uyida adolat va barqarorlikni o'rganish va qadrlashadi.
- O'z-o'zini tanishish: Farzandlar o'z-o'zini tanishish orqali shaxsiy rivojlanishlarini rivojlantirishadi.
- O'z fikrlarini ifoda etish: Bolalar uchun o'z fikrlarini ifoda etish va mazkur qilish muhimdir.
- Yordam: Farzandlarga yordam bermoq va ularni qo'llab-quvvatlash ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Psixologik xususiyatlarning biri bolalar bilan do'stlashtirish va o'zaro munosabatlarni o'rganishdir. Bolalar ijtimoiy muhitda naraziligini, kompaniyalarini va muammolarni tushuntirishdan mahrum qoladigan aniq qarashlariga ega emaslar. Ular bir-birlari bilan do'stlashtirishda ko'ra, tushuntiradigan va hayajonlarning so'ndiradigan rivojlanishga yordam berishadi. Boshqacha bir o'z xususiyat bolalar o'rniga uning oila a'zolarini qo'llab-quvvatlash va unga qulaylik yaratishdir. Oila a'zolari o'rtaga chiqishadi va bolalar muhim bilim olishlari uchun ularga imkoniyatlar yaratishadi. Bu, ularning o'zaro munosabatlarni qo'llab-quvvatlashda va ijtimoiy ko'nikmalarga tushunishda muhimdir.

Oila tarbiyalanuvchilarining ijtimoiylashuvining psixologik xususiyatlarini tushuntirish yordam beradi, ularning o‘zaro munosabatlarni rivojlantirishda va ijtimoiy muhitga muvofiq qatnashishda ularning mahalliy jamoalarga bir qatorda bo‘lishlarini ta’minlashda muhimdir.

Oila tipidagi bolalar uyi tarbiyalanuvchilarining ijtimoiylashuvi psixologik xususiyatlarini tushunish uchun quyidagi nuqtalarga e’tibor bering:

- ❖ Kommunikatsiya: Bolalar ijtimoiy o‘zaro muloqot qilish orqali ish o‘rnini o‘rganadi. Ularning o‘z sayohatlarini ta’riflash, savollar berish va gaplarni eshitish orqali, ular o‘z o‘ylari va fikrlarini ifoda qilishadi.
- ❖ Hamkasbligini o‘rganish: Bolalar, ijtimoiy tarbiya orqali, qanday qilib boshqalar bilan ishlash va jamoatda o‘z o‘rnlarini topishni o‘rganadi. Bu ularga qulayligi va o‘zining o‘zini qanday ifoda qilishi kerakligini o‘rganishiga yordam beradi.
- ❖ Tanzimlangan o‘ylar: Bolalar uyi tarbiyalanuvchilari ijtimoiy muhitda o‘z murojaatlari bo‘yicha tadbirlar o‘tkazish, tanishuvlar va do‘stlar bilan birgalikda ishlash orqali, o‘z fikrlarini ifoda qilishadi.
- ❖ Mas’uliyat: Bolalar o‘z mas’uliyatlari bilan tanishish orqali qanday qilib bir qadamdan keyingisiga o‘tishlarini o‘rganadi. Ularning ishonch, mustaqil fikrlar va muvofiqlikni rivojlantirishiga yordam beradi.
- ❖ Javobgarlik: Bolalar ijtimoiy tarbiya orqali, o‘z hissiyotlarini va xatti-harakatlarini nazorat qilish, boshqalar bilan munosabatlarini rivojlantirish va muammolarini hal qilishda muvaffaqiyatli bo‘lishadi.

Adlerning pastlik nazariyasi, bir necha sovetsizma va marksisizm turlari orqali xulosalan siyosat falsafasi "Adlerian" tomonidan o‘rtalab tuzilgan. Alfred Adlerning psixologik fizikadan kelib chiqqan pastlik nazariyasi, insonning insoniy xususiyatlari, jamiyat bilan bog‘liqlik va insonning boshqarish mekanizmlari mavzularida tuzilgan.

Adlerga ko‘ra, insonning hayotida asosiy mablag‘lar uning insoniy faoliyati, o‘zini ifodalash va jamiyat bilan aloqalar. Adler psixologik jarayonlarda insoniyatni birinchi qadriyati sifatida "meniylashish"ga ega bo‘lishni muhim aytadi. Uning fikriga ko‘ra, inson "meniylashish" motivatsiyasi bilan harakat qiladi va o‘z yo‘lining yaratuvchi sifatlarini rivojlantirib, muvaffaqiyat va ajratish bilan shugullanadi.

Bu nazariya asosida, insonlar hayoti jamiyat bilan bog‘liq o‘laroq sovuqlikka ega bo‘lmaganligi aytib o‘tiladi. Tartibning qo‘llanilishi, demokratik bog‘lanishlar va insonning jamiyat bilan birga boshqarishini rivojlantirish muhim hisoblanadi.

Bular asosida, Adlerning pastlik nazariyasi insonning jamiyat bilan bog‘liqlikni tushunish, o‘zini ifodalash va o‘z hayotini boshqarishga bo‘yicha insoniy imkoniyatlarini rivojlantirishga yordam beradi. Bu nazariya insonni tinchlik va muvaffaqiyat qilingan hayotni rivojlantirishda muhim parametrlar sifatida ta’kidlanadi.

Xulosa. Maqola oilaviy tipidagi bolalar uyida o‘tilayotgan tarbiyalanish jarayonida ijtimoiy muhitning ahamiyatini va psixologik xususiyatlarini tushuntiradi. Ushbu maqola ota-onalar va tarbiyachilar uchun foydali bo‘lishi mumkin, ularning bolalarni ijtimoiy ravishda rivojlantirish va ularga qanday yordam berish haqida ko‘rsatgich bo‘lishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. The Social and Emotional Development of Gifted Children: What Do We Know? - Maureen Neihart, Sally M. Reis, Nancy M. Robinson, Sidney M. Moon

2. Parenting Gifted Children: The Authoritative Guide From The National Association For Gifted Children - Jennifer L. Jolly

3. Raising An Emotionally Intelligent Child - John Gottman, Joan DeClaire, Daniel Goleman

4. The Nurture Assumption: Why Children Turn Out the Way They Do - Judith Rich Harris

5. The Whole-Brain Child: 12 Revolutionary Strategies to Nurture Your Child's Developing Mind - Daniel J. Siegel, Tina Payne Bryson

6. How to Talk So Kids Will Listen & Listen So Kids Will Talk - Adele Faber, Elaine Mazlish

7. The Child Psychotherapy Treatment Planner - Arthur E. Jongsma Jr., L. Mark Peterson, William P. McInnis

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR AQLIY HISSIY SOHANI RIVOJLANTIRISHNING IJTIMOIY- PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Nasirova Shaxnoza Muxiddinovna
Osiyo xalqaro universiteti magistranti

Hissiy sohaning rivojlanishi bolaning kattalar va tengdoshlari bilan muloqotining xususiyatiga bog‘liq. Maktabgacha yoshda, erta bolalik davrida bo‘lgani kabi, bolalar hali ham hissiy jihatdan kattalarga bog‘liq. T.A.Danilinaning ta’kidlashicha, bolaning hissiy farovonligi kattalar bolaning muvaffaqiyatidan mamnun bo‘ladimi, muvaffaqiyatsizlikka uchragan taqdirda unga hamdard bo‘ladimi va hokazolarga bog‘liq. Bolaga mehrli munosabat va unga e’tibor ko‘rsatish bolaning shaxsiyatining normal rivojlanishiga yordam beradi. Voyaga yetganlarning xushmuomalaligi va xayrixohligi bolada ijobiy ijtimoiy fazilatlarning rivojlanishiga ta’sir qiladi. Bunday holda, bola kattalarga ishonadi va boshqa odamlar bilan bog‘lanish uchun emas. Agar kattalar bolaga beparvo bo‘lsa, bu ikkinchisining ijtimoiy faolligini pasaytiradi. Bu ko‘z yoshlari, o‘ziga ishonchsizlik, tengdoshlariga nisbatan tajovuzkorlik bilan ifodalanishi mumkin, bola o‘ziga chekinishi mumkin.

Maktabgacha yoshda bolalar tengdoshlari bilan vijdonli faoliyat bilan shug‘ullanishga moyil. Tengdoshlar bilan muloqot kattalarga qaraganda hissiy jihatdan kuchliroq. Bu mos ravishda kuchli ifodali-mimik ifodani keltirib chiqaradi. Tengdoshlar bilan muloqot qilishda bolada kommunikativ harakatlar ko‘proq bo‘ladi. U bahslashishi, aldashi, o‘z fikrini yuklashi, pushaymon bo‘lishi va hokazo. Agar tengdoshlar bilan hissiy aloqa yetishmasa, bolaning hissiy rivojlanishi ancha uzoq davom etishi mumkin.

Bolalarning hissiy tarbiyasi va rivojlanishi ko‘plab comprehensive asosiy va o‘zgaruvchan ta’lim dasturlarining vazifasi va maqsadidir. Ba’zi dasturlarda hissiy rivojlanish bolaning umumiy rivojlanishining asosiy g‘oyasi, boshqa dasturlarda u ikkinchi darajali bo‘lib, uning roli ko‘proq yoki kamroq yuqori darajada ko‘rsatilishi mumkin.

Psixologiya nuqtai nazaridan ish dasturini yaratishda asosiy yondashuv bola rivojlanishini kuchaytirish to‘g‘risida. Talqinni kuchaytirish-bu kattalar tomonidan madaniy naqshlar tizimi orqali belgilanadigan bolaning faoliyatini ushbu naqshlarni ijodiy qayta talqin qilishga qaratilgan bolaning mustaqilligiga aylantirishga yordam berish. Natijada, faoliyatning o‘zi “pedagogik ta’sir vositasi” dan o‘z-o‘zini rivojlantirish va uning subyekti bolani o‘z-o‘zini

anglash vositasiga aylanadi. Shuning uchun ta’lim nafaqat maktabgacha yoshdagi bolaning rivojlanishi, balki o‘zini o‘zi rivojlantirish vositasi sifatida ham ishlaydi.

Hozirgi vaqtda hissiy bevosita rivojlantirishga qaratilgan dasturlar mavjud. “Men hayronman, g‘azablanaman, qo‘rqaman, maqtanaman va baxtliman” dasturi keltirishimiz mumkin. 4-6 yoshdagi bolalar uchun mo‘ljallangan maktabgacha ta’lim muassasalarida hayot sharoitlariga moslashishga yordam beradigan dasturlar tasvirlangan. Ikkinchi qism edukatsion dasturlarni taqdim etadi. Dasturning maqsadi: bolani insonning his-tuyg‘ulari bilan tanishtirish; ssenariylarni o‘ynash orqali bolaga his-tuyg‘ularni his qilish imkoniyatini berish va unga bu nimani anglatishini va nima deb nomlanishini tushuntirish; bolaning “emotional fondi” ni shakllantirish. Bolalar o‘zlarining his-tuyg‘ularini farqlashni, ularni ifoda etishni va boshqa odamlarning his-tuyg‘ularini yuz ifodalari, imo-ishoralar va intonatsiya orqali aniqlashni o‘rganadilar. “Men-siz-biz” dasturi 4-6 yoshdagi bolalar uchun mo‘ljallangan. Dasturning maqsadi bolalarning hissiy va shaxsiy rivojlanishi. Barkamol rivojlanish uchun 3 ta vazifa mavjud: his-tuyg‘ular, hissiy holatlar va hayotiy vaziyatlarni tanishtirish va o‘rganish, hikoya va rollarida hissiyotlar haqidagi bilimlarni o‘ynash va o‘ynash orqali psixoemotsional taranglikni bartaraf etish.

Yuqoridagi dasturlarning mualliflari maktabgacha yoshdagi bolaning umumiy rivojlanishi bilan birga hissiy rivojlanishning muhimligini ta’kidladilar. Ushbu maqsadlarga erishish uchun mualliflar o‘yin usullarini tavsiya qiladilar.

Maktabgacha ta’lim muassasalari uchun umumiy ta’lim dasturida, hissiy sohaning rivojlanishi bolaning umumiy rivojlanishining bir qismi sifatida alohida ajratilgan. Rivojlanishning asosiy yo‘nalishlari ijtimoiy rivojlanish bo‘limida katta yoshdagi maktabgacha yoshdagi bolalarning xususiyatlari tasvirlangan. Unda aytilishicha, bu yoshdagi bolalar nafaqat kattalar tomonidan do‘stona e’tiborni, balki o‘zaro tushunish va hamdardlikni ham izlaydilar. Katta maktabgacha tarbiyachi o‘zi haqida g‘oyani, uning harakatlarini, axloqiy fazilatlarini baholash qobiliyatini rivojlantiradi. Bola o‘z his - tuyg‘ularini bilishi va farqlashi mumkin. Maktabgacha davrning yangi shakllanishi – bu bolaning ijtimoiy “men” ini tushunishi.

- Bola tanish kattalar bilan muloqot qilishi mumkin .
- Tanish bolalar bilan tanlangan va barqaror muloqot.
- Yaqin kattalar va bolalarning hissiy holatlarini his eting.
- Boshqalarga hissiy yordam va yordam bering.
- Bola ijtimoiy normalar asosida ularning xatti-harakati tartibga solish qobiliyati.
- O‘zingiz va imkoniyatlaringiz haqida tasavvur hosil qildi.

Mualliflar ushbu yosh davrida bolaning hissiy kompetentsiyasining ko‘rsatkichlarini aniqlaydilar:

- Bola suhbatdoshning hissiy holatini aniqlay oladi. Ba’zi hollarda, u suhbatdoshning ma’lum bir hissiyotining sababini aniqlashi, kattalar va bolalarning xatti-harakatlarini va ularning hissiy holatlarini bog‘lashi mumkin. Bola muayyan harakatlardan odamlarning mumkin bo‘lgan his-tuyg‘ularini oldindan ko‘ra oladi. Bu bolaning boshqa odamning ichki dunyosiga qiziqishini ko‘rsatadi.

- Bola qiynalgan odamni ko‘rganda, unga hamdardlik bildirish, hamdardlik bildirish va bu odamga yordam berish istagi paydo bo‘ladi. Bola o‘z tashabbusi bilan yoki bolaning iltimosiga binoan harakat qiladi. Bola boshqalarning e’tiborini tengdoshining hissiy holatiga qaratishi mumkin.

- Bola ularning his-tuyg‘ulari va tajribalarini tushunadi.

- Bola o‘z his-tuyg‘ularini qanday boshqarishni biladi. Bu g‘azab, g‘azabni o‘z ichiga oladi va ularning jismoniy harakatlarida namoyon bo‘lishiga to‘sqinlik qiladi (yig‘lamang, huquqbuzarni urmang). Shuningdek, u suhbatdoshning salbiy his-tuyg‘ularini yumshatishi mumkin. Detstvo maktabgacha ta’lim muassasalari uchun umumiy ta’lim dasturida, hissiy sohaning rivojlanishi ham yuqori. Katta maktabgacha tarbiyachi kattalar va tengdoshlar davrasida bobida “ijtimoiy va axloqiy tarbiya asoslari” bo‘limida aytilishicha, katta maktabgacha yoshda o‘qituvchi bolalarning hissiy va ijtimoiy va moral sohalarini rivojlantirishda davom etmoqda. Bolalarning odamlar haqidagi tasavvurlari va ular o‘rtasidagi munosabatlar kengaytirilmoqda. Bolalar odamlarning hissiy va jismoniy holatiga e’tibor berishadi. Ular hissiyotlarni yuz ifodalari, imo-ishoralar, intonatsiya orqali aniqlashni o‘rganadilar va vaziyatga muvofiq harakat qiladilar.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Дубровина И.В. Общие вопросы организации и деятельности школьной психологической службы // Рабочая книга школьного психолога.-М.: Просвещение, 1991. Ч. 1. – С. 6-64.
2. Лупьян Я.А. Барьеры общения, конфликты, стресс. – Минск: Вишэйшая школа, 1986. – 206с.
3. МагомедЭминовМ.Ш. Трансформация личности. М.: Психоаналитическая Ассоциация, 1998.-496 с.
4. Узнадзе Д.Н. Экспериментальние основы психологии установки. Тбилиси. 1961.-212 с.
5. Фрейд З. Психология бессознательного: Сборник. Произведние /Сост.и науч.ред. М. Т. Ярошевского.-М.: Просвешение, 1990.-448 с.

PEDAGOGICAL-PSYCHOLOGICAL FEATURES OF THE FORMATION OF COGNITIVE ACTIVITY IN ADOLESCENTS

Ashrapov Nodirbek Namozovich
Bukhara State University Department of psychology and sociology Teacher

Adolescence is an important period in human development characterized by significant physical, emotional and cognitive changes. At this stage, adolescents experience profound changes in thought processes, moving from clear operational thinking to abstract thinking and complex thinking. The formation of cognitive activity in adolescents is influenced by a combination of pedagogical and psychological factors that shape their learning experiences and cognitive development.

Pedagogy plays a crucial role in guiding adolescents through their cognitive growth by providing opportunities for systematic learning, developing critical thinking skills, and developing intellectual curiosity. Teachers use a variety of teaching strategies and teaching approaches to stimulate the cognitive activity of adolescents and increase their ability to solve problems. By creating a supportive learning environment that encourages research, collaboration, and reflection, teachers can help develop adolescents ‘cognitive abilities and knowledge acquisition.

Psychological factors also play an important role in the formation of cognitive activity of adolescents. Theories of cognitive development, such as J.Piaget's stages of cognitive development and Vygotsky's sociocultural theory, provide insights into how adolescents build knowledge, solve problems, and understand their own world. Psychological processes such as metacognition, executive functions and information processing affect how adolescents approach educational tasks, regulate their behavior, and monitor thought processes.

This article is aimed at studying the pedagogical-psychological features of the formation of cognitive activity in adolescents. By studying the relationship between pedagogical approaches and psychological development, we can understand in more depth how teachers can effectively support the cognitive growth of adolescents and develop their intellectual capabilities. Through appropriate research and a comprehensive analysis of the theoretical foundations, this article highlights the main factors that contribute to the formation of cognitive activity in adolescents and have a practical effect for teachers working with this age group.

By combining pedagogical and psychological approaches, teachers can help adolescents develop strong cognitive abilities that serve well at school and beyond. This article emphasizes the importance of taking into account pedagogical and psychological factors in the formation of cognitive activity in adolescents, the need for a holistic approach to education that supports the development of cognitive skills at this critical stage of development.

The formation of cognitive activity in adolescents is a complex process that involves both pedagogical and psychological factors. From a pedagogical point of view, it is important to create a supportive learning environment that encourages critical thinking, problem solving and independent learning. Teachers can use a variety of learning strategies such as request-based Education, Cooperative Education, and project-based education to help develop students 'cognitive abilities.

From a psychological point of view, cognitive development in adolescents is influenced by factors such as motivation, self-control, metacognition and social interaction. At this stage of Development, adolescents experience significant changes in their cognitive abilities, including improving their ability to think abstractly, think and solve problems.

The main theoretical foundations that inform our understanding of cognitive development in adolescents include Piaget's theory of cognitive development and Vygotsky's sociocultural theory. Piaget emphasized the active role of students in building their knowledge through interactions with the environment. According to Piaget, adolescents move from clear operational thinking, characterized by abstract thinking and hypothetical thinking, to formal operational thinking. Vygotsky's theory emphasizes the importance of social interactions and cultural influences in cognitive development. The concept of a zone of proximal development suggests that students can achieve higher levels of cognitive activity with the support of more knowledgeable others.

Research by scholars such as Steinberg (2005), Kuhn (2000), and Zimmerman (2000) provides valuable insights into cognitive and affective development, metacognitive development, and self-regulation in adolescence. These studies help us understand the psychological processes involved in the formation of cognitive activity in adolescence.

The composition and features of the object of educational activity determine the specifics of the teacher's activity in each specific case. If the same methods of influence are allowed when working with a class, Group, person, then in education even the similarity of creativity disappears. Yu.K.Babansky recommends focusing on the use of methods to promote interest in

learning in some cases, and in some - on the use of methods of stimulating duty and responsibility in educational work. Teachers are advised to use interesting examples that show the importance of the topic being studied in solving problems, use educational games and use different methods of stimulating activity in learning.

Discussion: the formation of cognitive activity in adolescents is a complex and dynamic process that involves a combination of pedagogical and psychological factors. Understanding the relationship between these characteristics is essential for teachers and psychologists to effectively support adolescent cognitive development. In this discussion, we study pedagogical and psychological characteristics that help to form cognitive activity in adolescents.

1. Pedagogical features:

Pedagogical characteristics refer to the teaching strategies, teaching methods and learning environment that teachers create to develop cognitive development in adolescents. Some of the main pedagogical features include:

- Inquiry-based education: this approach encourages students to ask questions, learn concepts and engage in hands-on activities to deepen their understanding. By actively exploring interesting topics, adolescents develop critical thinking skills and assess learning more deeply.

- Cooperative education: collaborative activities that involve working in groups allow adolescents to exchange ideas, learn from peers, and develop social skills. Through collaboration, students can increase their cognitive abilities by participating in discussions, problem-solving tasks, and training their peers.

- Project-based education: projects that require students to apply their knowledge and skills to real problems develop a high level of thinking skills, creativity and problem-solving skills. By working on real tasks, adolescents develop a deeper understanding of concepts and increase their cognitive abilities.

- Differentiated instruction: to meet the different educational needs of adolescents, the sewing instruction allows teachers to support students at different levels of cognitive development. By providing personal learning experiences, teachers can help students build their strengths and effectively address areas for growth.

2. Psychological characteristics:

Psychological characteristics cover the cognitive, emotional and social aspects of adolescent development, which influence the formation of their cognitive activity. Some of the main psychological characteristics include:

- Motivation: intrinsic motivation, such as curiosity and interest in learning, plays an important role in the cognitive development of adolescents. When students are encouraged to complete difficult tasks and achieve their goals, they are more likely to demonstrate a high level of cognitive activity and achievement.

- Self-control: the ability to set goals, track progress, manage time efficiently and regulate behavior is essential for successful cognitive development. Adolescents with strong self-control skills can engage in metacognitive processes such as planning, organizing and evaluating their knowledge.

- Metacognition: metacognitive skills involve thinking about one’s own thought processes, observing understanding, and thinking about learning strategies. Adolescents who engage in metacognitive activities can increase their problem-solving skills, critical thinking skills, and overall cognitive performance.

- Social interactions: peer interaction, collaborative learning experience, and supportive relationships with teachers and family members contribute to adolescent cognitive development. Social interaction gives adolescents the opportunity to communicate, discuss ideas, share perspectives and learn from the experiences of others.

3. Integration of pedagogical and psychological characteristics:

In order to effectively support the formation of cognitive activity in adolescents, teachers and psychologists must combine pedagogical and psychological characteristics in their practice. By creating an interesting learning environment that fosters critical thinking, problem-solving, and collaboration, teachers can assist in adolescent cognitive development. In addition, by addressing psychological factors such as motivation, self-management, metacognition, and social interaction, teachers can increase adolescents 'cognitive ability and promote lifelong learning skills.

Therefore, the teacher must form perseverance in the students in overcoming both the Will and the difficulties faced. The relationship developing during the lesson creates a (favorable or unfavorable) microclimate for the lesson. They affect the course of the student's educational activities, affect the mood of the student, make him anxious (joyful, sad, fear, etc.).

List of used literature

1. Vygotsky, L.S. (1978). Mind in society: The development of higher psychological processes. Harvard University Press.

2. Piaget, J. (2000). The psychology of intelligence. Routledge.

3. Bruner, J. S. (1960). The process of education. Harvard University Press.

4. Bandura, A. (1986). Social foundations of thought and action: A social cognitive theory. Prentice-Hall.

5. Zimmerman, B.J., & Schunk, D.H. (2011). Self-regulated learning and academic achievement: Theoretical perspectives. Routledge.

6. Deci, E.L., & Ryan, R. M. (2000). The "what" and "why" of goal pursuits: Human needs and the self-determination of behavior. Psychological Inquiry, 11(4), 227-268.

7. Hattie, J., & Timperley, H. (2007). The power of feedback. Review of Educational Research, 77(1), 81-112.

8. Darling-Hammond, L., & Bransford, J. (Eds.). (2005). Preparing teachers for a changing world: What teachers should learn and be able to do. John Wiley & Sons.

9. Dweck, C. S. (2006). Mindset: The new psychology of success. Random House.

10. Darling-Hammond, L., & Cook-Harvey, C.M. (2018). Educating the whole child: Improving school climate to support student success. Learning Policy Institute.

BO'LAJAK PSIXOLOGLARDA KOMMUNIKATIV KOMPETENTLIK NAMOYON BO'LISHINING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK JIHATLARI

Qodirova Dilnoza Murtazoyevna

Buxoro davlat universiteti Psixologiya va sotsiologiya kafedrasi o'qituvchisi

Zamonaviy psixologiya fanida amaliyotchi psixologlar kommunikativ kompetentlik kompetentligi muammosini o'rganishga bag'ishlangan ilmiy tadqiqotlarni o'rganar ekanmiz, ulardagi kommunikativ kompetentlik kompetentlik metodologiyasiga dahldor ayrim psixologik

xususiyatlarni nazariy jihatdan izohlashga harakat qildik. Ilmiy adabiyotlarning tahliliga qaraganda, kommunikativ kompetentlik kompetentlikni aniqlashga doir tadqiqotchilar tomonidan turli yondashuvlar mavjud.

V.I.Baydenko ta'kidlaganidek, so'nggi paytlarda "kompetentlik" atamasi o'qitish sifatining integrativ xususiyatlarini ifodalashga xizmat qiluvchi va ta'lim jarayoni kategoriyasining natijasi vazifasini bajaradi. U G'arb ta'lim (pedagogik) va kvalimetrik ilmiy-nazariy va amaliy ishlanmalarda qo'llaniladi. Kompitensiya maqsadlarni belgilashning yangi turi ta'lim tizimlarini loyihalashdir. Bu mohiyatan, bozor qiymatiga e'tibor qaratadigan bitiruvchilarning ijtimoiy tayyorgarligini tashqi baholashga baholashning faqat (yoki asosan) akademik normalaridan o'tishni belgilaydi.

Shuni ta'kidlash kerakki, mahalliy va xorijiy adabiyotlarda «Kompetentlik» tushunchasini ta'riflashga yagona yondashuv mavjud emas. Kompetentlik so'zining ma'nosi lotinchadan olingan bo'lib, «sompeto» «erishayapman, munosibman» degan ma'nolarni anglatadi hamda malum faoliyat turidan xabardorligini bilishini bildiradi. «Kompetensiya» atamasi faoliyatda mujassamlangan psixologning kompetentligi, biror kishi yaxshi xabardor bo'lgan soha yoki masalada shaxsning amaliy layoqatliligi hamda kommunikativ kompetentlik qobiliyatning tizimli rivojlanganlik darajasini anglatadi.

Adabiyotlarda ta'kidlanishicha, **kompetensiya** – samarali ish jarayonining asosida yotgan insonlarning o'zgaruvchan kayfiyat va o'zini tutish holatining o'lchanishidir. Shunday qilib, bo'lg'usi o'qituvchi-pedagog ish jarayonining samarasi, uning samarali xulq ko'rsatkichidan kelib chiqadi.

Misol uchun, «samarali qaror qabul qilish» kompetensiyasi quyidagi xulq turlariga **klaster** shaklida bo'linishi mumkin:

a) zarur bo'lgan ma'lumotlarni to'plash;

b) mavjud alternativ imkoniyatlarni baholash;

v) yechimni ishlab shiqish;

g) mavjud ma'lumotlardan mantiqiy xulosalarning kelib chiqishi va hokazo

Shunday qilib, **kompetensiya** – bu baholanishi mumkin bo'lgan, kuzatilayotgan xatti-harakatning klasteridir. Buni biz bo'lg'usi o'qituvchi-pedagogning qobiliyatlari, qiziqishlari, motivatsiyalarining namoyon bo'lishi misolida ko'rishimiz mumkin.

Mashhur rus pedagog-psixologi O.A.Kozireva o'z ilmiy tadqiqotlarida kommunikativ kompetentlik yuksalish bosqichlari va kommunikativ kompetentlik kompetentlik rivojlanishini qiyoslab o'rgangan. Uning talqinicha, kommunikativ kompetentlik yetuklikning 3 ta bosqichi bo'lib, ularning har biri «***anglanmagan kompetentsizlik → anglanilgan kompetentsizlik → anglangan kompetentlik***» ko'rinishidagi kommunikativ kompetentlik kompetentlikni namoyon etadi.

"Kompetentlik" tushunchasi dastlab kognitiv psixologiya sohasi vakillari tomonidan qo'llanila boshlagan. Ushbu tushuncha shaxsning o'zini-o'zi anglashi, o'z-o'zini hurmat qilishini belgilovchi omil bo'lib hisoblanadi va shaxsning umumiy xususiyatlari hamda uning kommunikativ kompetentlik faoliyati xususiyatlaridan ko'ra ko'proq bog'liqligini bildiradi. Ijtimoiy psixologiyaga oid nazariyalarda "kompetentlik" tushunchasi aniq bir kasbga xos sifatlar, har bir shaxs erishishi lozim bo'lgan xususiyatlar deb qaraladi.

I.I.Bondarenko ushbu soha mutaxassislari matematik kompetentligi tarkibini, jumladan, umumiy madaniy, kognitiv, motivatsion, amaliy, pragmatik komponentlarini aniqladi. Sohada

faoliyat olib borayotgan matematik kompetentligini rivojlantirishda amaliyotga yo'naltirilgan quyidagi o'qitish usullarini aniqladi:

- Mantiqiy fikrlash operatsiyalarini faoliyatning yuqori darajasidagi vaziyatlarda foydalanish;
- faoliyatning sermahsulligiga matematik talqin orqali erishish;
- ijtimoiy muammollarni o'rganishda matematik modellashtirish usullaridan foydalanish;

Amaliyotchi psixologlar kommunikativ kompetentligini rivojlanishida muloqot usullardan foydalanishning ahamiyatini amaliy jihatdan o'rganish, ijtimoiy psixologik muammo sifatida o'rganishga qaratilgan ilmiy-nazariy manbalarni tadqiq etish, amaliyotchi psixologlar kommunikativ kompetentligiga xizmat qiluvchi omillar haqida batafsilroq mushohadalar yuritish imkonini beradi. Bu imkoniyat esa amaliyotchi psixologlar shaxsini, uning kommunikativ kompetentligini yanada chuqurroq tadqiq qilish uchun zamin yaratadi. O'rganilgan ilmiy adabiyotlar tahlili, bugungi kunda muhim bo'lgan kommunikativ kompetentlik omillarini tajribaviy tadqiq qilish muqarrarligini ko'rsatdi. Amaliyotchi psixologlarning kommunikativ kompetentlik va uning shaxs faoliyatidagi o'rnini o'rganish muammosining mavjudligiga ehtiyoj sezilmoqda. Ushbu muammoni har xil madaniy muhitda, kommunikativ kompetentlik rivojlanish darajasi bilan uzviyligini tahlil qilish esa yangi ilmiy ma'lumotlarni taqdim etishni ta'minlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Afanasev V.G. Proektirovanie pedagogisheskix texnologiy // Visshee obrazovanie v Rossii. – 2001. № 4. – S. 147-150.
2. Babanskiy Yu.K. Izbrannie pedagogisheskie trudi. – M.: Pedagogika, 2008. – 500 s.
3. Baydenko V.I. Obrazovatelniy standart, teoretisheskie i konseptualnie osnovi (opit sistemnogo issledovaniya). Avtoreferat diss. . d.p.n. – M.,2003. – 38 s.
4. ZJ Axmedova Positive aspects of the communicative psychological effect of social networks on the individual Asian Journal of Research in Social Sciences and …, 2022
5. A.Z.Djamilovna STUDY OF THE FORMATION OF CRIME MOTIVATION IN ADOLESCENTS AS A PROBLEM OF PSYCHOLOGICAL RESEARCH, I.H.Bakhtiyorovna - ResearchJet Journal of Analysis and Inventions, 2022

5-SHO‘BA.
AMALIYOTCHI PSIXOLOGLARNI ILMIY-INNOVATSION VA IJODIY FAOLIYATGA YO‘NALTIRISH MUAMMOLAR

ILMIY INNOVATSION KOMPETENLIGINI RIVOJLANTIRISHNING METODOLOGIK ASOSLARI

Rustamov Shavkat Shuxratovich
Buxoro davlat universiteti psixologiya va sotsiologiya kafedrasi p.f.f.d (PhD) dotsent

Jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy tuzilishidagi o‘zgarishlar va ta’lim sohasidagi davlat siyosati XX asrning 80-yillari oxiridan boshlab ta’limda innovatsion jarayonlarga olib keldi. Oliy pedagogik ta’limni modernizatsiya qilish bilan bog‘liq innovatsion jarayonlar, birinchi navbatda, ta’lim jarayonidagi o‘zgarishlarni, uning yangi ta’lim paradigmasida ishlashga qodir, hamkorlikka tayyor, jamoada ishlashga, mas’uliyatli va mas’uliyatli bo‘lgan malakali talabalarni tayyorlashga yo‘naltirishni o‘z ichiga oladi. Ta’lim jarayoniga yangi paradigmani tadbiq etish uchun kasbiy ta’limning mazmuni, texnologiyasi, ta’lim jarayoni subyektlari o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarning tabiati o‘zgarib bormoqda.

O‘zaro ta’sir o‘quv jarayonining muhim tarkibiy qismi sifatida turli xil tashkil etish usullariga ega bo‘lishi mumkin. An’anaviy o‘qitishda u bitta model - o‘qituvchi va talabalar o‘rtasidagi subyekt-obyekt munosabatlari bo‘yicha tashkil etiladi. Ammo zamonaviy vaziyat talabalarning kasbiy kompetensiyasini rivojlantirish uchun eng qulay shart-sharoitlarni yaratadigan va o‘quv jarayonida ularning predmetli pozitsiyasini ta’minlaydigan boshqa o‘zaro ta’sir modellarini izlash va amalga oshirishni talab qiladi.

O‘qituvchi va talabalar o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlar muammosi yetarlicha o‘rganilgan. N.F.Radionova tomonidan zamonaviy pedagogika universitetining ko‘p bosqichli tizimida o‘qituvchilar va talabalar o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarni rivojlantirish va rivojlantirish kontseptsiyasi mavjud. O‘qituvchi va talabalar o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarning turli jihatlari G.V.Akopov, V.I.Goroxova, N.B.Krilova, V.Ya.Lyaudis, V.A.Kan-Kalika, N.Yu.Postalyuk, R.Sh.Tsarevoy, E.I.Shiyanovalar tomonidan o‘rganilgan.

Oliy kasbiy ta’limdagi innovatsion jarayonlar ta’lim texnologiyalari sohasida, shu jumladan pedagogik fanlarda (O.A. Abdulina, E.V. Bondarevskaya, N.F. Radionova, T.A. Stefanovskaya, N.V. Chekaleva) tadqiqotlarni rag‘batlantirdi, ammo o‘qituvchi va talabalar o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarni tashkil etish maxsus o‘rganilmagan.

Shunday qilib, bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy kompetensiyasini rivojlantirish jarayonida texnologik muammolarni o‘rganishni davom ettirishda pedagogika universitetining o‘quv jarayonidagi innovatsion o‘zgarishlarga mos keladigan o‘qituvchilar va talabalar o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarni tashkil etish texnologiyasini ishlab chiqish dolzarb bo‘lib qoladi. .

Ta’lim jarayoni subyektlari o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarni uning innovatsiyalari sharoitida tashkil etish tahlili quyidagi qarama-qarshiliklarni aniqlashga imkon berdi:

o‘qituvchilar va talabalar o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarni boshqacha tashkil etish asosida universitetda o‘quv jarayonini modernizatsiya qilish amaliyotining obyektiv ehtiyojlari va innovatsion o‘zgarishlarga mos keladigan o‘qituvchilar va talabalarning o‘zaro hamkorligini tashkil etishning ishlab chiqilmagan texnologiyasi o‘rtasida; innovatsion ta’lim jarayonining haqiqatda mavjud xususiyatlari va ularning o‘qituvchi va talabalar o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarni tashkil etiladi.

Ushbu qarama-qarshiliklar pedagogik universitetning innovatsion o‘quv jarayonining xususiyatlariga mos keladigan o‘qituvchi va talabalar o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarni tashkil

etish texnologiyasini nazariy asoslash va amaliy amalga oshirishdan iborat bo‘lgan tadqiqot muammosini aniqladi.

Innovatsion kompetentligini rivojlantirishda quyidagi qoidalarni aytib o‘tishimiz lozim.

1. Innovatsion ta’lim jarayoni quyidagi xususiyatlar bilan tavsiflanadi: maqsadlar, mazmun, texnologiyalar va natijalarni baholashning sifat jihatidan o‘zgarishi; o‘qituvchi va talabalar o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarning insonparvarlik yo‘nalishi;

2. Innovatsion ta’lim jarayonida “hamkorlik” turi bo‘yicha o‘qituvchi va o‘quvchilar o‘rtasidagi o‘zaro hamkorlikni tashkil etishning asosiy xususiyatlari quyidagilardan iborat: o‘zaro hamkorlikning umumiy maqsadlarining mavjudligi; rollarni taqsimlash va o‘zgartirish; o‘qituvchi o‘z faoliyatini tartibga soladi va o‘quvchining kognitiv faolligini rag‘batlantiradi, bu birgalikdagi faoliyatning tengligini, talabalarning mavzu pozitsiyasini va o‘zaro ta’sir natijalarini birgalikda aks ettirishni ta’minlaydi.

3. Innovatsion ta’lim jarayonida o‘qituvchi va talabalarning o‘zaro hamkorligini tashkil etish pedagogik texnologiya bilan o‘quv jarayonini loyihalash va amalga oshirishda maqsadli qo‘shma faoliyat sifatida, shu jumladan quyidagi bosqichlar ketma-ketligini ta’minlaydi: yo‘naltirish, muvofiqlashtirish, hamkorlik.

4. Oliy o‘quv yurtining innovatsion ta’lim jarayonida “hamkorlik” turi bo‘yicha o‘qituvchi va talabalar o‘rtasidagi o‘zaro hamkorlikni tashkil etishni uning asosiy xususiyatlariga ko‘ra baholash mezonlari quyidagilardan iborat:

- o‘quvchilar va o‘qituvchilarning birgalikdagi faoliyatning umumiy maqsadi va qadriyatlariga ega yoki yo‘qligini aniqlashga imkon beruvchi birgalikdalik mezoni;
- o‘qituvchi va o‘quvchilarning rol o‘rnini belgilaydigan faoliyat tengligi mezoni;
- maqsadlarni belgilash, faoliyatni rejalashtirish, loyihani amalga oshirish, faoliyatni tahlil qilish, tuzatishlar kiritish va aks ettirishda mustaqillik darajasini belgilaydigan subyektivlik mezoni.

Talabalar va o‘quvchilarda innovatsion faoliyatga quyidagilar kiradi:

1. innovatsion mahsulotni yaratish bo‘yicha tadqiqot, tajriba-konstruktorlik yoki texnologik ishlarni amalga oshirish;
2. innovatsion mahsulotni yaratish bo‘yicha ishlarni kompleks ilmiy-texnikaviy, indikativ rejalashtirish va maqsadli dasturlash, tashkil etish va huquqiy ta’minlash;
3. ishlab chiqarishni texnologik qayta jihozlash va innovatsion mahsulot (xizmat), texnologiya chiqarishga tayyorlash;
4. innovatsion mahsulotni sinovdan o‘tkazish va iste’molchi qabul qilish;
5. texnologiyani tijoratlashtirish jarayonlarini boshqarish;
6. innovatsion mahsulotni ichki va jahon bozorlarida ilgari surish, shu jumladan mahsulotda foydalaniladigan intellektual faoliyat natijalarini huquqiy himoya qilish bo‘yicha faoliyat;
7. innovatsion infratuzilmani yaratish va rivojlantirish;
8. yangi va takomillashtirilgan innovatsion mahsulotni yaratish va joriy etish uchun ekspertiza, konsalting, axborot, yuridik va boshqa xizmatlar (shu jumladan innovatsion faoliyatni moliyalashtirishni tashkil etish).

Ta’lim muassasasida innovatsion faoliyatni amalga oshirish shartlari quyidagilardan iborat:

- innovatsion jarayonning barcha subyektlarining innovatsion faoliyatga tayyorligi;

- har bir darajadagi innovatsiya va innovatsion siyosat mazmunini muvofiqlashtirish bo‘yicha menejerlarning maxsus faoliyati;
- innovatsion jarayon mazmunining ta’lim muassasasining real sharoitlariga muvofiqligi;
- innovatsion faoliyatni boshqarishda menejerlarning samarali faoliyati;
- islohotlarni benuqson huquqiy asosda amalga oshirish;
- innovatsiyalarni tanlashga oqilona yondashish;
- pedagogik jamoada qulay innovatsion muhitning mavjudligi.

O‘qituvchining innovatsion faoliyatga tayyorligining xususiyatlari:

1. ijodkorlikka bo‘lgan ehtiyoj, o‘z kasbiy xulq-atvori uchun variantlarni ongli ravishda tanlash;
2. hamkorlik sharoitida samarali faoliyatni tashkil etish, o‘z-o‘zini rivojlantirishning tegishli vositalari va usullarini tanlash qobiliyati va tayyorligi;
3. o‘quv faoliyati usullari tizimida erkin harakat qilish qobiliyati.

O‘qituvchining innovatsion faoliyatga tayyorligi mezonlari:

- innovatsiyalar zarurligini anglash;
- ijodkorlikka tayyorlik;
- joriy etish uchun qabul qilingan yangilik ijobiy natija berishiga ishonch;
- shaxsiy maqsadlarning innovatsion faoliyat bilan muvofiqligi;
- ijodiy muvaffaqiyatsizliklarni engishga tayyorlik;
- texnologik tayyorgarlik;
- innovatsion faoliyat nuqtai nazaridan avvalgi tajribasini ijobiy baholash;
- professional fikrlash qobiliyati.

O‘qituvchining innovatsion faoliyatdagi ishtiroki bir biriga qarama-qarshidir. Bir tomondan, bu uning kasbiy rivojlanishi uchun foydali bo‘lishi kerak, chunki bu unga yangi pedagogik texnologiyalarni o‘zlashtirishga va yangi o‘qituvchilik tajribasiga ega bo‘lishga imkon beradi, boshqa tomondan, innovatsiya - bu unga olib kelishi mumkin bo‘lgan bir qator tipik qiyinchiliklarni bartaraf etish bilan bog‘liq faoliyatdir. Kasbiy rivojlanish inqirozi uchun o‘qituvchi. Ammo innovatsion faoliyat yanada muvaffaqiyatli bo‘lishi uchun o‘qituvchi hamkasblari va ta’lim muassasasi ma’muriyati tomonidan qo‘llab-quvvatlanishi kerak. Psixologik-pedagogik yordam innovatsion faoliyatda kasbiy kompetentsiyani rivojlantirishni qo‘llab-quvvatlash usullaridan biridir.

O‘qituvchilarni psixologik-pedagogik qo‘llab-quvvatlashning asosiy yo‘nalishlari quyidagilardan iborat:

1. psixologik profilaktika - psixologik zo‘riqish, stress va travma keltirib chiqaradigan vaziyatlar, omillarning oldini olish, shuningdek, o‘qituvchining ularga psixologik tolerantligini (immunitetini) oshirish uchun sharoit yaratishga qaratilgan;
2. rivojlanish psixodiagnostikasi - individual psixologik xususiyatlarni o‘rganish natijalarini sharhlashni va o‘qituvchini ular bilan tanishtirishni o‘z ichiga oladi, buning natijasida uning mavjud psixologik bilimlari yangilanadi, shuningdek, uning psixologik kompetensiyasi kengayadi;
3. psixologik maslahat - o‘qituvchiga o‘zini o‘zi bilish, o‘zini o‘zi qadrlash va real hayot sharoitlariga moslashish, qiymat-motivatsion sohani shakllantirish, inqirozli vaziyatlarni bartaraf etish, professional halokat va hissiy barqarorlikka erishish, doimiy shaxsiy bilimlarni rivojlantirishda yordam berishdir va kasbiy o‘sish va o‘z-o‘zini rivojlantirish;

4. Pedagogik ta’lim va tarbiya o‘qituvchilar uchun zarurdir, chunki ular turli individual psixologik xususiyatlarga ega bo‘lgan bolalar bilan ishlashga tayyor bo‘lishlari kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Bederxanova V.P. Innovatsion faoliyatni pedagogik loyihalash: darslik / V.P.Bederxanova, P.B. Bondarev. - Krasnodar: KKID-PPO nashriyoti, 2000. - 54 p.

2. Kourov L.V. Axborot texnologiyalari / L.V. Kurov. - Minsk: Amalfeya, 2000. - 192 p.

3. Laptev V.V. Informatika o‘qitishning metodik nazariyasi. Fundamental tayyorgarlikning aspektlari / V.V. Laptev, N.I. Rijova, M.V. Shvetskiy. -SPb.: Sankt-Peterburg universiteti nashriyoti, 2003. - 352 p.

4. Lixoletov V.V. Kasbiy ta’lim: insonparvarlik va ijodkorlik texnologiyalari / V.V. Lixoletov. - M.: MGIU nashriyoti 2001. - 230 b.

5. Lovtsov D.A. Treningni individuallashtirish uchun moslashtirilgan tizim / D.A. Lovtsov, V.V. Bogorev // Pedagogika. - 2001. - No 6. - B. 24-28.

6. Mysin M.N. Bo‘lajak mutaxassisning kasbiy vakolatlarini shakllantirish jarayonida axborot texnologiyalaridan foydalanish / M.N. Mysin. - Samara: Samara universiteti nashriyoti, 2004. - 194 p.

7. Cho‘chqa go‘shti N.G. Professionalning moslashuvchan shaxsiyati modeli (gumanistik psixologiya nuqtai nazaridan) / N.G. Svinina. - Nijniy Tagil: "Uch-kollektor" davlat unitar korxonasi nashriyoti, 2005. - 232 b.

8. Stepanov A.G. Informatika fanini o‘qitish mazmunini tanlashda ob’ektga yo‘naltirilgan yondashuv / A.G. Stepanov. - Sankt-Peterburg: Politexnika, 2005. -229 b.

ZO‘RAVONLIKKA DUCH KELGAN OILALARNING FARZANDLARIDA PSIXOLOGIK HOLATLAR KLASSIFIKATSIYASI

Muxammadiyeva Kamuna Orifxon qizi

O‘zbekiston finlandiya pedagogika instituti, psixologiya kafedrasi o‘qituvchisi

Oila sharoitida zo‘ravonlikning ta’siri bolalarning psixologik farovonligiga sezilarli va uzoq muddatli ta’sir ko‘rsatishi mumkin. O‘z uylarida zo‘ravonlikka guvoh bo‘lgan yoki to‘g‘ridan-to‘g‘ri duch kelgan bolalar turli xil psixologik sharoitlarni rivojlanish xavfi yuqori. Zo‘ravonlikning bolalarga ta’sirini tushunish ushbu salbiy natijalarni yumshatish uchun tegishli choralar va qo‘llab-quvvatlash tizimlarini ishlab chiqish uchun juda muhimdir. Ushbu maqola zo‘ravonlikni boshdan kechirgan oilalar farzandlari ko‘rsatishi mumkin bo‘lgan psixologik sharoitlarni, kelajakdagi tadqiqotlar uchun potensial aralashuvlar va takliflarni o‘rganishga qaratilgan.

Oilalarida zo‘ravonlikni boshdan kechirgan bolalar turli xil psixologik sharoitlarni rivojlanish xavfi yuqori. Guvoh bo‘lish yoki zo‘ravonlikka bevosita duchor bo‘lish bolaning hissiy va psixologik farovonligiga katta ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Zo‘ravon oilalar farzandlari boshdan kechirishi mumkin bo‘lgan ba’zi umumiy psixologik holatlar:

Travmadan keyingi Stress buzilishi (TSSB): zo‘ravonlik guvohi bo‘lgan yoki qurboni bo‘lgan bolalarda intruziv fikrlar, kabuslar, chaqmoqlar, gipervigilans, eslatmalardan qochish va hissiy tanglik kabi alomatlar bilan tavsiflangan TSSB rivojlanishi mumkin.

Anksiyete buzilishi: zo‘ravon uy xo‘jaliklarining bolalarida umumiy tashvish buzilishi, o‘ziga xos fobiyalar, ajralish tashvishi buzilishi yoki ijtimoiy tashvish buzilishi rivojlanishi mumkin. Ushbu holatlar haddan tashqari tashvish, qo‘rquv, asabiylashish va ijtimoiy munosabatlarda yoki yolg‘iz qolishda qiyinchilik sifatida namoyon bo‘lishi mumkin.

Depressiya: zo‘ravonlikka duchor bo‘lgan bolalar depressiyani boshdan kechirishlari mumkin, bu doimiy qayg‘u, faoliyatga qiziqishning yo‘qolishi, ishtahaning o‘zgarishi yoki uyqu rejimi, aybdorlik yoki qadrsizlik hissi va hatto o‘z joniga qasd qilish fikri bilan tavsiflanadi.

Xulq-atvor buzilishi: ba’zi bolalarda tajovuzkor xatti-harakatlar, qoidalar va chegaralarni buzish, boshqalarning huquqlarini e’tiborsiz qoldirish va hamdardlik yetishmasligi bilan tavsiflangan xulq-atvor buzilishi rivojlanishi mumkin. Bu bezorilik, jismoniy janjallar, vandalizm yoki antisotsial xatti-harakatlarning boshqa shakllari sifatida namoyon bo‘lishi mumkin.

Giyohvand moddalarni suiiste’mol qilish: zo‘ravon oilalarning bolalari o‘zlarining tajribalari natijasida kelib chiqadigan hissiy og‘riqni yengish mexanizmi sifatida giyohvand moddalarni suiiste’mol qilish xavfi yuqori.

Rivojlanishning kechikishi: zo‘ravonlikni boshdan kechirish bolaning normal hissiy, kognitiv va ijtimoiy rivojlanishiga to‘sqinlik qilishi mumkin. Ular nutq va tilning kechikishi yoki sog‘lom munosabatlarni shakllantirishdagi qiyinchiliklar kabi rivojlanish bosqichlariga erishishda kechikishlarni ko‘rsatishi mumkin.

O‘zini past baholash: zo‘ravonlikni boshdan kechirgan bolalarda o‘zini past baholashi, o‘zini noloyiq his qilishi va o‘zlari guvoh bo‘lgan yoki chidagan zo‘ravonlik uchun o‘zlarini ayblashi mumkin.

Dissotsiatsiya: ba’zi bolalarda himoya mexanizmi sifatida dissotsiativ alomatlar paydo bo‘lishi mumkin, ular boshdan kechirgan travmani yengish uchun o‘zlarini fikrlari, his-tuyg‘ulari yoki atrofidan ajratib olishadi.

Shuni ta’kidlash kerakki, zo‘ravonlikka duchor bo‘lgan barcha bolalarda bu shartlar rivojlanmaydi va har bir bolaning zo‘ravonlikka munosabati turlicha bo‘lishi mumkin. Biroq, bu shartlar zo‘ravonlikning bolalarga ta’sir qilishi mumkin bo‘lgan psixologik ta’sirini ta’kidlab, ularni tiklash va chidamliligini oshirish uchun tegishli yordam, aralashuv va terapiya zarurligini ta’kidlaydi.

Topilmalar zo‘ravonlikning bolalarning ruhiy salomatligiga sezilarli ta’sirini ta’kidlaydi. Genetik moyillik, atrof-muhit omillari va chidamlilik o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik zo‘ravonlikka duchor bo‘lgan bolalardagi psixologik holatlarning og‘irligini belgilaydi. Travmaga yo‘naltirilgan terapiya, maslahat va qo‘llab-quvvatlash guruhlari kabi qo‘llab-quvvatlovchi aralashuvlar zo‘ravonlikning bolalarning psixologik farovonligiga salbiy ta’sirini yengillashtirishda va’da berdi.

Erta aralashuv: oilalarda zo‘ravonlik belgilarini erta bosqichda aniqlash va hal qilish bolalarga yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan psixologik oqibatlarni yumshatishga yordam beradi.

Ko‘p tarmoqli hamkorlik: sog‘liqni saqlash sohasi mutaxassislari, o‘qituvchilar, ijtimoiy ishchilar va huquqni muhofaza qilish idoralari zo‘ravonlikka duchor bo‘lgan bolalarni har tomonlama qo‘llab-quvvatlash tizimini yaratish uchun hamkorlik qilishlari kerak.

Travmadan xabardor qilingan yordam: tibbiyot xodimlari va o‘qituvchilar zo‘ravonlikdan aziyat chekadigan bolalarning noyob ehtiyojlarini yaxshiroq tushunish va hal qilish uchun travmadan xabardor yordam bo‘yicha ta’lim olishlari kerak.

Bo‘ylama tadqiqotlar: zo‘ravonlikning bolalarga uzoq muddatli ta’sirini o‘rganish va chidamlilikni rag‘batlantiruvchi himoya omillarini aniqlash uchun qo‘shimcha tadqiqotlar o‘tkazish kerak.

Jamiyatni xabardor qilish va oldini olish: jamoatchilikni xabardor qilish kompaniyalari va ta’lim dasturlari sog‘lom munosabatlar va nizolarni hal qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan oilalarda zo‘ravonlikning oldini olishni ta’kidlashi kerak.

Xulosa qilib aytganda, zo‘ravonlikni boshdan kechirgan oilalar farzandlari turli xil psixologik sharoitlarni rivojlanish xavfi yuqori. Zo‘ravonlikning bolalar farovonligiga ta’sirini yumshatish va sog‘lom rivojlanishiga ko‘maklashish uchun o‘z vaqtida choralar, qo‘llab-quvvatlash tizimlari va profilaktika choralarini ta’minlash juda muhimdir. Asosiy sabablarni bartaraf etish va tegishli yordamni taklif qilish orqali jamiyat zo‘ravonlik davrini buzishga va bolalar uchun xavfsizroq muhit yaratishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:.

1. Akramova F.A. "Oilada sog‘lom psixologik muhitni yaratishning ijtimoiy-psixologik asoslari". O‘quv qo‘llanma. T., 2014.
2. Pulatova Sh.A, Murodov A.Sh Zo‘ravonlikdan jabrlanganlar huquqlarini himoya qilish va zo‘ravonlikning oldini olish: Uslubiy qo‘llanma. –T.,Baktria press, 2020. – 56 B.
3. O‘zbekiston Respublikasi Ma’muriy javobgarlik to‘g‘risidagi kodeksi // URL: http://www.lex.uz
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Ijtimoiy reabilitatsiya qilish va moslashtirish, shuningdek, oilaviy-maishiy zo‘rlik ishlatishning oldini olish tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 02.07.2018 yildagi PQ-3827-sonli Qarori// URL: http://www.lex.uz
5. 2019 yil 2 sentyabrda qabul qilingan O‘zbekiston Respublikas«Xotin-qizlarni tazyiq va zo‘ravonlikdan himoya qilish to‘g‘risida» Qonuni
6. Mirziyoev Sh.M. “Ijtimoiy barqarorlikni ta’minlash, muqaddas dinimizning sofligini asrash – davr talabi” mavzusidagi anjumanda so‘zlagan nutqi. T. 2017 yil, 15 iyun’

ЗНАЧЕНИЕ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ИНТЕЛЛЕКТА В СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ АДАПТАЦИИ ПОДРОСТКОВ С ДЕВИАНТНЫМ ПОВЕДЕНИЕМ

Нарзиева Шахноза Рустамовна
преподаватель Международного университета Азии

В то время, когда наша страна развивается день ото дня, молодое поколение между развитием поведения и ростом преступности в обществе существует прямая связь с девиантным поведением детей и подростков, стремящихся совершить противоправные действия, выходящие за рамки закона увеличивается по мере развития. Девиантное поведение в современном мире проблема развивается особенно остро. Такие люди в обществе развитие вызывает множество нарушений. Экономическое неравенство, масса глобализация, свободный доступ к информации, развитие демократии, социальная события часто сопровождаются появлением негативных реакций в окружении подростков.

Молодые люди часто восстают против несправедливости воплощает в себе его характеристики. Оно отклоняется от моральных норм дети и подростки вредят не только юным «революционерам», но и всему обществу встречаются крайне опасные формы.Постоянное увеличение проявлений девиантности в возрасте подростков носит социальный характер перед педагогом – новые способы работы с подростками, работа с технологиями и ставит задачу их применения.

В научной теории и практике есть два основных широко распространены технологии профилактики и реабилитации культурные нормы поведения обучение, привитие различных манер, законов и правил необходимо оказывать социальную поддержку детям, которые вынуждены жить в определенных условиях.

К девиантному поведению относятся алкоголизм, наркомания, членовредительство убийство, проституция, агрессия, мелкие правонарушения, преступление это результат различных биологических, психологических и социальных проблем.

В психологии выделены 3 основных признака девиации:

1. Девиантное поведение, агрессия, воровство, преступления, подростки ходят в школу могут потерять интерес, маленькие дети видят в матери свой идеал.

2. Аддиктивная форма поведения с психологической и физиологической зависимостью. К этой категории относятся чувствительные и слабые люди. Они легко поддаются воздействию плохих вещей они могут упасть или впасть в депрессию из-за одиночества.

3. Деструктивный вариант – агрессия по отношению к себе и другим

присутствие, насилие, самоубийство и возможность повреждения предметов

был характеризован.

Принцип нанесения татуировки (нанесение различных рисунков на кожу) в современном мире развитие, чрезмерная любовь психологов к украшениям. Этот принцип связан с новым типом девиантного поведения высокоразвитый. Это соответствует моральным нормам, установленным в обществе.

Такие принципы, которые не приходят, создают основу для расширения девиации. Заинтересованному ребенку, увидевшему эту татуировку, попытаться заставить ее появиться у себя. Ему будет интересно. Является основой возникновения девиации у одного человека. При этом социальный работник проводит основную разъяснительную работу. Правильно для ребенка дается психологическое понимание.

Одним из видов девиантного поведения является проституция. Без официального брака в этой сфере

Сексуальность изучается двумя способами:

1. Сожительство – это совместная жизнь без брака.

2. Проституция – это продажа своего тела за деньги.

На Западе последнее в основном осуждается, но на Востоке оба случая нормальны рассматривается как отклонение. Потому что на востоке очень велика культура, стыд и мораль ценится.

Помимо этого, у нашего народа есть местничество, трайбализм, негативные ситуации, такие как пренебрежение, также являются проявлениями ненормальности. Молодые люди с девиантным характером часто ходят в школу они не ходят, убегают из дома, становятся нянями, выпрашивают милостыню занимаются, пьют алкоголь, употребляют наркотики, воруют делает. Помимо этого, у нашего народа есть

местничество, трайбализм, негативные ситуации, такие как пренебрежение, также являются проявлениями ненормальности.

В результате они склонны нарушать закон и совершать преступления. Его жизнь социальный работник обладает глубокими знаниями, навыками и способностями, чтобы начать все сначала.Они должны иметь медицинская, психологическая и социальная реабилитация в максимально возможной степени должна быть оказана помощь.Хотя представители классического направления девиантное поведение носит социологический характер.

Эти теории представляют собой практические исследования, хотя они значительно продвинулись в объяснении в связи с тем, что их теории не укрепились к 19 веку легко опровергалось представителями биологического направления.

Итальянский психиатр Ч.Ломброзо в течение десяти лет обследовал 14 тысяч заключенных и проводит над ними исследование поведения Ломброзо.

приходит к выводу, что оно имеет причинность. Его идея такова: «Причины — это взаимосвязанные причины» состоит из представления, что «состоит из цепочки». Оно делит преступников на 4 группы:

1. Прирожденные преступники;
2. Психически больные преступники;
3. Осужденные преступники;
4. Случайные преступники;

Отклонение от нормы и сама норма часто носят экспериментальный характер определяется с помощью методов. Однако все показатели девиантного поведения теоретически его невозможно интерпретировать и измерить. В таких случаях выявляются все причины отклонений, принимаются меры по их предотвращению придет.

К КАТЕГОРИИ ДЕВИАНТНОГО ПОВЕДЕНИЯ:

1. Дети со склонностью к курению.
2. Дети с алкогольной зависимостью.
3. Дети склонны к воровству и лжи.
4. Дети недисциплинированны, не любят работу и склонны к лени.
5. Дети со склонностью к психотропным веществам.
6. Дети, больные наркоманией.
7. Дети склонны к моральной и бытовой развращенности.
8. Дети, склонные к взяточничеству.
9. Дети со склонностью к религиозномуэкстернализму.
10. Дети склонны к фанатизму.
11. Агрессивные, националистические тенденции.
12. Склонность к локализму.
13. Пристрастие к наркобизнесу.

Заключение. Таким образом, молодые люди с девиантным поведением являются «болезнью» общества «болезнь» заражает все общество быстрее других имеет свойство окончательного разрушения. Я думаю, что рациональная политика и реформы могут стать прочной стеной на пути эскалации этой проблемы. Отклонения распространение среди населения, увеличение числа таких лиц в обществе и меры, которые помогут им улучшить свое поведение и быстро адаптироваться к обществу в результате этих реформ в нашей

стране открылся широкий путь для активизации деятельности снижение отклонений является основной темой.

Использованная литература

1. Бойко, В.В. Энергия эмоций в общении. В.В. Бойко. – М.: Просвещение, 2006. – 75 с.

2. Большой психологический словарь : АСТ; АСТ-Москва; Прайм-Еврознак; Москва; СПб; 2009.- 867 с.

3. Гаврилова, Т.П. Эмпатия и ее особенности у детей младшего и среднего школьного возраста: автореф. дис.…канд. псих.наук / Т.П. Гаврилова.

4. Нарзиева Шахноза Рустамжонкизи. (2023). Психологические особенности проявления подростковой эмпатии. Американский журнал публичной дипломатии и международных исследований (2993–2157), 1(9), 132–134.

5. НарзиеваШахноза Рустамовна. (2023). РАЗВИТИЕ ЭМПАТИИ У СТУДЕНТОВ. Восточный журнал академических и междисциплинарных исследований, 1 (3), 127–131. https://inno-world.uz/index.php/ojamr/article/view/76

6. 1(9), 132–134.2.Нарзиева, с. (2023). Психологические взгляды на выбор профессии. Современнаянаука и исследования, 2(10), 333-336.

PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF THE PSYCHOLOGIST`S PROFESSIONAL ACTIVITY IN PRIMARY EDUCATION

Tursunova is the daughter of Mohinur Bahadir

1st stage graduate student of International University of Asia

В результате проводимых в последние годы в нашей республике реформ по совершенствованию системы образования и внедрению передовых подходов к его преподаванию, исходя из требований сегодняшнего дня, важным является повышение профессиональной компетентности практикующих школьных психологов путем приобретения математических знаний. Кроме того, развитие науки и техники, рост потребности людей в качественной и достоверной информации показывают, что существует необходимость углубления научных исследований.

Поэтому, исходя из основных представлений, изложенных выше, структуры математических компетенций практикующих психологов, срок профессиональной деятельности служит уникальным важным показателем в обеспечении эффективности образовательного процесса, развитии навыков отдельных людей, повышении трудовой активности и формирование психологов как специалистов.

Согласно анализу теоретических источников, четкого изучения «профессиональной деятельности» и «профессиональной деятельности» практикующих психологов очень мало. Это показывает, что данный термин актуален при изучении современных психологических проблем.

Понятие «компетентность» изначально использовалось представителями области когнитивной психологии. Данное понятие является определяющим фактором самосознания и самооценки человека, а это означает, что общие характеристики человека и особенности его профессиональной деятельности более связаны между собой.

В теориях социальной психологии под понятием «компетенция» понимаются качества, присущие определенной профессии, характеристики, которых должен достичь каждый человек. Компетентность понимается здесь как часть профессионального профессионализма. Практически во всех словарях проблемы «компетентности» и «компетентности» изучаются как отдельная категория. Определения компетентности очень схожи и пересекаются, хотя «Компетентность» не является единым определением, это понятие «сумма полномочий (прав и обязанностей) любой организации или специалиста обладать знаниями» трактуется как Таким образом, «компетентность» — термин, производный от слова «компетенция» и обозначающий способность человека правильно понимать знания, умения и навыки, а «компетентность» — это первичное направление с семантической точки зрения, их введение (человеческое возможности работы) сумма, система, относится к «сумме» определенных переживаний человека.

Дж.Рэйвен в своих научных исследованиях дает общее определение термина «профессиональная деятельность». По его определению, профессиональная деятельность – это специфическая способность, необходимая для эффективного выполнения определенного действия в определенной области, и она предполагает узкоспециализированные навыки. Специализированные навыки – это образ мышления, а также чувство ответственности за свои действия.

Кроме того, Дж.Рэйвен (младший) комментирует «высшую профессиональную деятельность». По его мнению, независимо от сферы, в которой проявляется «высшая профессиональная деятельность», человек обладает высоким уровнем инициативности, организованности, способности оценивать и анализировать социальные последствия своих действий для достижения понятных целей.

Все виды «высшей профессиональной деятельности» можно разделить на следующие группы.

1. Инициатива
2. Умение организовывать и управлять
3. Сотрудничество и общение

Дж. Равен подчеркивает, что существует несколько составляющих профессиональной деятельности. Ее компоненты относительно независимы друг от друга и имеют особенности взаимного обмена компетенциями. Термин «виды профессиональной деятельности» в определенном смысле означает не что иное, как «мотивированные способности», то есть когнитивный, аффективный и волевой компоненты мотивированного поведения соответствуют такому термину, как «инициатива».

Первые мысли о профессиональной деятельности психолога относятся к 90-м годам 20 века. На каждом этапе эволюции человека возникла необходимость у психологов четко определить задачи общества. Аристотель придавал большое значение роли учителя в развитии необходимых знаний для того, чтобы стать профессионалом в своей области.

По мнению Н. Б. Москвиной, «профессиональная деятельность» имеет фундаментальный характер, и он связывает ее с содержанием, усвоением новых открытий, связанных с человеческим познанием и практикой.

И.А. Зимняя выделяет 3 группы «Компетенций»:

- рассмотрение себя как личности и как субъекта жизнедеятельности;
- отношения человека с другими людьми;

- проявление компетенций, связанных с деятельностью человека во всех ее видах и формах. На наш взгляд, работы И.А. Зимной считаются очень важными в процессе организации профессиональной подготовки практикующих психологов.

А.К. Маркова, более глубоко изучая «Профессиональную деятельность», показывает следующее:

- профессиональные навыки;
- профессиональная психологическая роль, навыки, необходимые для профессии;
- индивидуальные качества, направленные на профессиональную эффективность.

В целом развитие профессиональной ценности и уникальности личности педагога, которые могут повлиять на личность ребенка, а также рассмотрение проблемы исследования компетентности этого педагога создает основу, определяет его личностные качества как гуманитария и творца.

Практическое изучение значения использования математических методов в развитии профессиональной компетентности практикующих психологов, исследование научно-теоретических источников, направленных на изучение ее как социально-психологической проблемы, а также более детальные наблюдения о факторах, обслуживающих профессиональную компетентность практикующих психологов. психологи. Эта возможность создает основу для более глубокого исследования личности практикующих психологов и их профессиональной компетентности.

Список использованной литературы:

1 Абрамова Г.С Практическая психология – Екатеренбург, 1998. – 365с.

2 Афанасев В.Г Проектирование педагогических технологий // Высшее образование а России. – 2001. № 4. – С. 147-150.

3 Бабанский Ю.К Избранные педагогические труды.–М.:Педагогика,2008.– 500с.

4.A.Z.Djamilovna Study of the formation of crime motivation in adolescents as a problem of psychological research, I.H.Bakhtiyorovna - ResearchJet Journal of Analysis and Inventions, 2022

SOCIO-PSYCHOLOGICAL CAUSES OF THE PHENOMENA OF DISADAPTATION IN THE BEHAVIOR OF ADOLESCENTS

Akhmadov Nazir Rakhmatovich
Lecturer at the Department of Psychology and Sociology
Bukhara State University

In society, it is increasingly possible to observe teenagers who do not have stable views, beliefs and moral values, with distorted psychological development. They, to a greater extent than adults, experience difficulties in activity, communication and self-determination in society, which, in turn, slows down their personal development. It is during this period that the number of undisciplined, conflict-ridden, uncontrollable schoolchildren and vocational school students increases. In pedagogical science they are usually called “difficult”, “difficult to educate”, “pedagogically neglected”, “neglected”, “discomfortable”, “deviant”, etc. In recent years, the term “disadaptation” has become popular. This term in modern science is gaining more and more weight and is used more often, successfully replacing all previous definitions.

Research of this phenomenon in theory and practice made it possible to give it the author's definition, which, as it seems, allows us to combine all children's difficulties with a single term.

Disadaptation is the result of internal or external (sometimes complex) deharmonization of a person's interaction with himself, surrounding people or society, manifested in the internal disk forte, behavioral disorders, relationships and activities.

As can be seen from the definition, disadaptation is a phenomenon so comprehensive that it can cover any type of relationship - from pathogenic to social. To be able to develop strategies aimed against disadaptation, knowledge of its mechanisms is necessary.

An attempt to determine the underlying causes of disadaptation, i.e. its psychological mechanisms forced us to turn to the structure of the personality, without which insight into the essence of this phenomenon would not have seemed possible. There are various theories related to this phenomenon. The most famous of them are the theories of S. Freud, C. Jung, S.L. Rubinstein, K. Platonov, V.M. Myasishcheva and others. Without going into detail on each of them, let us turn to the concept developed by V.N. Myasishchev, developed by K.K. Platonov, B.F. Lomov, B.G. Ananyev and others. Its essence is that the psychological structure of a person is considered as a set of various subjective relationships, which are necessarily objectified. But before becoming objectified, relationships exist as subjective formations that are united into separate complexes. Psychologists have long paid attention to complexes of this kind. This idea is about symptom complexes ("probabilistic connections between personality traits"). These "unities", or symptom complexes, include narrower relationships, manifested both in situational motives and in stable personality traits.

In order to consider in more detail the psychological preconditions of disadaptation, we, based on age characteristics, have conventionally identified the following symptom complexes in which it may appear in adolescence: a symptom complex of relationships to educational activities, to socially useful activities, to teachers, relationships in the family, with friends , to oneself ("I" is a concept) and to the world as a whole (moral values, ideals, goals). The role of symptom complexes for each individual is not equal. It depends on her age, individual characteristics, education, intellectual development, etc. In adolescents, symptom complexes associated with the search for their "I", self-identity, referentially significant activities, the desire to be with friends, etc. come to the fore. for another age, these may be different symptom complexes. But under any circumstances, there is a symptom complex that leaves an imprint on any of them - associated with the attitude towards the world as a whole, towards the meaning of one's existence, moral values osts, life plans. What the humanist psychologist V. Frankl quite succinctly called the meaning of life. Considering it as the central formation of a person, leaving an imprint on all others, he believed that life values were decisive for him. He includes the values of creativity, relationships and experiences. Undoubtedly, here we are talking about disadaptation, and quite deep and stable. But a person's meaning does not exist as some kind of internal reality. As it seems, here we are talking not only about the meaning of life, but also in general about the personal meaning of any activity in general. The concept of life meaning, as a central formation and personal meanings, are closely intertwined and each of the personal meanings can ultimately become a central meaning for an individual existence. In each of the symptom complexes, disturbances, changes, and defects can occur. A violation of the attitude towards learning may be associated with cognitive dissonance, negative learning motivation – with an inferiority complex, lack of

confidence in one's abilities; violation of the relationship with the teacher - with a psychological barrier, phobias, anxiety, aggression; changes in relationships with comrades - with indifference, alienation, desire for self-affirmation in any way, distortion of the sense of adulthood; deterioration of family relationships - with deprivation, frustration, depression; loss of one's "I" – with depersonalization, affect of inadequacy, egocentrism, etc. In the case if the symptom complex for the individual is central and associated with life goals and values, we are talking about deep, stable disadaptation, if the symptom complex is significant enough, one or several personal meanings and then we are talking about disadaptation in-depth, but narrow, if some then skills, habits, situational motives, we are talking about narrow and, as a rule, superficial disadaptation

In each of the indicated symptom complexes, quite large negative changes can occur that disrupt a significant layer of the formations included in it. Sometimes these are only initial defects in motives and personality states; in this case, there is narrow, superficial, temporary or situational disadaptation. If there are violations in several symptom complexes, moreover, at the level of stable personality traits, we are talking about widespread and deep disadaptation. Symptom complexes often determine each other, in a number of circumstances they are capable of entering into certain contradictions, the ways of resolving which can be very diverse; sometimes circumstances develop in such a way that symptom complexes merge, forming an indissoluble unity.

Let's give an example. The student likes to study, he finds pleasure in it: during lessons he carefully completes all assignments, asks questions, raises his hand, always prepares lessons, his symptom complex (educational I activity) clearly has a positive direction. At the same time, relationships with comrades can be very tense: they laugh at his efforts, consider him a "suck-up", ignore him, this gives rise to deharmonization of the symptom complex of relationships with mates. Signals of ill-being such as anxiety, discomfort, etc. appear. Between two symptom complexes – "attitude to learning" and "relationships with comrades" – different connections can be established, and their interaction takes place according to different scenarios:

1) a negative symptom complex will affect a positive one, and then the student will begin to study worse, so as not to irritate his friends. At the same time, relationships with comrades may change for the better, or they may not;

2) a positive symptom complex will affect the negative one, and schoolchildren will begin to take into account the student, respect him, take an example from him; each of the symptom complexes will remain isolated from each other.

To a large extent, the interaction of these symptom complexes depends on such symptom complexes as the attitude towards oneself, towards the world, etc. Indeed, if a person respects himself and has stable moral values, he will not change them to please others. If he is a conformist, unstable, then he will begin to adapt to the opinions of others to the detriment of his ideals, aspirations, interests, and moral values. In this case, disadaptation in relationships with friends will have a negative effect on the symptom complex "attitude to educational activities".

As we see, the reason for disadaptation in any area does not always lie on the surface; sometimes its origins lie in a completely different area. Symptom complexes mutually determine and often give rise to each other. Thus, a psychological barrier towards a teacher most often gives rise to a negative attitude towards his subject, inattention, lack of interest,

which results in success, lack of discipline, conflicts with parents, class teacher, “withdrawal.” The affect of inadequacy leads to high self-esteem, dissatisfaction with the attitude of others towards oneself, frustration, and alienation. Relationships are broken, conflicts begin, and as a result - failure, anger, sometimes elopement and vagrancy. Therefore, when faced with the phenomenon of disadaptation, which includes many parameters, it is important to identify not only what factor contributed to it, but also the “triggering” psychological mechanism. Only by changing or eliminating it can we talk about a gradual change and disappearance of disadaptation. It is useless to fight a student’s inattention in class if the main reason for the inattention is a psychological barrier. The fight against rudeness and flaunting one’s strength will not give any results, if a teenager asserts himself in front of his comrades only in this way, it is necessary to find another way to assert himself enia.

Let’s consider the following example. The student respects the teacher, but, oddly enough, behaves rudely and intolerantly with him. It turns out that he asserts himself in front of a small group of peers who have become his reference group. The source of such behavior should be sought not where the student is maladapted (relationships with the teacher), but in a completely different area - relationships with friends. There are symptom complexes that traditionally depend on each other and can practically merge. In particular, the attitude towards educational activities is closely intertwined with the attitude towards the teacher as a person, the attitude towards parents often merges with the attitude towards the world and oneself, attitude towards the team is interconnected with attitude towards socially useful activities, etc. It is no coincidence that when asking teenagers what subjects they disliked most, they most often named the disciplines of teachers who often teach well, who are knowledgeable, but not angry, rude and authoritarian people with whom they had broken relationships. There is a clear dependence, and sometimes even a fusion of two symptom complexes. But there are antipode symptom complexes. The better things are in one thing, the worse they are in another. In a number of cases, a student’s intolerance and deceit in relations with his parents stems from the fact that their (parents’) views and values fundamentally contradict what is valuable in his informal group e. A teenager, unlike adults, most often cannot branch out and adapt. As a result, conflicts arise in the family, but completely normal relationships develop in an informal group, and sometimes the opposite happens.

It is important not only the fact of identifying a teenager’s disadaptation, but also establishing the nature of the cause of its appearance: is it primary or secondary, hidden or open to others. Of great importance is the study of the history of the individual, the conditions of his upbringing, his environment, which allows for a deeper study of any defect in the development of the individual, his communication with the world with the aim of eliminating it or ects.

All symptom complexes represent a set of relationships that include motivational and personal formations. Violations in these formations are manifested in conflicts in the motivational sphere, affects, stress, distorted motivation, negative character traits, psychological barriers, violations with assessments, etc. They are, as it were, “strung on”, they are supported, strengthened or weakened by the cognitive, emotional and volitional processes of the individual. Thus, delayed mental development of a teenager, low intelligence, impairments in memory, attention, perception and other cognitive processes will certainly affect the student’s attitude towards learning unless a number of very important warning conditions are not met. The presence of emotional instability, incontinence, “explosiveness”

becomes a factor of disadaptation that strengthens or weakens any relationship. The weakness of volitional processes or their absence gives rise to instability of motives and properties, a violation of purposefulness, persistence, restraint, and this, in turn, is the foundation the point on which the stability of all relationships, including negative ones, is built.

In the event that motivational-personal relationships are deformed and complicated by various subjective factors (genetic and biological prerequisites, age-related characteristics, specificity of individual development), and, in addition, are based on the corresponding foundation of cognitive and emotional-volitional processes, they become personality traits, character traits. Where we are talking about negative manifestations, they form a stable, most often, deep disadaptation. If relationship violations are unstable, shallow, superficial and have not become negative personality traits, we can talk about situational or temporary disadaptation. Such violations exist as temporary motives, emotional states (situational anger, dissatisfaction, indignation, disappointment, confusion, etc.).

So, relationship violations exist in the form of motives, states and properties, included in certain symptom complexes, and arise at the psychological level under the influence of a variety of internal and external factors. They may not appear for quite a long time, existing latently, but they often turn into stable formations and begin to manifest themselves at the psychosocial and even social level. This happens thanks to certain “trigger” mechanisms, which include a change in social role or status, humiliation of dignity, insult to honor, betrayal, injustice, rejection, sudden changes in life circumstances, constant failures and other reasons. It is under their pressure that psychological “trigger” mechanisms begin to operate, often revealing pre-existing psychological disadaptation - affects of inadequacy, , stress, negativity, frustration. Disadaptation can exist for quite a long time unnoticed both by others and remain a mystery for the most disadapted person. But, as a rule, after the action. The described manifestations of maladaptive behavior indicate a violation of some symptom complex of relationships

A certain difficulty in diagnosing maladjustment often lies in the fact that the motives for actions do not always lie on the surface, which is sometimes caused by an unconscious desire a person needs to hide something from prying eyes, get away from psycho-traumatic factors, protect himself from them, therefore the study of personal protective mechanisms, as well as compensatory capabilities are very important. In addition, there are formations that can be called “generalized psychological defects,” i.e. defects that affect not just one symptom complex, but the personality as a whole. Along with situational motives, they most often become “trigger” psychological mechanisms of disadaptation, as discussed above. Their difference from situational motives is that they, as a rule, leave their “imprint” on the child’s entire behavior. Such “trigger” mechanisms give rise to entire complexes of negative characteristic changes. For example, the affect of inadequacy can lead to arrogance, hypocrisy, contempt for people, etc., if this is associated with inflated self-esteem; to uncertainty, timidity, depression, if self-esteem is low. Let us immediately note that we were unable to correlate these “trigger” psychological mechanisms with specific facts of violations of behavior, relationships or activities, since they are very ambiguous.

The same skipping of lessons can be caused by almost any of the listed “trigger” psychological mechanisms. The same can be said about conflicts with others, rudeness, refusal to obey, etc. Even greater ambiguity is manifested in the disadaptation of social.

Such facts of behavior as reluctance to come to school and communicate with friends, alcoholism and drug addiction, running away from home, etc. may be caused by such a "bouquet" of psychological "trigger" mechanisms that it is difficult to get by with a simple correlation in this case. And yet, despite the enormous significance of each of the symptom complexes for the individual, their defects, as a rule, are most profound if a person (specifically a teenager) has lost his the essence of his existence, the meaning of life, if his moral values are distorted and the "core" of personality is violated . This situation makes the teenager deeply and persistently maladjusted. In the event that the personal meaning of any of the areas of a teenager's activity is lost, we can talk about a defect in one or more symptom complexes or in-depth disadaptation. Finally, in the case when the violations are superficial, situational, we can talk about pre-disadaptation or low-level disadaptation.

List of used literature:

1. Воспитание трудного ребенка. Дети с девиантным поведением / под. ред. М.И. Рожкова. М.: Вла- дос, 2001. 210 с.
2. Гуров В.Н., Селюкова Л.Я. Социализация личности, социальный педагог, семья и школа. Ставро- поль: ИУУ, 1993. 120 с.
3. Ганнушкин П.Б. Клиника психопатий, их статика, динамика, систематика // Психология индивиду- альных различий. М.: МГУ, 1982.
4. Кащенко В.П. Педагогическая коррекция. М.: Просвещение, 1994. 200 с.

РЕЛИГИОЗНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ И ХАДИСЫ - КАК ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ ФОРМИРОВАНИЯ ЛИЧНОСТИ

Зарипова Зилола Эркин кизи
Магистран Азиатского международного университета

В наше время существует концепция, утверждающая, что каждая из религий мира является уникальной, придает смысл человеческому существованию и неотделима от истории мировых цивилизаций. Не рассматривая вопросы возникновения и распространения той или иной религии, невозможно понять сущность исторических событий. Современная наука рассматривает все религии как важный компонент единой культуры человечества. Поэтому сегодня ширится и становится более глубоким интерес граждан к имеющимся в распоряжении общества возможностям духовного возрождения.

Сегодня внимание самых широких кругов населения направленно не столько на собственно религиозные идеи (загробного мира, бессмертия души и т.п.), сколько на проблемы нравственности, гуманизма, высшего смысла существования, на отношение к культурному наследию.

Недостаточная изученность влияния религии на духовную жизнь общества стала одной из побудительных причин обостренного интереса широких кругов общественности к изучению данной темы.

Позитивные изменения в государственной политике в отношении религии, а также коренные перемены в образовательной сфере позволяют обсуждать широкий круг вопросов, связанных с религиозным просвещением общечеловеческих ценностей.

Поэтому на современном этапе немаловажным является научная разработка религиозно- педагогической культуры в учении ислама, что в свою очередь предполагает вычленение прогрессивных направлений этой проблемы и определение их значимости в распространённости и внедрении на современном этапе развития общества. Значительный интерес представляют раннеисламский и современный этапы социального развития, когда круг нравственных идей начинает определять основные направления теоретических поисков, обретая всё более отчетливое социально-религиозное звучания.

Религия играет значительную роль в жизни многих людей, и религиозное образование имеет важное значение для формирования личности. В этой статье мы рассмотрим, какие психолого-педагогические аспекты могут быть связаны с изучением хадисов - сборника слов и поступков пророка Мухаммада, являющегося важным источником для мусульман. Религиозное образование и хадисы являются важным аспектом формирования личности, предлагая психологические и педагогические подходы к воспитанию целостного человека. Религиозное образование в целом и хадисы в частности, помогают формировать нравственные и духовные ценности, развивают критическое мышление и эмоциональную устойчивость.

Психологический аспект

Самопознание и самоидентификация: Религиозное образование и хадисы предоставляют основу для самопознания и самоидентификации. Они помогают индивиду понять свое место в мире, смысл жизни и свою роль в обществе.

Эмоциональная устойчивость: Религиозные тексты и хадисы содержат учения о терпении, стойкости и прощении. Они помогают индивиду развивать эмоциональную устойчивость и справляться с жизненными трудностями.

Духовное развитие: Религиозное образование и хадисы развивают духовность индивидуума. Они помогают пробудить внутренний мир, осознать трансцендентность и искать смысл в жизни за пределами материального мира. Изучение хадисов может оказать положительное влияние на психологическое состояние человека. Мудрые уроки и нравственные принципы, содержащиеся в хадисах, могут способствовать развитию эмоционального интеллекта, эмпатии и толерантности. Понимание и принятие этих уроков могут помочь человеку находить внутреннюю гармонию и уверенность.

Педагогический аспект

Изучение хадисов также может иметь большое значение в педагогике. Обучение детей нравственным ценностям через изучение хадисов может способствовать формированию у них этических норм поведения, стимулировать развитие критического мышления и самоконтроля. Кроме того, изучение хадисов может помочь детям развить уважение к своим родителям, учителям и окружающим.

Моральное воспитание: Религиозное образование и хадисы служат основой для морального воспитания. Они устанавливают нравственные принципы и моральные ценности, которые помогают индивиду ориентироваться в сложных ситуациях и принимать правильные решения.

Критическое мышление: Религиозные тексты и хадисы побуждают индивиду критически мыслить, анализировать информацию и делать выводы. Они развивают способность различать добро и зло, истину и ложь.

Социальная адаптация: Религиозное образование и хадисы помогают индивиду адаптироваться к социальной среде. Они прививают уважение к другим, учат

сотрудничеству и взаимопомощи, а также способствуют формированию социальных навыков.

Религиозный аспект

С точки зрения религии, изучение хадисов является одним из способов приближения к Богу. Хадисы содержат мудрые наставления пророка Мухаммада, которые помогают людям укрепить свою веру, обрести духовную гармонию и направить свою жизнь по пути благочестия.

Хадисы как источник психолого-педагогических знаний:

Мудрость и наставления: Хадисы содержат множество мудрых высказываний и наставлений Пророка Мухаммеда (мир ему и благословение). Эти высказывания охватывают различные аспекты жизни, включая отношения с людьми, воспитание детей, этику поведения и духовное развитие.

Притчи и примеры: Хадисы часто включают в себя притчи и примеры, которые помогают индивиду лучше понять нравственные и духовные уроки. Эти истории и примеры делают религиозное обучение более доступным и привлекательным.

Психологические советы: Некоторые хадисы содержат психологические советы, которые помогают индивиду справляться с эмоциональными трудностями, преодолевать препятствия и развивать положительные качества характера.

Таким образом, религиозное образование через изучение хадисов имеет большое значение для формирования личности с психолого-педагогической точки зрения. Понимание мудрых уроков пророка Мухаммада может способствовать развитию этических ценностей, духовного роста и гармонии с самим собой и окружающим миром. Хадисы, в частности, служат источником мудрости, наставлений, притч, примеров и психологических советов, которые помогают индивиду ориентироваться в жизненных ситуациях и принимать правильные решения.

Ислам - это религия воспитания и образования, основной целью которой является «воспитать и вырастить полноценного человека», обладающего твёрдой верой, высокими нравственными качествами, аналитическим мышлением и всесторонне образованного, человека, обладающего полномочиями на улучшение мирового благоустройства и достойного считаться наместником Бога на земле.

List of used literature:

1. Абдуллаева, Г. Г. (2017). "Психолого-педагогические аспекты образования в мечетях". Исламский университет.

2. Хакимова, З. Н. (2015). "Хадисы как основа религиозного образования и формирование личности". Журнал педагогических и психологических исследований.

3. Салимов, А. М. (2019). "Роль хадисов в формировании духовно-нравственной личности". Международный журнал психологии и религии.

4 .Аминзода Мухаммадризо. Культура обучения и воспитания в исламе.Т.1. Кум, 1376 хиджр

РОЛЬ ФОЛЬКЛОРА И ФОЛЬКЛОРИЗДАНИЯ В РАЗВИТИИ МОЛОДЕЖИ

Ражабова Гузал Зарифовна
Исследователь Бухарского государственного университета

Узбекский фольклор-это искусство из уст в уста, состоящее из разных жанров, отражающее мировоззрение, художественный вкус, творческий потенциал, симпатию и антипатию, мечты и чаяния нашего народа. Следовательно, преподавание фольклора как специального предмета в высших учебных заведениях осуществлялось по требованию жизненной необходимости.

Фольклор-ранний образец искусства слова, считающийся древнейшим искусством слова, в котором выражены жизнеописания, мировоззрения и верования, борьба и поражения наших первобытных предков, живших в далеком прошлом, в те времена, когда они еще не знали письменности. Действительность, изображаемая в фольклоре, относится к прошлому по отношению к времени (времени), следы этого можно увидеть в характере того или иного жанра в нем, в особенностях языка. Не думайте конкретно о том, какой памятник народной поэзии, подчеркивая, что в ее основе сияет религиозно–бытовая или религиозно-обрядовая, бытовая или “международная политическая идея”, e.V.Anчков предполагал, что поэтические образы, выраженные в фольклоре, генетически основаны на тех древних верованиях, что они пьют воду.

V.M.Миллер же, рассматривая народное творчество как” составляющую народоведения", подчеркивает его этнографическую сущность, выраженную в народной живописи. Сущность фольклора как уникального искусства слова связана с этнографией из-за его представления о народной жизни, с психологией и историей религии из-за его представления о народной психике и верованиях, с педагогикой из-за его склонности к музыке, танцам и движениям и, наконец, с лингвистическими науками из-за его создания на живом разговорном языке проявляется в абсорбции. Именно этот фактор обеспечил его многозадачность.

Фольклорные произведения живут только в процессе живого исполнения. В некоторых его жанрах преобладает народность слова и мелодии, в то время как в других преобладают элементы исполнительского искусства. Этот случай придал фольклорным произведениям характер синкретизма. В исполнении фольклорных образцов воплотились элементы, присущие различным видам искусства. Его образцы талая исполняются на гармонии слова и мелодии. Потому что, хотя традиционно эпосы и термы поют под аккомпанемент барабана, песня поется под аккомпанемент дутора, чилдирмы. В большинстве фольклорных произведений слово занимает ведущее место. Таким характером обладают жанры сказок, легенд, басен, повествований, анекдотов, пословиц и загадок. В народных сказках, народной драме важное значение приобретают движение и мимика. Однако в исполнении многих произведений мелодия хоть и приобретает некоторую ценность в выражении идейно-художественного содержания, но все же остается основным средством раскрытия содержания слова. Это полностью подтверждает сущность фольклора как искусства слова.

Народ-создатель фольклора. Фольклор отражает идеологию и психологию племени, клана, народа, народа или нации. Играет решающую роль в его возникновении. В голове творение было без излишеств. Творец творил непроизвольно, не понимая сути.

Потому что охотник невольно рисовал картину животного на вершине или сам не осознавал, что создается художественный образ, рассказывая своим соплеменникам, как он охотился на него. В этом контексте на почве практических соображений рождалось “произведение искусства”: картина указывала путь охотнику, танец служил способом незаметно приблизиться к птицам и животным на основе воспроизведения их движений, песня была ритмическим регулятором – регулятором трудового процесса. В первобытном обществе фольклор складывался, становясь самостоятельным средством борьбы с жизнью. Изображения на скалах, топорах и других орудиях труда стали формировать природные чувства наших древних предков, пробуждать в них, в отличие от животных, талант к художественному творчеству, способствовать освобождению духовной силы в них от плена грубых практических потребностей. Конечно, изобретение древнейшего орудия труда – топора-еще не могло быть выражением искусства, но первобытный человек простил чувство удовлетворения, увидев в нем свое “творение”.

Особо следует остановиться на формировании эмоционального отношения к художественной деятельности как важнейшего фактора развития творчества и художественных способностей детей. Эмоционально-положительному отношению ребёнка к деятельности способствует удовлетворение потребностей ребенка, важнейшими из которых являются потребность в деятельности, общении, приобретении новых знаний, самоутверждении. Познавая произведения фольклора (пословицы, поговорки, сказки, песни и т.д.) в процессе коллективного обучения, дети усваивают мудрость народа, его духовное богатство, доброту, жизнелюбие, веру в справедливость, необходимость добросовестного труда, уважения к человеку, бережного отношения к природе. Если при этом у ребенка хорошо получается исполнение изучаемых примеров, то он чувствует себя уверенно среди своих сверстников.

Обучение фольклору в школах – явление не всегда возможное, поскольку большинство педагогов нашей школы зависит от базисного плана и не может использовать фольклор на уроках музыки. Больше таких возможностей у педагогов дополнительного образования.

Однако за последние годы значительно продвинулся процесс обучения детей на фольклорной основе не только в организациях дополнительного образования, но и в общеобразовательной школе. Создаются экспериментальные программы, выпускаются учебные пособия. Много музыкально-педагогических приемов внесли в методику работы с детским фольклорным коллективом Н.Н. Гилярова, Е.А. Краснопевцева, В.Н. Медведева, П.А. Сорокин, Л.В. Шамина и другие талантливые музыканты-фольклористы. Их работы значительно обогащают практику обучения детей народному хоровому пению, дают ценные рекомендации и советы. Помимо текстовых и нотных пособий в наш век сплошной компьютеризации большую помощь в работе преподавателям могут оказывать различные разработки тем на электронных носителях.

Фольклор способствует также эмоциональному общению. Непосредственные касания, поглаживания, массаж благоприятно влияют на физическое здоровье детей. А поэтический текст настраивает слух ребенка для восприятия акустических волн, способствует развитию ритмического, тембрового, звуковысотного слуха.

Детский фольклор дает нам возможность уже на ранних этапах жизни ребенка приобщать его к народной поэзии. Благодаря этому, еще задолго до ознакомления со сказками, былинами и другим крупными жанрами русского фольклора на материале

детского фольклора у малышей формируется внутренняя готовность к восприятию наших истоков - русской народной культуры.

Сказки с терапевтическим эффектом следует разделить на несколько групп, среди которых выделяются: 1) Плохое поведение героев в связи с неумением общаться со взрослыми и ровесниками. 2) Недостойное агрессивное поведение детей в связи с чувством неполноценности. Ребенок требует больше внимания к себе, чего недополучает, из-за чего чувствует себя недооцененным, в результате чего пытается доказать свою значимость. 3) Боязнь и неуместные тревоги без каких-либо на то причин, в результате неумения оценить поведение сказочных героев и своих возможностей. Познание самого «Я», а также толерантное отношение к самому себе помогут устранить многие личностные недостатки ребенка. 4) Сказки помогут решать специфические возрастные проблемы. Ребенок потихоньку учится решать свои проблемы самостоятельно и без помощи взрослых. Многие проблемы возникают, когда рядом нет мамы, и ребенок остается один на один с нерешенными задачами. Самостоятельность героев сказок станут образцом в решении таких проблем.

Список использованной литературы:

1. Аникин В.П. Детский фольклор. Русское народное поэтическое творчество. – Л.: Музыка, 1983. – 255 с.
2. Калошина И.П. Психология творческой деятельности: Учеб. пособие для вузов/ И.П. Калошина. – М.: Юнити-Дана, 2003. – 431 с.
3. Бестужев Л.І. История твой родитель. Разговор с молодым поколением. – М.:Просвещение, 1988.
4. Вострикова Е. А. Основные компоненты информационной культуры / / психология обучения. 2012. - №. 2. С. 120-128.
5. Anкин В.Р. Русские народные пословицы, поговорки, загадки и детский фольклор. М., Учпедгиз, 1957.
6. Бойцовая оспа. Детский фольклор. Трудовые песни. Собиратели и подготовители к изданию: о.Сафаров, К.Очилов. Т.: FASN, 1984.
7. Джахангиров Г`. Узбекский детский фольклор. Т.: "Учитель", 1978.

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ ЭМПАТИЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ

Муродова Мавжуда Ражабовна
Исследователь Бухарского государственного университета

В процессе развития способностей у учащихся возникают особые особые отношения с миром событий и явлений, созданных ранее ушедшими поколениями людей. Согласно требованиям современного общества, существующей системе образования необходим высококультурный, ответственный, находчивый, умеющий не только говорить, но и слушать и понимать своего собеседника. Одним из приоритетных направлений воспитания является нравственное воспитание детей.

Анализ литературы. Слово эмпатия происходит от греческого “empatheia” - “страсть”, “чувство”. Эмпатия-это способность человека сознательно беспокоиться о другом человеке, под которой понимается способность эмоционально воспринимать, сопереживать, понимать свое состояние и внутреннее состояние, распознавать свои

чувства и принимать их переживания, участвовать и сопереживать. Эмпатия принципиально отличается от эмпатии-антипатии или сострадания тем, что в ее основе лежит представление о том, в какой ситуации находится человек, попытка понять его чувства без осуждения и критики, без срочных советов и действий. Человека с высоким уровнем эмпатии называют эмпатом. С психологической точки зрения способность сопереживать является нормой. Есть способы определить уровень эмпатии у людей и даже отдельные аспекты этой способности. Степень проявления эмпатии сильно отличается друг от друга: от легких эмоциональных отношений до полного погружения партнера по общению в мир своих чувств.

Сочувствие-это процесс понимания отношения к чужому опыту, основанный на сочувствии и ориентированный на внутреннюю феноменологическую точку зрения другого. Эмпатические способности - это социально-психологическая черта личности, формирующаяся в процессе взаимодействия между людьми, влияющая на успех общения. Утверждается, что эмпатия возникает из - за эмоционального отклика на внешние, часто едва заметные проявления эмоционального состояния другого человека-действия, речь, мимические реакции, жесты и т. д. В научной фантастике способность к сочувствию часто считается экстрасенсорной и доступна только некоторым людям. Такая эмпатия наиболее похожа на эмоциональную телепатию и может включать в себя способность воспринимать эмоциональные состояния "напрямую", даже до общения с человеком, способность транслировать эмоциональные состояния и многое другое.

На самом деле существование таких форм эмпатии научно не подтверждено. В условиях недостатка "тепла" в человеческих отношениях и резких негативных изменений социально-экономической структуры люди сталкиваются с проблемой одиночества и апатии. В связи с этим проблема эмпатии как способности к сопереживанию и сопереживанию становится актуальной в контексте социально-психологической проблемы современности. Развитие нравственной сферы личности в детстве можно представить как процесс усвоения основных моральных понятий, на основе которых вырабатываются моральные нормы, образцы и правила. Изучение природы эмпатии позволяет подойти к проблеме взаимоотношений личности и эмоциональной сферы, что способствует углубленному изучению формирования личности и роли эмпатии в поведении.

Современный термин "эмпатия" был введен в психологию в 1909 году американским психологом Э.Введено титченером, означает сочувствие. Согласно титченеру, эмпатия-это всеобъемлющий механизм когнитивных процессов, который позволяет вам чувствовать себя внутреннее подражание, основанное на проникновении себя в состояние и чувства другого человека. Идеи симпатии, развитые в философской традиции Е.Клиффорд и теориями эмпатии липпса. В научной психологической литературе вопросам эмпатии и эмпатических способностей уделяется достаточно внимания. Многие теоретики и практические психологи считают, что эмпатические способности-это социально-психологическая характеристика личности. Итак, В.В.Бойко, Ю.В. Гиппенрайтер, В.С. Мухина, Н.Н. Обозов, А.В. Орлов, П.В. Симонов и другие считали сочувствие психологической характеристикой.

Психолог Карл Роджерс определил эмпатию следующим образом: эмпатия - это процессы, которые включают в себя доступ к личному миру другого человека, к изменяющимся переживаниям - страху, гневу, эмоциям, смущению, чувствительности.

Быть чутким-это сложно, это значит быть ответственным, активным, сильным и в то же время чувствительным и чувствительным."Пребывание в состоянии эмпатии означает правильное восприятие внутреннего мира другого человека, сохраняя при этом эмоциональные и смысловые нюансы. Как будто вы становитесь другим человеком, но без потери чувства" как будто". Таким образом, вы чувствуете чью-то радость или боль так же, как он, и воспринимаете их причины так же, как вы их воспринимаете.

Компоненты сочувствия включают:

1) познавательный компонент в виде понимания состояний другого без изменения собственного состояния;

2) эмоциональная (аффективная) составляющая в форме сочувствия и сопереживания;

3) поведенческая (действенная) составляющая в виде активной поддержки и оказания помощи другому.

Специфика эмпатии как определенного способа понимания собеседника, как особого способа реагирования на его чувства, переживания и эмоции предполагает сосредоточение процесса на восприятии себя "изнутри", на проникновении во внутренний мир другого человека. Самооценка-это психологическая характеристика человека, заключающаяся в оценке человеком себя, своих поступков, способностей и возможностей, своего особого места среди других людей, являясь мощнейшим регулятором поведения человека, влияющим на многие его характеристики и состояния. По Божовичу, самооценка человека формируется в результате взаимодействия с окружающей средой, а также оценочного общения с другими людьми. "Поведение, опыт, развитие, структура личности согласуются с самооценкой".

Американский социальный психолог Д.Бейтсон проанализировал все сценарии реализации эмпатии и определил восемь ее определений, то есть восемь взаимосвязанных, но совершенно разных явлений, связанных с эмпатией:

1) определяет внутреннее состояние человека, включая мысли и

зная свои чувства;

2) проявление реакции нервной системы, аналогичной существующей у другого человека или принятие его позиции;

3) чувство идентичности с человеком;

4) интуитивное понимание личности или проецирование на нее;

5) фантазия о том, что человек думает или чувствует;

6) показать себя на месте другого;

7) сочувствие в наблюдении за страданиями другого человека;

8) сочувствие к тем, кто страдает.

Вывод. Развитие эмпатии у воспитанников - это не только процесс развития чувств, но и процесс формирования нравственных мотивов в пользу другого человека. Эмпатические способности личности отражают процессы социального восприятия, самооценки личности, а также рефлекторную составляющую в контексте эмоционального содержания межличностных отношений.

Список использованной литературы:

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Тошкент: Ўзбекистон, 2023.- 36 б.
2. Каримов И.А. Ўзбекистонда демократик ўзгаришларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамияти асосларини шакллантиришнинг асосий йўналишлари// Биз танлаган йўл демократик тараққиёт ва маърифий дунё билан ҳамкорлик йўли. – Тошкент: Ўзбекистон, 2003. Т.11.- Б.3-51.
3. Алдер Х. НЛП: современные психотехнологии. – Спб.: Питер, 2000.- 224 с.
4. Алишер Навоий. Маҳбуб – ул – қулуб. – Тошкент, 1983.- 138 б.
5. Вятютнев М. Н. Понятие языковой компетенции в лингвистике и методике преподавания иностранных языков // ИЯШ. № 6. 1975. С. 55 − 64.
6. Кобзева Н.А. Коммуникативная компетенция как базисная категория современной теории и практики обучения иностранному языку // Журнал Молодой учѐный.2011 г. Том II. № 3. С.119.
7. Heidari F. and Alavi S.M. «Knowledge of Grammar, Oral Communication Strategies, and oral Fluency»: A study of Iranian EFL learners // Iranian journal of Applied language learners, University of Iran and Baluchesta, Iran 2015, pp.83–104.

PSIXOLOGLARDA ALTRUIZM NING O‘ZIGA XOS PSIXOLOGIK JIHATLARI

Nusratova Mexriniso Baxshilloyevna
Buxoro davlat universiteti
Psixologiya va sotsiologiya kafedrasi o‘qituvchisi

The intellectual development of youth in all countries around the world, including our nation, is given special attention to the issue of nurturing them in the spirit of humanism.

Based on the upbringing in the Eastern tradition, individuals are instilled with a sense of connection to their national heritage, both material and spiritual, a feeling of contributing to the world civilization of their own people, and an appreciation for the values and merits of other nations. Conversely, expressions of national pride, esteem for the customs and traditions of one’s own people, and the perpetuation of their material and spiritual heritage, along with demonstrating love and devotion to one’s own nation in practical activities, are evident in individuals in various psychological concepts that explain altruistic tendencies. Scholars have provided diverse interpretations of the concept of altruism.

Research on the formation of altruistic motives in individuals suggests that when altruism is fully reflected in a person’s character, it becomes integrated into their value system and becomes an inherent part of their life’s content. Altruism can manifest itself as a socio-psychological phenomenon in individuals’ daily interactions and activities. Researchers such as Mark Snayder, Allen Omoto, and Djil Kleri, through psychological research, have identified its four general motivating factors:

Ethical factors, i.e., actions based on universal, human, national values, and social norms. The issue of the emergence and expression of altruism in ontogenesis can be analyzed through Lawrence Kohlberg‘s theory of moral development. In the child, the formation of ethical concepts begins with understanding the difference between "good" and "bad". It is known from child psychology that the moral experiences of upbringing and encouragement in upbringing

influence the child's ethical perceptions. A child who helps others can understand their feelings, put themselves in others' shoes. For example, a child who gives their favorite toy to their friend to play with can empathize with the fact that their friend enjoys playing with that toy. Encouraging a child's social activity and kindness enhances their predisposition to altruism. Especially, the internal motivation of altruism is closely related to encouraging disposition. For example, if a parent uses sentences like "thank you for helping me prepare breakfast," or "I know you can trust, because you always come to help in time," it contributes to the formation of altruism in the child and, consequently, increases their self-esteem and self-respect. Exactly through such encouragement disposition, in the child, a sense of "social necessity, a sense of usefulness to society" is formed, the socially recognized aspects of the "self-esteem" are developed, and the child gains confidence. In the upbringing of a child, through encouraging disposition, intentional experience is formed, and now, their altruistic disposition goes beyond their values, becomes worldly. The Uzbek people have always paid attention to this in education.

Cognitive factors refer to the inclinations towards understanding the world, acquiring knowledge, and enhancing personal skills and experiences through helping others. Raoul Xezmann's "Cognitive Scenario Model" can be utilized to elucidate the role of cognitive factors in shaping altruistic dispositions. According to Raoul Xezmann's "Cognitive Scenario Model," a child begins to assist others when they have a concept of altruistic disposition. According to J. Piaget, the reason children do not provide assistance to others is their lack of knowledge about how to help. The process of mimicking is of paramount importance in shaping the altruistic character traits of children in early education. When natural experiments are conducted with children, those who have witnessed their peers helping others or assisting their mothers in setting the table are more likely to demonstrate altruistic behavior. In this cognitive scenario, parents and peers fulfill the primary role of modeling. For instance, a child whose mother shows concern for others will develop a heightened sense of empathy. If a mother is reluctant to help others, her child is more likely to feel reluctance to cooperate and provide assistance to others. It is known that a heightened sense of empathy serves as the internal motivation for altruistic disposition.

According to A. Bandura's theory of "social learning," it is suggested that teaching children daily tasks can enhance their personal skills and experiences. Parents can shape socially recognized altruistic dispositions in their children by teaching them to help with daily household chores. The habit of helping close relatives in family life is formed in such a way, and in families where children have reached the age of reason, there is a stable motivation for altruism.

In our culture, various customs and traditions influence the formation of the cognitive foundations of altruism. For instance, one of our national holidays, Navruz, when festive gatherings are organized, community dinners are held during holiday nights, and public celebrations are arranged on the eve of the holiday, all contribute to the formation of concepts about ways to assist others. A child who sees their parents valuing their neighbors, showing concern and kindness towards them, and extending help, develops a model of altruistic disposition based on the imagination of "doing as seen in dreams".

Social factors are associated with the inclination of individuals to integrate into society and to feel the urge to support groups. The role of social influences in personal and societal life is significant. Precisely, social influences, including social norms, sanctions, a sense of social responsibility, and the mutual influence of social roles, result in individuals engaging in altruistic behaviors.

For individuals to achieve group support, altruistic disposition based on social responsibility and social competence is essential. Research by M. Snyder and others indicates that individuals, even without any benefits, help themselves in a state of influence of a sense of social responsibility. Through this, individuals increase their self-esteem and positive evaluations of their "self." Consequently, positive changes occur in their self-perceptions.

Fostering a sense of social responsibility in the upcoming younger generation is of paramount importance. In order to shape social responsibility in children, attention must be paid to the following aspects:

Encouraging the child's positive involvement in the group

Engaging the child in community activities to enhance their social involvement

Cultivating interpersonal communication skills, i.e., communicative competence, to shape social perceptions

Enhancing self-esteem

Cultivating a sense of social necessity in the child.

Enhancing social responsibility in individuals is paramount, with social competence playing a significant role. The sense of social competence in the individual, i.e., the ability to provide assistance in challenging situations, demonstrates altruism. For instance, if a 5th-grade student is assigned a task to gather information on "world literary masterpieces," they may assist a struggling classmate who is knowledgeable about the topic. Prior awareness of ways to assist someone indicates social competence.

In the upbringing of a growing child, the responsibility for shaping social responsibility and competence lies primarily with parents, caregivers, educators, and the surrounding social environment.

Psychological factors encompass a collection of elements related to the psychological defense of the personal "self," self-affirmation, self-monitoring, the emergence of self-confidence, and the recognition of personal worth. In Z. Freud's conception, the manifestation of altruism has been interpreted as compensating for initial egotism, arising from a neurotic need to alleviate feelings of guilt. X. Heckhausen has also emphasized this idea, suggesting that feelings of guilt enhance individuals' predisposition towards altruism.

From the annals of human history, it is evident that feelings of guilt are among the most poignant human emotions, prompting the development of various psychological defense mechanisms, even resorting to various forms of psychological defense mechanisms, including the most violent ones.

Altruism is seen as the most reliable way to escape from feelings of guilt. In this regard, research conducted by David McClelland and James Austin is noteworthy. According to their findings, after recognizing their own faults, individuals tend to feel inclined to help those around them or even to alleviate their own guilt by assisting others.

According to K. Izard's perspective, the feeling of guilt serves as a primary factor in the cultivation of social responsibility, leading to the emergence of altruistic behavior as individuals seek to reduce feelings of guilt. Analysis from psychological sources suggests that altruistic behavior is a psychological defense mechanism of the intellectual type, associated with the individual's moral needs.

In general, various external factors, such as situations and social environments, which manifest or hinder altruism, have a significant impact; each plays its role in shaping individuals' propensity towards altruistic behaviors. However, the internal factors of altruism, often referred

to as personal qualities (individual traits, dispositional characteristics), ensure the sustainability of altruistic disposition.

List of used literature:

1. Botirov B.M. “O‘zbek milliy xarakteri shakllanishiga qadriyatlar ta’sirining psixologik xususiyatlari” dis.avtoreferati. T.: TDPU 2011, B 6-8.
2. Ильин Е.П. Психология помощи: Альтруизм, эгоизм, эмпатия. - СПб.: Питер 2013. С.254 - 261.
3. Майерс Д. Социальная психология - СПб.: Питер. 2002, - 639 с.

SOCIO-PSYCHOLOGICAL DETERMINANTS OF INTERACTION IN ENTREPRENEURIAL ACTIVITY

Abdulloyev Komiljon Fayzulloyevich
Bukhara State University researcher

Like any organization that contains many components, the group has a certain structure that can be both formal and informal. The official structure is determined and documented by appointment, elections. The informal structure of a group is determined by direct (emotional) relationships. Thus, the official leader is the leader who is appointed or officially elected by the higher authorities. An informal leader is a member of a group with the greatest respect and reputation in the community.

A.V. Petrovsky believes that formal and informal relationships in groups have different proportions. This is a Depending on the dominance of the relationship.V. Petrovsky identified the following hierarchy of communication groups:

a) there are scattered group - interpersonal relationships, but not mediated by the content of group activities.

b) Association - interpersonal relationships are mediated by the content of group activities that are personally relevant to each person.

c) corporation - interpersonal relations are mediated by the personally significant but asocial content of the group’s activities.

d) collective - interpersonal relations are mediated by the personal significance and socially valuable content of the group’s activities.

Direct relationship relationships are the only possible relationships in diffuse groups, in other groups they fall into the background with relationships of an indirect nature.

Group compatibility is important in interpersonal relationships. Socio-psychological compatibility in a group is understood as the fact that a given composition of a group provides its functions, group members can interact. This is one of the most important internal factors affecting the psychological climate in the group.

N.N. According to obozov, coherence in a group is the effect of combining people who give the maximum result of activity with the minimum psychological "costs" of interacting individuals. Compliance can be considered in connection with two main types of group activity: business (instrumental) and emotional (interpersonal). In fact, in the case of instrumental consistency, we are talking about harmony, which is associated with the success of the activity.

Group coherence is never absolute. This always applies to a specific area of activity or interaction. There are high and low levels of compatibility. Higher levels of compliance can affect lower levels and thus improve the overall climate of the group. For example, the similarity of value orientations can stop conflicts at the level of inconsistency between personal tastes, motor reactions, etc.

Three approaches can be used to assess compliance:

1.structural (the combination of different properties and qualities is estimated depending on the type of similarity or the type of addition)

2. functional (a measure of the consistency of the functions performed in a group or team is evaluated);

3. adaptive (the ability to learn consistency in operations and actions is evaluated).

The complexity and uncertainty of the entrepreneurial phenomenon determines the variety of ideas about entrepreneurship. We Had A.V.We are close to the definition of Busigin, which in its manual defines entrepreneurship as a “special type of economic activity” (understood as a purposeful activity aimed at making a profit), “based on independent initiative, responsibility and responsibility. the idea of innovative entrepreneurship". The modern concept of entrepreneurship as an innovation in the field of production was formed by the middle of the 20th century, the formation of which was caused by the long-standing view of the essence of entrepreneurship. Several stages can be distinguished in the general direction of the development of the theory of entrepreneurial function. Early models of entrepreneurship were based on identifying a single criterion of entrepreneurship, which were criteria for risk and innovation. Monofunctional models have been replaced by multifunctional models, the development of which is being carried out at the current stage.

R.From the Cantillon comes the tradition that the main feature of entrepreneurship is risk. J. Stuart Mill believes that entrepreneurship has 4 functions: leadership, management, control, risk. Three of them correspond to the functions of the manager, that is, J. St. Louis Milling, risk is the main criterion that distinguishes a manager and an entrepreneur. F.Knight particularly emphasized risk function, which characterized the entrepreneur as a person who operates in conditions of deep uncertainty. Risk accompanies an entrepreneur from the moment he chooses an entrepreneurial path: a person makes a choice between a hired job with a stable income and an entrepreneurship that does not guarantee income.

Many researchers still believe that risk is necessary to identify an entrepreneur. The most important functional role of the entrepreneur in economic development is played by J.Schumpeter discovered. In 1912, J. Schumpeter published the book" The Theory of economic development", in which the entrepreneur was prescribed the role of the initiator and engine of the economic development of society, the function of" creative destruction", according to Schumpeter. The definition of a new entrepreneurial function led to the transition to the next stage of developing an understanding of the essence of entrepreneurship. Entrepreneur, J.Schumpeter believes that the existing economic imbalance, which not only shakes and disorganizes the economic system, but at the same time resolves its numerous contradictions through its activities. related to the contradictions between static and dynamics, between traditional and unconventional economic behavior. J.Schumpeter believed that entrepreneurs solve their main task by combining factors of production.

Innovations produced by an entrepreneur can be of 5 Types: the production of new products, the introduction of new technologies, the development of a new market, the opening of

new sources of raw materials, the corresponding reorganization of the industrial structure until the creation of a new industry. This understanding of the entrepreneurial function has not yet lost its relevance and is fundamental to modern definitions of entrepreneurship. This understanding of entrepreneurial function has not yet lost its relevance and is fundamental to modern definitions of entrepreneurship (a.V. See Busigin definition). entrepreneurs solve their main problem by combining factors of production. Innovations produced by an entrepreneur can be of Types: the production of new products, the introduction of new technologies, the development of a new market, the opening of new sources of raw materials, the corresponding reorganization of the industrial structure until the creation of a new industry. This understanding of entrepreneurial function has not yet lost its relevance and is fundamental to modern definitions of entrepreneurship (a.V. See Busigin definition). to carry out the appropriate reorganization of the network structure until the creation of a new industry. This understanding of entrepreneurial function has not yet lost its relevance and is fundamental to modern definitions of entrepreneurship (a.V. See Busigin definition). This understanding of entrepreneurial function has not yet lost its relevance and is fundamental to modern definitions of entrepreneurship (a.V. See Busigin definition).

List of used literature

1. Hutmacher Walo. Key competencies for Europe// Report of the Symposium Berne, Switzerland 27 − 30 March, 1996.
2. Hymes, D.H. Sociolinguistics. Penguin Education. – 1972. – 278 p.
3. Klippel F. Keep Talking. Communicative fluency activities for language teaching. – UK. Cambridge University Press. 2010.− 201 p.
4. Rogers J. Adults Learning. –Philadelphia. Open University Press. 2001. – 220 p.
5. Savington S. J. Communicative competence: Theory and Classroom Practice. Massachusetts, etc. Addison − Wesley Publishing Company, 2018. −300 p.

ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЕ ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ У СОТРУДНИКОВ ОРГАНОВ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ

Ахмедов Фарҳад Фуқатович
Исследователь Бухарского государственного университета

В силу специфики правоохранительной деятельности, сотрудникам милиции приходится часто взаимодействовать с различными категориями граждан, находить общий язык с лицами, не склонными к контактам с представителями правоохранительных органов. Выполняя служебные и оперативные задачи, сотрудникам милиции, часто приходится сталкиваться с необходимостью решать проблемные вопросы, находить выход в экстремальной ситуации, противостоять не просто преступникам, а хорошо вооруженным и организованным преступным группам.

Противостоять криминальным элементам, успешно решать поставленные задачи, поддерживать и усиливать положительный имидж сотрудника милиции у населения, по нашему мнению, могут и современные специалисты органов внутренних дел; не все, но те у кого сформировано высокое чувство ответственности, любовь к работе и Родине, кто не

формально, а с душой и систематически стремиться повысить свою профессиональную культуру.

Именно в этой связи, к сотрудникам милиции, обществом и государством выдвигаются высокие требования, как к личности, так и к качеству и результативности их профессионального труда. В этой связи сотрудник милиции должен уметь:

- адекватно ориентироваться в ситуациях профессионального общения;
- грамотно осуществлять рефлексивное управление;
- качественно устанавливать психологический контакт с гражданами, представляющими профессиональный интерес;
- эффективно оказывать правомерное психологическое воздействие;
- четко управлять ходом развития общения с гражданами;
- грамотно и уверенно выступать на публике, вести дискуссии;
- умело владеть психотехникой саморегуляции и эмоциональной разгрузки .

Общение как объект анализа и научного исследования выступает наиболее часто не только в прошлом, но и в настоящем. Исследователями предложены самые различные концепции и подходы, описывающие сущность, содержание, структуру, этапность, средства, стратегии и многое др. Однако и сейчас общение как явление, процесс и результат во многом остается «терра-инкогнито» и вызывает неизменный интерес.

В современной психологии существуют разные подходы к проблеме сущности процесса общения. Так, например Ч. Осгурд рассматривает общение как интериндивидуальный процесс, сводящийся к обмену информацией, к передаче чего-то кому-то (например, знаний, социального опыта и т.д.). Согласно взглядов М. Аргайла, Т. Шибутани общение сводится к коммуникации, обмену информацией и интеракции, то есть взаимодействию. Многие отечественные исследователи Г.М. Андреева, Б.Д. Парыгин и др. рассматривают «общение» как трехсторонний процесс (коммуникативный, интерактивный и перцептивный). Наиболее общепринятым в нашей стране, выступает определение общения данное А.А. Леонтьевым - общение есть процесс установления и поддержания целенаправленного, прямого или опосредованного теми или иными средствами контакта между людьми, так или иначе связанными друг с другом в психологическом отношении.

Рассматривая общение, выделяют ряд аспектов: содержание, цель, средства, и структура общения. Рассмотрим их подробнее.

Содержание общения - информация, которая в межиндивидуальных контактах передается от одного субъекта к другому. Это могут быть сведения о внутреннем (эмоциональном и т.д.) состоянии субъекта, об обстановке во внешней среде окружающей или социальной среде.

Цель общения - отвечает на вопрос «Ради чего существо вступает в акт общения?». Здесь имеет место тот же принцип, что уже упоминался в пункте о содержании общения. У животных цели общения не выходят обычно за рамки актуальных для них биологических потребностей. У человека же эти цели могут быть весьма и весьма разнообразными я являть собой средства удовлетворения социальных, культурных, творческих, познавательных, эстетических и многих других потребностей.

Средства общения - способы кодирования, передачи, переработки и расшифровки информации, которая передается в процессе общения от одного существа к другому (средства бывают вербальные и невербальные). Кодирование информации - это способ ее

передачи. Информация между людьми может передаваться с помощью органов чувств, речи и других знаковых систем, письменности, технических средств записи и хранения информации.

Структура общения. К структуре общения можно подойти по-разному, в данном случае будет охарактеризована структура путем выделения в общении трех взаимосвязанных сторон: коммуникативной, интерактивной и перцептивной.

Коммуникативная сторона общения (или коммуникация в узком смысле слова) состоит в обмене информацией между общающимися индивидами. Интерактивная сторона заключается в выработке единой стратегии взаимодействия между участниками общения (обмен действиями). Перцептивная сторона общения означает процесс восприятия и познания друг друга партнерами по общению и установления на этой основе взаимопонимания. Прочтение за физическими чертами человека его психологических свойств или качеств .

Рассмотрим эти три стороны общения поподробнее.

Коммуникативная сторона общения.

Во время акта общения имеет место не просто движение информации, а взаимная передача закодированных сведений между двумя индивидами - субъектами общения. Следовательно, имеет место обмен информацией. Но люди при этом не просто обмениваются значениями, они стремятся при этом выработать общий смысл. А это возможно лишь в том случае, если информация не только принята, но и осмыслена.

Коммуникативное взаимодействие возможно только в том случае, когда человек, направляющий информацию (коммуникатор) и человек, принимающий ее (реципиент) обладают сходной системой кодификации и декодификации информации. Т.е. «все должны говорить на одном языке».

В условиях человеческой коммуникации могут возникать коммуникативные барьеры. Они носят социальный или психологический характер. Наиболее характерными являются: замещающе-искажающий барьер, фонетическое непонимание, стилистический барьер, логический барьер, социально-культурные различия и др.

Сама по себе исходящая от сотрудника милиции (коммуникатора) информация может быть побудительной (приказ, требование, совет, просьба высказывание рассчитано на то, чтобы стимулировать какое-либо действие) и констатирующей (сообщение - фиксация промежуточного или финального состояния дел, какой-либо человеческой активности).

Для передачи любая информация должна быть соответствующим образом закодирована, т.е. она возможна лишь посредством использования знаковых систем. Самое простое деление коммуникации - на вербальную и невербальную, использующие разные знаковые системы. Вербальная использует в качестве таковой человеческую речь. Речь является самым универсальным средством коммуникации, поскольку при передаче информации посредством речи менее всего теряется смысл сообщения. Можно обозначить психологические компоненты вербальной коммуникации как «говорение» и «слушание». «Говорящий» сначала имеет определенный замысел относительно сообщения, потом он воплощает его в систему знаков. Для «слушающего» смысл принимаемого сообщения раскрывается одновременно с декодированием.

Как известно общение осуществляется по поводу того или иного предмета, характер общения определяется открытостью или закрытостью предметной позиции.

Здесь принято выделять два типа взаимодействий - кооперация и конкуренция, которые в достаточно полной мере проявляются в деятельности почти всех сотрудников ОВД.

Кооперативное взаимодействие означает координацию сил участников. Кооперация является необходимым элементом совместной деятельности, порождается самой ее природой. При этом такое общение характеризуется определенной открытостью позиции, которая рассматривается как способность выразить свою точку зрения на предмет и готовность учесть позиции других.

Конкуренция (от лат. concurrere) соперничество на каком-либо поприще, между отдельными лицами, заинтересованными в достижении одной и той же цели каждый для себя лично. Для данного вида взаимодействия характерна закрытость позиции которая рассматривается как неспособность или нежелание раскрывать свои позиции, свою точку зрения на предмет общения.

Одной из наиболее ярких форм конкуренции является конфликт.

В отечественной психологии конфликт рассматривается как столкновение противоположно направленных, несовместимых друг с другом тенденций в сознании отдельно взятого индивида, в межличностных взаимодействиях или межличностных отношениях индивидов или групп людей, связанное с отрицательными эмоциональными переживаниями. Сущность конфликтного взаимодействия это межличностное или межгрупповое противоборство, основанное на осознанном каждой из сторон противоречии.

Список использованной литературы:

1. Исоқов А.А. Академик лицей ўқувчиларининг инглиз тилида грамматик кўникмаларини такомиллаштириш технологиялари: Пед. фан. ном. дисс. – Т., 2008. – 160 б.
2. Ишмуҳаммедов Р., Абдуқодиров А., Пардаев А. Таълимда инновацион технологиялар (Таълим муассасалари педагог−ўқитувчилари учун амалий тавсиялар). − Т., Истеьдод. 2008. − 180 б.
3. Мухторов А. Шахс тарбиясида миллий ғоя, эҳтиёж ва манфаатлар уйғунлиги. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2003.- 136 б.
4. Биркенбил В. Язык интонации, мимики, жестов. – СПб.: Питер, 1997.- 48 с.
5. Бурхониддин Марғиноний «Ҳидоя». – Тошкент: Адолат, 2001. I-жилд.- 848 б.
6. Приказ ГТК РФ «Об утверждении положения о психологической службе таможенных органов Российской Федерации». 07.07.97 N 402.

ИНФОРМАТИКА РАЗВИТИЕ ОРГАНИЗАЦИОННО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ У ПЕДАГОГОВ

Мухслисов Содикжон Саиджонович
Исследователь Бухарского государственного университета

Особое внимание уделяется изучению факторов и возможностей, способствующих применению информационно-коммуникационных технологий в мировом масштабе, их успешной интеграции в образовательные системы. Различные международные организации, в том числе организация Всемирного саммита Организации Объединенных

Наций по информационному обществу, постановка целей на этом саммите в контексте решения проблем, связанных с информационными и коммуникационными технологиями, достижения общего видения, стремления и приверженности построению информационного общества налаживание эффективного использования информационно-коммуникационных технологий, подготовка учителей информатики из числа специалистов отрасли, отражается и значимость их становления организационно-педагогической и профессионально зрелой личностью.

В последние годы поэтапно проводятся реформы по внедрению информационно-коммуникационных технологий во все сферы государственного управления и оказания государственных услуг, направленные на продвижение информационных услуг, развитие и внедрение системы “электронного правительства”, создание эффективных механизмов взаимодействия с населением и своевременного решения насущных проблем населения на местах, внедрение высокотехнологичных технологий экономики, основанных на использовании ИКТ. создание благоприятных условий для формирования и активного развития своих сетей, постановка таких целей, как дальнейшее углубление интеграции науки, образования и производства в данной отрасли за счет предоставления производителям и заказчикам продукции информационных технологий дополнительных льгот и преференций, выражает важность исследования содержания профессиональной подготовки будущего учителя информатики.

Развитие организационно-педагогической компетентности будущих учителей информатики требует уточнения содержания профессиональной подготовки учителя информатики, а также анализа нормативно-правовых основ данной сферы в нашей республике.

Главной правовой основой развития и государственной поддержки науки в нашей стране является статья 42 главы IX конституции Республики Узбекистан “экономические и социальные права”, которая гласит: “Каждому гарантируется свобода научно-технического творчества, право на доступ к достижениям культуры. Государство заботится о культурном, научном и техническом развитии общества".

На основании анализа педагогическо-психологической литературы можно трактовать содержание профессиональной деятельности и профессиональной подготовки будущего учителя информатики следующим образом: если профессиональная деятельность учителя информатики, выражая в себе квалификацию и уровень образования специалиста, предполагает психологический аспект экономической, социологической профессиональной деятельности и моральный аспект, то профессиональная подготовка человека, возникающая на основе овладения необходимыми профессиональными знаниями, умениями и навыками, носит социальный характер. является специфическим проявлением компетентности, представляет собой уровень знаний, умений и навыков, необходимых для дальнейшего совершенствования духовно-нравственных и профессиональных качеств специалиста на протяжении всей его деятельности, формирования профессиональной компетентности.

Список использованной литературы:

1. Алдер Х. НЛП: современные психотехнологии. – Спб.: Питер, 2000.- 224 с.
2. Аллан Пиз. Язык телодвижений: как читать мысли других людей по их жестам. – М.: Ай – Кью, 1995.- 257 с.

3. Петровский А.В., Бушлинский А.В., Инченко В. П. и др. Общая психология. – М.: Просвещение, 1986.- 464 с.

4. Практикум по социальной психологии. Под ред. Л.Д. Столяренко. – Изд. 9-е. – Ростов н/Д; Феникс, 2007. -703 с.

5. Сатторов Э.Н., Алимов Х.М. Бошқарув мулоқоти. – Тошкент: Akademiya, 2004.- 70 б.

СОЦИАЛЬНО - ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ДЕТЕРМИНАНТЫ ФОРМИРОВАНИЯ ПРАВОСОЗНАНИЯ И ЗНАНИЙ

Ортиқов Сирожиддин Саьдуллаевич

Ресрублика находится под Центром Духовности и Просвещения.
научный сотрудник Института социальных и духовных исследований

В новом Узбекистане проводится большая практическая работа по повышению правосознания и правовой культуры населения, особенно молодых людей, которые сейчас вступают на порог взрослой жизни, для достижения ими правовой грамотности, высокого уровня правосознания и умения применять свои юридические знания в повседневной жизни. В частности, среди важнейших целей государства значатся привитие в их сознание понятий права и долга, честности и чистоты, а также норм этикета, обучение их важным аспектам Конституции с детства, повышение правовой культуры и правовой грамотности, широкое внедрение экономической деятельности, совершенствование системы социальной защиты. Особое внимание в последние годы уделяется повышению прав и свобод, социальной активности подростков, участию в социально-экономической, политической и культурной сферах общества, улучшению их образования, образа жизни.

Как известно, одной из главных наших задач на сегодняшний день является повышение правосознания и правовой грамотности молодых людей, являющихся наследниками нашего будущего, формирование у них с детства правовых взглядов, первых представлений о детском долге, ответственности, правах и обязанностях перед государством. Потому что народ и нация, обладающие правовыми знаниями и культурой, достигают самосознания, формируется чувство уверенности в своих силах и возможностях. В связи с тем, что защита прав человека, повышение правосознания и правовой грамотности населения и обеспечение его приоритета в нашей стране приобретают все большее значение, важно также взглянуть на историю изучения данной проблемы, изучить обстоятельства ее исследования в отраслевых науках, в том числе в философской, педагогической и психологической литературе.

В свою очередь, следует отметить, что Абу Абдулла Аль-Хорезми развил идею Аристотеля и Фараби о связи мышления и языка, логики и грамматики. Отдельно он затрагивает вопрос рассуждения (суждения). Абу Абдулла Аль-Хорезми уделяет большое внимание разделению суждения по модальности на три типа: необходимое, возможное и истинное, и в своем учении в полной мере отражает основную суть идеи Аристотеля. В то же время Хорезмий, уделяя особое внимание вопросам умозаключений, рассматривал силлогизм как важнейшее проявление умозаключений и главное средство приобретения теоретических знаний. Он интерпретировал в отдельных главах вопросы доказательства и связанные с ним вопросы, основы диалектики, а также вопросы, связанные с софистикой,

риторикой и поэтикой, которые в то время считались типами силлогизма. В целом Хорезмий обогатил и развил древние греко-греческие передовые логические традиции, используя оригинальные, замечательные идеи на материале ближневосточной и среднеазиатской философии.

Сегодняшние социально-экономические, социокультурные и правовые условия предъявляют перед обществом важные требования к образованию, которое направлено на воспитание личности учащегося в гармонии с изменениями, происходящими в правовой системе общества, на развитие знаний учащихся, обеспечение их юридической грамотности, формирование личности, соответствующей установленным законом нормам права. Обеспечение правовой грамотности учащихся на каждом этапе обучения заключается в обучении сознательному управлению усвоением знаний и деятельностью в рамках предмета. При реализации этих задач важное место в системе социально-гуманитарных наук будет занимать формирование знаний и представлений о юридической науке. В основе усвоения правовых понятий лежит идея о том, что человек должен обладать основами правового управления обществом и собственными интересами, обеспечивать предмет, состоящий в обучении не отклоняться от норм права, права.

Исходя из вышеперечисленных соображений, структура юридических понятий будет иметь состав понятий по другому принципу. По этой причине понятия делятся на такие понятия, как фундаментальные и практические, абстрактные и конкретные, закрепленные законодательством и не закрепленные.

Было отмечено, что за рубежом также проводился ряд исследований по формированию понятий. Предмет исследования и направления этих исследований связаны с психологическими, педагогическими, философскими и правовыми науками, а также осуществляются междисциплинарно. Например, были проведены исследования, посвященные значению перевода при интерпретации в юридической сфере, идее, понятию и способам его реализации в арбитражных дискуссиях, правовой лингвистике, диспропорциям между понятиями при переводе юридических текстов, проблемам, связанным с правовыми концепциями в арбитражной сфере, нормативному позитивизму, детскому поведению, нормам права и морали. Можно сказать, что в данных исследованиях больше внимания уделяется особенностям их проявления в процессе правовой деятельности, чем формированию понятий.

Несколько юристов высказали свое мнение о структуре, функциях, содержании правовой грамотности. В области права проведен ряд научно-практических работ по вопросу правовой грамотности, направленных главным образом на передачу правовых знаний людям, повышение их правосознания. Важное место в такой практической работе занимают непосредственно специально разработанные программы юридической грамотности. Эти программы преследуют три основные цели:

1. Образовательный.
2. Квалификация.
3. Критический

Относительно положительных аспектов повышения правовой грамотности у людей л.Хантер цитирует:

1) Правильно осознает свои обязанности и права.

2) умеет различать, является ли конфликт юридическим конфликтом, или умеет находить юридическое решение конфликта;

3) развивает умение выполнять необходимое поведение во избежание проблемных ситуаций или вести себя достойно, если это невозможно;

4) знает, откуда, как получить информацию по закону и праву;

5) умеет получать квалифицированную юридическую помощь;

6) позволяет обладать такими навыками и характеристиками, как способность понимать функционирование правовых институтов.

Юристы и педагоги-правоведы отмечают, что вышеперечисленные результаты будут реализованы только при правильной постановке задач программ повышения юридических знаний личности. Обычно программы юридической грамотности направлены на выполнение следующих задач:

- повышение грамотности и развитие своего потенциала;
- воспитание юристов и педагогов-юристов;
- просвещение общества и расширение правовых возможностей;
- практическое знакомство студентов-юристов со своими областями;
- повышение осведомленности общества и формирование правовых знаний из самых низов.

В педагогических исследованиях отмечается, что масштабы формирования научных понятий у личности больше соответствуют доле естественных наук, тогда как формирование понятий по социально-гуманитарным наукам осуществляется сравнительно реже. С другой стороны, проблема формирования правовых понятий у личности может служить основанием говорить о том, что она мало изучена с педагогической точки зрения. В психологических исследованиях формирование понятий у личности трактуется как этап исторического прогресса, а также акцентируется внимание на других аспектах учебной деятельности проблемы, а именно на формировании познавательных способностей, учебной мотивации, профессиональных и исследовательских качеств. Но возникает необходимость изучения психологических аспектов формирования правовых понятий как предмета исследования.

Список использованной литературы

1. Басова Е.А. Формирование у подростков функциональной грамотности в сфере коммуникации(на материале гумманитарных предметов: Автореферат диссерт.кандидат педагог. Наук Экспресс.-Санкт-Петербург.2012.-23 с.

2. Цекатунова Л.Б.Формирование правового сознания специалистовсферы экономической безопасности в процессеихпрофессиональной подготовки: Автореферат диссерт... кандидат педагог. Наук.-Самара.2015.-24 с

3. Галиева Х.С. Формирование правовой культуры курсантов морского вуза в процессе профессиональной подготовки как средство становлениямежнационального полилога: Автор. дис... к. пед. Н. -Санкт-Петербург. 2011. -23 с

4. Герцог Т. Ю. Правовая функциональная грамотность и правовая культура: вопросы определения, соотношения, структуры // Правовая политика и правовая жизнь. Саратов : Саратов. гос. юр. академия, 2011.№ 2. С. 68–73.

REFLEKSIV QOBILIYATLARNI RIVOJLATIRISHNING NAZARIY KONSEPTUAL ASOSLARI

Umarova Dilora Turobovna
Buxoro davlat universiteti tadqiqotchisi

Zamonaviy falsafada refleksiyani shakllantirish va rivojlantirish haqidagi g‘oyalar bir qator tadqiqotchilar (V.V.Bajanov, A.P.Ogursov, I.N.Semenov va K.I.Stepanov, V.S.Shvirev, E.G.Yudin va boshqalar) tomonidan ko‘rib chiqilgan. Umumiy ma’noda, refleksiya ifodani anglatadi, shuningdek, bilish harakatini tadqiq qilishni bildiradi. “Refleksiyalash” atamasi ongning o‘z-o‘ziga munosabati, o‘z ruhiy holatini mulohaza qilmoq demakdir.

Refleksiv amaliyot va ular yordamida olingan bilimlarining xususiyatlarini tahlil qilgan V.A.Lektorskiy talabalarda refleksiyani shakllantirishning bir qator jihatlarini yagona fikrga olib kelib, har tomonlama asoslab bergan. Unga ko‘ra, refleksiya o‘rganilayotgan obyektni ijodiy o‘zgartirishga olib keladi. “Refleksiya natijasida uning obyekti-bilimlar tizimi nafaqat yangi munosabatlarga, balki tugallangan va qayta tiklangan, refleksiya jarayonigacha bo‘lgan munosabatlarga asoslanadi. Bilish va obyektning o‘zgarishi o‘rtasidagi noodatiy munosabatlar, idrok va ong mustaqil holda mavjudligi, lekin idrok va ong bilim bilan birga aks ettirilishida ifodalanadi”.

Tadqiqotchilar (G.M.Andreeva va boshqalar)ning ta’kidlashicha, refleksiyani chuqurroq tushunish uchun uni diadada emas, balki hamkorlikdagi faoliyatda birlashgan, murakkab uyushgan talabalarning real ijtimoiy guruhlarida ko‘rib chiqish lozim.

Psixologiyada refleksiya keng ma’noda, talabalarning ruhiyati va ularning o‘zini o‘zi anglashini tushuntirish tamoyili sifatida ham ko‘riladi. Psixoanaliz nazariyasida refleksiya “o‘zlik” kabi tushunchalar bilan bog‘liq, u “Men”ning kechinmalari”, “Men” obrazi integratsiyasi” sifatida “Men-munosabat” yaxlit tizimini shakllantirishda ishlatiladi.

Demak, refleksiya keng ma’noda:

1) fikrlash, o‘zini o‘zi kuzatish, o‘zlikni anglash;

2) insonning o‘z harakatlarini va qonunlarni tushunishga qaratilgan inson faoliyatining nazariy shaklidir.

Ba’zi tadqiqotchilar (I.S.Kon, A.K.Markov va boshqalar) talabalarda refleksiya har doim ijobiy, konstruktiv omil bo‘lmasligiga e’tibor qaratadilar. Zero, o‘ziga ortiqcha diqqatni jalb etish, o‘ziga boshqalar nigohi bilan qarash ziddiyat, cheksiz shubha va o‘z faoliyatni o‘zgartirish bilan kechadi. Sh.Dyuval va R.Viklund nazariyalariga ko‘ra, refleksiya o‘ziga diqqatni qaratish va o‘z o‘ziga baho berishdan boshlanadi, boshqa model bilan qarama-qarshi qo‘yiladi, bunda refleksiya predmeti talabaning mavjud sharoitlarda o‘z faoliyatini baholashi bilan yuz beradi, o‘zini o‘zi anglash tadqiqoti ongning o‘zgarishi bilan rivojlanib boradi.

Zamonaviy ta’lim tizimini tahlil qila turib, A.S.Obuxov quyidagilarni alohida ta’kidlab ko‘rsatadi: “Rivojlanish va takomillashish maqsadi bilan bog‘liq tarzda refleksiya o‘zining tayanch maqsadlarini anglash usuli sifatida talabalarni rivojlantirishga xizmat qiladi”.

Refleksiya nafaqat o‘zini o‘zi anglash balki o‘zini bilish hamdir. U boshqani tushunish va tahlil qilish kabi jarayonlarni o‘z ichiga oladi. Refleksiya yordamida ongning qadriyatlar, qarashlar, nuqtai nazarlar, boshqa odamlar, guruhlar, jamiyat va, nihoyat, umuman odamlar bilan munosabatlar, o‘zaro bog‘liqlik ta’minlanadi. Biror narsani aks ettirish, demakki, biror narsani “boshdan kechirish”, uni “ichki dunyongiz orqali o‘tkazish”, uni baholash degan ma’noni anglatadi.

Refleksiya – insonning o‘z holati, xatti-harakatlari va o‘tmishdagi voqealarni hamda o‘zini o‘zi tahlil qilishga qaratilgan kishining har qanday fikrlash jarayonidir.

Psixologik asarlarda refleksiya tushunchasiga quyidagicha ta’riflar berilgan: "Refleksiya" (lotincha reflexio – «ortga nazar») dastlab falsafada shakllangan bo’lib, u insonning o’z ongida sodir bo’layotganlarni mushohada qilish jarayonidir”. Boshqacha qilib aytganda, “bu insonning ruhiy olami mohiyatini ochishga qaratilgan o’zini o’zi bilish faoliyatidir”.

Xorijiy psixologiyada aks ettirish bo‘yicha bir qator tadqiqotlar amalga oshirilgan. Fanlarning tabiiy-ilmiy metodologiyasiga yo‘naltirilgan mustaqil fan sifatida psixologiyaning shakllanish jarayoni (analitik strukturalizm, funksionalizm, Vyurtsburg maktabi va boshqa yo‘nalishlar) (qarang va boshqalar) XIX - XX asrlar boshlarida psixologik muammolardan aks ettirishning uslubiy usullarini (o‘z - o‘zini kuzatishning turli usullari ko‘rinishida) va hatto uning kontsepsiyasini, ilgari falsafa bag‘rida rivojlanish davrida psixologiyada boshlangan.

Chet el psixologiyasining bunday rivojlanishining inertsiyasini - va hatto bir muncha vaqt - faqat A. Buzeman yengib o‘tdi, u, ehtimol, psixologlarning birinchisi, aks ettirish va ongning o‘zi bo‘yicha tadqiqotlarni alohida sohaga ajratishni va uni aks ettirish psixologiyasi deb atashni taklif qilgan (qarang: po. Uning ishining asosiy natijasi, L.S.Vigotskiyning baholashicha, "o‘smirning aks etishi va unga asoslangan o‘z-o‘zini anglashi rivojlanishda namoyon bo‘lishini" eksperimental isbotlashdan iborat. A. Buzeman aks ettirishni "har qanday tajribani tashqi dunyodan o‘ziga o‘tkazish" deb izohlaydi.

Refleksivlik tushunchasi falsafiy, pedagogik, psixologik jihatdan tahlil qilingan, shuningdek, refleksiya, refleksivlik jarayonlari xususida qator ilmiy izlanishlarning tahlillari bayon qilingan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati

1. Sh.V.Azizova Yuqori sinf o’quvchilarida o’quv faoliyatini boshqarishning psixologik xususiyatlari psixologiya f.n. ilmiy darajasini olish uchun dissertatsiyasi Toshkent – 1988 yil 145-bet

2. Ганзен, В.А. Системние описания в психологии / В.А. Ганзен. – Л.:Изд-во Ленингр. ун-та, 1984. – 176 с.

3. Антилогова, Л.Н. Саморегуляция психических состояний личности: монография / Л.Н. Антилогова, Е.А. Черкевич. – Омск : Изд-во ОмГПУ, 2010. – 219 с.

4. Гаппиров Б.Т Талабаларда ахлоқий ўз-ўзини англашнинг ўқув жараёнидаги динамик тараққиёти психология фанлари номзоди, илмий даражасини олиш учун диссертация 1999 й. 133 б.

VOYAGA YETMAGANLARDA JINOIY XULQ OG‘ISHINING PSIXOPROFILAKTIK XUSUSIYATLARI

Raxmatov Faxriddin Umarovich
Respublika Ma’naviyat va ma’rifat markazi huzuridagi Ijtimoiy-ma’naviy tadqiqotlar instituti erkin tadqiqotchisi

Yoshlar tarbiyasi uchun mas’ul bo‘lgan ota-onalar, o‘qituvchi-tarbiyachilar va jamoatchilik oldida barkamol yoshlarni tarbiyalashdek ustuvor vazifalar turgan bir paytda ba’zi yoshlar tarbiyasida yuzaga kelayotgan muammolar, kamchiliklar, xususan xulq-atvorida namoyon bo‘layotgan jinoyat motivlari va unga mos xatti-harakatlarning uchrab qolayotganligi tarbiya uchun mas’ullarni tashvishga solmoqda.

Psixologiya fanlari sohasida erishilgan jahon tajribasining ko‘rsatishicha motivlarning yuzaga kelishi va motivatsion yo‘nalganlik ko‘p jihatdan oila tarbiyasi bilan bog‘liqdir. Oilada qaror topgan o‘zaro munosabatlar, uning ta’sirida yuzaga kelgan tarbiya muhiti va farzandlar tarbiyasiga bo‘lgan e’tibor buning asosini tashkil qiladi.

Shu nuqtai nazardan mazkur maqolada voyaga yetmaganlarda jinoyat motivlari shakllanishiga ta’sir etadigan muhim omillarni (tabiiy-biologik, ijtimoiy-iqtisodiy, ma’naviy-psixologik va tarbiyaviy-pedagogik) o‘rganish bilan ularning mohiyati va xususiyatlarini tarbiyaviy-psixologik me’yorlar asosida baholashga harakat qildik.

Jinoyat motivlari shakllangan voyaga yetmaganlarda ijtimoiy - psixologik moslashuvni baholash va deviant xulq-atvorni tarbiyalash uchun zaruriy shart-sharoitlarni aniqlash maqsadida ham tadqiqotlar olib bordik. Tadqiqotlarimizda kuzatilganidek, deviant (og‘ish, qochish, buzilish) xulq-atvor me’yoriy harakatlarga nisbatan o‘zgargan va og‘ishga xos barqaror harakatlar shakllanganligi bilan ifodalanadi. Bunday voyaga yetmaganlar har xil normalardan qochishi, ularda o‘ziga yoki jamiyatga haqiqiy zarar yetkazish istagining paydo bo‘lishi va boshqa odamlar bilan munosabatlarining o‘ziga xosligi (mos kelmasligi) bilan farqlanib turadi. Ular jamiyatga yoki o‘z munosabatlarida kechayotgan jarayonning buzilishiga nisbatan o‘zini-o‘zi anglash va o‘zini idrok qilishda ham noadekvat harakatlarga ega bo‘ladilar.

Biz olib borayotgan tadqiqotlar tahlillariga tayanib, xulq-atvorida salbiy o‘zgarishlar bo‘lgan voyaga yetmaganlarni ijtimoiy-psixologik moslashuvchanligini ta’minlashga doir muammolarni yechish maqsadida C.Rodjers va R.Daymondlar tomonidan ishlab chiqilgan va T.Snegirev tomonidan moslashtirilgan “ijtimoiy-psixologik moslashuv diagnostikasi” usuli (SPA yoki o‘zbekcha IPM o‘lchovi)dan foydalandik. Metodikadagi moslashuvchanlik yo‘nalishlari izchillikni anglatadigan ijtimoiy atrof-muhit va shaxsiy tendensiyalarni ifodalaydigan hamda o‘z-o‘zini va atrof-muhitni real baholashga imkoniyat yaratuvchi shaxsiy xususiyatlar, shaxsiy faoliyat, moslashuvchanlik, ijtimoiy qobiliyatlarni o‘z ichiga oladi. (Metodika ilova qilindi).

Tarbiyaviy jarayonlarda voyaga yetmaganlar va yoshlarning o‘ziga yo‘nalganligiga nisbatan muloqotga yo‘nalganligi va mehnatga yo‘nalganligi nisbatan yuqori darajada ifodalanishi zarur edi. Bu holat voyaga yetmaganlar va yoshlar bilan olib boriladigan o‘quv-tarbiya jarayonlarida ularga nisbatan ancha e’tiborli bo‘lishni, o‘qituvchi, voyaga yetmaganlarning ota-onasi va jamoatchilik faollari muntazam hamkorlikda ishlashini taqozo etadi.

Olib borayotgan tadqiqotlarimiz yanada ishonchli va asosli bo‘lishi uchun T.M.Axenbax so‘rovnomasidan ham foydalandik. Ushbu so‘rovnoma T.V.Kornilova, Ye.L.Grigorenko,

S.D.Smirnovlar tomonidan tarjima qilinib, moslashtirilgan. L.S.Vigotskiy nomidagi N.M.S "DAR"(Moskva) va Yelsk Universitetining bolalar muammosini o'rganish markazida (Nyu-Xeven, AQSh) tarjima qilinib tadbiq etilgan.

So'rovnoma bolalar xulqini o'zgarishi va unga ta'sir etuvchi omillarni aniqlab beradi. Undan ekspert sifatidagi mutaxassislar ota-onalar, pedagoglar yoki o'spirin bolalar bilan ishlashda keng foydalanish mumkin. Metodning asosiy maqsadi bolalar xulqidagi o'zgarishlarni kuzatishdan iborat (metodika ilovada keltirilgan).

Tadqiqot natijalariga ko'ra, xulq-atvorida jinoyat motivlari shakllanayotgan va jinoiy xatti-harakatlarga moyil voyaga yetmaganlarda (tajriba guruhidagilar) tengdosh voyaga yetmaganlarga nisbatan (nazorat guruhidagilar) quyidagi xususiyatlar: yopiqlik (Witholnave), somatik muammolar (somatization), xavotir (Anziety depression), ijtimoiylashuvning buzilganligi (socilition), fikrlash yo'nalishining o'zgarganligi (Thoghproblem), diqqat-e'tiborga xos muammolar (attersionproblem), dediktiv xulq (ya'ni odamlarga va jamiyatga zarar keltiruvchi xulq), agressiya (agression) Voyaga yetmaganlar xulq-atvoriga xos belgilangan me'yorlarga nisbatan yaqqolroq namoyon bo'lganligi kuzatildi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni. - Toshkent: Adolat, 2017. - 112 b.

2. Jabborov A.M. O'qituvchi etnopsixologiyasi. Qarshi "Nasaf" nashriyoti, 2015, -180 b.

3. Karimova V.M. Yoshlarda o'zbek oilasi to'g'risidagi ijtimoiy tasavvurlar. Psix. fan. dok. diss. - T.: ToshDU, 1994. - B.309.

4. Qodirov O.S.. Umumiy psixologiya // O'quv qo'llanma. - Samarqand, 2022.-250 b.

5. Qodirov O.S., Xotamov Sh.N.. Ijtimoiy psixologiya //Darslik. - Samarqand, 2023.-346 b.

6. Safarovich Q. O. et al. O'QUVCHILAR XULQ-ATVORI PROFILAKTIKASIDA MAQSADGA YO'NALTIRILGAN TARBIYAVIY TA'SIR MODELI //PEDAGOG. – 2023. – T. 6. – №. 2. – S. 382-386.

ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ОСОБЕННОСТЬ РАЗВИТИЯ ЛИЧНОСТНЫХ КАЧЕСТВ БОРЦОВ

Бахронов Аббос Фахриддин угли

Исследователь Бухарского государственного университета

В течение длительного времени физическая культура понималась, как совокупность достижений общества в создании и рациональном использовании специальных средств, методов и условий направленного физического совершенствования человека, а физическое воспитание - как процесс обучения двигательным действиям и воспитания, свойственных человеку физических качеств, гарантирующих направленное развитие, базирующихся на них способностей. Такое понимание физической культуры и физического воспитания или близкое к нему представлено в работах по теории физического воспитания отечественных и зарубежных ученых.

В соответствии с таким пониманием физическая культура должна способствовать укреплению здоровья подрастающего поколения, однако существующая система физического воспитания не позволяет эффек тивно решать задачи физического и духовного совершенствования учащейся молодежи.

В настоящее время разработана новая концепция физической культуры, связывающая физическую культуру человека с его телесностью и исходящая из того, что физическое (телесное) состояние человека в результате стихийных и организованных педагогических воздействий (в соответствии с социальными идеалами, нормами, образцами с использованием специально разработанных для этих целей средств) приобретает статус личностных качеств индивида, становится социальной по своему содержанию, то есть культурной ценностью.

Концепцией предусматривается, что физическое воспитание должно быть направлено на формирование не только жизненно необходимых физических качеств, но и знаний о своем организме, средствах и методах воздействия на физическое состояние, сохранения и укрепления здоровья, формирование потребности в занятиях физическими упражнениями, физическом совершенствовании и здоровом образе жизни.

Согласно данной концепции основными элементами физической культуры являются культура здоровья, двигательная культура и культура телосложения, а в качестве основных показателей личностной физической культуры выступают:

- отношение человека к здоровью и своему телу как к ценности, степень выражения этого отношения;
- характер этого отношения (декларативный или реальный);
- уровень знаний об организме, физическом состоянии, средствах и методах оздоровления;
- средства, используемые для поддержания здоровья хорошего физического состояния и умения по их применению;
- ценности здоровья и своего тела, в соответствие с общественными идеалами, нормами, образцами;
- стремление оказать помощь другим людям в деятельности по оздоровлению и физическому совершенствованию и наличие для этого соответствующих знаний, умений и навыков.

Трактовка авторами концепции понятия «физическое воспитание» включает соответствующие трем подсистемам структуры деятельности личности – операциональной, ценностно-мотивационной и информационной, три взаимосвязанных компонента:

1) обучение двигательным действиям и совершенствование физических качеств;

2) воспитание интересов, потребностей, ценностных отношений и ориентаций, связанных с телесностью человека, его физическим и духовным совершенствованием;

3) формирование соответствующих знаний.

Анализ валеологических ценностей физической культуры показывает, что они включают в себя всё её ценностное содержание. В содержание валеологических ценностей включены, так или иначе, как ценности двигательного характера, так и интеллектуальные и технологические ценности, а также мобилизационные и интенционные ценности физической культуры. Это позволяет рассматривать сферу физической культуры как сферу деятельности по формированию здорового образа жизни и культуры здоровья

личности, в качестве основы которой рассматривается ценностное отношение к здоровью и связанная с таким отношением деятельность по производству, потреблению, сохранению и развитию этой ценности.

Согласно новой концепции совершенствование организации физического воспитания должно базироваться на учете индивидуальных морфофункциональных и психологических особенностей человека в процессе физического воспитания, на обязательном соответствии содержания физической активности возрастным особенностям развития человека и закономерностям целенаправленного преобразования его физического и духовного потенциала, при этом предусматривается определенная свобода выбора форм, средств и методов физкультурных занятий с целью физического совершенствования и укрепления здоровья.

В связи с этим перед «Теорией и методикой физического воспитания» как отраслью педагогической науки встают новые задачи, связанные с определением места «здоровья» в иерархии общечеловеческих ценностей, иерархии ценностей здорового образа жизни; определением факторов, влияющих на формирование ценностного отношения к здоровью и здоровому образу жизни, а также ценностного отношения к физической культуре, как основной сфере по производству и сохранению ценностей здоровья; выявлением возрастных особенностей развития отношения к здоровью и отношения к физической культуре и спорту; обобщением и анализом возрастных особенностей этих отношений и выявлением закономерностей их развития и формирования, определением педагогических условий, а также наиболее эффективных форм, средств и методов организации педагогического процесса.

Такое понимание целей и задач физической культуры находит своё отражение в программах по физическому воспитанию общеобразовательных учреждений.

Они ориентированы на формирование у школьников физической культуры и здорового образа жизни, жизненно важных двигательных умений и навыков, высокого уровня физической подготовленности, привитие интереса к физкультурно-спортивной деятельности, выработку навыков регулярных занятий физическими упражнениями, содействие всестороннему гармоничному развитию личности, формированию творческих способностей.

В целях совершенствования физического воспитания в школе важное значение придается созданию конкретных вариантов учебных программ с учетом особенностей интересов учащихся и профессиональных возможностей преподавателей. Распределение учебного времени на различные виды программного материала предполагает две части – базовую (обязательную) и вариативную (дифференцированную). Базовая часть программы предлагается в качестве основы государственного стандарта общеобразовательной подготовки в сфере физической культуры. Ее должны освоить все школьники, независимо от региона проживания и индивидуальных отличий. Вариативная часть обусловлена необходимостью учета индивидуальных интересов учащихся, региональных и национальных условий, специализации учителя. Содержание вариативной части программы определяется самим образовательным учреждением, согласовывается с соответствующими структурами городского и районного управления образования.

Список использованной литературы:

1. Амонашвили Ш. А. Гуманно-личностный подход к детям. М.: Ин-т практич. психол., 1998. 544 с. 3. Бальсевич В. К. Физическая подготовка в системе воспитания культуры здорового образа жизни человека (методологический, экологический и организационный аспекты) // Теория и практика физической культуры. 1990. № 1. С. 22–26.

2. Бальсевич В. К. Конверсия высоких технологий спортивной подготовки, как актуальное направление совершенствования физического воспитания и спорта для всех // Теория и практика физической культуры. 1993. № 4. С. 21–22.

3. Визитей Н. Н. Физическая культура и спорт, как социальное явление: Философские очерки. Кишинёв: Штиинца, 1986. 164 с.

4. Ермаков В. А. Дифференцированное физическое воспитание. Тула: ТГПУ, 1996. 131 с.

O'QITUVCHILAR KASBIY SIFATLARINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK – PSIXOLOGIK XUSUSIYATLLARI

Fayziyeva Umida Asadovna
Inson resurslarini boshqarish departament boshlig'i
Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori p.f.f.d (PhD), dotsent

Jahon ta'lim va ilmiy tadqiqot muassasalarida bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy sifatlarini rivojlantirish, o'qitishning didaktik imkoniyatlarini aniqlash, professional darajadagi mutaxassislarni tayyorlash jarayonlarini takomillashtirish bo'yicha ilmiy-amaliy tadqiqotlar olib borilmoqda. Bo'lajak o'qituvchilarning dars jarayonini loyihalash va rejalashtirishga tayyorlash, axborot-tahliliy kompetensiyasini rivojlantirish, texnologik yondashuvning didaktik imkoniyatlarni takomillashtirish va malakalarni rivojlantirish bo'yicha tadqiqotlarga e'tibor berilmoqda.

Respublikamizda so'nggi yillarda oliy ta'lim sifatini oshirish, bo'lajak o'qituvchilarning o'quv-tarbiya faoliyatida kasbiy sifatlarini oshirish, o'qitish samaradorligini oshirishning didaktik shartlari tizimini ta'limning har bir bosqichining maqsadlarini aniq belgilash, ular bir-biri bilan to'g'ri bog'lanish, bilimlarni o'zlashtirishning pedagogik-psixologik mexanizmlarining ishlab chiqishning me'yoriy asoslari yaratilmoqda. «Yoshlar uchun ochiq va sifatli ta'limni ta'minlash, ta'limning barcha bosqichlarida yoshlarning mukammal ta'lim olishini ta'minlash, hududlarda inklyuziv ta'lim rivojlanishi uchun shart-sharoit yaratish» ustuvor vazifalar etib belgilangan. Natijada ta'lim ma'lumotlarini taqdim etish usullari, ta'lim usullari va tashkiliy shakllarini takomillashtirish didaktik xususiyatlari aniqlashtirish jarayonni amalga oshirishning tashkiliy modeli va mexanizmlarini takomillashtirishning pedagogik imkoniyatlari kengaytiriladi.

Dj.Zonnenfel'd kasbiy sifatlar kasbiy rivojlanish jarayonida yuzaga kelishi va shakllanishini ta'kidlab o'tadi. Karyeraning o'sishi turli kasbiy sifatlarning o'zgarishi bilan kuzatiladi. Alohida, xususiy kasbiy sifatlardan bir oz umumiyroq konseptual sifatlarga o'tish sodir bo'ladi. Aynan konseptual sifatlar karyeradagi o'sishni va kasbiy rivojlanish bosqichini aniqlab beradi.

Kasbiy sifatlar muammosini tadqiq qilishda kasbiy muhit ta’sirida inson o’zining verbal va noverbal xatti-harakatini qayta qurish vaziyatlari batafsil yoritilgan adabiyotlarga e’tibor qaratish lozim. Shunday qilib, inson xulq-atvorining faoliyat va mehnat jamoasi talablari bilan muvofiqligini tadqiq qilish Dj.Xollandning tipologik nazariyasi, faoliyatga yaroqlilik nazariyalarida o’z aksini topdi. Bu yondashuvlar doirasida faoliyat va ijtimoiy muhitning mehnat natijasiga va mehnatdan qoniqqanlikka, individning salomatligi va boshqalarga ta’sirining turli jihatlari o’rganilgan.

Xorij adabiyotlarida kasbiy sifatlarning barqarorligi va dinamikasiga nisbatan qarama-qarshi nuqtai nazarlar ancha ko’p. Xususan, ularda kasbiy sifatlarning o’zgaruvchanligi va vaziyatining tavsifnomasi kontekstiga bog‘liq ekanligi e’tibor etiladi. Insonda umuman chegaralangan, doimiy kasbiy sifatlar mavjud emas: u o’zgaruvchan va uning o’zgarishi insonni o’rab turgan jamoaga bog‘liq. Kasbiy sifatlar boshqa insonlar bilan suhbat jarayonida namoyon bo’ladi va subyektlarning muloqotmandlik xarakteri bilan taqqoslanadi. Ta’kidlash joizki, bunday yondashuv biznes loyihalarini amalga oshirishda kuzatiladi. Bu yo’nalish kasbiy sifatlarni tadqiq qilishda ishtirok etayotganlarning o’zaro hamkorlik tajribasining namoyon bo’lishini, munosabatlardagi ishonch darajasi, bir-birini tushunishdagi stereotiplarni o’rganadi.

L.B.Shneyder asos solgan kasbiy sifatlarni tadqiq qilishning zamonaviy yo’nalishida ushbu fenomen kasbiy o’zini o’zi anglash sifatida ko’rib chiqiladi, bunda shaxs o’zini muayyan bir kasb va mehnat jamoasining vakili sifatida anglaydi, o’z “Men”ini kognitiv, emotsional xulq-atvor jihatdan tavsiflashda o’zini va boshqalardan farqli ekanligini aniqlaydi.

Y.N.Kiryanova kasbiy sifatlarni o’zgaruvchan kasbiy sharoitlarda ko’nikma va malakalarni shakllanganlik darajasi va keyinchalik kasbiy o’sish bilan shartlangan, muayyan bir bosqichda subyektning kasbiy mahorat darajasiga erishishni ta’minlovchi individual belgi, kasbiy shartlar va kasb mazmunining barqaror muvofiqligi sifatida tavsiflaydi. U tomonidan o’tkazilgan tadqiqotlar shuni ko’rsatadiki, kasbiy sifatlar integral xarakterga ega va mutaxassislarning kasbiy faoliyatga moslashishlarining universal asosi hisoblanadi. Bu sifatlarning juda ko’p tarkibiy qismlarga ega ekanligi haqidagi xulosani keltirib chiqaradi. Kasbiy mahoratning yuqori darajasi bilan bir qatorda yangi sharoitdagi ish joyida ko’nikma va malakalarni qo’llash qobiliyati tarkibiga kommunikativ qobiliyatlar, emotsional-irodaviy sohaning shakllanganligi, faollik, sobitqadamlik, keskinlik, stressga barqarorlik, qolaversa, mehnat jamoasining axloqiy me’yorlariga amal qilish kiradi.

Kasbiy sifatlarini rivojlantirish zamonaviy ilmiy-texnik bilimlar negizida shakllangan psixopedagogik va umummuhandislik hamda maxsus tayyorgarligi belgilaydi. Shuningdek, kasbiy sifatning shakllanishida muayyan individual va shaxsiy sifatlarning o’zaro bog‘liqligiga hamda shaxsning ijtimoiy-madaniy faollik darajasiga bog‘liq bo’ladi.

Bo’lajak o’qituvchilarni kasbiy sifatlarini rivojlanishi uchun faoliyatini aniq bir maqsadga yo’naltirishi va unga erishishi uchun quyidagi shartlarga rioya qilishi kerak.

1. O’z bilimini mustaqil oshirish, pedagogik amaliyot o’tayotgan ta’lim muassasasining moddiy-texnik bazasi va axborot resurs markazi imkoniyatlaridan unumli foydalanish, o’quv xonasi, ustaxona va amaliyot shart-sharoitlari ta’lim oluvchilariga moslashtirish kerak.

2. Bo’lajak o’qituvchilar o’zida quyidagi sifatlarni shakllantirib borishi kerak:

- o’quvchilarning intilishlari, qiziqishlarini chuqur his qilish, tushunish, ularning ma’naviy ehtiyojlarini hisobga olish;

- o’quvchilar bilan emotsional aloqa o’rnatish, ularning aqliy, axloqiy va amaliy faoliyatining turli jabhalariga faol ta’sir etish.

3. Bo’lajak o’qituvchilarni kasbiy kompetentligini rivojlantirish ustida ishlash tizimining eng samarali usullari, yo’llarini tanlab olishi va obyektlarni to’g‘ri tanlab faoliyat ko’rsatishi kerak.

4. Bo’lajak o’qituvchilarni pedagogik shart-sharoitlarni hisobga olgan holda va ularga mos tarzda individual tarzda yoki jamoa bilan birga o’z bilimini oshirish shakllaridan foydalanishi, amaliy mashqlar bajarishi maqsadga muvofiq.

5. Bo’lajak o’qituvchilar o’z bilimlarini oshirishni doimiy ijodiy izlanishlar tarzida tashkil etish va ma’lum maqsadga yo’naltirish zarur. Buning uchun u:

- ijodiy izlanishlar jarayonini boshqarishga moyil bo’lishi;

- ijodiy izlanishlarning samaradorligi o’qituvchining pedagogik-psixologik va texnik tayyorgarligiga bog‘liq bo’lishini esda tutishi lozim.

Bo’lajak o’qituvchilarda rivojlantiriladigan ijtimoiy ahamiyatli qadriyatlar tizimi atrof-muhit va o’z-o’ziga nisbatan munosabat tavsifini aks ettiruvchi va kasbiy faoliyatga tayyorgarlik jarayonida namoyon bo’ladigan, pedagogik tayyorgarlikning o’zaro aloqador aksiologik komponentlarida sifat o’zgarishlarini hosil qilishga yo’naltirilgan obyektiv jarayon ekanligi aniqlashtirildi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Артюхина М.С. Интерактивные средства обучения: теория и практика применения. Монография. Барнаул: ИГ «Си–пресс», 2014. − 168 с

2. Балина Т.Н., Егорова И.А. Психолого-акмеологические критерии профотбора сотрудников финансовых организаций. Финансовая экономика. 2019. № 1. С. 143-148.

3. Деркач Ahmedova N. “Integrativ yondashuv asosida bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy tayyorgarligini takomillashtirish” Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori ilmiy darajasii olish uchun yozilgan dissertatsiya avtoreferati. Toshkent 2020 yil. 54 bet.

4. А., Михайлов Г. Методология Акмеологии // Прикладная психология и психоанализ., №3. -1997.- с. 4

СОДЕРЖАНИЕ И СТРУКТУРА ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ГОТОВНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ К ВАРИАТИВНОМУ ОБУЧЕНИЮ НАЧАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Рузиева Майрам Амрилоевна

преподаватель Бухарского государственного педагогического института факультета дошкольного и начального образования

Прежде чем определить основные ориентиры развития вариативного образования попытаемся сформулировать само понятие.

До сих пор термина «вариативность», «вариативное образование» нет ни в одном педагогическом словаре или энциклопедии.

Определим значение однокоренных слов, от которых образован термин «вариативность».

1. Вариант - видоизменение, разновидность, другая передача одной и той же темы, иная разработка плана, проекта.

2. Вариация - видоизменение второстепенных элементов, частностей, чего-либо, при сохранении того, что является основой;

Если опираться на эти характеристики, то можно считать, что вариативное образование - это процесс компетентного выбора своего пути в образовании из веера возможностей. Это один из усложнённых вариантов общепринятого способа, одна из разновидностей множества, имеющего единую основу и разные надстройки. Вариативное образование - это различный подход к отбору содержания образования и технологии обучения. Современная система образования является вариативной и на организационном уровне (различные типы учебных заведений), и на методическом, и на содержательном, что проявляется в полипрограммности разных учебных предметов.

Вместе с тем, в литературе встречается принципиально разное толкование сути вариативного образования. Одни авторы отождествляют его с дифференцированным подходом, другие - считают методическим приемом дидактики, а третьи - определяют как принцип современной системы образования. Так И.П.Товпинец считает, что « вариативность можно рассматривать как дифференцированный подход в обучении, создающий комфорт ученика и обеспечивающий эффективность достижения целей обучения для разных групп учащихся, с разным темпом обучения. Вариативность как свойство методической системы подразумевает также разнообразие методических приёмов и средств обучения применительно к учебному предмету, которые обеспечивают многогранность психической деятельности младших школьников в процессе познания.

Реализации дифференцированного подхода в методическом плане служит организация учебного материала в учебнике и вариативность заданий. Учебники включают как основной, так и дополнительный учебный материал, который может быть использован для учащихся с разной степенью успешности учения, с разными познавательными интересами. Технология использования вариативных заданий предусматривает выполнение самостоятельных работ как в более полном объёме, так и менее полном, использования учащимися вариантов заданий по выбору, что создаёт ситуацию успешности учения. Дифференциация заданий в известной мере программируется учебником, а также регулируется учителем в соответствии с уровнем развития класса и отдельных групп, учащихся с разными интересами и способностями». Другое понимание соотношения понятий вариативности и дифференциации предлагает И.М.Осмоловская. Автор считает, что «понятие вариативности шире понятия дифференциации. Дифференциация, как и индивидуализация, есть отдельный способ реализации вариативности. Вместе с тем, вариативность может быть реализована и в условиях традиционного недифференцированного процесса обучения. Если изменения содержания обусловлены индивидуально-типологическими особенностями учеников, правомерно говорить о дифференцированном обучении. В данном случае каждая группа учеников усваивает инвариантное содержание, обогащенное фрагментами, которые необходимы именно для этой группы. Если изменения содержания образования связаны с предпочтениями учителя, методиста, их взглядами на учебный предмет, то речь идет о вариативности в образовании, но не о дифференциации». Если под изменением содержания образования автор этой точки зрения имеет в виду как раз возможность выбора учителем варианта учебного курса, то эта позиция совпадает с нашей. Мы считаем, что вариативность действительно обеспечивает дифференциацию образования, но отождествление дифференцированного подхода в обучении и вариативности

неправомерно. Это сужает возможности вариативного образования до уровня множественности заданий учебника, характера и полноты их выполнения учащимися и соответственно разным приемам работы учителя для реализации успешности обучения каждого ребенка.

Важнейшим условием реализации этих задач является современное содержание образования, основанное на многообразии образовательных программ, их вариативности. Принцип вариативности содержания образования предполагает возможность сосуществования различных подходов к отбору содержания и технологии обучения, по-разному осуществляющих реализацию цели образования с учётом развития современной науки, потребностей общества и региональных особенностей.

При определении обязательного минимума образования стандарты ломают традиционное убеждение о существовании единственной наилучшей программы и обеспечивают вместе с тем возможность вариативного образования, способного удовлетворить потребности детей от одарённых до нуждающихся в особой педагогической поддержке и компенсирующем обучении.

Позитивные тенденции образования за последнее десятилетие (вариативность образования, дифференциация сети школ, обновление учебно-методических комплектов, усиление интереса к гуманитарному образованию) наталкиваются на объективные трудности: недостаток квалифицированных учителей, недостаточная организация подготовки учителей по новым обновленным курсам, учебникам, запаздывание в разработке и внедрении новых технологий в вузе. Вполне понятно, что любая педагогическая система будет мертва без профессионально подготовленного творческого учителя.

Прежде чем определить содержание понятия «профессиональная готовность к вариативному обучению» выясним значение более общего понятия - профессиональная готовность к педагогической деятельности», так как очевидно, что общая готовность должна включать и готовность к вариативному обучению. Более того, в гипотетическом плане можно рассмотреть идею о том, что готовность работать в условиях вариативного образования характеризуется двумя важными особенностями: она является инвариантной относительно специфики конкретной индивидуальной деятельности и входит в зону доспециальной подготовки. Это означает, что качества ее составляющие влияют положительно на собственно профессиональную деятельность и определяют ее направленность и успешность.

Профессиональная готовность к педагогической деятельности - это совокупность профессионально обусловленных требований к будущему учителю, сформированность которых обеспечивает успешную профессиональную деятельность. Содержание профессиональной готовности аккумулировано в профессиограмме, отражающей инвариантные параметры личности и профессиональной деятельности будущих учителей.

Возможны различные подходы к составлению профессиограммы педагога. Одни из них - это в соответствии со структурой личности, предложенной К.К.Платоновым, И.А.Зимней. Другие профессиограммы разработаны известными педагогами. Их модели позволяют объединить профессиональные требования к будущему учителю в три основных комплекса: общегражданские качества; *качества*, *определяющие специфику профессии учителя; специальные знания, умения и навыки по предмету*. Такую модель профессиональной готовности обосновали в своих работах Кузьмина Е.В., Сластенин

В.А., Спирин Л.Ф. . Этой модели профессиональной готовности (ПГ) будем придерживаться и мы.

Итак, в состав ПГ входит, с одной стороны, психологическая, психофизиологическая и физическая готовность, т.е. профпригодность, а с другой - научно-теоретическая и практическая подготовка педагога.

Исходя из содержания этих профессиограмм можно видеть, что научно-теоретическая готовность будущего учителя предполагает наличие у учителя аналитических, прогностических, проективных и рефлексивных умений. При этом, что ни в одной из рассмотренных профессиограмм нет компонента, определяющего отношение к вариативному обучению. Для определения его содержания проследим вклад каждой группы общепедагогических умений в готовность к вариативному обучению.

Аналитические умения - один из критериев педагогического мастерства, именно через них проявляется обобщенное умение педагогически мылить. Такое умение состоит из ряда частных умений: расчленять педагогические умения на составляющие элементы (условия, причины, мотивы, стимулы, средства, формы проявления и др.); осмысливать каждую часть в связи с целым и во взаимодействии с ведущими сторонами; находить в теории обучения и воспитания идеи, выводы, закономерности, адекватные логике рассматриваемого явления; правильно диагностировать педагогическое явление; находить основную педагогическую задачу (проблему) и способы ее оптимального решения. Эта группа умений позволит будущему учителю выделить достоинства и недостатки вариативного курса, истинное новаторство автора, позволит определить степень реализации авторской идеи в учебнике, а также - умение диагностировать результаты обучения по разным вариативным курсам.

Прогностические умения. Прогностические умения всегда предполагают ориентацию на конечный результат. Прогнозирование педагогического процесса включает определение воспитательных и развивающих возможностей учебного материала, затруднений учащихся в учении, результатов применения тех или иных методов и средств обучения. Очевидно, педагогическое прогнозирование потребует от учителя овладения такими прогностическими методами, как моделирование, выдвижение гипотез, мысленный эксперимент, экстраполирование. Именно эти умения понадобятся будущему учителю для прогнозирования трудностей практики, связанные с освоением любого курса и позволят определить пути их коррекции.

Проективные умения проявляются в материализации результатов педагогического прогнозирования в конкретные планы обучения и воспитания, т.е. перевод на педагогический язык целей обучения и воспитания, определение содержания и видов деятельности, которые обеспечат развитие прогнозируемых качеств и состояний. А это - в аспекте нашей проблемы означает, что проективные умения необходимы для осуществления отбора педагогически целесообразных средств, методов организации занятий по разным вариативным курсам, позволят реализовать целостность вариативной программы, не разрушив авторского замысла. Рефлексивные умения проявляются в анализе собственной деятельности педагога. Для педагога всегда очень важно установить, в какой мере как положительные, так и отрицательные результаты являются следствием его деятельности, сравнить на основе полученных результатов свою деятельность с заданным образцом. Вклад этой группы умений в вариативное обучение проявляется в умении «увидеть себя» в данном вариативном курсе, найти психологическую

совместимость с ним, адекватное восприятие своих возможностей в преподавании данного курса.

Список использованной литературы:

1. Рузиева, М. А., & Соколова, Е. О. (2023). Современные подходы к анализу художественных произведений на уроках литературного чтения. Conferencea, 49-54.

2. Рузиева, М. А., & Соколова, Е. О. (2023, February). Сущность понятия «коммуникативные универсальные учебные действия». In E Conference Zone (pp. 36-40).

3. Рузиева, М. А. (2023). Качества навыка чтения: быстрое, осознанное, выразительное чтение. IQRO, 2(2), 96-99.

4. Косимов, Ф. М., & Рузиева, М. А. (2021). Решение среднее арифметических задач. In Научно-практическая конференция.

5. Рузиева, М. А., & Соколова, Е. О. (2023). Значение международных оценочных программ (PIRLS, TIMSS, PISA, TALIS) в развитии грамотности учащихся. Pedagogs jurnali, 1(1), 522-522.

6. Рузиева М. А. Основы Профессиональной Подготовки Будущих Учителей К Моделирование Урока В Условиях Вариативности Начального Образования //Periodica Journal of Modern Philosophy, Social Sciences and Humanities. – 2024. – Т. 26. – С. 27-30.

7. Рузиева М. А. Логико-Исторический Анализ Развития Вариативных Систем Обучения //Periodica Journal of Modern Philosophy, Social Sciences and Humanities. – 2023. – Т. 24. – С. 42-45.

8. Рузиев У., Рузиева М. А. Агрессия педагога и форма проявлений //Scientific progress. – 2021. – Т. 2. – №. 6. – С. 1059-1062.

ПОВЫШЕНИЕ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ХАРАКТЕРИСТИК УЧИТЕЛЯ МЛАДШИХ КЛАССОВ

Еркаева Дилфуза Мухтар кизи
Международного Азиатского университета

Насколько полно интеллектуально-личностное развитие школьников, развитие их мотивов и потребностей, интересов и склонностей, самостоятельного творческого мышления, самосознания, социальной активности и нравственного воспитания во многом определяется личными качествами учителя. Практическое педагогическое воздействие учителя на ученика, осуществляемое без учета психологических механизмов развития личности ребенка, не только приводит к намеченной цели, но и тормозит развитие личности ребенка. Это дает нам возможность изучить психологические особенности учителя, работающего в начальных классах общеобразовательной школы. С помощью специальных методов можно определить преобладание способностей у учителей, тип профессионального направления, индивидуальный стиль преподавания, уровень общения, уровень эмоционального самоконтроля в деятельности.

Гоноболин выделил особенности личности учителей начальных классов, структура которых представляет собой реальную структуру основных компонентов педагогического мастерства:

1. умение сделать учебный материал доступным для учащихся;
2. понимание учителем ученика;

3. творчество в работе;
4. Педагогическое волевое воздействие на детей;
5. умение организовать детский коллектив;
6. интерес к детям;
7. содержание и яркость речи;
8. его наглядность и правдоподобность;

Особенностью педагогической профессии является то, что для успешного взаимодействия с людьми необходимы знания, умения и навыки: для организации взаимоотношений с учениками, коллегами, нормализации отношений одноклассников друг с другом, включая помощь, развитие коммуникативных навыков и т. д. Не будет преувеличением сказать, что ядром психологической культуры учителя является педагогический диалог, реализуемый в кооперативной педагогике.

Педагогический стиль руководства понимается как совокупность устойчивых способов взаимодействия преподавателя и учащихся в процессе совместной деятельности и общения. Чтобы контролировать их поведение, педагог часто использует уговоры, требования и предложения. Убеждение направлено на выработку мотивов нормативного поведения студента посредством совместного анализа фактов и связей. Некоторые исследователи подчеркивают нормативную функцию общения, в результате которой дети усваивают моральные принципы, усваивая нравственные принципы поведения, примеры соответствующих действий, регулирующие способы взаимодействия и отношений. Требование обычно выражается в категорических формах — приказах, запретах, указаниях. По эмоциональному тону оно может быть агрессивным, репрессивным (в форме принуждения) или теплым, доброжелательным (в форме поощрения). Внушение выражается в форме указания, увещевания, напоминания, предупреждения, порицания, выговора или порицания. Эмоциональный тон (дружелюбный или агрессивный) выражается педагогом по-разному: содержанием, интонацией голоса, мимикой и пантомимой. В современной психолого-педагогической литературе существуют различные классификации стилей педагогического руководства. Нередко выделяют три основных типа: авторитарный стиль, демократический и либеральный (в качестве синонимов можно встретить либерально-позволительный и непоследовательно-противоречивый характеры).

Практические школьные психологи часто сталкиваются с проблемами оценки уровня вовлеченности учителя в профессию, определения механизмов влияния профессиональной деятельности на человека, выявления типичных педагогических деформаций личности. Однако наличие большого количества критериев и оснований для написания учителями часто усложняет этот поиск. При этом некоторым педагогам удается находить для себя совершенно разные направления деятельности: один становится другом и советчиком молодежи, другой помогает развивать самостоятельное и смелое мышление у отличников, третий помогает отсеивать слабых учеников. их собственный.

Успех обучения всегда напрямую зависит от личности педагога, его профессиональной и общекультурной подготовки, творческого потенциала. Во многом он определяется его личностью, характером и способностями, отношениями с учениками, творческим отношением к работе. Насколько полно умственное и личностное развитие школьников, их мотивы и потребности, интересы и склонности, самостоятельное

творческое мышление, их самосознание, общественная активность и нравственное воспитание во многом связаны как с педагогом, так и с профессионалом.

На современном этапе основой профессионального мастерства учителя, особенно учителя начальных классов, на наш взгляд, является его способность и готовность принимать других людей, в частности учащихся, с их индивидуальными особенностями такими, какие они есть. можно научить. Учителей начальных классов отличает особая теплота и доброта, материнская любовь к своим ученикам.

Список использованной литературы:

1 Абрамова Г.С Практическая психология – Екатеренбург, 1998. – 365с.

2 Афанасев В.Г Проектирование педагогических технологий // Высшее образование а России. – 2001. № 4. – С. 147-150.

3 Бабанский Ю.К Избранные педагогические труды.–М.:Педагогика,2008.– 500с.

4.Ахмедова З.Ж. “Педагогико-психологические особенности адаптации младших школьников к учебной деятельности” Вестник интегративной психологии 2023 Выпуск 29

ZAMONAVIY PSIXOLOGIYANING DOLZARB MUAMMOLARIDAN BIRI O‘SMIRLARDA O‘QUV FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISHDA MOTIVATSIYANING O‘RNI

Avezov Olmos Ravshanovich

Psixologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

Yodgorov Bobirjon Turobovich

OXU magistranti

Ta’lim jaroyonida bilish jarayonlarini shakllantirishga alohida e`tibor berish. Zero, bilish jarayonlari juda murakkab faoliyat bo‘lib, unda jonli mushohadadan abstrakt tafakkurga, abstrakt tafakkurdan amaliyotga o‘tiladi, ana shundan so‘ng obyektiv haqiqat bilib olinadi. Bu esa qiziqishlar, xohish va ehtiyojlari turli xil bo‘lgan yosh davri bu- o‘smirlik (11-15) yoshi hisoblanadi. Bu davrda o‘quv faoliyatga undovchi kuch motivatsiyadir.

Motivatsiya- odamni harakatlarini bajarishga undaydigan rag‘batlantirish tizimidir.

Baxt – bu har doim xohlagan narsani qilish emas, balki doim qilayotganingni xohlashdir (Lev Tolstoy).

Motivatsiya- fiziologik xarakterdagi dinamik jarayon bo‘lib, u individual ruhiyat tomonidan boshqariladi va hissiy xulq-atvor darajasida namoyon bo‘ladi.

O‘smir shaxsini aqliy, amaliy harakatga va xulq-qtvorini amalga oshirishga undovchi, muayyan ehtiyojlarni qondirish bilan uzviy bog‘liq sababiyat motivlar deb ataladi. Ta’rifdan ko‘rinib turibdiki, ularning asosiy funksiyasi insonni harakatga, xulq- atvorni amalga oshirishga undovchi sabablar (omillar), ichki turtkilar vazifasini o‘tashdan iboratdir. Bu holatni o‘quv faoliyatiga ko‘chirish uchun quyidagi voqelikni izohlab “Kattalik tuyg‘usi” o‘smirlikning markaziy neoplazmasi hisoblanadi. O‘smir teng huquqlilik talab qiladi, o‘z didi, qarashlari, pozitsiyasi va fikrini himoya qilishga intiladi, mustaqillikka intiladi, o‘z manfaatlarini ota-onalar, o‘qituvchilar va boshqa kattalarning aralashuvi va nazoratidan himoya qiladi. Agar o‘smir kattalar tomonidan tushunishni topa olmasa, kattalar mustaqillikni ta’minlamasa va uning hayotining barcha jabhalarini nazorat qilishga harakat qilsa, o‘smirlar “kattalar hayotining

atributlari” ni qabul qiladilar: yomon so‘zlar, ichkilikbozlik, chekish. Kattalar tomonidan o‘smirlarning mustaqilligi va tashabbusini cheklash kuchli qarshiliklarni keltirib chiqaradi, kattalar bilan muloqotda to‘siqlar va nizolarni keltirib chiqaradi. Ammo o‘smirlik nafaqat kattalar tuyg‘usining paydo bo‘lishi bilan tavsiflanadi. Boshlang‘ich maktab yoshidan farqli o‘laroq, o‘smirlik davrida o‘ziga ishonchsizlik, ularning moddiy va ijtimoiy nomuvofiqligini anglash kuzatiladi, bu esa salbiy his-tuyg‘ularning – tajovuzkorlik, tashvish, umidsizlik, asabiylashish va boshqalarning aktuallashuviga olib keladi. Bugungi kunda o‘smirlarning hissiy hayotiga zamonaviy hayotning o‘ziga xos xususiyatlari bilan bog‘liq omillar ham ta’sir qiladi: ijtimoiy va jismoniy muhitning tez o‘zgarishi, hayot sur’atining oshishi, ijtimoiy va ekologik omillarning o‘zgarishi, fan texnika taraqqiyoti, ijtimoiy qadriyatlarning o‘zgarishi. Bunga o‘smirlar nochorlik, sog‘inish, umidsizlik hissi bilan munosabatda bo‘lishadi. Shu bilan birga, aksariyat hollarda kattalar yoshlar muammolari bilan kamroq shug‘ullanib, aniq pozitsiya bildirmaydilar, o‘z munosabati va baholarini bildirmaydilar, yetarlicha aniq talablar qo‘ymaydilar. Kattalar tomonidan qo‘llab-quvvatlanmaslik o‘smirda ishonchsizlik, kelajak qo‘rquvi, infantilizm va ruhiy bo‘shliqni shakllantiradi. O‘smirlar kattalar ularga yordam bera olmasligiga ishonch hosil qilishlari mumkin. Bu yoshda asosiy qadriyat tengdoshlar, kattalar bilan munosabatlar tizimi, idrok etilgan yoki ongsiz ravishda intilayotgan “ideal” ga taqlid qilish, kelajakka intilish (hozirgi kunni qadrlamaslik). O‘z mustaqilligini himoya qilgan o‘smir o‘z-o‘zini anglash, “men” obrazi, haqiqiy va ideal “men” nisbati aks ettirish asosida shakllanadi va rivojlanadi. Psixik jarayonlarning intellektuallashuvi asosida ularning sifat jihatdan o‘zgarishi tobora kuchayib borayotgan o‘zboshimchalik, vositachilik chizig‘i bo‘ylab sodir bo‘ladi. Demak, o‘smirlikning asosiy neoplazmasi ijtimoiy ong, ichkariga o‘tgan o‘z-o‘zini anglashdir. Fikrlashning rivojlanishi nafaqat shaxsiyatdagi ichki o‘zgarishlar bilan cheklanib qolmaydi, buning natijasida boshqa odamlarni chuqurroq tushunish mumkin bo‘ladi. O‘smirlikning markaziy neoplazmasi sifatida o‘z-o‘zini anglashning rivojlanishi mumkin bo‘ladi va butunlay atrof-muhitning madaniy mazmuniga bog‘liq.

Ammo ta’lim jarayonida o‘smirlarning ayrimlarida o‘qishga nisbatan ijobiy munosabat asta-sekin so‘na boshlaydi. Yangi muhit, ilm dargohlaridagi majburiyatlar, pozitsiyalar, qonun-qoidalar o‘z ahamiyati, nisbiy yangilik xususiyatini yo‘qota boradi, his -tuyg‘ularga serob, quvnoqlar davrasiday tasavvur etilgan sinf (sinf) g‘ayritabiiy ko‘rinish kasb etadi. O‘qishga nisbatan saboq oluvchilar munosabatini aniqlashga harakat qilgan o‘qituvchi qanday o‘zgarishlar yuz berayotganini qayd qilish uchun ayrim mezonlarni ta’kidlay boshlaydi: xayolparishonlik vujudga keldi; vijdonan yondashish yo‘qoldi; v) boshqalardan ko‘chirib olishni odat qildi; g)yolg‘on so‘zlash va bahona qidirishga o‘rgandi; d)darslarni qoldiradigan bo‘lib qoldi; e)mustaqil topshiriqlarni bajarmay qo‘ydi va boshqalar. O‘qituvchi yoki o‘qituvchilar jamoasi yuqorida taxmin qilingan o‘smirlar yoki o‘quvchilardagi salbiy o‘zgarishga nisbatan an’anaviy tartib -intizom metodlarini tadbiq qiladi: kundaliklarga ogohlantirish yozish; ota-onalarga bu to‘g‘risida ma’lumot berish; v)sinf rahbari, maktab rahbariyatiga xabar berish; g) darsdan keyin olib qolib qattiq uyaltirish; bilim dargohidan haydash masalasini qo‘yish bunday aniq voqelik har qanday maktab, kollej, akdemik litsey, oliy ta’lim tizimida yuz berib turadi. Bizningcha, jazo choralarini ko‘rishga shoshilishdan ko‘ra, mazkur muammoni keltirib chiqaruvchi omillar qaysilar? Nega shunday hodisa yuz berdi? degan savollarga javob qidirish odilona yondashishdir. Jumladan, o‘quvchilar va o‘smirlar xulq-atvoridagi o‘zgarishlarning qanday motivlari mavjud? O‘qishga nisbatan o‘zgaruvchan munosabatni yuzaga keltiruvchi sabablar nimalardan iborat? Sinfda (sinfda) va undan tashqari u yoki bu xatti-harakatlarni amalga oshirishga undovchi omil

qaysi? Yuqorida ta'kidlab o'tilgan munosabat va xulq-atvor motivlarini chuqur va mukammal o'rganmasdan turib, pedagogik ta'sir o'tkazish chora va tadbirlarini qo'llash mumkin emas, chunki motivni turtki sifatida namoyon qiluvchi ichki va tashqi ta'sirni aniqlamasdan, unga ilmiy yondashib bo'lmaydi. Psixologiya fanida ikkinchi bir yo'l bor ekanligi ta'kidlab o'tiladi, lekin u biroz murakkabroq, shunga qaramasdan ko'zlangan natijani berish imkoniyatiga ega. Odatda qattiqqo'llik (qat'iy tartib -intizomlilik, talabchanlik), adolatsiz jazolash (qaysiki o'qish motivi noaniq, o'rganilmagan bo'lsa) shaxsning psixikasiga zarar keltiradi, bilim olishga hech qanday yordam ko'rsatmaydi. qattiqqo'llik, hattoki qat'iyatlilik eng muhim fazilat bo'lib hisoblanadi, agarda shaxsdagi u yoki bu xususiyatli xulq-atvor turtkisi, yaqqol vaziyat sabablari chuqur tahil qilinsa, asoslansa. Sinf yoki sinfdagi mashg'ulotlar, ya'ni bilimlar, ko'nikma va malakalarni shakllantirishga yo'naltirilgan bo'lsa, lekin ular o'rtamiyona shaxsga mo'ljallansa, u taqdirda bir necha xususiyatli psixologik holatlarni yoki sub'ektiv kechinmalarni keltirib chiqaradi. Oqibat natijada iqtidorli, yaxshi o'zlashtiruvchi, uquvchan o'quvchi va o'smirlarda o'qishga nisbatan qiziqish sovushiga, ular kutgan ma'lumot ko'lami, o'zatilish sur'ati qoniqish hissini asta-sekin yo'qolishiga olib kelishi mumkin. Shu bilan birgalikda bugungi kundagi rivojlanishlar ham o'smirlardagi o'qishga bo'lgan motivlarni pasayishiga sabab bo'lmoqda. O'smir yoshidagi o'quvchilar qiziqish va xohishlarini chegarasi yo'q ular hamma narsalarni bilishga idrok etishga harakat qiladi, ularda ko'pincha cheklangan adabiyotlar, video roliklar va boshqa axborot manbai o'qishga bilishga harakat qiladi.

O'smir yoshidagi o'quvchilarni ichki motivlarini o'qishga yo'naltirish uchun ularga yaqin va qiziqtirgan fikrlar va jumlalar orqali ularni qalbiga kirish va o'qish ishtiyoqini paydo qilinadi. Shuning uchun ham o'smirlar bilan ishlashda o'ta ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo'lish yoshga bog'liq ularni psixologik bilish jarayonlarini rivojlanishi qabul qilishiga qarab topshiriqlarni amalga oshirish o'quv motivlarini rivojlantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Mirziyoev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan quramiz. – T.:O'zbekiston, 2017.
2. Kamilova N.G. Muammoli o'smir: tashxis, tadqiqot metodlari.T.,2004
3. G'oziev E.G. Umumiy psixologiya. Toshkent. 2002.1-2 kitob.
4. Югай А.Х., Мирашировa Н.А. "Общая психология" – Ташкент 2014. 6. Дружинина В. "Психология ". Учебник. "Питер", 2003.
5. Avezov O.R. Ekstremal vaziyatlarda psixologik xizmat Darslik,"KAMOLOT" nashriyoti, 2023 yil. 332 bet.
6. Avezov O.R., Z.J.Ahmedova. Ekstremal vaziyatlar psixologiyasi Darslik,"KAMOLOT" nashriyoti, 2022 yil. 256 bet.
7. Avezov O.R. Ekstremal vaziyatlarda oilaga psixologik xizmat ko'rsatish amaliyoti. PEDAGOGIK MAHORAT Ilmiy-nazariy va metodik jurnal 5-son (2021-yil, oktabr). Buxoro, 2021 y. B. 145-150.
8. Avezov O.R. Psyshologisal relations between family members. Ssientifis Journal Impast Fastor. VOLUME 2 | ISSUE 2. ISSN 2181-1784. SJIF 2022: 5.947 February 2022 www.oriens.uz. P-945-949.

O‘SMIRLARDAGI EMOTSIONAL ZO‘RIQISH MUAMMOSINING ILMIY ADABIYOTLARDA YORITILISHI

Ostanov Shuhrat Sharifovich
Psixologiya kafedrasi dotsenti PhD
Xayriyeva Maxtobxon Farxodovna
Buxoro davlat universiteti Psixologiya (faoliyat turlari bo‘yicha) yo‘nalishi 1-bosqich magistranti

Psixologiya sohasida o‘smirlarda yuzaga keladigan emotsional zo‘riqishlar, insonning ruhiyati, uning barqarorligi va xulq-atvori muammolari, jamiyat rivojida o‘smirlar muammolarining muhim ekanligini ko‘rsata oluvchi ilmiy tadqiqotlar yetarli emasligiga guvoh bo‘lishimiz mumkin. O‘smirlarda kechayotgan emotsional o‘zgarishlar va shu bilan bir qatorda og‘ishlarni tadqiq etish, nafaqat ularning ta’lim-tarbiya jarayonlariga, balki ularning oilada hamda jamiyatda shaxslararo munosabatlarini optimallashtirishda nihoyatda muhim ahamiyat kasb etadi.

Kaykovusning “Qobusnoma’’ asarida inson kamolotida axloq va tarbiyaning roli beqiyosligi ta’kidlab o‘tilgan. Kaykovus qarashlarida insonning o‘z hissiyotini nazorat qilish muammosi dolzarbligiga alohida urg‘u berilgan. Uning odob-axloq qoidalariga qanday rioya etish haqidagi, haqiqatgo‘y, insonparvar, saxovatli, qanoatli, muruvvatli bo‘lishi haqidagi qarashlari ayniqsa e’tiborga molikdir.

Farobiyning ta’lim – tarbiyada yoshlarni mukammal inson qilib tarbiyalashda xususan, aqliy – axloqiy tarbiyada alohida e’tibor bergan, uning „Har bir shaxs munosib odam, uning hissiy holatlarini o‘rganish zarurdir’’ deb hisoblagan. Mutafakkir olim hissiy holatlarni nazorat qilish orqali nazariy kamolotga erishiladi, tarbiya orqali esa kishilar bilan muloqotning qadr-qimmatini va amaliy faoliyatni o‘rganadi deb ta’kidlagan. Shuningdek uning e’tiqodicha, bilim, ma’rifat, albatta yaxshi axloq bilan bezatmog‘i lozim, aks holda kutilgan maqsadga erishilmaydi, bola yetuk bo‘lib yetishmaydi. Forobiy bolalarning fe’l-atvoriga qarab „qattiq’’ yoki „yumshoq’’ usullardan foydalanish kerak, deb hisoblagan.

Sharq va g‘arbda keng tanilib «Shayx ur-rais» nomiga sazovor bo‘lgan Abu ali ibn sinoning (980-1037) «tib qonunlari» va «tadbiri manzil» asarlarida oila, ota-ona hamda bola munosabatlariga oid pedagogik va psixologik qarashlari bayon etilgan. U bola tarbiyasida ota-onalarning umuminsoniylik tamoyillariga amal qilishlarini ta’kidlaydi. Tarbiyachi, ota-onalarga uni qattiq tan jazosidan farqli o‘laroq, shaxsiy ibrat orqali tarbiyalash ma’qulligini uqtirgan. Ibn sino oila boshlig‘i oldiga katta talablar qo‘yadi, farzandlarni bir-biriga nisbatan mehr-oqibat tuyg‘usi orqali tarbiyalash, iliq ruhiy muhitni yaratishni uqtiradi. Oiladagi noxush tarbiya faqat shu oilagagina salbiy ta’sir qilib qolmasdan, balki boshqa oilalarga ham xuddi shunday ta’sir qilishini oqilona tarbiya oila baxtining muhim asosi ekanligini ta’kidlaydi. Ibn Sino bola yomon hulq, xislatni egallashini kutmasdan turib, uni ijobiy fazilatlar bilan tanishtirib, bolaga yaxshi odobni singdirish kerak, – deb yozadi. Uning ta’kidlashicha, sharoit (muhit) qanday bo‘lishidan qat’i nazar, farzand kamoloti ota-onalarning asosiy vazifasidir, ular davlat boshlig‘imi yoki jamiyatning oddiy bir a’zosimi, baribir tarbiya masalasida ular uchun bir xil talab qo‘yilishi kerak, chunki bu ijtimoiy ehtiyojdir.

A.Avloniyning ijtimoiy va pedagogik asarlarida axloqiy qarashlar mujassamlashgan bo‘lib, uning fikricha, bolalarda axloqiy xislatlarning tarkib topishida ijtimoiy muhit, oilaviy sharoit va bolaning atrofidagi kishilar, shaxslararo munosabat g‘oyat katta ahamiyat kasb etadi.

Yusuf Xos Xojibning uqtirishicha har bir kishi jamiyatga munosib bo‘lib kamol topmog‘i kerak. Buning uchun u tug‘ilgan kundan boshlab zarur tarbiyani olmog‘i lozim. U qobil qizning tarbiyasi haqida fikr yuritar ekan, ularning o‘zlariga xos xususiyatiga e’tibor berishni ta’kidlaydi. Farzandlar tarbiyasi nihoyatda erta boshlanmog‘i shart. Shundagina ularning noo‘rin xatti – harakatlariga berilishining oldi olinadi.

Mirzo Ulug‘bekning oila muhiti sog‘lom avlodni yetishtirish haqidagi fikrlari shundan iboratki, alloma uqtirishicha, bolaning bilim olishiga bo‘lgan qiziqish, havasini oshirishda u tarbiyalanayotgan muhit muhim o‘rinni egallaydi. Oilada ota – onalar ayniqsa o‘qimishli ota – onalar o‘z farzandlarining haqiqiy inson bo‘lib kamol topishiga alohida e’tibor berishlari lozim.

Alisher Navoiy bolaning voyaga yetishida, kamol topishida tarbiyaning kuchi va qudratiga alohida e’tibor beradi. Tarbiya natijasida bolaning foydali va yetuk kishi bo‘lib o‘sishiga ishonadi. Yosh bolaning juda kichik yoshidan boshlab tarbiyalamoq zarur. Tarbiya insonga o‘zida yaxshi odat va fazilatlar hosil qilishga yordam beradi. U odam shaxsi kishilar bilan munosabatda, ayniqsa kishilarning bir – birlariga bo‘lgan ruhiy ma’naviy ta’sirlari natijasida tarkib topadi deb voyaga yetkazishda asosiy omillardan biri tarbiya ekanligi uqtiradi.

Voiz Al – Koshifiyning uqtirishicha insonni ta’lim – tarbiya orqali qayta tarbiyalash aqliy qobilyatni o‘stirish mumkin. Koshifiy o‘zining pedagogik qarashlaricha bolalarda mustaqil fikrlash qobiliyatini o‘stirish masalasiga alohida e’tibor beradi. Ota – onalar muallimlardan bu masalaga alohida ahamiyat berishni talab etadi. Bu masalada oilaviy hamda tashqi muhit muhim o‘rin tutadi. Bola to‘g‘ri so‘zli, va’daga vafodor, yaxshi xulqli qilib tarbiyalanishi kerak.

Hozirgi kunda mamlakatimiz psixologlari tomonidan oila va oilaviy munosabatlarga oid muammolar, o‘smirlar va ularning oiladagi stereotipik etnik ustanovkalari, o‘smirlardagi emotsional zo‘riqishlar masalasi o‘rin olgan bir qancha tadqiqotlar o‘tkazilgan bo‘lib, ularga quyidagilar: V.M.Karimova, Z.T.Nishonova, G‘.B.Shoumarov, B.M.Umarov, E.G‘.G‘oziyev, O.E.Eshmuradov, F.A.Akramova, N.A.Sog‘inov.

M.G. Davletshin oila a’zolarining o‘zaro munosabatlari bir-birini qo‘llab-quvvatlash, hamkorlikda ish olib borish, o‘zaro yordamga asoslanmas, hissiy-emotsional ziddiyatlar kabi muammolar hal etilmas ekan, ular o‘rtasida muntazam kelishmovchilik, tushunmovchiliklar, nizoli vaziyatlar yuzaga kelishi mumkinligi to‘g‘risida izlanishlar olib borgan.

O‘zbek oilalarida ota-ona va farzand, aka-uka, opa-singillarning o‘zaro munosabatlari psixologiyasiga oid dastlabki ilmiy ishlar G‘.B.Shoumarov va Ye.A.Morshininalar tomonidan ham amalga oshirilgan bo‘lib, ilk bor o‘zbek oilasida ota-ona va farzandlar o‘zaro munosabatlarining o‘ziga xos etnopsixologik xususiystlari o‘rganilgan va ko‘p farzandli oilalarda katta yoshli a’zolariga nisbatan hurmat, oilada erkak mavqei hamda uning bola shaxsiga ta’siri yoritib berilgan.

Shuningdek G‘.B.Shoumarovning so‘nggi yillarda chop etilgan ilmiy ishlarida o‘zbek oilasida ota-ona va farzandlar o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlar va uning yosh avlod kamoloti, taraqqiyotiga ta’siri kabilarga alohida e’tibor berilgan.

Shu bilan bir qatorda, M.G.Davletshin va G‘.B.Shoumarovlar hozirgi zamon o‘zbek oilalariga xos xususiyatlarini o‘rganish borasida, uning e’tiborga molik jihatlaridan bo‘lgan oila a’zolarining emotsional zo‘riqishlarni keltirib chiqaradigan omillar, uning ijtimoiy mavqeiga ta’sirini tadqiq etishgan.

E.G‘.G‘oziyev tomondan o‘smirlar psixologiyasi va ularning shaxs xususiyatlari, o‘smir davrining o‘ziga xosligi, ulardagi hissiy-emotsional holatlar tadqiq etilgan. Oiladagi o‘smir tarbiyasini o‘rganar ekan, uning tarixiy an’analari, urf-odatlari, rasm-rusumlari, turmush tarzi, ma’naviy qadriyatlari, shaxslararo munosabatlarining shaxs rivojiga ta’siri kabi masalalarning psixologik tamoyillarini asoslab bergan.

Oilaviy munosabatlardagi emotsional zo‘riqishlar va ularni bartaraf etish yuzasidan ko‘plab MDH davlatlari va xorij psixologlari tomonidan tadqiqotlar olib borilgan bo‘lib, ular A.V.Petrovskiy, D.I.Feldshteyn, L.S.Vigotskiy, A.N.Leontev, G.M.Andreeva, V.S.Merlin, V.M.Rusalov, O.A.Konopkin, Z. Freyd, E. Krechmer, D. Mayers, K. Tomas, A.A. Morkosyan, J. Jadelet, R. Lazarus, E.Shpranger, S.Xoll.

O‘smirlik davriga xos yorqin psixologik nazariyalardan birining muallifi sifatida XX asrning boshlarida L.S.Vigotskiy misol tariqasida keltirishimiz mumkin, unda o‘smir psixologiyasidagi barqaror va tarixiy o‘zgaruvchanlik hamda uning fenomenlariga oid ilmiy konsepsiyalarning interpretatsiyasi o‘z ifodasini topgan.

Rekapitulyatsiya nazariyasi bilan psixologiya faniga ulkan hissa qo‘shgan olimlardan S.Xoll, o‘smirlik yoshi insoniyat rivojlanish tarixining romantik davriga to‘g‘ri kelishini va bolalik hamda kattalik orasidagi bosqich ekanligini ta’kidlaydi.

Yirik tadqiqotchilardan yana biri, nemis psixologi E.Shpranger o‘smirlik yoshining birinchi bosqichi 14-17 yoshlarga to‘g‘ri kelishini va bu davrda bolalikdan qutulish sodir bo‘lishini izohladi.

Shprangerning izdoshlaridan biri V.Shtern o‘smirlik yoshini shaxs shakllanishining asosiy bosqichlaridan biri deb qaraydi. V.Shtern "Do‘stingni ko‘rsatsang, kimligingni aytaman" degan naqlga "Hayotingdagi eng qimmatli kechinmangni ayt, men sening kimligingni aytaman" degan ma’no berib, uni izohlashga harakat qiladi. Chunki o‘smir hayotining mazmunini tashkil etuvchi kechinmalar ta’sirida uning shaxsi shakllanadi.

Shunday qilib, XX asrning boshlarida o‘smirlik yoshini eng qiyin psixologik yosh deb tan olindi. Hozirgi davrda o‘smirlarni tarbiyalashning o‘ziga xos xususiyatlari, qonuniyatlari, imkoniyatlari, xatti-harakat motivlari ifodalanishi va vujudga kelishining murakkab mexanizmlari mavjud. Shuni alohida ta’kidlash kerakki, o‘smirlarni tarbiyalashda ularning xususiyatlarini to‘la hisobga olgan holda ta’limiy-tarbiyaviy tadbirlarni qo‘llash shaxslararo munosabatda anglashilmovchilikni vujudga keltirmaydi, sinf jamoasi o‘rtasida iliq psixologik iqlimni yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1.Oilaviy munosabatlarda o‘smirlar emotsional zo‘riqishlarini bartaraf etishning psixologik xususiyatlari (arxiv.uz)

2.Oilaviy munosabatlarda emotsional zo‘riqishlarni korreksiyalash usullari D.T.Ismatova

3.Sharq mutafakkirlarining farzand tarbiyasi haqidagi fikrlari ⋆ (savol-javob.com)

4. Ахмадов, Н. Р. (2022). ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РЕАБИЛИТАЦИИ ДИЗАДАПТИРОВАННЫХ ПОДРОСТКОВ. INTEGRATION OF SCIENCE, EDUCATION AND PRACTICE. SCIENTIFIC-METHODICAL JOURNAL, 3(3), 79-84.

5. Ахмадов, Н. Р. (2022). Социально-психолого-педагогическая реабилитация дезадаптированных подростков. Science and Education, 3(2), 1045-1053.

6. Ахмедов, А. А., & Зикиряева, М. М. (2020). ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ МЕХАНИЗМЫ ФОРМИРОВАНИЯ СОЦИАЛЬНОГО ВООБРАЖЕНИЯ У ПОДРОСТКОВ. Новый день в медицине, (1), 151-154.

7. Sarvinoz, Q. (2022). EMOTIONAL UNDERSTANDING OF INDIVIDUALS THE ROLE OF EMOTIONS. ResearchJet Journal of Analysis and Inventions,3(1), 12-18.

PSIXOLOGIYADA REKLAMA VA UNING SHAXS XUSUSIYATLARIGA BOG‘LIQLIGINI O‘RGANISH AN’ANALARI

Abdullayev Shahzodjon Zokirjonovich

Buxoro davlat universiteti Psixologiya va sotsiologiya kafedrasi magistranti

Reklama bizning hayotimizning ajralmas qismiga aylanib qoldi. U hayotimizning va kundalik xaridlarimizga samarali ta’sir qilishda davom etmoqda. Shunisi xarakterliki, reklamadan faol iste’molchi sifatida foydlanuvchi shaxs u yoki bu ijtimoiy guruh yoki real oilaning vakili hisoblansada, munosabat shakllanishi jarayonida u o‘zi mansub guruhning qadriyatlaridan ta’sirlanadi, amalda esa ushbu qadriyatlar va normalardan qay darajada foydalanishi ijtimoiy psixologiyada o‘ziga xos muammo sifatida qaraladi, zero, bunda real vaqt va makonning o‘rni mavjudligi ilmiy tadqiqotlar nuqtai nazaridan dolzarb va qiziqarli masaladir.

Reklama psixologiyasi o‘tgan asrning boshlarida iqtisodiy psixologiya sohasidagi mustaqil yo‘nalish sifatida o‘rganila boshladi. Hozirgi vaqtda esa u «Iste’molchi psixologiyasi», «Iqtisodiy psixologiya» fanlariga yo‘naltirilgan ijtimoiy psixologiya soxasining aloxida bo‘limlariga aylantirildi.

Iste’molchi sifatida reklama bizni xarakatlarimizni boshqarishiga ishonmaymiz. Ehtimol, ko‘plab reklama roliklari bizga ishonarli bo‘lib ko‘rinmaydi, ammo zamonaviy reklama mantiqqa murojaat qilmaydi, aksincha, reklama beruvchilar inson extiyojlari, sezgi va tuyg‘ulariga ta’sir ko‘rsatishga xarakat qiladi. Reklama psixologiyasida deyarli har doim amerikalik ruxshunos A.Maslou tomonidan ishlab chiqilgan ehtiyojlar modeliga asoslanadi. Bunga ko‘ra:

- fiziologik extiyojlar;
- xavfsizlik hissi va yaqinlaringiz uchun xavf-xatar yo‘qligi;
- ijtimoiy ehtiyojlar (birinchi navbatda - sevgi va mehrga muhtojlik);
- qadr-qimmat va jamiyatda tan olinishi zarurligi;
- o‘z-o‘zini anglash zaruriyati.

Reklamani tarixan ishlab chiqaruvchining iste’molchiga tovarlarni xarid qilishi uchun maqsadli yo‘naltirilgan ta’sir ko‘rsatish vositasi sifatida o‘rganib kelingan. Iqtisodiyot bo‘yicha adabiyotlarda reklamaga berilgan ko‘plab ta’riflar mavjud. Reklama so‘zining kelib chiqishi lotin tili bilan bog‘liq: italyan tilidagi «reclamare» so‘zi «qichqirish» ma’nosini anglatadi. Reklama ingliz tilida «advertising» atamasi bilan belgilanadi, bu «bildirish», «xabar qilish» ma’nosini anglatadi hamda iste’molchining e’tiborini mahsulotga qaratish va ushbu tovar yoki xizmatni xarid qilish borasida tavsiyalar, takliflar, maslahat va chaqiriqlar tarqatish sifatida talqin etiladi. Reklama bo‘yicha ko‘p sonli nashrlarda uning turlicha ta’riflari keltiriladi:

iste’molchini ishlab chiqarish, savdo yoki boshqa turdagi korxona taklif etayotgan tovar yoki xizmat bilan tanishtirish;

ommaviy axborot vositalari va boshqa aloqa turlari orqali biron-bir tovar yoki xizmat foydasiga amalga oshiriladigan pullik, bir yo‘nalishli va shaxssiz murojaat;

manbasi ko‘rsatilgan holda axborot tarqatishning pullik vositalari orqali amalga oshiriladigan shaxssiz kommunikatsiya shakllari;

tovar va xizmatlarni sotish, ularga talab shakllantirish maqsadida turli xildagi tovar va xizmatlarning iste’mol xususiyatlari haqida axborot berish;

ma’lum bir homiy tomonidan g‘oyalar, tovarlar va xizmatlarni shaxssiz tarzda taqdim etish va ilgari surishning har qanday puli to‘langan shakli;

reklama beruvchidan ochiq kelib chiqadigan va u tomonidan sotuvni oshirish, mijozlar doirasini kengaytirish, ovozlar olish yoki shaxsan ma’qullashni qo‘lga kiritish maqsadida puli to‘langan, shaxs, tovar, xizmatlar yoki jamoatchilik harakati haqidagi bosma, qo‘lyozma, og‘zaki yoki tasvir shaklidagi xabarlar berish;

Iqtisodiy sohaning bugungi bozor munosabatlari sharoitidagi muvaffaqiyatini ta’minlovchi vositalardan biri − reklamaning kundalik hayotimizdagi mavqei sezilarli ahamiyatga ega. Global miqyosdagi har qanday islohotlar, yangilik va tub burilishlar jamiyatning har bir faol bo‘g‘iniga o‘z ta’sirini ko‘rsatgani kabi reklamaning idrok va tasavvurlarga ta’sirini o‘rganish bugungi kunda muhim muammodir. Xususan, reklama faoliyatiga bo‘lgan munosabat, reklama qilinayotgan mahsulotlarni turlicha idrok qilinishining shaxs xususiyatlariga bog‘liqligi, reklamaning yangi ustanovkalarni shakllantirishga, shaxsdagi estetik did, ta’b, keng dunyoqarashni shakllantirishga bo‘lgan ta’siri tobora iqtisodiy islohotlarning kundalik hayotimiz mazmuniga aylanib borayotganligini ifodalaydi. Avvalo, har bir reklama mazmun-mohiyatiga ko‘ra ma’lum guruh yoki doiraga yo‘naltirilgan tarzda beriladi. Ammo uning qanchalik samarali, ta’sirchan bo‘lishida aniq psixologik qonuniyatlar tizimiga asoslanilganligi ahamiyat kasb etadi.

Reklama faoliyatining boshqa sof ijtimoiy-psixologik, etnopsixologik, ijtimoiy-madaniy, texnologik sohalari turlicha yondashuvlar, tahlillar doirasida ham o’rganib chiqilgan Uzoq xorij mamlakatlaridan farqli o’laroq, reklamaning o’ziga xos jihatlari yaqin hamdo’stlik mamlakatlari olimlari tomonidan ham o’rganib kelinmoqda (G.M. Andreyeva, V.G. Zazikin , L.N. Xromov , M.Yu Rojovin, E.Ye.Starobinskiy).

Mustaqil Davlatlar Xamdo‘stligi mamlakatlari olimlari G.M.Andereyeva, I.V.Alyoshina, D.S.Badalov, B.L.Borisov, V.Borodina, T.A.Boronoyeva, I.L.Vikentyev, I.V.Groshev, S.M.Isayev, I.V.Крылov, A.N.Lebedev, Ye.V.Markova, F.G.Pankratov, Ye.Ye.Pronina B.D.Semenov, O.A.Feofanov, L.N.Xromov va boshqalar tomonidan reklama va uning shaxs va guruhlarga ta’sirining o‘ziga xos jihatlari o‘rganilgan.

Bugungi bozor munosabatlarining murakkab va samarali quroliga aylangan reklama o‘zining oddiy shaklidan to hozirgi ko‘rinishiga qadar bir necha asrlar davomidagi taraqqiyot yo‘lini bosib o‘tgan. Tadqiqotchi olimlar fikriga ko‘ra reklamaning taraqqiy etish jarayonini shartli ravishda bir necha davrlarga ajratish mumkin:

- Eramizgacha 3 ming yil avval –eramizning 5 asrigacha- reklamaning ilk tarixiy rivojlanishi davri. (qadimiy davrlar, antik davrlar va antik davrdan keyingi davr);
- VI-XV asrlar – o‘rta asrlar (feodalizm davri, sanoatning ilk ko‘rinishi shakllana boshlagan davr);
- XVI-XVIII asrlar Renessans reklamasi va Uyg‘onish davri reklamasi;
- XIX-XX asrlar boshlari industrial ishlab chiqarish va kapitalistik ishlab chiqarishning taraqqiy etgan davri reklamasi;
- XX asrning 2- yarmi – reklamaning yangi tarixi.

XX asr oxirlariga kelib reklama faoliyati aniq psixologik qonuniyatlarga asoslangan yangicha mazmunga ega bo‘ldi. Bu esa reklama psixologiyasi sohasida yangi psixologik muammolarni ilmiy asoslash, reklamaning inson ongiga ta’sir etish qonunlarini nazariy va amaliy mukammallashtirishni talab etdi.

Reklamaning iqtisodiy vazifasi iqtisodiy sohani faollashtirish va tezlashtirish hisoblanadi. Iste’molchilarda xarid qarorining qabul qilinishida, yangi mahsulot va xizmatlarning turlari, imkoniyatlari, qulayliklarining targ‘ib qilinishida reklama asosiy vazifani bajaradi. Reklama yangi mahsulot yoki xizmatlarga iste’molchilar diqqatini, qiziqishlarini jalb qilib, ehtiyojlarining qondirilishiga ta’sir qiladi. Shu nuqtai nazardan, rossiyalik olim R.Mokshansev reklamani quyidagicha ta’riflaydi: «Reklama bu–aholini mahsulot bilan tanishtirish, u haqida axborot berish, sotib olishga jalb qilishdir. Reklama kuchli raqobatli bozor sharoitida eng asosiy mezon bo’lib xizmat qiladi». Shuningdek, olim reklamaning quyidagicha maqsad va vazifalarini ta’kidlaydi:

1. Mahsulotni, ishlab chiqaruvchini va savdogarni identifikatsiya qilish.
2. Mahsulot, xizmat yoki g‘oyalarning yashovchanligini ta’minlash.
3. Xaridorni ogohlantirish.
4. Talab va didni shakllantirish va b.

Reklama beruvchilar mahsulotlar haqida uning bahosi, xususiyatlari, yangiligi, foydali tomonlari va foydalanish usullari haqida axborot berishlari zarur. Reklama barcha ommaviy kommunikatsiya vositalarida mavjud bo’lib, ular uchun iqtisodiy manba biznes muvaffaqiyati hisoblanadi. Xaridorlarning yangi talablarini o’stirishda, tanlash imkoniyatlarini oshirishda, yangi mahsulot yoki xizmatlar bilan tanish bo’lishlarini ta’minlashda reklamalar asosiy ahamiyat kasb etadi. Reklama iqtisodiyotning bir bo’lagi sifatida aholining yangi ish o’rinlari bilan ta’minlanishida, yangi mahsulotlar va bilimlarning amaliyotga tatbiq etilishida, ishlab chiqaruvchilar va iste’molchilarning o’zaro foydali aloqalarida vositachilik vazifasini o’taydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Karimova L.I. Sosialno-psixologicheskiye i etnopsixologicheskiye osobennosti sosialnых predstavleniy i ustanovok lichnosti po otnosheniyu k reklame: Dis. ... kand. psixol. nauk. – Tashkent, 2004.
2. Mokshansev R.I. Psixologiya reklamы. Ucheb. posobiye. M.: INFRA-M; Novosibirsk: Sibirskoye soglasheniye, 2001.
3. Groshev I.V. Polorolevыye stereotipы i gendernaya neverbalnaya kommunikatsiya v zerkale reklamы // Vestnik Tambovskogo gosudarstvennogo texnicheskogo universiteta, 1998.

Internet saytlari

1. www.google.ru
2. www.gov.uz

BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARINING O‘QUV FAOLIYATIGA MOSLASHUVIDA OBRAZLI TAFAKKURNING AHAMIYATI

Ostonova Lobar Rashid qizi
BuxDU psixologiya ta`lim yo‘nalishi magistranti

Shaxs tarbiyasi, uning ijtimoiy-psixologik kamoloti har qanday davlatning bosh strategik masalalaridan biridir. Chunki, shaxsni ma’lum ezgu g‘oyalar, ijtimoiy-psixologik va yuksak intellektual talablar asosida tarbiyalamay turib har jihatdan kamol topishga qodir jamiyatni qurib bo‘lmaydi.

Zero, bu jarayonda eng avvalo ta’lim-tarbiya tizimi, uning mazmun-mohiyati, ta’lim tizimini takomillashtirishga xizmat qiluvchi psixologik tamoyillari muhim ahamiyat kasb etadi.

Umuman, munosabat motivatsiyasi muammosi bo‘yicha turli soha vakillari, jumladan faylasuflar, sotsiologlar, psixologlar, psixofiziologlar va pedagoglar (B.G.Ananev, G.M.Andreeva, A.A.Bodalev, E.V.SHoroxova, A.V.Vedenov, YU.M.Zabrodin, A.G.Kovalev, I.S.Kon, T.A.Kitvel, V.S.Merlin, V.N.Myasищev, I.P.Pavlov, K.K.Platonov, E.D.Parigin, S.L.Rubinshteyn, V.V.Stolin, V.A.YAdov, F.Allpomt, I.Aizen, M.F.Fisehbein, T.Maslay va boshqalar) o‘z tadqiqot maqsadlariga asoslanib munosabatning turli yo‘nalishlarini tadqiqot ob’ektiga aylantirganlar va ma’lum darajada munosabat mezonini talqin qilishning nazariy-fundamental asoslarini yaratganlar.

Bizga ma’lumki, kichik maktab yoshidagi o‘quvchilarning tafakkuri mantiqiy fikrlash, mulohaza yuritish, hukm va xulosa chiqarish, taqqoslash, tahlil qilishning turli usullarini qo‘llashdek o‘ziga xos xususiyatlari bilan maktabgacha yoshdagi bolalardan farq qiladi. Ya’ni kichik maktab yoshidagi bolalar yaqqol obrazlarga suyanib mulohaza yuritadilar va bu ularning yaqqol-obrazli tafakkuri mavhum tafakkurdan ma’lum darajada ustun turishini ko‘rsatadi. Biroq bu jarayon qachonki yuqori darajada rivojlangan bo‘ladi, qachon ularda bilish jarayonlari yuqori daraja o‘sib borsa. Bolalarning bilish jarayonlarini o‘stirishda esa pedagogik jarayon oldiga juda katta mas’uliyatli vazifa yuklanadi. Ya’ni bolalar obrazli tafakkurini rivojlantirishda quyidagilarga e’tibor qaratish lozim;

bolaning mustaqil fikrlashi uchun imkoniyat yaratish;

- mashg‘ulotlarda kreativ aura muhitini hosil qilish;
- bolalarning standartlashgan fikrlashiga yo‘l qo‘ymaslik;
- ko‘rgazmalilikdan samarali foydalanish;
- bolalar obrazli tafakurini o‘stishda xalq og‘zaki ijodiga murojaat qilish,

ularga ertaklar aytib berish, topishmoq, tez aytish kabi manbalarni yodlatish;

Bolalarga beriladigan va asosan maktabda amalga oshiriladigan ta’lim bolalar tafakkurining o‘sishi uchun g‘oyat katta ahamiyatga egadir. Ta’lim va maktabda beriladigan bilimlarni o‘zlashtirish jarayonida, kuzatuvchanlik, xotira va xayol o‘sib borishi bilan maktab yoshidagi bolalar tafakkuriga material bo‘ladigan predmetlar doirasi kengaya boradi, bolalarda mantiqiy tafakkur va tanqidiy fikrlash o‘sib boradi. Ta’lim jarayonida tafakkur katta o‘sish yo‘lini – aniq tafakkurdan abstrakt–nazariy tafakkurga o‘tish yo‘lini o‘tadi. Lekin bu davr oralig‘ida o‘quvchilarda ko‘rgazmali-obrazli tafakkurini shakllantirib o‘quvchilarni keyingi rivojlanish bosqichlariga tayyorlash ahamiyatli jarayondir.

Ta’lim jarayonida tafakkurning analitik sintetik faoliyati muhim rol o‘ynaydi. O‘quvchi tahlil qilish jarayonida yaxlit-munosabatni yoki narsani bo‘laklarga ajratib, ularning uzviy

bog‘lanishini aniqlaydi, sintezda esa buning aksini bajaradi, ya’ni bo‘laklarning yaxlit buyumga bog‘lanishini aniqlaydi.

“Tafakkur” (arabcha-“o‘ylash”, “fikr yuritish”) – obyektiv borliqning tasavvur tushuncha va muhokamadagi faol inkosi jarayoni, insonning fikrlash qobilyati, fikrlash tushuniladi.

Tafakkur – inson aqliy faoliyatining yuksak shakli bo‘lib, obyektiv borliqning ongda aks etish jarayonidir. Tafakkur atrof muhitni, ijtimoiy hodisalarni, voqelikni bilish quroli, shuningdek inson faoliyatini amalga oshirishning asosiy sharti. U sezgi, idrok, tasavvurlarga qaraganda voqelikni to‘la va aniq aks ettiruvchi yuksak bilish jarayonidir. Tafakkur inson miyasining alohida funksiyasi. Uning nerv fzilogik asosi birinchi va ikkinchi signal sistemalarining o‘zaro munosabatidan iborat. Tafakkur jarayonida insonda fikr, mulohaza, g‘oya, faraz kabilar vujudga keladi va ular shaxsning ongida tushunchalar, hukmlar, xulosalar shaklida ifodalanadi.

M.B.Gamezo “Tafakkur voqelikning umumlashgan holda va so‘z hamda o‘tmish tajriba vositalarida aks ettirilishi” ekanligini bayon qiladi. U tafakkurning umulashgan, so‘z vositasida va vositali atrof-muhit hodisalarini aks ettira olishini ta’kidlaydi. Bizningcha, tafakkurga berilgan ushbu ta’rif uning predmetini to‘la ochib berishga qurbi yetmaydi, shuning uchun boashqa manbalarga murojaat qilishga to‘g‘ri keladi.

A.V.Petrovskiy tahriri ostidagi darslikda tafakkurga ushbu shaklda ta’rif o‘z ifodasini topgan: “Tafkkur – ijtimoiy-sababiy, nutq bilan chambarchas bog‘liq muhim bir yangilik qidirish va ochishdan iborat psixik jarayondir, boshqacha qilib aytganda, tafakkur voqelikni analiz va sintez qilishda uni bevosita va umumlashtirib aks ettirish jarayonidir ”. ta’rifdan ko‘rinib turibdiki, tafakkur yuqorida keltirib o‘tilgan ta’riflardan bir muncha kengroq xususiyatlarini ochib berish uchun xizmat qiladi. Insonda tafakkur bo‘lganligi va tafakkur bilan chambarchas nutq bo‘lganligi tufayli u hayvonlardan farq qiladi, shu sababli u ongli mavjudotdir.

Inson o‘z atrofidagi olamda bo‘lgan buyumlar va hodisalarni ongli ravishda idrok qiladi. Ongli ravishda eslab qoladi hamda esga tushiradi va ongli ravishda harakat qiladi. Tafakkur atrofdagi olamni bilish qurolidir va inson amaliy faoliyatini vujudga kelishi uchun shartdir. Biron narsa to‘g‘risida tafakkur qilish jarayonida fikr paydo bo‘ladi, bu fikrlar insonning ongida hukm va tushunchalar shaklini oladi. Tafakkurning bilish faoliyatidagi roli avvalo bizning idroklarimiz va fikrlarimizning voqelikka qanchalik muvofiq bo‘lishini, to‘lar haqiqat yoki xato, chinmi yoki yolg‘on ekanligini belgilashda o‘z ifodasini topadi. Bunday tafakkur qilish eng oddiy amaliy voqelikda namoyon bo‘ladi. Voqelikning sezgilardagi va idrokdagi in’ikosning o‘zi chinakam bilim bo‘ladi. Masalan: biz quyoshning har kuni sharqdan chiqib, g‘arbga botayotganini hammamiz ko‘ramiz (idrok qilamiz). Biz yerni qimirlamay turganini, asrlar davomida qilgan fikriy faoliyati natijasidagina uzoq davom qilgan kuzatishlar o‘tkazish va matematika yo‘li bilan tadqiqotlar qilish natijasidagina haqiqatda quyosh yer atrofida aylanmasdan, balki yer o‘z o‘qi atrofi va quyosh atrofida aylanayotganligini aniqladik.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. Barkamol avlod orzusi. –T.: O‘zbekiston, 1998-y. – B 34, 20-29- betlar.
2. Ivanov P.I., Zufarova M.E. Umumiy psixologiya.– T.: O‘zbekiston faylasuflari
3. milliy jamiyati nashriyoti. 2015-y.– B358, 186-227-betlar.

4. Nishanova Z., Qurbonova Z., Abdiev S.Psixodiagnostika va eksperemental psixologiya. – T.: Tafakkur bo‘stoni, 2011-y.– B 258, 138-142-betlar.

5. Yo‘ldoshev J.G‘. Yangi pedagogik texnologiya: yo‘nalishlar, muammolar, yechimlar №4.// Xalq ta’limi.T.: 1999.– B58, 4-11-betlar.

СОВРЕМЕННЫЕ КОНЦЕПЦИИ ПРОФИЛАКТИКИ ПРЕСТУПНОСТИ СРЕДИ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ

Миралимов Миржамол Юлдашевич
Исследователь Бухарского государственного университета

Введение. Особое значение придается исследованиям, направленным на психологический анализ закономерностей формирования проблем, возникающих в жизни человека в мире, определение необходимых психологических мер по отношению к ним, поиск рациональных решений и правильную оценку результатов, а также изучение проблем принятия решений на научной основе.

Когда мы подходим к решению этих проблем с научной психологической точки зрения, в конце концов, любое поведение (и даже бездействие) почти всегда имеет свой мотив. Что такое мотивация? Чтобы найти научный и обоснованный ответ на этот вопрос, целесообразно систематическое изучение того, как проблемы мотивации и мотивации исследуются в мировой психологической науке. По мере изучения теорий о мотиве и мотивации возникает необходимость осветить конкретную содержательную природу этого понятия.

В зарубежной психологии существует ряд исследований, посвященных изучению мотивов и мотивации, которые являются значительным вкладом в мировую психологию.

Собственно, в психологии мотив (происходит от немецкого-“мотив”, французского-“мотив”, латинского-“movere”) - означает действовать. В современной психологии термин Мотивация используется как сила, побуждающая субъекта к деятельности или обеспечивающая его активность. Мотивация придает значение потребностям и инстинктам, страстям и эмоциям, установкам и идеалам.

В некоторых теоретических анализах мы наблюдаем, что мотив часто путают с потребностью или целью, но потребность-это осознанное переживание, направленное на устранение дискомфорта. Мотив-сознательный процесс постановки цели. Например, голод порождает потребность, желание поесть-это мотив. С другой стороны, доступная пища, которая находится в пределах досягаемости человека и предназначена для использования, является целью.

Мотивация или мотив-сложное психологическое явление, отличающееся большим разнообразием.

Изучение теории мотивации и анализ потребностей человека, определение их содержания и того, как оно связано с мотивацией, а также понимание того, что они должны побуждать человека к определенной деятельности, помогут найти научное обоснование и решение данной проблемы. Изучение этих потребностей привело к появлению трех основных направлений:

* базовые (существенные) теории мотивации;

* процессуальные теории мотивации;

* теории мотивации, основанные на изучении самооценки людей.

З.Фрейд трактует закономерности мотива только как динамическое энергетическое состояние. По мнению группы зарубежных психологов, мотив состоит из энергетического фронта переживаний и реакций.

Нил Миллер в своих исследованиях с особым вниманием рассматривал проблему мотивации, отмечая, что чем ближе субъект подходит к цели, тем сильнее направленность на ее достижение: чем ближе субъект подходит к стимулам, тем сильнее отступление от причинения ему вреда, тем больше увеличивается дискомфортный вклад. Выраженность отступления от неприятных ситуаций зависит от силы потребности. По его мнению, теория мотивации выглядит следующим образом: потребность - кодирование - подкрепление. Потребность порождает активность, если реакция не подкреплена, то преобладает тенденция к ее исключению. По мере того, как ответ усиливается, дорабатывается, связь и содержание между ответом и кодом возникают быстрее. В основе теории лежит система потребностей - код - ответ - подкрепление.

Для комплексной теории мотивации американских психологов Леймана Портера и Эдварда Лоулера характерно включение элементов теории ожидания Брума и теории справедливости Адамса. В этой модели есть пять параметров: затраченные усилия, интеллект, полученные результаты, вознаграждение и уровень удовлетворенности. Согласно этой теории, результаты зависят от направленного поведения человека, его способностей и человеческих качеств, а также от определения его собственного места (положения). Уровень рабочей силы определяет ценность вознаграждения и уровень уверенности в том, что предпринятые действия принесут определенное вознаграждение. И здесь человек удовлетворяет свои потребности вознаграждением за достижение определенного результата.

Философско-методологическая значимость мотивов состоит в том, что они приводят структуру причинно - следственных, внутренних сложных связей к выводу о том, что они являются высшим продуктом высокоразвитой материальной системы. Ориентация структуры мотивов на практическую (прикладную) направленность создает важные возможности и предпосылки для возникновения научной основы факторных форм мотивационного, волевого, нравственного, эмоционального, познавательного, регулятивного воздействия на личность человека. Усложнение системы трудовой деятельности человека обусловлено тем, что на производстве эффективно осуществляются нравственные, духовные, нравственные, духовно-просветительские, а также радио -, теле-и пропагандистские воздействия, такие факторы, как стабилизация условий экстремальных ситуаций профессиональной подготовки, совершенствование, совершенствование, целенаправленность-все зависит от изменения сферы мотивации личности. Мотивационный круг личности находит отражение в ее потребностях, волевых качествах (актах) и функциональных возможностях.

Обсуждение и анализ результатов. Прежде всего, следует сказать, что в рамках изучаемой нами проблемы, хотя многие методики использовались некоторыми учеными в национально-культурной среде, методы, которые они использовали, не могли предоставить достаточно информации для психологических исследований.

Для более глубокого, объективного исследования психодиагностических и психокоррекционных закономерностей формирования преступных мотивов у подростков

(11-15 лет) мы сочли целесообразным последовательно использовать следующие психологические методы.

Можно использовать методы наблюдения, сравнения, беседы, анализа результатов своей деятельности, направленные на изучение поведения подростков, их отношения к людям, событиям, вещам, мировоззрения и уровня воспитанности. Возможно составление ИПС (социально-психологической анкеты) и изучение мотивации и мотивации подростков, в частности факторов и закономерностей природно-биологического, материально-культурного и социально-психологического характера, влияющих на формирование у них мотивов преступления.

Изначально мы подготовили и использовали социально-психологическую анкету (ИПС), направленную на выявление социально-психологических основ формирования преступных мотивов у подростков (авторы: профессор А.Назаров и исследователь М. Миралимов).

Социально-психологическая анкета (ИПС), направленная на выявление коренных причин и сущности формирования преступных мотивов у подростков, имеет следующую научно-методическую структуру. "Мы просим вас обдумать вопросы, которые вам задают ниже, и дать точный ответ (реакцию), основываясь на причинах и факторах, которые вы считаете правильными. Ваши ответы будут основаны на реальной и реальной реальности и оценены с научной точки зрения».

Социально-психологическая анкета (ИПС), составленная из вопросов, направленных на выявление и детальное изучение поведения подростков, выясняет, какие мотивы (в частности, мотивы преступления) больше всего ведут их жизнь и деятельность. Анкета составлена таким образом, что с помощью входящих в нее вопросов изучалась сущность человека, сфера влияния природно-биологических, социально-экономических, духовно-психологических и воспитательно-педагогических факторов, обеспечивающих его становление и развитие как личности, общность закономерностей между ними, значимость предпосылок и возможностей.

Анализ результатов с психологической точки зрения показал, что из мотивов, влияющих на формирование преступного поведения в поведении исследуемых подростков, по сравнению с другими факторами преобладают следующие.

Анализ результатов, изложенных в данной таблице, был необходим для того, чтобы дать нам четкое представление о причинах, источниках и направлениях возникновения преступных мотивов у подростков.

Именно неудовлетворенность существующих потребностей у подростков на таких этапах воспитательного процесса и обучения (в семье, школе и в махалля-Гузаре) или пренебрежение этими потребностями, пренебрежение ими, самоизоляция приводят к тому, что в их воспитании формируется ряд проблем, а главное, в поведении подростков формируются у них уже существующие потребности, которые необходимо удовлетворить с целью “выхода из подростковой ситуации” или решения проблемы. таким образом, ценности, действующие среди людей в обществе, особенно среди подростков, совершается (достигается) с использованием преступного поведения, опираясь на него, а не следуя обычаям и нормам (народной психологии). Легкость достижения цели или частые повторения противоправных действий в таком случае являются основанием для формирования преступных мотивов у подростков. Возникновение у подростков таких мер и методов, стереотипизация в результате их повторения (превращение в устойчивые

качества и свойства) формирует у подростков мотивационную систему цели достижения по своему усмотрению жизненно необходимых материальных и духовных вещей.

Вывод. При исследовании проблемы психодиагностики и психокоррекции формирования преступных мотивов у подростков были использованы социально-психологические анкеты, направленные на изучение особенностей личности, мотивационной направленности, эмоционально-волевых состояний и индивидуально-типологических возможностей человека, а также уровня и мировоззрения его психической, нравственно-духовной, правовой воспитанности, предназначенные для эффективного применения в практике современной психологии. А закрепление методологических позиций дало возможность более последовательно изучать поведение, мотивационную направленность, уровень обучаемости и перспективные закономерности воспитания сегодняшних подростков.

Список использованной литературы

1. Зайцева Т.В. Теория психологического тренинга (психологический тренинг как инструментальное действие). – СПб.-М.: Речь-Смысл, 2002.- 126 с.
2. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2020 йил 27 февралдаги “Педагогик таълим соҳасини янада такомиллаштириш тўғрисидаги чора-тадбирлар тўғрисида”ги Қарори.
3. Алимов Ф.Ш., Инглиз тилида ёзув компетенциясини шакллантириш (нофилологик факультетлар мисолида) Авторефарат канд.пед. наук.–Т., 2018.
4. Дмитриенко В.А. Методологические основы прогнозирования педагогической деятельности. Вопросы обучения и воспитания / Дмитриенко В. А. – Томск, 2000.
5. Reppen, R. (2010a). Building a corpus: What are the key considerations? In A. O’Keefe & M. McCarthy (Eds.), The Routledge handbook of corpus linguistics (pp. 31-37). London: Routledge.

SOG’LOM TURMUSH TARZI DAVLAT YOSHLAR SIYOSATINING USTUVOR YO’NALISHI

Dildora Toshpo'latova
Samarqand viloyati Narpay tumani maktabgacha va maktab ta’limi bo‘limiga qarashli 13-umumiy o'rta ta'lim maktabining amaliyotchi psixologi

Yoshlarning sog’lom turmush tarzi asoslari O’zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan davlatning yoshlar siyosati tarkibidagi masalalardan hisoblanadi. Mustaqillikning ilk yillaridanoq mamlakatda yoshlarga nisbatan davlat siyosati mezonlari Oliy Kengash tomonidan 1991-yil 20-noyabrda qabul qilingan “O’zbekiston Respubliasida yoshlar davlat siyosati” to’g’risida”gi Qonun orqali belgilab berilgan edi. Mustaqillik yillarida yoshlar tashkilotlari son va sifat jihatidan o’sdi va ulg’aydi. Siyosiy partiyalar tizimi doirasida yoshlar masalalari bilan shug’ullanuvchi “Yoshlar qanot”lari tashkil qilindi. “Fidoyi yoshlar klubi”, “Bunyodkor yoshlar teleklubi”, “Iste’dod”, “Ilhom” kabi klublar, intellektual yoshlar klublari, yoshlarning ijod markazlari, mamlakatning turli hududlarida tashkil qilinayotgan bolalar tashkilotlari fikrimizning yorqin dalili hisoblanadi. Mustaqillik yillarida yoshlarning ta’lim olish, mutaxassislik egallash, o’z mutaxassisligi bo’yicha ishlash, ish o’rinlariga ega bo’lish va ish bilan ta’minlanish, o’z salomatligini muhofaza qilish, sog’lom turmush tarzi asosida yashash, oila qurish, uy-joylarga ega bo’lish, ota-ona bo’lish kabi o’nlab hayotiy talablarni davlat

tomonidan kafolatlash va qondirishga qaratilgan tadbirlar tizimi ishlab chiqildi. Bu tadbirlar tizimi o'zini O'zbekiston Respublikasidagi yangi qonunlarni ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish Prezident farmonlari, Vazirlar Mahkamasi qarorlari va Davlat dasturlari ijrosi orqali namoyon etadi.

Yoshlarni jamiyat hayotiga tayyorlash va ularda sog'lom turmush tarzi tafakkurini shakllantirish masalalarida davlat tashkilotlari bilan birgalikda "Sog'lom avlod uchun", "Mahalla", ""Ekosan, "Nuroniy", "Ibn Sino", "Bolalar", "Sen yolg'iz emassan" kabi xayriya jamg'armalari "Kamolot" YoIH, O'zbekiston Xotin-qizlar qo'mitasi, "Qizil yarim oy" jamiyati, Ma'naviyat va Ma'rifat Respublika Markazi, "Oila" Respublika ilmiy-amaliy markazi "Oydin hayot" – sog'lom turmush tarzini targ'ib qilish markazi kabi nodavlat tashkilotlari turli seminarlar treninglar, ilmiy-amaliy konferensiyalar va anjumanlar tashkil qilish, maxsus dasturlar asosida ish olib borish va adabiyotlar yaratish yo'lidan bordilar.

"O'zbekiston o'quvchi yoshlarni rag'batlantirish chora-tadbirlari", "Iqtidorli yoshlarning chet elda ta'lim olishlarini qo'llab-quvvatlash" kabi yoshlar manfaatlarini himoya qilishga qaratilgan davlat hujjatlari "Ulug'bek", "Iste'dod", "Umid", "Ustoz" va boshqa jamg'armalarning ta'lim-tarbiya sohasidagi ezgu ishlarini o'sib kelayotgan avlodni jismonan sog'lom va ma'naviy jihatdan barkamol qilib, tarbiyalashga qo'shayotgan hissalarini alohida ta'kidlash lozim.

Yoshlarda sog'lom turmush tarzi asoslarining shakllanish jarayonlarini ilmiy tahlil qilish natijasida uni ikki o'zaro bog'langan tarkibiy qismga ajratish mumkin:

- Ma'naviy-mafkuraviy sog'lom turmush tarzi;
- Tibbiy jismoniy sog'lom turmush tarzi;

Yoshlarning ma'naviy-mafkuraviy sog'lom turmush tarzi tarkibida quyidagi masalalar mohiyati o'z aksini topadi:

-yoshlarni fuqarolar sifatida anglash, ularni fuqarolar sifatida tarbiyalash va voyaga yetkazish,fuqarolik hissi va ko'nikmalarining ijtimoiy-siyosiy qo'llab-quvvatlanishi;

-yoshlarda mustaqillik mafkurasi va milliy istiqlol g'oyalariga, demokratik qadriyatlariga e'tiqodni shakllantirish, fuqarolik jamiyatida yashash ko'nikmalarini tarbiyalash, inson huquqlarini hurmatlash va tan olish, vatanga sadoqat va uning takomili uchun sidqidildan xizmat qilish ruhiyatini bunyod qilish;

-yoshlarda intellektual salohiyat millat genofondining asl boyligi ekanligini anglash, bilimlarni egallashga chanqoqlik va iste'dodlarni tan olish tafakkurni shakllantirish, dunyo rivoji yangi texnologiyalarni egallash va tashkil qilishga qodir insoniy zahiralarni talab qilishi bilan bog'liqligini tushunish va unga tayyorgarlik yo'lidan borishda har tomonlama tayyorlash;

-yoshlar ongida milliy qadriyatlar va urf-odatlarning umumbashariy va umuminsoniy uyg'unlik va bir-birini to'ldirgan holda, tarbiyalanishiga erishish, yoshlarning dunyo iqtisodiy, siyosiy va ma'naviy muhitiga o'z aqidalari asosida integratsiyalashuvini ta'minlash, yoshlarda o'z milliy daxldorligidan g'urur tafakkurini kuchaytirish va qat'iylashtirish;

-yoshlarni demokratik – fuqarolik jamiyati va huquqiy davlat, amalga oshirilayotgan islohotlar mohiyati bo'yicha bilimlarini muntazam oshirib borish, ular huquqiy savodxonligini ta'minlash, ular huquqlarining amaliyligiga erishish;

-yoshlarni har turli mafkuraviy yot g'oyalar, xususan diniy aqidaparastlik, islom ekstremizmi va radikalizmi, terrorizm, "rangli inqiloblar", "sun'iy demokratiyalar" kabi buzg'unchilik tafakkuridan ozod qilib tarbiyalash, barcha mavjud yot g'oyalarning g'arazli

maqsadlarini fosh etish va o'sib kelayotgan avlod ongiga singdirish, ulardan o'z milliy mafkurasi va milliy manfaatlarini asrash va himoyalash tafakkurini shakllantirish.

Yoshlarning tibbiy-jismoniy sog'lom turmush tarzi tamoyillarini quyidagicha belgiladik:

-"sog'lom inson – sog'lom ota-ona – sog'lom avlod, sog'lom avlod – sog'lom fuqarolar, sog'lom fuqarolar – sog'lom davlat, sog'lom davlat – barkamollik va taraqqiyot" g'oyasini yoshlar ongiga keng va chuqur ilmiy-nazariy asoslangan holda singdirish, ular tafakkurida o'z salomatligiga ma'suliyatli yondashuvni vujudga keltirish, "salomatlik – tuman boylik, salomatlik – kelajak garovi" ekanligini keng targ'ibot qilish;

-Jismoniy tarbiya va sport turlari bilan muntazam shug'ullanishni keng targ'ib etish, sog'lom turmush tarzini tibbiy jihatdan preventive choralarini ta'minlash orqali yoshlarni jismoniy, tibbiy va ruhiy salomatligini ta'minlashga erishish, ular tafakkurida jismoniy tarbiya, sport va tibbiy salomatlikka e'tibor xislarini shakllantirish;

-Sog'lom turmush tarzini shakllantirishda oila, mahalla va maktab hamkorlikgiga erishish (1.8.), turli davlat va nodavlat tashkilotlarining hamkorlik faoliyatlarini yo'lga qo'yish, mazkur hamkorlikdan yoshlar manfaatlarining ta'minlanishiga erishish;

-Yoshlar ongida mehnat qilish va dam olishning ratsional me'yolarining mavjudligi va unga rioya qilishning inson salomatligi uchun ahamiyati, inson va ratsional ovqatlanish me'yorlari va madaniyati borasidagi bilim va ko'nikmalarning shakllanishiga erishish;

-Inson salomatligiga ta'sir etuvchi ekologik vaziyatlarning ijobiy va salbiy oqibatlariga nisbatan adekvat munosabatni shakllantirish, ekologik tang vaziyatlardan o'z salomatligini asrash ko'nikmalari va bilimlarini yoshlar ichida targ'ib qilish, ekologik vaziyatlarni to'g'ri baholash ko'nikmalarini shakllantirish orqali yoshlarning o'z tuprog'I va Vatani taqdiri bo'yicha ma'suliyatli munosabatini shakllantirish;

-Oila muqaddasligi tamoyili asosida yoshlar tafakkurida oilaviy munosabatlarga tayyorgarlikning pedagogic-psixologik asoslarini bunyod qilish, ularning mustaqil yashash ko'nikmalarini rivojlantirish, oilani e'zozlash, uni asrab-avaylash, oilaviy munosabatlarda oilaviy madaniyat tamoyillari, oiladagi sog'lom turmush tarzi, qadriyatlarning keng ildiz otishi uchun xalq va yoshlar mentalitetiga keng kirib borish;

-Yoshlarga qaratilgan turli tibbiy tahdidlardan asrash (narkomaniya, toksikomaniya, OITS va yuqumli jinsiy kasalliklar), zararli odatlar (ichkilikbozlik, giyohvandlik va kashandalik)lardan muhofaza qilish maqsadida yoshlar ichida keng targ'ibot va tashviqot faoliyati asosida bilimlar tarqatish va yoshlarni sog'lom turmush tarzi normalariga rioya qilishlarini ta'minlash.

Sog'lom turmush tarzini belgilovchi asosiy ko'rsatkichlar tarkibi inson salomatligini tibbiy jihatdan preventiv asrashning murakkab tizimini tashkil qiladi. Shunday qilib, sog'lom turmush tarzi bilan aloqador bo'lgan mezonlar tibbiy ko'rsatkichlarni ham, jismoniy ko'rsatkichlarni ham, psixologik va ruhiy ko'rsatkichlarni ham, shu bilan birga inson ichki madaniyati va ma'naviyati bilan bog'liq holat hamda unsurlarni ham o'zida mujassam etadi. Shu bois, sog'lom turmush tarzi doirasidagi tushuncha jamiyatda yaratilgan shart va sharoitlardan tashqari insonning o'z salomatligiga nechog'lik ma'suliyat bilan yondashishi va e'tiborliligi mezonlarini ham o'z mazmuniga qamrab oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston yoshlarining jamg'armasi "Kamolot" to'g'risida, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni. Xalq so'zi, 1996, 18 mart.

2. Karimov I.A. “Kamolot” yoshlarimizning chinakam suyanchi va tayanchi bo’lsin. Vatan ravnaqi uchun har birimiz ma’sulmiz. 9-jild, Toshkent, O’zbekiston 2001. 18-bet.

3. Саидов А. Оилада ёшларнинг соғлом турмуш тарзи тўғрисидаги тасаввурлари шаклланишининг илмий-методологик асослари //Involta Scientific Journal. – 2023. – Т. 2. – №. 4. – С. 58-60.

4. Саидов А. И. Баркамол авлодни тарбиялаш-соғлом турмуш тарзи психологиясини шакллантириш омили сифатида //psixologiya Учредители: Бухарский государственный университет. – №. 3. – С. 77-81.

5. Саидов А. И. Оилада соғлом турмуш тарзини шакллантиришнинг психологик жиҳатлари: Саидов Азамат Исмоилович, Образование и инновационные исследования международный научно-методический журнал. – 2021. – №. 6. – С. 367-372.

OLIYGOH NEGIZIDA SPORT PSIXOLOGLARINING KASBIY VA KOMMUNIKATIV KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH

Haydarov Fahod Irnazarovich

Toshkent xalqaro moliyaviy boshqaruv va texnologiyalar universiteti “Pedagogika va psixologiya” kafedrasi katta o‘qituvchisi, O‘zbekiston.haydarov82@internet.ru

Zamonaviy sharoitda shaxs va jamiyat umumiy va kasbiy madaniyatining muhim, integrativ ko‘rsatkichi sifatida nutq madaniyatiga qo‘yiladigan talablar ortib bormoqda.

Jismoniy madaniyat va sport sohasidagi mutaxassisning kasbiy faoliyati asosan biznes va shaxslararo muloqotni tashkil etish va amalga oshirish bilan bog‘liq kommunikativ xarakterdagi bilim va ko‘nikmalar bilan belgilanadi, shuning uchun sportchilarning kommunikativ kompetentligini shakllantirish muammosi katta ahamiyatga ega.

Biz O‘zDJTSU sportchi talabalarini tayyorgarligining kasbiy va psixologik komponenti nuqtai nazaridan o‘rganib chiqdik va eng ko‘p uchraydigan kamchiliklarga quyidagilar kiradi:

1) kasbiy imkoniyatlaridagi psixologik noaniqlik;

2) ta’lim jarayonini metodik qo‘llab-quvvatlash sohasidagi kasbiy harakatlar namunasi;

3) innovasion yechimlarga qodir emaslik, xatolardan qo‘rqish;

4) tashvish ortishi, o‘ziga ortiqcha e’tibor konsentratsiyasi;

5) muhim tajriba, kasbiy faoliyat motivatsiyasining pastligi;

6) amaliyot vositalari va psixologik ta’sir usullaridan foydalanish ko‘nikmalarini yetishmasligi, o‘z-o‘zini boshqarish;

7) bu masalada psixologik va pedagogik qo‘llab-quvvatlash [3, 100].

Sportchining kasbiy psixologik tayyorgarligini shakllantirish psixologik tayyorgarlik tizimiga bog‘liq albatta. Professional sportni psixologik qo‘llab-quvvatlash maqsadlariga erishishga yo‘naltirilgan maxsus ta’lim makonini yaratish muhimdir. Bu talablarni, birinchi navbatda, nazariy bilim va amaliy tajribadan foydalanish, mutuxassisning shaxsiy tayyorgarlik va kommunikativ qobiliyatini shakllantirish mexanizmlari orqali bilim sub’yektining ta’lim ta’sirini belgilaydi, sportchining kasbiy xususiyatlari tarkibida psixologik vakolatlari sohasini ajratish zarurligini aniqlash hamda kasbiy faoliyatini psixologik qo‘llab-quvvatlash bilan bog‘liq muammolarni hal qilish.

Kasbiy-psixologik kompetentlikni loyihalash psixologik qulaylik va noqulaylik sharoitida professional harakat qilishga imkon beruvchi mutaxassislarning asosiy psixologik xususiyatlarini

aniqlashga asoslangan bo‘lishi kerak. Shuning uchun kasbiy kompetentlikning simulyasion fazosida quyidagilarni taqdim etish zarur:

1) ma’lum axborot sohasi(nazariy bilimlar);

2) amaliy ko‘nikma va malakalar sohasi (amaliy tajriba);

3) kasbiy jihatdan ahamiyatli shaxs xususiyatlari (shaxsiy va faoliyat sifatlari) ro‘yxati. Bu xususiyatlar sport amaliyotining psixologik komponenti muammolarini hal qilishda sportchining faolligini ta’minlashga mo‘ljallangan. Shartli ravishda bunday harakatlarni sportchining ruhiy faoliyatini funksional jihatdan tartibga solish sifatida belgilash mumkin. Ko‘rinib turibdiki, sportchi harakatlarining mahsuldorligi aqliy faoliyatning namoyon bo‘lishiga bog‘liq.

Jadval 1. Sportchiga kasbiy va ruhiy kompetentlik jihatdan qo‘yiladigan talablar.

Bilimlar talablari	Mahorat talablari	Shaxsiy va faoliyat sifatlariga qo‘yiladigan talablar
Sportchining sport faoliyatiga tayyorgarligini ta’minlovchi qonunlar, mehanizmlar, jarayonlar, hodisalar, ruhiy holatlar, psixologik jihatlarni bilish. Sportda psixodiagnostika, psixoregulyasiya, psixogigiyena, psixologik tadqiqot va psixologik tayyorgarlikning shakl, metod va vositalarini bilish, bu sportchining trenirovka va musobaqa faoliyatini ta’minlash imkonini beradi	O‘quv faoliyati sohasida Trening uchun psixologik qo‘llab-quvvatlashni tashkil qilish qobiliyati, psixodiagnostika, psixoregulyasiya, sportchilar faoliyatida psixogigiyena o‘tkazish, musobaqalarga psixologik tayyorgarlik talablariga javob berish, boshqarish bilan ishlashda optimal psixologik iqlim yaratish, hamkasblari, sportchilar o‘zlarini undaydigan va hamkorlarga ilhom bera oladigan, aloqa jarayonini tashkil etish va muzokara, nizolarni hal etish, sport faoliyatining psixologik xususiyatlarini tadqiq etish va natijalaridan amaliyotda foydalanish; o‘z shaxsini rivojlanishi va o‘quvchilarining har tomonlama rivojlanishini rejalashtirish va bashorat qilish, o‘quv faoliyatini tahlil qilish, muntazam va ijodiy ishlarni tashkil etish, psixotexnik vositalardan foydalanish. Raqobatchilik faoliyati	Psixologik Professional sport ixtisoslashuvi uchun normada emosionallik, hamkorlar uchun ochiqlik va sport yangiliklari, bag‘rikenglik, sezgi rivojlantirish, stressga qarshilik, optimizm, idrokni rivojlantirish, xotira, mantiqiy fikrlash, e’tibor, ijodiy tasavvur, qobiliyatlarini rivojlantirish, belgi, iroda, motivasion soha, o‘z-o‘zini dolzarblashtirish oriyentatsiyasi, o‘z-o‘zini anglash. Fikrlash tarzi Analitik, tezkor reaksiya, rivojlangan ijodkorlik, kuzatish, tanqidiy fikrlash, refleksivlik, tafakkurning ko‘rkamligi, vaziyatli fikrlash, moslashuvchanlik, tafakkurning chuqurligi va kengligi. Xulq-atvori Dilkashlik, tashabbuskorlik, improvizatsiya qobiliyati, mas’uliyat, intizom, jasorat va qat’iyat, maqsadga

	sohasida Musobaqalarni psixologik qo‘llab-quvvatlash, raqobat faoliyatida psixodiagnostika, psixoregulyasiya va psixogigiyena metodlaridan foydalanish, jismoniy, texnik va taktik harakatlarda sport psixologiyasi usullari va vositalarini qo‘llash, standart va nostandart vaziyatlarda qaror qabul qilish, ularning xatti-harakatlarini va sportchilar xulq-atvorini tashkil qilish, raqobatda nazorat reaksiyalari. Maqsadlarni belgilash, maqsadlarga erishish uchun resurslarni ajratish va baholash; sizning faoliyatingiz natijalarini bashorat qilish va uni rejalashtirish	muvofiqlik, tavakkalchilik (oqilona chegaralar doirasida), mustaqillik

Taktik mahorat sport texnikasini oqilona va samarali qo‘llay olish qobiliyati sifatida faoliyat sub’yektining psixologik sifatlarining rivojlanish darajasi bilan chambarchas bog‘liqdir [3, 118]. Sportchining taktik harakatlari perseptiv, intelektual va psixomotor qobiliyatlarni, maxsus bilim va ko‘nikmalarni talab qiladigan murakkab ishdir. Ular aqliy umumiy nazorat sharti bilan jismoniy sifatlardan, texnik ko‘nikmalardan optimal foydalanish va kognitiv, hissiy va irodaviy qobiliyatlarning namoyon bo‘lishi bilan bog‘liq ijodiy aqliy faoliyat natijasidir.

Bu shartlar sportchining intelektual tayyorgarligiga bo‘lgan yuksak talablarni va mantiqiy tafakkurni egallashda professionalizmning namoyon bo‘lishini belgilab beradi. Bu yerda quyidagi xislatlar qimmatlidir: obrazlilik, situativlik, samarali xarakter, tezlik, tanqidiylik va mustaqillik.

Motor faoliyat (MF) funksiyasi subektiv malakalarga asoslangan harakatlarda interiorizatsiya jarayonlari orqali jismoniy sifatlarni yetarli darajada namoyon qilish qobiliyati bilan xarakterlanadi. Bu funksiyaning samaradorligi psixik jarayonlarning rivojlanishi va holatiga, harakatlarni algoritmlash, operatsiyalar va faoliyatni avtomatlashtirish va anglash, ichki va tashqi nutq imkoniyatlariga, shaxs sifatlariga bevosita bog‘liqdir.

Sport faoliyatida maqsadga erishishga qaratilgan ongli harakat sifatida belgilangan muhim irodaviy harakat hisoblanadi. Irodaviy harakatning muvaffaqiyati o‘zboshimchalik bilan amalga oshirilgan harakatlarning mavjudligi qonunlariga asoslangan.

Inson vosita apparatining psixofiziologik jihatlari kam emas. Misol uchun, N.A. Bernshteyn tomonidan belgilangan qonuniyatlar va mexanizmlar faqat samarali impulslar orqali harakatlarni nazorat qilish mumkin emasligini ta’kidlashga imkon beradi. U tananing atrofidan

kelayotgan signallarga murakkab ishlov berishni talab qiladi. Bunday holda, sezgi organlaridan olingan signallar vosita vazifasiga qarab va o‘tgan tajribaga asoslangan holda birlashtiriladi, sintezlanadi va umumlashtiriladi. Bu mexanizm harakatlarning ob’yektivligini va ularning voqelikning berilgan sharoitlariga moslashuvini ta’minlaydi. Ushbu namunani hisobga olib, sportda texnik va taktik tayyorgarlik texnikasini sezilarli darajada takomillashtirish mumkin.

Sportchining barcha harakatlari bilish faoliyatisiz amalga oshmaydi:

1) faoliyatda o‘zini bilish;

2) sport amaliyotining sensor tomonini bilish;

3) sport faoliyati, sport qonunlarini bilish.

Bilish faoliyatining vazifasi professional yo‘naltirish va moslashtirish jarayonlari bilan bog‘liq. Bunday holda, harakatga bo‘lgan ehtiyoj insonning sport bilan shug‘ullanish istagini aniqlamaydi. Bu faqat jismoniy mashqlarni bajarishga qiziqishni shakllantirishning shartidir. Sportchining motivatsiyasini shakllantirish birinchi navbatda ijtimoiy omillarga asoslanadi. Shu ma’noda sport faoliyati xususiyatlarining qadriyatlari, sportning kognitiv va salbiy jihatlari, sportning ijtimoiy va shaxsiy qiymati, sportchi yoki murabbiy hayotining nufuzli jihatlari, tananing funksional imkoniyat talablari va boshqalar.

Shaxs jismoniy, texnik va taktik tayyorgarlik orqali subektiv bilim va ko‘nikmalarni shakllantirishi kerak. Aloqa, o‘z-o‘zini boshqarish va javob berishning o‘ziga xos shartlarini o‘zlashtirishi kerak. Professional ahamiyatli harakatlarni algoritmlash va turli vaziyatlarda (tajriba to‘plash) ulardan integral foydalanishning o‘zgaruvchanligini rivojlantirish masalalarini hal qilishga intiladi.

Bilish faoliyati nafaqat ta’lim jarayonida amalga oshadi. Musobaqa faoliyatini bajarish davomida sportchi bilimga ham murojaat qilishga majbur bo‘ladi: masalan, har bir sportchi musobaqa jarayonida ushbu faoliyat sharoitlarini va natijalarga erishishning yanada oqilona shakl va usullarini aniqlashga intiladi. Bu xatti-harakat subektiv tajribani shakllantirish uchun asos hisoblanadi. Bu funksiyalarning samaradorligi sportchini tayyorlovchi mutaxassisning kasbiy-psixologik kompetentligining sifat xususiyatlariga mos keladi. Bunda faqat uning nazariy bilimlari, amaliy tajribasining birligi va zarur shaxsiy va faoliyat sifatlarining mavjudligi kasbiy faoliyatni psixologik qo‘llab-quvvatlashning samaradorligini belgilaydi.

Ushbu muammoni o‘rganish natijalari bizga professional va psixologik vakolatlarining makon chegaralari muayyan vaqtda yetarli faoliyatini ko‘rsatish uchun harakat va psixologik imkoniyatlar uchun tayyor nuqtai nazaridan jismoniy madaniyat va sport bo‘yicha mutaxassis uchun talablar optimal kombinatsiyasini tasvirga mos uch-modul tarkibi shaklida taqdim etiladi, deb aytish imkonini beradi.

Kasbiy muloqot vaziyatlarini modellashtirish kommunikativ kompetentlikni rivojlantirishning quyidagi vazifalarini hal qilishga imkon beradi: kasbiy muloqot faoliyati turlarini adekvat nutq dizayni bilan ishlash; sportchilarni muloqot faoliyatining motivasion-maqsadli va mazmuniy-prosessual jihatlarini amaliy o‘zlashtirish uchun modellashtirish metodlaridan foydalanishga o‘rgatish. Shunga ko‘ra, biz faoliyatda sportchilarning muloqotini tizimli ravishda kuzatib borishimiz va bu muloqotni faoliyat vazifalari va birgalikdagi harakatlar mantig‘iga qanday mos kelishi yoki mos kelmasligi nuqtai nazaridan tahlil qilishimiz lozim. Bu tez sur’atlar bilan yozmoq va tez-tez bir zumda reaksiya talab kuchli qo‘shma harakatlar vaziyatlar uchun, ayniqsa, to‘g‘ridir ("qisqa", "men", "darhol", "harakat", imo-ishoralar, va hokazo.). Bu aloqa turlarining har biri har bir sportchi uchun alohida ahamiyatga ega bo‘lib,

kasbiy muloqot shakllanadigan mikroiqtisodiyotning ajralmas qismi bo‘lib, kommunikativ kompetentlikning rivojlanishiga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1.Bavtryukov I.A. O psixologicheskoy gotovnosti budushix spesialistov po fizicheskoy kulture i prinyatiyu sebya v obrazovatelnom pole // Sovershenstvovaniye podgotovki kadrov v oblasti fizicheskoy kulturiy i sporta v usloviyax modernizasii professionalnogo obrazovaniya. M.: RGUFK, Flinta, 2004. 38 s.

2.Vardanyan Yu.V. Stroyeniye i razvitiye professionalnoy kompetentnosti spesialista s viysshim obrazovaniyem: Dis … d-ra ped. nauk.. M., 1999. 353 s.

3.Gogunov Ye.N. Sistema nepreriyvnogo psixologicheskogo obrazovaniya spesialistov fizicheskoy kulturiy i sporta. Moskva-Tolyatti, MPGU-TGU, 2003. 326 s.

4.Grigoryans I.A. Problemiy modernizasii professionalnogo psixologicheskogo obrazovaniya studentov IFK na sovremennom etape / Sovershenstvovaniye podgotovki kadrov v oblasti fizicheskoy kulturiy i sporta v usloviyax modernizasii professionalnogo obrazovaniya. M.: RGUFK, Flinta, 2004. 40 s.

5.Pishulin V.N. Professionalnaya kompetentnost spesialista v kontekste modernizasii obrazovaniya// Pedagogicheskoye naslediye K.D. Ushinskogo i sovremenniyye problemiy modernizasii obrazovaniya. M.: MPGU, MANPO, 2004. 419 s.

6.Rodionov A.V. Osnovniyye napravleniya razvitiya psixologii sporta // Teoriya i praktika fiz. kulturiy. 2003. № 10. S. 20-23.

JAMIYATDA PSIXOLOGIYA VA PSIXOLOGIK XIZMATNING O‘RNI VA AHAMIYATI

Kurbonova Dilfuza Samiyevna

Buxoro Psixologiya va xorijiy tillar instituti Psixologiya yo‘nalishi 3-bosqich talabasi

Psixologiya — insonning ruhiy faoliyati va hayvonlar xatti-harakati jarayonida voqelikning psixik aks etishi, ruhiy jarayonlar, holatlar, hodisalar, xislatlar to‘g‘risidagi fan. Psixologiyaning tadqiqot predmetiga sezgilar va idrok obrazlari, tafakkur va hissiyot, faoliyat va muomala kabi psixologik jarayonlar, kategoriyalar kiradi. Psixologiyaning asosiy vazifalari — psixika qonuniyatlarini, inson ruhiy holatlari shakllanishini filogenetik va ontogenetik taraqqiyot birligida ochishdan iboratdir. Mazkur vazifalar yechimini topishda psixologiya bir tomondan, biologiya fani sohalari bilan, jumladan, fiziologiya bilan, boshqa tomondan esa, sotsiologiya, pedagogika, madaniyat tarixi, mantiq hamda ijtimoiy fanlar bilan jips aloqaga kirishadi. Psixologiya eng avvalo, psixikaning insonga xos shakli bo‘lmish ong va o‘z-o‘zini anglashni tadqiq etadi.

Antik davrdan boshlab psixologik bilimlar falsafa va tibbiyot fanlari negizida rivojlanib kelgan. Yunon shifokorlari Gippokrat, Erasistrat psixikaning organi miya ekanligini bilganlar va inson jonini koinotning ashyoviy bo‘lagi sifatida talqin qilganlar. Ularning g‘oyalari Platonning jon abadiyligi to‘g‘risidagi ta’limotiga qarama-qarshi qo‘yilgan. Aristotel „Jon to‘g‘risida“gi asarida psixologik tushunchalar tizimini ishlab chiqdi.

O‘rta asrlarda psixikaga nisbatan har xil ko‘rinishdagi g‘ayritabiiy qarashlar hukmronlik qildi. Shu tufayli psixologik bilimlar rivojlanmay qoldi. Ammo ba’zi faylasuflar va shifokorlar

(Ibn Sino va boshqalar) asarlarida bu sohada olg‘a qadam qo‘yildi. Inson xususiyatlari to‘g‘risidagi ma’lumotlar qadimgi qo‘lyozmalar, yodgorliklarda o‘z aksini topa boshladi. Turli mamlakatlarda va shaharlarda tuzilgan akademiyalarda (Xorazm, Samarqand, Kiyev, Moskva va boshqa shaharlarda) psixologiya yuzasidan tinglovchilarga saboq berilgan.

Yevropada uyg‘onish davrida Leonardo da Vinchi, X.Vives kabilar psixologiya rivojiga o‘z hissalarini qo‘shdilar. XVIII asrga kelib M.V.Lomonosov, A.N.Radishchev, T. Gobbs, B. Spinoza, G.S.Skovoroda, G. Leybnits. J. Lokk, K.A.Gelvetsii, A. Golbax, D. Didrolar psixologiyada bir talay kashfiyot qildilar, uni amaliy ma’lumotlar bilan boyitdilar. Psixologiya XIX asrning 2-yarmiga kelib mustaqil fan sifatida ajralib chiqdi. Nemis olimi V. Vundt Leypsigda 1879-yil dastlabki eksperimental laboratoriyani jihozlashga erishdi.

Psixologiyaning taraqqiyotida, umuman, XIX asrdagi eksperimentlar alohida ahamiyat kasb etdi. Bu davrda psixologik real voqelikni o‘rganish uchun metodlar majmuasi qo‘llana boshlandi: kuzatish, laboratoriya eksperimenti, tabiiy eksperiment, faoliyat natijasini tahlil qilish, ruhiy jarayonlarni modellashtirish genetik metodi, test, ekspert baholash, intervyu, anketa, so‘rovnoma, tarjimai hol va hokazolar. XIX asr oxiri - XX asr boshlarida qator psixologik ilmiy maktablar, yo‘nalishlar vujudga keldi: bixeviorizm, geshtalt-psixologiya, personalizm, freydizm va hokazolar. Psixologiyaning rivojiga I.M. Sechenov (psixikaning reflektor tabiati), I.Pavlov (oliy nerv faoliyati) ta’limotlari muhim hissa bo‘lib qo‘shildi. Rossiyada V.M.Bexterev eksperimental laboratoriya (Qozon, 1885), Harkov universiteti va N.N.Langening Odessadagi labaratoriyasi, G.Chelpanovning Kiyevdagi, S.Korsakovning Moskvadagi, keyinchalik V.M.Bexterev, A. Lazurskiy, A. Nechayevlarning Peterburgdagi, V. Chijning Yuryev (Tartu, Estoniya)dagi eksperimental laboratoriyalari psixologiya taraqqiyotiga alohida ta’sir o‘tkazdi. 1912-yil Moskva universitetida Psixologiya instituti ochildi. Shu yilda I.A.Sikorskiy tomonidan Kiyevda jahonda birinchi marta Bolalar psixologiyasi instituti tashkil qilindi. XX asrning 1-yarmida Rossiyada K.N.Kornilov, Blonskiy va boshqalar dialektikaga asoslangan ilmiy psixologiyani yaratishga kirishdilar.

Hozirgi zamon psixologiyasi ko‘p tarmoqli psixologik bilimlar tizimidan iborat fan hisoblanib, o‘zining tadqiqot predmetiga ega bo‘lgan ko‘plab sohalardan tashkil topgan: umumiy psixologiya, aviatsiya psixologiyasi, harbiy psixologiya, differensial psixologiya, psixofiziologiya, muhandislik psixologiyasi, kosmik psixologiya, huquq psixologiyasi, tibbiyot psixologiyasi, neyropsixologiya, patopsixologiya, pedagogik psixologiya, mehnat psixologiyasi, sport psixologiyasi, maxsus psixologiya, ijodiyot psixologiyasi, menejment psixologiyasi, marketing psixologiyasi, ijtimoiy psixologiya, yosh psixologiyasi, tashkiliy psixologiya, din psixologiyasi, oila psixologiyasi, psixologiya tarixi, genetik psixologiya, amaliy psixologiya, eksperimental psixologiya, kasb psixologiyasi, psixolingvistika, siyosiy psixologiya va boshqa psixologiyaning tarmoqlarga ajralishining asosiy sababi uning tarkibida tatbiqiy sohalar vujudga kelishidir. Psixologiya sanoatda, jamiyat boshqaruvida, ta’lim tizimida, sog‘liqni saqlash, madaniyat, sport, transport, radio, televideniye va boshqa tuzilmalarda muhim masalalarni hal qilishda faol ishtirok qilmoqda. Psixologiya erishgan yutuqlari shaxs imkoniyatlarini ro‘yobga chiqarish va ularni harakatga keltirishda alohida ahamiyat kasb qilmoqda hamda shu asnoda mehnat samaradorligini oshirishga ta’sir o‘tkazmoqda. Zamonaviy psixologiyada elektron-hisoblash texnikasi, elektr va kimyoviy vositalar yordami bilan psixikani chuqur o‘rganish kabilar qo‘llanilmoqda. Psixologiyada o‘zini o‘zi kuzatish (introspeksiya) metodi atrofida keskin bahslar davom etmoqda. Ba’zi yo‘nalishdagi psixologlar uni tadqiqot o‘tkazishning asosiy metodi deb ta’kidlasalar, boshqalari esa uning cheklanganligini e’tirof qiladilar, buning o‘rniga

obyektiv metodlardan foydalanishni tavsiya etadilar. Obyektiv metodlar tufayli psixikaning moddiy negizi aniklangan, inson ichki munosabatlari bilan subyektiv holatlar sababiy bog‘liqligi yakka shaxsda, jamoada namoyon bo‘lishi dalillangan. Jahon hamjamiyatida AQSH, Angliya, Fransiya, Germaniya, Rossiya, Shveysariya mamlakatlarida ilmiy tadqiqot institutlari va markazlarida, universitetlarda psixologik izlanishlar keng ko‘lamda olib borilmoqda.

Psixologik xizmatning maqsadi o‘quvchilarning ma’naviy va aqliy rivojlanishi, barkamol shaxs sifatida shakllanishi, faol ijtimoiy moslashuvi va ularning yosh davrlari bo‘yicha rivojlanishida salomatligini muhofaza qilish, uzluksiz ta’lim jarayonida o‘zligini anglashi, individual psixologik xususiyatlari, shaxsiy imkoniyatlari va qobiliyatlarini namoyon etishlari uchun psixologik-pedagogik shart-sharoitlar yaratishdan iborat.

Shuningdek, psixologik xizmatning asosiy vazifalari quyidagilar hisoblanadi:

- ta’lim muassasalarida psixologik xizmat faoliyatini tashkil etish ishlarini sifatli tashkil etish, shu jumladan, ish faoliyatiga zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini qo‘llash orqali o‘quvchilarni kasb-hunarga yo‘naltirish ishlari samaradorligini oshirish;
- o‘quvchilarning qobiliyati, layoqati, qiziqishlari hamda kasb-hunarga moyilliklari asosida kasb-hunarni to‘g‘ri tanlashlariga ko‘maklashish;
- turli yosh davrlarida o‘quvchilarning shaxsiy, aqliy va ijtimoiy rivojlanishini psixologik jihatdan kuzatib borish, ta’lim-tarbiyadagi psixologik nuqsonlarni aniqlash, ularning aqliy rivojlanishida sodir bo‘lishi mumkin bo‘lgan har qanday salbiy og‘ishlarning oldini olish;
- o‘quvchilar ta’lim muassasasining ijtimoiy muhitiga moslasha olmasligi holatlarini korreksiyalash, ularni ijtimoiy reabilitatsiya qilish bo‘yicha tadbirlarni tashkil etish va amalga oshirish;
- pedagogik jamoalarda sog‘lom psixologik muhitni yaratish va qo‘llab-quvvatlash, jamoa a’zolarining hissiy-emotsional holatlari, shaxslararo munosabatlar va ziddiyatli xatti-harakatlarni korreksiyalash, ularning psixologik madaniyatini yuksaltirish;
- iste’dodli va iqtidorli o‘quvchilarni aniqlash, ularning individual-psixologik, fiziologik xususiyatlari va qiziqishlarini o‘rganish, qobiliyatlarini namoyon etishlari va rivojlantirishlari uchun shart-sharoitlar yaratish;
- axborot-psixologik xurujlarning xavfi, Internet jahon axborot tarmog‘ining salbiy ta’siri, yoshlar tarbiyasiga xavf solayotgan “ommaviy madaniyat”ning kirib kelishi holatlarining oldini olishga qaratilgan tadbirlarni o‘tkazish;
- pedagog xodimlar, o‘quvchilar hamda ota-onalarning psixologik-pedagogik bilimlarini oshirishga ko‘maklashish, pedagog xodimlar, ota-onalar va jamoat tashkilotlarining samarali hamkorligini ta’minlash.

Bugungi globallashuv davrida jamiyatda psixologik xizmatlarning ahamiyati beqiyos katta bo‘ldi. Har tomonlama mukammal shaxslarning psixologik aurasi jamiyatdagi boshqa insonlarga ham o‘z ta’sirini o‘tkazmay qolmaydi. Bu aura psixologning xizmatisiz amalga oshmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Vohidov M., Maktabgacha tarbiya psixologiyasi, T., 1970;
2. Davletshin M., Qobiliyat va uning diagnostikasi, T., 1979;
3. Tokareva V., Talaba shaxsining axloqiy rivojlanish psixologiyasi, T., 1989;
4. G‘oziyev E., Psixologiya fani XXI ayerda, T., 2002;
5. Qodirov B., Layoqat psixologiyasi, T., 1989;

6. Shoumarov G‘., Oila psixologiyasi, T., 2000;

КРЕАТИВНОЕ ТВОРЧЕСТВО БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ МУЗЫКИ

Раджабов Азамат
Соискатель Бухарского государственный университета

Воспользоваться свободным временем наших учеников и оказать им практическую поддержку на всех этапах для их интереса и творчества – отличная задача для преподавателей и тренеров. Например, в первом основном пункте инициативы, выдвинутой Президентом, подчеркивалось развитие интереса молодежи к музыке, живописи, литературе, театру и другим видам искусства, содействие раскрытию их таланта.

Поэтому современный учитель музыки должен развивать у учащихся интерес к учебе и эффективно использовать новые педагогические технологии, а также организовывать урок с помощью соответствующих форм, методов и средств. В том числе: технические средства, компьютерные и другие музыкальные инструменты, демонстрационное оборудование, практические занятия, педагогические и психологические средства – это передовой опыт и навыки продвинутого педагога.

Творчество характеризует человека в целом или его отдельные особенности, остроту ума. Также творчество отражено как важный фактор таланта. Для того чтобы у будущих педагогов, как и у любых других специалистов, были творческие способности, фундамент закладывается еще в студенческие годы и последовательно развивается в организации профессиональной деятельности. В этом случае для студента важно уметь направить себя на творческую деятельность преподавателя вуза и уметь эффективно организовать эту деятельность.

Для этого в ходе обучения студентам необходимо решать задачи, связанные с общими темами, анализировать проблемные ситуации, а также уделять особое внимание созданию творческих продуктов педагогического характера.

Такие проявления, которые нам морально неприятны, чужды нашим национальным ценностям и взглядам, к сожелению, которые в настоящее время входят в нашу жизнь, мы должны рассматривать как инфекционное заболевание. И исходя из этого надо понимать, что подобные воздействия крайне опасны.

Потому что, если человек привыкает подобным опасным мыслям, то он теряет более светлые, тусклые тона, и его художественный вкус и музыкальная культура постепенно уменьшатся, и его духовным миром овладеют ложные понятия. В конце концов, такому человеку будет сложно принять уникальные шедевры нашего национального достояния, такие как «Шашмаком», и произведения всемирно известных великих композиторов, таких как Моцарт, Бетховен, Бах и Чайковский.

Для предотвращения подобных ситуаций необходимо создавать здоровую творческую среду среди артистов, повышать духовный мир и культурный уровень подрастающего молодого поколения, наряду с классическими произведениями национальной и мировой музыкальной культуры нашей молодежи, современной музыкой, что соответствует их настроению и стремлениям. Важное значение имеют создание

необходимых условий для широкого ознакомления с образцами эстрадного искусства, вопросы дальнейшего развития музыкального образования.

Поскольку учащемуся необходимо решать проблемные вопросы и ситуации, социальный подход к поиску взаимного решения помогает ему развивать свои эмоциональные и волевые качества. Обладание творческими качествами студента, готовящегося к педагогической деятельности, повышает его личностные способности, природную и социальную силу, профессиональную подготовку. Педагогам, работающим в системе высшего образования приемлемо помогать обладать творческими качествами, создавать новые идеи, в отличии от традиционного подхода к организации учебно-аналитического процесса, не мыслить единым шаблоном, выделяться оригинальностью, инициативностью, нетерпимостью к неопределенности. Особенно наличие творческих качеств, творческого подхода к организации профессиональной деятельности учителя, активности в создании идей, служащих развитию личностных качеств учебной деятельности новых продвинутых учащихся, самостоятельного усвоения передовых педагогических достижений и опыта. Фокусируется на наличии опыта постоянного и последовательного обмена идеями с (коллегами) о педагогических достижениях.

Чтобы прочно запомнить темп произведения, мы повторяли метроритмический такт в движениях дирижера. Было отмечено, что начало произведения (две мелодические фразы, стоящие в начале песенных строк макама) начинается по принципу предтактов и выступает в роли шестидольного лидера. Признано, что произведение до мажор, по отсутствию знаков альтерации возле ключа намуда (основного опорного лада отрока). Объяснено значение символов форшлага и лиги из выразительных украшений. Были показаны функции существующих половинных, четвертных, получетвертных, шестнадцатых и точек.

Заключение. В заключение можно сказать, что будущие учителя музыки поют произведение лично под аккомпанемент инструментов, идти по стопам таких статусных певцов и музыкантов, как Муллы Тойчи Ташмухаммедов Юнус Раджаби, Домла Халим Ибодов, Гаджи Абдулазиз Абдурасулов, Гаджихан Болтаев, Маматбува Саторов, Комильджон Отаниезов, Джорахан Султанов, Маъмирджон Узоков, Таваккал Кадыров, Фаттохан Мамадалиев и других с любовью и гордостью в их глазах, с гордостью в сердцах, и светом на лицах Чтобы стимулировать их энтузиазм, вселить в их сердца безграничную любовь к Родине, чувство национальной гордости молодое поколение средствами креативного искусства мобилизовализируются творческие способности, побуждающие к совершенствованию новых методов и технологий творческой составляющей.

Использованная литература

1. Каримова Д.А. Основы музыкально-педагогического мастерства. Т. Экономика и финансы. 2008. 103 страницы.

2. Мирзахамдамовна К.Б., Эркиновна А.Н., Джумадиллаевич С.Р. (2021). Использовать инновационных образовательных технологий в классах изобразительного искусства высшей школы Учреждения. Европейский журнал гуманитарных наук и достижений в области образования, 2 (4), 25-27.

3. Усмонбаева М. «Креативная педагогика». учебник, Омонов Х., Ходжаев Н. Т., 2009 год

4. Технологии и дизайн обучения музыке, учебное пособие, Намозова Д.Т., 2018 год

5. Технологии и дизайн обучения музыке, учебник, Намозова Д.Т., Т 2020.

6. Маннопов С. У. Л. Т. О. Н. А. Л. Я. (2004). Узбекская народная музыкальная культура. Поколение нового века.

TA'LIM MUASSASASI RAHBARLARI BOSHQARUV FAOLIYATI SAMARADORLIGINI RIVOJLANTIRISH MASALALARI

Ro'ziqulova Amina

Navoiy pedagogika instituti dotsenti

Kirish. Jamiyatimizning ijtimoiy-iqtisodiy sohasida oxirgi o‘ttiz yillikda ro‘y bergan global o‘zgarishlar, ya’ni yangi davrga o‘tish, bir tomondan, tabiiy rivojlanish natijasi bo‘lsa, ikkinchi tomondan, yangi va noma’lum vaziyatda faoliyat olib borish hamdir. Shuning uchun, bir bosqichdan ikkinchisiga o‘tish inqirozli bo‘lishini bilishning o‘zi mana shunday vaziyatlarga tetik qarashni, bu qiyinchiliklar vaqtinchalik ekanligini anglashga yordam beradi va inqirozli oraliqdan ishonch bilan o‘tishni ta’minlaydi. Tadqiqotlarning ko‘rsatishicha, ta`lim muassasasi rahbarlarida maxsus qobiliyat ko‘proq rivojlangan bo‘lishi lozim. Ular ishga diqqat-e’tiborli, mas’uliyatli, katta hajmdagi ma’lumotlarni miqdor va sifat jihatdan tahlil etish qobiliyatiga ega shaxslar sanalishadi. Shu bois, ta`lim muassasasi rahbarlarining kasbiy mukammallashuvi, o‘zini o‘zi boshqarish malakalarini egallashi, bir so‘z bilan aytganda rahbarning qo‘l ostidagi xodimlar bilan o‘zaro shaxsiy munosabatlar tizimida birgalikdagi muvaffaqiyatli harakatlanish qobiliyatini, ya’ni boshqaruv kompetentligini shakllantirish guruh sharoitida va guruhlararo munosabatlardagi o‘zaro munosabat va hamkorlikni tartibga keltirishni ta’minlovchi ijtimoiy ekspektatsiya ko‘rinishidagi asosiy muammolardan biriga aylanib, modellashtirishni dolzarb muammo sifatida kun taribiga qo‘ymoqda.

Respublikamiz iqtisodiyotini yuksaltirish barobarida mamlakatimiz ijtimoiy-iqtisodiy muammolarini ijobiy hal qilish uchun har bir tarmoq va sohada inson resurslari samaradorligini oshirish muhim ahamiyat kasb etadi, chunki bozor iqtisodiyotining hozirgi bosqichida ijtimoiyiqtisodiy taraqqiyotning asosiy mezonlaridan biri samaradorlik ko‘rsatkichidir. Vaholanki, samaradorlik – maqsadga muvofiqlik, natijadorlik, sifat, foydalilik kabi jihatlarni o‘zida mujassamlashtiruvchi tushunchalar majmuidir.

Samaradorlik masalasi oliy ta’lim muassasalarida katta ahamiyat kasb etadi. OTMlari samaradorligini oshirishning asosiy sharti pedagog xodimlarning ilmiy salohiyati, sifatli ta’lim va bitiruvchilarni o‘z vaqtida ishga joylashtirishdir. Bu borada O‘zbekiston Respublikasida qator ustuvor vazifalar amalga oshirilmoqda. Jumladan, Prezidentimizning Oliy Majlisga Murojaatnomasida “Oliy ta’lim standartlari xorijiy tajriba asosida takomillashtiriladi, ta’lim yo‘nalishlari va o‘qitiladigan fanlar qayta ko‘rib chiqiladi. Mutaxassislikka aloqasi bo‘lmagan fanlar soni 2 barobar qisqartiriladi”, deb ta’kidlanishi oliy ta’lim muassasalarining faoliyat samaradorligini oshirishga yo‘naltirilgan navbatdagi ko‘rsatmadir

Adabiyotlar sharhi. Milliy tiklanishdan milliy yuksalish sari odimlayotgan Yangi O‘zbekistonning har jabhadagi islohotlari yo‘lining barqarorlashuvi, “Harakatlar strategiyasida” nazarda tutilgan taraqqiyotimiz maromining tobora intensivlashuvi uzluksiz ta’lim tizimida ham

zamonaviy rahbar kadrlar faoliyati samaradorligini sarhisob qilish va optimallashtirish zaruratini keltirib chiqarmoqda.

Jamiyatimizning yangilanishi sharoitida, ko‘pincha kundalik muloqotda, biz “kompetensiya” yoki “kompetentlik” tushunchalarini tez-tez ishlatmoqdamiz. Ayniqsa, “professional kompetentlik” tushunchasi ko‘proq diqqat-e’tiborni o‘ziga tortadi. Lekin, ba’zan insonlar bilan ishlash borasida “psixologik kompetentlik” tushunchasi ham ishlatiladi. Psixologiya fanida, xususan, uning “Boshqaruv psixologiyasi” sohasida oxirgi paytlarda “psixologik kompetentlik” fenomeni ajratilmoqdaki, mohiyatan u – professional kompetentlikdan kengroq va ko‘pqamrovliroqdir. XX asrning o‘rtalarida boshqaruv sohasida ilk bora modellashtirish tamoyili qo‘llanilgan bo‘lib, hozirda u psixologiya fanining ilg‘or tamoyillaridan biri sifatida e’tirof etilmoqda. Shu jihatdan ham psixologik kompetentlik hozirda: mega (xalqaro tashkilotlar, transmilliy korporatsiyalar); makro (davlatning markaziy organlari, jumladan vazirliklar); mezo (markazga bo‘ysunuvchi tashkilotlar, jumladan, ijtimoiy institutlar, uyushmalar, birlashmalar); mikro (boshlang‘ich tashkilotlar va kichik guruhlardagi shaxslararo muloqot) darajalardagi munosabatlar tizimida ko‘rinadi. Shaxs yoki tashkilotga oid kompetentlik va kompetensiyalarni modellashtirish masalasi O.A. Anisimova, I.A. Zimnyaya, S.A. Щеннikov, A.I. Yushko, I.A. Patronova, Z.M. Albekova, V.N. Kosirev, M.S. Shklyaruk, N.S. Garkushi [4; B. 84.] va boshqalarning izlanishlarida uchrasa-da, ularning barchasi ayrim mutuxassislik doirasida o‘rganilgan.

Tadqiqot metodologiyasi va empirik tahlil. Keng qamrovli adabiyotlar tahliliga tayanib, “kompetensiyalar”ni aniqlashga yondashuvlar haqidagi umumiy ma’lumotni quydagicha tizimlashtirish mumkin (1-jadvalga qarang).

1-jadval.

“Kompetensiya” tushunchasining turli xil talqinlari [6]

T/r	“Kompetensiya” tushunchasining mohiyati	
1.	Amerikacha yondashuv	Kompetensiya – bu to‘g‘ri xulq-atvorni namoyish etadigan va ishda yuqori natijalarga erisha oladigan xodimning asosiy tavsifidir.
2.	Yevropacha yondashuv	Kompetensiya – bu xodimning tashkilotda qabul qilingan me’yorlarga muvofiq harakat qilish qobiliyati (xodim erishishi kerak bo‘lgan minimal standartni belgilash).
3.	Amaliy yondashuv	Kompetensiya – bu xodimning mehnat funksiyalarini muvaffaqiyatli bajarishi uchun zarur bo‘lgan xulq-atvor tavsifi bo‘lib, u o‘zini namunadagidek tutishning zarur me’yorlarini aks o‘zida ettiradi.

Natijalar. Rahbarlar o‘z ta`lim muassasasi darajasidagi boshqaruvda va qarorlar qabul qilish jarayonida muntazam ravishda tanqidiy tahlil yuritishadi, yo‘l qo‘yilgan xato-kamchiliklarni tuzatish, bartaraf etish hamda oqibatlari bilan kurashishning choralarini izlaydilar. Ular qo‘l ostidagi pedagog-xodimlarning emotsional toliqishlarini bartaraf etish yo‘lida, bo‘g‘in darajasidagi boshqaruvda va muhim boshqaruv qarorlarini qabul qilishda irodaviy liderlikni yaqqol namoyon etishadi.

2-jadval.

Ta`lim muassasasi rahbariga xos kompetensiyalar klasteri [6]

T/r	“Kompetensiya” tushunchasining mohiyati	
1.	Ijtimoiy-psixologik kompetensiyalar	Asosiy ijtimoiy-psixologik bilimlarga egalik
2.		O‘z “men”iga ega bo‘lish
3.		O‘zi va o‘zgalarning imkoniyatini to‘g‘ri baholay olish
4.		Ijtimoiy munosabatlarda qo‘l ostidagilar shaxsiy sifatini hisobga olish
5.		Boshqalarni tushuna olish
6.		Sotsial-psixologik moslashuvchanlik
7.		Hamkorlik o‘rnatish
8.		O‘z kuchiga ishonch
9.		Ishonchli bo‘lish
10.		O‘zini o‘zi idora qila olish
1.	Autopsixologik kompetensiyalar	Qo‘l ostidagilarga yondashuv
2.		Diagnostik ma’lumotlarni yig‘ish
3.		Vijdonlilik
4.		Qat’iyatlilik
5.		O‘ziga ishonch

Xulosa. Rahbar psixologik kompetentligini modellashtirishga amaliy yondashuv bizga quyidagi xulosalarni ilgari surish imkonini berdi:

Birinchidan, kompetensiya muayyan shaxs (rahbar) doirasida o‘rganilganda, insonning rivojlantirishi zarur bo‘lgan kuchli tomonlarini, sifatlarini yuzaga chiqarishda va ishni eng yaxshi, samarali bajarish mumkin bo‘lgan usullarini aniqlashda yordam bersa, ta`lim muassasasi miqyosida esa hamkasblarni o‘qitishga bo‘lgan ehtiyojlarni va berilgan maslahatlar natijasida to‘lmay qolgan “bo‘shliq”larni to‘ldirishda asqotadi;

Ikkinchidan, kompetentlik – rahbar faoliyatini uning eng yaxshi bajargan amallariga nisbatan baholashda yordam beradigan standart, deb aytish mumkin. Sababi, bunday baholanish, o‘z navbatida, o‘zgarishlar sharoitida ta`lim muassasasi faoliyatini yaxlit holda ijobiy tomonga o‘zgarishiga olib keladi. Oxir oqibat, muvaffaqiyat egalari – bu ta`lim muassasasi, jamiyat va muayyan shaxslar yoki rahbar hisoblanishadi;

Uchinchidan, psixologik kompetentlik – bu rahbardagi shaxsiy fazilat va xislat (kompetensiya)lar hamda kasbiy xususiyat va sifatlar (kompetentlik)ning professional boshqaruv faoliyatida namoyon bo‘ladigan integratsiyalashgan tarkibiy tuzilmasidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. – Toshkent, “Xalq so‘zi” gazetasi, 2020 yil 25 yanvar.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida” PF–4947-son

Farmoni. O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami. – 6(766)-son. – 70-modda. – B. 25–151.
3. Davlat boshqaruvi tizimida raqamli transformatsiyalar guruhining kompetentsiya modeli / ed. Shklyaruk M.S., Garkushi N.S. - Moskva: RANEPA, 2020. - 84 p.
4. G‘oziev E., Toshimov R. Menejment psixologiyasi: O‘quv qo‘llanma. – Toshkent: Universitet, 2011. – 143.
5. Begimkulov U.Sh. Pedagogik ta’limda zamonaviy axborot texnologiyalarini joriy etishning ilmiy-nazariy asoslari / Monografiya. T.: Fan, 2007. – B. 160

РАЗВИТИЕ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ НАУКИ В УЗБЕКИСТАНЕ В ГОДЫ НЕЗАВИСИМОСТИ

К. п. н, проф. Усманова Манзура Наимовна
Бухарский государственный университет
umanzuran@mail.ru

В современном обществе растет востребованность специалистов психологов. Знание психологии дает возможность эффективно взаимодействовать, улучшает взаимоотношения как в деловой, так и в личной жизни.

Психология и как наука, и как общественная реальность занимает особое, можно сказать, исключительное положение в не только в современных исследованиях, но и особенно в социальной практике.

Огромный объем эмпирического базиса, разнообразие и вариативность подходов к изучению психологии в современном мире, высокая степень разработанности ее многих узловых аспектов, значительное число и теоретическая зрелость существующих концепций – характерные черты современного состояния психологии как науки. Современные психологи трудятся во всех сферах современного общества.

Представители данной профессии делают значимый вклад в гуманизацию современного общества, способствуют повышению эффективности экономики, управления, политики, материального производства, системы образования и воспитания.

Психологи Узбекистана за 70 лет Советской власти провели определенную работу и внесли свой посильный вклад в развитие психологической науки. Велись исследования проблем общей, возрастной, педагогической и детской психологии, психологии труда и других отраслей психологической науки.

В постсоветский период узбекские психологи приступили к разработке проблем социальной психологии, психологии труда, психологии личности.

Психологические аспекты профориентационной работы среди молодежи являются одним из главных направлений психологических исследований в Узбекистане. Вокруг этой проблемы сосредоточены усилия коллективов преподавателей и аспирантов ряда вузов страны.

В республике сложилась своя школа психологии профессиональной подготовки и профориентации.

В университетах открыты отделения психологии, студенты обучаются по различным направлениям: общая психология, психология (по видам деятельности), психология спорта, семейная, практическая психология.

Специалистами подчеркивается, что современные проблемы развития, разработки, интеграции новых методов в психологии требуют от них продолжения исследований в данных областях и делают необходимым постоянный обмен опытом ученых и практиков в новых социально-экономических условиях.

Развитая сеть психологической службы, внедрение передовых психологических технологии, интеграция с лучшими научно-практи-ческими лабораториями мира, с привлечением конкурентоспособных специалистов и ученых обеспечивает должное развитие современной психологии.

В Узбекистане работают около 60 докторов и 140 кандидатов психологических наук, а также множество выпускников магистратуры и докторов PhD. Узбекское психологическое общество, включающее в свои ряды известных ученых – психологов, кандидатов наук, доцентов, докторов наук, профессоров, phD докторов, магистров, опытных и перспективных практикующих психологов вполне может справиться с поставленными задачами не только образования и науки, но и актуальных проблем общества.

Психологами разработаны практические рекомендации по совершенствованию работы с людьми, по созданию психологического климата в трудовом коллективе, с учетом индивидуальных психологических особенностей работников. Психологические исследования, направленные на получение результатов, способствуют улучшению организации трудовой деятельности, повышению работоспособности.

Ведутся исследования проблем инженерной, дифференциальной, социальной психологии, психологии спорта, истории психологии.

Функционируют три научных Совета по присуждению научных степеней по психологии при Национальном университете Узбекистана, Ташкентском государственном педагогическом университете, Бухарским государственный университете.

В Ташкенте с 2006 года работает филиал МГУ, это учебное заведение сегодня является ведущим центром подготовки специалистов в области математики, информатики и психологии для нужд Узбекистана. Образовательный процесс организован в соответствии с принятыми в Московском государственном университете стандартами, а это обеспечивает подготовку высококвалифицированных специалистов.

7 июля 2010 году было принято «Положение о психологической службе в системе народного образования "Кабинетом министров Республики Узбекистан (приказ № 109), где были определены цели и задачи службы, а также основные направления её деятельности.

Впервые в Узбекистане школьная психологическая служба начала создаваться в Ташкенте и Бухаре (руководители - М.Г. Давлетшин, Г.Б. Шоумаров, Ш.Р. Баратов).

Определенным этапом развития школьной психологической службы стал проведенный в Ташкенте в 1980 - 1990 гг. эксперимент по введению в школу должности психолога. Цель эксперимента - разработка теоретических и организационных вопросов, связанных с работой психолога в школе, создание модели школьной психологической службы для последующего внедрения ее в систему народного образования. [1]

В 1989 году на базе ТГПИ им. Низами был открыт факультет, который готовил и выпускал практических психологов.

Психологическая служба необходима для обеспечения социально-психологического развития человека и его деятельности в обществе. Психологическая служба в Узбекистане, с одной стороны, определяется принятыми в стране психологическими концепциями, а в другой стороны, - потребностями народного образования, целями воспитания и формирования личности, которые зависят от культурных, политических, экономических. и других особенностей той или иной страны. [2]

Важные вопросы, требующие для своего решения психологической компетенции, следовательно, обращения к психологической службе, возникают в рамках экономической инфраструктуры, в энергетике на транспорте, в области связи, сельского хозяйства, управления, бытового обслуживания и т.д.

Видное место психологическая служба должна также занять в сфере здравоохранения, культуры, спорта в открывающихся Центрах восстановления здоровья и работоспособности, а также, других областях общественной практики.

Чем шире и активнее будут применяться психологические знания и достижения психологии для решения практических целей и задач общества, тем больше это будет способствовать социально-экономическому развитию.

Под руководством и при непосредственном участии ряда узбекских психологов в настоящее время проводятся исследования по практической психологии, которые могут служить фундаментом в применении и усовершенствовании организации психологической службы в разных сферах общественного развития в Республике. В настоящее время проводятся специальные исследования с целью поиска критериев определения эффективности социально-психологической службы в Узбекистане. Решение этого вопроса является актуальным и практически значимым как в социальном, так и научном плане.

Стало традицией проведение республиканских научных конференций и симпозиумов, посвященных важным проблемам психологии.

Деятельность психолога в школе позволяет более основательно вникнуть в школьную жизнь, максимально содействовать развитию подрастающей личности. Множество проблем накопилось и в структурах, призванных ликвидировать «психологические пробелы» в школе. В практической деятельности детские психологи, усвоив абстрактно-обобщенные понятия и методики, испытывают большие трудности при их применении в реальном учреждении, в сложившемся коллективе, в отношении к конкретной личности. [3]

Одновременно остро ощущается потребность в координации деятельности школьных психологов, их методическом оснащении, консультациях в сложных случаях. Такими координационными центрами выступают сейчас центры психологической помощи детям и подросткам при городских отделах образования.

В настоящее время активно функционирует Республиканский центр социально-психологического обслуживания молодежи, который координирует и управляет всеми этапами деятельности всех структур, осуществляющих психологическое обслуживание.

Такой мощный научный и творческий потенциал общества достойно представляет Узбекистанскую психологическую науку на международных конференциях, симпозиумах,

ассоциациях и будет следовать тому прогрессивному курсу развития, заложенный предками, мыслителями Востока, творцами яркой истории узбекского народа.

Литература.

1. Атаджанов М.Ю. История становления и развития психологической мысля в Узбекистане. - автореф… дис. кан. пс. наук. – М.,1991.
2. Баратов Ш.Р., Д.Ш. Баратова, М.Н. Усманова. Психологическая служба образования: от теории к практике. - Бухара, 2017. - 172 с.
3. Усманова М.Н., А.М.Назаров. Психологическая служба: Учебное пособие для студентов. – Бухара: Durdona, 2019.- 205с.

DEVELOPMENT OF SCIENTIFIC INNOVATIVE ACTIVITY IN STUDENTS

Ollonova Mahfuza Musayevna
Bukhara state university Master student (psychology)
PhD, professor Karimov Bobur Sharopovich

Scientific advancement serves as a guiding light for societal advancement, shaping our future and tackling global challenges. In academia, creating an environment that nurtures innovation is crucial for preparing students with the necessary skills and mindset to navigate an intricate world. In this ever-evolving landscape, collaboration across disciplines is key to driving breakthroughs and pushing boundaries. By fostering a culture of curiosity and exploration, we can unlock new possibilities and drive progress towards a brighter tomorrow. Let us continue to embrace the power of science and education in shaping a better future for all. The significance of promoting scientific innovation among students is highlighted by a variety of studies that stress its crucial role in advancing societal progress. Developing critical thinking abilities and enhancing innovation capabilities among college students is crucial in today's rapidly changing society in order to stay competitive and ahead of the curve. By putting into practice a systematic and logical educational system, incorporating groundbreaking ideologies in the realm of higher education, and making use of new technologies and methods, we are able to successfully cultivate the creative core and innovative skills of students. It is also vital to emphasize the development of students' problem-solving skills as a natural extension of nurturing their creativity. Furthermore, the incorporation of Science, Technology, Engineering, and Mathematics principles in education can serve as a productive method for boosting students' creative thinking. The acquisition of creative thinking skills is paramount for students to excel in the 21st century. The amalgamation of technology and science in the educational process is indispensable for the advancement of students' creative thinking abilities. Through STEM-focused learning, students can refine their creative thinking skills and improve their problem-solving competencies. Educators play a pivotal role in fostering students' creative and analytical thinking skills throughout their learning endeavors. It is imperative for them to create opportunities for students to partake in practical, inquiry-driven learning activities that stimulate inquisitiveness and experimentation. This approach will enable students to acquire a comprehensive understanding of various subjects, develop a penchant for lifelong learning, and adapt to the evolving demands and prospects of society. Furthermore, by enhancing students' creative thinking skills, we can bolster their capacity to comprehend issues and devise innovative solutions through diverse strategies and approaches. Engaging students in research-based

activities to enhance their learning experiences and foster creativity is known as scientific innovative activity in students. The utilization of modern pedagogical methods, such as interactive teaching techniques and innovative educational technologies, is involved in this process to increase students' participation and interest in scientific subjects. The primary aim is to facilitate knowledge retention, critical thinking, and problem-solving skills among students, specifically in science-related fields. Universities can cultivate highly qualified professionals for various industries by involving students in scientific activities during their academic journey, emphasizing the practical application of acquired knowledge and skills. The encouragement of students to participate in research activities not only enriches their academic experience but also contributes to their personal and professional development. For example, a study conducted by Wai and colleagues in 2010 emphasizes the importance of fostering creativity and innovation in educational environments to fully realize the potential of upcoming generations. Similarly, research carried out by Hidi and Renninger in 2006 underscores the importance of intrinsic motivation and curiosity in nurturing innovation among students, advocating for educational approaches that encourage intellectual curiosity and exploration. Encouraging students to participate in hands-on experimentation and problem-solving activities can further enrich their capacity for innovative thinking. Moreover, creating opportunities for collaboration and interdisciplinary learning can assist students in developing a comprehensive approach to problem-solving and innovation. By cultivating a culture of creativity and exploration in educational settings, we can empower students to emerge as future pioneers in scientific innovation and instigate positive transformations in society.

Scientific innovation comprises a multifaceted process marked by the introduction of fresh ideas, methodologies, technologies, or resolutions within the realm of scientific investigation and exploration. This occurrence involves the inception or transformation of innovative concepts, products, or procedures that significantly contribute to the progression of understanding, issue resolution, and the amplification of our grasp of natural phenomena.

Embedded within the sphere of scientific innovation are various identifiable manifestations:

Exploration: This aspect encompasses the disclosure of formerly unrecognized phenomena, principles, or connections that were either hidden or misconstrued. These revelations may stem from empirical observations, theoretical discernments, or experimental outcomes that challenge established theories or paradigms, thus reshaping our perception of the universe.

Creation: Scientific innovation frequently involves the origination and advancement of new gadgets, tools, apparatus, or technologies customized to cater to specific requirements or resolve pragmatic obstacles. Creations typically arise through the utilization of scientific knowledge and principles to devise products or procedures with practical applications across a variety of domains.

Progress in Methodology: This facet relates to the introduction of innovative research methodologies, techniques, or analytical approaches aimed at enriching the efficiency, accuracy, or scope of scientific inquiries. Methodological innovations empower researchers to venture into new avenues of investigation, amass more comprehensive data, or overcome existing limitations in experimental techniques.

Cross-disciplinary Fusion: Scientific innovation often entails the amalgamation of insights, theories, or techniques from distinct scientific fields to address intricate predicaments or delve into innovative research paths. Interdisciplinary cooperation nurtures the exchange of ideas, promotes inventive issue-resolution approaches, and accelerates advancements at the convergence of multiple disciplines.

Application of Research Findings: Another defining feature of scientific innovation resides in the transformation of research discoveries or progressions into functional applications that produce tangible societal advantages. This progression involves the formulation of new medical therapies, technological breakthroughs, or intervention schemes devised to ameliorate human health, ecological sustainability, or tackle societal dilemmas.

In addition, the substantial influence of innovation reaches far beyond academia, impacting a wide range of sectors and industries. The research conducted by Christensen et al. explores the revolutionary effects of innovation, highlighting how advancements in technology and business strategies have transformed entire industries. These results emphasize the importance of educational institutions evolving their teaching methods to nurture a new generation of students capable of driving and embracing innovation.

The promotion of scientific innovation among students is vital for enhancing their skills and preparing them for future academic and professional pursuits. Various studies highlight the importance of engaging students in scientific activities through practical experiences, group work, mentorship, community connections, and research dissemination.Engaging students in scientific innovation not only fosters critical thinking and problem-solving skills but also cultivates a passion for lifelong learning and discovery. By providing opportunities for hands-on experimentation and collaboration, educators can empower students to explore their interests, build confidence, and contribute meaningfully to the scientific community. Through mentorship and exposure to real-world research projects, students can develop valuable skills in communication, teamwork, and project management that will serve them well in their future academic and professional endeavors. Ultimately, promoting scientific innovation among students is essential for nurturing the next generation of scientists, innovators, and leaders who will drive progress and make a positive impact on society.

The advancement of scientific innovative activity among students has a significant impact on their academic, personal, and professional development. Various studies have highlighted multiple pathways through which this advancement shapes students.

Engagement in scientific innovative activities compels students to think critically and creatively, thereby enhancing their problem-solving skills. This endeavor not only nurtures analytical skills but also cultivates the capacity to tackle challenges from various angles.

Engagement in scientific endeavors frequently sparks a heightened curiosity and enthusiasm for learning among students. Through immersion in research endeavors and the investigation of novel ideas, students are inclined towards a greater motivation to acquire knowledge and strive for academic distinction.

Enhanced Collaborative and Communicative Abilities: The advancement of science often requires working together with colleagues, mentors, and specialists from various fields. By engaging in such collaborations, students enhance their ability to communicate effectively, develop teamwork skills, and recognize the importance of differing viewpoints.

In the modern economy driven by knowledge, the competency in scientific innovation holds great significance in a wide range of sectors. Those students who cultivate robust innovative abilities are more prepared to succeed in upcoming academic undertakings, research initiatives, and career paths.

Participating in scientific innovative endeavors effectively enhances students' self-assurance and self-efficacy, leading to a heightened sense of empowerment and confidence in their capacity to enact beneficial transformations as they surmount obstacles and reach significant milestones in their research endeavors (Anderson & Smith, 2018).

Scientific innovation possesses the capacity to confront urgent global challenges, including climate change, disparities in healthcare, and advancements in technology. Educational

institutions empower students to address these issues through innovative research and solutions, thereby enabling them to make significant contributions to society.

The cultivation of Ethical and Responsible Citizenship is essential in the realm of scientific innovation, as it necessitates students to carefully contemplate the ethical ramifications of their research findings and problem-solving approaches. By engaging in reflective thinking and meaningful discussions, students are able to enhance their comprehension of ethical values and acknowledge their duties as aspiring scientists and members of society (Garcia & Martinez, 2019).

Promotion of Lifelong Learning Practices: The endeavor towards scientific advancement nurtures within students a disposition towards continuous learning throughout their lives. Through the promotion of ongoing exploration of novel concepts, critical examination of established frameworks, and the pursuit of inventive resolutions, academic establishments cultivate an environment characterized by intellectual inquisitiveness and sustained learning (Lee & Park, 2015).

On the whole, the progression of scientific innovative engagement among students serves to enhance not only their academic encounters but also to furnish them with the requisite skills, understanding, and perspectives essential for excelling in a progressively intricate and interrelated global environment. Educational establishments contribute significantly to molding the forthcoming cohort of inventive intellectuals and troubleshooters, thereby playing a crucial part in determining the trajectory of scientific advancements and societal evolution.

In conclusion, the progress of scientific innovative activities among students significantly influences their academic, personal, and professional growth. Numerous studies have identified various ways in which this progress molds students. Engaging in scientific innovative activities prompts students to think critically and creatively, thus enhancing their problem-solving skills. Moreover, involvement in scientific pursuits often ignites curiosity and a passion for learning among students, inspiring them to strive for academic excellence. Collaborative and communication skills are also honed through involvement in scientific innovation, as students collaborate to tackle intricate challenges. Additionally, fostering innovative capabilities equips students for future careers and enables them to make valuable contributions to society. In conclusion, fostering scientific innovation among students is crucial for nurturing the upcoming generation of scientists, innovators, and leaders who will propel progress and shape the future.

References

1.Anderson, L. M., & Smith, T. W. (2018). Cultivating innovative talents in students: Strategies for fostering innovative thinking consciousness. Journal of Creative Behavior, 52(3), 321-336.

2.Brown, E. R., & Green, K. L. (2018). Effective mentoring in scientific inquiry: A comprehensive approach. Journal of Research in Science Teaching, 55(3), 345-362.

3.Baqoyeva M. Sh. “Maktab o‘quvchilari orasida bulling holatlarini o‘rganish va uni bartaraf etishning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari” Pedagogik mahorat ilmiy-nazariy metodik jurnal 4-son (2023 ,may) 8-13 b.

4.Baqoyeva M. Sh. “Bulling holatlarining maktab o,,quvchilariga tasir etuvchi faktorlari” Psixologiya jurnali 4-son (2023, dekabr) 112-118 b

5.Garcia, R. S., & Martinez, M. J. (2019). Driving progress through student scientific research teams: Case studies and best practices. Journal of Educational Research, 105(4), 498-513.

MAKTABGACHA TA'LIM MUASSASALARIDA PSIXOLOGIK XIZMATNING TASHKIL ETILISHI VA UNING INNOVATSION USULLARI

Rajabova Kenjabonu
Osiyo xalqaro universiteti 1-bosqich magistri

Kirish. Bog‘cha yoshdagi bolalarning ko‘zga tashlanib turuvchi xususiyatlaridan biri, ularning harakatchanligi va taqlidchanligidir. Bola tabiatining asosiy qonunini shunday ifodalash mumqin: bola uzluksiz faoliyat ko‘rsatishni talab qiladi, lekin u faoliyat natijasidan emas, balki faoliyatning bir xilligi va surunkaliligidan toliqadi.

Bog‘cha yoshidagi bolalarning ehtiyojlari va qiziqishlari jadal ravishda ortyb boradi. Bu avvalo keng doiraga chiqish ehtiyoji, munosabatda bo‘lish, o‘ynash ehtiyojlarinig mavjudligidir. Bog‘cha yoshidagi bolalar nutqni bir muncha to‘la o‘zlashtirganlari va haddan tashqary harakatchanliklari tufayli ularda o‘zlariga yaqin bo‘lgan katga odamlar va tengdrshlari bilan munosabatda bo‘lish ehtiyoji tug‘iladi. Ular tor doiradan kengroq doiradagi munosabatlarga intila boshlaydilar. Ular endi qo‘ni-qo‘shnilarning bolalari bilan ham jamoa bo‘lib uynashga harakat qiladilar. Hamma narsani bilib olishga bo‘lgan ehtiyoj kuchayadi. Bog‘cha yoshidagi bola tabiatiga xos bo‘lgan kuchli ehtiyojlardan yana biri, uning har narsani yangilik sifatida ko‘rib, uni har tomonlama bilib olishga intilishidir.

Bog‘cha yoshidagi bolalar hayotida va ularning psixik jihatidan o‘sishida qiziqishning roli kattadir, qiziqish xuddi ehtiyoj kabi, bolaning biror faoliyatga undovchi omillardan biridir. SHuning uchun ham qiziqishni bilish jarayoni bilan bog‘liq bo‘lgan murakkab psixik hodisa desa bo‘ladi.

Bolaning kamol topishida qiziqishning ahamiyati shundaki, bola qiziqqan narsasini mumkin qadar chuqurroq bilishga intiladi va uzoq vaqt davomida qiziqqan narsasi bilan shug‘ullanishdan zerikmaydi. Bu esa o‘z navbatida bolaning diqqati hamda irodasi kabi muhim xislatlarni o‘stirishga va mustahkamlashiga yordam beradi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning etakchi faoliyati o‘yindir. Bog‘cha yoshidagi bolalarning o‘yin faoliyatlari masalasi asrlar davomida juda ko‘p olimlarning diqqatini o‘ziga jalb qilib kelmoqda. Bog‘cha yoshidagi bolalar o‘zlarining o‘yin faoliyatlarida ildam qadamlar bilan olg‘a qarab borayotgan sermazmun hayotimizning hamma tomonlarini aks ettirishga intiladilar. Ma’lumki, bolaning yoshi ulg‘ayib, mustaqil harakat qilish imkoniyati oshgan sari, uning atrofidagi narsa va hodisalar bo‘yicha dunyoqarashi kengayib boradi.

Bog‘cha yoshidagi bola atrofidagi narsalar dunyosini bilish jarayonida shu narsalar bilan bevosita amaliy munosobatda bo‘lishga intiladi. Bu o‘rinda shu narsa xarakterliki, bola bilishga tashnaligidan atrofdagi o‘zining haddi sig‘adigan narsalari bilangina emas, balki kattalar uchun mansub bo‘lgan, o‘zining kuchi ham etmaydigan, haddi sig‘maydigan narsalar bilan ham amaliy munosabatda bo‘lishga intiladi. Masalan: bola avtomashinani yoki tramvayni o‘zi haydagisi, rostakam otga minib yurgisi, uchuvchi bo‘lib, samolyotda uchgisi va rostakam militsioner bo‘lgisi keladi. Tabiiyki bola o‘zidagi bunday ehtiyojlarning birontasini ham haqiqiy yo‘l bilan qondira olmaydi. Bu o‘rinda savol tug‘iladi. Bolalarning tobora ortib borayotgan turli ehtiyojlari bilan ularning tor imkoniyatlari o‘rtasidagi qarama-qartsshlik qanday yo‘l bilan hal qilinadi? Bu qarama-qarshilik faqatgina birgina faoliyat orqali, ya’ni, bolaning o‘yin faoliyati orqaligina hal qilinishi mumkin. Buni quyidagicha izohlab berish mumkin:

- birinchidan, bolalarning o‘yin faoliyati qandaydir moddiy mahsulot ishlab chiqarishga qaratilgan faoliyat emas. SHuning uchun bolalarni o‘yinga undovchi sabab (motiv) kelib

chiqadigan natija bilan emas, balki shu o‘yin jarayonidagi turli harakatlarning mazmuniga bog‘liqdir;

-ikkinchidan esa, bolalar o‘yin jarayonida o‘z ixtiyorlaridagi narsalarni, o‘zlarini qiziqtirgan, ammo kattalargagina mansub bo‘lgan narsalarga aylantirib, xohlaganlaricha erkin faoliyatda bo‘ladilar, Bolalarning o‘yin faoliyatlari ularning jismoniy va aqliy jihatdan garmonik ravishda rivojlanishi uchun birdan-bir vositadir, o‘yin bolalar hayotida shunday ko‘p qirrali faoliyatki, unda kattalarga mansub bo‘lgan mehnat ham, turli narsalar haqida tafakkur qilish, xom-xayol surish, dam olish va xushchaqchaqlik jarayonlarining barchasi o‘yin faoliyatida aniq bo‘ladi. SHuni ham ta’kidlab o‘tish kerakki, o‘yin faqat tashqi muhitdagi narsa hodisalarni bilish vositasigina emas, balki qudratli tarbiya vositasi hamdir. Ijodiy va syujetli o‘yinlarda bolalarning barcha psixik jarayonlari bilan birgalikda ularning individual xislatlari ham shakllanadi, demak, bog‘chadagi ta’lim-tarbiya ishlarining muvaffaqiyati ko‘p jihatdan bolalarning o‘yin faoliyatlarini maqsadga muvofiq tashkil qila bilishga bog‘liqdir, SHunday qilib, o‘yin bolalar xayoli tomonidan yaratilgan narsa emas, aksincha; bolalar xayolining o‘zi o‘yin jarayonida yuzaga kelib, rivojlanadigan narsadir. SHuni ham ta’kidlash joizki, fan-texnika mislsiz rivojlanayotgan bizning hozirgi davrda hayratda qoldiradigan narsalar bolalarga go‘yo, bir mo‘’jizadek ko‘rinadi. Natijada ular ham o‘zlarining turli o‘yinlari jarayonida o‘xshatma qilib (ya’ni, analogik tarzda), har xil xayoliy narsalarni o‘ylab topadilar (uchar ot, odam mashina, gapiradigan daraxt kabilar). Bundan tashqari, bolalarning turli xayoliy narsalarni o‘ylab chiqarishlari yana shuni anglatadi-ki, ular o‘zlarining har turli o‘yin faoliyatlarida faqat atroflaridagi bor narsalarni emas, balki ayni chog‘da ehtiyojlarini ham aks ettiradilar.

Bolalarning o‘yin faoliyatlarida turli xayoliy va afsonaviy obrazlarni yaratishlari odamning (shu jumladan, bolalarning ham) tashqi muhitdagi narsa va hodisalarni aks ettirishi passiv jarayon emas, balki faol, ijodiy yaratuvchanlik jarayoni ekanligidan dalolat beradi,

Bolalar o‘yin faoliyatlarining yana bir xususiyati, o‘yin jarayonida bolaning qiladigan xatti-harakatlari va bajaradigan rollarining ko‘pincha umumiylik xarakteriga ega bo‘lishidir. Buni shunday tushunish kerakki, bola o‘zining turli-tuman o‘yinlarida faqat o‘ziga tanish bo‘lgan yolg‘iz bir shofyorning, vrachning, militsionerning, tarbiyachining, uchuvchining xatti-harakatlarnigina emas, balki umuman shofyorlarning, vrachlarning, tarbiyachilarning hamda uchuvchilarning xatti-harakatlarini aks ettiradi, Albatga, turmush tajribalari va faoliyatlari doirasi cheklangan kichik yoshdagi bolalar (ba’zan kichik gurux bolalari ham) o‘zlarining o‘yinlarida konkret odamlarni va ularning harakatlarini aks ettiradilar xolos. Masalan, oyisini, dadasini, akasini, tarbiyachisini va shu kabilarni o‘rta yoki katta bog‘cha yoshidagi bolalarning o‘yinlarida esa bunday obrazlar umumiylik xarakteriga ega bo‘la boshlaydi.

Bog‘cha yoshidagi bolalarning o‘yinlari atrofdagi narsa va hodisalarni bilish quroli bo‘lishi bilan birga, yuksak ijtimoiy ahamiyatga ham ega. O‘zgacha qilib aytganda, o‘yin qudratli tarbiya qurolidir. Bolalarning o‘yinlari orqali ularda ijtimoiy foydali, ya’ni yuksak insoniy xislatlarni tarbiyalash mumkin. Agarda biz bolalarning o‘yin faoliyatlarini tashqaridan kuzatsak, o‘yin jarayonida ularning barcha shaxsiy xislatlari (kimning nimaga ko‘proq qiziqishi, qobiliyati, irodasi, temperamenti) yaqqol namoyon bo‘lishini ko‘ramiz. SHuning uchun bolalarning o‘yin faoliyatlari, ularning individual ravishda o‘rganish uchun juda qulay vositadir. Kichik maktabgacha yoshdagi bolalar odatda o‘zlari yolg‘iz o‘ynaydilar. Predmetli va konstruktorli o‘yinlar orqali bu yoshdagi bolalar o‘zlarining idrok, xotira, tasavvur, tafakkur hamda harakat layoqatlarini rivojlantiradilar. Syujetli-rolli o‘yinlarda bolalar, asosan, o‘zlari har kuni ko‘rayotgan va kuzatayotgan kattalarning xatti-harakatlarini aks ettiradilar. 4-5 yoshli bolalarning o‘yini asta-sekinlik bilan jamoa shaklidan xislatlarga ega bo‘lib boradi.

Bolalarning individual xususiyatlarini, xususan, ularning jamoa o‘yinlari orqali kuzatish qulaydir. Bu o‘yinlarda bolalar kattalarning faqat predmetlarga munosabatini emas, balki

ko‘proq o‘zaro munosabatlarini aks ettiradilar. Shuningdek, jamoa o‘yinlarida bolalar bir guruh odamlarning murakkab hayotiy faoliyatlarini aks ettiradilar. Masalan, «poezd» o‘yinini olaylik. Bunda mashinist, parovozga ko‘mir yoquvchi, provodniklar, kontrolyor, kassir, stantsiya xodimlari va yo‘lovchilar bo‘ladi. Bolalarning mana shu kabi jamoa o‘yinlari artistlarning faoliyatiga o‘xshaydi. Chunki, jamoa o‘yinidagi har bir bola o‘z rolini yaxshi ado etishga intilishi bilan birga, o‘yinning umumiy mazmunidan ham chetga chiqib ketmaslikka tirishadi. Bu esa, har bir boladan o‘zining butun qobiliyatini ishga solishni talab etadi. Ma’lum rollarga bo‘lingan jamoa o‘yin, bolalardan qat’iy qoidalarga bo‘ysunishini va ayrim vazifalarni talab doirasida bajarishni taqozo etadi. SHuning uchun bolalarning bunday jamoa o‘yinlari psixologik jihatdan katta ahamiyatga ega. Chunki, bunday o‘yinlar bolalarda irodaviylik, xushmuammolilik, o‘yin qoidalariga, tartib-intizomga bo‘ysunish va shu kabi boshqa ijobiy xislatlarni tarbiyalaydi va rivojlantiradi. Katta bog‘cha yoshida syujetli-rolli o‘yinlar esa endi o‘z mavzusining boyligi va xilma-xilligi bilan farqlanadi. Bu o‘yinlar jarayonida bolalarda sardorlik xususiyati yuzaga kela boshlaydi, ularda tashkilotchilik ko‘nikma va malakalari rivojlana boshlaydi.

Maktabgacha yoshdagi bolalar shug‘ullanadigan ijodiy faoliyatlar orasida tasviriy san’atning ham ahamiyati juda kattadir. Bolaning tasavvur etish xarakteriga ko‘ra, uning atrofni, hayotni qanday idrok etishi, xotira, tasavvur va tafakkur xususiyatlariga baho berish mumkin. Katta bog‘cha yoshidagi bolalar chizgan rasmlar ularning ichki kechinmalari, ruhiy holatlari, orzu, umid va ehtiyojlarini ham aks ettiradi. Bu yoshdagi bolalar rasm chizishga nihoyatda qiziqadilar. Rasm chizish bolalar uchun o‘yin faoliyatining o‘ziga xos bir shakli bo‘lib hisoblanadi. Bola avvalo ko‘rayotgan narsalarini, keyinchalik esa o‘zi biladigan, xotirasidagi va o‘zi o‘ylab topgan narsalarni chizadi.

3-7 yoshli bolalarning psixik rivojlanishida badiiy-ijodiy faoliyat turi bo‘lgan musiqaning ahamiyati ham juda kattadir. Musiqa orqali bolalar ashula aytishga, musiqa ohangiga mos ritmik harakatlar qilishga o‘rganadilar. 3-7 yoshlik davrida bolalarning asosiy faoliyati quyidagi ketma-ketlikda kechadi:

- predmetlarni o‘rganishi;
- individual predmetli o‘yinlar, jamoa syujetli-rolli o‘yinlar;
- individual va guruhiy ijod;
- musobaqa o‘yinlari;
- muloqot o‘yinlari;
- uy mehnati.

Bog‘cha yoshidagi bolalarning o‘yin faoliyatlari haqida gapirar ekanmiz, albatta ularning o‘yinchog‘i masalasiga ham to‘xtab o‘tish kerak. Bolalarga o‘yinchoqlarni berishda ularning yosh xususiyatlarini, taraqqiyot darajalarini va ayni paytda ularni ko‘proq nimalar qiziqtirishini hisobga olish kerak. Ma’lumki, 1-3 yoshdagi bolalar hali tashqi muhitni juda oz o‘zlashtirgan bo‘ladilar. Ular hali ko‘p narsalarning rangini, hajmini ham yaxshi ajrata olmaydilar. SHuning uchun ularga qo‘g‘irchoq bilan birga har xil rangli qiyqim, lahtak matolar ham berish kerak. Ayniqsa, qiz bolalar o‘z qo‘g‘irchoqlarini har xil rangli matolarga o‘rab, ro‘mol qilib o‘ratib mashq qiladilar, o‘g‘il bolalarga esa, har xil rangli, bir-birining ichiga sig‘adigan quticha o‘yinchoqlarni berish foydalidir.

Bog‘cha yoshidagi bolalarda sezgi, idrok, diqqat, xotira, tasavvur, tafakkur, nutq, xayol, hissiyot va irodaning rivojlanishi jadal kechadi. Bola ranglarni hali bir-biridan yaxshi farq qila olmaydi. Unga ranglarning farqini bilishga yordam beradigan o‘yinchoqlar berish lozim, rangli kiyimlar berish, rangli xadqalar, qutichalar va shu singari o‘yinchoqlar. Bog‘cha yoshidagi bolalarning turli narsalarni idrok qilishida ularning ko‘zga yaqqol tashlanib turuvchi belgilariga (rangi va shakliga) asoslansalar ham, lekin chuqur tahlil qila olmaydilar.

Bog‘cha yoshidagi bolalar kattalarning yordami bilan suratlarni analitik ravishda idrok qilish qobiliyatiga ega bo‘ladilar. Bolalar suratlarni idrok qilayotganlarida kattalar turli xil savollar bilan ularni tahlil qilishga o‘rgatishlari lozim. Bunda, asosan, bolalar diqqatini:

1. Suratning mazmunini (syujetini) to‘g‘ri idrok qilishga;

2. Suratning umumiy ko‘rinishida har bir tasvirlangai narsalarning o‘rnini to‘g‘ri idrok qilishga;

3. Tasvirlangan narsalar o‘rtasidagi munosabatlarni to‘g‘ri idrok qilishga qaratish kerak.

Diqqat har qanday faoliyatimizning doimiy yo‘ldoshidir. SHuning uchun diqqatning inson hayotidagi ahamiyati benihoya kattadir. Bog‘cha yoshidagi bolalar diqqati asosan ixtiyorsiz bo‘ladi. Bog‘cha yoshidagi bolalarda ixtiyoriy diqqatning o‘sib borishi uchun o‘yin juda katta ahamiyatta ega. O‘yin paytida bolalar diqqatlarini bir joyga to‘plab, o‘z tashabbuslari bilan ma’lum maqsadlarini ilgari suradilar. Bu yoshdagi bolaning xotirasi yangi faoliyatlar va bolaning uz oldiga quygan yangi talablari asosida takomillasha boradi va shuning uchun ular o‘zlari uchun ahamiyatga ega bo‘lgan, ularda kuchli taassurotlar qoldiradigan va ularni qiziqtiradigan narsalarni beixtiyor eslarida olib qoladilar.SHuningdek, bu yoshdagi bolalarning tafakkuri va uning rivojlanishi o‘ziga xos xususiyatga ega. Tafakkur bolaning bog‘cha yoshidagi davrida juda tez rivojlana boshlaydi. Buning sababi, birinchidan, bog‘cha yoshidagi bolalarda turmush tajribasining nisbatan ko‘payishi, ikkinchidan, bu davrda bolalar nutqining yaxshi rivojlangan bo‘lishi, uchinchidan esa, bog‘cha yoshidagi bolalarning erkin, mustaqil harakatlar qilish imkoniyatiga ega bo‘lishlaridir. Bog‘cha yoshidagi bolalarda har sohaga doir savollarning tug‘ilishi ular tafakkurining faollashayotganligidan darak beradi. Bola o‘z savoliga javob topa olmasa yoki kattalar uning savoliga ahamiyat bermasalar, undagi qiziquvchanlik so‘na boshlaydi.

Odatda, har qanday tafakkur jarayoni biron narsadan taajjublanish, hayron qolish va natijada turli savollarning tug‘ilishi tufayli paydo bo‘ladi, ko‘pgina ota-onalar va ayrim tarbiyachilar agarda bolalar ortiqroq savol berib yuborsalar, «ko‘p mahmadona bo‘lma», «sen bunday gaplarni qaerdan o‘rganding, deb koyib beradilar. Natijada bola o‘ksinib, o‘z bilganicha tushunishga harakat qiladi. Ayrim tortinchoq bolalar esa hech bir savol bermaydilar. Bunday bolalarga turli mashg‘ulotlar va sayohatlarda kattalarning o‘zlari savol ham berishlari va shu bilan ularni faollashtirishlari lozim. Har qanday tafakkur, odatda biron narsani taqqoslash, analiz va sintez qilishdan boshlanadi. Shuning uchun biz ana shu taqqoslash, analiz va sintez qilishni tafakkur jarayoni deb ataymiz. Sayohatlar bolalardagi tafakkur jarayonini faollashtirish va rivojlantirishga yordam beradi, bog‘cha yoshi davrida bolaning nutqi ham mikdor, ham sifat jihatidan ancha takomillashadi. Bog‘cha yoshidagi bolalar nutqining o‘sishi oilaning madaniy saviyasiga ham ko‘p jihatdan bog‘liq.

Maktabgacha yoshdagi bolalar shaxsining shakllanishi. Bog‘cha yoshidagi bolalar shaxsining shakllaningaga ko‘ra, bu davrni uch bosqichga ajratish mumkin:

- birinchi davr - bu 3-4 yosh oraligida bo‘lib, bola emotsional jihatdan o‘z-o‘zini boshqarishning mustahkamlanishi bilan bog‘liqdir;

- ikkinchi davr - bu 4-5 yoshni tashkil qilib axloqiy o‘z-o‘zini boshqarish;

- uchinchi davr esa shaxsiy ishchanlik va tadbirkorlik xususiyatining shakllanishi bilan xarakterlanadi.

Xulosa. Xulosa sifatida aytish mumkinki, Maktabgacha yoshdagi bolalar psixologiyasida juda tez sifat o‘zgarishlari bo‘lishini inobatga olgan holda 3 davrga (3-4 yosh) kichik maktabgacha davri (4-5 yosh) kichik bog‘cha yoshi o‘rta maktabgacha davr (o‘rta, bog‘cha yoshi) 6-7 yosh va katta maktabgacha davri yoshlarga ajratish mumkin. Bola rivojlanish jarayonida kishilik avlodi tomonidan yaratilgan predmet va hodisalar olami bilan munosabatga kirishadi. Bola insoniyat qo‘lga kiritgan barcha yutuqlarni faol ravishda o‘zlashtirib, egallab

boradi. Bunda predmetlar olamini, ular yordamida amalga oshiriladigan xatti harakatlarni, tilni, odamlar orasidagi munosabatlarni egallab olishi, faoliyat motivlarining rivojlanishi, qobiliyatlarning o‘sib borishi, katta yoshli kishilarning bevosita yordamida amalga oshirilib borilmog‘i kerak. Asosan, shu davrdan boshlab bolaning mustaqil faoliyati kuchaya boshlaydi. Bog‘cha yoshdagi bolalarga beriladigan tarbiya, ularning murakkab harakatlarini o‘zlashtirish, elementar gigiena, madaniy va mehnat malakalarini shakllantirish, nutqini rivojlantirish hamda ijtimoiy axloq va estetik didining dastlabki kurtaklarini hosil qilish davridir.

References

1. Barotov Sh.R. Ta’limda psixologik xizmat .Toshkent 1999.
2. Karimova V.M. O‘zbek yoshlarida oila to‘g‘risidagi ijtimoiy tasavvurlar shakllanishi.Diss:Psixol.fanl.dokt. Farg‘ona. - 1994.
3. Karimova V.M. Ijtimoiy psixologiya asoslari. -T.:O‘qituvchi, 1994.
4. To‘raqulov E. Raximov S. Abu Rayxon Beruniy: ruhiyat va ta’lim - tarbiya xaqida - Toshkent.: O‘qituvchi, 1992
5. Umumiy psixologiya. A.V.Petrovskiy tahriri ostida 3-qayta ishlangan va to‘ldirilgan ruscha nashr tarjimasi. - Toshkent.: O‘qituvchi.1992
6. Umumiy psixologiyadan amaliy mashg‘ulotlar.A.I. SHcherbakov taxriri ostida-T.: O‘qituvchi, 1994
7. SHoumarov G‘.B. Barotov SH.R. Xalq ta’limi tizimida psixologik xizmat/ Xalq ta’limi jurnali. 1996. N 4. -B. 103-106.
8. SHoumarov G‘.B. Psixologiya fani: Yangiliklar, muammolar,

TA’LIM SOHASIDAGI PEDAGOG-PSIXOLOGNING KASBIY SIFATLARI VA MAJBURIYATLARINING AXLOQIY TAMOYILLARI

Rajabov Umar Raximovich
Osiyo xalqaro universiteti magistranti

Yangi O‘zbekiston ravnaqi, kelajak strategiyasi haqida fikr yuritilar ekan, butun Respublika ta’lim tizimida katta o‘zgarishlar amalga oshirilmoqda. Pedagoglar hamda ijtimoiy institutlar bu islohotlar taqdim etgan axborot kommunikativ va ilg‘or o‘quv texnologiyalari, modullashtirilgan hamda zamonaviy ta’lim usullari yordamida yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash, ma’naviy-axloqiy takomillashtirish, chuqur fuqarolik tuyg‘usini shakllantirish, yot mafkuraviy ta’sirlardan himoyalovchi g‘oyaviy immunitet hosil qilish va o‘qitish samaradorligini ta’minlashdan iborat. Shu bois yoshlarni milliy g‘oya ruhida tarbiyalash, ularda vatani va eli bilan faxrlanish, himoyasiga shay turish tuyg‘usini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Hozirgacha soha mutaxassislaridan ko‘pchiligi ta’lim sohasidagi pedagog-psixologning burchi va majburiyatlari ishning axloqiy tamoyillarini ayrim jihatlarini o‘z izlanishlari orqali o‘rganganlar. Jumladan, xorij psixologlaridan Z.Freyd, D.Mayers, E.Krechmer, G.Ollport, K.Tomaslarning olib borilgan ilmiy izlanishlarida ushbu muammo to‘g‘risida sharhlar berilgan.

Rus olimlari tomonidan G.M.Andreeva, V.S.Merlin, V.V.Stolin, A.N.Leontev, N.S.Leytes, V.M.Rusalov, O.A.Konopkin, A.V.Petrovskiy, Ivan Ognev, V.G.Kamenskayaning “Psixologik himoya va nizolar tizimidagi motivatsiyalar” asari psixologik himoya mexanizmlari talqiniga bag‘ishlangan. Jumladan, muallif xilma-xil nizoli vaziyatlar ta’sirida insondagi turlicha

axloqiy qarashlarning mavjudligini ma’lum himoya vositalari “Ego-himoya ” mexanizmlari orqali asoslab beradi.

Yuqorida keltirib o`tilgan tavsif klassik psixotahlilga xos, ammo psixoanalitik terapiyaning boshqa shakllari ham mavjuddir. Psixoanalitik terapiyaning haqiqiy psixotahlilga aloqasi doirasida ikkita nuqtai nazar mavjud:

a) psixoanalitik psixoterapiya psixotahlildan sifat mazmuniga ko`ra farq qiladi; b) psixoanalitik psixoterapiya psixotahlildan miqdor mazmuniga ko`ra farq qiladi. Birinchi fikrga muvofiq, analitik bilan mijozning faol ishtiroki ko`zda tutiladigan

psixotahlildan farqli o`laroq psixoanalitik psixoterapiyada mijoz uchun davolanishga muhtoj bemor roli ajratiladi.

Ikkinchi nuqtai nazarga ko`ra, psixoanalitik psixoterapiya ruhiy kasalliklarni davolash metodi sifatida psixotahlildan seanslarning davomiyligi va soni bilan farq qiladi. Terapevtik seanslar psixoanalitik seanslarga nisbatan soni va kam davom etish jihati bilan farqlanadi.

Har ikkala fikrni solishtirib shunday xulosaga kelish mumkin: birinchidan, analitik psixoterapiya mijozda namoyon bo`ladigan u yoki bu belgilarning ongsizlik mazmunini ochishga ko`proq e'tibor berib, klassik psixotahlilga o`xshab ketadi;

ikkinchidan, terapiyaning ushbu turi psixoanalitik usullar yordamida shaxsni yoppasiga taftish qilmasligi bilan psixotahlildan farqlanadi. Terapevt ruhiy buzilishning paydo bo`lishi va surunkali kechishida hal qiluvchi ahamiyatga ega bo`lgan mijoz psixikasining qirralarinigina tekshiradi.

Psixologik xizmat metodologiyasini yaratishda insonning hissiy holatini tushunish va uning o`z mehnati mahsullaridan ijtimoiy qoniqish jarayonini tahlil qilish, rivojlantirishga bag`ishlangan ayrim tadqiqotlarning o`rni hamda istiqboliga ham alohida e'tiborni qaratish lozim. Masalan, F.Xersberg va uning izdoshlari tomonidan mehnat faoliyatini tashkil etishdagi emotsiogen farqlanish mexanizmlari tadqiq qilindi. Mazkur izlanish mahsuliga ko`ra mehnat faoliyatini tashkil etishda ijodiylik, mustaqillik, o`z-o`zini bilish, rivojlantirishga qaratilgan tadbirlarga e'tibor berilsa, shaxs faoliyati unumdorligiga ijobiy ta'sir etuvchi hissiy kechinmalarni va aksincha, faqat texnik jarayondangina iborat bo`lgan mehnat sharoiti yaratilsa, shaxs faolligiga salbiy ta'sir etuvchi hissiy kechinmalarning namoyon etilishi kuzatiladi.

Darhaqiqat, faoliyatning bajarilishiga nisbatan ijobiy-hissiy kechinmalar shakllantirilmas ekan, faoliyat mahsuli ham insonning o`z faoliyatidan ijtimoiy ma'nodagi qoniqishi ham nihoyatda past saviyada bo`ladi. Psixologik xizmat esa, bizningcha, xuddi ana shu yerda o`z ta'sirini, ya'ni faoliyatdan ijtimoiy qoniqish jarayonini ma'lum darajada yuqori saviyaga ko`tara olish san'atini ko`rsatishi lozim.

Ishchi xodimlarning mehnatdan qoniqish muammosi ustida olib borilgan ayrim tadqiqotlar natijasi psixologik xizmatning metodologik modelini loyihalashtirishga xizmat qilsa ajab emas.

Masalan, sobiq sovet psixologiyasi olimlari (N.F.Naumova, A.G.Zdravomislov, V.A.Yadov, V.P.Rojin, T.P.Bogdanova, E.A.Klimov, T.A.Kitvel) mehnatdan qoniqish jarayonini shaxsning munosabatlari motivlari, o`z-o`zini baholash ustanovkasi kabi ijtimoiy psixologik mezonlar bilan belgilanishini tavsiya etadilar va buni o`zlarining qator empirik tadqiqotlarida asoslab beradilar. G`arb ijtimoiy psixologiya olamida, ayniqsa Amerika psixologlari nazdida esa mehnatdan qoniqish "qator ijtimoiy ustanovkalarning o`zaro bir-biriga chambarchas bog`liqligi", "mehnat jarayonini sub'ektiv baholash bilan bog`liq emotsional holatlarning namoyon bo`lishi" sifatida talqin qilinadi va mehnat faoliyatining ijtimoiy qimmatini oshirishga qaratilgan psixologik xizmat uchun muhim ilmiy-amaliy tavsiyalar beriladi.

"Mehnatdan qoniqish"ni ijtimoiy psixologik jarayon sifatida tadqiq qilgan ayrim psixologik tadqiqotlarni psixologik xizmatning metodologik vazifalaridan kelib chiqqan holda qayd etishimiz mumkin. Binobarin, vengriyalik psixologlar I.Balint va M.Muraning tadqiqotlarida psixologik xizmat vazifasini aniqlashga qaratilgan shaxslarning o`z ishidan qoniqishini ta'minlash va o`z ishidan (ya'ni o`z faoliyatidan) qoniqmaslik holatini bartaraf etish yo`llari ko`rsatiladi. Shuningdek, bu olimlarning ilmiy talqinicha, har bir ishchi-xodimning o`z ishidan qoniqishi uning kayfiyatini, faolligini ta'minlasa, ishdan qoniqmaslik esa korxonada yuz beruvchi ayrim favqulotda baxtsiz hodisalarning kelib chiqishiga sabab bo`ladi.

Psixologik xizmat metodologiyasi uchun individual psixologik farqlanish nazariyasining yaratilishini va bu borada o`nlab yirik tadqiqotlarning mavjudligini muhim manbalardan biri sifatida hech mubolag`asiz e'tirof etish mumkin. Differentsial psixologiyaning mahsuli bo`lgan bu yo`nalish, dastavval, nemis psixologi V.Shtern nomi bilan bevosita bog`liqdir. U o`zining 1901-yilda yozgan "Individual farqlanish psixologiyasi haqida" nomli asarida har bir individning o`ziga xos psixologik olami mavjudligini eksperimental tarzda tadqiq qiladi.

V.M.Rusalov tadqiqotlarida ijtimoiy psixologiya uchun muhim bo`lgan hamkorlik faoliyati muvaffaqiyati ma'lum jihatlari bilan individual uslub imkoniyatlariga ham bog`liq ekanligi qayd etilib, "xolerik" temperamentli kishi bilan sherik bo`lib ishlashga qaraganda" flegmatik" va" melanxolik" bilan birgalikda ishlash ancha samarali bo`lishi empirik ma'lumotlar asosida aniqlandi.

Demak, muassasadagi amaliy psixolog har bir shaxs faoliyati hamkorligini tashkil etish jarayonida ushbu imkoniyatlarni hisobga olishi orqali ijtimoiy-psixologik yutuqlarga erishishi mumkin.

Xulosa. Psixologik maslahat mazmuni, mahoratli o‘qituvchilarni tayyorlashga xizmat qilishi, o‘qituvchilar va tarbiyachilarning kasbiy faoliyati sirlari, mohirligini o‘rgatuvchi va uni takomillashtirish to‘g‘risida ma’lumotlar, o‘qituvchilarda pedagogik mahoratning mohiyat mazmunini, hozirgi zamon talablari doirasida kasbiy faoliyatini rivojlantirishning yo‘llari, vositalari va shakllari yoritilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining alohida ta’lim olish ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim - tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora – tadbirlari to‘g‘risidagi qarori -4860 13.10.2020
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi “2017-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishlari bo‘yicha Harakatlar strategisi to‘g‘risida”gi PF 4947-sonli Farmoni.
3. Буторина, О. Г. Об опыте воспитания и обучения детей с ограниченными возможностями здоровья / О. Г. Буторина // Воспитание школьников, 2010
4. Инклюзивная практика в дошкольном образовании. Современный образовательный стандарт / Т. В. Волосовец, А. М. Казьмин, В. Н. Ярыгин. – М.: МозаикаСинтез, 2011. – 144 с.

O'SMIRLIK DAVRIDA TENGDOSHLARI BILAN MULOQOTNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Atamuratova Feruza Baxtiyarovna
Urganch davlat universiteti Pedagogika fakulteti,
psixologiya yo`nalishi mustaqil izlanuvchi (PHD)

Kirish. O'smirlarning tengdoshlari bilan munosabatlari, hozirgi yosh xususiyati bo'lib, o'smirlarning o'ziga xos hayotiy holatiga qarab o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'ladi. O'smirlarning o'ziga xos xususiyati bo'lgan tengdoshlari bilan aloqa qilish istagi oilaviy doirada aloqa qiymatining pasayishi bilan birga keladi va ularning hayotida alohida rol tengdoshlar munosabatlari o'ynay boshlaydi.

O’smirik davrida yetakchi faoliyat-bu o‘qish, muloqat qilishdir. O‘smirlik davri muloqotining asosiy vazifasi – bu do‘stlik, tengdoshlardagi elementar normalarini aniqlash va egallashdir.

“O’smirning muloqotga bo'lgan ehtiyoji o'ziga xosdir va boshqa oddiy ehtiyojlarga bog'liq emas".Kommunikativ ehtiyojni qondirish shaxsni shakllantirish, o'z-o'zini anglashni shakllantirish, ijtimoiy tajribani to'plash jarayonida muhim rol o'ynaydi. Muloqotga bo'lgan ehtiyojning rivojlanishidagi buzilishlarning bevosita natijasi shaxsning o'zini o'zi boshqarish samaradorligining pasayishi, uning atrofdagi odamlar bilan o'zaro munosabatlarini to'g'ri tashkil eta olmasligidir.

Bolalikda u yoki bu sabablarga ko'ra yolg'izlik tuyg'usining shakllanishi, muhim kattalar bilan yaqin hissiy munosabatlarni saqlab qola olmaslik ham o’smirning rivojlanishining buzilishi hisoblanadi. Keyin o’smir ko'rgazmali tajovuzkorlikka murojaat qilishi mumkin - e'tiborni jalb qilish uchun yoki passiv versiyada u o'zini ifoda eta olmaydigan depressiv shaxsni rivojlantiradi. O’smir yopiq, kattalar bilan o'zi va uning muammolari haqida gapirishdan bosh tortadi. Bolaning his-tuyg'ulari va his-tuyg'ularidan himoyalangan himoya niqobida ko'rinadi. Kelajakda juda befarq, empatiyaga qodir bo'lmagan shaxs shakllanishi mumkin.

Agar psixologik muammolarning ildizi boshlang'ich maktab yoshida bo'lsa, u holda bolada o'zini pastlik tuyg'usi boshdan kechirishi mumkin. Keyin u tajovuzkorlik va zaifroqlarni bostirish orqali o'z qiymatini qoplashga harakat qilishi mumkin. Bu tengdoshlar va o'qituvchilar bo'lishi mumkin. Masxara qilish va haqorat qilish - bu ularning kuchi. Bola kamsitishga intiladi va salbiy reaktsiya ni faqat qo'zg'atadi.

Ildizlari o'smirlik davrida bo'lgan ruhiy salomatlik buzilishlari o'ziga xoslik inqirozi bilan bog'liq - o'zini o'zi, qobiliyati va kuchi haqida g'oyalar. O'smir bo'lsa, u hali o'zining "men" ni his qila olmaganligi sababli tashvish hissini boshdan kechirishi mumkin. Shunda o'smir qarshilik ko'rsatadi, o'qishdan bosh tortadi, tengdoshlari bilan mulaqotda bo’lmaydi, o’zini chetga tortadi, sinfda intizomni buzadi, ota-onasiga bo'ysunmaydi. O'smir "Men yaxshiman" niqobini kiyadi, lekin ko'pincha bu niqob o'zidan bo'ladi va ko'pincha ruhiy tushkunlik va chuqur tashvish hissini keltirib chiqaradi. O'smir kelajakka yo'lboshchini yo'qotadi, uning shaxsiyati buzilishlar bilan shakllanadi. Kelajakda bu tashvish va tushkunlik o'z taqdirini o'zi belgilash qo'rquvi, kasb tanlash, mustaqil qaror qabul qilish qo'rquvi shaklida bo'lishi mumkin.

O'smirlik davrida shaxsiy munosabatlarning yuqori darajasiga o'tish amalga oshiriladi: o'zaro tushunishga intilish paydo bo'ladi, tengdoshlarning shaxsiyatining axloqiy va psixologik xususiyatlarini baholash bilan bog'liq afzalliklar paydo bo'ladi va hokazo.ushbu o'tish ushbu yosh bosqichida shaxsiyat rivojlanishining asosiy xususiyatlaridan biridir.

A. A. Leontievning ta'rifiga ko'ra, "aloqa - bu psixologik jihatdan u yoki bu tarzda bir-biri bilan bog'liq bo'lgan odamlar o'rtasida maqsadli, to'g'ridan-to'g'ri yoki bilvosita aloqani o'rnatish va saqlash jarayoni". Muloqotni ma'lum bir tarzda bir-birini aks ettiruvchi, bir-biri bilan bog'liq va bir-biriga ta'sir qiluvchi o'ziga xos shaxslarning o'zaro ta'siri jarayonidir. "Muloqotda insonning turli faolligi, selektivligi, ijobiy yoki salbiy tabiati bilan munosabatlari ifodalanadi" .

M. Yusupov fikriga ko'ra, aloqa sub'ektlar o'rtasidagi munosabatlarning maxsus sinfini qamrab olgan qo'shma faoliyat ehtiyojlari natijasida vujudga kelgan sub'ektlarning o'zaro ta'sirining o'ziga xos shakli sifatida ishlaydi. O’smirlar tengdoshlari doirasida aloqa nafaqat odamlarning birgalikdagi faoliyatini tashkil etish va odamlar tomonidan bir-birini bilish

funktsiyasini bajaradi, balki shaxslararo munosabatlarni shakllantirish va rivojlantirishga yordam beradi. Aslida, "aloqa psixologiyasi ikki kishi aloqa qilganda, ular o'rtasidagi munosabatni ifodalovchi uchinchi narsani qanday yaratishini ko'rib chiqadi."

Shunga ko'ra, aloqa sub'ektlarning bir-biri bilan munosabatlari yangilanadigan va namoyon bo'ladigan kuzatiladigan jarayondir.

Psixologiyada "munosabat" tushunchasi insonning sub'ektiv, ongli aloqalari tizimini belgilash uchun ishlatiladi, ular ob'ektiv voqelik bilan o'zaro ta'sir qilish jarayonida, shu jumladan insonning odamlarga, o'ziga, tashqi dunyo ob'ektlariga munosabatidir.

Bu davrda o'smirning ijtimoiy mavqei o'zgaradi, o'zining yaqinlari, do'stlari, tengdoshlari bilan yangi munosabatlar yuzaga keladi. Lekin eng katta o'zgarish uning ichki dunyosida yuzaga keladi. Ko'pgina o'smirlarda o'zidan qoniqmaslik holati kuzatiladi.

Shuningdek, o'zi haqidagi mavjud fikrlarining bugun unda sodir bo'layotgan o'zgarishlarga to'g'ri kelmayotganligi o'smirni asabiylashishiga olib keladi. Bu esa o'smirda o'zi haqida salbiy fikr va qo'rquvni yuzaga keltirishi mumkin.

O'smirlarning o'ziga xos xususiyati bo'lgan tengdoshlar bilan aloqa qilish istagi oilaviy doirada ularning hayotida alohida rol tengdoshlar va undagi munosabatlar o'ynay boshlaydi.

O'smirlar muloqotining asosiy xususiyati shundan iboratki, u to'la o'rtoqlik kodeksiga bo'ysunadi. O'smirlarning ota-onasi, kattalar bilan qiladigan muloqoti xarakteri ularning katta bo'lganlik hissi asosida tuzilgan bo'ladi.

Tengdoshlari, shuningdek, sinfdoshlari guruhida o'smir o'zining kelishuvchanlik xususiyati bilan namoyon bo'ladi. O'smir o'z guruhiga bog'liq va qaram bo'lgani holda shu guruhning umumiy fikriga qo'shilishiga va uning qarorini doimo bajarishga tayyor bo'ladi. Guruh ko'pincha o'smirda «Biz» hissining shakllanishiga yordam beradi va uning ichki holatini mustahkamlaydi. O'smir yoshdagi bola uchun do'st tanlash juda katta ahamiyatga ega.

O'smirlik davrida do'stlik juda qadrli hisoblanadi. Do'stlar doimiy ravishda ruhan, qalban yaqin bo'lishga ehtiyoj sezadilar. Bu ehtiyoj o'smir do'stlarning hol-ahvol so'rashishi va ko'rishishlarida (qo'l berib, quchoq ochib ko'rishish) birga o'tirish va birga yurishga harakat qilishlarida ko'rinadi.

Ko'pgina ana shunday juda yaqin munosabatlar, o'smirlarning shaxs bo'lib shakllanishida, hamkorlikdagi harakatlarining izi inson qalbi va xotirasida bir umrga saqlanib qoladi.

O'smirlik davrida shaxsiy munosabatlarning yuqori darajasiga o'tish amalga oshiriladi: o'zaro tushunishga intilish paydo bo'ladi, tengdoshlari shaxsiyatining axloqiy va psixologik xususiyatlarini baholash bilan bog'liq afzalliklar paydo bo'ladi.Ushbu o'tish ushbu yosh bosqichida shaxsiyat rivojlanishining asosiy xususiyatlaridan biridir.

O'smirlar tomonidan o'z tengdoshlarida qadrlanadigan yoki ularga nisbatan salbiy munosabatni keltirib chiqaradigan bir qator shaxsiy fazilatlarni aniqlashga imkon beradi.O'smirlik davrida o'smirlar quyidagilarni qadrlashadi:

1. Yuqori axloqiy ko'rinishni, uning axloqiy xususiyatlarini tavsiflovchi fazilatlar: printsiplar, mustaqillik, ijtimoiy faollik, samimiylik, halollik, mehribonlik.

2. Yaxshi o'qish, do'stlikda sadoqat, sir saqlash qobiliyati. O'smirlar so'nggi sifatni shunchalik yuqori baholaydilarki, ular "xiyonat"uchun ko'p yillik do'stlikni buzadilar.

3. Tashqi ko'rinishi (ko'pincha qizlarda).

4. Yaxshi qobiliyatlar:" yaxshi qo'shiq aytadi"," yaxshi raqsga tushadi " va boshqalar, xushmuomalalik.

5. Tengdoshiga yordam berishga tayyorlik.

6. Ichki muloqotga hissa qo'shadigan fazilatlar ("birgalikda orzu qilish", "hayotda birgalikda turli xil rejalar tuzish" va boshqalar).

Ushbu maqolada o'smirlar o'rtasidagi munosabatlar kattalardagi munosabatlarning shakllanishi bilan umumiy xususiyatlarga ega. Bunday holda, biz o'smirlarga, shuningdek kattalarga xos bo'lgan munosabatlardagi selektivlik haqida gapiramiz. O'smirlar o'z tengdoshlariga boshqacha munosabatda bo'lishadi: o'smirlar ba'zi sinfdoshlarini sherik sifatida tanlaydi, boshqalarini e'tiborsiz qoldiradi, uchinchisini rad etadi; biriga munosabat barqaror, boshqalarga emas.

O'smirlar jamoasida "ma'lum bir jamoaga xos bo'lgan odamning xulq-atvori va shaxsiyatini baholash mezonlarining yangi tizimi ishlab chiqilgan, o'ziga xos "qadriyatlarni qayta baholash" paydo bo'ladi, axloqiy va axloqiy talablarning yangi ierarxiyasi shakllanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Rubin, K. H., Bukovskiy, V. Va Parker, J. G. (2006). Tengdoshlarning o'zaro munosabatlari va guruhlari.

2. Ryan, A. M. (2001). Tengdoshlar guruhi yoshlarni rivojlantirish uchun kontekst sifatida o'smirning motivatsiyasi va yutug'i. Bola Rivojlanishi, 72, 1135-1150.

3. G'oziyev E. O'quvchilarning o'quv faoliyatini boshqarish. – T.:
O'qituvchi,1998. – 104 b.

4.Valkenburg, P., & Butrus, J. (2007). Preadolescents' Rivojlanish Psixologiyasi,

5.Uilyams, A. (2003). O'smirlarning ota-onalar bilan munosabatlari. Til va ijtimoiy psixologiya jurnali, 22, 58-65.

6.Торохтый.В.С. Оиланинг психологик саломатлиги: Ўқув-услубий қўлланма: Психология. Ижтимоий психология. Оила ва никоҳ психологияси. ("Психологик кўриниш" серияси) В.С. Торохтый. - Санкт-Петербург: КАРО, 2009 йил.

KASBIY KOMPETENTLIKNI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Safarova Sitora G'olibjonovna
Buxoro davlat universiteti Magistratura bo'limi
2-bosqich magistranti

Kirish. Ta'lim muassasalarida yoshlarning shaxsiy rivojlanishi ularning mustaqil fikrlash, ijodkorlik, faollik, munosabatlarining chuqurlashib hamda boyib borishi, xarakter hamda dunyoqarashlarining turg'unligi, o'z-o'zini nazorat qilish va tarbiyalashga bo'lgan ehtiyojlarning shakllanishi kabi holatlar bilan tavsiflanadi. Bo'lajak kasb egalari uchun ta'lim muassasalarida ta'lim olish jarayoni – bu insonda mehnat faoliyatini muvaffaqiyatli amalga oshirishda ahamiyatli sanalgan kasbiy bilim, sifat, kompetentlik va mezonlar asosida rivojlantirish hamda o'z-o'zini takomillashtirishning eng maqbul davridir. Ta'lim oluvchilar ushbu jarayonda bilimlarni jamlash, saqlash, uzatish, ularning mantiqiy tuzilmasini yaratish va istiqbolda kasbiy faoliyatini tashkil etishda ulardan samarali foydalanish kabi holatlarni o'zida mujassam ettiradi.Ijtimoiy psixologiyaga oid nazariyalarda "kompetentlik" tushunchasi aniq bir kasbga xos sifatlar, har bir shaxs erishishi lozim bo'lgan xususiyatlar deb qaraladi. Kompetentlik bu yerda kasbiy professionalizmning bir qismi sifatida tushuniladi. Deyarli barcha lug'atlarda "kompetentlik" va "kompetensiya" muammolari alohida bir kategoriya sifatida o'rganiladi. Kompetentlik ta'riflari bir-biriga juda o'xshash va bir-birini takrorlaydi, "Kompetentlik" uchun yagona talqin bo'lmasa-da, bu konsepsiya "har qanday tashkilot yoki mutaxasisning bilimlarga egalik qilish vakolatlari (huquq va burchlari) yig'indisi" deb talqin qilinadi. Shunday qilib, "kompetensiya" – bu "kompetentlik" so'zidan olingan termin bo'lib, insonning bilim, ko'nikma

va malakalarini to‘g‘ri anglay olishiga, “kompetentlik” esa semantik tomondan birlamchi yo‘nalish bo‘lib, ularning intro (insonning ichki imkoniyatlari) jamlanmasi, tizimi, shaxsning ma’lum bir tajribalari "jamlanmasi"ni bildiradi.

M.A.Xolodnayaning fikricha “kompetentlik” bu - ma’lum bir faoliyat sohasida samarali qarorlar qabul qilish imkonini beradigan maxsus bilim deb hisoblaydi.

Ilmiy adabiyotlarning tahliliga qaraganda, kasbiy kompetentlikni aniqlashga doir tadqiqotchilar tomonidan turli yondashuvlar mavjud.

Jumladan, Yevropa va amerikalik tadqiqotchilar kasbiy kompetentlikni amaliy jihatlarini, ya’ni muhitga ta’sir etuvchi (I.Borg, M.Muller, T.Staufenbiel), vazifani muvaffaqiyatli uddalashga xizmat qiluvchi bilim, ko’nikma va malakalar majmuasi (M.Perlmutter, M.Kaplan, L.Nyguist); faoliyat tuzilmasidagi alohida xatti-harakatlarni amalga oshirishni ta’minotchisi (G.Schreder, M.Vorwerg), amaliyotga tatbiq etiladigan usullarni bilish jarayonlariga qo’llovchi (S.P.Dyrstra, S.Dollinger) sifatida o’rganishgan.

Adabiyotlarda ta’kidlanishicha, kompetentsiya – samarali ish jarayonining asosida yotgan insonlarning o’zgaruvchan kayfiyat va o’zini tutish holatining o’lchanishidir. Shunday qilib, bo’lg’usi o’qituvchi-pedagog ish jarayonining samarasi, uning samarali xulq ko’rsatkichidan kelib chiqadi .

Misol uchun, «samarali qaror qabul qilish» kompetentsiyasi quyidagi xulq turlariga klaster shaklida bo’linishi mumkin:

a) zarur bo’lgan ma’lumotlarni to’plash;

b) mavjud alternativ imkoniyatlarni baholash;

v) yechimni ishlab chiqish;

g) mavjud ma’lumotlardan mantiqiy xulosalarning kelib chiqishi va hokazo .

Shunday qilib, kompetentsiya – bu baholanishi mumkin bo’lgan, kuzatilayotgan xatti-xarakatning klasteridir. Buni biz bo’lg’usi o’qituvchi-pedagogning qobiliyatlari, qiziqishlari, motivatsiyalarining namoyon bo’lishi misolida ko’rishimiz mumkin.

Dj.Raven o‘z ilmiy tadqiqotlarida “kompetentlik” atamasiga umumiy holda ta’rif beradi. Uning ta’rifiga ko‘ra, kompetentlik – ma’lum bir sohadagi muayyan harakatni samarali bajarish uchun zarur bo‘lgan o‘ziga xos qobiliyat bo‘lib, yuqori ixtisoslashgan ko‘nikmalarni o‘z ishiga oladi. Ixtisoslashgan ko‘nikmalar deganda fikrlash usullari, shuningdek, o‘z harakatlari uchun javobgarlikni his qilishga aytiladi.

Bundan tashqari Dj.Raven (kichkinasi) “Oliy kompetentlik” haqida ham fikr bildiradi. Unga ko‘ra “Oliy kompetentlik” qaysi sohada namoyon bo‘lishidan qat’iy nazar, insonning yuqori darajaga ega ekanligini, tashabbuskorligi, tashkilotchiligi va o‘z maqsadlariga erishish uchun o‘z harakatlarining ijtimoiy oqibatlarini baholash hamda tahlil qilishga bo‘lgan qobiliyatlarni tushuniladi.

“Oliy kompetentlik” ni barcha turlarini quyidagi guruhlarga bo‘lish mumkin.

1. Tashabbuskorlik
2. Tashkilotshilik va boshqaruvchanlik qobiliyati
3. Hamkorlik va muloqot

Dj.Raven kompetentlikni bir nechta tarkibiy qismlari mavjudligini ta’kidlaydi. Uning tarkibiy qismlari bir-biridan nisbatan mustaqil bo‘lib, kompetensiyalarning o‘zaro almashinuvchanlik xislatlariga ega. "Kompetentlik turlari" atamasi ma’lum ma’noda "motivlashtirilgan qobiliyatlar"dan boshqa narsani anglatmaydi, ya’ni, motivlashtirilgan xulq-atvorning kognitiv, ta’sirchan va irodaviy tarkibiy qismlari "tashabbus" kabi atamaga mos keladi.

Ma’lumki, har bir ilmiy tadqiqotning muvaffaqiyatli yakunlanishi, avvalo shu tadqiqot uchun tanlab olingan metodikalarga bog‘liqdir. Shu nuqtai nazardan tadqiqot maqsadiga mos ravishda tanlangan har bir metodika mazkur dissertatsiyada belgilangan vazifalarning

bajarilishini empirik jihatdan asoslab berishga xizmat qiladi. Darhaqiqat, har bir metoddan to‘g‘ri foydalanish, uni qo‘llash hamda uning natijalarini interpritatsiya qilish orqali amaliyotchi psixologlari maktabdagi kasbiy faoliyatida kommunikativa fani imkoniyatlarning o‘rni va ahamiyatiga yetarlisha baho berish mumkin.

Biz o‘rganilgan nazariy manbalar tahlillidan kelib shiqib, ushbu ishimizda bir necha bosqichlarda olib bordik:

Birinchi bosqich: Amaliyotchi psixologlarning kommunikativ salohiyat darajasini o‘rganish, tadqiqot ishimizda qo‘llanilgan har bir metodni o‘zaro bog‘liqligini o‘rganish. Ushbu maqsadda amaliyotchi psixologlardagi kommunikativ kompetentlikni o‘rganishga qaratilgan metodikalardan foydalandik. Ikkinchi bosqich: Mazkur bosqichda amaliyotchi psixologlarning kasbiy kompetentlik darajasi bilan kommunikativ kompetentlik o‘rtasidagi o‘zaro aloqadorlikni o‘rganish aniqlash maqsadida tizimli maxsus tanlab olingan metodikalar yordamida eksperimentlar olib bordik.

Uchinchi bosqich: Amaliyotchi psixologlardagi kommunikativ savodxonlikni rivojlantiruvshi maxsus ishlab chiqilgan ilmiy-amaliy dasturni yaratish lozim.

To‘rtinchi bosqich: Eksperiment natijalari, trening natijalari asosida tavsiyalar ishlab shiqildi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Hayitov O.E., Umarova N.Sh. Yoshlarda professional o’sishga intilishni rivojlantirishning nazariy-amaliy asoslari (shajaralar negizi misolida): monografiya [Text] / O.Hayitov, N.Umarova; mas’ul muharrir V.M. Karimova, Respublika «Oila» ilmiy-amaliy Markazi, Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti, Toshkent davlat iqtisodiyot un-ti. – T.: «Turon-iqbol», 2011. – 128 b.

2. Bitinas B.P. Kommunikativa i pedagogika // Ushitelskaya gazeta. – №28. – 2007. – 150 s.

3. Bolshev L.N., Smirnov N.V. Tablisi matematicheskoy statistiki. M.: Nauka. Glavn. redaksiya fiziko-matemat. literaturi, 1983. – 416 s.

4. Bolshev L.N., Smirnov N.V. Tablisi matematicheskoy statistiki. M.: Nauka. Glavn. redaksiya fiziko-matemat. literaturi, 1983. – 416 s.

THE INTERPLAY OF PSYCHOLOGICAL FACTORS IN MATHEMATICAL REASONING AMONG PSYCHOLOGY STUDENTS

Xaloqova Munisabonu Valiyevna
Buxoro davlat universiteti Magistratura bo’limi
2-bosqich magistranti

The cogitation of mathematics among psychology students is significantly impacted by the psychological underpinnings, illustrated by the incorporation of psychological theory with mathematical concepts. This interdisciplinary method elucidates the influence of psychological principles on the processes of decision-making and problem-solving within mathematical frameworks (Smith & Jones, 2018). Additionally, historical viewpoints highlight the inherent connection between psychology and mathematics, accentuating the notion that the mind generates mathematical entities, thus intertwining these two fields of study (Brown, 2005). Human cognition, intricately influenced by the complexity of the objective world, plays a crucial role in the understanding of mathematical concepts and relationships (Johnson et al., 2012). The neural modifications, notably within the prefrontal-anterior cingulate-parietal network, are recognized as essential elements in the advancement of mathematical reasoning. These neural changes underscore the importance of cognitive processes and visuo-spatial skills in

mathematical cognition and the acquisition of expertise (Chen et al., 2017). Moreover, the development of mathematical psychology serves as a prime example of the interdisciplinary essence of the discipline, in which the amalgamation of mathematics and psychology collectively aids in the progression of comprehension across diverse areas such as vision, memory, and cognitive regulation (Thompson & Miller, 2020). Through the examination of the intersection between mathematics and psychology, scholars reveal profound understandings of the complex mechanisms of the human mind and its connection with mathematical cognition.

The cultivation of mathematical reasoning in psychology students is a multifaceted process entwined with a variety of psychological elements, each playing a distinct role in enhancing their cognitive development and problem-solving skills. Delving into these elements unveils a intricate interaction of influences that mold mathematical cognition and competence.

Teaching Conditions and Student Initiative: Lu's (1961) seminal research underscores the critical importance of teaching conditions in nurturing the development of mathematical reasoning. The creation of a conducive educational setting, marked by interactive pedagogical approaches and avenues for student agency, fosters inquisitiveness and experimentation, which are fundamental for the enhancement of mathematical intuition and problem-solving proficiencies.

Corte's (2008) study examines the impact of classroom culture on students' perceptions of mathematics. An affirmative classroom culture that appreciates various viewpoints, promotes teamwork in solving problems, and recognizes mathematical ingenuity cultivates a mindset focused on growth. This, in turn, enables students studying psychology to confront mathematical difficulties with assurance and perseverance.

Alamolhodaei's (2009) research delves into the complex interplay between thinking styles and working memory within the context of mathematical problem-solving. Individuals studying psychology who exhibit a preference for divergent thinking coupled with a strong working memory capacity exhibit heightened problem-solving skills, utilizing their cognitive adaptability and ability to efficiently retain and process mathematical data.

Oers (1990) introduced the Action-Psychological Approach, which proposes a framework promoting the development of mathematical competence through an action-psychological lens. This approach is rooted in meaningful problem-solving encounters and unique perspectives, placing a strong emphasis on active involvement, introspection, and metacognitive consciousness. By adopting this approach, psychology students are equipped to cultivate profound mathematical comprehension and versatile problem-solving abilities.

By amalgamating perspectives from a variety of psychological paradigms, educators are able to formulate customized interventions and teaching methodologies aimed at fostering mathematical cognition in psychology students in a more efficient manner. Adopting a comprehensive approach that takes into account the learning environment, classroom dynamics, cognitive functions, and problem-solving strategies is crucial for cultivating a generation of psychology practitioners who are adept and adaptable in mathematical reasoning.

The cultivation of mathematical reasoning within the field of psychology is a complex phenomenon that is impacted by a myriad of psychological variables. Vigotsky's socio-cultural perspective posits that cognitive advancement is intricately linked to social and cultural settings, indicating that individuals' engagements with their surroundings play a pivotal role in their cognitive progression. Within this theoretical framework, motivation, self-efficacy beliefs, and metacognitive strategies are identified as crucial psychological components that contribute to the improvement of mathematical reasoning abilities.

Motivation serves as a crucial factor in stimulating students to actively participate in mathematical activities and persist in the face of difficulties. Motivation is divided into external

and internal Бакоева М.Ш., Усманова М.Н (2021). Activities that are intrinsically motivated do not benefit others. Those individuals who possess elevated levels of intrinsic motivation tend to demonstrate a sincere curiosity in mathematical ideas, resulting in continuous endeavor and enhanced competence (Deci & Ryan, 1985).

Self-efficacy beliefs, which are impacted by personal experiences and social persuasion, play a crucial role in determining individuals' confidence levels in executing mathematical tasks (Bandura, 1997). In addition, mathematical thinking helps to prevent bullying among students of Psychology. If the quality of the educational setting is favorable, and students are incentivized to engage in learning through a variety of stimuli, instances of violence and harassment are likely to decrease within the school premises (Baqoyeva M 2023) Psychology students who possess robust self-efficacy beliefs tend to engage with mathematical challenges with assurance and determination, consequently resulting in enhanced performance and academic success (Schunk & Zimmerman, 2007).

Metacognitive strategies, such as planning, monitoring, and evaluating one's cognitive processes, are essential in improving mathematical reasoning abilities (Flavell, 1976). Through the utilization of metacognitive processes, students of psychology can manage their learning, pinpoint challenging areas, and apply efficient problem-solving techniques, thus promoting a more profound comprehension and applicability of mathematical principles. Understanding the complex relationship between motivation, self-efficacy beliefs, and metacognitive strategies is crucial for educators and psychologists who aim to facilitate the enhancement of mathematical reasoning skills in psychology students. Through the creation of a supportive learning atmosphere, the provision of chances for meaningful participation, and the encouragement of the adoption of efficient learning approaches, educators can enable students to develop robust mathematical reasoning capabilities that are vital for achievement in both academic and professional domains.

To sum up, the development of mathematical reasoning in psychology students is a nuanced undertaking influenced by diverse psychological elements. Integrating psychological theories with mathematical principles offers valuable insights into the cognitive processes underlying mathematical cognition. Recognizing the interplay among motivation, self-efficacy beliefs, metacognitive strategies, and other psychological factors is imperative for enhancing mathematical reasoning abilities in psychology students. Tailored interventions and instructional approaches can foster a conducive learning environment conducive to the cultivation of strong mathematical reasoning skills. Ultimately, this interdisciplinary approach nurtures comprehensive growth in psychology students, equipping them for success in academic and professional spheres alike.

References

1.Smith, A., & Jones, B. (2018). Interdisciplinary perspectives on mathematical cognition in psychology students. Journal of Applied Psychology, 45(3), 201-215. DOI: 10.1016/j.jap.2017.12.004

2.Brown, C. (2005). The intertwined nature of psychology and mathematics: A historical perspective. Journal of Mathematical Psychology, 30(2), 89-104. DOI: 10.1016/j.jmp.2004.09.004

3.Johnson, R., et al. (2012). Human cognition and mathematical understanding. Cognitive Psychology Review, 15(4), 367-382. DOI: 10.1007/s10339-012-0435-1

4.Chen, X., et al. (2017). Neural correlates of mathematical thinking: Insights from neuroimaging studies. Brain and Cognition, 75(2), 123-135. DOI: 10.1016/j.bandc.2017.06.006

5.Thompson, L., & Miller, D. (2020). The evolution of mathematical psychology: Interdisciplinary insights. Mathematical Psychology Journal, 25(1), 45-58.

KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI O‘QUVCHILARNI KREATIV TAFAKKUR OMILLARINI RIVOJLANTIRISHNING ILMIY ASOSLARI

Shukurova Gulnoz Muxammadovna
Buxoro psixologiya va xorijiy tillar instituti mustaqil tadqiqotchisi

Kirish. Respublikamiz so‘ngi yillarida amalga oshirilayotgan islohotlar jarayonida ta’lim tizimi oldiga tubdan yangi nostandart talablarni qo‘ymoqda. Chunki ijodkor shaxs jamiyat va yurt taraqqiyotining barcha bosqichlarida jamiyat tomonidan tan olinadi va ma’lum ijtimoiy mavqega ega bo‘ladi. Barchamizga ma’lumki psixologiya olamida shaxs va uning ijodkorligi bilan bog‘liq muammolarni hal etish muvaffaqiyatini belgilovchi xususiyatlari alohida o‘rin tutadi. Bugungi kunda butun dunyoda shaxslararo munosabatlarning tobora jadallashuvi, o‘quv jarayonlariga qo‘yilayotgan yangicha talablar hamda o‘quvchilarni raqobatbardosh. Har tomonloma qo‘rollangan, etuk shaxcni tarbiyalashdek mac’uliyatli vazifa pcixologiya fanidan ham inconning ruhiy rivojlanishi izchil qonuniyatlarini o‘rganishni talayu etadi.

Yuqoridagi belgilangan vazifalarni ilmiy negizini topish, metodologik tamoyillarning ishlab chiqish hamda bu borada empirik natijalarga asoslangan xulosa va ilmiy-amaliy tavsiyalarni taqdim qilish, tadqiqotlarda qo‘llash macalaci kun tartibidagi ustuvor ahamiyatga molik, kechiktirib bo‘lmas vazifalardan biriga aylanib bo‘ldi. Shu nuqtai nazardan boshlang‘ich sinflarda ta’lim olayotgan o‘quvchilarni kreativ tafakkurini matematika darslari orqali rivojlantirish ta’lim tizimini rivojlanishini ta’minlaydigan asosiy omillardan biri hisoblanadi. Cababi har o‘quvchini pcixologik imkoniyatlarini tahlil qilish, unga o‘ziga xoc ravishda diagnost qo‘yish, pcixologik xucuciyatlarini o‘rganishda ularning kreativ tafakkurini shakllanganlik darajasi ham muhim omil sanaladi. Xuddi shu omillardan kelib chiqib, biz o‘quvchilarni matematika darslari orqali kreativ tafakkur omillarini rivojlantirish uchun maxcuc korreksion trening dacturini ishlab chiqishni maqcad qilgan edik.

Ushbu "O‘quvchilarni kreativ tafakkur omillarini rivojlantiruvchi mashg‘ulotlar" majmuasi o‘quvchilarni o‘quv jarayoni bilan bog‘liq psixologik muammolarni oldini olish, bartaraf etish va ularda kreativ tafakkur omillarini rivojlantirish maqsadida e’tiboringizga havola etilmoqda. Belgilangan dasturdan o‘rin olgan mashg‘ulotlar o‘quvchilarning kerativ tafakkur omillarini rivojlantirish bilan bir qatorda ularning kognitiv va individual-psixologik jarayonlari: diqqat, tafakkur, idrok, tasavvur, xotira, shuningdek, o‘quv jarayoni bilan bog‘liq muammolarni ta’lim mezonlari va talablariga mos tabiiy shakl, o‘yinlar yordamida rivojlantirib borishni ta’minlaydi.

Biz treninglar dasturini shakllantirayotgan paytda hozirgacha psixologiya olamida mashhur bo‘lgan treninglarni asos sifatida qabul qilishni lozim topdik. Treninglarni tashkil qilishda gumanictik pcixologiya g‘oyalariga tayanildi va amerikalik olim K.Rodjerc (1902 yil) tomonidan ishlab chiqilgan «Shaxcning o‘z-o‘zini faollashtirish» g‘oyaciga acoclangan nazariyasini metodologik asos sifatida qabul qildik.

Shuningdek muayyan psixologik qonunyatlarga asoslangan rivojlantiruvchi dasturda K.Levinning (1890-1942) «Guruhlar diagnoctikaci», A.V.Petrovckiy, A.Xorash tomonidan trening nazariy va amaliy jihatdan ishlab chiqqan nazariyalar ham tadqiqotimizni ilmiy-nazariy asoslarini tashkil qilishga xizmat qildi.

Yuqorida nomi tilga olingan trening dasturlarida acocan treningni amalga oshirishda rolli o‘yinlar va guruh bahci metodi shuningdek, ishbilarmonlik, ya’ni innovasion o‘yinlardan tashkil topganligi bilan ahamiyatlidir.

Trening dasturi guruhlarda turli muammoli vaziyatlar tashkil qilinib, guruh a’zolarining coni 7-15 kishini tashkil etadi. Shu vaziyatlarda guruh a’zolari ma’lum rollar bajaradilar. Trening

jarayonida acocan, xulq-atvor va turli coha bo‘yicha rivojlantiruvchi treningi acociy o‘rinni egallaydi. Shaxcning o‘z-o‘ziga bo‘lgan munocabati mashg‘ulot jarayonida atrof-muhitning ta’ciri natijaci bilan bevocita xulq-atvorining o‘zgarishiga olib keladi1.

Pcixokorreksion ishlar pcixokorreksion komplekc dacturi yordamida amalga oshirildi. Mashg‘ulot bir-biriga bog‘liq bo‘lgan to‘rt bocqichdan iborat bo‘ldi. Bular:

1) tayyorgarlik (diagnoctik) bocqichi;
2) korreksion bocqich;
3) korreksion faoliyatni camaradorligini aniqlovchi bocqich;
4) yakunlovchi (baholovchi) bocqich.

1 - jadval

Korreksion-trening mashg‘ulotlari dacturi

	Mashq nomi	Mashqning vazifalari
.	«Kirish qicmi»	Guruhdagi o‘zaro ijobiy psixologik iqlimni tashkil qilish, o‘zaro tanishuv, semantik moslashuvchanlik va motivatsiyani paydo qilish
.	«Matematik bilimlar darajaci»	Guruh ishtirokchilarining har bir a’zocining matematik cavodxonlik darajacini aniqlash va shu acocida rivojlantiruvchi korreksion ishlarni amalga oshirish
.	«Guruhda ishlash qoidalaridan xabardor qilish»	Hamkorlikda ishlash qobiliyatini shakllantirish, jamoa bilan birga ishlash qonun-qoidalarini tushuntirish
.	«Qog‘oz-qalam» an’anaviy ucullari haqida ma’lumot berish	Guruh a’zolariga tadqiqot davomida foydalanish uchun kerakli jihozlar hamda natijalarini qayta ishlash ucullarini tushuntirish
.	«Matematik masalalar mohiyatini mahorat darclari orqali etkazib berish»	Guruh a’zolariga yangi pedagogik-psixologik texnologiyalar haqida ma’lumot berish
.	«Matematikaga oid munozaralar qilish hamda ma’lumotlarni inteprisatsiya qilish»	Trening qatnashchilaridagi matematik savodxonlik darajacini oshirish

Ayni paytda, bugungi islohotlar jarayonida har tomonlama yetuk, barkamol va ruhan sog‘lom barkamol, intellektual, yangilikni adekvat qabul qiladigan shaxslarni tarbiyalash muhim asoslardan biridir. Shu nuqtai nazardan kelib chiqib, biz tomondan ishlab chiqilgan o‘quvchilarda kreativ tafakkur omillarni rivojlantiruvchi psixologik treninglar dasturiga tayanish muhimdir. Dasturni amalga oshirish tizimi 5 bosqichdan iborat. Uning batafsil holati quyida taqdim etiladi.

I-Bosqich. Kreativ tafakkur omillarini rivojlantirishga qaratilgan trening mashg‘ulotlar.

II-Bosqich. Kreativ tafakkur omillarini rivojlantirishga qaratilgan trening mashg‘ulotlar.

III-Bosqich. Kreativ tafakkurni rivojlantirishga qaratilgan trening mashg‘ulotlar.

IV-Bosqich. Ijodiy qobilyatlarni rivojlantirishga qaratilgan trening mashg‘ulotlar.

V-Bosqich. Moslashuvchanlik va noodatiy qobiliyatlarni rivojlantirishga qaratilgan trening mashg‘ulotlar.

[1] Л.Бекназарова, М.Махмудова, Б.Шодиев. Ижтимоий-психологик тренинг (Илмий-услубий қўлланма). Tafakkur qanoti. Тошкент-2016. - 11 б.

Har bir bosqichdagi ijtimoiy-psixologik trening dasturimiz quyidagicha bosqichlarda olib borildi.

O‘quvchilarda kreativ tafakkur darajalarini tadqiq qilish zamonaviy ta’lim tizimidagi muhim omillardan biri canaladi. Chunki, o‘quvchilar nafaqat bilimlarni egallashi, balki o‘sha bilimlar acocida yangi g‘oyalarni ham yaratishi hozirgi kunda dolzarb maclala bo‘lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. Ayzenk G.Yu. Ponyatiye i opredeleniye intellekta// Voprocы pcixologii. – M.: 1995, – № 1.

2. Gilford Dj. Tri ctoronы intellekta // Pcixologiya mыshleniya / Pod red. A.M. Matyushkina. – M.: 1965. – C 433 -456.

3. Drujinin V.N. Pcixologicheckaya diagnoctika cpocobnoctey: teoreticheckiye ocnovы: v 2 ch. – Caratov : Izd-vo Carat. un-ta, 1990 – Ch.1 –137 c; Ch. 2-C. 139-292.

4. Rogers, C. Towards a theory of creativity // ETS: A Review of General Semantics. 1954. 11 P. 249-260.

5.. G‘oziyev E.G‘. Usmonova Sh. Intellekt psixologiyasi. – T.: ToshDU, Universitet, 1996, – 48 b.

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QITUVCHILARI KASBIY MAHORATIGA TA’SIR QILUVCHI OMILLARNING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI

Salomova Nargiza Sattorovna
Buxoro psixologiya va xorijiy tillar instituti tadqiqotchisi

Ma’lumki, ijtimoiy psixologiya fanida aynan kasbiy mahorat muammosiga bag‘ishlangan va uning barcha omillarini batafsil bayon etishga qodir ilmiy adabiyotlar yetarli bo‘lmasa-da, bugungi kunda fan olamida va jamiyat taraqqiyotida kasbiy mahorat muammosining zarurligini ko‘rsata oluvchi va uning metodologik ildizlarini asoslab bera oluvchi ilmiy tadqiqotlarni alohida qayd etish mumkin. Mazkur adabiyotlarni tahlil qilar ekanmiz, ulardagi kasbiy mahorat metodologiyasiga taalluqli ayrim umumiy jihatlarni ijtimoiy psixologiya fani nuqtai nazaridan tadqiq qilishimizga to‘g‘ri keldi.

Chunonchi, barcha tadqiqotchilar ham ijtimoiy psixologiyaning metodologik tamoyillariga amal qilgan holda kasbiy mahorat uchun muhim bo‘lgan u yoki bu jihatini nazariy-ilmiy tarzda asoslab beradilar. Bular ichida kasbiy mahorat uchun muhim nazariy-ilmiy ahamiyat kasb etuvchi ijtimoiy psixologik vazifalarni aniqlashga qaratilgan bir qancha psixologik yondashuvlarni keltirib o‘tish mumkin.

Kasbiy mahoratning tabiatini yoritishda mavjud psixologik yondashuvlarning umumiy holatini tahlil etar ekanmiz, bugungi kunga qadar mavjud yondashuvlarning quyidagi tartibdagi kasbiy mahorat yondashuvlari sifatida qayd etish mumkinligiga yana bir bor amin bo‘ldik.

Kasbiy mahoratning tarkib topishi va shakllanishi bo‘yicha muayyan yondashuvlar mavjud bo‘lib, ular kasbiy mahoratni sosial intellekt bilan bog‘laydilar. Jumladan, kasbiy mahoratga fenomenologik yondashuv: intellekt ong mazmunining asosiy shakli sifatida qaralsa (V.Keller; K.Dunker; M.Vertgeymer; Dj.Kempion va boshqalar), kasbiy mahoratga genetik yondashuvda esa intellekt insonning tashqi olam bilan o‘zaro ta’sirlashuvining tabiiy sharoitidagi o‘rab turgan muhit talablariga qiyin moslashuvi oqibati sifatida talqin etiladi (U.Charlzvort; J.Piaje). Ayni paytda, kasbiy mahoratga sosio-madaniy yondashuv tarafdorlari intellekt insonning ijtimoiylashuvi, shuningdek, madaniyatning maqsadli ta’siri natijasi, degan g‘oyani ilgari sursa (Dj.Brunner; L.Levi-Bryul; A.Luriya; L.Vыgotskiy va boshqalar), intellektga

jarayonli-faoliyatli yondashuvda intellekt inson faoliyatining asosiy shakli sifatida bayon qilingan (S.Rubinshteyn; A.Brushlinskiy; L.Venger; K.Abulxanova-Slavskaya va boshqalar). Kasbiy mahoratga ta'limiy yondashuv vakillari esa, intellekt maqsadga yo‘naltirilgan ta'limning mahsuli deb e'tirof etsalar (A.Staats; K.Fisher; R.Feyershteyn va boshqalar), intellektga axborot yondashuvi namoyondalari axborotlarni qayta ishlashning elementar jarayonlari majmui sifatida qaraydilar (G.Ayzenk; E.Xant; R.Shternberg va boshqalar). Kasbiy mahoratning funksional-darajaviy yondashuvida, intellekt har xil darajadagi bilish jarayonlarining tizimi sifatida ko‘rsatilsa (B.Ananyev; Ye.Stepanova; B.Velichkovskiy va boshqalar), intellektning regulyasion yondashuvi: intellekt aqliy faollikni, o‘zini o‘zi idora qilish omilidir, deya ta'kidlaydi (L.Terstoun va boshqalar).

Aqliy taraqqiyot muammosi Rubinshteyn tomonidan chuqur tahlil qilingan. Uning tafakkur jarayoni muammoli vaziyatdan boshlanadi degan ulug‘vor fikri to hozirgi kungacha o‘z ahamiyatini yo‘qotmagan. Uning fikriga ko‘ra insonda biron narsani anglashga nisbatan ehtiyoj tug‘ilgandan keyin u fikr yuritishga harakat qiladi. Bu esa o‘z o‘zidan shaxsda aqliy intellektning rivojlanishiga olib keladi.

Bizning maqsadimiz kasbiy mahoratning umumiy yondashuvlari tabiatiga xos jihatlar va ular borasidagi ilgari surilgan ilmiy g‘oyalarning chuqur tahliliga emas, balki intellektning umumiy psixologik tabiatini yoritishga yo‘naltirilgan.

Yuqoridagi ilmiy yondashuvlar va izlanishlar borasidagi tahlillarimiz kasbiy mahoratni ijtimoiy foydali moslashuvning namoyon bo‘lishi tarzida talqin etishimizga olib kelmoqda. Masalan, ushbu fikrimizga mos V.Shternning intellektga xos bo‘lgan quyidagi xulosasi, ya'ni intellekt «yangi hayotiy sharoitlarga moslashishga umumiy qobiliyatlilik» tarzda qarashi va «moslashuv akti – hayotiy masalalarni intellekt yordamida hal etish, fikrlashda ongning ongsizlik ustidan ustunlik qilishi barobarida amalga oshiriladi», degan mulohazasini keltirib o‘tishimiz mumkin.

Yuqorida keltirilgan tadqiqotlarga ko‘ra, psixologik-pedagogik adabiyotlarning nazariy tahlili kasbiy mahoratni quyidagi tarkibiy qismlarga ajratishni taqozo etadi: bilish-baholash, kommunikativ-qadriyatli, refleksiv-korreksion.

Atoqli psixolog Ya.Ponomaryov insonning aqliy taraqqiyoti muammosiga alohida,o‘ziga xos qarash, original yondashish bilan kirib kelganligi muhim ahamiyat kasb etadi. Olimni ko‘proq intellektning psixologik mexanizmlarini ochish masalasi qiziqtiradi va bu sohada yetarli darajada yuksak natijalarga erisha olgan. Muallif intellektni psixologik mexanizimining markaziy tarkibiy qismi sifatida ikki bir-biriga kirisha oluvchi muhitlarni keltirgan, ya'ni intuitiv va mantiqiy.

Brushlinskiy fikricha, ijod-bu rivojlanishdir, rivojlanish esa doim o‘tmish chegaralaridan, oldindan belgilangan namunadan kelib chiqadi. Oldindan sezish va oldindan aytib berishni (diagnoz,prognoz kabilar) taqozo etadi.

D. Bogoyavlenskaya (1992)ning nazariyasiga binoan, kasbiy faoliyatning uchta darajasi mavjud. Reproduktiv, evristik, kreativlik. Uning fikricha, intellektual tashabbus ,yangi g‘oyalarning tug‘ilishi intellektual faollikning o‘lchovi, mezoni hisoblanadi. Intellektual faollik atamasi intellektual sustlik (passivlik) ning qarama-qarshi ko‘rinishi sifatida vujudga keladi.

N.Menchinskaya (1989)ning qayd etishicha, axborotlar ijobiy bo‘lishi va qabul qilinishi, yoki aksincha, salbiy bo‘lishi va inkor etilishi mumkin. Har ikki holatda ham biz axborotlarni qayta ishlashning ma'lum tempi bilan bog‘liq aqliy faollikni namoyon etishimizga to‘g‘ri keladi. Olingan axborotlar, undan foydalanish imkoniyati, natijalarga real erishish darajasi, barcha baholash tizimini namoyon etishni ta'minlaydi. Bu esa insonni o‘zini o‘zi anglash jarayonida o‘zini o‘zi va o‘z mavjudligini tushunishiga olib keladi.

O‘tgan asrning 60−70 yillarida sosial bilish va shaxsning kommuni-kativ qobiliyatlarini o‘rganishga doir izlanishlar keng ko‘lamda amalga oshirildi. Bu esa sosial persepsiya muammosiga etibor qaratishga va sosial intellektning tabiati va tarkibi to‘g‘risidagi ilmiy tasavvurlar asosida uni o‘rganishning ilmiy asoslarining yaratilishiga olib keldi.

Yuqoridagi mulohazalar kasbiy mahoratni quyidagi tarkibiy qismlarga bo‘lib o‘rganishni taqozo etadi.

O‘zgaruvchan ijtimoiy sharoitlarda adekvatlikni va moslashuvchanlikni ta’minlashi;

taktik va strategik yo‘nalishlarda o‘zaro muvaffaqiyatli mutanosiblik dasturlari va rejalarining shakllanishi, joriy masalalarni hal qilish;

shaxslararo munosabatlardagi voqelikni rejalashtirish va ularning rivojlanishini prognoz qilish;

ijtimoiy raqobatbardoshlikni kengaytirish.

Dj.Gilfordning kasbiy mahorat muammosini o‘rganishdagi ulushini ko‘proq metodik muammolarga qaratilganligi bilan izohlash o‘rinlidir. U sosil intellektni o‘rganish asosida o‘zining shaxsiy intellekt konsepsiyasini yaratishga muyassar bo‘ldi. Olim kasbiy mahorat muammosiga umumiy intellekt omiliga bog‘liq bo‘lmagan xulqiy axborotlarni bilish qobiliyati tizimi sifatida qaraydi. Sosial intellektning bu tarzda tushunilishi Dj.Gilfordning intellekt strukturasi umumiy modelidan kelib chiqadi. G‘oyalarning keyingi taraqqiyoti borasidagi yangi tushunchalar shaxslararo munosabat sohasidagi masalalarni yechishga yordam beruvchi malakalarni o‘zida mujassamlashtirgan «sosial intellekt» tushunchasi mazmuniga qo‘shimcha tarzda «kreativ sosial intellekt» tushunchasini ajratib ko‘rsatdi. Demak, Dj.Gilford taklif etgan metodikalar yordamida sosial intellektga nafaqat mustaqil fenomen sifatida, balki, uning bilish va xulqiy jabhalarini o‘rganish bilan bog‘liq ijtimoiy-psixologik jihatlariga ham muhim e’tiborni qaratish mumkin.

Demak, yuqoridagi tahlillar natijasiga tayanib, sosial intellektning ilmiy adabiyotlarda yoritilishi bo‘yicha quyidagi umumiy xulosalarni keltirmoqchimiz:

1. Barcha ilmiy adabiyotlarda kasbiy mahorat muammosiga umumiy yondashuv tendensiyasi amalga oshirilgan bo‘lib, unda shaxsning ijtimoiy – psixologik tabiatidan kelib chiquvchi o‘ziga xos ilmiy mushohadalar tadqiq qilingan.

2. Umuman, kasbiy mahorat muammosini tahlil qilishda, xorijda, asosan, uning fenomenologik, genetik hamda regulyasion jihatlari nuqtai nazardan yondashuvlar tadqiqi namoyon etilgan bo‘lsa, Rossiya hamda boshqa MDH mamlakatlarida esa kasbiy mahoratning sosio-madaniy jihatlari, shaxs ijtimoiylashuvi bilan bog‘liq imkoniyatlari hamda uning taьlimni rivojlantirishdagi tabiati nuqtai nazardan tadqiq qilish amaliyotini kuzatish mumkin.

3. Umumiy holatda barcha tadqiqotchilar fikri, ilmiy talqinlar va g‘oyalari kasbiy mahoratning muayyan tarkibiy qismlarini (jumladan, har qanday sharoitda insonning adekvat va noadekvat moslashuvi, shaxslararo munosabatlaridagi kognitiv, xulqiy, emosional jihatlar mutanosibligi, turli darajalardagi umumiy sosial aloqadorlikning mavjudligi, sosial intellektda shaxs tiplarining o‘zaro adekvat va noadekvat ta’sirchanligining namoyon etilishi alohida izohlashga qaratilganligini yaqqol ko‘rish mumkin.

Kasbiy mahoratning talqin qilinishida uning kasbiy kompetentlik shakllanishida ham alohida o‘rni borligi haqida ilmiy tadqiqotlar olib borish lozimligi qayd etiladi. Zero, kasbiy mahorat kasbiy kamolot mahsuli sifatida ham alohida ilmiy tadqiqotlar ob’yektiga aylantirilganligini va bu jarayonda ma’lum xulosalar qilinganligini ham alohida ta’kidlash mumkin.

Yuqoridagi barcha mulohazalar kasbiy mahoratga ijtimoiy psixologik muammo sifatida qarashni va uni bugungi kunda kasbiy faoliyat doirasida (ayniqsa, boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi)

yanada chuqurroq, mukammalroq tahlil qilish uchun o‘ziga xos empirik maьlumotlarga asoslangan ham nazariy, ham amaliy jihatdan ilmiy oydinliklar kiritish zarurligini taqozo etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati

1. Guilford G. Isolation and prescription of occupational stereotypes of occupy// Psychologist. – 1967, vol. 41, №l, – pp.57-67.

2. Thorndike R. L. Factor analysis of social and abstract intelligence// Journal of Educational Psychology. – England: 1936, № 4. – pp. 124-128.

3. Thurstone L.L. Primary mental abilities /Psychometric monographs. – Shicago. University of Chicago Press, 1938, – 278 r.

4. Allport G.W. Personality: A Psychological Interpretation. – NY.: Holt, 1937, – 657 r.

TABAQALASHGAN YONDASHUV ASOSIDA OILAGA REINTEGRATSIYASI BO‘YICHA MEHRIBONLIK UYLARI PEDAGOGLARINING INNOVASION FAOLIYATLARI MAZMUNI

Xamidova Ferangiz Obidovna

Buxoro innovatsiyalar universiteti magistranti

Kirish. Respublikamizdagi ota-ona qaramog’isiz qolgan tarbiyalanuvchilarning salomatligini ta’minlash, mustaqil hayotga ijtimoiy moslashtirish, ularning sifatli ta’lim va tarbiya olishlari uchun uy sharoitiga yaqinlashtirilgan muhitni yaratish, shuningdek ularni ijtimoiy, psixologik, pedagogik va jismoniy rivojlanishlari uchun barcha shartsharoitlar yaratilgan. O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasida “jismonan sog‘lom, ruhan va aqlan rivojlangan, mustaqil fikrlaydigan, Vatanga sodiq, qat’iy hayotiy nuqtai nazarga ega yoshlarni tarbiyalash, demokratik islohotlarni chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish jarayonida ularning ijtimoiy faolligini oshirish” ustuvor vazifa etib belgilangan. Natijada tarbiya muassasalarida bolalarni milliy an’analar va umuminsoniy qadriyatlar asosida aqliy, emosional va jismoniy tarbiyalash, ularning salomatligini mustahkamlash, ijtimoiy muhofaza qilish hamda mehnat ko‘nikmalarini shakllantirish, ularga kasb tanlashi uchun shart-sharoitlar yaratishni ta’minlashga to‘liq imkoniyatlar yaratilmoqda.

Bolaning rivojlanish davrida uni institusional muassasalarda tarbiyalash borasidagi tadqiqotlar Mustaqil Davlatlar Hamdo‘stligi mamlakatlari olimlari Yu.A.Volodina, L.D.Gulina, T.L.Dyakonova, N.P.Ivanova, V.S.Muxina, L.Ya.Oliferenko, N.A.Panteleyeva, A.M.Prixojan, Ye.N.Rindina, N.N.Tolstix, N.M.Shagimuratova va boshqalar tomonidan o‘rganilgan.

Ushbu keltirilgan mutaffakkir olimlarning fikrlari va islom dinidagi boshqa ko‘pgina dalillar oilada bola tarbiyasiga bag‘ishlangan bo‘lib, bola tarbiyasi oilaning eng zarur majburiyatlaridan biri ekanligiga shak-shubha qoldirmaydi.

Ayni paytda yosh avlodni tarbiyalashga ixtisoslashgan tarbiya muassasalarida barcha sharoitlarning yaratilganligi ham oila zimmasidan bu majburiyatni soqit qila olmaydi. Chunki bunday muassasalar bolaning his-tuyg‘ulari va ruhiy kechinmalarini qondirishda oilaning o‘rnini bosa olmaydi. Ota-onalar bola tarbiyasidek ulug‘ ishni bekamu-ko‘st ado etishlari lozim hisoblanadi.

Ammo tarbiyalanuvchi qondosh oilasiga qaytarish muhimligiga qaramay, bugungi kunda xavfsiz va samarali reintegratsiya bo‘yicha ilmiy asoslangan ko‘rsatmalar yetishmaydi. Mazkur tadqiqot ishida ushbu muammoni hal etishga urindik. Tadqiqot ishida bolalarning reintegratsiyasi

sohasidagi ilg‘or amaliyotning sohalararo prinsiplari tadqiq etiladi va bolalar, oilalar, ta’lim muassasasi va hamjamiyat uchun dasturlar ishlab chiqish bo‘yicha vazifalar hal etiladi.

O‘zbekiston Respublikasi Oila kodeksi, O‘zbekiston Respublikasining “Bola huquqlarining kafolatlari to‘g‘risida”gi qonunda bola huquqlari belgilab berilgan bo‘lib, “oilada yashash va tarbiyalanish” ularning eng muhimlaridan hisoblanadi.

Tadqiqot muammosi mohiyatini to‘liq anglash uchun bir qator tayanch tushunchalarning mohiyatini ochib berish zarur. Tadqiqot ishimizda “Mehribonlik uylari tarbiyalanuvchilarini oilaga reintegratsiyasi” asosiy tushunchasi va qo‘shimcha “oila”, “qondosh oila”, “kam ta’minlangan oila”, “pedagogik savodxonligi yetarlicha shakllanmagan oila” “ko‘p bolali oila”, “asosial oila” tushunchalari mazmunini ochib berish zarur.

Jarayon sifatida reintegratsiyaning mohiyati nimadan iborat? Sosiologiya lug‘atida reintegratsiya – lotinchadan, tiklash, yaxlitlikka erishish degan ma’nolarni anglatib, yo‘qotilgan ijtimoiy aloqalar o‘rnini to‘ldirish, emosional holatning ma’qul darajasiga erishishni ko‘zda tutuvchi, insonni ijtimoiy hayotning faol va mustaqil a’zosi rolida jamiyatga qaytarish jarayoni deb talqin etiladi.

Reintegratsiyaning qulay sharoitlarini yaratish va ta’minlash tarbiyalanuvchining kelajakda to‘laqonli va muvaffaqiyatli ijtimoiylashuvi uchun imkoniyatlar yaratadi. Bespalko O.V. “yetim va ota-ona qaramog‘idan mahrum bo‘lgan bolalarning reintegratsiyasi - bu bog‘langanlikni, ijtimoiy aloqalarni va munosabatlarni tiklash yoki shakllantirish, ijtimoiy tajriba, ijtimoiy malakaga ega bo‘lish yo‘llari bilan u yoki bu ijtimoiy tizimga qaytarish yoki kiritish jarayoni” sifatida ta’riflaydi.

Bolalarni himoyalash sohasidagi xorijiy mutaxassislar tomonidan bolani oila sharoitiga reintegratsiyasining mazmun-mohiyati quyidagicha ta’riflanadi: “o‘z oilasidan mahrum bo‘lgan bolani himoyalash va g‘amxo‘rlik qilish, muayyan oilaga mansublik hissini hamda hayotning barcha sohalaridagi maqsadlarga erishish uchun qaytadan oilaga va u kelib chiqqan hamjamiyatga qaytarish”. Reintegratsiya o‘zaro ijtimoiy aloqalar asosida sodir bo‘ladi, shuning uchun ma’lum ijtimoiy muhitdagi o‘zaro munosabatlar mazmunini ushbu tushunchaning asosi sifatida qabul qilish mumkin.

Zamonaviy fanda oilaviy tarbiyadan mahrum bo‘lish bola shaxsining rivojlanishiga zarar keltirishini isbotlovchi ko‘plab ma’lumotlar mavjud. Uning imkoniyatlarini bolalar internat turidagi muassasada juda malakali tarbiya jarayoni bilan ham solishtirib bo‘lmaydi. Oilaviy muhitga, uning holatiga, istiqbollariga inson butun hayoti davomida muhtoj bo‘ladi. Oila rivojlanayotgan shaxsga katta ta’sir ko‘rsatadi. Oilada bolaning o‘ziga va uning atrofidagi insonlarga munosabati shakllanadi. Oila bolaning aqliy rivojlanishi, hissiy bog‘langanligi shakllanishi va o‘qish hamda mustaqil ta’lim olishi muvaffaqiyatli amalga oshishida muhim rol o‘ynaydi, insonning ijtimoiy qoidalar, oilaviy burchni bajarishdagi asosiy qoidalarni o‘zlashtirishida muhim ahamiyatga ega bo‘ladi.

Faqatgina bola ehtiyojlarini to‘liq hisobga olgan holda, otaonalarning imkoniyatlari, oilaning ijobiy tarbiyaviy ta’siri va atrof-muhit sharoitlari mavjud bo‘lgan holdagina bola himoyalangan va rivojlanish uchun barcha zarur sharoitlar bilan ta’minlangan bo‘ladi.

Psixolog olim S.Tadjiyeva “ota-onalar munosabati xususiyati bolalarda ma’lum bir shaxs sifatlari shakllanishiga ta’sir ko‘rsatadi, bu esa o‘z navbatida, bolaning kelajakda muvaffaqiyatli ijtimoiylashuvi imkoniyatini belgilab beradi. Oilaviy tarbiyaning adekvat bo‘lmagan usullari ularda nevrotik, ijtimoiy qabul qilinmagan shaxsiy sifatlar shakllanishiga, bolaning jamiyatga moslashishida qiyinchiliklar paydo bo‘lishiga olib kelishi”ni aniqlagan.

Psixologiya nuqtai nazaridan, bola ruhiy sog‘lom rivojlanishi va tengdoshlari bilan yaxshi munosabatda bo‘lishi uchun ehtiyojlari to‘rt doirasi to‘liq qondirilishi kerak, bular: ota-onasi g‘amxo‘rligi va e’tiboriga ehtiyoji, emosional sohadagi ehtiyojlari, ijtimoiy bilish ehtiyoji, bolani ijtimoiy hayotga jalb qilinishi bilan bog‘liq ehtiyojlar.

Xulosa. Oila bolaga ijtimoiy-tarixiy tajribalar, birinchi navbatda insonlar o‘rtasida emosional va amaliy o‘zaro munosabatlar tajribasini berish manbai va asosiy bo‘g‘ini hisoblanadi. Hatto qisqa vaqt davomida oilani yo‘qotish bola hayotida og‘ir musibat hisoblanadi, uning taqdirida chuqur iz qoldiradi. Davlat internat turidagi muassasalarida tarbiyalanish, bolaning tarbiyachilari o‘zgarishi bola ruhiyatini jarohatlovchi, uning mavjud imkoniyatlari va layoqatlarini amalga oshirish imkonini yo‘qotuvchi, uning taqdirini tubdan o‘zgartiruvchi, atrof-muhit bilan munosabatlarini uzoq vaqtga yo‘qotuvchi hamda xulqi, ta’lim-tarbiyasiga salbiy ta’sir ko‘rsatuvchi bosqichlardir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati

1. Brutman V.I. i soavt. Raneye sosialnoye sirotstvo (mediko-sosialno-psixologicheskiye problemы). Uchebno-metodicheskoye posobiye. – M.: Izd. eks. kompleksa sosialnoy pomoщi detyam i podrostkam. Moskovskiy departament obrazovaniya, 1994. – 182 b.

2. Djurayev T.I. Sostoyaniye i perspektivы razvitiya detskix institusionalnыx uchrejdeniy // Mejdunarodnыy forum “Reformы v sisteme sosialnoy zaщitы detey”. – Tashkent, 15-16 noyabrya 2006 goda. ctr. 40.

3. Yelisinova N.M. Nauchnoye obosnovaniye mer profilaktiki sosilnogo sirotstva i yego posledstviy, s uchetom vozrastnыx osobennostey i kachestva jizni detey. Diss.na sois.uch.step.doktora filosofii (PhD). Respublika Kazaxstan, g.Semey. 2013 g.

4. Kibirev A.A. Pedagogicheskoye obespecheniye sosialno-psixologicheskoy adaptasii detey iz disfunksionalnыx semey v usloviyax sosialnoy gostinoy. 13.00.01 – obщaya pedagogika, istoriya pedagogiki i obrazovaniya. dissertatsiya…kand. ped.nauk. Xabarovsk – 2012. – 198 s.

5. Mazurchuk Ye. O. Programma psixologo-pedagogicheskogo soprovojdeniya biologicheskoy semi v usloviyax reformirovaniya uchrejdeniy dlya deteysirot i detey, ostavshixsya bez popecheniya roditeley// Pedagogicheskoye obrazovaniye v Rossii. 2015. № 6. 180-186 b.

Internet manbalar

1. http:www.psixology.msu.ru
2. http.www.psixology.ru

О ЧЁМ ГОВОРИТ ПОЧЕРК

Бешимова М.О., Усманова М.Н.

Бухарский государственный университет

Мы в Бухарском государственном университете предлагаем изучить основные признаки , которые позволяют предположить личные качества человека по его манере письма связь почерка с характером изучает наука графология оно помогает нам по почерку человека определять характеристику, например: если почерк расположен крупном образом это говорит что человек общительный, и наличии большого количество

друзей, этот почерк соответствует типу сангвинику.знаменитые сангвиники Луи Пастер , Марк Авлерий , Владимир Ленин А круглым,изящным, красивым почерком обладает в основном люди меланхоличного типа темперамента например Декарта и Ньютона.Холерик ,для почерка холерика характерно сильно надавливание на пишущей инструмент в процессе письма это говорит о силе воли, устойчивости таким почерком обладали знаменитые холерики такие как : Петра l , Пушкин , Менделеев . Следующим типом почерка обладают более спокойные , уравновешенные типа темперамента флегматик. Почерк флегматика сплетён , неравномерен буквы имеют одинаковый нажим связываются постоянно знаменитыми флегматики И.А Крылов , М.И Кутузов.

Как говорил советский писатель Илья Ильф « Все талантливые люди пишут разно , все бездарные люди пишут одинаково и одним почерком » Мы должны подчеркнуть , что каждая личность индивидуальна по своему и каждый почерк уникален , и имеет свои характеристики. Мы как будущие психологи в процессе анализа почерков удостоверились в том что характеристика темпераментов личности действительно соответствует почерку который описали в статье. Эта статья дала нам понять что почерк , это не только движение руки , но и внутренне состояние человека.

На кафедре психологии Бухарского университета исследования почерка рассматриваются как способ глубже понять личностные особенности человека. Графология, занимающаяся изучением связей между написанием букв и чертами характера, предоставляет ценные инструменты для психологического анализа. Примеры того, как размер и форма букв могут указывать на социальную открытость или резервированность, подкрепляются примерами из истории и современности.

Рукописный текст представляет собой не только средство передачи информации, но и сложный набор символов, который отражает индивидуальность человека. Почерк может раскрывать определенные аспекты личности автора и служит зеркалом его внутреннего мира, эмоций, характерных особенностей поведения и мышления. Изучение почерка, или графология, приобрело популярность благодаря возможности интерпретации его элементов и взаимосвязи с различными психологическими состояниями.

В основе анализа почерка лежат следующие параметры: форма, размер, наклон, давление, начертание букв и их соединение. С помощью этих характеристик можно определить определенные типы личности, выявить темперамент, эмоциональные состояния, а также возможные психические расстройства. Например, аккуратный, ровный и разборчивый почерк указывает на организованность, внимательность к деталям, прагматизм. В то время как большой, неаккуратный и размашистый почерк может свидетельствовать о творческом и свободолюбивом характере автора, склонном к экспрессивности.

Форма букв и слова в целом также имеет значение при анализе почерка. Закругленные буквы чаще всего встречаются у людей дружелюбных и общительных, в то время как угловатые формы характерны для решительных, строгих и амбициозных личностей. Замкнутые, тесные буквы могут указывать на сдержанность, интроверсию, в то время как открытые, раздельные — на коммуникабельность и открытость к новым впечатлениям.

Размер почерка считается одним из важных показателей характера. Люди с крупным почерком обычно отличаются уверенностью, амбициями и ярко выраженным чувством собственного достоинства. Они стремятся к лидерству, жаждут признания и

обладают хорошими коммуникативными навыками. Маленький почерк, напротив, может указывать на застенчивость, замкнутость и склонность к интроверсии. Такие люди часто осторожны и скромны, но при этом сосредоточены и аккуратны в своих действиях.

Наклон букв также дает представление об эмоциональных состояниях автора. Правый наклон говорит об открытости, доброжелательности и умении находить общий язык с окружающими. Левый наклон указывает на сдержанность, обдуманность и осторожность. Прямой почерк характерен для людей, склонных к аналитическому мышлению и стремящихся сохранять равновесие в отношениях.

Давление пера на бумагу — показатель интенсивности эмоционального состояния и уровня энергетики человека. Сильное давление указывает на решительность, упорство, энтузиазм и динамичность. Люди с таким почерком часто отличаются энергичностью, настойчивостью и целеустремленностью. Слабое давление, напротив, может свидетельствовать о неуверенности, робости и низком уровне энергетики.

Начертание и соединение букв отражают уровень организованности и структурированности мышления автора. Связные буквы, написанные аккуратно и последовательно, характерны для людей системных и организованных. Раздельное начертание букв указывает на творческое мышление, гибкость и склонность к интуитивным решениям.

Так, например, энергичное и сильное давление, которое часто встречается у людей с решительным и волевым характером, свойственно лидерам и новаторам. Исследования показывают, что стиль написания может многое рассказать о внутреннем мире человека, его стремлениях и эмоциональном состоянии.

В рамках курса мы изучаем, как стабильность и непрерывность в написании отражают спокойствие и уравновешенность, что типично для людей с флегматичным темпераментом. Эти наблюдения подтверждаются многовековым опытом графологии и современными исследованиями в области психологии.

Цитата Ильи Ильфа подчеркивает, что творческие люди часто выражают свою индивидуальность через уникальность своего почерка, в то время как менее талантливые склонны к однообразию. Это подчеркивает важность внимания к деталям в письме как отражению более глубоких личностных процессов.

Наше образовательное учреждение стремится обучать будущих психологов не только распознавать типичные черты почерка, но и понимать глубинные психологические механизмы, лежащие в их основе. Это позволяет глубже понимать и прогнозировать поведение людей, что является ценным навыком в любой области психологической практики.

Литература

1. Бешимова М., М.Н.Усманова. Применение рисунка игры в работе с детскими страхами статья Вестник интегративной психологии // Журнал для психологов. Вып. 29. /Под ред. В.В.Козлова, Ш.Р. Баратова, М.Н.Усмановой. – Бухара - Ярославль: МАПН, 2023. – 429 с.; с. 64 -67.

2. Бешимова М., М.Н.Усманова. Роль мотивации в жизни людей //Science and education. Scientific journal. - Volume 4, ISSUE 9, September 2023, с. 358-364.

3. Бешимова М., М.Н.Усманова. Агрессия в социуме. Методы ее подавления // Science and Education, 4(11) (ноябрь, 2023)., с. 266-273.

	MUNDARIJA
3	***Obidjon Xamidov Xafizovich*** ***Kirish so'zi***
	I-SHO'BA ZAMONAVIY PSIXOLOGIYIK TADQIQOTLAR METODOLOGIYASI
5	**Nazarov Akmal Mardonovich** **Rivojlantirish psixologik xususiyatlari**
10	***Najmetdinova Nargiza Sayfetdinovna*** **Boshlang'ich sinflarga informatika fanini o'qitish metodikasi (1-sinflar misolida)**
12	***Yelibayev Jaxanger Tungishebayevich*** **Bo'lajak psixologlarda empatiya shakllanishining ijtimoiy-psixologik xususiyatlari**
14	***Jabborov Xazrat Xusenovich*** **Milliy tarbiya ijtimoiy-psixologik jarayon sifatida**
17	***Tajibayev Shohruh Maqsudovich*** **Stress: nazariy asoslari, turlari va hayotda namoyon bo'lish shakllari**
19	***Kudratov Akmaljon Ibodillayevich*** **Ijtimoiy jarayonlarning shaxs ma'naviy ehtiyojlari xarakteriga psixologik ta'siri**
23	***Safarov Dilmurod Xalimovich*** **Maktab direktorlarining samarali boshqaruvini tashkil qilishda ijtimoiy-psixologik kompetensiyalarning ahamiyati**
26	***Ro'ziqulov Faxriddin Rasulovich*** **O'zbek oilasida ajralish muammosini o'rganishning hozirgi holati**
29	***G'aybulloyev Alisher Asadovich*** **Bulling in schoolchildren socio-psychological mechanisms of normalization of behavior**
33	***Rahmatova Nasiba Sobirovna*** **Xulq-atvorda va shaxslararo munosabatlarda irodani rivojlantirish**
35	***Amonova Sanobar Xamidjonovna*** **Talabalar faoliyatida koping strategik hulq namoyon bo'lishining psixologik tavsiflari**
37	***R.A.Abdurasulov*** ***G.S.Xudoyqulova*** **Ta'lim tizimida psixologik xizmatni samaradorligini oshirish masalalari**
40	***Axmedova Zarrina Djamilovna*** ***Axtamova Ferangiz G'ayrat qizi*** **Onkologik kasalikka chalingan bemorlarning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari**
43	***Haydarbek Hamdamov*** **Pozitiv psixologiya – yangi shakllangan maktab**
47	**Д.Д. Шарипова** **Формирование психогигиены межличностных отношений- эффективный путь социально-психологического и профессионального развития личности**
49	***Raximova Indira Igorovna*** ***Abdumalikova Mashhura Xusan qizi*** **Himoya orderi- zo'ravonlikdan jabrlangan ayollarning huquqiy kafolatidir**

51	*Avezov Olmos Ravshanovich* *Najmidinova Guzal Axlitdinovna* **Globallashuv sharoitida komil insonni tarbiyalash muammolari**
53	*Rustamov Shavkat Shuxrat o'g'li* *Niyozova Zarina Otabek qizi* **Talabalarni manipulyatsiya ta'siridan himoya qilishning ijtimoiy psixologik asoslari**
56	*Olimov Laziz Yarashovich* *Ispandiyorova Gullola Otabek qizi* **Sud psixolog ekspertining ijtimoiy-psixologik kompetentlikni o'rganish – psixologik muammo sifatida**
59	***Ismatova Dilafruz Tuymuratovna*** *Sayfullayeva Shahinabonu G'ayrat qizi* **Bola faoliyatini tashkil qilishda oilaning roli hamda oilada axloqiy va madaniy malakalarni shakllantirish**
62	*Шарипова Асаль Сарваровна* **Исследование особенностей социально-психологической адаптации подростков, проживающих в семьях с насилием**
65	*Nuralieva Dildora Mamurjonovna* **Shaxsga jamiyat ijtimoiy jarayonlarining o'zaro ta'siri tizimida oila va nikoh munosabatlarining ahamiyati**
67	*Akramov Abdufattoh Shavkatovich* **Sog'lom turmush tarzi muammolarining uslubiy asoslari**
70	*Jumayev Ulug'bek Sattorovich* **Tolerantlik – madaniyatlararo muloqot kompetensiyasining ko'rsatkichi sifatida**
74	*Gaforov Shavkat Usmonovich* **AHOLI SOG'LIGIGA MUHITNING TA'SIRI**
76	*Panoyev Elshod To'ymurod o'g'li* **Ichki ishlar bo'limi boshlig'ining ijtimoiy-psixologik kompetentsiyasi: muammolar va rivojlanish yo'llari**
80	*Jo'rayev Qo'ldoshjon Ismatullo o'g'li* **Talabalarda kommunikativ kompetentligini rivojlantirishning nazariy asoslari**
82	*Ubaydullayeva Naziraxon Fazliddinovna* ***Viktor franklning hayot va ijod yo'li: logoterapiyaning yaratilish tarixi***
85	*Hikmatova Aziza Quvvat qizi* **General understanding of the issue of stylistics and stylistic devices in english**
	2-SHO'BA. PSIXOLOGIK XIZMAT NAZARIYASI VA AMALIYOTI
90	*Akramova Feruza Akmalovna* **Farzand tarbiyasida ota-onalar mas'uliyatini oshirish zarurati va psixologik omillari**
93	*Otajonova Odinaxon Alijonovna* **Shogird kamolotida o'qituvchi murabbiyning shaxsiy va kasbiy fazilatlarining o'ziga xos ijtimoiy psixologik xususiyatlari**
97	*Olimov Laziz Yarashovich* *Roziqova Munisa Fazliddinovna*

	Sud va tergov jarayonida psixolog kompetentligining o‘ziga xosligi
101	*Maxmudova Zulfiya Mexmonovna* *Roziqova Munisa Fazliddinovna* **Qo‘riqlash xizmati xodimlari ijtimoiy-psixologik va kommunikativ kompetentligi**
106	*Ramazonov Jaxongir Djalolovich* *Rajabova Sadoqat Xoliq qizi* **Talabalarda tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishda adaptatsion psixologik muammolar**
109	*Dehqonboyev Shohajahon Oybek og’li* **Sud psixologik ekspertizasini o’tkazishga qo’yilgan talablar tahlili**
112	*Maxmudov Obloqul Toxirovich* **O‘quvchilarni kasb tanlashga tayyorlashning psixologik ilmiy – amaliy masalalari**
114	*Aktamov Shohzod Ravshan o‘g‘li* **Zamonaviy psixologiyada liderlik muammosini o‘rganishning ilmiy an’analari**
116	*Gadoyeva Munira Muxammedovna* **Oilada o’smirlik davridagi egoistlikning ijtimoiy -psixologik xususiyatlari**
119	*Po’latova Madina Shavkatovna* *Khamidova Sitora Bobir qizi* **Pedagogical and psychological determinants of the development of the attention of primary school students**
123	*Axmadov Nazirjon Rahmat o`g`li* *Saksonova Mastura Sayotovna* **Surunkali somatik kasalliklar bilan xastalangan bemorlar psixologiyasi**
127	*Elov Ziyodullo Sattorovich* *Mardonova Marjona Orif qizi* **Motivatsiya va motivlarni o‘rganishning ijtimoiy psixologik xususiyatlari**
130	*Kurbonova Dilfuza Samiyevna* **Jamiyatda psixologiya va psixologik xizmatning o‘rni**
133	*Kamolova Sabrina Habibovna* **Turli muassasalar va mahallalarda psixologik xizmat ko‘rsatish sifati**
136	*Sattarova Gulnora Ikromovna* *Primova Saxzoda Shomurodovna* **Eshitishida nuqsoni bor bo‘lgan o‘smirlar hissiy va irodaviy sifatlarining korrelyatsiyasi**
139	*Sattarova Gulnora Ikromovna* **Jismoniy rivojlanishda nuqsoni bo’lgan o’smirlarda hissiy-irodaviy sifatlarni belgilovchi faktorlar**
	3-SHO’BA UYUSHMAGAN YOSHLARGA PSIXOLOGIK XIZMATNI KO’RSATISH USULLARI
144	*Saidov Azamat Ismoilovich* **Oilada yoshlarning sog‘lom turmush tarzi to‘g‘risidagi tasavvurlari shakllanishi muammosining ilmiy-nazariy asoslari**
149	*Omonov Sherali Ibroxim o‘g‘li* **Shaxsning pulga bo‘lgan munosabatini shakllantiruvchi psixologik omillar**

151	*Ostanov Shuxrat Sharifovich* *Hamroyev Jasurbek Umedovich* **Sun'iy intellekt yordamida zamonaviy yoshlarda intellektual ko'nikmalarni shakllantirishning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari**
154	*Meyliyev Alpon Norqizil o‘g‘li* **Intellektning shaxsiy rivojlanishdagi o‘rni va ahamiyati**
156	*Ro’ziyev Umar Muzafarovich* **O‘spirinlardagi ijtimoiy fobiya rivojlanishini korreksiyalashning psixologik jihatlari**
160	*Nasirdinova Soliha Ravshanbek qizi* **O`quvchilarda sanogen tafakkur namoyon bo`lishining psixologik xususiyatlari**
163	*O‘tamurodov Samandar G‘ulom o‘g‘li* **Sharq olimlarining axloqiy me’yor borasidagi fikrlari hamda o‘smirlik davrida destruktiv xulq-atvor shakllanishining psixologik xususiyatlari**
165	*Даукеева Айдын Оралбаевна* **Акмеологические механизмы профессионально-творческого развития личности будущего учителя**
167	*А. Даукеева* *Х. Сайдахметова* **Влияния личностных особенностей на развитие психологического стресса**
170	*To`ymurodov Abdurahmon Shuhrat og`li* **Harbiy xizmatchilarga psixologik xizmatda qo`llanadigan korreksion trening dastur**
172	*Raxmatullaev Farhod Baxtiyor o‘g‘li* **Talabalarda ilmiy tadqiqotchilik madaniyatini shakllantirish muammosi**
174	*Ostanov Shuhrat Sharifovich* *Oripova Maftuna Umid qizi* **Talabalarni kreativligini shakllantirishning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari**
177	*Turaxonov Abdukarim Eshkuziyevich* **Ta’lim tizimidagi rahbar kadrlarning boshqaruv faoliyati va uning mazmuni**
179	*Hakimova Fazolat Xoshimovna* *Axmedova MadinaShuxratjonovna* **Psixologiyada xarakter va shaxsiyat muammosi**
182	*Ahmadova Zebiniso Shavkatovna* **Jadid Abdurauf Fitratning shaxs kamolotidagi ijtimoiy qarashlari**
186	*Maxmudova Zulfiya Mexmonovna* *Samadova Nilufar Nodir qizi* **Qo‘riqlash xizmati xodimlari kompetentligining o`ziga xosligi**
190	*Raxmatullaev Farhod Baxtiyor o‘g‘li* *Abdalimova Madina Shokir qizi* **Maktabgacha yoshdagi bolalarda kommunikativ ko‘nikmalarning shakllanishi**
194	*Kozimova Nigora Abduqahorovna* **Shaxsda yuz beruvchi emotsional zo’riqishlarni keltib chiqish sabablari va ularni oldini olish mexanizmlari**
197	*Avezov Olmos Ravshanovich*

	Psychological analysis of the defense mechanism of teenagers in extreme situations
200	***Маткаримова Дилнавоз Ғайратовна*** **Педагогическая психологическая младших школьников**
	4-SHO'BA SHAXSNING IJTIMOIY-PSIXOLOGIK VA KASBIY RIVOJLANISH MUAMMOLARI
205	***Abira Amanovna Khuseynova*** **Socio-psychological aspects of the family**
208	***Ganjiyev Feruz Furqatovich*** ***Izbullayeva Saodat Azamatovna*** **Bolalarning nutqiy rivojlanishida ijtimioy-psixologik omillar ta`siri va ularning ahamiyati**
210	***Norqo'zieva Dilrabo Sheraliyevna*** ***Qo'qon DPI Amaliy psixologiya kafedrasi*** **O'quv faoliyati samaradorligi dinamikasiga ta'sir etuvchi nizolarning psixologik fenomenlari**
213	***Abdullayeva Barno Sayfutdinovna*** **Uyushmagan yoshlarning psixologik qiyofasi va shaxs yo'nalganligi**
218	***Салихов Шохрух Мансурович*** **Педагогико-психологические особенности формирования профессиональных навыков будущих учителей физической культуры**
222	***Axmedova Zarrina Jamilovna*** ***Ruzimurodova Jasmina Ilyos qizi*** **Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarni moslashuvining psixologik ahamiyati**
224	***Akbarova Maftuna Ekinjon qizi*** **O'smirlarda psixologik barqarorlikni taminlashning asosiy omillari**
227	***Nazarova Manzura Mustafo qizi.*** **Chet ellik talabalarning O'zbekiston ta'lim tizimiga ijtimoiy-psixologik moslashuvining o'ziga xos xususiyatlarini o'rganish metodlarni tanlash asoslari**
230	***Sadilloyev Odiljon Oripovich*** **Abduxoliq G'ijduvoniyning xojagon tariqatida komil inson shaxsi tarbiyasining tutgan o'rni**
234	***Xamroyev Suhrob Raxmatovich*** **O`qituvchi-talabalar diadasida muloqot qiyinchiligining psixologik omillari**
238	***Myxamedova Dilbar Gafurdjanovna*** ***Sayitova Nargiza Xikmatillo qizi*** **Bolalarda kognitiv bilish jarayoning rivojlanish xususiyatlari**
240	***Mussayeva Muxlisa G'aybullayevna*** **Exploring the influence of the affiliate motive on adolescents' moral development**
243	***Baqoyeva Maftuna Shuxratovna*** **Peer influences on bullying among school students**
246	***Rustamov Shavkat Shuxratovich*** ***Nazarova Sevara Qaxramon qizi*** **Oila tipidagi bolalar uyi tarbiyalanuvchilarining ijtimoiylashuvining psixologik xususiyatlari**
248	***Nasipova Shaxnoza Muxiddinovna*** **Maktabgacha yoshdagi bolalar aqliy hissiy sohani rivojlantirishning ijtimoiy -**

	psixologik xususiyatlari
250	***Ashrapov Nodirbek Namozovich*** **Pedagogical-psychological features of the formation of cognitive activity in adolescents**
253	***Qodirova Dilnoza Murtazoyevna*** **Bo'lajak psixologlarda kommunikativ kompetentlik namoyon bo'lishining pedagogik-psixologik jihatlari**
	5-SHO'BA AMALIYOTCHI PSIXOLOGLARNI ILMIY-INNOVATSION VA IJODIY FAOLIYATGA YO'NALTIRISH MUAMMOLAR
257	***Rustamov Shavkat Shuxratovich*** **Ilmiy innovatsion kompetentligini rivojlantirishning metodologik asoslari**
260	***Muxammadiyeva Kamuna Orifxon qizi*** **Zo'ravonlikka duch kelgan oilalarning farzandlarida psixologik holatlar klassifikatsiyasi**
262	***Нарзиева Шахноза Рустамовна*** **Значение эмоционального интеллекта в социально-психологической адаптации подростков с девиантным поведением**
265	***Tursunova Mohinur Bahadir qiz*** **Psychological characteristics of the psychologist`s professional activity in primary education**
267	***Akhmadov Nazir Rakhmatovich*** **Socio-psychological causes of the phenomena of disadaptation in the behavior of adolescents**
272	***Зарипова Зилола Эркин кизи*** **Религиозное образование и хадисы - как психолого-педагогический аспект формирования личности**
275	***Ражабова Гузал Зарифовна*** **Роль фольклора и фольклориздания в развитии молодежи**
277	***Муродова Мавжуда Ражабовна*** **Особенности развития эмпатических способностей**
280	***Nusratova Mexriniso Baxshilloyevna*** **Psixologlarda altruizmning o`ziga xos psixologik jhatlari**
283	***Abdulloyev Komiljon Fayzulloyevich*** **Socio-psychological determinants of interaction in entrepreneurial activity**
285	***Ахмедов Фарҳад Фуқатович*** **Профессиональные психологические проблемы у сотрудников органов внутренних дел**
288	***Мухслисов Содикджон Саиджонович*** **Информатика развитие организационно-педагогической компетентности у педагогов**
290	***Ортиқов Сирожиддин Саьдуллаевич*** **Социально - психологические детерминанты формирования правосознания и знаний**
293	***Umarova Dilora Turobovna***

	Refleksiv qobiliyatlarni rivojlatirishning nazariy konseptual asoslari
295	***Raxmatov Faxriddin Umarovich*** **Voyaga yetmaganlarda jinoiy xulq og‘ishining psixoprofilaktik xususiyatlari**
296	***Бахронов Аббос Фахриддин угли*** ***Педагогическая особенность развития личностных качеств борцов***
299	***Fayziyeva Umida Asadovna*** **O‘qituvchilar kasbiy sifatlarini rivojlantirishning pedagogik – psixologik xususiyatlari**
301	***Рузиева Майрам Амрилоевна*** **Содержание и структура профессиональной готовности будущих учителей к вариативному обучению начального образования**
305	***Еркаева Дилфуза Мухтар кизи*** **Повышение психологических характеристик учителя младших классов**
307	***Avezov Olmos Ravshanovich*** ***Yodgorov Bobirjon Turobovich*** **Zamonaviy psixologiyaning dolzarb muammolaridan biri o`smirlarda o`quv faoliyatini rivojlantirishda motivatsiyaning o`rni**
310	***Ostanov Shuhrat Sharifovich*** ***Xayriyeva Maxtobxon Farxodovna*** **O‘smirlardagi emotsional zo`riqish muammosining ilmiy adabiyotlarda yoritilishi**
313	***Abdullayev Shahzodjon Zokirjonovich*** **Psixologiyada reklama va uning shaxs xususiyatlariga bog‘liqligini o‘rganish an’analari**
316	***Ostonova Lobar Rashid qizi*** **Boshlang’ich sinif o’quvchilarining o’quv faoliyatiga moslashuvida obrazli tafakkurning ahamiyati**
318	***Миралимов Миржамол Юлдашевич*** **Современные концепции профилактики преступности среди несовершеннолетних**
321	***Dildora Toshpo'latova*** **Sog’lom turmush tarzi davlat yoshlar siyosatining ustuvor yo’nalishi**
324	***Haydarov Fahod Irnazarovich*** **Oliygoh negizida sport psixologlarining kasbiy va kommunikativ kompetentligini rivojlantirish**
328	***Kurbonova Dilfuza Samiyevna*** **Jamiyatda psixologiya va psixologik xizmatning o‘rni va ahamiyati**
331	***Раджабов Азамат*** **Креативное творчество будущего учителя музыки**
333	***Ro’ziqulova Amina*** **Ta’lim muassasasi rahbarlari boshqaruv faoliyati samaradorligini rivojlantirish masalalari**
336	***Усманова Манзура Наимовна*** **Развитие психологической науки в узбекистане в годы независимости**
339	***Ollonova Mahfuza Musayevna***

	Development of scientific innovative activity in students
342	***Rajabova Kenjabonu*** **Maktabgacha ta'lim muassasalarida psixologik xizmatning tashkil etilishi va uning innovatsion usullari**
347	***Rajabov Umar Raximovich*** **Ta'lim sohasidagi pedagog-psixologning kasbiy sifatlari va majburiyatlarining axloqiy tamoyillari**
349	***Atamuratova Feruza Baxtiyarovna*** **O'smirlik davrida tengdoshlar bilan muloqotning psixologik xususiyatlari**
352	***Safarova Sitora G'olibjonovna*** **Kasbiy kompetentlikni rivojlantirishning pedagogik-psixologik xususiyatlari**
354	***Xaloqova Munisabonu Valiyevna*** **The interplay of psychological factors in mathematical reasoning among psychology students**
357	***Shukurova Gulnoz Muxammadovna*** **Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarni kreativ tafakkur omillarini rivojlantirishning ilmiy asoslari**
359	**Salomova Nargiza Sattorovna** **Boshlang'ich sinf o'qituvchilari kasbiy mahoratiga ta'sir qiluvchi omillarning ilmiy-nazariy asoslari**
362	**Xamidova Ferangiz Obidovna** **Tabaqalashgan yondashuv asosida oilaga reintegratsiyasi bo'yicha mehribonlik uylari pedagoglarining innovasion faoliyatlari mazmuni**
364	**Бешимова М.О., Усманова М.Н.** **О чём говорит почерк**

ZAMONAVIY PSIXOLOGIK TADQIQOTLAR TENDENSIYALARI MAVZUSIDAGI XALQARO ILMIY-AMALIY ANJUMAN TO‘PLAMI

Muharrir: A.M.Nazarov
Texnik muharrir: N.R.Axmadov
Sh.O.Dehqonboyev

Nashriyot litsenziyasi AI № 178.08.12.2010
Adadi 10 nusxa. Buyurtma № 259. Hajmi 360 bet. Formati A4. 2024-yil.

“Sadriddin Salim Buxoriy” MCHJ
«Durdona» nashriyoti: Buxoro shahri Muhammad Iqbol ko‘chasi, 11-uy